BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
1930

ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

9(2)
2025

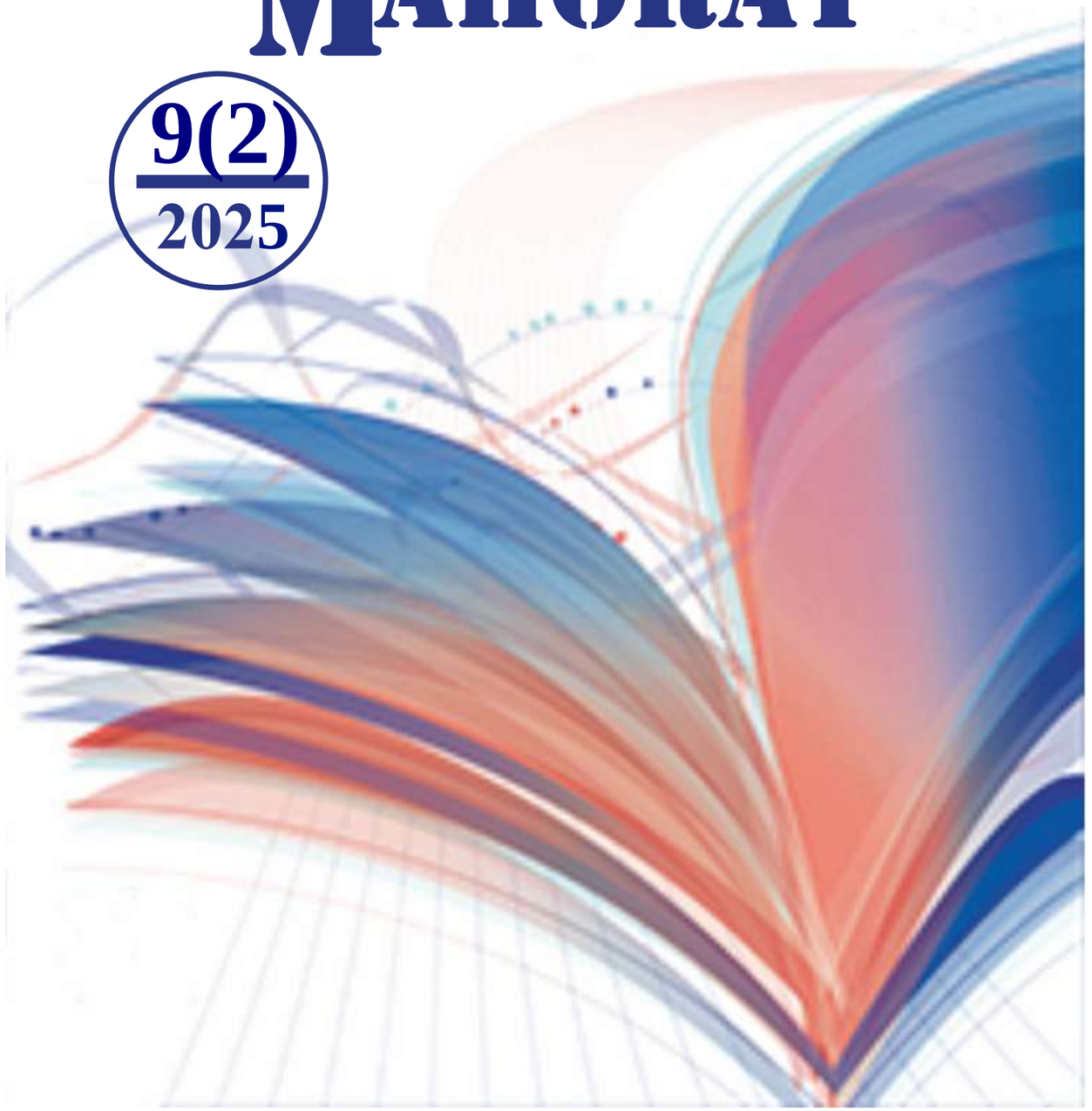

ISSN 2181-6833

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

9-son (2025-yil, sentabr)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2025

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
2025, № 9

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich– pedagogika fanlari doktori, professor
Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)
Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)
Zotova Firuza Raxmatullovna, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)
Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor
Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)
Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor
O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor
Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor
Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor
Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor
Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)
To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Abdullayev Mehriddin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Nurulloyev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Jamilov Yusuf Yunus o'g'li, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО
Научно-теоретический и методический журнал
№ 9, 2025

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «**Педагогика»** и «**Психология»**.

Журнал основан в 2001 году.
Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор
Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук, доцент

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор
Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор
Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор
Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор
Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)
Андриенко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)
Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)
Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)
Зотова Фируза Рахматулловна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры , спорта и туризма, Россия)
Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор
Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор
Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)
Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор
Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор
Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор
Дурдиев Дурдимурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор
Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор
Чариев Ирграш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор
Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор
Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор
Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор
Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор
Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент
Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Сатторов Анвар Эргашович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор
Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор
Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент
Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент
Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент
Жамилов Юсуф Юнус ўғли, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS
The scientific-theoretical and methodical journal
№ 9, 2025

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «**Pedagogy**» and «**Psychology**».

The journal was founded in 2001.
The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.
Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Doc. Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov
Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov
Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)
Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firuza Raxmatullovna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova
Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)
Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev
Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov
Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva
Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev
Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova
Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov
Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova
PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev
PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov
PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Firuz N. Nurulloev
PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade
PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva
PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova
PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Yusuf Y. Jamilov

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
TILLARNI O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI			
	BOLBEKOVA Ugiloy Jaloliddinovna	Oral speech competence and the benefits of shadowing educational technology in the development of oral speech	9
	KOMOLOVA Ikbol Adkhamovna	Improving English speaking skills of primary school students in Uzbek schools using a communicative approach	15
	MO‘MINOVA Mahliyo Axrorjonovna	Talabalarda ingliz tilida matnlarni o‘qish texnikasini takomillashtirish usullari	21
	NASIMOVA Muattar Khasanovna	Task-based language teaching (TBLT) in Uzbek EFL classes: challenges and strategies	25
	TOSHPO‘LATOV Temur Mo‘minjonovich	Grammatik kompetensiya – ingliz tilini samarali o‘rganish omili sifatida	34
	USMONOVA Durdona Fazliddin kizi	Beyond English-only: embracing multilingual and translanguaging pedagogies in ESL classrooms	39
	XASANOVA Aziza Nurullayevna	O‘zbek tili frazeologizmlarni integrativ, pragmatik, ijtimoiy-madaniy yondashuvlar asosida o‘qitish	44
	TOG'AYEVA Muattar Bahodir qizi	Oliy ta’lim talabalari media kompetensiyasini chet tilida kontent va til integratsiyalashgan ta’lim (CLIL) asosida rivojlantirish metodikasi (ingliz tili misolida)	48
	XAMRAKULOVA Barchinoy Abduraxmatovna	Chet tilini o‘qitishda kommunikativ-pragmatik kompetensiya nazariyasi va amaliyoti uyg‘unligi	52
	BOLTAYEVA Barno Isakulovna	Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning imloviy savodxonligini oshirish	56
ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH			
	ABRIYEV Nematillo To‘ychi o‘g‘li	Zamonaviy muhandis kadrlar tayyorlashda fizika va geometriya fanlarini integratsiya asosida o‘qitishning metodik asoslari	60
	KAMOLOV Ixtiyor Ramazonovich, AXMEDOV Axat Axrorovich, IZBOSAROV Bahritdin Faxritdinovich, IDIBOYEVA Sevinch Bahodir qizi, QAHHOROVA Mohinabonu Erkin qizi	Elektromagnetizm fanidan fizika ta’lim yo‘nalishi talabalarining amaliy kompetentligini rivojlantirish	64
	FAYZULLOYEVA Sadoqat Furqat qizi	Kimyo darslarida o‘quvchilarning diqqatini AKT yordamida rivojlantirish metodikasi	69
	NASULLAYEV Baxtiyor Sayfullo o‘g‘li	Fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida talabaga asoslangan metodik yondashuvning o‘rni va ahamiyati	73
	SAIDJANOVA Madina Bonu Shuxratovna	Magistratura mutaxassisliklariga nodir yer granatlarining magnit xossalarini o‘qitish metodikasi	79
	MAXAMMADJONOV Tursunboy A’zamjon o’g’li	Tibbiy ta’limda biologik kimyo fanini o’qitish metodlarini takomillashtirish	84

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT			
	ABDUYEVA Sitorabonu Savriddinovna	Talaba gandbolchi qizlarning mashg‘ulot jarayonini tashkil qilish muammolari va yechimlari	91
	BOBOMURODOV Abdurafik Egamurodovich	Futbolga saralab olishda maktab o‘quvchilarining umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlar tahlili (7-8 yosh misolida)	97
	FAYZIYEV Yaxshi Ziyoyevich	Badmintonchilarning texnikasini oshiruvchi mashqlarning tasniflanishi	101
	MO‘MINOV Feruzjon Ilxomovich	Yosh futbolchilarning kompleks tayyorgarlik mashg‘ulot samaradorligini oshirishda korrelyatsiyaning ahamiyati	105
	SULTANOVA Nargizaxon Yakubjanovna	Umumiy o‘rta ta’lim maktabi 5-7-sinf o‘quvchilarini harakatli o‘yinlar orqali jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish	110
	MUSTAFAYEV Yoqubjon Xayrullayevich	Jismoniy madaniyat darslarida o‘quvchilarning biluv va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish	114
	TOSHTEMIROV Otabek Abidovich	The need to improve modern social-pedagogical communicative competence in teachers of physical education and sport science	118
	NIZAMOVA Shaxnoza Ravshonovna	Muay Tay sportida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining qiyosiy tahlil	122
SAN’AT			
	SHARIPOVA Lobarxon Abubakirovna	Tasviriy san’at darslari orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy estetik mahoratini shakllantirishning ahamiyati	129
	MUSTAFAYEV Baxtiyor Ibragimovich	Musiqa ta’limi o‘qituvchisi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish omillari	133
	UMUROVA Ma’rifat Yoshiyevna	O‘quvchilarni xalq og’zaki ijodi vositasida ekologik tarbiyalashning imkoniyatlari	138
IQTISODIY TA’LIM VA TARBIYA			
	QAHHOROVA Maftuna Baxtiyor qizi, ALISHEROV Muhammadamin Baxodir o‘g‘li	Yoshlar boshqaruvi va yetakchiligi – O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyotining asosi	143
	KARIMOV Eldor Erkinovich	O‘zbekiston iqtisodiyoti modernizatsiyasi sharoitida zamonaviy kasblarga bo‘lgan talablar va professional ta’lim tizimini adaptatsiya qilish masalalari	148
	SULTANOV Xaytboy Eralievich	Klaster yondashuvi asosidagi pedagogika sohasi, badiiy ta’lim va ishlab chiqarish (buyurtmachi) faoliyatini integratsiyalash imkoniyatlari	156
INKLYUZIV TA’LIM			
	TILAKOVA Mavjuda Ashurovna	Imkoniyati cheklangan bolalarni tengdoshlari bilan ta’lim jarayoniga kiritish zarurati	162
	XUJAYAROVA Nafisa Sultonmurodovna	Inklyuziya global ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida	166
	URUNOVA Dilafro‘z Muzafarovna	Inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida	170
	QODIROVA Feruzaxon	Inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual	175

	Usmanovna	ta’lim strategiyalarining samaradorligi	
	SAFIYEVA Mohinur Akram qizi	Inklyuziv ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari	179
TA’LIM MENEJMENTI			
	BOYMURODOV Adham	Turkiy davlatlar ta’lim klasteri	183
	BURIYEV Xoliddin Ja’farovich	Oliy ta’lim muassasalarida axborotlashgan ta’lim xizmati tizimini takomillashtirish omillari	187
	KARIMOVA Sarvinoz Hojiqurbonovna	Masofaviy ta’limning rivojlanish istiqbollari: yetakchi mamlakatlar tajribasi va O‘zbekiston misolida ta’limning yangi imkoniyatlari	191
	KULMIROV Jonibek G‘ulomiddin o‘g‘li	The evolution of ESL/EFL in Uzbek universities since 2016: reforms, resources, and global partnerships	196
	XAITOVA Yulduz Saitovna, MAHMUDOVA Sitora Jamoliddin qizi	Maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantish dasturini ishlab chiqishda pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishning o‘rni	202
	MANNANOVA Nargiza Xaydarovna	Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini innovatsion yondashuv asosida boshqarish funksiyalari	208
	RAXIMOVA Maryam	Umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini rivojlantirishning ilmiy asoslari	214
	МУСАЕВА Ноджра Низомовна	Влияние интенсивного научно-технического прогресса на современную систему высшего образования	219
ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR			
	BEKNIYOZOVA Zarina Rashid qizi	Veterinariya ta’limida CLIL texnologiyasining zamonaviy metodik imkoniyatlari	224
	JOLDASOVA Gulchexra Kuralbay qizi	Oliy ta’lim muassasalarida masofaviy ta’lim o‘qitish tizimini tahlil qilish va baholash	228
	MUSAYEVA Nafisa Azimjonovna	Ta’limiy o‘yinlar - zamonaviy ta’limda innovasion pedagogik vosita sifatida	233
	QAXOROV Sobir Xudoyberdiyevich	Texnologiya fanini o‘qitishda steam ta’lim texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari	238
	RAYIMOVA Dilnavoz Dilmurodovna	Tikuv buyumlarini loyihalashda avtomatlashtirilgan dasturlar (optitex, autocad va boshqalar) dan foydalanish	243
	XAKIMOVA Dildora Mashrabjonovna	Maktab ta’limi muassasalariga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning metodologik yondashuvlari	247
RAQAMLASHTIRILGAN TA’LIM			
	ASADOVA Yulduz Ismatovna	Methodology for checking the knowledge of students through artificial intelligence in independent learning in a modular-credit system	252
	TOVBOYEV Islom Irisovich	Talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish	259
	RASULOVA Zilola Durdimurotovna	Talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalarining innovatsion imkoniyatlari	264

	XOLOVA Nodira Axmedovna	Ta’lim tizimida raqamli transformatsiyaning o‘rni	271
	CHORIYEVA Mahfuza Sadriddinovna	An analogy driven methodology for teaching biophysics in a digital medical education environment: design, implementation, and learning outcomes	276
	MILINOROV Xusniddin Xushmatovich	Bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini raqamli texnologiyalar vositasida rivojlantirish metodikasining didaktik imkoniyatlari	282
	YULDASHEVA Zarofat Igamberdievna, RAXMATULLAEVA Maxfuza Igamberdievna	Innovatsion pedagogik texnologiyalar tibbiyot kadrlarini tayyorlashda simulyatsion o‘qitish va raqamli ta’lim platformalari	287
	KURBANOVA Aziza Tolibovna	Ta’limda raqamli didaktika va uning asosiy tamoyillari	292
MA’NAVIYAT VA TARBIYA			
	ABDUNABIYEV Sunnat Ne’mat o‘g‘li	Pedagogik tafakkur rivojida Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy ma’naviy merosining o‘rni	298
	ERGASHEV Najibullo Xasan o‘g‘li	Musiqa darslarida ma’naviy-estetik tarbiya masalalari	302
	MATKARIMOVA Muxabbat Abuovna	Sharq allomalarining talim-tarbiya va kasb-hunarni egallash haqidagi qarashlari	306
	NARZIYEVA Zarrina Abduxalimovna	Yoshlarni sharqona oilaviy hayotga tayyorlashda buyuk mutafakkir olimlar qarashlari	312
	ОРТИКОв Ойбек Рустамович	Педагогические основы развития умений использования информационных технологий у студентов	316
	РАХМОНОВ Аброрбек Рустамович	Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг моҳияти, мақсади ва вазифалари: педагогик таҳлил	321
	MIRZAYEVA Sharifa Ismoilovna	Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish va uning tarbiyaviy mezonlari	328
	BOZOROV Aziz Abloqulovich	Globallashuv sharoitida talabalarini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning tarixiy, siyosiy va huquqiy-me’yoriy asoslari	333
	BOZOROVA Dildora Toyirovna	Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy urf odatlar va shakllantirishning an’analar asosida mehr- shafqat tuyg’usini tarbiyalashning pedagogik asoslari	338
	ХАЙДАРОВ Шавкат Шамсиддин угли	Модель «школа–махалля» как стратегическое направление гражданского воспитания обучающихся в Узбекистане	342
PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI			
	IZBULLAYEVA Gulchehra Valeriyevna	Pedagogik ta’limotlar tarixi: konfutsiy ta’limoti	349
	KARIMOV Jamshid To‘lqin o‘g‘li	Abdurahmon Jomiy merosini o‘rganish jarayonida yosh avlodning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari	357
	IKRAMOVA Shaxnoza O‘ktam qizi	Jadid marifatparvarlarini faoliyatida milliy va zamonaviy pedagogik yondashuvlar integratsiyasi va undan ta'lim tarbiya jarayonida foydalanish	361

TILLARNI O‘OITISH TEXNOLOGIYALARI

ORAL SPEECH COMPETENCE AND THE BENEFITS OF SHADOWING EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH

Bolbekova Ugiloy Jaloliddinovna,
Teacher at Samarkand Institute of Economics and service
ugiloybolbekova@gmail.com

This article describes the types of oral speech and how much language skills are involved in oral speech and the importance of shadowing educational technology in developing student oral competency. Also, the Shadowing technique, i.e. repeating the information you have heard, is an important tool for students to master the language quickly and effectively. The article provides information on the methodology, advantages and practical application of the technique.

Key words: *verbal speech, speaking, listening, fluency, competence, internal speech, external speech, shadowing educational technology, oral.*

УСТНАЯ РЕЧЕВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ И ПРЕИМУЩЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ «SHADOWING» В РАЗВИТИИ УСТНОЙ РЕЧИ

В данной статье описываются виды устной речи и степень вовлечённости языковых навыков в устную речь, а также важность образовательной технологии «shadowing» в развитии устной компетенции учащихся. Также техника «shadowing», то есть повторение услышанной информации, является важным инструментом для быстрого и эффективного овладения учащимися языком. В статье представлена информация о методологии, преимуществах и практическом применении этой техники.

Ключевые слова: *вербальная речь, разговорная речь, аудирование, беглость речи, компетентность, внутренняя речь, внешняя речь, образовательная технология «shadowing», устный.*

OG‘ZAKI NUTQ KOMPETENSIYASI VA OG‘ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISHDA SHADOWING TA’LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI

Bu maqolada og‘zaki nutqning turlari va til ko‘nikmalari og‘zaki nutqda qanchalik ishtirok etishi hamda o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishda shadowing ta’lim texnologiyasining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, shadowing texnikasi, ya’ni tinglagan ma’lumotni takrorlash, talabalar uchun tilni tez va samarali o‘zlashtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Maqolada texnikaning metodologiyasi, afzalliklari va amaliy qo‘llanilishi haqida ma’lumotlar beriladi.

Kalit so‘zlar: *og‘zaki nutq, gapirish, tinglash, ravonlik, malaka, ichki nutq, tashqi nutq, soyali ta’lim texnologiyasi, og‘zaki.*

Introduction. A number of reforms are being implemented to further improve the system of science, modern and continuing education, with a great emphasis on in-depth teaching of the English language in our country. In particular, such tasks as" training of modern personnel with knowledge of several foreign languages in our country, conducting scientific work on foreign languages, improving the methodology of Language Teaching" [5] are established. In our republic, a lot of changes have been made regarding the methodology of teaching a foreign language. Today, innovative pedagogical technologies are used in foreign language education. This, in turn, does not leave its impact on the purpose and content of teaching.

Consequently, one such novel approach – communicative methodology - was founded. As a result, a foreign language began to be studied not in a systematic structure, but as a means of communication. It is important that students can use this rule in a real state (in practice), and not memorize the foreign language rule.

Today, it is very important for students to communicate freely in English, the development of oral competence. The role of Shadowing educational technology in the development of oral speech in a foreign

language is incomparable. With this educational technology, we can see that students develop speaking and listening comprehension skills.

Degree of study of the subject. Issues of teaching a foreign language in our country J.J. Jalalov, T.K. Sattarov, H.D.Paluanova, M.Djusupov, D.Djumanova, D.U.Covered in the work of researchers such as Khoshimova.

According to the methodology of teaching English, S.Nazarova, B.G.Qulmatov, I.M.Thoktasinov, N.N. The likes of Normatova conducted scientific research. The psychological components of the issue of the development of oral speech skills in a foreign language are the well-known psychologists of the world P.Ya.Galperin, A.N.Leontev, V.V.Vigotsky, N.I.Jinkin, I.A.While studied by Zimnyaya et al, the linguodidactic aspect of the process is Ye.I.Passov, A.A.Mirolyubov, N.D.Galskova, D.I.Gez, I.L.Bim, W.A.Buchbinder, P.B.Gurwich, A.N.It has been reviewed by linguistic scholars such as Shukin.

Shadowing technique is analyzed by Japanese, Korean and Chinese Methodists o Hamada Y, Tamai, Karato, Hsieh, K. T., Dong, D. H., & Wang, L. Y. andAmerican Scientists.

The purpose of the study. The use of shadowing educational technology in the development of students ' oral competency, as well as the importance of oral speech in the teaching of oral speech and the use of oral speech in the development of oral speech competency.

Method and methodology of research. Psychology divides and studies speech into external and internal, active and passive, oral and written, receptive and reproductive speeches.

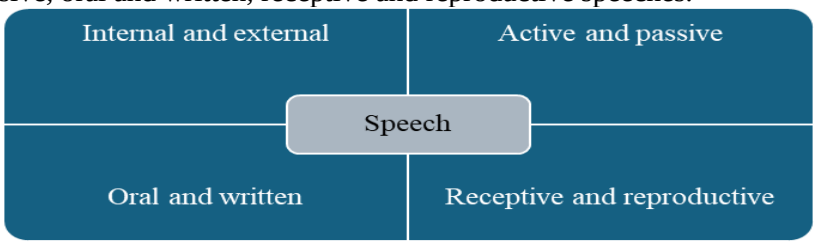

Table 1. Types of speech

And the methodology, based on the conclusions of psychology, develops principles and methods of teaching the materials to be studied.

1. Oral speech is the usual sound eloquent speech, which is expressed with more tone and different gestures.

2. Written speech is narrated by mutual conjugation of letters and words on the basis of a certain law, punctuation marks, various separations: paragraphs, paragraphs.

3. Internal speech is a passive speech that a person speaks inside himself, and does not require the participation of a second person.

4. External speech is an active speech aimed at others and that can be controlled. With the help of speech, a person expresses his thoughts, feelings, desires and becomes aware of the thoughts, feelings, desires of others. Speech is oral and written. Oral speech is the usual colloquial speech, which is more tonal and related to various gestures.

5. Prescriptive speech mechanisms that serve in the process of information perception.

6. And reproductive speech is the mechanisms that serve in the process of transmitting information. eproduction consists in returning exactly what the student has heard, listened to, that is, from the learner teacher or monogram. It can also partially replace words.

Speaking Takes Two Forms: 1) monological and 2) dialogical. Having an extension speech pattern, the structure of the sentence is expanded. For example: I have a book. I have an English book. I have an interesting English book. I have an interesting English book at home.

Depending on the nature of speech activity - becomes receptive and reproductive. Speech is manifested in two forms. These are internal and external speeches. In psychology, inner speech is a dialogue between a person and himself, considered self-reflection. This is a speech, an appeal to oneself, which is transformed into the personality itself. It promotes the analysis, processing, interpretation of a person's emotions. Each individual turns to himself when he or she dreams, when he or she solves some problems, makes plans when he or she remembers or imagines something. Internal speech is a means of self-regulation, self-education, introspection, self-development. It is not for nothing that psychologists advise to pronounce the problem situation out loud. The information told to himself is not exhaustive, but generalized. Speaking out loud or writing information can help you better understand what is happening, see the big picture, structure, details, cause-and-effect relationships.

Internal speech is assessed as mental dialogues or game situations. With the help of thinking, the individual comes to the perception, understanding of external phenomena. Thinking encompasses all cognitive processes: perception, perception, observation, memorization, recall, attention, imagination, etc.

In internal speech-thinking, memory, perception occupy an important place.

External speech will be aimed at the outside world, at the inner person himself. Attracts an external person to social interaction, the second type of communication codes is understandable only to its owner. Thoughts become words and vice versa. External speech is carried out orally and in writing. Each of the species has its own psychological characteristics, subspecies.

Oral speech is considered the most ancient type of speech. It is repeated using sounds, perceived through hearing. Oral speech simplifies interaction. Because it helps to use verbal and non-verbal means of communication. Communication is associated with the topic of circumstances, conditions, discussions. Therefore, people skip individual words or replace them with gestures. Verbal communication helps individuals understand each other perfectly.

Verbal communication is of two types: dialogic and monological. The dialogue form of oral speech involves the interaction of two or more people. Each participant, in turn, listens to the others and speaks himself, that is, he moves in the role of an active person, and then in the role of a passive one. A specific name has been reserved for the species. Participants support each other, listen, change roles. A distinctive feature of this species is direct personal noise, and participants see and hear each other. Therefore,they can correct the presentation of information using tone, timbre of voice, intonation, speed, facial expressions, gestures. The speaker sees reactions from other people, and as a result, he can correct his opinion.

Many methodological approaches, educational technologies and educational plans have been implemented and implemented in increasing the competence of students in oral speech in a foreign language.

The organization of continuous learning of foreign languages at all stages of the educational system also requires further improvement of teachers ' skills and provision of modern educational and methodological materials. By introducing advanced teaching methods using modern pedagogical and Information Communication Technologies, teaching the growing younger generation to foreign languages is a fundamental improvement of the system of training specialists who can speak these languages fluently, and on the basis of this, their achievements of world civilization and their achievements of world civilization and their extensive use of World Information Resources, in order to create conditions and opportunities for the development of international cooperation and dialogue, special attention is paid to the processes of teaching and learning of all foreign languages in our republic.

In the formation of pragmatic ability in students, the appropriation of speech behavior is of fundamental importance.

It is advisable to ensure that students successfully learn speech letters and to use the following strategies when teaching.

1) collecting information about how speech acts are actually performed in a foreign language society (through interviews and observations) with an emphasis on:

• speech situational;

• speech tempo and speech articulation;

• in speech conditions (facial expressions, body position and gestures).

2) conduct cross-cultural analysis. In this case, similarities and differences in cultural norms in the performance of the linguistic structure of the corresponding speech hatti movement between the two cultures are compared among themselves.

3) to ask foreign language representatives to model the execution of appropriate speech behavior under various contextual factors (seriousness of the problem, social status and mutual closeness).

Other important aspects that must be taken into account in addition to the formation of intercultural communicative competence and pragmatic ability mentioned above in students include:

* aspects of language knowledge in communicative competence, results of processes that reflect the taboo of language learning;

* roles of teacher and student in communicative teaching;

* draft curriculum;

* types of Class Activities in teaching communicative language;

•additional principles of teaching communicative language.

Shadowing educational technology is very useful in the development of oral speech by students in English.

Shadow is a way that students are considered to be an effective way to develop "good hearing", especially manifested in aspects such as accentuation, intonation, and global listening skills. (Tanaka, 2002,

2007). In addition, Shimomura (2018) shading is a technique that manages speed and is able to improve the amount of data that students can process phoneme perception skills into their memory.

According to various data, shadowing educational technology forces students to work from a lower level to a higher level. processing because it allows students to identify different phonemes and helps to differentiate words [2].

Shadowing educational technology exercises, also developed by American Professor Alexander Arguelles as a language learning technique, meaning that students try to reproduce what they hear quickly and accurately to "shade" it as they hear it. Since the early 1980s, it has been used in teaching English.

In China, Japan, and Korea, Shadowing educational technology is widely used in the teaching and learning of foreign languages. It was with the help of educational technology that great progress was made. You Guigang (1983) points out that shadow exercises require students to speak while listening and must strive to keep up with them the speed of the recording, almost simultaneously, makes sounds. Students must be highly focused and provide appropriate responses through loud imitation of pronunciation with dexterity, which includes information entry and release processes. The shadow technique is consistent in broadcasting while ensuring that there is speed and content in 2 seconds. According to Lambert, shadow training is technically rhythmic acoustic tracking and is a task that requires the practitioner to make fast sounds to a sound-warning signal.

Shadowing educational technology is very important for the development of students ' oral speech in teaching a foreign language. Oral speech refers to the skill of speaking and listening and understanding.

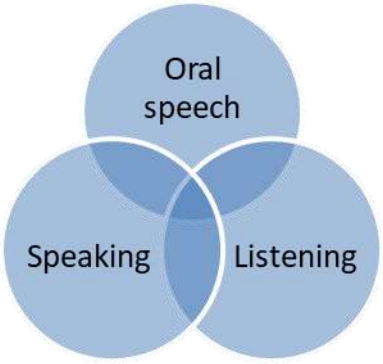

Important processes in fluent speech

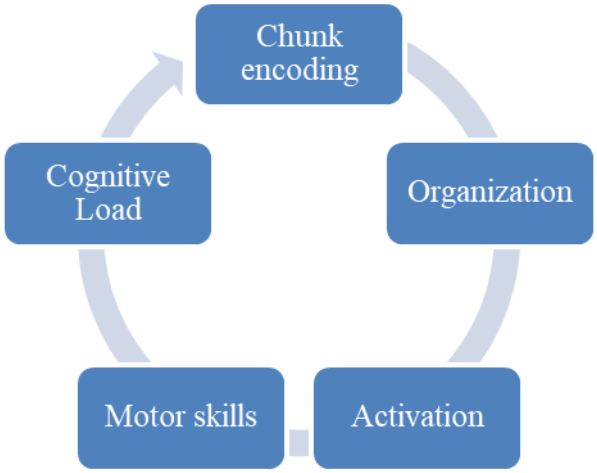

Shadowing is just one of the exercises my clients use to develop the 4th Element of Fluency: Motor Skills.

True fluency in English is a combination of 5 elements working together. First, you have to ‘encode’ the blocks of English you need in subconscious memory. Next, you organise these into topics in your mind. Your English has to be properly “activated” to prevent translating from your first language, as well as that slow feeling when you try to speak…

Motor Skill is the physical aspect of fluency - this is all about your mouth and face muscles moving correctly, with the right rhythm and quality. Again, shadowing is one of the important exercises we use to develop this part of speech.

Finally, fluent English also requires you to reduce “cognitive load”. This is a technical term, but it is similar to your computer’s RAM - if you have a lot of software programs open at once, your computer will run slowly and overheat. Speaking English is the same.

Step 2: Is Shadadowing the right exercise for you?

Shadowing is a powerful exercise … but only if used correctly.

Many people say to me:

“Julian, I’m doing Shadowing but I’m not getting fluent – why?”

The answer is always the same: they’re using it incorrectly. It’s like they’re trying to use a screwdriver to put in a nail… when what they should be using is a hammer.

Shadowing is used to develop physical fluency in English to sound smooth, fluent and easy to understand. But that’s all it’s useful for.

Step 3: How to “Shadow”

Shadowing is fun and Rinse and Repeat easy to do. All you need are high-quality materials with a natural audio version (don’t use the audio from textbooks, as this isn’t natural English). My Extraordinary English Speakers use the ones I give them every week.

Listen very carefully to the way the speaker “chunks” his or her speech - listen to how the words are crushed together, the pauses, intonation, rhythm and the way the speaker speeds up and slows down.

With the script in front of you, listen to the audio. Simultaneously mimic the speaker. Again, pay special attention to the things mentioned above. Try to match your speech perfectly to the speaker.

When you feel comfortable with the script, try shadowing using the audio alone. Don’t try to memorise the English - just focus on the rhythm, flow and ‘chunking’ of what the speaker is saying.

Then it’s just a case of rinsing and Repeating.

There is no correct amount of time to do this. Just do it for a few minutes each day, spending as much (or as little) time on each of your materials as you need to feel comfortable with it.

But here are some additional tips to make it even more effective:

Step 4: Don’t say every word 3 - “Chunk” it

People who pronounce every individual word carefully are very difficult for native speakers to understand.

Why? Because native speakers are not speaking or listening using individual words and grammar rules like you were taught in school.

How native speakers really speak

Native speakers store blocks of words called ‘chunks’ in long term memory. This allows us to speak fluently because we don’t have to ‘compute’ everything we say like a mathematician working on solving complex equations. This works two ways: we can only listen in a fluent, chunked way if YOU speak in a fluent chunked way.

This is why something like “make a picture” sounds awkward and unnatural (yes; it is grammatical) but “take a picture” sounds natural.

Practise “chunked” speech with shadowing

Pay close attention to chunking when shadowing. It will make you much easier to understand, and your friends will thank you for it.

Step 5: Understand that Native Speakers don’t speak ‘Fast’

Do you believe natives speak fast? Well, It’s not true.

We don’t speak fast… or at least, not all (or most) of the time. But we do use the speed of our voice to add meaning to what we’re saying. When a speaker wants to convey how excited they are or make it dramatic, they will speed up. When they are emphasising a point or talking about something sad, they will slow down. They will use long pauses for effect [3].

Shadowing forces you to pay attention and copy this: which is one of the reasons I have my clients use the exercise regularly.

Chunks Sound Fast… but they aren’t

Remember: native speakers speak in chunks. When we say something like, “let”s give it a go” we naturally blend all the sounds together, and it is pronounced as a single unit. When we say, “let’s try to do it” (not a chunk), we don’t blend the sounds. This is a common feature of chunks - the more frequent they are, the stronger the blending. As I said before, you need to pay attention to this.

Step 6: If you’re finding 5 Shadowing hard…

Shadowing is an intensive exercise, and it should make you tired physically (your mouth and face muscles). It should also make you mentally tired.

Educational Technology studied and classified them by Tamai.

Listening task With shadowing technique.

This is listening and speaking task with SHADOWING technique

Pre shadowing – listen and watch this topic or podcast.

While Shadowing – listen and repeat this topic sentences with audio.

Post shadowing- listen, repeat as like native speaker and imitate with a gesture and tell how you hear return.

Classification of Shadowing

Kinds of shadowing	Task Contents
Shadowing	articulate the same sounds at almost the same time while listening to sounds of a text
Delayed shadowing	do the same thing as shadowing explained above, but not at the same time, rather, after a second
Phrase shadowing	do shadowing phrase by phrase. In this activity, a teacher has students listen to a targeted text with CD or a teacher's model reading phrase by phrase
Parallel reading	read aloud looking at a text while listening to sounds
Speed reading	read aloud as quickly as possible looking at a text. In this activity, the degree of understanding the text is not important, and the teacher has each student measure how long it took for an individual to finish reading the text

adapted from *Risuningu shidouhou to shite no shadouingu no koka ni kansuru kenkyu* [Study of effect of shadowing as a method to improve listening skills] (Tamai, 2005)

Many years ago I read that credit cards were the thing of the future. Credit card companies were telling us that plastic would replace cash. Well, this hasn’t happened. People are still using notes and coins. The Internet has increased the use of credit cards, but many people worry about putting their card details online. Lots of personal info gets stolen by fake sites pretending to be famous banks or online stores. Personally, I love credit cards. I always prefer to pay by card than by cash. When you use your card, you get air miles and every six months you can cash them in for presents. I do worry about credit card security. I keep waiting to see a huge purchase on my statement that I didn’t make. [5,6].

This shadowing develops quickly in the talkative and tinting skills of the tlabalr if we do the exercises in each of our lessons.

In **conclusion**, Shadowing educational technology is a technology that teaches not only foreign language, but also native speakers to speak and culture of strangers and mimicry. With the help of this educational technology, the interest of students in learning a foreign language increases, and also contributes significantly to the further strengthening of students ' skills in speaking and listening.

References:

1. President of the Republic of Uzbekistan Mirziyoyev, 2018 March 5 in Namangan region Turakurgan, Isak Khan Ibrat visited the Imidaga boarding school. Electrical resource:http://www. uza. uz/oz/prezidentimiz-isokhon-ibrat-mazhm date: 16.10.2018

3. Muminova, F .M.From modern innovative technologies in improving the English language use.

4. Hoshimov O'., Yakubov I. «Methodology of teaching English». Tashkent Publishing House "Sharq". - 2003.

5. Subscribe to Dr Julian Northbrook's Daily Emails for Speaking Better English & get FREE access to the Doing English App, packed with free lessons.

6. Hamada, Y. (2018). Shadowing for pronunciation development: Haptic-shadowing and IPA-shadowing. Journal of Asia TEFL, 15(1), 167.

7. Hsieh, K. T., Dong, D. H., & Wang, L. Y. (2013). A preliminary study of applying shadowing technique to English intonation instruction. // Taiwan Journal of Linguistics, 11(2), 43-65.

8. Kadota S. (2019). Shadowing as a Practice in Second Language Acquisition: Connecting Inputs and Outputs.Routledge.

9. Zarei A. A., &Alipour H. (2020). Shadowing and scaffolding techniques affecting L2 reading comprehension. // Applied Research on English Language, 9(1), 53-74.

IMPROVING ENGLISH SPEAKING SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN UZBEK SCHOOLS USING A COMMUNICATIVE APPROACH

Komolova Ikbol Adkhamovna,
Samarkand State University named after Sharof Rashidov
kamolovaiqbola94@gmail.com

This article addresses the challenges associated with teaching English to primary school students. It provides strategies to mitigate issues impacting classroom instruction and enhances students' English speaking abilities. As you read, you will discover techniques for organizing engaging lessons, focusing on key elements, and capturing children's attention. Teaching young learners can be somewhat challenging due to their occasional difficulty in maintaining focus during lessons, which can make it demanding for educators. In such instances, teachers must possess strong knowledge and skills. The more cooperative and friendly the students are, the more engaged they will be in the lesson. Incorporating diverse activities, including games alongside exercises, can make lessons more effective and facilitate better mastery of content. This article also introduces various methods and techniques to achieve these goals.

Keywords: *new vocabulary, flashcards, visual aids, interactive methods, Scrabble and Hangmen games, word power, communication.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ НАВЫКОВ РЕЧИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ УЗБЕКСКИХ ШКОЛ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА

В этой статье рассматриваются проблемы, связанные с преподаванием английского языка ученикам начальной школы. В ней представлены стратегии, позволяющие смягчить проблемы, влияющие на преподавание в классе, и улучшить навыки разговорной речи на английском языке. Читая статью, вы узнаете о методах организации увлекательных уроков, сосредоточения на ключевых элементах и привлечения внимания детей. Обучение младших школьников может быть довольно сложным из-за того, что им иногда трудно сохранять концентрацию во время урока, что предъявляет высокие требования к педагогам. В таких случаях учителя должны обладать глубокими знаниями и навыками. Чем более общительны и дружелюбны ученики, тем более вовлечёнными они будут в урок. Включение разнообразных видов деятельности, включая игры и упражнения, может сделать уроки более эффективными и способствовать лучшему усвоению материала. В статье также представлены различные методы и приёмы для достижения этих целей.

Ключевые слова: *новая лексика, карточки для запоминания, визуальные пособия, интерактивные методы, игры Scrabble va Hangmen, сила слова, коммуникация.*

O‘ZBEK MAKTABLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING INGLIZ TILIDA SO‘ZLASHISH KO‘NIKMALARINI KOMMUNIKATIV YONDASHUV ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ingliz tilini o‘rgatish bilan bog‘liq qiyinchiliklar ko‘rib chiqiladi. U sinf ta’limiga ta’sir etuvchi muammolarni bartaraf etish yo‘llarini taqdim etadi va o‘quvchilarning ingliz tilida so‘zlashish qobiliyatlarini oshiradi. Maqolani o‘qish davomida siz qiziqarli darslarni tashkil etish, asosiy jihatlarga e’tibor qaratish va bolalar e’tiborini jalb qilish usullarini bilib olasiz. Yosh o‘quvchilarni o‘qitish ba’zan murakkab bo‘lishi mumkin, chunki ular dars davomida diqqatlarini jamlay olmasliklari o‘qituvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi. Bunday holatlarda o‘qituvchi chuqur bilim va yuqori mahoratga ega bo‘lishi lozim. O‘quvchilar qanchalik hamkorlikka moyil va do‘stona bo‘lsalar, darsda shunchalik faol ishtirok etadilar. Mashqlar bilan bir qatorda turli o‘yinlarni qo‘shib olib borish darsning samaradorligini oshiradi va mavzuni yaxshiroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu maqolada mazkur maqsadlarga erishishning turli usul va uslublari bilan tanishasiz.

Kalit so‘zlar: *yangi so‘z boyligi, rasmli kartochkalar, ko‘rgazmali qurollar, interaktiv usullar, Scrabble va Hangman o‘yinlari, so‘z qudrati, muloqot.*

Introduction. Globally, the teaching of foreign languages at the primary level, particularly for communicative purposes, reflects society's evolving demands and underscores the necessity to modernize

foreign language education. [1] This includes updates to curriculum content, skill requirements, and language materials, as well as enhancements in the methodologies that utilize innovative pedagogical technologies and an increase in teachers' professional competencies. Foreign language instruction is a fundamental component of contemporary education, typically commencing in primary school.[2]

The President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, enacted a decree titled “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022−2026.” As per the Ministry of Justice, this document outlines the Development Strategy of New Uzbekistan for the specified period, formulated under the guiding principle “From a Strategy of Actions to a Strategy of Development,” along with the associated state program for implementation in the "Year of Human Dignity and Active Neighborhood." Notably, the strategy emphasizes the importance of prioritizing the nutritional needs of primary school students and ensuring their comprehensive mastery of foreign languages. [3]

While there has been scientific inquiry into foreign language teaching methodologies in primary schools, there remains a need for further research focused on the communicative approach to teaching English in Uzbek-language educational settings [4]. At first glance, teaching English to children might appear straightforward, as it does not necessitate advanced language proficiency. However, effective foreign language instruction entails more than just understanding grammar or vocabulary; it requires relevant skills and awareness of effective teaching methods [5]. Consequently, teachers often face various challenges in the primary education context. This article highlights the primary difficulties encountered by novice educators in teaching English.

Previous Research on Teaching English Speaking in Education. In Uzbekistan, language teaching methodologies have been developed by scholars such as J.J. Jalolov, G.Kh. Bakiyeva, G.T. Makhachkamova, T.K. Sattorov, L.T. Akhmedova, D.U. Khoshimova, M. Dzhusupov, and V.I. Andriyanova, among others. The challenges related to teaching foreign languages at the primary level have been examined in the methodological works of A. Pinter, L. Cameron, P. Driscoll, S. Halliwell, I. Vereshchagina, G. Rogova, and N. Gorlova [6]. The pedagogical and psychological foundations of foreign language acquisition in primary grades have been explored by L.S. Vygotsky, J. Piaget, I. Zimnyaya, T. Gordon, and others [7]. The communicative approach to foreign language teaching has been investigated through the research of S. Kanale, M. Swain, S. Savignon, H. Widdowson, G. Rickheit, H. Strouner, E. Passov, and I. Zuyeva [8].

Gap in Current Research. There is a growing interest in learning English to facilitate international communication, as English is regarded as the primary language for professional interactions across various domains [9]. In Uzbekistan, similar to other nations, a significant issue is the development of speaking skills. Most studies indicate that students struggle to achieve a proficient level of spoken English, and the underlying causes of inadequate speaking skills remain unresolved [10].

Research indicates that the implementation of modern techniques and methods can have a positive impact and help integrate communicative competencies [11]. Learning English through contemporary educational technologies and experiences in foreign countries provides opportunities to enhance language abilities, improve speaking skills, and help students overcome various linguistic challenges [12].

Rationale for the Study. Given the increasing emphasis on communicative competence in global language curricula and the necessity for Uzbek students to develop strong oral English skills, it is crucial to explore effective strategies for enhancing spoken proficiency [13]. Task-based speaking activities—such as information gap tasks, role plays, interviews, and problem-solving discussions—create authentic communicative contexts that encourage learners to use language purposefully [14].This study aims to assess the impact of a structured six-week task-based speaking program on high school students' oral performance in Uzbekistan, potentially aiding educators in incorporating more effective speaking practices into their teaching routines.

This study investigates whether a six-week task-based speaking program can improve high school students' oral performance, recognizing the importance of speaking skills for future academic and professional opportunities [15]. It addresses a notable gap in existing literature and provides practical strategies for secondary school educators in Uzbekistan.

Problem Statement. Despite the significance of speaking as a fundamental communicative skill, it remains inadequately developed among Uzbek high school students due to limited speaking practice and an excessive focus on grammar [16]. There is insufficient empirical evidence regarding the effectiveness of task-based speaking interventions at this educational level.

Objective. The objective is to evaluate whether training students in task-based speaking strategies enhances their oral fluency, accuracy, and interactional skills [17].

Research Questions. Does instruction using communicative methods improve the speaking skills of elementary students in Uzbekistan?

Are there measurable differences in oral performance between students taught using communicative methods and those taught through traditional approaches?

Hypothesis. Students who receive training in communicative methods for speaking will exhibit greater improvements in fluency, accuracy, and confidence in oral communication compared to those instructed through traditional methods.

Methods. This article outlines the challenges of teaching English to primary school students and proposes methods for enhancing their speaking skills through communicative approaches. Generally, primary school students embark on their English learning journey with considerable enthusiasm, showing high motivation and interest in listening to and speaking the language. They typically start by learning greetings and simple vocabulary. However, this initial excitement can diminish over time, leading to several issues that teachers may encounter, such as:

Loss of concentration among students;

While children may be genuinely interested in learning the language, distractions from mobile phones, games, classmates, or even candy can hinder their focus.

Fortunately, several strategies can be employed to address these challenges:

Implement short breaks during lessons to make tasks more manageable;

Divide tasks into smaller components;

Encourage students to change seating arrangements to collaborate with different classmates;

Remove distracting notes and posters from classroom walls;

Incorporate visual, auditory, and kinesthetic activities;

Engage students in memory and concentration games to enhance their focus and attention span. [18].

It is common for students to struggle with retaining new vocabulary. While elementary school students generally possess strong memory capabilities and can quickly learn new words, they often forget them just as swiftly. To combat this issue, educators can implement various practical strategies. Many students change immediately into the sound of their native language-like when the teacher says work in pairs or groups. Because the teacher never gives learners info about the subjects even though they are speaking in their own language still.

Using flashcards.

Playing vocabulary games.

Trying to learn new words interactively.

Creating a proper lesson plan.

In order to create proper lesson plans, teachers should create a lesson plan as they begin their journey of teaching English to primary school learners. They should then get what is coming next and learn how to prepare for it. Break the lesson plan down into small parts so that it is easier for students to learn and understand the concept. A well-designed plan will help you present the lesson better. Be slow and deliberate. Make it easy and simple terms. Students will feel comfortable learning the language.

In English, primary school students require patience from their teachers. The goal is not to make them speak slowly or even especially well, in such a short time—but to learn to understand, read, and speak the language with relative comfort [19].

Game:

When children learn by playing games and fun activities, they learn better Word power, an English learning app that contains all of the vocabulary necessary for a child to learn in grades one through five. The child also can hear clearly what each word sounds like with native language speaker pronunciation. This is good training for pronunciation skills and will help them to improve listening comprehension. But if you play such games all the time, you won't learn. Besides, the teacher needs to be there just to innovate, so this is not really so practical for full-time study. There are so many different aspects of the curriculum that it would be difficult just to do this one thing over and over again.

Practice:

In order to help students improve in their language skills, students should be encouraged to practice the language at school and at home. English teachers should encourage students to speak only in English while in conversation.

Debate:

Students are divided into two or three groups. They will spend some class time on a topic, having debate and exchanging opinions. Classroom interaction is considered useful as an educational strategy for integrating English speaking skills. All of the students should actively participate in the main piece of talk,

including communication skills; the teacher cannot provide them nor trial-and error. Communication skills students need to learn are:

(1) Digital literacy and using digital media and environments; communication tools;

(2) Broadly, communication tools;

(3) The ability to express thoughts and ideas clearly;

Every corporation wants their staff to be able to communicate effectively. This is an area where we as teachers must help our students develop a variety of important skills in order to function in the 21st century Creative and modern teaching methods enjoy a great reputation today for their effectiveness in getting across information efficiently. Suggested activities such as these include:

- Reading aloud;

-Students give their own opinion on topic;

-Students should respect and listen to classmates opinions;

Oral diary;

-Pairs or group presentations;

-In language;

-Describing pictures;

-Storytelling;

-Making chained storytelling;

To create riddles;

Some researchers hold that English should focus chiefly on books and, viewed simply from the aspect of subject matter that more time is saved to break out of the traditional natural way carrying out a variety activities exercises. For example: A 3. Motivation, encouragement and psychological training reassurance counseling should be given to students increase their speaking skills. [20] Their teachers that are appropriately trained should also be trying owning utterances friendly and stimulating environment in the classroom, whiling keeping control. The same applies when how Art is both something you appreciate as much get involved, story that grows on all areas of communication. Literature also plays an important part in learning a foreign language, because language and literature is mutually dialect words. As you study you language period are reading, don't they get too bogged put it off.

The speaker of English should also be familiar with the speaking skills and styles.

Through the course design, methodology, various tasks and teaching materials are prepared to guarantee their concomitant development.

After using these factors for a month, we conducted an experiment with four students. A platform has been set up which includes vocabulary, collocations and games depending on topic. For instance:

Topic – **House**

Vocabulary Words – big, small, clean, beautiful, nice, comfortable, living room, kitchen, bathroom, and so forth.

Collocation – loving home, luxury (home)

Game – describing Your Home by means of these vocabularies.

First, students go through the process of learning new words and collocation on the platform. There are home pictures as well as words. With the teacher assisting in pronunciation they say them also.

Results.

Descriptive Statistics

These scores represent the students’ speaking abilities before and after a month training period.

Group	Pre-Test Mean (SD)	Post-Test Mean (SD)	Mean Difference
Experimental	65.2 (8.5)	74.9 (7.6)	+9.7
Control	66.0 (9.0)	69.3 (8.2)	+3.3

The experimental group's mean and standard deviation in the pre-test was 65.2 and 8.5, respectively. Their average score after six weeks of task-based speaking training was 74.9 (s.d..scalatest 7.6). This demonstrates a substantial +9.7-point increase in their speaking abilities.

Control Group: The control group, who did not undergo the task-based training, scored 66.0 at pre-test (SD = 9.0). Their average post-test score, after six weeks, increased to 69.3 (SD = 8.2), an additional increase of +3.3 points.

These preliminary findings indicate that the listening and speaking group was able to improve their speaking skills more than the control.

The students will, through continued use of this technique, learn to hear, write, and say perfect grammar while speaking. Parents can also help by practicing at home. That isn’t always easy if the parents

don’t also speak English, but having kids talk to or practice with their parents is a good way to help them learn faster.

Give primary school students flexibility in their learning. You need to understand that no two students have the same learning ability. Some students may grasp concepts faster than others, but this should not mean that you expect the same results from all students. Work with them individually and understand their problems. Try to incorporate them into your teaching methodology as much as possible, asking them which method works best for them. Because children are usually not afraid of making mistakes, they do not pay attention to correcting and working on them. It is good for young students not to be afraid to speak because they do not know the words or grammar. The fear of making mistakes can hinder their fluency. However, the teacher usually does not pay attention to their mistakes, even if they correct them. One of the most useful techniques used here is to ask classmates to correct their mistakes after you have given the correct version. This helps them to focus their attention on their peers' speech and mistakes, and thus do their best not to make them themselves. [21]

Young language learners get bored with the same types of activities and don’t want to do them if you notice that your students are really bored with the activities and as a result they lose interest and motivation to learn the language, changing the subject by going into fun conversations, ask them to talk freely about anything that interests them. [22] You can also ask them to suggest what they would like to do, maybe there is an interesting activity that they would like to do. It is better to spend more than 5 minutes on their hobbies than to torment them with “boring” things.

Discussion.

Results. It is important to recognize that some students face challenges related to their upbringing. The responsibility for nurturing children falls not only on parents but also on educators. Consequently, effective classroom management becomes essential, as it is often the more disruptive students who influence the classroom dynamics and compel their peers to adhere to established rules. One approach to addressing this issue is to incorporate movement activities in the classroom, which can assist young learners in settling down and maintaining composure, thereby fostering a more orderly environment.

Students frequently encounter difficulties when transitioning to English, as most of their other subjects are taught in their native language, and they lack an English-speaking environment outside of their English classes. To help bridge this gap, parents can be encouraged to create an immersive English environment at home by using English labels on various items, playing English songs, or watching cartoons in English.

Several strategies can be employed to enhance speaking skills:

a) **Monologues**: In this approach, a speaker utilizes one language for an extended period, such as during lectures, readings, or language broadcasts.

b) **Dialogues**: This involves two or three speakers exchanging ideas on a specific topic, which aids in improving speaking abilities and is commonly used throughout the teaching process.

c) **Question and Answer Drills**: The teacher poses various questions to students, who then respond, facilitating practice in speaking.

d) **Speaking Games**: These engaging activities not only enhance speaking skills but also promote relaxation and motivation. Activities such as singing, guessing games, and "do and say" drills can be effective in overcoming language barriers.

e) **Group Work**: This method is widely utilized and can effectively address the challenges of speaking English. [23]

Conclusion. The problems listed above face every teacher of English. In order to tackle these problems successfully, one must have sound knowledge, qualifications and expertise. You are an intelligent and a teacher by nature – you figure out these problems quickly. Students have an enormous desire to learn a new language, but it is up to us, the teachers, to combine our classes, on a daily basis not to develop our instruction in a monotonous way. It’s only then really that the most disengaged student will come to life with our lessons and learn the materials efficiently.

References:

1. Abdug'afurovich R. B. 2022. “Innovation Technologies in Teaching English.” // American Journal of Social and Humanitarian Research 3, no. 6: 288–291.

2. Aksal F. A. 2009. “Action Plan on Communication Practices: Roles of Tutors at EMU Distance Education Institute to Overcome Social Barriers in Constructing Knowledge.” // The Turkish Online Journal of Educational Technology 8, no. 2: 33–47.

3. Bialo E. R., and J. Sivin-Kachala. 1996. “The Effectiveness of Technology in Schools: A Summary of Recent Research.” // School Library Media Quarterly 25, no. 1: 51–57.

4. Blachowicz C., A. Bates J. Berne T. Bridgman J. Chaney and J. Perney. 2009. “Technology and At-Risk Young Readers and Their Classrooms.” // Reading Psychology 30, no. 5: 387–411. http://dx.doi.org/10.1080/02702710902733576.

5. Broughton G., C. Brumfit and A. Pincas. 2003. // Teaching English as a Foreign Language. London: Routledge.

6. Bruner J. S. 1996. The Culture of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press.

7. Carless D. 2007. “The Suitability of Task-Based Approaches for Secondary Schools: Perspectives from Hong Kong.” *System* 35, no. 4: 595–608.

8. Carlson, S., and J. Firpo. 2001. “Integrating Computers into Teaching: Findings from a 3-Year Program in 20 Developing Countries.” In Cyber Education: The Future of Distance Learning, edited by L. R. Vandervert, L. V. Shavinina, and R. A. Cornell, 85–114. Larchmont, NY: Mary Ann Liebert, Inc.

9. Cerdan, R., E. Vidal-Abarca, T. Martinez, R. Gilabert, and L. Gil. 2009. “Impact of Task-Based Reading on Comprehension of Historical Texts among Middle School Students.” // Journal of Educational Psychology 101, no. 3: 588–601. https://doi.org/10.1037/a0014708.

10. Ellis, R. 2003. *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

11. Fidaoui, D., R. Bahous, and N. N. Bacha. 2010. “CALL in Lebanese Elementary ESL Writing Classrooms.” // Computer Assisted Language Learning 23, no. 2: 151–168. http://dx.doi.org/10.1080/09588221003666248.

12. Grabe, W., and F. L. Stoller. 2011. Teaching and Researching Reading. 2nd ed. London: Routledge.

13. Hoshimov, O. H., and I. Y. A. Yakubov. 2003. Ingliz Tili O'qitish Metodikasi. Toshkent.

14. Horton, D. J., and G. Moorman. 2009. “Teaching and Reading the Millennial Generation through Media Literacy.” // Journal of Adolescent and Adult Literacy 52, no. 6: 471–481.

15. Huang, L. 2018. “Task-Based Learning in High School Biology: Effects on Comprehension and Assessment Performance.” // International Journal of Science Education 40, no. 4: 512–525. https://doi.org/10.1080/09500693.2018.1440356.

16. Iriskulov, A. T., et al. 2014. Kids English Pupils Book: 2-sinf. Toshkent: O’zbekiston.

17. Khodjayev, K. K. 2021. “The Specificity and Complexity of the Process of Learning English.” // International Journal on Orange Technologies 3, no. 6: 21–24.

18. Kim, S., and H. Park. 2020. “Enhancing Science Comprehension through Task-Based Reading Strategies in Secondary Education.” // Journal of Educational Research and Practice 10, no. 4: 122–134.

19. Lee, J. F. 2000. “Task-Based Reading in English as a Second Language: Enhancing Comprehension and Retention.” // Language Learning 50, no. 4: 375–401.

20. Mora, M., and R. Leiva. 2022. “Task-Based Reading Interventions and Historical Text Comprehension: A Case Study in Middle School Education.” // International Journal of Educational Methodology 8, no. 3: 311–322.

21. Nabijanovna, R. M. 2022. Pedagogical and Communicative Skills.

22. Nunan, D. 2004. Task-Based Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.

23. Rahimi, M., and L. J. Zhang. 2021. “Task-Based Reading and EFL Learners’ Reading Motivation and Proficiency: An Empirical Study.” Reading in a Foreign Language 33, no. 2: 135–159.

TALABALARDA INGLIZ TILIDA MATNLARNI O‘QISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Mo‘minova Mahliyo Axrorjonovna,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Ushbu maqolada talabalarda ingliz tilida matnlarni o‘qish texnikasini takomillashtirish usullari xususida ayrim fikr-mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek maqolada zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda chet tilini o‘rganishdagi asosiy maqsadimiz talabalarni chet tilida o‘qitish sifatini oshirish, ularning kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, amaliy ko‘nikmalarni o‘rganish uchun texnologiyalardan samarali foydalanish ekanligi ham aks etgan.

Kalit so‘zlar: *matnlarni o‘qish texnikasi, usul, texnologiya, rivojlanish, malaka, multimediali o‘quv kurslari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, o‘quv maqsadlari.*

МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИКИ ЧТЕНИЯ ТЕКСТОВ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье изложены некоторые размышления относительно методов совершенствования техники чтения текстов на английском языке у студентов. Также в статье отмечается, что основной целью использования современных технологий при изучении иностранного языка является повышение качества обучения студентов, формирование и развитие их коммуникативной культуры, а также эффективное применение технологий для освоения практических навыков.

Ключевые слова: *техника чтения текстов, метод, технология, развитие, навык, мультимедийные учебные курсы, новые педагогические и информационные технологии, учебные цели.*

METHODS OF IMPROVING STUDENTS' TECHNIQUE OF READING TEXTS IN ENGLISH

This article presents some ideas on the methods of improving students' technique of reading texts in English. The article also reflects that our main goal in learning a foreign language using modern technologies is to improve the quality of teaching students a foreign language, to form and develop their communicative culture, and to effectively use technologies to learn practical skills.

Keywords: *text reading technique, method, technology, development, qualification, multimedia training courses, new pedagogical and information technologies, educational goals.*

Kirish. Ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan barcha islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad – ma’naviy barkamol insonlarni voyaga yetkazish, ta’lim tizimini takomillashtirish, o‘qitish jarayonini zamon talablari asosida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida amalga oshirishdan iborat. Shu bois ham bugungi kunda ta’lim tizimida zamonaviy kompyuter va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, respublikamizda chet tilining o‘qitilishi, chet tili o‘qituvchilarining bilim va ko‘nikmalarini baholashning umumevropa ramkalari tavsiyanomalari (CEFR) ga mos ravishda yangi usul va talablari ishlab chiqildi. Unga ko‘ra umumta’lim maktablari va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun darsliklar yaratildi. Ushbu talablarga mos ravishda o‘quv xonalari stendlar va yangi axborot kommunikativ texnikalar bilan jihozlandi. Chet tili o‘rganishga bo‘lgan talab ham kundan kunga oshib bormoqda. Chet tili fani to‘rt aspectga (o‘qish, yoish, tinglab tushunish va gapirish) bo‘linib, ularning har biri bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘nikmalar berilmoqda.

Dunyoda ingliz tilining xalqaro aloqaning yetakchi vositasi sifatidagi mavqei tobora kuchayib borayotgani va bu jarayonni to‘xtatish yoki sekinlashtirishning jiddiy tendensiyalari mavjud emasligini inobatga olib, bu borada samarali usullarni qo‘llash muammosi qo‘yilmoqda. Zamonaviy ma’noda o‘quv jarayoni o‘quvchilarni ma’lum bilim, ko‘nikma, qobiliyat va qadriyatlar bilan tanishtirish uchun o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jarayoni sifatida qaraladi. Demak, ta’lim jarayonida turli fanlar bo‘yicha talabalarga zamonaviy axborot texnologiyalari vositalari va metodlardan foydalanish o‘qituvchilarga, eng avvalo, bu boradagi bilim va ko‘nikmalarini oshirish, ta’lim tizimini texnik jihatdan ta’minlash, o‘quv-uslubiy bilimlardan to‘liq foydalanish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O‘qitish texnologiyalari – bu darsda qo‘yilgan o‘quv maqsadlariga erishish uchun o‘qituvchining ishida qo‘llaniladigan texnikalar majmui, ularga erishish mumkin bo‘lgan minimal vaqt ichida qo‘llashning eng yuqori samaradorligi. Ta’lim texnologiyalarining xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Samaradorlik - bilimlarni egallash va uni amaliyotda qo‘llash qobiliyati ko‘rsatkichi;
- Iqtisodiylik - bu bilimlarni o‘zlashtirish va ko‘nikmalarni rivojlantirish vaqtini qisqartiradigan o‘qitish usullari;
- Ergonomika - o‘qituvchi va talaba uchun qulay o‘quv muhitini yaratish;
- Motivatsiya - bular o‘quvchilarni faol o‘zlashtirishga undaydigan vosita va usullardir.

Ta’lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llaridan biri ta’lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, jumladan, multimediali o‘quv kurslaridan foydalanish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv hamkorlikni ta’minlash, malaka oshirish kurslari va darsliklarni ishlab chiqish o‘quv jarayoniga multimediali yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat.

Muhokama va natijalar. Ma`lumki, bugungi kunda ta’lim sifati va samaradorligini zamonaviy metod va texnologiyalarisiz tasavvur qilish qiyin. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida ham ta’lim jarayonini didaktik va axborot bilan ta’minlashning yangi avlodini ishlab chiqish va joriy etish bosqichida ta’lim mazmunini o‘zlashtirish muammosini hal etishga qaratilgan zamonaviy ta’lim texnologiyalarini yaratish muhimligi ta’kidlangan. Jumladan, o‘quv jarayonida fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuv usullarini ishlab chiqish, uni amaliyotga joriy etish, nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni individuallashtirish va mustaqil ta'lim, shuningdek, masofaviy o‘qitish texnologiyasini, uning vositalarini rivojlantirish, o‘zlashtirish, talabalarni yangi pedagogik metodlar va masofaviy o‘qitish texnologiyalari asosida o‘qitishni jadallashtirish ana shunday dolzarb vazifalardan biridir. Bugungi kunda ta'lim samaradorligini oshirishning yana bir muhim omili texnik vositalardan foydalanishdir. Bu, o‘z navbatida, til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni va o‘qitiladigan darslarning sifatini oshiradi, o‘quvchilarni o‘quv jarayonida faolroq qiladi. Agar o‘quv jarayonida usullar to‘g‘ri tanlangan bo‘lsa, kerakli natijaga qisqa vaqt ichida erishish mumkin. Texnologiya turli sohalarda qo‘llanilganligi sababli, butun dunyo global maydonga aylandi va odamlar bir necha soniya ichida barcha tadbirlarni juda samarali bajarishlari mumkin. Ta’lim sohasidagi so‘nggi texnologik innovatsiyalarning joriy etilishi ta'lim sohasiga ham ko‘proq foyda keltirdi, talabalarning fanga munosabati va o‘qitish uslublarida keskin o‘zgarishlar yuz berdi. Texnologiya ta’limga yangi o‘lchov olib keldi. Ushbu raqamli asrda bo‘r va doska uchun imkoniyat yo‘q va ularning o‘rniga raqamli yoki aqlli yoki interaktiv doskalar o‘rnatildi, shuning uchun o‘qituvchining ish yuki kamaytirildi va talabalar kontsentratsiyasi oshirildi. Bundan tashqari, o‘qituvchilar o‘quvchilarning o‘rganish nuqtasiga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirish uchun o‘z sinflarida raqamli matnlar va haqiqiy materiallardan foydalanmoqdalar. So‘nggi yillarda o‘quv jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish masalasi tobora ortib bormoqda. Bu nafaqat yangi texnik vositalar, balki o‘qitishning yangi shakllari va usullari, o‘rganishga yangicha yondashuvdir.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda chet tilini o‘rganishdagi asosiy maqsadimiz talabalarni chet tilida o‘qitish sifatini oshirish, ularning kommunikativ madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish, amaliy ko‘nikmalarni o‘rganish uchun texnologiyalardan samarali foydalanish. Biz bugungi kunda kompyuterlar dunyoda hukmronlik qiladigan dunyodamiz. Texnologiya biznes aloqalari, o‘yin-kulgi, musiqa, filmlar va kundalik hayotimizning deyarli barcha jabhalarida muhim rol o‘ynagani kabi, ta’limda ham bir xil darajada muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning 90% maktabda, ishda yoki uyda qandaydir kompyuter yoki mobil qurilmalardan foydalanish imkoniyatiga ega.

Shu o‘rinda TEFL metodologiyasi bo‘yicha bir nechta mutahassislar izlanishlarigan to‘xtalib o‘tsak. Shu jumladan, Richards va Rojers tomonidan 1986-yilda chop etilgan “Til o‘qitishda yondashuvlar va usullar” (London: CUP) asarida fanga yondashuv, usul va texnika o‘rtasidagi foydali farqlarni qo‘llash masalalari ko‘rib chiqilgan. Kitob hozirda salkam 30 yoshda bo‘lsa-da, u hali ham ta’lim jarayoniga yondashuvlarning eng aniq va eng qulay tavsiflaridan birini taqdim etadi. Ular chizgan terminologik farqlar ayniqsa foydali va umumlashtirilganligi bilan dolzarbdir.

Asarda muallif yondashuv, usul va texnikalar orqali tilni qanday o‘rgatish kerakligi haqidagi nazariya yoki falsafani tavsiflaydi; metod yoki metodologiya, umumiy ma’noda, yondashuvni amalga oshirish usulini tavsiflaydi (dastur, progressiya, materiallar turlari); texnikalar sinfning aniq amaliy vazifalari va faoliyatini tavsiflaydi. Masalan, kommunikativ tilni o‘rgatish (CLT) – bu til muloqot uchun ekanligini nazariy asosga ega bo‘lgan yondashuv.

CLT metodologiyasi shartli-funksional o‘quv rejasiga yoki tizimli dasturga asoslangan bo‘lishi mumkin, ammo o‘quvchi markazga joylashtiriladi, asosiy maqsad ularning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishdir. O‘quvchilarni bir-biri bilan muloqot qilishga jalb qiladigan sinf faoliyati tanlanadi. CLT

texnikasi rolli o‘yinlar, munozaralar, matnlarni tartibga solish, nutq o‘yinlari va muammolarni hal qilish faoliyatini o‘z ichiga olishi mumkin.

Audiolingual yondashuv Audiolingual yondashuv tilning strukturalistik nuqtai nazariga asoslanadi va o‘rganish nazariyasining asosi sifatida xulq-atvor psixologiyasiga tayanadi, stimul va javobdan foydalanadi. Audio-lingual o‘qitish juda mexanik usuldan foydalanadi, bu o‘quvchilarni tilni tinglash va javob berishga undash orqali tobora murakkab bo‘lgan til grammatik tuzilmalariga ta’sir qiladi. Bu ko‘pincha dialoglarni yodlashni o‘z ichiga oladi va grammatika bo‘yicha aniq ta’lim yo‘q.

Texnikalar tinglash va takrorlash, til shakllarining yuqori aniqligiga erishish uchun og‘zaki ta’limga urg‘u berishni ham o‘z ichiga oladi. Keyingi bosqichda o‘qituvchilar kommunikativ faoliyatdan foydalanishlari mumkin.

CLIL – Content and Language Integrated Learning. CLIL – bu muayyan mavzuni o‘rganish bilan maqsadli tilni o‘rganishni birlashtiradigan yondashuv. O‘quv maqsadlarini amalga oshirish uchun o‘quvchilarning til bilan shug‘ullanishlari zarur bo‘ladi. Falsafiy darajada uning tarafdorlari ta’kidlashicha, u madaniyatlararo tushunishni, tildan mazmunli foydalanishni va real dunyoda foydalanish uchun uzatiladigan ko‘nikmalarni rivojlantirishni ta’minlaydi. Texnika mavzuga oid matnlarni o‘qish, mavzuga asoslangan audio yoki audio-vizual resurslarni tinglash, muhokamalar va mavzuga oid vazifalarni o‘z ichiga oladi.

DOGME – bu o‘quvchilar va o‘qituvchilar bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha birgalikda ishlaydigan suhbatdosh o‘zaro ta’sirlarga qaratilgan gumanistik kommunikativ yondashuv. Usul nuqtai nazaridan u, odatda, haqiqiy muloqot va nutq darajasidagi ko‘nikmalarni rivojlantirish foydasiga darsliklar va nashr etilgan materiallardan foydalanishdan voz kechadi. Til o‘qituvchi tomonidan modellashtirilgan bo‘lishi mumkin, bunda paydo bo‘ladigan shakllarga e’tibor beriladi. Mavzular o‘quvchilar uchun dolzarbligiga qarab tanlanadi. Texnikalar suhbat faoliyati va real hayot matnlari, audio va video materiallar orqali til bilan tanishishni o‘z ichiga oladi.

Ushbu yondashuv odatda talabalarni klassik matnlarni, xususan lotin tilini asl nusxada o‘qishga tayyorlash uchun ishlatiladi. Talabalar mumtoz mutafakkirlarning g‘oyalarini o‘rganish, esdalikdan o‘rganish va grammatik qoidalarni qo‘llashning qat’iyligidan foyda oladi, deb o‘ylashadi. Usul odatda talabalarning grammatika qoidalarini va tanlangan matnlar mazmuniga asoslangan lug‘at ro‘yxatini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Keyinchalik bular matnlarni maqsadli tildan va tilga yozma tarjima qilishda qo‘llaniladi. Dars odatda talabaning ona tilida olib boriladi. Matn qismlarini aytib berishdan tashqari, nutqqa kam e’tibor beriladi.

Ushbu yondashuv zamonaviy chet tillarini o‘qitishda haqiqatan ham qo‘llanilmaydi, lekin ba’zida lotin yoki yunon kabi klassik tillarni o‘rgatish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Yuqoridagilarga asoslanib shuni aytish mumkinki, ingliz tili kabi tilni o‘rganayotganda talabalar uchun til o‘qitishning an'anaviy usullari va yondashuvlari qiziqarli emas va ko‘p hollarda ular bunday yondashuvlarni qabul qilmaydi. Ammo ular ingliz tilini o‘qitishning so‘nggi uslublari va zamonaviy metodlariga juda qiziqishmoqda. Xuddi shu holatni ingliz tilini ikkinchi til sifatida o‘rganuvchilarga o‘rgatishda ham kuzatilishi mumkin. Shu sababdan zamonaviy ingliz tili o‘qituvchilari vaziyatni o‘z vaqtida tushunishdi va ular o‘qitishda yangi metodlarni o‘zlashtirmoqdalar, shuningdek, eng yangi usul va yondashuvlarni amalga oshirmoqdalar. Chet tillarini o‘qitishning juda samarali bo‘lgan ko‘plab an’anaviy usullari mavjud va hozirgi vaqtda oliy o‘quv yurtlarida chet tilini o‘qitishda klassik usullar ko‘pincha qo‘llaniladi. Ya'ni:

1. To‘g‘ridan-to‘g‘ri usul.
2. Grammatika-tarjimani o‘qitish usuli.
3. Audiovizual va audiolingual usullar.
4. Kommunikativ usul.

Yuqoridagi usul va interfaol metodlarning quyidagi afzalliklari mavjud. Birinchidan metodlar talabalarga chet tilidan foydalangan holda bir-birlari bilan yanada samarali muloqot qilish imkonini beradi, ularning madaniyatlararo bilimlarini kengaytiradi. Ikkinchidan, tabiiy sharoitlarda chet tilida muloqot qilish malakalarini, tafakkurini rivojlantiradi va ijodiy salohiyatini ochadi. Uchinchidan,_ talabaning motivatsiyasi va o‘ziga ishonchini oshiradi, barcha til ko‘nikmalarini o‘rgatadi. To`rtinchidan, til kompetensiyasini va tabiiy og‘zaki nutq ko‘nikmalarini oshiradi, turli tillarga, hayotning turli sohalarida ulardan foydalanishga qiziqishni rivojlantiradi.

Xulosa. Aytish joizki, ingliz tilini o‘rganish talabalar uchun qiziqarli va hayajonli bo‘lishi uchun o‘qituvchilar har doim innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirishga va hozirgi IELTS tendentsiyalaridan xabardor bo‘lishga intilishlari kerak. Ilm-fan, texnika, xalqaro savdo, turli xil ishbilarmonlik aloqalari rivojlanishining hozirgi bosqichida chet tillarini bilish nafaqat zarurat, balki mutaxassislarga ham asosiy ehtiyojdir.

Darvoqe, ta’lim jarayonida zamonaviy metodlar va texnologiyalardan o‘quvchini sinfning faol a'zosi bo‘lishga, mustaqil fikrlashga, aqliy imkoniyatlaridan foydalanishga undaydi, natijada uzoq muddatli xotira saqlanib qoladi. Talabalarning nafaqat bilimi, balki qiziqishi, kuchi, bilimi, jamoaviyligi, fikr erkinligi ham ortadi. Ma’lumki, barcha turdagi metodlarda muayyan mavzu atrofida muammo yoki savol qo‘yiladi va o‘quvchilar juftlashtiriladi. Har bir o‘quvchiga to‘g‘ri xulosa chiqarishlari uchun yetarli vaqt beriladi va talabalarga o‘z xulosalarini o‘z ovozlari bilan baham ko‘rishlariga imkon beriladi

Adabiyotlar:

1. Saydaliyev S. Chet tili o‘qitish metodikasi fanidan ma'ruza matnlari. - Namangan, 2002.
2. Yuldashev J. Yangi pedagogik texnologiyalar yo‘nalishlari va muammolari. Xalq ta’limi. 1999.
3. Hoshimov O. H., Yoqubov I. Y. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent. 2003.
4. Chet tillarni o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari muammolari. Respublika ilmiyamaliy konferensiyasi materiallari. –Toshkent, 2007 yil
5. Bakiyeva G.X., Samatova B.R., Tursunov M.M. va boshqalar. Chet tili fani bo‘yicha barcha bakalavriat ta’lim yo‘nalishi talabari uchun fan dasturi. T. 2018 yil, 14 iyun.
6. Jamol Jalolov. Chet tilni o‘qitish metodikasi, “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2012.
7. Bekmuratova U. B. “Ingliz tilini o‘qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish” mavzusida referat. –Toshkent. 2012.
8. Otaboyeva M. P. Chet tilini o‘qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / M. P. Отабоева. – Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. – 2017. № 4.2 (138.2). С. 36.

TASK-BASED LANGUAGE TEACHING (TBLT) IN UZBEK EFL CLASSES: CHALLENGES AND STRATEGIES

Nasimova Muattar Khasanovna,
PhD Students of Samarkand State University named after Sharof Rashidov, Uzbekistan
nasimovamuattar@gmail.com

This study investigates the effects of a task-based speaking intervention on the oral communication skills of students learning English as a Foreign Language (EFL) at vocational colleges in Uzbekistan. A total of 100 students were randomly selected and divided into two equal groups: an experimental group that participated in a six-week task-based speaking course and a control group that engaged in traditional conversational practice. The intervention included structured activities such as role plays, storytelling, and daily five-minute debates on topics related to their speaking tasks. Oral proficiency was assessed using standardized pre- and post-tests. The results indicated that the experimental group experienced a significant improvement in speaking scores, with an average gain of 9.7 points ($p < 0.001$), compared to marginal gains observed in the control group (mean difference = 11.10 - 12.89 vs. 0.13 - 0.23, $p < 0.05$). These findings contribute to the growing body of evidence supporting the effectiveness of Task-Based Language Teaching (TBLT) in secondary education. This research underscores the potential of TBLT to enhance communicative competence in EFL contexts, suggesting that educators and policymakers may consider its broader implementation to improve language learning outcomes.

Keywords: *task-based speaking, oral communication, fluency, accuracy, EFL in Uzbekistan, communicative competence, experimental group, classroom application.*

ОБУЧЕНИЕ ЯЗЫКУ, ОСНОВАННОЕ НА ЗАДАЧАХ (TBLT), НА ЗАНЯТИЯХ ПО АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ (EFL) НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ: ПРОБЛЕМЫ И СТРАТЕГИИ

В этом исследовании изучается влияние вмешательства в разговорную речь на основе заданий на навыки устного общения студентов, изучающих английский как иностранный язык (EFL) в профессиональных колледжах Узбекистана. В общей сложности 100 студентов были случайным образом отобраны и разделены на две равные группы: экспериментальная группа, которая участвовала в шестинедельном курсе разговорной речи на основе заданий, и контрольная группа, которая занималась традиционной разговорной практикой. Вмешательство включало структурированные мероприятия, такие как ролевые игры, рассказывание историй и ежедневные пятиминутные дебаты на темы, связанные с их речевыми задачами. Устное владение оценивалось с помощью стандартизированных предварительных и итоговых тестов. Результаты показали, что экспериментальная группа продемонстрировала значительное улучшение результатов говорения, со средним приростом на 9,7 балла ($p < 0,001$), по сравнению с незначительным приростом, наблюдаемым в контрольной группе (средняя разница = 11,10 - 12,89 против 0,13 - 0,23, $p < 0,05$). Эти результаты дополняют растущий массив данных, подтверждающих эффективность обучения языку на основе задач (TBLT) в системе среднего образования. Данное исследование подчёркивает потенциал TBLT для повышения коммуникативной компетентности в контексте изучения английского языка как иностранного, предлагая педагогам и политикам рассмотреть возможность его более широкого внедрения для улучшения результатов обучения языку.

Ключевые слова: *разговорная на основе задач, устная коммуникация, беглость, точность, EFL в Узбекистане, коммуникативная компетентность, экспериментальная группа, применение в классе.*

O‘ZBEK EFL SINFLARIDA VAZIFAGA ASOSLANGAN TIL O‘QITISH (TBLT): QIYINCHILIKLAR VA STRATEGIYALAR

Ushbu tadqiqot O‘zbekistondagi kasb-hunar kollejlarida ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) o‘rganayotgan o‘quvchilarning og‘zaki muloqot ko‘nikmalariga vazifaga asoslangan nutq aralashuvining ta’sirini o‘rganadi. Jami 100 nafar talaba tasodifiy tanlab olindi va ikkita teng guruhga bo‘lindi: olti haftalik topshiriq asosida nutq kursida qatnashgan eksperimental guruh va an’anaviy suhbat amaliyoti bilan

shug‘ullanuvchi nazorat guruhi. Aralashuv rolli o‘yinlar, hikoyalar va nutq vazifalari bilan bog‘liq mavzular bo‘yicha kundalik besh daqiqalik bahslar kabi tuzilgan tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Og‘zaki malaka standartlashtirilgan oldingi va keyingi testlar yordamida baholandi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruh nazorat guruhida kuzatilgan marjinal yutuqlarga nisbatan o‘rtacha 9,7 ball (p <0,001) bilan nutq ballarida sezilarli yaxshilanishni boshdan kechirgan (o‘rtacha farq = 11,10 - 12,89 va 0,13 - 0,23, p <0,05). Ushbu topilmalar o‘rta ta’limda vazifaga asoslangan til o‘rgatish (TBLT) samaradorligini tasdiqlovchi dalillarning ortib borayotganiga yordam beradi. Ushbu tadqiqot TBLT ning EFL kontekstlarida kommunikativ kompetentsiyani oshirish potensialini ta’kidlaydi va o‘qituvchilar va siyosatchilar tilni o‘rganish natijalarini yaxshilash uchun uni kengroq joriy etishni ko‘rib chiqishlari mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *vazifaga asoslangan nutq, og‘zaki muloqot, ravonlik, aniqlik, O‘zbekistonda EFL, kommunikativ qobiliyat, eksperimental guruh, sinf ilovasi.*

Introduction.

Integrating Global Standards and National Values in English Language Teaching in Uzbekistan

In our country, significant attention is being paid to the in-depth teaching of the English language. Efforts are being made to organize the educational process in accordance with global educational standards and our national values through the development of relationships with various international organizations. In particular, important tasks have been identified, such as prioritizing "the issues of in-depth teaching of English and other foreign languages, while also broadly establishing education in necessary specialties and enhancing the qualifications of personnel.

The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, dated February 7, 2017, No. PF-4947, titled "On the Strategy of Actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan," establishes a strategic framework for national advancement. This framework is further reinforced by the following resolutions:

1. Resolution No. PQ-2909 (April 20, 2017): "Measures for the Further Development of the Higher Education System."
2. Resolution No. PQ-3775 (June 5, 2018): "Additional Measures to Improve the Quality of Education in Higher Educational Institutions and Ensure Their Active Participation in Comprehensive Reforms."
3. Resolution No. 174 (Cabinet of Ministers, May 24, 2016): "Measures for the Purchase of Foreign Educational and Scientific Literature for the Higher Education System."
4. Resolution No. 610 (August 11, 2017): "Measures to Further Improve the Quality of Teaching Foreign Languages in Educational Institutions."
5. Resolution No. 816 (October 10, 2018): "Provision of Higher Educational Institutions with Educational Literature."

These documents collectively outline essential tasks aimed at enhancing the quality of higher education in Uzbekistan. The research presented in this article contributes to the implementation of these tasks, providing insights and recommendations that align with the objectives established in the aforementioned governmental directives. Despite recent curriculum reforms aimed at adopting communicative approaches, many learners still encounter significant challenges in developing their speaking skills. These challenges frequently stem from limited opportunities for practice, a reliance on teacher-centered instruction, and an excessive emphasis on grammar and written exercises.

By integrating task-based methodologies into speaking instruction within the Uzbek classroom, educators can bridge the gap between classroom practices and the communicative needs of students, thereby better supporting their oral language acquisition.

Task-Based Speaking as an Alternative Approach. Task-based learning (TBL), originally designed for language instruction, emphasizes communicative purpose through functional tasks rather than discrete language practice (Ellis, 2003). When applied to speaking instruction, TBL promotes learners' use of English for meaningful communication through interactive, goal-directed tasks. Instead of rehearsing pre-scripted dialogues, students engage in authentic communicative tasks, such as role-plays, interviews, information-gap activities, and problem-solving discussions (Willis & Willis, 2007).

These tasks facilitate the development of fluency, accuracy, and confidence by fostering essential communicative strategies, including turn-taking, clarification, negotiation of meaning, and topic development (Nunan, 2004). For instance, information-gap activities compel students to share specific information collaboratively, enhancing both their listening and speaking skills. Problem-solving discussions enable students to articulate their thoughts, defend their opinions, and engage with peers, which are critical components of communicative competence.

Empirical evidence indicates that such speaking tasks play a crucial role in enhancing speaking proficiency and stimulating motivation, particularly in environments with limited natural exposure to the English language (Richards & Rodgers, 2014; Carless, 2007).

Incorporating TBL into speaking instruction can significantly improve learners' communicative abilities and better prepare them for real-world interactions.

Gap in Current Research. While numerous studies in second language acquisition (SLA) have highlighted the benefits of communicative and task-based methods for developing speaking skills, there is a notable lack of systematic exploration of their application among high school learners in Uzbekistan. This gap is particularly significant given the national emphasis on enhancing English language education. In Uzbekistan, considerable importance is placed on comprehensive English instruction, with increasing efforts to align educational practices with international standards while preserving national values. As part of these reforms, partnerships with various international organizations have been established, and the advancement of English language instruction has been identified as a strategic priority in the education sector.

Although the Task-Based Language Teaching (TBLT) methodology is widely implemented globally, research on its long-term effectiveness remains limited. Specifically, there is insufficient empirical evidence regarding the sustained impact of TBLT on learners’ language proficiency (Anya, 2021). Most existing studies focus on short-term gains in speaking and listening skills, with few examining whether these gains endure over time (Hockly, 2023). The lack of longitudinal data complicates the assessment of TBLT's enduring impact and raises questions about the necessity for continued pedagogical support to maintain learners' progress.

Moreover, the successful implementation of TBLT in diverse educational and cultural contexts has yet to be thoroughly investigated (Vyatkina, 2020). Much of the academic literature is based on European or Western models, with limited attention given to adapting TBLT to more traditional, teacher-centered systems such as that of Uzbekistan. In this context, where teacher-directed instruction predominates, TBLT’s emphasis on learner autonomy and student-led interaction may present a cultural and methodological mismatch. Therefore, context-sensitive research is essential to determine how TBLT can be effectively adapted to local classroom realities without compromising its core pedagogical principles.

Despite ongoing national reforms and increased investment in English language education, most research to date relies on short-term interventions or artificial speaking tasks. Consequently, the long-term effects of task-based speaking instruction on learners’ oral proficiency remain largely unexplored. There is an urgent need for longitudinal and context-specific studies in Uzbekistan to investigate whether sustained exposure to communicative, real-world speaking tasks leads to measurable improvements in fluency, accuracy, and communicative competence.

Problem Statement. Despite its critical role as a communicative skill, the development of speaking proficiency among Uzbek high school students is significantly hindered by limited opportunities for speaking practice and an excessive emphasis on grammar instruction. Furthermore, there is a scarcity of empirical studies examining the effectiveness of task-based speaking interventions at this educational level. This gap in research underscores the need for targeted investigations into innovative pedagogical approaches that can enhance speaking skills and communicative competence among learners in Uzbekistan.

Objective. The objective of this study is to investigate the effectiveness of training students in task-based speaking strategies on their oral fluency, accuracy, and interactional skills. Specifically, the study aims to assess whether such training leads to measurable improvements in students' ability to communicate effectively in English.

Research Questions. To what extent do task-based speaking interventions enhance the speaking skills of high school students in Uzbekistan?

What are the significant differences in oral performance between students who have received Task-Based Language Teaching (TBLT) instruction and those who have undergone traditional speaking instruction?

Hypothesis. It is hypothesized that students who participate in task-based speaking training will demonstrate significantly greater improvements in oral fluency, accuracy, and confidence compared to students who receive traditional instructional methods. Specifically, it is expected that those engaged in task-based speaking classes will show more pronounced advancements in these areas relative to their peers in conventional speaking classes.

Methods.

Participants. A total of 100 university students, aged 18 to 19, from two universities in Uzbekistan were randomly assigned to participate in the study. The participants were divided into two groups: an experimental group consisting of 50 students and a control group comprising 50 students.

Materials. As an initial step for assessing the speaking component, participants will be provided with a structured set of practice prompts designed to simulate authentic speaking situations commonly encountered in standardized English proficiency tests. The primary objectives of this component are to reduce test anxiety, impart procedural knowledge, and enhance students' ability to articulate their ideas clearly in contextualized, time-limited scenarios.

The selected prompts encompass various communicative functions and types of discourse, including narration, opinion expression, and argumentative reasoning. These prompts are grounded in principles from second language acquisition research (SLA), which emphasizes the significance of exposure to diverse task types (Ellis, 2003).

Examples of these prompts include:

1. Narrative Task: "Describe a memorable trip you took. What made it special?"
2. Current Events Task: "What is your opinion on the recent climate change policies implemented globally?"
3. Opinion-Based Task: "Do you believe social media has a more positive or negative effect on society? Please explain your view."

These tasks encourage students to articulate their thoughts clearly and meaningfully, thereby enhancing their oral proficiency.

Task-Based Speaking Materials for the Experimental Group. In accordance with the theoretical principles of Task-Based Language Teaching (TBLT), students in the experimental group will be provided with a diverse range of task-based speaking materials specifically designed to enhance their communicative competence through meaningful interaction. Ellis (2009) posits that tasks in TBLT should require learners to use language pragmatically to achieve specific outcomes, thereby facilitating authentic language use and promoting deeper cognitive engagement.

The materials are organized into the following categories of speaking tasks:

1. Information-Gap Tasks: For example, collaborative planning of an event based on incomplete information.
2. Problem-Solving Tasks: Such as discussing potential solutions to a school-related issue.
3. Decision-Making Tasks: For instance, ranking priorities for disaster preparedness during a group discussion.
4. Role-Play Scenarios: Such as simulating a conversation between a travel agency representative and a client.
5. Real-World Simulations: For example, delivering a short presentation on environmental sustainability.

Each task is accompanied by a structured approach that includes a preparation phase (which involves vocabulary input and brainstorming), a task phase (featuring prompts and visual aids), and a post-task phase (incorporating peer feedback and self-assessment rubrics). This comprehensive framework aims to enhance fluency, accuracy, and complexity, in line with the theories proposed by Willis & Willis (2007) and Skehan (1998). Through these tasks, learners are encouraged to negotiate meaning, seek clarification, and engage in extended discourse, all of which are essential for the development of oral language skills.

he primary aim is to foster speaking skills that not only prepare students for assessments but also equip them with transferable skills applicable in various communication contexts, including academic settings, professional environments, and everyday interactions. Additionally, these materials are culturally contextualized for Uzbek EFL learners, incorporating local thematic topics while remaining aligned with the theoretical foundations of Task-Based Language Teaching (TBLT).

Sample Activities with Strategy Prompts. This six-week program is designed to enhance the oral communication skills of high school students in Uzbekistan through task-based speaking activities. The program will involve two groups: an experimental group that will engage in task-based speaking activities and a control group that will participate in traditional speaking instruction. Each lesson lasts for sixty minutes and focuses on specific speaking skills, with assessments and culturally relevant contexts to promote engagement and practical application.

Week 1: Introduction to Speaking Activities. In the first week, both groups will be introduced to speaking activities. The experimental group will participate in a role-playing exercise where they simulate asking for directions at an airport. They will practice navigating various locations within the airport, aiming to familiarize themselves with everyday conversational skills and reduce anxiety in speaking situations. Meanwhile, the control group will engage in traditional speaking drills focused on asking for directions without the role-play context. Peer feedback will be encouraged for the experimental group to enhance clarity and engagement, while the control group will receive instructor feedback.

Week 2: Storytelling and Personal Experiences. During the second week, the focus will shift to storytelling. The experimental group will participate in a storytelling exercise where they describe their favorite vacation, using the past tense to narrate their experiences, including what they did, who accompanied them, and how they felt. They will complete a self-assessment checklist focusing on narrative structure. The control group will engage in a similar task but with less emphasis on personal expression and more on structured responses to prompts. Both groups will share their stories, with the experimental group encouraged to incorporate local vacation spots or family traditions to enhance cultural relevance.

Week 3: Problem-Solving Tasks. In the third week, both groups will work on problem-solving tasks. The experimental group will collaboratively plan a party for their friends, discussing details such as the date, location, food, and activities to develop a comprehensive plan. Their presentations will be assessed through peer evaluation. The control group will engage in a similar planning exercise but will follow a more guided approach with less emphasis on collaboration. Discussions will include local customs related to celebrations to contextualize the learning experience for both groups.

Week 4: Opinion-Based Discussions. The fourth week will focus on opinion-based discussions. The experimental group will prepare for a debate on the topic, "Should students be allowed to use mobile phones in school?" They will formulate arguments for and against mobile phone usage. Their performances will be evaluated using a structured rubric. The control group will engage in a discussion on the same topic, but with a more traditional format and less emphasis on structured argumentation. This week will relate the debate topic to students’ experiences with technology in education, ensuring relevance to their daily lives.

Week 5: Real-World Applications. In the fifth week, students will apply their speaking skills to real-world contexts. The experimental group will participate in a current events discussion, summarizing a recent news article and expressing their opinions on the topic. Their summary presentations will be assessed for clarity and engagement. The control group will read a news article and answer comprehension questions, focusing on understanding rather than speaking. Both groups will be encouraged to discuss local news stories or issues pertinent to the Uzbek community.

Week 6: Consolidation and Assessment. The final week will focus on consolidating skills learned and assessing overall progress. Both groups will conduct a final speaking assessment based on the tasks practiced throughout the program. The experimental group will demonstrate their speaking abilities through a task-based assessment, while the control group will participate in a traditional assessment format. Comprehensive evaluations will utilize a detailed rubric that assesses fluency, accuracy, and engagement. Additionally, students will reflect on how the skills learned can be applied in their daily lives and future careers, reinforcing the practical application of their speaking abilities.

Research Procedure.

Methodology

1. Pre-Test. At the onset of the study, both the experimental group and the control group will undertake the same speaking proficiency pre-test. This assessment aims to establish baseline data regarding participants' oral language abilities, including fluency, accuracy, pronunciation, and overall communicative effectiveness. The pre-test will provide a framework for comparing progress and identifying potential weaknesses that participants may need to address. The format of the test and the scoring rubric will adhere to established international speaking assessment criteria to ensure portability, reliability, and validity.

2. Intervention for the Experimental Group. The experimental group will engage in a six-week task-based speaking intervention, participating in sessions lasting 45 minutes, twice a week. During this period, participants will engage in various task-based speaking activities designed to incorporate essential verbal communicative strategies. These activities will include:

Role-Play: Simulating real-world situations, such as interviews, negotiations, or service encounters, to build practical competence.

Storytelling: Developing narrative skills through personal or imagined events, enhancing coherence and vocabulary richness.

Problem-Solving Tasks: Collaboratively discussing and implementing ideas and solutions for real-life situations, fostering interaction and spontaneous language use.

Debate: Engaging in structured argumentation to develop critical thinking and persuasive speaking skills.

The primary objective of this intervention is to enhance learners' speaking fluency, grammatical and lexical accuracy, and their ability to effectively use language in real-life communicative contexts. Each session will employ scaffolding techniques, encouraging peer collaboration and providing formative feedback to facilitate continuous improvement.

3. Control Group. The control group will follow the standard speaking program currently implemented at their school, which encompasses broad speaking practice across various topics related to their daily lives, such as routines and social issues, while also responding to instructor questions. However, this group will not receive the targeted, strategy-based instruction that the experimental group will experience. This design will allow for a comparative analysis of the pedagogical impact of task-based instruction versus traditional, less structured paired speaking practice.

4. Post-Test. At the conclusion of the six-week intervention, both groups will retake the same speaking proficiency test administered at the beginning of the study. This post-test will assess and measure progress in key speaking proficiencies, enabling direct comparisons between the two groups. Differences in performance will be analyzed using appropriate statistical methods to evaluate the effectiveness of the task-based approach utilized by the experimental group. This pre- and post-test design will provide researchers with evidence to assess the reliability of their findings regarding the impact of the intervention on learners' oral proficiency.

This methodology allows for a systematic investigation into the role of task-based instruction in enhancing the oral performance of Uzbek high school learners, while establishing a comparative group design to control for confounding variables.

Data Analysis. To evaluate the effectiveness of the task-based speaking training on high school students’ speaking abilities, a variety of statistical analyses were employed. Paired t-tests were conducted to determine whether there were significant improvements in the pre-test speaking scores of students in each group following the task-based intervention. This analysis allowed for the assessment of within-group differences before and after the intervention.

Additionally, an independent t-test was utilized to compare the post-test scores of the experimental group, which received task-based speaking training, with those of the control group, which did not receive this training. This analysis aimed to identify any significant differences in speaking proficiency between the two groups after the intervention.

For all statistical tests, a significance level was established at $p < 0.05$. This threshold indicates that a p-value less than 0.05 would reflect a statistically significant difference in speaking abilities, thereby supporting the effectiveness of the task-based training program.

Results.

Descriptive Statistics. The descriptive statistics for the speaking proficiency scores of the experimental and control groups, as measured by the pre-test and post-test, are summarized in Table 1 below. This table presents the means and standard deviations (SD) to illustrate the central tendency and variability of speaking performance among high school students in this study, both before and after the six-week intervention period.

Group	Pre-Test Mean (SD)	Post-Test Mean (SD)	Mean Difference (Gain)
Experimental	65.2 (8.5)	74.9 (7.6)	+9.7
Control	66.0 (9.0)	69.3 (8.2)	+3.3

Experimental Group: The experimental group demonstrated significant gains in speaking proficiency related to the task-based intervention. The mean score on the pre-test was 65.2 (SD = 8.5), which increased to 74.9 (SD = 7.6) in the post-test, reflecting an average gain of +9.7 points. This improvement indicates that participation in the task-based speaking program substantially enhanced their oral language skills.

Control Group: In contrast, the mean score of the control group on the pre-test was 66.0 (SD = 9.0), with a post-test mean score of 69.3 (SD = 8.2), resulting in a more modest gain of +3.3 points. Although the control group engaged in speaking practice, the absence of a task-based approach suggests that traditional speaking activities were less effective in facilitating significant improvements in speaking proficiency within the same timeframe.

These preliminary findings support the hypothesis that task-based speaking interventions yield greater enhancements in learners' oral skills compared to traditional teaching approaches. To further assess the statistical significance of these improvements, data were analyzed using paired t-tests and an independent t-test.

Paired t-test (within-group comparisons):

The experimental group demonstrated a significant improvement in speaking scores, as indicated by the paired t-test results. The t-value was 6.34, with a p-value of less than 0.001, suggesting that the task-based training had a strong positive effect on participants' speaking scores.

In contrast, the paired t-test for the control group revealed only a modest improvement that did not reach statistical significance. The t-value was 1.56, and the p-value was 0.12, indicating that the observed improvement could be attributed to normal classroom activities and instructional procedures rather than any specific intervention.

Independent t-Test (Between-Group Comparison). When comparing the post-test scores of both groups, the independent t-test revealed a significant difference between the experimental and control groups. The t-value was 4.89, with a p-value of less than 0.001, indicating that the experimental group outperformed the control group. This finding supports the hypothesis that task-based speaking training has a meaningful impact on students' speaking abilities.

Summary of Results:

Experimental Group: Students who participated in the task-based speaking training exhibited a significant improvement in their speaking scores, with an average increase of +9.7 points.

Control Group: The control group, which did not receive specialized training, showed a smaller improvement of +3.3 points that was not statistically significant.

These statistical analyses confirm that the improvement in the experimental group was meaningful, while the control group did not experience significant gains in speaking proficiency. The findings suggest that task-based speaking strategies effectively enhance speaking skills among high school students. By promoting active engagement with the language in contexts that mirror real-life communication, task-based methods likely contributed to the observed improvements in performance. Therefore, task-based speaking training could serve as a valuable tool for educators seeking to enhance students' speaking abilities in a structured and effective manner.

Discussion.

Interpretation of Results. The findings of this study indicate that the implementation of task-based speaking strategies significantly enhances speaking proficiency among high school learners. The experimental group, which participated in a structured six-week task-based speaking intervention, demonstrated a substantial improvement, with an average increase of 9.7 points in their post-test speaking scores. This notable advancement aligns with previous research suggesting that Task-Based Language Teaching (TBLT) methodologies—such as role-playing, discussions, and problem-solving tasks—effectively promote active learner engagement and contribute to the development of oral communicative competence (Lee, 2000; Huang, 2018).

By incorporating purposeful, real-world speaking tasks, learners engage with the language in a meaningful context rather than practicing mechanically. This approach fosters motivation through clear, goal-oriented communicative objectives, facilitating greater learner confidence and the ability to use language authentically in social interactions. The results suggest that task-based approaches provide a more meaningful learning experience, enabling students to integrate fluency, accuracy, and pragmatic skills in their speech production.

Theoretical Implications. This study reinforces the theoretical foundations of Task-Based Language Teaching (TBLT), emphasizing that meaningful communication and learner-centered instruction are essential for effective language acquisition. The positive outcomes observed align with the perspective that task-based activities create a context-rich environment where learners can negotiate meaning, receive immediate feedback, and develop autonomy in their language use. These findings highlight the importance of integrating interactive tasks into language curricula, particularly in settings where traditional, teacher-centered methods are prevalent.

From a pedagogical standpoint, the study underscores the potential for incorporating task-based speaking activities into high school English language programs in Uzbekistan and similar educational contexts. The structured tasks not only enhance speaking skills but also promote learner motivation and engagement. Given the dominance of teacher-centered approaches in many local classrooms, it is imperative that educators receive targeted training to effectively implement TBLT principles. Furthermore, adapting tasks to align with cultural and curricular realities will be crucial for maximizing the effectiveness of this approach.

Implications for Education. This study underscores the significance of integrating task-based speaking strategies into high school curricula. Educators can enhance students' language proficiency by effectively teaching them to participate in various speaking tasks, such as debates, interviews, and group discussions. These activities not only encourage active engagement with the language but also improve students' fluency, pronunciation, and clarity in expressing ideas.

Furthermore, task-based speaking activities are instrumental in enhancing communicative competence, which is a critical component of language learning. By incorporating these activities into regular classroom

practices, teachers can help students build confidence in their speaking abilities and improve their capacity to communicate effectively in both formal and informal contexts. This focus on practical application is particularly vital for preparing students for real-life interactions and language proficiency assessments that include speaking components.

Limitations and Future Research. Despite the encouraging findings of this study, several limitations must be acknowledged. A primary limitation is the relatively small sample size, as the research was conducted with students from only two high schools in Uzbekistan. This limited scope may restrict the generalizability of the results to the broader population of Uzbek learners or to other educational contexts. Future research should aim to include a larger and more diverse sample that encompasses students from various regions, socioeconomic backgrounds, and linguistic profiles. Such an expanded sample would provide a more comprehensive understanding of the effectiveness of task-based speaking strategies across different learner groups.

Additionally, this study focused exclusively on the short-term effects of task-based speaking interventions over a six-week period. While significant improvements were observed within this timeframe, it remains unclear whether these gains are sustainable in the long term. Future longitudinal studies are necessary to investigate the durability of task-based speaking training effects and to determine whether ongoing practice is required to maintain and enhance oral proficiency.

Furthermore, while this study primarily examined speaking skills, language learning is inherently multifaceted. Subsequent research could explore how task-based speaking interventions impact other language domains, such as listening comprehension and writing abilities. Investigating the potential for cross-skill transfer would provide valuable insights into the holistic benefits of task-based language teaching.

Finally, future studies should consider how cultural and institutional factors influence the implementation and outcomes of task-based speaking strategies in various educational settings. Understanding these contextual variables will help tailor instructional approaches to maximize effectiveness in diverse learning environments.

Conclusion. This study provides compelling evidence that task-based speaking strategies are an effective pedagogical approach for enhancing speaking proficiency among high school learners. By actively engaging students in purposeful communicative tasks, such as role-playing, debates, and problem-solving discussions, the intervention facilitated significant improvements in fluency, confidence, and overall communicative competence. These skills are not only essential for academic success but also for meaningful interactions in real-world contexts, underscoring the practical relevance of Task-Based Language Teaching (TBLT).

The findings suggest that incorporating task-based speaking activities into regular classroom instruction can yield substantial benefits in students’ oral proficiency. Such integration encourages active participation and fosters authentic language use, aligning with contemporary principles of communicative language teaching. This research contributes to the growing body of literature supporting TBLT and offers actionable insights for educators aiming to enhance speaking skills in secondary education, particularly in contexts similar to Uzbekistan.

Ultimately, this study lays the groundwork for further investigations into the long-term effects and cross-skill benefits of task-based language instruction. It also emphasizes the importance of adapting task-based methods to local educational contexts to maximize their effectiveness. By adopting these strategies, educators can better prepare students to become competent and confident communicators in English, equipping them for academic, professional, and social success in an increasingly globalized world.

References:

1. Broughton, G., Brumfit, C., & Pincas, A. (2003). Teaching English as a Foreign Language. Routledge.
2. Bruner, J. S. (1996). The Culture of Education. Harvard University Press.
3. Carless, D. (2007). The suitability of task-based approaches for secondary schools: Perspectives from Hong Kong. // System, 35(4), 595–608.
4. Cerdan, R., Vidal-Abarca, E., Martinez, T., Gilabert, R., & Gil, L. (2009). Impact of task-based reading on comprehension of historical texts among middle school students. // Journal of Educational Psychology, 101(3), 588–601. https://doi.org/10.1037/a0014708
5. Ellis, R. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
6. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2011). Teaching and Researching Reading (2nd ed.). Routledge.

7. Huang, L. (2018). Task-based learning in high school biology: Effects on comprehension and assessment performance. // International Journal of Science Education, 40(4), 512–525. https://doi.org/10.1080/09500693.2018.1440356

8. Kim, S., & Park, H. (2020). Enhancing science comprehension through task-based reading strategies in secondary education. // Journal of Educational Research and Practice, 10(4), 122–134.

9. Lee, J. F. (2000). Task-based reading in English as a Second Language: Enhancing comprehension and retention. // Language Learning, 50(4), 375–401.

10. Mora, M., & Leiva, R. (2022). Task-based reading interventions and historical text comprehension: A case study in middle school education. // International Journal of Educational Methodology, 8(3), 311–322.

11. Nunan, D. (2004). Task-Based Language Teaching. Cambridge University Press.

12. Rahimi, M., & Zhang, L. J. (2021). Task-based reading and EFL learners’ reading motivation and proficiency: An empirical study. // Reading in a Foreign Language, 33(2), 135–159.

13. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.

14. Piaget, J. (1976). The Grasp of Consciousness: Action and Concept in the Young Child. Harvard University Press.

15. Pressley, M. (2006). Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching (3rd ed.). Guilford Press.

16. RAND Reading Study Group. (2002). Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. RAND Corporation.

17. Snow, C. (2002). Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. RAND Education.

18. Sweller, J. (1988). Cognitive load during problem solving: Effects on learning. Cognitive Science, 12(2), 257–285.

19. Sweller, J., Ayres, P., & Kalyuga, S. (2011). Cognitive Load Theory. Springer.

20. Xuyen, V. T. M., & Trang, N. H. (2021). Effects of task-based speaking activities on EFL learners’ oral performance. // European Journal of English Language Teaching, 6(6).

21. Zúñiga, E. C., Mayorga, E., & Ruiz, N. (2023). Potential implications of task-based language teaching on developing EFL learners' oral fluency. // International Journal of Learning, Teaching and Educational Research, 22(11).

22. Willis, J., & Willis, D. (2007). Doing Task-Based Teaching. Oxford University Press.

23. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

UO‘K 37.013 (22.19)

GRAMMATIK KOMPETENSIYA – INGLIZ TILINI SAMARALI O‘RGANISH OMILI SIFATIDA

Toshpo‘latov Temur Mo‘minjonovich,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Ingliz tili o‘qituvchisi
temurtashpulatov92@gmail.com
Orcid: 0009-0009-5712-4999

Ushbu maqolada ingliz tili ta’limida grammatik kompetensiyaning o‘rni va ahamiyati chuqur tahlil etilgan. Bugungi kunda ingliz tilini o‘rganish jarayonida grammatik bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish talabalar uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Chunki grammatik kompetensiya nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliy nutqda qo‘llash imkonini beradi. Maqolada zamonaviy pedagogik metodlar, kommunikativ yondashuv hamda innovatsion texnologiyalar yordamida talabalar grammatik kompetensiyasini samarali shakllantirish yo‘llari yoritib berilgan. Shuningdek, an’anaviy va interfaol uslublarning qiyosiy tahlili orqali ularning afzalliklari va kamchiliklari ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqotda talabalarda grammatik kompetensiyani rivojlantirish faqat grammatik qoidalarni yod olish emas, balki ularni muloqot jarayonida to‘g‘ri qo‘llashni ham nazarda tutishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: *grammatik kompetensiya, ingliz tili ta’limi, kommunikativ yondashuv, innovatsion texnologiyalar, samarali o‘rganish.*

ГРАММАТИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОГО ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье подробно анализируется роль и значение грамматической компетенции в процессе обучения английскому языку. На современном этапе развития образования владение грамматическими знаниями и навыками является одним из важнейших факторов успешного изучения иностранного языка. Грамматическая компетенция обеспечивает не только усвоение теоретических правил, но и их практическое применение в устной и письменной речи. Особое внимание уделяется современным педагогическим методам, коммуникативному подходу и использованию инновационных технологий, позволяющих повысить эффективность обучения. В работе рассматриваются преимущества и недостатки традиционных и интерактивных методов, проводится их сравнительный анализ. Подчёркивается, что формирование грамматической компетенции не сводится к механическому заучиванию правил, а направлено на развитие у студентов способности адекватно использовать грамматические конструкции в реальном речевом общении.

Ключевые слова: *грамматическая компетенция, обучение английскому языку, коммуникативный подход, инновационные технологии, эффективное изучение.*

GRAMMATICAL COMPETENCE AS A FACTOR IN EFFECTIVE ENGLISH LEARNING

This article provides an in-depth analysis of the role and importance of grammatical competence in English language learning. In today’s educational context, the development of grammatical knowledge and skills is considered one of the key factors for successful language acquisition. Grammatical competence not only enables students to master theoretical rules but also to apply them effectively in both spoken and written communication. The paper highlights the relevance of modern pedagogical methods, communicative approaches, and the integration of innovative technologies in fostering students’ grammatical competence. A comparative analysis of traditional and interactive methods is presented, emphasizing their strengths and limitations. The study underlines that developing grammatical competence should not be reduced to rote memorization of rules; rather, it should focus on the ability to use grammatical structures accurately and appropriately in real communicative situations. The findings suggest that grammatical competence plays a crucial role in achieving fluency, enhancing academic performance, and facilitating professional communication.

Keywords: *grammatical competence, English language teaching, communicative approach, innovative technologies, effective learning.*

Kirish. Bugungi kunga kelib yangi ijtimoiy-iqtisodiy siyosat chet tillarini samarali o‘qitishga yo‘naltirilgan oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishni taqozo etadi. Bu jarayonda turli usul va vositalar, innovatsion ta’lim texnologiyalari yordamida pedagogika oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun qulay sharoitlar yaratilib, ularning kasbiy tayyorgarligi yangi maqsad va yo‘nalishlar sari yo‘naltirilmoqda. Oliy o‘quv yurtlarida ingliz tili ta’limini yangilashning eng muhim asoslaridan biri bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash va turli metodik tizimlar doirasida kasbiy muammolarni mustaqil hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuv hisoblanadi. Ushbu darajadagi talabalarni tayyorlashning muhim jihatlaridan biri yangi sharoitlarda ingliz tili bo‘yicha kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir. Ushbu kompetensiyani muvaffaqiyatli rivojlantirish uning barcha asosiy komponentlarini, shu jumladan grammatik kompetensiyani shakllantirmasdan turib mumkin emas.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘pchilik talabalar vaziyatga mos ravishda grammatik konstruksiyalarni qo‘llashda ma’lum qiyinchiliklarga duch kelishadi va grammatik vositalardan to‘g‘ri foydalanishda yetarli ko‘nikmalarga ega emasliklari namoyon bo‘ladi. Natijada talabalarning kommunikativ kompetensiyasining umumiy darajasi pasayadi. Bundan tashqari, talabalar ko‘pincha oddiy grammatik konstruksiyalardan foydalanadilar va nutqni mantiqiy va tabiiy holga keltiradigan turli bog‘lovchi elementlarni amaliyotga qo‘llamaydilar [2].

Zamonaviy globallashuv davrida ingliz tili dunyo xalqlari o‘rtasidagi aloqa, fan, texnika, biznes va madaniy aloqalarning asosiy vositasiga aylandi. Binobarin, uni samarali o‘rganish, ayniqsa, yoshlarimiz uchun nafaqat til bilimi, balki zamonaviy hayotda muvaffaqiyatlar garovi ham sanaladi. Ingliz tilini chuqur o‘zlashtirishda grammatik kompetensiyaning o‘rni beqiyos. Zero, grammatika tildagi muloqotning asosi bo‘lib, fikringizni aniq, tushunarli va mantiqiy ifodalash imkonini beradi.

Grammatik kompetensiya deganda, eng avvalo, til birliklarining shakli, mazmuni va vazifalarini chuqur anglash va ularni real nutqiy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llay olish qobiliyati tushuniladi. Bu jarayon nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki ularni amaliyotda qo‘llay bilishni ham talab qiladi. Ingliz tilini o‘qitish tajribasi shuni ko‘rsatadiki, grammatik bilimlari yomon shakllangan talabalar ko‘pincha nutq faoliyatida qiyinchiliklarga duch kelishadi, murakkab matnlarni to‘g‘ri tushunish va o‘z fikrlarini erkin ifoda etishda muammolarga duch kelishadi. Ingliz tili darslarida grammatik kompetensiyani rivojlantirish bir necha yo‘nalishda amalga oshirilishi kerak. Avvalo, an’anaviy grammatika mashqlarini interfaol usullar bilan uyg‘unlashtirish muhimdir. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yaratilgan rolli o‘yinlar, kommunikativ vazifalar, muammoli vaziyatlar, onlayn darslar o‘quvchilar faolligini rag‘batlantiradi va grammatik qoidalarni tabiiy ravishda o‘rganishga imkon beradi.

Bundan tashqari, grammatikani o‘qitishda kommunikativ yondashuvning o‘rni beqiyos. Zero, tilning asosiy vazifasi muloqot vositasi bo‘lishdir. Demak, grammatik bilimlar talabalarga real nutqda gaplarni to‘g‘ri tuzish, suhbatdosh bilan muloqot qilish, o‘z fikrlarini yozma ravishda izchil va ravon ifodalashda yordam berishi kerak. Faqat nazariy qoidalarga asoslangan darslar samaradorlikni pasaytiradi va talabalarni yod olishga majbur qiladi. Aksincha, grammatika muloqot bilan birlashganda bilim amaliy malakaga aylanadi.

Motivatsiya ham grammatik kompetensiyani shakllantirishning muhim omillaridan biridir. Agar talabalar ingliz tilini o‘rganishga qiziqsalar, ular grammatik bilimlarni ham ishtiyoq bilan egallaydilar. Shuning uchun o‘qituvchining vazifasi darsni qiziqarli, ijodiy va boy, real misollardan foydalangan holda tashkil etishdan iborat. Tilni badiiy matnlar, filmlar, qo‘shiqlar va internet resurslari orqali o‘rgatish jarayoni o‘quvchilarni real muloqot muhitiga yaqinlashtiradi. Bundan tashqari, xatolardan to‘g‘ri foydalanish grammatik kompetensiyani rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Har bir talaba nutqida grammatik xatolarga yo‘l qo‘yishga moyildir. O‘qituvchining bunday xatolarni tezda aniqlashi, ularni tuzatishi, talabani qo‘llab-quvvatlashi va to‘g‘ri variantni topishiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishi muhimdir. Bu jarayon talabada tilni o‘zlashtirishga mas’uliyatli va ongli yondashuvni shakllantiradi [1].

Yana bir muhim jihati shundaki, grammatik kompetensiya boshqa til malakalari – fonetika, lug‘at, nutq madaniyati, yozma va og‘zaki muloqot bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuning uchun bu elementlarning barchasi ingliz tili darslarida uyg‘un tarzda birlashtirilishi kerak. Masalan, talaffuz va intonatsiya grammatik qurilishga mos kelmasa, gapning ma’nosi buzilishi mumkin. Xuddi shunday boy lug‘at grammatik shakllar bilan qo‘shib to‘g‘ri qo‘llanilmasa, nutqning ravonligi ta’minlanmaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ingliz tilining grammatik tomonini o‘rgatish muammosi an’anaviy ravishda til o‘qitish nazariyasining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib kelgan. Biroq, ilmiy-metodik adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarda ingliz tili mashg‘ulotlarida grammatik kompetensiyani shakllantirish bilan bog‘liq muammolar haqidagi tadqiqotlar yaqin yilardan e’tiboran ko‘paya boshladi. Ko‘rib chiqilgan tadqiqotlarning asosiy qismi so‘nggi o‘n yilliklarga to‘g‘ri keladi L.A. Shirokova, I.V. Chernetskaya, L.I.

Karpova, T.A. Loparyeva, L.K. Bobodjanova kabi tadqiqotchilar o‘z izlanishlarida ushbu masalaga asosiy e’tibor qaratdilar. Ushbu muammoning dolzarbligini hisobga olib, grammatik kompetensiyaning terminologik jihatlarini ko‘rib chiqishni muhim deb hisoblaymiz. Ingliz tillarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda “grammatik kompetensiya”, “chet tilining grammatik kompetensiyasi”, “grammatik kommunikativ kompetensiya” kabi atamalar mavjud. Garchi olimlar bu muammoni turli pozitsiyalardan ko‘rib chiqsalar ham, ular “grammatik kompetensiya” atamasini turlicha talqin qilishadi. Shunga qaramay, ko‘plab metodlarni birlashtirgan va “grammatik kompetensiya” tushunchasini, uning tarkibiy qismlari va mazmunini belgilaydigan umumiy tamoyillarni aniqlash mumkin [3].

Muhokama va natijalar. Grammatik kompetensiya lingvistik kompetensiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, u o‘z navbatida ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiya tarkibiga kiradi. Ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyaning kichik kompetensiyalaridan biri bo‘lgan grammatik kompetensiya, bir tomondan, grammatik hodisalar va ular ifodalovchi tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanish va qonuniyatlarni o‘z ichiga oladi; ikkinchi tomondan, u o‘rganilayotgan tilning ona tili bilan o‘zaro ta’sir qilish imkoniyatlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, grammatik munosabatlar turli til jamoalari dunyosining kognitiv va konseptual mohiyatini ifodalaydi. Shuning uchun ko‘plab tadqiqotchilar grammatik kompetensiyaga ingliz tilini o‘qitishga kommunikativ-kognitiv yondashuv nuqtai nazaridan qaraydilar. Ushbu yondashuvda grammatik kompetensiya ikkita asosiy mexanizmga asoslanadi: kommunikativ mexanizmlar - ingliz tilidagi nutq faoliyatini o‘zlashtirishga yordam beradi; kognitiv mexanizmlar - konseptualizatsiya jarayonini rag‘batlantiradi, buning natijasida talaba ongida ingliz tilidagi tushunchalar shakllanadi. Demak, grammatik kompetensiya semantik modellardan alohida saqlanadigan va “grammatik majburiyatlar”ga muvofiq muloqot jarayonida yuzaga keladigan maxsus grammatik kognitiv modellarni shakllantirishni nazarda tutadi [5].

Grammatik kompetensiya deganda “tilning grammatik elementlarini bilish va ularni nutqda qo‘llash qobiliyati” tushuniladi. Grammatik kompetensiya ma’lum bir ma’noni anglash va uni tilning grammatik qoidalariga (mexanik yodlashga asoslanmagan) gap va iboralar shaklida ifodalash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Ushbu tushuncha grammatik kompetensiyaning quyidagi tarkibiy qismlarini nazarda tutadi:

a) leksik birliklarni mazmunli nutqiy ifodalarga aylantiruvchi grammatik qoidalarni bilish;

b) grammatik vositalardan foydalanish ko‘nikma va malakalarini egallash va ularni turli muloqot vaziyatlarida to‘g‘ri qo‘llash qobiliyati;

v) ma’lum bir ma’noni tushunish hamda uni og‘zaki va yozma nutq orqali, ma’lum bir til qoidalariga tayangan holda yetkazish qobiliyati va tayyorgarligi [6].

Ko‘rib turganimizdek, grammatik kompetensiyaning tuzilishi nazariy, lingvistik va nutqiy komponentlar nuqtai nazaridan o‘rganiladi.

Mahalliy tadqiqotchilardan biri L.K.Bobodjanova grammatik kompetensiya tarkibiga ijtimoiy-madaniy komponentni kiritish zarurligini ta’kidlaydi. Lingvomadaniy yondashuvga asoslanib, lingvodidaktika grammatik tomonning o‘rganilayotgan til mamlakati madaniyati bilan aloqadorligining muhimligini ta’kidlaydi. Chunki bu aloqalar nafaqat kognitiv asosni yaratishga, balki talabalar ongida boshqa til madaniyati vakillari dunyosi tasvirini shakllantirishga yordam beradi, shu bilan birga mentalitetdagi farqlardan kelib chiqadigan xatolarni kamaytiradi. Ushbu yondashuv kontekstida grammatik kompetensiyaning ijtimoiy-madaniy komponenti deganda ijtimoiy-madaniy kontekstga mos ravishda muayyan kommunikativ mazmunni ifodalash uchun muloqot jarayonida turli grammatik vositalardan foydalanish qobiliyati va tayyorgarligi tushuniladi [4].

Ingliz tili kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida grammatik kompetensiyaning mohiyatini yuqorida tavsiflangan shaklda tushunish uni quyidagicha talqin qilishga imkon beradi: Grammatik kompetentsiya - bu “xorijiy madaniyat tushunchalarini tahlil qilish, tushunish va sharhlash malaka va ko‘nikmalariga asoslangan og‘zaki hamda yozma shaklda nutqni tushunish va qurish qobiliyatidir. Shu bilan birga, ular ona tilining o‘xshash tushunchalarini ifodalash va taqqoslash vositalari bilan shakllantiriladi. Ushbu kompetensiyaning mazmuni grammatik vositalardan foydalanish qobiliyatini va ularni turli kommunikativ muammolarni hal qilishda, xususan, madaniyatlararo muloqot jarayonida qo‘llash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi [2].

Grammatik kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish jarayonining mazmuniy asosi ingliz tilining amaliy grammatikasi hisoblanadi. Amaliy grammatika grammatik hodisalar, ularning vazifalari va kommunikativ birliklarning qurilishini tasvirlash uchun xizmat qiladi. Grammatik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishning an’anaviy va muqobil usullarining kombinatsiyasini o‘z ichiga oladi. An’anaviy metodlar ingliz tilining grammatik asosini sun’iy tarbiyaviy va nutqiy vaziyatlar orqali o‘zlashtirishni o‘z ichiga oladi. Muqobil usullarga intensiv ta’lim, muammoli ta’lim, loyiha asosidagi ta’lim, kommunikativ vaziyatlarni modellashtirish, muhokama va o‘yin usullari, zamonaviy axborot texnologiyalari va boshqalar kiradi.

Ingliz tili o‘qituvchisining kelajakdagi kommunikativ kompetensiyasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:
grammatik materialni taqdim etish va o‘zlashtirish;
grammatik bilimlarni boshqarish va avtomatlashtirish;
kommunikativ amaliyot;
grammatik kompetensiyani nazorat qilish va aks ettirish.

Har bir bosqichning o‘ziga xos maqsadlari bo‘lib, ularni amalga oshirish uchun turli usullar, uslublar va natijalar qo‘llaniladi. Shu bilan bir qatorda, Grammatik kompetensiyani shakllantirish bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich grammatik kompetensiyaning kognitiv komponentini rivojlantirishga, ya’ni dasturiy ta’minotni bevosita ishlab chiqishga va turli kommunikativ mahsulotlarga mos keladigan grammatik ko‘rsatkichlarni hisobga olishga qaratilgan. Bu bosqichda talabalar asosiy e’tiborni yangi grammatik materialni taqdim etishga qaratadi, uning shakliy xususiyatlari va mazmuni ochiladi, grammatik tuzilmalarning muayyan nutqiy kontekstda funksional qo‘llanilishiga ham e’tibor qaratiladi. Yangi material bilan tanishish induksiya asosida o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish darajasini hisobga olgan holda o‘quv-nutq shaklida (ko‘rgazmali, lingvistik, rolli o‘yin, tarjima yoki deduksiya va boshqalar) amalga oshiriladi.

Ingliz tilining grammatik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni bosqichlar ketma-ketligi shaklida amalga oshiriladi. Har bir keyingi bosqichning mazmuni grammatik kompetensiyaning rivojlanish darajasini va o‘quvchining o‘quv-kognitiv jarayon va kommunikativ faoliyatdagi rolining ortib borayotganligini aks ettiradi. Barcha bosqichlarning vazifalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni o‘qitish bosqichiga va talabalarning grammatik kompetensiyasi darajasiga qarab parallel ravishda qo‘llash imkoniyati mavjud.

Grammatik kompetensiyani rivojlantirish mezonlari kognitiv, operativ-faollik, motivatsion va refleksiv mezonlardir. Kognitiv mezonga grammatik bilimlar majmui kiradi. Operatsion-faoliyat mezoni - bu grammatik ko‘nikma va qobiliyatlar to‘plami, shuningdek, kasbiy yo‘naltirilgan xorijiy til nutq faoliyatiga tayyorgarlik jarayonidir. Motivatsion mezon ingliz tilining grammatik tomonini o‘zlashtirishga bo‘lgan ehtiyojning ortib borayotganligini aks ettiradi. Refleksiv mezon talabaning ushbu jarayonda o‘zining o‘quv-kognitiv va kommunikativ faoliyati va shaxsiy fazilatlarini baholashni o‘z ichiga oladi [4].

Demak, grammatik kompetensiya talabalarning kelajakdagi kommunikativ kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida murakkab integrativ tuzilmadir. U ma’lum grammatik bilim, ko‘nikma va malakalarga, shuningdek, kommunikativ va kasbiy muammolarni hal qilishda ularni to‘g‘ri va samarali qo‘llashga tayyorlikka asoslanadi.

Xulosa. Yurtimiz ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarda ingliz tilini samarali o‘qitishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Davlatimiz rahbari tashabbusi bilan chet tillarni o‘rgatish tizimini tubdan takomillashtirish, yoshlarning tilni bilish darajasini oshirishga qaratilgan qator farmon va dasturlar qabul qilindi. Bu jarayonda grammatik kompetensiyani rivojlantirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Zero, ilmiy va kasbiy faoliyatda xorijiy davlatlar bilan samarali muloqot qila oladigan, til imkoniyatlaridan erkin foydalana oladigan mustaqil fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalashda grammatika fanining o‘rni beqiyos.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, ingliz tilini o‘rganishda grammatik kompetensiya nafaqat nazariy bilim, balki real hayotda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amaliy ko‘nikmalar sifatida ham shakllanishi kerak. Bu jarayonni samarali amalga oshirishda o‘qituvchining ijodkorligi, uslubiy yondashuvlarning rang-barangligi, innovatsion texnologiyalardan foydalanishi, o‘quvchilar ishtiyoqini oshirishi va amaliy mashg‘ulotlarga katta e’tibor qaratilishi katta ahamiyatga ega. Zero, ingliz tili darslarida grammatik kompetensiyani rivojlantirish nafaqat tilni muvaffaqiyatli o‘rganish, balki talabalarning shaxs sifatida kamol topishi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishi va jahon sahnasida munosib o‘rin egallashi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Kuchli grammatik kompetensiyaga ega bo‘lgan yoshlar nafaqat til bilimiga, balki madaniyatlararo muloqot qobiliyatiga ham ega bo‘ladilar, o‘z Vatani nufuzini oshirishga faol hissa qo‘sha oladilar.

Adabiyotlar:

1. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания иностранных языков). – СПб.: Златоуст, 1999. –362 с.

2. Алиева Т. Формы контроля при проверке грамматической компетенции у студентов языковых вузов (на примере французского языка) // Язык и деятельность. Научные чтения: сборник статей по итогам VIII международной конференции. – Москва. 2023. – 455 с.

3. Karpova L.I. Formation of communicative grammatical competence in a non-linguistic university (based on the English language): dis. … Cand. Ped. Sciences. Volgograd, 2005.

4. Kashenkova I.S. The role of grammatical competence in determining the goals of teaching the grammatical side of foreign language speech to international relations specialists // Philological sciences. Issues of theory and practice. 2013. No. 8 (26): in 2 parts. part I. – P. 80–83.

5. Белова Е. Роль информационно-коммуникационных технологий в формировании иноязычной грамматической компетенции в условиях автономного обучения. Письма в Эмиссия. Оффлайн. 2020. – 286 с.

6. Еловская С. В. Формирование иноязычной грамматической компетенции у обучающихся старших классов // Вестник Тамбовского университета. “Серия Гуманитарные науки”. 2019. – С. 187-196.

7. Котрикадзе Е. В. Формирование грамматической компетенции у студентов неязыковых вузов в процессе изучения английского языка // Проблемы современного педагогического образования. 2023. № 78-3. – С. 121-127.

BEYOND ENGLISH-ONLY: EMBRACING MULTILINGUAL AND TRANSLANGUAGING PEDAGOGIES IN ESL CLASSROOMS

Usmonova Durdona Fazliddin kizi,
National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Teacher, Department of Practical English and Literature
Dudish-0101@mail.ru

Traditional English-only policies in ESL (English as a Second Language) classrooms have long dominated language instruction, often rooted in assimilationist ideologies and the monolingual bias of Western pedagogy. This article critically examines the shortcomings of English-only approaches and argues for a paradigm shift toward multilingual and translanguaging pedagogies. Drawing on current research, classroom observations, and teacher-reported practices, this study explores how embracing learners' full linguistic repertoires can enhance language acquisition, cultural identity affirmation, and classroom equity. The article also discusses practical strategies for implementation, challenges faced by educators, and potential policy implications. The findings support the integration of translanguaging frameworks as both a pedagogical tool and a sociocultural imperative in contemporary ESL education.

Keywords: *ESL, translanguaging, multilingual pedagogy, English-only, linguistic repertoires, language policy, bilingual education.*

INGLIZ TILIDAN TASHQARI: ESL SINFLARIDA KO‘P TILLILIK VA TRANSLINGVISTIK PEDAGOGIKANI QO‘LLASH

ESL (Ingliz tili ikkinchi til sifatida) sinflarida an’anaviy faqat ingliz tilida dars berish siyosati uzoq vaqtdan beri til o‘rgatishda ustunlik qilib kelgan bo‘lib, ko‘pincha assimilyatsiyachi mafkuralarga va G‘arb pedagogikasining bir tillilikka yo‘naltirilgan xolisligiga asoslangan. Ushbu maqola faqat ingliz tilidagi yondashuvlarning kamchiliklarini tanqidiy tahlil qiladi va ko‘p tilli va transtarjima pedagogikalariga o‘tish zarurligini ta’kidlaydi. Joriy tadqiqotlar, sinf kuzatuvlari va o‘qituvchilarning hisobotlariga asoslanib, ushbu tadqiqot o‘rganuvchilarning to‘liq lingvistik repertuarlarini qabul qilish til o‘rganishni, madaniy o‘zlikni tasdiqlashni va sinf xolisligini qanday oshirishi mumkinligini o‘rganadi. Maqolada, shuningdek, amaliyotga joriy etish strategiyalari, o‘qituvchilar duch keladigan muammolar va potentsial siyosiy oqibatlar muhokama qilinadi. Topilmalar zamonaviy ESL ta’limida transtarjima tizimlarini ham pedagogik vosita, ham sotsiokultural imperativ sifatida integratsiya qilishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Kalit so‘zlar: *ESL, transtarjima, ko‘p tilli pedagogika, faqat ingliz tili, lingvistik repertuarlar, til siyosati, ikki tilli ta’lim.*

ЗА ПРЕДЕЛАМИ ТОЛЬКО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: ПРИМЕНЕНИЕ МНОГОЯЗЫЧНЫХ И ТРАНСЯЗЫЧНЫХ МЕТОДОВ ПЕДАГОГИКИ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИЗУЧЕНИЮ ESL

В классах ESL (английский как второй язык) традиционная политика, ориентированная исключительно на английский язык, долгое время доминировала в языковом обучении, часто основываясь на ассимиляционных идеологиях и монолингвальной предвзятости западной педагогики. В данной статье критически рассматриваются недостатки подходов, ориентированных только на английский язык, и отстаивается необходимость сдвига парадигмы в сторону многоязычной педагогики и трансязычия. Опираясь на современные исследования, наблюдения в классах и отчёты учителей, данное исследование изучает, как принятие полного лингвистического репертуара учащихся может улучшить усвоение языка, утверждение культурной идентичности и равенство в классе. В статье также обсуждаются практические стратегии реализации, проблемы, с которыми сталкиваются педагоги, и потенциальные политические последствия. Результаты подтверждают интеграцию рамок трансязычия как педагогического инструмента, так и социокультурного императива в современном ESL-образовании.

Ключевые слова: *ESL, трансязычие, многоязычная педагогика, только английский язык, лингвистические репертуары, языковая политика, билингвальное образование.*

Introduction. For decades, ESL instruction has been framed predominantly within a monolingual paradigm that privileges English as the sole legitimate language of communication and learning in classrooms. These “English-only” policies are often justified by assumptions about immersion, linguistic purity, or national identity. However, such assumptions ignore the complex, fluid, and dynamic nature of language use in multilingual societies. In ESL classrooms around the world, learners bring with them rich linguistic backgrounds that, if ignored or suppressed, limit their learning potential and weaken their sense of self[4].

In recent years, scholars and educators have begun challenging the English-only orthodoxy, advocating for approaches that validate and draw upon students’ full linguistic repertoires. Among these, translanguaging—the process by which multilingual speakers utilize their languages as an integrated system—has gained prominence as both a theoretical framework and a pedagogical strategy[3]. This article seeks to move beyond a critique of English-only approaches and to provide evidence, insights, and practical guidance for implementing translanguaging and multilingual pedagogies in ESL settings.

Materials and Methods. This study employed a mixed-methods approach combining a comprehensive literature review, classroom-based case studies, and semi-structured interviews with ESL teachers in diverse educational contexts.

1. Literature Review

A comprehensive review of literature was conducted using academic databases such as ERIC, JSTOR, and Scopus, with search terms like “translanguaging in ESL,” “multilingual pedagogy,” “English-only classrooms,” “language ideology,” and “bilingual education policies.” The literature search prioritized peer-reviewed articles from the last two decades, focusing particularly on empirical studies, theoretical developments, and case studies involving multilingual learners in diverse contexts.

For instance, in a study by Wei, the author explores how translanguaging challenges traditional language boundaries in ESL classrooms by showing how students in Hong Kong bilingual schools blended Cantonese and English in their writing assignments [3]. Similarly, García and Wei (2014) argue that translanguaging does not just involve language mixing, but instead reflects a cognitive process that allows multilingual students to draw on their full linguistic repertoire to make meaning and engage critically with their environment [3].

Additionally, Cummins (2000) offers an in-depth exploration of language power dynamics, illustrating how English-only policies in ESL classrooms often disadvantage bilingual students. He critiques the widespread use of deficit models, which treat students’ home languages as a problem rather than a resource. This is exemplified in a study of ESL classrooms in Toronto, where students from immigrant families used their native languages (e.g., Mandarin, Punjabi, Urdu) for academic discourse, but were discouraged from doing so under strict English-only policies [2].

Through this review, the study also examined how bilingual learners in California public schools successfully used their home languages (Spanish, Korean, Tagalog) alongside English to strengthen their literacy skills, as seen in Baker (2017) [1]. The work of these scholars, among others, illustrates that multilingual students not only benefit cognitively and academically from incorporating their home languages, but they also foster a greater sense of cultural pride and inclusion in educational settings.

Results and Discussion.

1. The Problem with English-Only Ideologies

English-only policies in ESL classrooms have historically been rooted in nationalist ideologies and the belief that assimilation into the dominant language is key to academic success and social integration. These policies are often supported by deficit perspectives of bilingualism, where students’ home languages are viewed as obstacles rather than assets. Research has shown that when students are prohibited from using their home languages, they may feel alienated and disengaged from the learning process[2]. In particular, bilingual students often face significant cognitive and emotional challenges when forced to navigate academic tasks solely in English, especially when they are not yet fully proficient in the language.

For example, in a study conducted in **Los Angeles public schools**, students from immigrant families who were prohibited from using their native Spanish struggled to express complex ideas in English. This often led to a lack of participation in class discussions, as students were afraid of making mistakes or being misunderstood. One teacher in the study reported, "The students shut down because they couldn’t communicate their thoughts properly; it was like we were putting up a wall instead of building bridges". Similarly, in an urban school district in **Chicago**, teachers noted that when students were restricted to speaking only English, they often became silent during group activities or failed to engage in classroom discourse altogether. This silence was interpreted as disengagement, but in reality, students were still thinking and processing information in their home languages.

Such English-only policies also impede students’ identity development. Language is not just a tool for communication; it is intrinsically linked to personal and cultural identity. For many bilingual students, the forced abandonment of their home languages can lead to a sense of cultural dislocation and marginalization. As **Cummins (2000)** argues, "Language is an integral part of how students perceive themselves in the world". When their home languages are not valued in the classroom, students may feel that their identities are not fully recognized or respected.

Moreover, these policies often impact students' emotional well-being. Students who are prevented from expressing themselves in their native languages may feel isolated from their peers and teachers, leading to lower self-esteem and greater emotional distress. Studies have demonstrated that when bilingual students are allowed to use their full linguistic repertoires, they experience greater comfort, self-expression, and emotional well-being[3].

2. Translanguaging in Practice

In contrast, classrooms that embrace translanguaging offer an environment where students’ full linguistic repertoires are utilized and celebrated. Translanguaging allows students to draw on their entire linguistic toolkit—whether English, their home language(s), or other languages they are familiar with—to engage with academic content, solve problems, and communicate more effectively. In these classrooms, students are not restricted by monolingual norms and are encouraged to use their full linguistic abilities to understand complex ideas and to express their thoughts more freely.

For example, in **Toronto**, one teacher implemented bilingual vocabulary journals in which students were encouraged to write new English words alongside their native language translations. This allowed students to understand the deeper meanings of vocabulary while maintaining a connection to their linguistic heritage. In **New York**, another teacher used a translanguaging approach during peer tutoring sessions. Students were encouraged to discuss writing prompts in their native languages (e.g., Spanish, Chinese) before switching to English for writing tasks. This practice not only allowed students to better understand the assignment but also fostered a collaborative and supportive learning environment.

Translanguaging was found to:

Scaffold complex cognitive tasks: By allowing students to use their home languages to clarify concepts or brainstorm ideas, translanguaging reduces the cognitive load associated with learning a new language. For instance, a bilingual student might understand the complex concept of “gravity” more easily by discussing it in their first language before explaining it in English.

Encourage metalinguistic awareness: Translanguaging encourages students to reflect on the structures and nuances of both their home languages and English. This process enhances their understanding of how languages function and improves their overall linguistic abilities. For example, students learning English as a second language may draw parallels between verb tenses in English and their home languages, deepening their grammatical understanding.

Affirm students’ identities: Allowing students to use their home languages in the classroom validates their cultural and linguistic identities. One teacher in **London** noted, “When I see students use their mother tongue, I see them light up—they feel seen, valued, and understood.”

Create inclusive classroom cultures: Translanguaging fosters an inclusive classroom environment where all students feel that their languages and cultures are respected. It promotes diversity and belonging, enabling students from various linguistic backgrounds to engage fully with their peers.

Such practices align with **García and Wei’s** definition of translanguaging as “the deployment of a speaker’s full linguistic repertoire without regard for socially and politically defined boundaries of named (and usually national and state) languages”. By not imposing strict language boundaries, translanguaging enables students to engage with the content more deeply and authentically.

3. Teacher Beliefs and Constraints

Despite the clear benefits of translanguaging, many teachers still express hesitation about implementing these practices in the classroom. One primary concern is **assessment standards**. Standardized testing in many regions continues to focus primarily on students' English proficiency, disregarding their ability to use multiple languages to understand and express complex ideas. Teachers in **California** reported feeling constrained by the expectation that students' language skills must be measured exclusively in English, which conflicts with the more fluid and dynamic approach of translanguaging.

Moreover, **administrative expectations** and the lack of institutional support often create additional barriers. In a study conducted in **New York**, several teachers stated that their schools had strict English-only policies and that using students' home languages was seen as "unsanctioned." They reported feeling unsupported when they attempted to implement multilingual strategies in their classrooms. One teacher said,

“I’ve been reprimanded for letting my students speak Spanish. But when I don’t let them, they don’t engage with the lesson at all.”

Another challenge is **teachers' own monolingualism**. In regions where most teachers are native English speakers with limited knowledge of other languages, they may feel ill-equipped to facilitate translanguaging practices effectively. In **Toronto**, a teacher commented, “I understand the theory, but I don't speak the languages my students speak, so I hesitate to incorporate translanguaging when I can't model it myself.” This reflects a widespread concern about teacher preparation and professional development, especially in areas with large multilingual populations.

Despite these challenges, many teachers have reported a shift in their beliefs about language use after experiencing the positive effects of translanguaging on student engagement and learning. Teachers observed that when students were allowed to use their home languages, they participated more actively, produced higher-quality work, and felt more confident. As one teacher in **London** put it, "When they can use their languages, they can finally express themselves, and that's when learning really takes off."

4. Policy and Curriculum Considerations

The persistence of English-only ideologies in educational settings is often linked to **standardized testing** and the monolingual curriculum that dominates many ESL programs. In many educational systems, student proficiency is primarily evaluated based on their ability to demonstrate mastery of English, without recognizing the value of students' full linguistic repertoires. **In the United States**, standardized tests such as the TOEFL or IELTS continue to prioritize English proficiency, even though these tests often fail to capture the full range of linguistic skills bilingual students possess.

In contrast, some educational systems, such as in **Canada** and parts of **Europe**, have started to integrate multilingual goals into their curricula. For example, in **Quebec**, students in French-English immersion programs are encouraged to use both languages as part of their learning process, reflecting a more holistic approach to bilingualism. This shift has led to higher levels of engagement and academic success among students from diverse linguistic backgrounds.

Reforming curriculum and policy to recognize translanguaging as a valid communicative practice is essential. This includes **redesigning assessments** to evaluate students' language proficiency in both English and their home languages, **adopting inclusive teaching materials**, and **revising teacher education programs** to prepare educators for multilingual realities. **In New York City**, where nearly 40% of students speak a language other than English at home, schools have begun to incorporate translanguaging strategies into their teacher professional development programs. Teachers are provided with resources and training on how to use students' home languages effectively, not as a hindrance but as a resource for learning.

Conclusion. The findings of this study highlight a crucial shift needed in ESL classrooms: the outdated reliance on English-only policies that restrict the linguistic potential of multilingual learners must be replaced with pedagogical approaches that recognize and embrace the full spectrum of students’ linguistic resources. The overwhelming evidence from research and classroom practice shows that English-only approaches are not just ineffective but also detrimental to the cognitive, social, and emotional development of learners who bring multiple languages into the classroom. These restrictive policies foster disengagement, hinder academic success, and marginalize students' identities.

In contrast, translanguaging practices offer a transformative alternative. By valuing and incorporating students' home languages, translanguaging fosters more inclusive, engaging, and dynamic learning environments. It encourages students to draw upon their full linguistic repertoire to make meaning, solve problems, and engage in complex cognitive tasks. This approach not only supports language development in English but also affirms students' cultural identities and empowers them as learners.

However, embracing multilingual and translanguaging pedagogies is not simply a matter of individual teachers adopting new strategies. It necessitates systemic change at multiple levels, including curricular redesign, policy reform, and teacher education. In many educational contexts, standardized testing and monolingual curricula continue to penalize bilingual students, reinforcing the dominant language as the sole marker of academic competence. To rectify this, educational systems must move beyond the confines of monolingual ideologies and recognize the value of bilingualism and multilingualism as assets, not deficits.

This shift requires schools and policymakers to redefine language proficiency. It means embracing not only English-language fluency but also a broader understanding of students' linguistic and cognitive abilities. For example, rather than viewing bilingual students' use of their home language as a sign of weakness or lack of proficiency, educators and policymakers must see it as a strategic tool that supports deeper learning.

In practice, this transformation would include revising assessments to capture the full range of students' language skills, reforming curricula to incorporate diverse linguistic practices, and providing teachers with professional development opportunities that equip them to navigate multilingual classrooms

effectively. Teachers, who are often the most powerful agents of change in the classroom, should be given the resources and support they need to implement translanguaging and other multilingual strategies with confidence and competence.

Ultimately, the shift toward multilingual and translanguaging pedagogies holds the potential to create more equitable, effective, and responsive ESL classrooms. It is an approach that acknowledges the reality of students’ multilingual identities and prepares them for a globalized world where linguistic diversity is not a challenge to overcome but a resource to be cultivated. Such pedagogies ensure that all learners, regardless of their linguistic background, have the tools and opportunities to succeed academically, socially, and personally.

By embracing a more inclusive and flexible understanding of language, educators can move beyond restrictive ideologies to foster classrooms where students' linguistic, cultural, and cognitive strengths are fully recognized and leveraged for success.

References:

1. Baker, Colin. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. 6th ed., Multilingual Matters, 2017.
2. Cummins, Jim. Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire. Multilingual Matters, 2000.
3. García, Ofelia, and Li Wei. Translanguaging: Language, Bilingualism and Education. Palgrave Macmillan, 2014.
4. MacSwan, Jeff. A Multilingual Perspective on Code-Switching and Language Mixing. New York: Routledge, 2017.
5. Wei, Li. "Translanguaging as a Practical Theory of Language." Applied Linguistics, vol. 39, no. 1, 2018.

O‘ZBEK TILI FRAZEOLOGIZMLARNI INTEGRATIV, PRAGMATIK, IJTIMOIY-MADANIY YONDASHUVLAR ASOSIDA O‘QITISH

Xasanova Aziza Nurullayevna,
Urganch davlat universiteti
“O‘zbek tilshunosligi” kafedrasi o‘qituvchisi,
Xorazm viloyati Urganch shahri
aziza.xasannur120793@gmail.com

Ushbu maqolada o‘quvchilarda frazeologik kompetensiyalarning integrativ, pragmatik, ijtimoiy-madaniy yondashuvlari haqida fikr bildiriladi. O‘quvchilarda frazeologik birliklarni tushunishida, aniqlashda yordam beruvchi metod va yondashuvlarga alohida to‘xtalib o‘tiladi.Tilning frazeologik darajasi milliy madaniyatning eng muhim va asosiy tarkibiy qismi ekanligi ta’kidlanadi. Ona tili darslarida frazeologiya o‘quvchilarga o‘zlashtirishdan tashqari imkoniyat yaratishini, o‘z xalqining tili va shakli, madaniyati, o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish va qadrlashni o‘rgatishi haqida fikr yuritiladi. Frazeologik kompetensiyalarni shakllantirishda lingvistik bilimlarni egallash va madaniy-ma’rifiy komillikka yo‘naltirish, jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlarga undash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: *frazeologiya, frazeologik birlik, frazeologik kompetensiya, lug‘at,lingvistik aso, ijtimoiy asos.*

ОБУЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМАМ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО, ПРАГМАТИЧЕСКОГО И СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ПОДХОДОВ

В данной статье рассматриваются интегративный, прагматический и социокультурный подходы к формированию фразеологических компетенций у учащихся. Особое внимание уделяется методам и подходам, которые помогают учащимся понимать и определять фразеологические единицы. Подчёркивается, что фразеологический уровень языка является важнейшей и основной составляющей национальной культуры. Отмечается, что на уроках родного языка фразеология не только усваивается учащимися, но и создаёт возможности для понимания и ценения языка, формы, культуры и особенностей своего народа. При формировании фразеологических компетенций речь идет об овладении лингвистическими знаниями, ориентации на культурно-просветительское совершенствование и стимулировании к мировым научно-творческим открытиям.

Ключевые слова: *фразеология, фразеологическая единица, фразеологическая компетенция, словарь, лингвистическая основа, социальная основа.*

TEACHING UZBEK PHRASEOLOGY BASED ON INTEGRATIVE, PRAGMATIC, AND SOCIO-CULTURAL APPROACHES

This article discusses integrative, pragmatic, and socio-cultural approaches to developing phraseological competencies in students. Special attention is given to methods and approaches that help students understand and identify phraseological units. It is emphasized that the phraseological level of language is the most important and fundamental component of national culture. The article argues that in native language lessons, phraseology not only creates opportunities for students to master the subject but also teaches them to understand and appreciate the language, form, culture, and unique characteristics of their people. In the formation of phraseological competencies, the article considers the acquisition of linguistic knowledge, orientation towards cultural and educational excellence, and encouragement of global scientific and creative discoveries.

Keywords: *phraseology, phraseological unit, phraseological competence, vocabulary, linguistic basis, social basis.*

Kirish. Frazeologik kompetensiya tilni chuqurroq tushunish va qo‘llashda muhim rol o‘ynaydi. U tilning obrazli va ifodali tomonlarini tushunish va qo‘llash imkonini beradi va nutqning boy va turli-tuman bo‘lishiga hissa qo‘shadi. Frazeologik kompetensiyani rivojlantirish uchun frazeologik birliklarni o‘rganish, ularning ma’nolarini, sintaktik xususiyatlarini, qo‘llanish sohalarini va stilistik xususiyatlarini bilish, shuningdek ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini shakllantirish zarur.

Frazeologizmlar — bu tilning madaniyati va ijtimoiy hayotining ifodasi bo‘lib, ular tilda nafaqat ma’nolarni, balki madaniyat, urf-odatlar, tarixiy va ijtimoiy tajribani ham aks ettiradi.

Frazeologik kompetensiya bir necha tarkibiy qismlardan iborat:

– frazeologik birliklarni bilish;

– frazeologik birliklarning ma’nolarini tushunish;

– frazeologik birliklarning sintaktik xususiyatlarini bilish;

– frazeologik birliklarning qo‘llanish sohalarini bilish;

– frazeologik birliklarning stilistik xususiyatlarini bilish;

– frazeologik birliklarni nutqda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyati.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy-madaniy yondashuv frazeologizmlarni o‘rganishda ularning faqat lingvistik jihatini emas, balki ularning madaniyat, an’analar va ijtimoiy hayot bilan bog‘liqligini ham hisobga oladi. Frazeologizmlar ko‘pincha ma’lum bir millatning yoki xalqning urf-odatlari, qadriyatlari va tarixiy voqealaridan kelib chiqadi. Masalan, o‘zbek tilidagi frazeologizmlar o‘zbek xalqining kundalik hayoti, ishqiy, ijtimoiy va oilaviy munosabatlaridan chuqur ildiz olgan. Frazeologizmlar ko‘pincha ijtimoiy rollar, jamiyatdagi o‘rni va madaniy normalarni aks ettiradi. Ular tildagi an’anaviy va zamonaviy ijtimoiy munosabatlarni tushunishga yordam beradi. Frazeologizmlar madaniyat va ijtimoiy hayotning muhim qismidir. Ularni ijtimoiy-madaniy yondashuv asosida o‘rganish tilning nafaqat lingvistik, balki madaniy kodini ham ochib beradi. Bu esa til o‘rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Ramziy ma’no: Frazeologik birikmalar ko‘pincha madaniy ramzlar va obrazlarni o‘z ichiga oladi. Masalan, “oyoq ostida” iborasi nafaqat jismoniy joylashuvni, balki noaniq, noqulay sharoitni ham bildiradi.

Madaniy tafovutlar: Har bir xalqning frazeologizmlari boshqa xalqlardan farq qiladi, chunki ular har xil tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllangan. Ijtimoiy-madaniy yondashuvning o‘qitishda ahamiyati.

Madaniyatlarni anglash: O‘quvchilarga frazeologizmlarni o‘rgatishda ularning madaniy ildizlarini tushuntirish, tilni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Madaniyatlararo muloqot: Frazeologizmlarni madaniy kontekstda o‘rganish boshqa millatlarning til va madaniyatini o‘rganishda ham yordam beradi.

Ijtimoiy moslashuv: Tilni madaniy va ijtimoiy kontekstda o‘rganish o‘quvchilarga turli ijtimoiy vaziyatlarda to‘g‘ri frazeologizmlardan foydalanishga yordam beradi.

Integrativ yondashuv – bu turli fanlar, yondashuvlar yoki malaka va ko‘nikmalarni birlashtirgan holda o‘quv jarayonini tashkil qilishga asoslangan ta’limiy modeldir. Bu yondashuv, ayniqsa, til o‘rgatishda o‘quvchilarning til, madaniyat, muloqot, kontekst, ijtimoiy va kognitiv kompetensiyalarini uyg‘un tarzda rivojlantirishni ko‘zda tutadi. Frazeologizmlarni o‘qitishda integrativ yondashuv ularning lingvistik, madaniy, psixologik, ijtimoiy va amaliy jihatlarini birgalikda o‘rganishni anglatadi. Bu yondashuv orqali frazeologizmlar tilshunoslik obyekti sifatida emas, balki tirik muloqot vositasi sifatida talqin qilinadi.Shularni inobatga olib, quyidagilarni integrativ yondashuvning asosiy tamoyillari deb keltirishimiz mumkin:

1. Fanlararo uyg‘unlik: Tilni boshqa fanlar (adabiyot, tarix, madaniyatshunoslik) bilan bog‘lab o‘rganish.

2. Holatga asoslangan o‘rganish: Frazeologizmlarni aniq hayotiy vaziyatlar orqali o‘rganish.

3. Ko‘p kompetensiyali yondashuv: Til bilish, muloqot, tanqidiy fikrlash, madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini rivojlantirish.

4. Amaliy yo‘naltirilganlik: O‘rgangan frazeologizmlarni real hayotda, muloqotda qo‘llashga yo‘naltirish.

a) frazeologik birliklarning chuqur anglanishi

O‘quvchi frazeologizmlarning nafaqat grammatik yoki semantik, balki madaniy, emotsional va ijtimoiy mazmunini ham anglaydi.

b) til va madaniyat uyg‘unligiga erishish.

Frazeologizmlar milliy mentalitet, qadriyatlar va urf-odatlar bilan chambarchas bog‘liq. Integrativ yondashuv bu jihatlarni sinfda muhokama qilish, tahlil qilish va his qilish imkonini beradi.

c) ijtimoiy-muloqot kompetensiyasini rivojlantiradi

O‘quvchi turli ijtimoiy vaziyatlarda o‘rinli va madaniy jihatdan to‘g‘ri frazeologizmlarni tanlab, ulardan foydalanishni o‘rganadi.

d) tashabbuskorlik va ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi. Bunda frazeologizmlarni situatsiyalarda qo‘llash, ular bilan ifodali matn tuzish, rolli o‘yinlar o‘ynash o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini faollashtiradi.

e) o‘zaro bog‘liqlikni anglash.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘quvchilar turli fanlarda yoki mavzularda o‘zaro bog‘liqlikni ko‘ra oladi: masalan, bir frazeologizm tarixiy voqea, xalq og‘zaki ijodi yoki adabiy matn bilan bevosita aloqador bo‘lishi mumkin.

Integrativ yondashuv frazeologizmlarni o‘qitishda biryoqlama yondashuvdan voz kechish, ularni ko‘p qirrali, hayotga yaqin va mazmunli tarzda talqin qilishga xizmat qiladi. Bu nafaqat til o‘rgatishda, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishda ham samarali vositadir.

1. Pragmatik yondashuv tushunchasi. Pragmatika – til birliklarining haqiqiy muloqotdagi qo‘llanilishi, vaziyatga mosligi, nutqning maqsadi va ta’siri bilan shug‘ullanuvchi lingvistik yo‘nalishdir. Pragmatik yondashuv esa til birliklarini, jumladan frazeologizmlarni, kommunikativ maqsad, kontekst, gapiruvchi va tinglovchi o‘rtasidagi munosabat asosida o‘rganishni anglatadi. Frazeologizmlarning faqat lug‘aviy yoki grammatik ma’nosini o‘rganish yetarli emas – ularning nutqdagi funksiyasi, konnotativ (yashirin, emotsional) ma’nosi va ijtimoiy maqbulligi ham muhimdir.

2. Frazeologizmlarning pragmatik funksiyalari.

a) emotsional-ifodaviy yuklama. Frazeologizmlar ko‘pincha kayfiyat, munosabat yoki baho ifodalaydi:

Ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi – ijobiy, ko‘tarinki kayfiyatni bildiradi.

Og‘ziga urib bo‘lmaydi – salbiy baho, gapga javob qaytarmaydigan odam haqida.

b) nutqdagi iqtisodiylik. Frazeologizmlar qisqa, obrazli va ta’sirchan ifoda berib, nutqni ixchamlashtiradi:

Ko‘z ochib yumguncha – juda tez.

Tili qotdi – gapira olmay qoldi.

c) madaniy konnotatsiya. Frazeologizmlar o‘zida milliy-madaniy qadriyatlarni aks ettiradi:

Boshi berk ko‘cha – nafaqat geometrik tushuncha, balki muammoli vaziyat degani.

d) kommunikativ maqsadga xizmat qilishi.Gapiruvchining niyati frazeologizmlar orqali ifodalanadi:

Iljayib qarash mumkin, lekin “*Yelkasidan itarib yuborish*” boshqa norozilik bildiruvchi frazeologik ifoda.

3. Frazeologizmlarning kontekstual ma’nosi. Frazeologizmlar kontekstga qarab turli ma’nolarni olishi mumkin:

Quruq gap – oddiy holatda bu “asosga ega bo‘lmagan so‘zlar” degani, lekin kinoyaviy ohangda “bo‘sh va’dalar” ma’nosini bildiradi.

Tovoni qizidi – an’anaviy ma’noda “safar qilmoq”, zamonaviy kontekstdagi qo‘llanishi esa “tez-tez harakatlanish, shoshilish” ma’nosini oladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Pragmatik yondashuv asosida o‘qitishning afzalliklari quyidagilar: Kontekstda o‘rganish – bu o‘quvchi frazeologizmlarni real nutq holatlari orqali o‘rganadi: suhbat, hikoya, voqea tahlili, rolli o‘yinlar. Til sezuvchanligi rivojlanadi – bunda frazeologik ifodalar qanday holatda ishlatiladi, kimga nisbatan aytish mumkin, kimga aytish noo‘rin – bularni farqlash qobiliyati rivojlanadi. Muloqot madaniyatini oshiradi – bunda frazeologizmlar yordamida o‘quvchi o‘z fikrini ko‘proq obrazli, ta’sirli va madaniyatga xos usulda yetkaza oladi. Ironiya, kinoya, istiora va obrazlilikni tushunishga yordam beradi.Bu nafaqat til o‘rganish, balki badiiy matnni tushunish, madaniyatlararo muloqotda erkin harakat qilish uchun ham zarur. Pragmatik yondashuv orqali frazeologizmlarning hayotiy, muloqotdagi roli ochiladi. O‘quvchi ularni faqat yodlash emas, to‘g‘ri joyda, to‘g‘ri ohang bilan, to‘g‘ri odamga nisbatan qo‘llashni o‘rganadi. Bu yondashuv natijasida o‘rganuvchi tilni “kitob tilidan”, “tirik muloqot tili”ga aylantira oladi. Frazeologik birliklarning ma’nolari ko‘pincha obrazli va ramziy bo‘lib, ularning tarkibiy qismlarining ma’nolari yig‘indisidan farq qiladi. Frazeologik birliklarning ma’nolarini tushunish bu ularning kontekstda qanday ma’no berishini aniqlash va ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Frazeologik birliklar nutqda turli grammatik vazifalarni bajaradi. Ba’zilari ot vazifasida, ba’zilari fe’l vazifasida, ba’zilari esa boshqa grammatik vazifalarni bajaradi. Fotiha olmoq – biror ishni mustaqil boshlash uchun ruxsat olmoq. Shogirdning sabri chidamay, ustozini holi-joniga qo‘ymay, fotihasini olibdi (Q.Hikmat, “Keksa kulol va shogird”).

Frazeologik birliklarning sintaktik xususiyatlarini bilish bu ularni nutqda to‘g‘ri joylashtirish va grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Frazeologik birliklarning qo‘llanish sohalarini bilish bu ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash va stilistik jihatdan mos kelishiga e’tibor berish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

Frazeologik birliklar stilistik jihatdan ham farq qiladi. Ba’zilari rasmiy, ba’zilari norasmiy, ba’zilari esa neytral bo‘ladi. Frazeologik birliklarning stilistik xususiyatlarini bilish bu ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash va vaziyatga mos keladigan stilni tanlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. To‘nni teskari kiyib olmoq –

o‘chakishgan holda qaysarlik qilmoq. Bir majlisda Bekniyoz uni: “Zanglab qolyabsiz Boqijon aka”, – deb tanqid qildi. Shu bo‘ldi-yu, Boqijon aka to‘nini teskari kiyib oldi [11].

Xulosa. Yuqorida keltirilganidek, tilning frazeologik darajasi milliy madaniyatning eng muhim tarkibiy qismidir. Ona tili darslarida frazeologiya o‘quvchilarga o‘zlashtirishdan tashqari imkoniyat yaratadi, ya’ni o‘z xalqining tili va shakli, madaniyati, o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish va qadrlashni o‘rgatadi. Ona xalqining madaniyatini bilish, tilni o‘zlashtirishga yordam beradi. Ma’lum bir etnik guruh uchun nominatsiya darajasida o‘zlashtirilgan tushunchalar, har qanday frazeologik fond asos bo‘lib xizmat qiladi. Birinchi navbatda, ma’lum bir til uchun mos keladiganini ko‘rsatadigan lingvistik birliklar-frazeologizmlarni shakllantiradi. Frazeologik birliklarni nutqda to‘g‘ri qo‘llash bu ularning ma’nolarini, sintaktik xususiyatlarini, qo‘llanish sohalarini va stilistik xususiyatlarini bilish va ularni vaziyatga mos keladigan tarzda ishlatish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Dunyoda maktab ta’limni rivojlantirish va raqamli texnologiyalardan foydalanib innovatsion usullarni joriy qilish orqali o‘quvchilarning lingvistik, kommunikativ va frazeologik kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy asoslari bo‘yicha tadqiqotlar miqyosi kengaymoqda. Binobarin, o‘quvchilarni hayotga tayyorlash, ijtimoiylashuvga yo‘naltiruvchi lingvistik bilimlarni egallash va madaniy-ma’rifiy komillikka yo‘naltirish, jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlarga undash kompetensiyalarni shakllantirishga uzviy bog‘lanmoqda.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-4312785

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 26-noyabrdagi PQ-4537-son “Zamonaviy maktab”larni tashkil etish chora tadbirlari to‘g‘risida“gi Qarori. https://lex.uz/docs/-4613683

3. Добрыднева Е.А. Коммуникативно-прагматическая парадигма русской фразеологии: автореф. дисс. … д-ра филол. наук. – Волгоград, 2000. 42 с.

4. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). –М.: ИКАР, 2009. –448 с.

5. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. Изд. 5-е, испр. и доп. –М.: Книжн.дом «Либроком», 2010. –272 с.

6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1978.

7. Rahmatullayev Sh. va b. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. –Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashiriyoti, 2022.

8. https://cyberleninka.ru/article.

9. https://kh-davron.uz/

10. https:// ziyouz.com/

11. Abduqahor S., “Hayotning boshlanishi”. –Toshkent-1960.

OLIY TA’LIM TALABALARI MEDIA KOMPETENSIYASINI CHET TILIDA KONTENT VA TIL INTEGRATSIYALASHGAN TA’LIM (CLIL) ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI (INGLIZ TILI MISOLIDA)

Tog'ayeva Muattar Bahodir qizi,
Alfraganus universiteti, Xorijiy tillar kafedrasi, Ingliz tili o’qituvchisi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Mazkur maqolada oliy ta’lim talabalari media kompetensiyasini rivojlantirishda kontent va til integratsiyalashgan ta’lim (CLIL) yondashuvining o‘rni tahlil qilingan. Bugungi globallashuv davrida talabalarning nafaqat til bilish darajasini, balki ularning media savodxonligi va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. CLIL metodikasi chet tilini o‘rganish jarayonida nafaqat lingvistik bilimlarni, balki mazmuniy materialni o‘zlashtirish orqali fanlararo integratsiyani ta’minlash imkonini beradi. Tadqiqotda ingliz tili misolida universitet talabalari uchun media kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha samarali strategiyalar ko‘rib chiqiladi. Media resurslaridan foydalanish, interaktiv topshiriqlar, multimedia vositalari, hamda mustaqil izlanishlarni rag‘batlantirish orqali talabalarning kommunikativ salohiyati, kreativ fikrlash layoqati va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalari kengayishi asoslab beriladi. Shuningdek, CLIL modeli asosida olib borilgan tajribaviy mashg‘ulotlar talabalarning chet tili kompetensiyasi va media savodxonligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlaydi. Maqola natijalarida ushbu metodikaning afzalliklari, cheklovlari va istiqbollari yoritilib, kelgusida filologiya ta’limida uni samarali qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *media kompetensiya, chet tili, CLIL, til va kontent integratsiyasi, filologiya, kommunikativ salohiyat, media savodxonlik.*

METHODOLOGY FOR DEVELOPING HIGHER EDUCATION STUDENTS' MEDIA COMPETENCE IN A FOREIGN LANGUAGE BASED ON CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED EDUCATION (CLIL) (USING THE EXAMPLE OF ENGLISH)

This article analyzes the role of content and language integrated learning (CLIL) in developing university students’ media competence. In today’s era of globalization, it has become an urgent task not only to enhance students’ language proficiency but also to foster their media literacy and critical thinking skills. The CLIL methodology enables not only the acquisition of linguistic knowledge but also the assimilation of subject-specific material, ensuring interdisciplinary integration in the process of learning a foreign language. The study examines effective strategies for developing media competence among university students using the example of English. It is substantiated that the use of media resources, interactive tasks, multimedia tools, and the encouragement of independent research expand students’ communicative potential, creative thinking abilities, and skills in analyzing information. Moreover, experimental classes conducted on the basis of the CLIL model reinforce the interconnection between foreign language competence and media literacy. The results of the article highlight the advantages, limitations, and prospects of this methodology, providing scientific and practical recommendations for its effective application in philological education in the future.

Keywords: *media competence, foreign language, CLIL, content and language integration, philology, communicative potential, media literacy.*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ НА ОСНОВЕ ПРЕДМЕТНО-ЯЗЫКОВОГО ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ (CLIL) (НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

В данной статье анализируется роль интегрированного обучения содержанию и языку (CLIL) в развитии медиакомпетентности студентов высших учебных заведений. В условиях глобализации актуальной задачей становится не только повышение уровня владения иностранным языком, но и формирование медиаграмотности и навыков критического мышления у студентов. Методика CLIL позволяет не только овладеть лингвистическими знаниями, но и освоить предметное содержание, обеспечивая междисциплинарную интеграцию в процессе изучения иностранного языка. В исследовании на примере английского языка рассматриваются эффективные стратегии развития

медиакомпетентности студентов. Обосновано, что использование медиаресурсов, интерактивных заданий, мультимедийных средств, а также стимулирование самостоятельных исследований расширяют коммуникативный потенциал студентов, их креативное мышление и навыки анализа информации. Кроме того, проведённые на основе модели CLIL экспериментальные занятия укрепляют взаимосвязь между иноязычной компетенцией и медиаграмотностью студентов. В статье раскрываются преимущества, ограничения и перспективы данной методики, а также представлены научно-практические рекомендации по её эффективному применению в филологическом образовании.

Ключевые слова: *медиакомпетентность, иностранный язык, CLIL, интеграция содержания и языка, филология, коммуникативный потенциал, медиаграмотность.*

Kirish. So‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimida talabalarning nafaqat akademik bilimlarini, balki ularning keng ko‘lamli kompetensiyalarini shakllantirish masalasi dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylandi. Media kompetensiya tushunchasi shu jarayonda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy axborot makonida yashayotgan yoshlar uchun nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, baholash va samarali qo‘llay olish qobiliyati ham zarur. Ayniqsa, chet tillarini o‘rganishda media vositalaridan foydalanish talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni xalqaro axborot oqimiga bog‘laydi va kommunikativ salohiyatini oshiradi. Shu jihatdan qaraganda, kontent va til integratsiyalashgan ta’lim (CLIL) modeli ta’lim jarayoniga zamonaviy yondashuv sifatida jadal kirib kelmoqda. Ushbu model orqali talabalar bir vaqtning o‘zida tilni o‘rganish va fanlararo mazmunni o‘zlashtirish imkoniga ega bo‘ladi. CLIL yondashuvi ingliz tili misolida qo‘llanganda, talabalarda nafaqat lingvistik bilimlar, balki ijtimoiy, madaniy va ilmiy axborotni qabul qilish va qayta ishlash kompetensiyasi ham shakllanadi.

CLIL metodikasining dolzarbligi shundaki, u talabalarning chet tilidagi bilimlarini real hayotiy vaziyatlar, zamonaviy ilmiy manbalar va media materiallari asosida mustahkamlashga xizmat qiladi. Talabalar o‘z sohasiga oid fanlarni ingliz tilida o‘rganar ekan, ular nafaqat tilni o‘zlashtiradi, balki global miqyosdagi yangiliklar, ilmiy yangiliklar va zamonaviy texnologiyalardan ham xabardor bo‘lib boradi. Media resurslaridan foydalanish esa ularning mustaqil izlanish olib borish qobiliyatini, shuningdek, kreativ va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. Bu jarayon natijasida talabalar xalqaro maydonda o‘z fikrini erkin ifoda eta oladigan, ijtimoiy tarmoqlarda, ilmiy muhokamalarda faol ishtirok eta oladigan mutaxassislar sifatida tayyorlanadi.

Shuningdek, CLIL yondashuvi orqali media kompetensiyani rivojlantirish pedagogik jarayonda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv muloqotni ham kuchaytiradi. Media vositalari asosida tashkil etilgan darslar talabalarda motivatsiyani oshiradi, ularning til o‘rganishga qiziqishini kuchaytiradi va o‘z fikrini zamonaviy uslubda ifoda etish imkonini beradi. Shu sababli, mazkur maqola oliy ta’limda ingliz tili o‘qitishda CLIL modelining qo‘llanishi va uning talabalarning media kompetensiyasini shakllantirishdagi samaradorligini yoritishga bag‘ishlanadi.

Metodlar. Mazkur tadqiqotda oliy ta’lim talabalari media kompetensiyasini chet tilida rivojlantirish uchun qo‘llangan metodlar tizimli yondashuv asosida ishlab chiqildi. Avvalo, CLIL modelining nazariy asoslari o‘rganildi va mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Shu jarayonda til o‘rgatishda kontent va mazmunni uyg‘unlashtirishning samarali yo‘llari aniqlab olindi. Keyingi bosqichda amaliy tajriba sifatida universitet talabalari uchun ingliz tili fanidan mashg‘ulotlar tashkil etildi. Ushbu mashg‘ulotlarda talabalar media materiallari — maqolalar, onlayn yangiliklar, videodarslar, podkastlar, grafik axborotlar va ijtimoiy tarmoqlardagi muhokamalardan foydalanib o‘qitildi. Bu jarayon talabalarning nafaqat lug‘at boyligini kengaytirdi, balki ularning zamonaviy axborotni anglash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirdi.

Metodik jihatdan talabalarning til va media kompetensiyasini baholash uchun bir nechta bosqichli usul qo‘llanildi. Birinchi bosqichda talabalar ingliz tilidagi matnlarni o‘qib, ulardan asosiy g‘oyalarni ajratib olish, muallifning maqsadini aniqlash va o‘z fikrini ifodalash topshiriqlarini bajardilar. Ikkinchi bosqichda ular multimedia materiallari bilan ishlashdi: qisqa videolarni tahlil qilish, undagi asosiy xabarni qayta ishlab chiqish va ingliz tilida taqdimot qilish topshirildi. Uchinchi bosqich esa talabalarni mustaqil izlanishga undashni ko‘zda tutdi: ular ingliz tilida ilmiy maqolalardan foydalanib, kichik loyihalar yaratishdi va natijalarni guruh oldida himoya qilishdi. Bu metodlar orqali CLIL yondashuvi media kompetensiyani rivojlantirish uchun integrativ vosita sifatida sinovdan o‘tkazildi.

Tadqiqot davomida talabalarning rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida diagnostik testlar, og‘zaki suhbatlar, yozma topshiriqlar va kuzatuv metodlari qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, CLIL asosida tashkil etilgan darslarda talabalar ingliz tilida fikr yuritishda faolroq bo‘lib, media vositalarini ishlatishda ancha samaradorlikka erishgan. Ularning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, mustaqil axborot izlash

malakalari va kommunikativ salohiyati oshgani kuzatildi. Tadqiqotda qo‘llangan metodlar nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki zamonaviy media savodxonligini ham rivojlantirishga xizmat qildi.

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqot jarayonida CLIL modeli asosida olib borilgan mashg‘ulotlar oliy ta’lim talabalari media kompetensiyasining sezilarli darajada rivojlanishiga olib kelgani aniqlandi. Avvalo, talabalar ingliz tilida media materiallar bilan ishlashda ancha faol bo‘lib, o‘z fikrlarini mustaqil ravishda ifodalashga intilishdi. Dastlabki bosqichda talabalarning ko‘pchiligi matnlardan asosiy g‘oyalarni ajratib olishda yoki multimedia materiallarining mazmunini qisqa bayon qilishda qiyinchiliklarga duch kelishgan bo‘lsa, tajriba yakuniga kelib, ushbu ko‘nikmalar sezilarli darajada mustahkamlangani kuzatildi. Talabalar nafaqat matn yoki video asosidagi topshiriqlarni bajarish, balki o‘z fikrlarini ijodiy tarzda taqdim etishda ham muvaffaqiyatli natijalarga erishdilar.

Tajriba davomida talabalarda tanqidiy fikrlash va media savodxonlik ko‘nikmalari ham rivojlandi. Masalan, ingliz tilidagi maqolalar va internetdagi yangiliklarni tahlil qilish jarayonida ular turli nuqtai nazarlarni solishtirish, dalillarni baholash va mustaqil xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Shu orqali talabalar global miqyosdagi axborot oqimini tushunishda kengroq kompetensiyaga ega bo‘ldilar. Shuningdek, multimedia resurslaridan foydalanish talabalarning ijodkorligini rag‘batlantirib, ularning ingliz tilidagi nutq madaniyatini rivojlantirdi.

Natijalardan yana biri shuki, talabalar CLIL yondashuvi asosida o‘z sohalariga oid terminlarni ingliz tilida o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishdi. Bu esa ularning lingvistik bilimlarini nafaqat umumiy, balki kasbiy darajada kengaytirdi. Media kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar talabalarda mustaqil ishlashga, axborotni qayta ishlashga va guruhiy muhokamalarda faol ishtirok etishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirdi.

Tajriba davomida to‘plangan diagnostik ma’lumotlarga ko‘ra, CLIL metodidan foydalanilgan guruhda talabalar bilim va ko‘nikmalari an’anaviy metodlardan foydalanilgan guruhlarga nisbatan yuqoriroq natijalarni ko‘rsatdi. Xususan, media materiallarni tahlil qilish va ingliz tilida erkin fikr bildirish ko‘nikmalari 30–35 foizga oshgani qayd etildi. Bu esa CLIL yondashuvining nafaqat chet tilini o‘rgatishda, balki talabalarning media savodxonligi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda ham samarali ekanini ko‘rsatadi.

Muhokama. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, CLIL modeli oliy ta’lim talabalari media kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qilishi mumkin. Bu yondashuvning asosiy ustunligi shundaki, talabalar tilni o‘rganish jarayonida uni real hayotiy vaziyatlarda, ya’ni zamonaviy media materiallari bilan bevosita ishlash orqali qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Tilni o‘rgatishning an’anaviy metodlari ko‘proq grammatik qoidalar va lug‘at boyligini yodlashga asoslangan bo‘lsa, CLIL yondashuvi tilni o‘zlashtirish bilan bir qatorda mazmuniy bilimlarni ham shakllantiradi. Shu sababli, talabalar ingliz tilini nafaqat akademik muhitda, balki kasbiy faoliyatda ham samarali qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Tajriba davomida kuzatilgan yana bir muhim jihat shundaki, CLIL asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning motivatsiyasini sezilarli darajada oshirdi. Media resurslari — maqolalar, videolar, podkastlar, grafik materiallar — talabalarni o‘quv jarayoniga faol jalb qildi va ularni mustaqil izlanishga undadi. Shuningdek, interaktiv topshiriqlar va guruhiy muhokamalar talabalarning o‘zaro hamkorligini kuchaytirdi, kommunikativ salohiyatini oshirdi hamda ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirdi.

Biroq, CLIL yondashuvining ayrim qiyinchiliklari ham mavjud. Masalan, darslarni tashkil etishda o‘qituvchidan yuqori darajadagi tayyorgarlik talab etiladi. Chunki o‘qituvchi nafaqat til bo‘yicha, balki mazmuniy fan bo‘yicha ham yetarli bilim va tajribaga ega bo‘lishi kerak. Shuningdek, barcha talabalar bir xil darajada chet tilini bilmasligi natijasida ayrim guruhlarda bilimlarni o‘zlashtirishda tengsizliklar kuzatilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda o‘qituvchidan individual yondashuv va qo‘shimcha metodik ko‘rsatmalar zarur bo‘ladi.

Umuman olganda, CLIL metodining afzalliklari uning qiyinchiliklaridan ustun turadi. U talabalarda zamonaviy media savodxonlikni shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, mustaqil ta’lim olish va global axborot maydoniga moslashish imkoniyatini yaratadi. Shunday qilib, ushbu yondashuv filologiya sohasida nafaqat chet tilini o‘rgatish, balki talabalarning professional va shaxsiy rivojlanishida ham muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim tizimida talabalarning media kompetensiyasini rivojlantirishda CLIL yondashuvi samarali metodik vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv talabalarga chet tilini o‘rganish jarayonida uni amaliy mazmun bilan boyitishga, media resurslari orqali til va kontentni uyg‘unlashtirishga imkon beradi. CLIL modeli asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarni nafaqat ingliz tilida erkin fikr bildirishga, balki media vositalaridan samarali foydalanishga, turli axborot manbalarini tahlil qilishga va mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatadi.

Shuningdek, CLIL yondashuvi talabalarda ijodiy fikrlash, tanqidiy yondashuv va kommunikativ salohiyatni kuchaytiradi. Bu esa kelajakda ularning kasbiy faoliyatida xorijiy manbalar bilan ishlash, ilmiy axborotlarni tahlil qilish va xalqaro darajadagi muloqotlarda faol qatnashish imkoniyatini kengaytiradi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ushbu metodikani qo‘llash orqali talabalar an’anaviy metodlardan farqli ravishda tilni o‘zlashtirishda yuqori natijalarga erishdilar va media savodxonlik darajasi ham sezilarli oshdi.

Biroq, CLIL yondashuvini samarali qo‘llash uchun ayrim shart-sharoitlar ta’minlanishi zarur. Jumladan, o‘qituvchilar uchun maxsus metodik tayyorgarlik, zamonaviy media resurslaridan foydalanish imkoniyati va talabalarning til bilish darajasini hisobga olgan holda individual yondashuv talab qilinadi. Shuningdek, CLIL darslarini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun o‘qituvchilarning lingvistik va mazmuniy kompetensiyasi birdek rivojlangan bo‘lishi muhimdir.

Umuman olganda, CLIL asosida media kompetensiyani rivojlantirish ta’lim tizimida yangicha yondashuv sifatida talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Bu metod talabalarni global axborot makoniga moslashishga, zamonaviy ilmiy va ijtimoiy muammolarni tushunishga, ularni baholash va yechim topishga yo‘naltiradi. Shunday qilib, CLIL modeli filologiya ta’limida samarali innovatsion metod sifatida kelgusida keng qo‘llanish imkoniyatiga ega.

Adabiyotlar:

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.
2. Marsh, D. (2002). CLIL/EMILE: The European Dimension. University of Jyväskylä.
3. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Macmillan.
4. Wolff, D. (2007). CLIL: Bridging the gap between school and working life. In International Journal of Bilingual Education and Bilingualism, 10(5), 558–577.
5. Dalton-Puffer, C. (2011). Content-and-language integrated learning: From practice to principles? Annual Review of Applied Linguistics, 31, 182–204.
6. Jo‘rayev, N. (2021). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta’lim jarayoniga tatbiqi. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Yo‘ldoshev, Q. (2019). Oliy ta’limda innovatsion yondashuvlar va integratsion metodlar. T.: Ilm ziyo.
8. G‘afforova, D. (2020). Filologiya fanlarini o‘qitishda media savodxonlikning o‘rni. Pedagogika va psixologiya jurnali, №4, 55–62.
9. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching. Pearson Education.
10. Karimova, M. (2022). Chet tilini o‘qitishda CLIL metodining samaradorligi. Tilshunoslik va ta’lim jurnali, №2, 78–85.

CHET TILINI O‘QITISHDA KOMMUNIKATIV-PRAGMATIK KOMPETENSIYA NAZARIYASI VA AMALIYOTI UYG‘UNLIGI

Xamrakulova Barchinoy Abduraxmatovna,
O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ispan tili nazariy fanlar kafedrasi o’qituvchisi

Mazkur maqolada chet tilini o‘qitishda kommunikativ-pragmatik kompetensiyaning nazariy asoslari va amaliy qo‘llanish imkoniyatlari tahlil etilgan. Hozirgi globallashuv sharoitida xorijiy tillarni o‘zlashtirish nafaqat lingvistik bilimlarni egallashni, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri va samarali qo‘llashni ham taqozo etadi. Kommunikativ-pragmatik kompetensiya til o‘rganuvchining pragmatik maqsadga muvofiq tarzda nutqni tashkil eta olish qobiliyati, madaniy hamda ijtimoiy kontekstni inobatga olgan holda nutqiy birliklarni moslashtira olish malakalarini qamrab oladi. Ushbu maqolada nazariy adabiyotlar tahlili orqali kompetensiyaning asosiy tushunchalari, komponentlari va shakllanish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, ispan tilini o‘qitish amaliyoti misolida til o‘rganuvchilarni kommunikativ vaziyatlarga tayyorlash, nutqiy aktlarni to‘g‘ri qo‘llash, interkultural muloqot sharoitida samarali ishtirok etish bo‘yicha uslubiy yondashuvlar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, nazariya va amaliyot uyg‘unligi ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi hamda talabalarni mustaqil muloqot qila olishga tayyorlaydi.

Kalit so‘zlar: *kommunikativ-pragmatik kompetensiya, chet tili o‘qitish, til o‘rganuvchi, nutqiy akt, interkultural muloqot, ispan tili.*

THE COMPATIBILITY OF THEORY AND PRACTICE OF COMMUNICATIVE-PRAGMATIC COMPETENCE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

This article analyzes the theoretical foundations and practical applications of communicative-pragmatic competence in foreign language teaching. In today’s context of globalization, mastering a foreign language requires not only acquiring linguistic knowledge but also being able to apply it effectively in real communicative situations. Communicative-pragmatic competence encompasses the learner’s ability to organize speech in accordance with pragmatic purposes and to adapt linguistic units while considering cultural and social contexts. The article explores the key concepts, components, and mechanisms of competence formation through the analysis of theoretical literature. Furthermore, based on the example of teaching Spanish, the study examines methodological approaches to preparing learners for communicative situations, using speech acts appropriately, and participating effectively in intercultural communication. The findings indicate that the integration of theory and practice significantly enhances the effectiveness of education and prepares students for independent communication.

Keywords: *communicative-pragmatic competence, foreign language teaching, language learner, speech act, intercultural communication, Spanish.*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В данной статье анализируются теоретические основы и практическое применение коммуникативно-прагматической компетенции в процессе обучения иностранным языкам. В условиях современной глобализации овладение иностранным языком предполагает не только усвоение лингвистических знаний, но и умение эффективно применять их в реальных коммуникативных ситуациях. Коммуникативно-прагматическая компетенция охватывает способность обучающегося организовывать речь в соответствии с прагматическими целями и адаптировать языковые единицы с учётом культурного и социального контекста. В статье рассматриваются ключевые понятия, компоненты и механизмы формирования данной компетенции на основе анализа теоретической литературы. Кроме того, на примере преподавания испанского языка исследуются методические подходы к подготовке обучающихся к коммуникативным ситуациям, правильному использованию речевых актов и эффективному участию в межкультурном общении. Результаты исследования показывают, что интеграция теории и практики значительно повышает эффективность обучения и подготавливает студентов к самостоятельному общению.

Ключевые слова: *коммуникативно-прагматическая компетенция, обучение иностранному языку, обучающийся, речевой акт, межкультурное общение, испанский язык.*

Kirish. Hozirgi davrda chet tillarini o‘qitish jarayonida asosiy e’tibor tilni nafaqat grammatik va leksik jihatdan mukammal o‘zlashtirishga, balki uni kommunikativ maqsadlarda samarali qo‘llashga qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan kommunikativ-pragmatik kompetensiya tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu kompetensiya til o‘rganuvchining til birliklarini vaziyatga moslashtirib ishlata olish, ijtimoiy-madaniy sharoitni inobatga olish va nutqiy faoliyatni pragmatik jihatdan to‘g‘ri yo‘naltirish qobiliyatini anglatadi. Chet tilini bilish insonning global maydondagi o‘rni va imkoniyatlarini kengaytirar ekan, uni pragmatik kompetensiya bilan boyitish talabalar uchun zaruriy ehtiyojga aylanmoqda.

Kommunikativ-pragmatik kompetensiya nazariy jihatdan tilshunoslik, psixolingvistika va pragmalingvistika kabi fanlarga tayansa, amaliyotda turli metodlar va interfaol yondashuvlar orqali shakllantiriladi. Til o‘rganuvchilar ko‘pincha grammatik bilimlarga ega bo‘lsa-da, real muloqotda ularni samarali qo‘llashda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa ta’lim jarayonida faqat nazariy bilimlarni emas, balki nutqiy vaziyatlarni amaliy mashqlar orqali o‘rgatish lozimligini ko‘rsatadi. Masalan, ispan tilini o‘qitishda talabalar oddiy dialoglardan tashqari, nutqiy aktlarni to‘g‘ri qo‘llash, muloqot jarayonida madaniy moslashuvchanlikni ta’minlash kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lishi zarur.

Kirish qismida shuningdek, kommunikativ-pragmatik kompetensiyaning ahamiyati ta’lim tizimidagi islohotlar bilan ham bog‘lanadi. Bugungi kunda til o‘qitishda talaba shaxsiy faoliyatining faolligi, mustaqil fikrlashi va real vaziyatlarda tilni qo‘llash darajasiga katta e’tibor berilmoqda. Demak, nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash chet tilini o‘qitishda asosiy vazifa bo‘lib, bu jarayonda o‘qituvchilar innovatsion metodlar va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanishlari zarur. Shu bois, ushbu maqola mavzusi tilshunoslik va ta’lim metodologiyasi uchun dolzarb hisoblanadi.

Metodlar. Chet tilini o‘qitishda kommunikativ-pragmatik kompetensiyani shakllantirish metodlari turli nazariy va amaliy yondashuvlarga tayangan holda tashkil etiladi. Eng avvalo, interfaol metodlar talabalarda nutqiy faoliyatni faollashtirish va real muloqot vaziyatlarini yaratishga qaratiladi. Rol o‘yinlari, dialoglar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va muloqot simulyatsiyalari talabalarning til birliklarini pragmatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llashiga yordam beradi. Ushbu metodlar nafaqat lingvistik bilimlarni, balki madaniy va ijtimoiy omillarni ham inobatga olishga o‘rgatadi. Masalan, ispan tilini o‘rganishda talabalar nafaqat grammatik tuzilmalarni mashq qilishadi, balki ispan madaniyatiga xos bo‘lgan xushmuomalalik formulalarini, rasmiy va norasmiy nutqdagi farqlarni ham amaliy mashqlar orqali o‘zlashtiradilar.

Yana bir muhim metod – kommunikativ yondashuv bo‘lib, unda asosiy diqqat talabaning nutqiy ehtiyojini qondirish va muloqot jarayonida faol ishtirokini ta’minlashga qaratiladi. Bunda o‘qituvchi tilni maqsadli vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradigan topshiriqlarni ishlab chiqadi. Shu bilan birga, autentik materiallardan foydalanish – maqolalar, video lavhalar, podkastlar, kinolardan parchalar – talabalarning haqiqiy nutqiy tajriba orttirishlariga xizmat qiladi. Bu materiallar yordamida ular nafaqat lug‘at boyligini kengaytiradi, balki pragmatik jihatdan mos keladigan nutqiy aktlarni o‘rganadilar.

Shuningdek, kompetensiyani shakllantirishda loyiha asosida o‘qitish metodidan ham samarali foydalanish mumkin. Talabalar kichik guruhlarda biror mavzu bo‘yicha loyiha ishlab chiqib, uni taqdim etish jarayonida tilni real muloqot vositasi sifatida qo‘llashga o‘rganadilar. Bu jarayon ularning mustaqil fikrlashini, o‘z nuqtayi nazarini mantiqan asoslashini va turli kommunikativ strategiyalarni qo‘llashini ta’minlaydi.

Metodlar orasida texnologik yondashuvlar ham alohida o‘rin tutadi. Onlayn platformalar, virtual muloqot vositalari va multimediya resurslaridan foydalanish talabalarni keng qamrovli muloqot imkoniyatlari bilan ta’minlaydi. Shu orqali talabalarning kommunikativ-pragmatik kompetensiyasi nazariy bilimlar va amaliy mashqlar uyg‘unligida shakllanib boradi.

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqotlar va amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, chet tilini o‘qitishda kommunikativ-pragmatik kompetensiyani shakllantirish jarayoni talabalarning umumiy til ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Avvalo, talabalar nutqiy vaziyatlarda o‘z fikrlarini erkin ifodalash, suhbatdoshning nutqini tushunish va unga pragmatik jihatdan mos tarzda javob qaytarish ko‘nikmalarini egallaydilar. Bu jarayon til o‘rganishni nazariy bilim darajasidan amaliy qo‘llash bosqichiga olib chiqadi. Misol tariqasida, ispan tili mashg‘ulotlarida talabalarning real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali rasmiy va norasmiy muloqot uslublarini farqlay olish qobiliyatlari shakllandi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kommunikativ-pragmatik kompetensiyaga ega bo‘lgan talabalar til birliklarini maqsadga muvofiq ishlatishda ancha faol bo‘ladilar. Ular suhbat davomida so‘z tanlash, ohang va nutqiy strategiyalarni to‘g‘ri tanlash orqali samarali muloqotga erishadilar. Shuningdek, interkultural muloqot sharoitida turli madaniy kontekstlarni hisobga olish qobiliyati ham rivojlanadi. Masalan, talabalar

salomlashish, minnatdorchilik bildirish, uzr so‘rash yoki taklif qilish kabi nutqiy aktlarni pragmatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llashda ijobiy natijalarga erishdilar.

Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatdiki, loyiha ishlari, guruhiy taqdimotlar va rol o‘yinlari talabalar faolligini oshirdi. Ular o‘zaro fikr almashish jarayonida grammatik jihatdan to‘g‘ri, lekin kommunikativ vaziyatga mos kelmagan jumlalarni tahlil qilish orqali pragmatik moslashuvchanlikni rivojlantirdilar. Shu bilan birga, autentik materiallar bilan ishlash ularga haqiqiy hayotiy muloqotga yaqin bo‘lgan tajriba berdi. Bu esa tilni o‘rganishda motivatsiyani oshirib, ta’lim samaradorligini kuchaytirdi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan metodik tajribalar natijalari nazariya va amaliyot uyg‘unligining samarali ekanini ko‘rsatdi. Talabalar nafaqat lingvistik bilimlarga, balki ularni real kommunikativ vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash malakasiga ham ega bo‘lib bordilar. Shu bilan birga, ularning madaniy kompetensiyasi kengaydi, interfaol ishtiroki ortdi va mustaqil fikrlash qobiliyatlari mustahkamlandi.

Muhokama. Olingan natijalar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, chet tilini o‘qitishda kommunikativ-pragmatik kompetensiya nazariyasi va amaliyotining uyg‘unligi talabalar til o‘rganish jarayonida sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi. Nazariy bilimlar asosida shakllantirilgan ko‘nikmalar amaliy mashg‘ulotlar orqali mustahkamlanganda, talabalar o‘z fikrlarini nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri, balki kommunikativ vaziyatlarga mos ravishda ifoda eta olishadi. Shu boisdan, an’anaviy ta’lim yondashuvlari bilan bir qatorda interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish va texnologiyalardan foydalanish zaruriy shart sifatida ko‘rilmoqda.

Muhokama jarayonida alohida e’tibor qaratiladigan jihatlardan biri – bu interkultural muloqot masalasidir. Chet tilini o‘rganuvchi talaba nafaqat tilni, balki shu til egalarining madaniy qadriyatlarini ham tushunishi lozim. Aks holda, grammatik jihatdan to‘g‘ri jumlalar pragmatik jihatdan noto‘g‘ri qo‘llanib, muloqotda tushunmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin. Masalan, ispan tilida rasmiy va norasmiy nutq farqlarini bilmaslik suhbatdosh bilan munosabatda salbiy taassurot uyg‘otadi. Shuning uchun til o‘qitish jarayonida madaniy kontekstga asoslangan mashg‘ulotlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim jihat – talabalar faolligini oshirish masalasidir. Amaliy mashqlar, guruhiy ishlar va rol o‘yinlari talabalarni faol suhbat ishtirokchisiga aylantiradi. Bu jarayonda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi va fasilitator sifatida talabalarning nutqiy faolligini qo‘llab-quvvatlashi kerak. O‘qituvchi tomonidan berilgan mustaqil topshiriqlar va onlayn resurslardan foydalanish esa talabalarni o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘zlashtirish jarayoniga jalb etadi.

Shu bilan birga, texnologik vositalardan foydalanishning ahamiyati ham muhokama etilishi lozim. Virtual sinflar, multimediya darslari va onlayn platformalar talabalarni real kommunikativ muhitga yaqinlashtiradi. Bu esa nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlab, talabalarni mustaqil muloqot qila olish darajasiga olib chiqadi. Umuman olganda, muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ-pragmatik kompetensiya nazariyasi va amaliyotining birgalikda qo‘llanishi chet tilini o‘qitishda eng samarali yondashuvlardan biridir.

Xulosa. Chet tilini o‘qitishda kommunikativ-pragmatik kompetensiyaning shakllanishi talabalarning lingvistik, madaniy va ijtimoiy jihatlardan mukammal rivojlanishini ta’minlaydi. O‘tkazilgan tadqiqot va amaliy tajribalar shuni ko‘rsatdiki, nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashganda til o‘rganuvchilarda til birliklarini vaziyatga mos ravishda qo‘llash ko‘nikmalari shakllanadi. Bu esa ularni nafaqat grammatik jihatdan, balki kommunikativ va ragmatic nuqtayi nazardan ham yetuk mutaxassislar etib tayyorlash imkonini beradi. Shuningdek, talabalar ragmaticral muloqot sharoitida samarali ishtirok etish, suhbatdoshi bilan ragmatic jihatdan to‘g‘ri muloqot qilish va o‘z fikrini mantiqan asoslab bera olish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosalar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ-pragmatik kompetensiyaning nazariy asoslari lingvistika va pragmalingvistika fanlariga tayanib, amaliyotda interfaol metodlar, loyiha asosida ta’lim, autentik materiallar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali samarali shakllantiriladi. Bu jarayon talabalarning motivatsiyasini oshiradi, tilni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga tayyorlaydi va ularning mustaqil fikrlash hamda muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Shu o‘rinda o‘qituvchilarning roli ham muhim ahamiyatga ega. Ular o‘z metodik yondashuvlarini zamonaviy talablarga moslashtirishi, talabalarning faol ishtirokini ta’minlashi va madaniy kontekstni hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni tashkil etishi zarur. Chet tilini o‘qitishda nazariya va amaliyot uyg‘unligi ta’lim samaradorligini oshiradigan asosiy omil bo‘lib, u til o‘rganuvchilarni global muloqot maydonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Shunday qilib, kommunikativ-pragmatik kompetensiyani rivojlantirish chet tilini o‘qitishning dolzarb va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
2. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics. Penguin.
3. Bachman, L. F. (1990). Fundamental considerations in language testing. Oxford University Press.
4. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Pragmatic development in a second language. Blackwell Publishing.
5. Celce-Murcia, M. (2007). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. Alcón Soler & P. Safont Jordà (Eds.), Intercultural language use and language learning. Springer.
6. Ellis, R. (2008). The study of second language acquisition. Oxford University Press.
7. Leech, G. (1983). Principles of pragmatics. Longman.
8. Thomas, J. (1995). Meaning in interaction: An introduction to pragmatics. Routledge.
9. Kramsch, C. (1998). Language and culture. Oxford University Press.
10. Hall, J. K. (2011). Teaching and researching language and culture. Pearson Education.

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING IMLOVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH

Boltayeva Barno Isakulovna.
Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta’lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi dotsenti, f.f.d.(PhD).

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning imloviy savodxonligini oshirish, yozma nutqning og‘zaki nutqdan farqi, savodli yozuvga o‘rgatish masalasi, bolalar diqqati, xotirasini rivojlantirish, ularni o‘z-o‘zini boshqarish, o‘quvchilarni leksiko-grammatik kamchiliklarni bartaraf etish, eshitish idrokini rivojlantirish masalasi to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Nutq ichki va tashqi ko‘rinishiga ega. Ichki nutq odamning o‘z ichiga gapiradigan passiv nutqi bo‘lib, u ikkkinchi kishining ishtirokini talab qilmaydi. Shuning uchun bu nutq o‘z-o‘ziga qaratilgan sanaladi, uni nazorat qilib bo‘lmaydi. Ichki nutq og‘zaki va yozma nutqning asosi sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *Kompetensiya, husnixat, konsepsiya, yozuv, harf elementlari, adabiy-nutqiy kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, didaktik o‘yin.*

ПОВЫШЕНИЕ ОРФОГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В данной статье речь пойдет о повышении орфографической грамотности учащихся на уроках родного языка начальных классов, об отличии письменной речи от устной, о вопросе обучения грамотному письму, о развитии внимания, памяти детей, самоконтроле над ними, об устранении лексико-грамматических недостатков учащихся, о развитии слухового восприятия. Речь бывает внутренняя и внешняя. Внутренняя речь — это пассивная речь, которую человек произносит сам себе, не требующая участия второго лица. Поэтому такая речь считается самоуправляемой, её невозможно контролировать. Внутренняя речь служит основой устной и письменной речи.

Ключевые слова: *Компетентность, каллиграфия, понятие, письмо, элементы письма, литературно-речевая компетентность, начальное образование, дидактическая игра.*

IMPROVING STUDENTS' SPELLING LITERACY IN PRIMARY GRADE MOTHER LANGUAGE LESSONS

This article will talk about improving the spelling literacy of students in primary school native language classes, the difference in written speech from oral speech, the issue of teaching to literate writing, the development of children's attention, memory, their self-control, the elimination of lexico-grammatical shortcomings of students, the development of auditory perception. Speech has an internal and external form. Inner speech is a passive speech that a person speaks to himself, which does not require the participation of a second person. Therefore, this speech is considered self-directed, it cannot be controlled. Inner speech serves as the basis for oral and written speech.

Key words: *competence, correspondence, concept, writing, letter elements, literary-colloquial competence, elementary education, didactic game.*

Kirish. Ona tili fani yosh bolalarning tafakkur qilish faoliyatini kengaytirishga, erkin fikrlay olishi, o‘zgalar fikrini tinglashi, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma ravishda ravon bayon eta olishi, jamiyat a’zolari bilan erkin muloqotda bo‘la oladigan ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o‘rinda ona tili ta’limiga o‘quv fani emas, balki butun ta’lim tizimini uyushtiruvchi ta’lim jarayoni sifatida qaraladi. Nutq kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi,gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o‘zaro aloqa va xabar, o‘z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta’sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir.

Adabiyotlar tahlili. Bilim olishga dastlabki qadamlar tashlanadigan boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning adabiy-nutqiy kompetensiyalarining shakllanishi o‘quvchining o‘zlashtirish ko‘rsatkichiga juda kata ta’sir qiladi. Kuzatishlar shuni anglatadiki, oddiy qo‘l yozuvi harflar va so‘zlar haqida o‘rganilgan barcha narsalarni birlashtiradigan perseptiv-motor tajribasini oshiradi. Tadqiqotchi Ayzada Yembergenovaning ta’kidlashicha: “Milliy maktab rivojlanishining barcha bosqichlarida savodli yozuvga

o‘rgatish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Imloviy savodxonlik masalasini yechish eng dastlab boshlang‘ich sinflardan boshlanadi. Negaki, boshlang‘ich sinflardan boshlab lisoniy bilimlar berilib, ularning to‘g‘riligi va mustahkamligi o‘quvchilarning keyingi bilim olishlarida katta rol o‘ynaydi. Bu o‘z navbatida texnik va kaligrafik ko‘nikmalarga tayanadi.

Husnixat bola ongi o‘sishiga, bilimi yaxshi rivojlanishiga ta’sir qiladi. O‘quvchilar dastlab yozuv malakasini egallash uchun daftarga harf elementlarini yozishni boshlaydiva bu boladan ham jismoniy, ham aqliy, ham ruhiy tayyorgarlikni talab qiladi. Olimlarimiz qo‘lda yozishning juda ko‘p foydali jihatlarini keltirib o‘tishgan. Masalan, qo‘lda yozgan insonlarning miya faoliyati yaxshi ishlaydi, jismoniy jihatdan muskullar faoliyati yaxshilanadi, qo‘l matorikasi yengillashadi, fikrlash qobiliyati oshadi, dunyoqarashi kengayib boradi.Shuningdek, ko‘p yozgan insonning xotirasi ham kuchayadi, yozilgan ma’lumotlarning yodda saqlab qolinish jarayoni ham yuqori bo‘ladi.

Yozma nutqni o‘stirishda uch yo‘nalish aniq ajratiladi:

1) so‘z ustida izlanish;
2) so‘z birikmasi va gap ustida izlanish;
3) bog‘lanishli nutq ustida izlanish.

Ko‘rsatilgan uch yo‘nalish parallel olib boriladi:lug‘at ishi gap uchun material beradi; so‘z, so‘z birikmasi va gap ustida ishlash bog‘lanishli nutqqa tayyorlaydi.

O‘z navbatida bog‘lanishli nutq hikoya va insho lug‘atini boyitish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Yozma nutqni rivojlantirish og‘zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Chunki u o‘quvchilardan grammatik va mazmun jihatidan to‘g‘ri jumla qurishni, har bir so‘zni o‘z o‘rnida to‘g‘ri qo‘llashni, fikrni ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan sodda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo, tinish belgilari va uslub bilan bog‘liq. So‘zni to‘g‘ri yozish, tinish belgilarini o‘rinli qo‘llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish o‘quvchidan katta mas’uliyatni talab etadi. Shu sababli nutqning bu turi ancha sekin va murakkab kechadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yozma nutqning o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri uni tekshirish, tuzatish, takomillashtirish mumkinligidir. Bu jihatdan u og‘zaki nutqqa qaraganda ancha qulay imkoniyatlarga ega. O‘quvchi yozma nutqdagi xato va kamchiliklar ustida ishlaydi, ularni bartaraf etadi, keyingi ishlarida bu xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘ymaslikka intiladi. O‘qituvchi shuni ham unutmaslik lozimki, ko‘pincha o‘quvchilar yozma ishlarda imlo va tinish belgilariga katta e’tibor berib,matnning mazmuni ustida yetarli ish olib bormaydilar. Matnlarda ko‘pincha mavzuga aloqasi bo‘lmagan fikrlar ustunlik qilib,asosiy fikr e’tibordan chetda qoladi. Shuning uchun ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchilar diqqati faqat imlo va tinish belgilariga emas,balki bayon qilinayotgan fikrning asosli dalillariga ega bo‘lishi, materialning to‘g‘ri joylashtirilishi, fikrning nutq sharoitiga mos holda to‘g‘ri bayon qilinishiga ham qaratilishi lozim.

Ona tili darslarida shunday holatni vujudga keltirish lozimki,o‘quvchi yaratgan matnidan qoniqish hosil qilsin. Bu uni o‘z nutqini takomillashtirib borishga ilhomlantiradi. O‘quvchilar mustaqil ravishda og‘zaki, yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalay olsalar, ona tili mashg‘ulotlari samarali o‘tilgan bo‘ladi.

Yozma nutqdagi nuqsonlar harflar shaklini noto‘g‘ri idrok etishga aloqador bo‘lishi ham mumkin. Bunda bola yozilishi jihatidan o‘xshash harflarni, ularning elementlarini adashtirib yuboradi. L.F.Spirova va A.V.Yastrebovalar boshlang‘ich maktab o‘quvchilari nutqida kuzatiladigan yozma nutqdagi kamchiliklarni butun nutq sistemasi ustida uch bosqichda ish olib borish orqali bartaraf etishni tavsiya etadilar. Birinchi bosqichda fonetika-fonematik komponent ustida quyidagi ishlarni o‘tkazish ko‘zda tutiladi:

1.So‘zning tovushlardan tuzilishi haqidagi tasavvurlarini shakllantirish;

2.Fonematik uquv hamda analiz-sintez malakalarini rivojlantirish;

3. Talaffuz kamchiliklarini bartaraf etish.

Birinchi bosqichda bolalar diqqati, xotirasini rivojlantirish, ularni o‘z-o‘zini boshqarish, tekshirib borishga o‘rgatish, savollarga aniq, to‘liq javob berishga o‘rgatish talab etiladi. Ikkinchi bosqichda leksiko-grammatik kamchiliklarni bartaraf etish, eshitish idrokini rivojlantirish ishlari olib boriladi. Uchinchi bosqichda o‘rgatilgan tovushlarni mustahkamlash, ularni bola nutqiga kiritish, analiz qilish malakalarini rivojlantirish ishlari amalga oshiriladi. Shunday qilib, yozma nutqdagi kamchiliklar nihoyatda murakkab nutq nuqsonlaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Ushbu kamchiliklarni oldini olish ishlari maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib borilishi darkor. Bundan bolaning og‘zaki nutqini o‘stirish fazoviy idrokini, xotirasi, diqqati, analiz va sintez qilish faoliyati, nutqini tahlil qilish, lug‘at ustida ishlash , garmmatik komponentini rivojlantirish, og‘zaki nutqdagi kamchiliklarni bartaraf etish, nozik qo‘l harakatlarini rivojlantirish ayniqsa muhimdir.

Nutq ichki va tashqi ko‘rinishiga ega. Ichki nutq odamning o‘z ichiga gapiradigan passiv nutqi bo‘lib, u ikkkinchi kishining ishtirokini talab qilmaydi. Shuning uchun bu nutq o‘z-o‘ziga qaratilgan sanaladi, uni nazorat qilib bo‘lmaydi. Ichki nutq og‘zaki va yozma nutqning asosi sifatida xizmat qiladi.

Yozma nutqning og‘zaki nutqdan yana bir farqi shuki, yozma nutqni ko‘ramiz va o‘qiymiz. Yozma nutqning muvaffaqiyatli chiqishi uchun yig‘ilgan materialni sistemalashtirish, reja tuzish, ishning xomaki nusxasini tayyorlash, matn ustida qayta ishlab rivojlantirish va oqqa ko‘chirish lozim. To‘g‘ri va ifodali gapirish har bir o‘qimishli kishi uchun hayotiy zaruriyat bo‘lib qolgan bugungi vaqtda o‘quvchilarning nutqini o‘stirish masalasi o‘quv-tarbiya tizimining eng dolzarb muammolaridan biri deb qaralmog‘i joiz.

Yozma nutqni takomillashtirish og‘zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Chunki u o‘quvchilardan grammatik va mazmun tomonidan to‘g‘ri jumla qurishni, har bir so‘zni o‘z o‘rnida to‘g‘ri qo‘llashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo,tinish belgilar va uslub bilan bog‘liq. So‘zni to‘g‘ri yozish, tinish belgilarini o‘rinli qo‘llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon etish o‘quvchidan kattta mas’uliyatni talab qiladi.Shu bois nutqning bu turi ancha sekin va murakkab kechadi.

O‘quvchilarning chiroyli yozuv malakalarini hosil qilish uchun diqqat, sezgi, idrok etish va xotira kabi psixofiziologik funksiyalar ishtirok etganligini ko‘ramiz. Chiroyli yozish jarayonida ko‘rish va eshitish sezgilari idrok qilinadi.

Chiroyli yozuvga o‘rgatishda quyidagi malakalarni singdirib borish talab etiladi:

1.Yozuv qurollaridan to‘g‘ri foydalanish;

2. Parta ustida daftarni to‘g‘ri qo‘yish;

3. Yozayotganda gavdani to‘g‘ri tutish;

4. Daftar va ko‘z oralig‘ini me’yorda ushlash;

5. O‘z xatini berilgan namuna bilan taqqoslashga o‘rganish;

6. Harflarni bir-biriga bog‘lab yozishga o‘rganish;

7. Harflarning balandlik va oralig‘ini bir xilda yozish;

8. Harflarning 75 daraja qiyaligini to‘g‘ri saqlash.

Quyida biz boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun zarur bo‘lgan yozuvga o’rgatish usullarini ko‘rib chiqamiz:

1. Namunaga qarab yozish usuli.

Chiroyli yozuvga o‘rgatishning eng asosiy usullaridan biri harflarning shaklini namuna qilib ko‘rsatish va yozishdir. Har bir harf namunasi doskada barcha o‘quvchilarning diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o‘quvchilarga daftarda alohida-alohida ko‘rsatib berish lozim. O‘quvchilarning vazifasi esa doskada eslab qolgan shakllarini o‘z daftarlarida to‘g‘ri va bexato aks ettirishdir. Doskada yozib ko‘rsatilayotgan har bir harf barcha o‘quvchilarga aniq ko‘rinib turishi shart. Agar ayrim o‘quvchilar uni ko‘ra olmayotgan bo‘lsalar, qaytadan takrorlab ko‘rsatish lozim. Ayniqsa, yangi harf yoki ularning bog‘lanishini ko‘rsatish vaqtida qayta-qayta takrorlash lozim.

2.Namunaga qarab ko‘chirib yozish usuli.

Bu juda eski usul bo‘lib, hozirgi kunda ham o‘z qimmatini yo‘qotgani yo‘q. O‘quvchilar asosan, harflarning shaklini “ Husnixat” kitobidagi namunaga qarab ko‘chirib yozadilar. Namunaga qarab ko‘chirib yozish, tayyor harflarning ustidan yozishga nisbatan ancha murakkab bo‘lib, ularning har ikkalasini qaysi vaqtda qo‘llashni o‘qituvchi yaxshi bilishi kerak. Bu o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liq hamda o‘qituvchining vaqtini tejaydi va unumli ishlash uchun imkoniyat yaratadi.

3.Nusxa ko‘chirish usuli.

Bu usulni harf shaklini to‘g‘ri tasavvur eta olmaydigan, yozishda daftar chiziqlaridan pastga tushib yoki chiqib ketadigan o‘quvchilar uchun qo‘llaniladi. Masalan, o‘quvchi F harfini yozishda xatoga yo‘l qo‘yayotgan bo‘lsa, o‘quvchi esa uning ustidan yozib chiqadi. Bu usul o‘quvchining shu harfni yozishga ko‘nikmasini hosil qiladi. Bunday mashqlar faqat qo‘l harakatini o‘stirish uchun yordam beradi, xolos. Shuning uchun bu usuldan iloji boricha kamroq foydalanish maqsadga muvofiqdir.

4.Tasavvur orqali yozish.

Tasavvur orqali havoda harflarning shaklini yozdirib mashq qildiriladi. O‘qituvchi doskada yozib ko‘rsatgan harf yoki so‘zlarni o‘quvchilar daftarga qanday yozish kerakligini havoda ko‘rsatib beradi. O‘quvchilar tasavvur hosil qilgandan so‘ng daftarga yozadilar. Bunday mashqlar o‘quvchilarning qiziqishni oshiradi va jismoniy mashq bajarishiga imkon beradi.

5. Xatolar ustida ishlash usuli.

Bu usulni qo‘llashdan maqsad har bir o‘quvchi o‘z xatosini mustaqil topa olishga va uni tuzatishga o‘rgatishdir. O‘quvchilarga o‘z yozuvlaridagi harflarning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini, qiyaligini, baland yoki pastligini tekshirib chiqish topshiriladi. O‘quvchilar birma bir o‘zlari yo‘l qo‘ygan xatolarni aytib beradilar.

O‘qituvchi esa kamchiliklarni to‘ldirib boradi. Undan tashqari, o‘quvchilar o‘z kamchiliklarini yozuv daftari yoki husnixat kitobiga qarab taqqoslash orqali ham tuzatishlari mumkin. Ko‘pchilik o‘quvchilarda uchraydigan bir xil xatolarni o‘qituvchi doskaga yozib, tahlil qilib beradi.

Xulosa. Yozma nutqni takomillashtirish og‘zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Chunki u o‘quvchilardan grammatik va mazmun tomonidan to‘g‘ri jumla qurishni, har bir so‘zni o‘z o‘rnida to‘g‘ri qo‘llashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo,tinish belgilar va uslub bilan bog‘liq. So‘zni to‘g‘ri yozish, tinish belgilarini o‘rinli qo‘llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon etish o‘quvchidan kattta mas’uliyatni talab qiladi.Shu bois nutqning bu turi ancha sekin va murakkab kechadi.

Adabiyotlar:

1. 2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-son Farmoni va uning 1-ilovasi - // Elektron manba.
2. Yembergenova A.A. Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning imloviy savodxonligini takomillashtirish metodikasi. Ped.fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. Nukus, 2023. 52-bet.
3. Qosimova K, Matchanov S, G‘ulomova X, Yo‘ldosheva Sh, Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, “Noshir” nashriyoti-2009.
4. Graham S., Xarris R. “Yozish va yozishni rivojlantirishda o‘z o‘zini tartibga solish va transkripsiya qobiliyatlarining o‘rni”. Toshkent-2000, “Talim psixologi” nashriyoti.
5. https://lex.uz

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O‘QITISH

UO‘K 537.311.6

ZAMONAVIY MUHANDIS KADRLAR TAYYORLASHDA FIZIKA VA GEOMETRIYA FANLARINI INTEGRATSIYA ASOSIDA O‘QITISHNING METODIK ASOSLARI

Abriyev Nematillo To‘ychi o‘g‘li,
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
nematilloabriyev9@gmail.com

Ushbu maqolada fizika va geometriya fanlarini integratsiyalashgan holda o‘qitish orqali bo‘lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini shakllantirish masalasi tahlil qilinadi. XXI asrda ta’lim jarayonida fanlararo yondashuvlar dolzarb ahamiyat kasb etib, talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, nazariy bilimlarni real muammolarni hal qilishga qaratilgan amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish muhim hisoblanadi. Maqolada integratsiyalashgan ta’limning metodik asoslari, raqamli texnologiyalar yordamida ta’limni takomillashtirish yo‘llari, xorijiy tajribalardan namunalar va muhandislik ta’limida qo‘llanish mumkin bo‘lgan amaliy loyihalar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *fizika, geometriya, integratsiya, kasbiy kompetentlik, ijodiy fikrlash, STEAM, raqamli texnologiyalar, muhandislik ta’limi.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИКИ И ГЕОМЕТРИИ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАЦИИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНЖЕНЕРНЫХ КАДРОВ

В данной статье анализируется вопрос формирования профессиональной компетентности будущих инженеров посредством интегрированного преподавания физики и геометрии. В 21 веке междисциплинарные подходы приобрели актуальность в образовательном процессе, важно развивать у студентов навыки критического и творческого мышления, гармонизировать теоретические знания с практической деятельностью, направленной на решение реальных задач. В статье анализируются методологические основы интегрированного образования, пути совершенствования образования с использованием цифровых технологий, образцы из зарубежного опыта и практические проекты, которые могут быть использованы в инженерном образовании.

Ключевые слова: *физика, геометрия, интеграция, профессиональная компетентность, креативное мышление, STEAM, цифровые технологии, инженерное образование.*

METHODICAL FUNDAMENTALS OF TEACHING PHYSICS AND GEOMETRY ON THE BASIS OF INTEGRATION IN THE TRAINING OF MODERN ENGINEERING PERSONNEL

This article analyzes the issue of the formation of professional competence of future engineers through integrated teaching of physics and geometry. In the 21st century, interdisciplinary approaches have gained relevance in the educational process, it is important to develop students ' critical and creative thinking skills, to harmonize theoretical knowledge with practical activities aimed at solving real problems. The article analyzes the methodological foundations of integrated education, ways to improve education using digital technologies, samples from foreign experience and practical projects that can be used in engineering education.

Keywords: *physics, geometry, integration, professional competence, creative thinking, STEAM, digital technology, engineering education.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida fanlararo integratsiya – bilimlarning alohida sohalarini uyg‘unlashtirgan holda tizimli va mantiqiy asosda o‘rgatish metodikasi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, fizika va geometriya fanlarining o‘zaro aloqadorligi, ularni integratsiyalashgan shaklda o‘qitish orqali kasbiy bilimlar bazasini mustahkamlash, ijodiy fikrlash va analitik tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Fizika fani – tabiat hodisalarining qonuniyatlarini o‘rgansa, geometriya – fazoviy shakl, nisbat va tuzilmalarning ilmiy asoslarini beradi. Muhandislik yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun ushbu ikki fan o‘rtasidagi uyg‘unlik kasbiy muammolarni yechishda asosiy vosita bo‘la oladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Fanlararo integratsiyalashgan yondashuv quyidagi pedagogik nazariyalarga asoslanadi:

Konstruktivizm nazariyasi (J.Piaget, L.Vigotskiy): bilimlar talaba tomonidan faol ishtirok va mavjud tajriba asosida shakllantiriladi.

Bloom taksonomiyasi: bilimlarni bosqichma-bosqich egallash — bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez va baholash orqali chuqur o‘zlashtirishga xizmat qiladi.

STEAM yondashuvi: fanlar (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Art) va matematika (Mathematics) sohalarini uyg‘unlashtirish orqali tizimli fikrlovchi, innovatsion salohiyatga ega shaxsni shakllantirishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Mavzuga doir ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, fizika va geometriya fanlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. M.R.Sobirova va H.A.Karimovlar tomonidan geometriya va fizika fanlarini bog‘lab o‘qitish orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish bo‘yicha takliflar berilgan. D.A.Begmatova va A.M.Nortojiyevlarning izlanishlarida integratsiyalashgan o‘qitish metodikasi umumiy fizika fanlarining chuqurroq o‘zlashtirilishini ta’minlashi ta’kidlangan.

Sh.Fayziyev tomonidan esa fanlararo aloqalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish orqali talabalarda amaliy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘nalishlari o‘rganilgan. Ushbu ilmiy manbalar, shuningdek, Yevropa ta’lim tizimidagi ilg‘or tajribalarga tayanib, integratsiyalashgan ta’limning metodik va texnologik asoslarini yoritadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Fizika va geometriya fanlarini integratsiyalashgan shaklda o‘qitish orqali talabalar nazariy bilimlarni real muammolarni yechishda qo‘llay oladi. Quyidagi jadval ushbu ikki fan o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi:

Fizik tushuncha	Geometrik bog‘liqlik
Kuchlar parallelogrammasi	Vektorlar yig‘indisi orqali geometrik tasvir
Harakat trayektoriyasi	Trayektoriya egri chizig‘i, koordinatalar sistemasi
Yorug‘lik sinishi	Sinish burchagi, normal chiziqlar
Ish va energiya	Harakat yo‘nalishi, kuch ta’sir yo‘li

Bunday integratsiyalashgan yondashuvlar orqali talabalarda sabab-oqibatli tafakkur, muammoli vaziyatlarni yechish, modellashtirish, loyihalash va ijodiy yechim topish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Amaliy loyiha misoli. “Uy montaji” loyihasida talabalar elektr energiyasi taqsimoti (fizika) va joylashtirish geometriyasi asosida uy modelini yaratadi. Bu jarayonda quyidagilar hisobga olinadi(1-rasm):

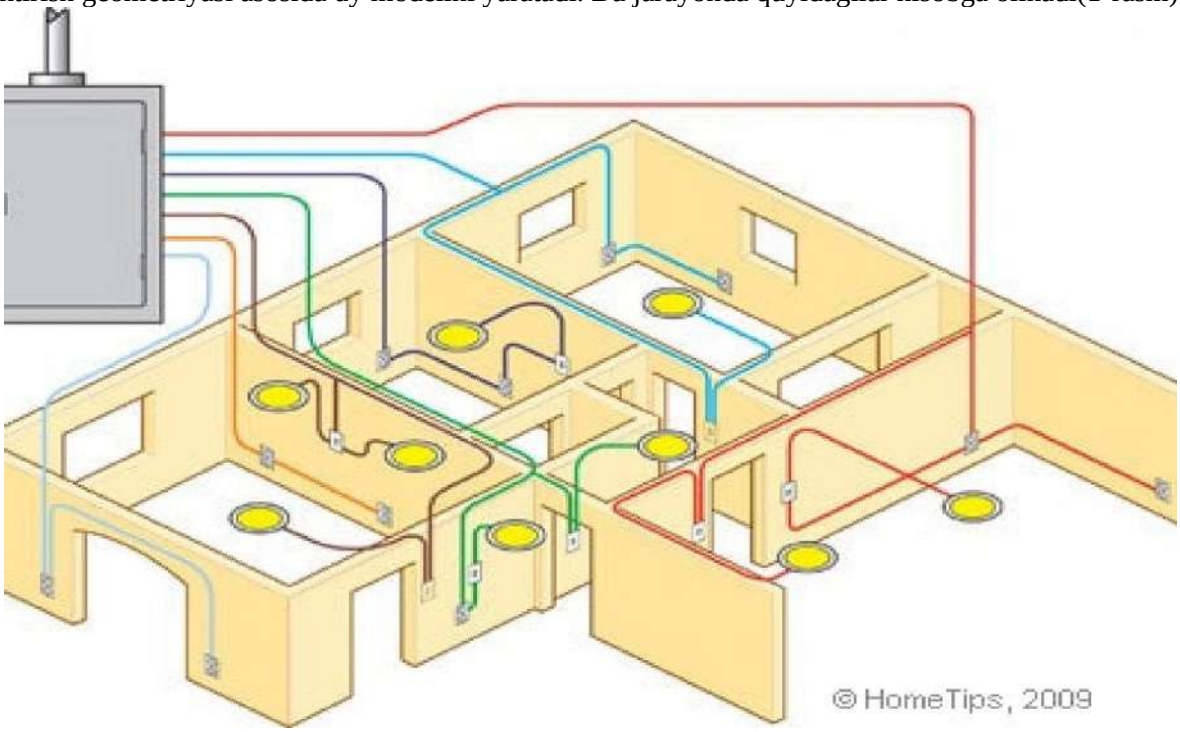

1-rasm.

Yoritish moslamalari soni va joylashuvi – energiya sarfi;

Geometrik shakl asosida kabel uzunligi hisoblash;

Quvvat, tok va kuchlanish tahlili asosida sim diametri va avtomat tanlash.

Raqamli texnologiyalar yordamida integratsiya samaradorligi:

GeoGebra — geometrik shakllar va fizik jarayonlarni vizual modellashtirish;

PhET simulyatorlari — fizik tajribalarni interaktiv o‘rganish;

3D model dasturlari — geometrik obyektlar va harakatlarni uch o‘lchamda tasvirlash;

AR/VR texnologiyalar — kuchlar, harakat va trayektoriyalarni fazoda tahlil qilish imkonini beradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Bular orqali ta’lim nafaqat interaktiv, balki amaliy, ijodiy va texnologik savodxonlikni rivojlantiruvchi holatga keladi.

1-rasmda uyning maketi va elektr toki mantaji keltirilgan. Bu rasm orqali talabalar uyga qancha mahsulot ketishini va energiya sarfini hisoblaydi. Enegiya sarfini hisoblagandan so’ng qaysi xonaga qanaqa kabel toritishini aniqlaydi. Bularni aniqlagandan so’ng elektr toki mantajini boshlashadi.

Demak talabalarning kasbiy kompetentligini oshirishda fizika va geometriya fanlari integratsiya asosida o‘qitish lozim hisoblanadi. Fizika fanida elektr tokini parallel va ketma- ket ulashni o‘rganadi. Parallel ulanganda nimalar kuchlanish o’zgarmasligi va qarshilikning kamayishi, ketma- ket ulanganda qarshilik ortishini o‘rganadi. Bu bilimlar uylarda elektr mantajini qiloyotganda juda zarur hisoblanadi.

1. Masala. Agar 2-rasmda tasvirlangan zanjirda $R_1 = 1\Omega$, $R_2 = 2\Omega$, $R_3 = 2\Omega$ bo'lsa, zanjir-ning AB oraliqdagi qarshiligi qanday (Ω) bo'ladi?.

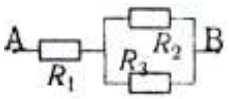

2-rasm.

Berigan: $R_1 = 1\Omega$ $R_2 = 2\Omega$ $R_3 = 2\Omega$	Yechim. 2-rasmga qaraydigan bo‘lsak, R_2 va R_3 qarshiliklar parallel ulangan va va bularning umumiy qarshiligi R_1 ga ketma-ket ulangan. $R_u = R_1 + \left(\frac{R_2 \cdot R_3}{R_2 + R_3}\right) = 1 + \left(\frac{2 \cdot 2}{2+2}\right) = 2\Omega$
$R_u = ?$	Javob: $R_u = 2\Omega$

2. Masala. Resitordan o‘tayotgan o’zgaruvchan tokning amplitudasi $2A$, resitoe uchlaridagi kuchlanish ning amplitudasi $310\,V$ bo‘lsa, undan ajralayo‘tgan quvvat qancha?

Berilgan: $I_m = 2\,A$ $U_m = 310\ V$	**Yechim. O‘zagaruvchan tok zanjirida ajraladigan quvvat** $P = \frac{I_m U_m \cos\varphi}{2}$ **formula bilan aniqlanadi. Bu yerda** φ **kuchlanish vat ok tebranishlari orasidagi fazalar farqi bo‘lib, aktiv qarshilik holida** $\varphi = 0\ (\cos\varphi = 1)$
$P = ?$	$P = \frac{I_m U_m}{2} = \frac{2 \cdot 310}{2} Vt = 310\,Vt$

1 va 2-masalalarga o ‘xshash maslalarni energetika muhandisligi yo‘nalishidagi talabalar fizika darslarida bajarishi ularning kasbiy kompetentligi oshishiga yordam beradi. Kelajakda o‘z kasbining ustasi bo‘lishga fundamental bilim hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. Fizika va geometriya fanlarining integratsiyasi — muhandislik ta’limida nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishda samarali vosita hisoblanadi.

1. Fanlararo integratsiya XXI asr kompetensiyalarini: tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kompleks muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Pedagoglar o‘rtasida hamkorlikda dars loyihalash, integratsiyalashgan mashg‘ulotlarni ishlab chiqish va tajriba almashuvi ta’lim sifati oshishiga olib keladi.

3. Muhandislik oliy ta’lim muassasalari uchun maxsus metodik qo‘llanmalar, loyiha asosidagi darslar majmuasi, STEAM markazlari faoliyati kengaytirilishi zarur.

Taklif: Texnika oliy o‘quv yurtlari uchun “Geometriya-fizika integratsiyasi asosida amaliy loyihalash” modul kursi ishlab chiqilishi, pedagog kadrlar tayyorlashda esa fanlararo metodologiyalarga alohida urg‘u berilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Sobirova M.R., Karimov H.A. Geometriya va fizika fanlarini bog‘lab o‘qitish orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish. 2025-yil, 7-iyun. https://doi.org/10.5281/zenodo.15612448
2. Begmatova D.A., Nortojiyev A.M. Umumiy fizika fanlarini integrativ yondashuv asosida o‘qitish metodikasi. // Journal of Innovative Research, 2020, 7(3), 45–56.
3. Fayziyev Sh. Fizika fanini o‘qitishda fanlararo aloqalarni amalga oshirish metodik asoslari. // BuxDU Ilmiy Jurnali, 2023, 15(2), 134–142.
4. Umirov H. Tabiiy fanlar integratsiyasi: geometriya va fizika fanlari o‘rtasidagi aloqalar. // Journal of Applied Sciences, 2023, 5(1), 99–105.
5. Xujanov E.B., Abriyev N. T. Energetika muhandislarini tayyorlashda fizikani kasbga yo‘naltirib o‘qitish metodikasi // Inson kapitali va mehnatni muhofaza qilish. – 2025. –№ 1 (4). – 464-469 b.
6. Abriyev N. T. Energetika muhandisligi talabalariga elektrostatikani integratsiya asosida o‘qitish metodikasi // Qo‘qon DPI ilmiy xabarlari 6-son (iyun) C seriyasi. – 2025. –145-149 b.
7. Voxidov E.R. Energetika ta’lim yo‘nalishi talabalariga fizika fanining elektrostatika bo‘limini o‘qitish samaradorligini oshirish // Innovatsion energetika: energetikaning fundamental asoslari va innovatsion muhandislik yechimlari konferensiyasi, Urganch, 2025, 1746–1749-betlar.
8. Djorayev M., Qalandarov E.K., Xujanov E.B. Fizika o‘qitish metodikasi (umumiy masalalar). O‘quv qo‘llanma. -T.: BROK CLASS SERVIS, 2023. – 284 b.
9. Abriyev N. T. Fizikadan masalalar yechish asosida bo‘lajak muhandislarning amaliy kompetentligini rivojlantirish // UzMU xabarlari. 2025, 1/2/1-son.53-55 betlar.
10. Djorayev M., Xujanov E. Mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi / O‘quv qo‘llanma – Toshkent. TDPU, 2021-y. – 248 b.

ELEKTROMAGNETIZM FANIDAN FIZIKA TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARINING AMALIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Kamolov Ixtiyor Ramazonovich,
Navoiy davlat universiteti professori, t.f.n.
Axmedov Axat Axrorovich,
Navoiy davlat universiteti professori, p.f.d.(DSc)
Izbosarov Bahritdin Faxritdinovich,
Navoiy davlat universiteti professori, f.-m.f.n.
Idiboyeva Sevinch Bahodir qizi,
Navoiy davlat universiteti talabasi
Qahhorova Mohinabonu Erkin qizi,
Navoiy davlat universiteti talabasi

Ushbu maqolada Elektromagnetizm fanidan ma’ruza, amaliy va auditoriyadan tashqari bo‘lgan talabaning mustaqil ta’limi o‘quv mashg‘ulotlari mazmunini yanada takomillashtirish, talabalarda amaliy kompetentlikni rivojlantirish kabi dolzarb vazifalar haqida so‘z yuritiladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda innovatsion, individual va ilg‘or ta’lim texnologiyalaridan keng foydalangan holda erishish mumkinligi, va hodisalar-jarayonlarni mobil ilovalardan foydalanish orqali elektron doskalarda ko‘rsatish imkoniyatlari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *oliy ta’lim, ta’lim jarayoni, talaba, Elektromagnetizm, zaryad, ta’sir, Kulon kuchi, dielektrik singdiruvchanlik, kondensator, energiya, yassi kondensator, sferik kondensator, tok kuchi, kuchlanish, Om qonuni, Joul-Lens qonuni, Amper kuchi, differensial ko‘rinish, Lorens kuchi, ta’lim metodlari, ta’lim texnologiyalari, amaliy kompetentlik, kompetensiya, malakali mutaxassis.*

РАЗВИТИЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ «ФИЗИКА» ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ЭЛЕКТРОМАГНЕТИЗМ»

В данной статье рассматриваются такие актуальные задачи, как дальнейшее совершенствование содержания лекционных, практических занятий и самостоятельной работы студентов по дисциплине «Электромагнетизм», развитие практической компетентности у студентов. Отмечается, что при выполнении этих задач можно достичь успеха путём широкого использования инновационных, индивидуальных и передовых образовательных технологий, а также представлены возможности демонстрации явлений и процессов на электронных досках с использованием мобильных приложений.

Ключевые слова: *высшее образование, образовательный процесс, студент, Электромагнетизм, заряд, взаимодействие, сила Кулона, диэлектрическая проницаемость, конденсатор, энергия, плоский конденсатор, сферический конденсатор, сила тока, напряжение, закон Ома, закон Джоуля-Ленца, сила Ампера, дифференциальная форма, сила Лоренца, методы обучения, образовательные технологии, практическая компетентность, компетенция, квалифицированный специалист.*

DEVELOPING PRACTICAL COMPETENCE OF PHYSICS STUDENTS IN ELECTROMAGNETISM

This article addresses urgent tasks such as further improving the content of lectures, practical sessions, and students' independent extracurricular study in the subject of Electromagnetism, as well as developing students' practical competence. It is noted that these tasks can be accomplished through extensive use of innovative, individualized, and advanced educational technologies. The article also presents possibilities for demonstrating phenomena and processes on electronic boards using mobile applications.

Keywords: *higher education, educational process, student, Electromagnetism, charge, effect, Coulomb's force, dielectric permittivity, capacitor, energy, parallel-plate capacitor, spherical capacitor, current, voltage, Ohm's law, Joule-Lenz law, Ampere force, differential form, Lorentz force, teaching methods, educational technologies, practical competence, competency, qualified specialist.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-martdagi PQ-5032-son “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarorida ham aynan fizika fanlari ta’limi samaradorligini oshirish xususida tegishli vazifalar aniq ko‘rsatilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi, 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonlari, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrdagi 824-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirishda muhim qadam hisoblanadi. Bu esa respublikamizda oliy ta’lim jarayonini takomillashtirish borasida olib borilayotgan islohotlar zamirida jahon andozalari asosida raqobatbardosh malakali kadrlar tayyorlash va uni samaradorligini rivolantirishga qaratilgan.

Bundan tashqari, bir necha yillar davomida olib borilgan izlanishlar va adabiyotlar tahlili natijasidan ko‘rish mumkinki: talabalar Umumiy fizika fanining Elektromagnetizm bo‘limini o‘zlashtirishda mexanika va molekulyar fizika bo‘limiga nisbatan ayrim qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shuni inobatga olib, fanning ma’ruza mashg‘ulotlarida individual va noan’anaviy ta’lim texnologiyalaridan hodisa va jarayonlarni qisqa vaqt davomida elektron doskalarda mobil ilovalardan foydalanish orqali ishlash pedagog uchun dolzarb hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Oliy ta’lim muassasalarida Elektromagnetizm fanidan ma’ruza mashg‘ulotlari, amaliy mashg‘ulotlar va auditoriyadan tashqari bo‘lgan talabaning mustaqil ta’lim mashg‘ulotlari mazmunini takomillashtirish asosida oliy ta’lm muassasasida (OTM) tayyorlanayotgan mutaxassislarni elektromagnetizmning asosiy qonuniyatlarini hamda nazariy va amaliy masalalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan fizikaviy bilimlar bilan tanishtirish, nazariy olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish, talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish bilan birga, fan doirasida uning amaliy kompetentligi ham rivojlanadi, bu esa ta’lim tizimiga yangicha yondashuvni beradi. Umumiy fizika kursining Elektromagnetizm bo‘limini o‘qitishning o‘ziga xos jihatlari shundan iboratki, bunda talaba ko‘proq fizik jarayonni yuz berish sabablarini o‘rganib chiqib, unda nazariyanning to‘g‘riligini tasdiqlashga imkoniyati bo‘ladi [1,2].

Yuqorida aytib o‘tilgan muammolarni bartaraf etish maqsadida, bo‘lg‘usi fizika fani o‘qituvchilariga ta’lim jarayonini zamonaviy ta’lim texnologiyalari, innovatsion yondashuvlar va an’anaviy bo‘lmagan metodlar asosida tashkil etish samarali ta’limni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Bo‘lajak fizika o‘qitiuvchilarining amaliy kompetentligini shakllantirishda ma’ruza va amaliy ta’lim mashg‘ulotlarida quyidagilarga alohida e’tibor berishimiz kerak: umumiy fizikaning Elektromagnetizm bo‘limida o‘tiladigan elektrostatikaning asosiy qonuni-Kulon qonuni formulasidagi asosiy fizik kattaliklar va ularning nima ma’noni anglatishiga e’tibor qaratishimiz kerak. Masalan, talabalar kuch, zaryad, masofa kabi fizik kattaliklarni to‘liq mazmunini anglab yetsa-da, ushbu formuladagi muhit uchun nisbiy dielektrik singdiruvchanlik ε ning to‘liq mazmun-mohiyatini tushunishga qiyinchilikka uchraydi. Buning uchun biz ε ning matematik ifodasini Kulon qonunining matematik ifodasidan foydalanib batafsil keltirib chiqarishimiz kerak bo‘ladi va avvalo, Kulon qonunini muhitlarda (havo, kerosin, suv...) o‘zaro ta’sirlashayotgan ikkita zarra uchun yozishimiz zarur, ya’ni

$$F = \frac{q_1 q_2}{4\pi \cdot \varepsilon_m \cdot r^2} \qquad (1)$$

Shundan so‘ng, xuddi shu ikkita zarralarning vakuumdagi o‘zaro ta’sir kuchining formulasini yozamiz, ya’ni

$$F_o = \frac{q_1 q_2}{4\pi \cdot \varepsilon_0 \cdot r^2} \qquad (2)$$

yuqoridagi (1) va (2) formulalardagi q_1 hamda q_2 – zaryad miqdori, ε_m – muhitlar uchun dielektrik singdiruvchanlik, r-zaryadlar orasidagi masofa, ε_o – esa vakuum uchun dielektrik singdiruvchanlik yoki elektr doimiysi ($\varepsilon_o = 8{,}85 \cdot 10^{-12} = \frac{F}{m}$).

Shundan so‘ng muhitlar uchun nisbiy dielektrik singdiruvchanlikni muhitdagi va vakuumdagi o‘zaro ta’sir kuchlarining nisbatidan topamiz, ya’ni

$$\frac{Fo}{F} = \frac{q_1 q_2 \cdot 4\pi \cdot \varepsilon_m \cdot r^2}{4\pi \cdot \varepsilon_0 \cdot r^2 \cdot q_1 q_2} \qquad (3)$$

ko‘rinishga ega bo‘ladi va bu ifodadan tegishli kattaliklarni o‘zaro qisqartirib yuborsak,

$$\frac{Fo}{F} = \frac{\varepsilon_m}{\varepsilon_0} \qquad (4)$$

ko‘rinishga keladi. Bundan $\frac{\varepsilon_m}{\varepsilon_0} = \varepsilon$ (5)

deb belgilab olamiz va bu yerda ε - muhitning nisbiy dielektrik singdiruvchanlik deb yuritiladi.

(5) formuladan $\varepsilon_m = \varepsilon_0\varepsilon$ ga tengligini ko‘ramiz. Bizga ma’lumki, vakuumda o‘zaro ta’sirlashayotgan ikki zarraning o‘zaro ta’sir kuchi muhitdagilarga nisbatan doimo katta bo‘ladi, chunki vakuumda o‘zaro ta’sirga to‘sqinlik qiluvchi manba mavjud emas.

Demak, ε-muhitning nisbiy dielektrik singdiruvchanligi ikkita zarraning vakuumdagi o‘zaro ta’sir kuchining muhitdagiga nisbatan necha marta katta ekanligini ko‘rsatar ekan [1,4].

Shundan so‘ng talabalar ε-muhitning nisbiy dielektrik singdiruvchanligi fizik mohiyatini shubhasiz to‘liq tushunib yetadilar.

Jismning elektr sig‘imi, kondensatorlar mavzusini ma’ruza davomida yoritilganda, albatta yassi kondensator uchun elektr sig‘imini topish formulasining matematik ifodasini keltirib chiqarilsa, talabalarda amaliy kompetentlik mavzu yuzasidan yanada mukammal shakllanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Juda katta elektr sig‘imi hosil qilish uchun o‘tkazgichlar sistemasi – kondensatorlardan foydalaniladi. Amalda kondensatorlarning uch turi: yassi, sferik, silindrik ishlatiladi [5,7].

Yassi kondensator ikkita metall plastinkadan tashkil topgan sistema. Bu plastinkalar orasida qalinligi plastinkalar o‘lchamligidan juda kichik bo‘lgan dielektrik qatlam qo‘yiladi. Agar plastinkalarning zaryadlari teng va qarama-qarshi ishorali bo‘lsa, u holda elektr maydon kuch chiziqlari musbat zaryadlangan plastinkadan boshlanib, manfiy zaryadlangan plastinkada tugaydi. Plastinkalar orasidagi masofa d kichik bo‘lganligi uchun maydon bir jinsli bo‘ladi. Bunday maydonning kuchlanganligi potensiallar farqi bilan quyidagi munosabatdan aniqlanadi:

$$E = \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d} \qquad (6)$$

Plastinkadagi zaryadning sirt zichligi σ bo‘lsa, unda maydon kuchlanganligi

$$E = \frac{\sigma}{\varepsilon\varepsilon_0} \qquad (7)$$

(6) va (7) formuladan σ ni topamiz, ya’ni

$$\sigma = \frac{\varphi_1 - \varphi_2}{d}\varepsilon\varepsilon_0 \qquad (8)$$

Kondensatorning zaryadi bitta plastinkadagi zaryadga teng bo‘ladi:

$$q = \sigma \cdot S \qquad (9)$$

Bu yerda S-bitta plastinkaning yuzasi. (8) formulani (9) formulaga keltirib qo‘ysak, kondensatorning zaryadi uchun quyidagi formula hosil bo‘ladi:

$$q = \frac{\varepsilon\varepsilon_0 S}{d}(\varphi_1 - \varphi_2) \qquad (10)$$

(6) va (10) formulalardan foydalansak, yassi kondensatorning sig‘imi

$$C = \frac{\varepsilon\varepsilon_0 S}{d} \qquad (11)$$ bo‘ladi.

Shuningdek, sferik qatlamlar orasidagi masofa sferaning radiusiga nisbatan ancha kichik bo‘lsa, sferik va yassi kondensatorning formulalari o‘zaro mos tushadi. Bu jihatni ham talabalarga tushuntirib o‘tish, foydadan xoli bo‘lmaydi. Shunda ulardagi amaliy kompetentlikni oshirish bilan birga mustaqil izlanishga ham undaydi [6,8].

Shuningdek, o‘zgarmas elektr toki mavzularini ma’ruzada bayon vaqtida ham toklarni uzatilishida va taqsimlanishida aloqador bo‘lgan Kirxgofning 1-qoidasiga talabalar diqqatini jalb etmog‘imiz zarur bo‘ladi, chunki ushbu qoidada: “tugunlardagi tok kuchlarining yig‘indisi nolga teng” deyilgan. Bu jumlada tugunlarda tok yo‘q degani emas, balki “tugunga kirayotgan tok qiymati tugundan chiqqan tokning qiymatiga teng” deb qabul qilish kerak. Buning asosiy sabab nimada? degan savolga javob berishimiz kerak bo‘ladi. Javob shunday bo‘ladi: “tugunning o‘lchami juda kichik bo‘lganligi sababli tugunda tokning sarfi kuzatilmaydi va tugunga qancha tok kirsa, shuncha tok chiqib ketadi. Ushbu yondashuv ham talabalarning fanga qiziqishi va diqqatini darsga jalb etilishiga olib keladi [8].

Shuningdek, ma’ruza davomida Om va Joul-Lens qonunlarining mazmun-mohiyati va matematik ifodasi yozilgandan so‘ng, talaba ushbu mavzularni mukammal o‘zlashtirib olishi uchun Om va Joul-Lens qonunlarining differensial ko‘rinishlari keltirilib chiqarilsa, maqsadga muvofiq bo‘lar edi, chunki bu qonunlarning differensial ko‘rinishi umumiy o‘rta ta’lim maktablari va akademik litseylar fizika fani dasturlarida keltirilmagan. Agar ma’ruza davomida bu ish bajarilsa, talabalar uchun ham yangilik, ham fanga qiziqish ortadi.

1. Om qonunining differensial ko‘rinishini tok zichligi formulasidan keltirilib chiqariladi: tok zichligi – o‘tkazgichning ko‘ndalang kesimi yuzasidan oqib o‘tgan tokning kuchi bilan ifodalanadi, ya’ni

$$J = \frac{I}{S} \qquad (12)$$

agar zanjir elektr yurituvchi kuchga ega bo‘lmagan holda bo‘lsa, unda tok kuchi

I = $\frac{U}{R}$ ekanligini inobatga olsak, u holda → J = $\frac{U}{R \cdot S}$ bo‘ladi. Shuningdek, o‘tkazgich qarshiligi R = $\frac{\rho \cdot l}{S}$ ekanligini nazarda tutsak, shunda → J = $\frac{U \cdot S}{\rho \cdot l \cdot S}$ bo‘ladi. Elektr maydon kuchlanganligi va potensial orasidagi bog‘lanish uchun

E = $\frac{U}{d}$ o‘rinli bo‘lsa, unda → J = $\frac{E \cdot d \cdot S}{\rho \cdot l \cdot S}$ ko‘rinishga ega bo‘ladi. Formuladagi o‘xshash fizik kattaliklarni qisqartirib olsak, → J = $\frac{E}{\rho}$ matematik ifodaga ega bo‘lamiz va solishtirma elektr o‘tkazuvchanlik o‘tkazgichning solishtirma qarshiligiga teskari proporsional, ya’ni ɢ = $\frac{1}{\rho}$ ekanligini bilgan holda

$$J = \sigma \cdot E \quad (13)$$

tengligini ko‘ramiz va bu Om qonunining differensial ko‘rinishini beradi.

2. Joul-Lens qonunining differensial ko‘rinishini o‘tkazgichdan elektr toki o‘tganda undan ajralib chiqadigan issiqlik miqdori formulasidan keltirilib chiqariladi. Bunda o‘tkazgichning birlik hajmidan birlik vaqt ichida ajralib chiqqan issiqlik miqdori hisoblaniladi, ya’ni

$$\omega = \frac{Q}{V \cdot t} \quad (14)$$

→ agar o‘tkazgichdan elektr toki o‘tganda undan ajralib chiqqan issiqlik miqdori Q = $I^2 \cdot R \cdot t$ ekanligini e’tiborga olsak, → $\omega = \frac{I^2 \cdot R \cdot t}{V \cdot t}$ bo‘ladi. agar zanjir elektr yurituvchi kuchga ega bo‘lmagan holda tok kuchining I = $\frac{U}{R}$ ekanligini inobatga olsak va undan R = $\frac{U}{I}$ ga tengligidan → $\omega = \frac{I^2 \cdot U \cdot t}{V \cdot t \cdot I}$ bo‘ladi. Ushbu formuladan o‘xshash kattaliklarni qisqartirsak, u holda → $\omega = \frac{I \cdot U \cdot t}{V \cdot t}$ bo‘ladi. Agar $V = S \cdot d$ teng bo‘lsa, → $\omega = \frac{I \cdot U \cdot t}{S \cdot d \cdot t}$ ko‘rinishga ega bo‘ladi. Elektr maydon kuchlanganligi va potensial orasidagi bog‘lanish E = $\frac{U}{d}$ bo‘lsa, yuqoridagi formula quyidagi ko‘rinishga ega bo‘ladi: → $\omega = \frac{I \cdot E \cdot d}{S \cdot d}$ yoki

$\omega = \frac{I \cdot E}{S}$. tokning zichligi j = $\frac{I}{S}$ hamda uning differensial ko‘rinishi j = $\sigma \cdot$ E ekanligi inobatga olinsa, → $\omega = \sigma \cdot E \cdot E$ yoki

$$\omega = \sigma \cdot E^2 \quad (15)$$

ko‘rinishga ega bo‘ladi va bunga Joul-Lens qonunining differensial ko‘rinishi deb aytiladi [9,10].

Ma’ruza davomida Amper kuchi va Lorens kuchi mavzusini o‘tayotgan vaqtda, Lorens kuchining matematik ifodasini keltirib chiqarish ham maqsadga muvofiq bo‘ladi. Maktab yoki litsey fizika fani darsliklarida Lorens kuchi keltirib chiqarilmagan, balki umumiy holda formulasi berib o‘tilgan. Shuning uchun bunga e’tibor qaratsak, talabalar uchun ancha foydali bo‘ladi. Lorens kuchining matematik ifodasini keltirib chiqarishda Amper kuchi formulasiga tayanamiz. Bizga ma’lumki, Amper kuchi – magnit maydonda tokli o‘tkazgichga ta’sir etuvchi kuchdir, ya’ni

$$F_A = I \cdot B \cdot l \cdot \sin\alpha \quad (16)$$

Demak, Amper kuchi tokli o‘tkazgichga, ya’ni N ta zarraga ta’sir etuvchi kuch ekan.

Lorens kuchi esa, magnit maydonda harakatlanayotgan zarraga ta’sir etuvchi kuch, ya’ni yagona zarraga ta’sir etuvchi kuch.

Bundan ko‘rinib turibdiki, Lorens kuchining formulasini keltirib chiqarish uchun Amper kuchini N zarralar soniga bo‘lishimiz kerak ekan, ya’ni

F = $\frac{F_A}{N} = \frac{IBl\sin\alpha}{N}$ bo‘ladi

Agar tok kuchining zaryadlar konsentratsiyasiga boglikligini inobatga olsak, u holda I = n·q· v ·S

Bu yerda:

q – zaryad miqdori,

v – zarra tezligi

S – o‘tkazgichning ko‘ngdalang kesim yuzasi,

n- birlik hajmdagi zarralar soni

ya’ni zarralar konsentratsiyasi yuqoriligini olsak,

$F_l = \frac{F_A}{N} = \frac{I \cdot B \cdot l \cdot \sin\alpha}{N} = \frac{n \cdot q \cdot v \cdot S \cdot B \cdot l \cdot \sin\alpha}{N}$

bo‘ladi.

n = $\frac{N}{V}$ va V = S·l

ekanligini inobatga olsak,

$F_l = \frac{F_A}{N} = \frac{I \cdot B \cdot l \cdot Sin\alpha}{N} = \frac{n \cdot q \cdot v \cdot S \cdot B \cdot l \cdot Sin\alpha}{N} = \frac{N \cdot q \cdot v \cdot S \cdot B \cdot l \cdot Sin\alpha}{V \cdot N}$ bo‘ladi

Agar o‘xshash fizik kattaliklarni o‘zaro qisqartirib yuborsak, u holda

$F_l = \frac{F_A}{N} = q \cdot v \cdot B \cdot Sin\alpha$ (17)

bo‘ladi va bunga Lorens kuchi deb yuritiladi [10].

Xulosa. Barcha amaliy mashg‘ulotlarda nazariy jihatdan o‘rganilgan mavzular isbotlanadi, tasdiqlanadi, barcha formulalarni matematik hisoblashlar orqali qonun va hodisalarni tasdiqlanishi ko‘rsatiladi. Barcha talabalar amaliy mashg‘ulotlarida fizik qonuniyatlarni amalda aniq qo‘llash malakalari hosil bo‘ladi. Demak, talabalarda amaliy kompetentlik to‘liq shakllanadi, ya’ni yetuk mutaxassis bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Izbosarov B.F., Kamolov I.R. Elektromagnetizm. –Toshkent. Iqtisod-moliya nashriyoti. 2006.
2. Джораев М., Ахмедов А. Модернизация компетентности будущих учителей физики. М.// Физика в школе №7-2015г-с.20-23.
3. Ахмедов А.А., Джораев М. “Физика фанидан лаборатория машғулотларини ўтказишнинг инновацион услубиёти” // Вестник Каракалпакского Государственного Университета им. Бердаха 2018г., №2 (39) стр 50-51.
4. Izbosarov B.F., Kamolov I.R. Umumiy fizikadan laboratoriya ishlari. –Toshkent. Voris-nashriyot. 2012.
5. Kamolov I.R., Kamalova D.I., Sayfullayeva G.I., Hamroyeva S.N., Mardonova Y.O‘. “Umumiy fizika fanidan laboratoriya ishlari”. Elektromagnetizm. –Toshknet. Tilsim. 2023.
6. Izbosarov B.F., Kamolov I.R., Fatullayeva G.R., Jalilova L.H. Oliy ta’limda talaba mustaqil ishini yuqori darajaga ko‘tarish omillari. // Xalq ta’limi jurnali. 5-son. 2018.
7. Kamolov I.R., Bisenova B.T., Kanatbayev S.S. Jalpi fizika(elektromagnetizm). –Toshkent. Iqtisod-moliya, 2020.
8. Камолов И.Р., Канатбаев С.С., Омонбоева М.Э., Мансурова Ш.М. Интеграция предметов – поиск новых педагогических решений. “Наука и образование в современном мире: вызовы XXI века” V Международная научно-практическая конференция. Нур-султан, Казакстан. 130-132 стр. 2019 г.
9. Kamalova D.I., Kamolov I.R., Nabiyeva F.O., Mardanova Y.O‘. Elektr va magnetizm (laboratoriya mashg‘ulotlari). O‘quv qo‘llanma. – Navoiy.: “Aziz kitobxon” nashriyoti, 2025.
10. Kamalova D.I., Kamolov I.R., Nabiyeva F.O., Mardanova Y.O‘. Elektr va magnetizm (amaliy mashg‘ulotlar). O‘quv qo‘llanma. - Navoiy.: “Aziz kitobxon” nashriyoti, 2025.

KIMYO DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING DIQQATINI AKT YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Fayzulloyeva Sadoqat Furqat qizi,
Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi
sadoqatfayzulloyeva67@gmail.com

Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarining diqqati va qiziqishlari o‘rganildi. Ularning axborot kommunikatsiya texnologiyalariga bo‘lgan qiziqishlari aniqlandi. O‘quvchilarning tasavvurlarini boyitish, fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun kimyo fanining asosi bo‘lgan atom, molekula, yadro, proton, neytron, elektron haqida tushunchalar vizual tarzda ko‘rsatish metodlari bayon qilindi. Mavzuga oid tasavvur qilish qiyin bo‘lgan atom kabi tushunchalar, zamonaviy pedtexnologiyalar yordamida tasavvur paydo bo‘lishi bayon etilgan.

Bu maqolada turli xil muammoli vaziyatlar, “bilimlar charxpalagi”, “kim chaqqon” kabi interfaol metodlar orqali o‘tilishi va samarali axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish usullari bayon etilgan

Tadqiqot natijalaridan ma’lum bo‘ladiki, vizual ko‘rilgan ma’lumot tasavvur qilish qiyin bo‘lgan jarayonlarni tushunish imkoniyatini oshiradi.

Kalit so‘zlar. *atom, molekula, yadro,elektron, neytron,proton, molekula, klaster, aqliy hujum, evrika.*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ВНИМАНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ХИМИИ С ПОМОЩЬЮ ИКТ

В данной статье изучается внимание и интересы школьников. Определяется их интерес к информационно-коммуникационным технологиям. Для обогащения воображения учащихся и повышения их интереса к науке описываются методы наглядного представления таких понятий, как атомы, молекулы, ядра, протоны, нейтроны и электроны, лежащих в основе химии. Описывается, как с помощью современных педагогических технологий можно представить такие понятия, как атомы, которые трудно представить в рамках предмета.

В данной статье описываются различные проблемные ситуации, интерактивные методы, такие как «колесо знаний», «кто быстрее», а также способы эффективного использования информационно-коммуникационных технологий.

Результаты исследования показывают, что наглядно представленная информация повышает способность понимать процессы, которые трудно представить.

Ключевые слова: *атом, молекула, ядро, электрон, нейтрон, протон, молекула, кластер, мозговой штурм, эврика.*

METHODOLOGY OF DEVELOPING STUDENTS' ATTENTION IN CHEMISTRY LESSONS WITH THE HELP OF ICT

This article studies the attention and interests of schoolchildren. Their interest in information and communication technologies is determined. In order to enrich the imagination of students and increase their interest in science, methods of visually presenting concepts such as atoms, molecules, nuclei, protons, neutrons, and electrons, which are the basis of chemistry, are described. It is described how concepts such as atoms, which are difficult to imagine on the subject, can be imagined using modern pedagogical technologies.

This article describes various problem situations, interactive methods such as knowledge wheels, who is the fastest, and how to use effective information and communication technologies.

The results of the study show that visually presented information increases the ability to understand processes that are difficult to imagine.

Key words: *atom, molecule, nucleus, electron, neutron, proton, molecule, cluster, brainstorming, eureka.*

Kirish. Ta’lim tizimini tubdan isloh etish talaba – yoshlarmizning ongu tafakkuri va dunyoqarashini o‘zgartirish, kelajagiga bo‘lgan ishonchini oshirishga o‘qituvchilarning ham hissasi katta hisoblanadi[1]. Mazkur vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishida yana bir omilning mavjudligi, ya’ni, uzluksiz ta’lim tizimi

xodimlari, pedagog – o‘qituvchilar tomonidan zamonaviy ta’lim texnologiyalarining mohiyatidan xabardorliklari hamda ularni ta’lim jarayonida samarali qo‘llay olishlari, shuningdek, ta’lim jarayonini tashkil etishga nisbatan ijodiy yondashuvning qaror topishi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchi – pedagoglarning xususiy fanlar asoslarini o‘qitishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar jarayonini noan’anaviy shakllarda tashkil etish, ta’lim jarayonini mukammal andoza asosida loyihalashga erishish, mazkur loyihalardan oqilona foydalana olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi ta’lim oluvchilar tomonidan nazariy bilimlarni puxta, chuqur o‘zlashtirilishi, ularda amaliy ko‘nikma va malakalarning hosil bo‘lishining kafolati bo‘la oladi [2].

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Axborot komunikatsion texnologiyalari ta’lim jarayonining samaradorligini o‘rganishga oid ilmiy pedagogik tadqiqot hisoblanadi. Bu jarayon o‘quvchilarni chuqur bilimlarni o‘zlashtirishining zarur omili hisoblanadi. Hozirgi kunda zamonaviy ped texnologiya o‘quvchilarning ongini rivojlantirishda muhim vositaga aylandi va ijtimoiy turmush tarzimizda asosiy o‘rinni egalladi.Maktab o‘quvchilarining ongi va dunyoqarashini rivojlanishida kimyoviy jarayonlarni mustaqil ravishda bajarishi, masalalar yechish, anorganik va organik moddalarni tasniflashda keng qo‘llaniladi.

Darsda o‘qituvchi yangi mavzuni bayon qilishdan oldin, o‘tilgan mavzu yuzasidan o‘quvchilarga kimyo faniga oid savollar beradi. O‘quvchilar o‘zlarining bilimlariga tayangan holda savol javobga qatnashadi. Berilgan uyga vazifani mustahkamlash uchun loyihalash metodi keng qo‘llaniladi, chunki o‘qituvchi bolalalarga o‘zlari

Jism, oddiy va murakkab modda haqida ma’lumotlar to‘plab kelishlarini vazifa bergan edi.

Loyihalash usulining asosiy ustunligi shundaki, o‘quvchilar o‘zlari o‘rganayotgan bilim malakani turli manbalardan qidirib topib, mustaqil o‘rganib, tahlil va xulosalarni o‘zlari aytib berishlari talab qilindi.

Bu jarayon fanga doir bilimlarni shakillanishiga zamin yaratadi. Bu usulni ta’lim sohasiga yondashuvini joriy qilish imkoniyatini oshiryapdilar. Bu kabi texnologiyalarni o‘quv tarbiya jarayoniga yondashuvi, amaliy mashg‘ulotlarni unumli tashkil qilishga, yoshlarni kamchiliklarga yechim topishda, pedagogik yangiliklarga qiziquvchan bo‘lishiga olib keladi.

Zamonaviy pedtexnologiyalardan foydalanib, maktab o‘quvchilarda atom, molekula, tushunchalari tushuntirildi. Kimyoviy elementlarning xossalarini o‘zida saqlovchi eng kichik zarracha atom deyiladi.

Atomlarning xossalarini o‘zida saqlaydigan, bir qancha atomlardan tashkil topgan va mavjud bo‘lgan eng kichik zarracha bu **molekula** deyiladi. Malekulalar o‘z o‘rnida atomlardan tuzilgan.

Atom — protonlar va neytronlar yig‘indisidan tashkil topgan bo‘lib musbat zaryadli yadro atrofida aylanib harakatlanadigan manfiy zaryadli elektrondan tuzilgan. Asosan atomlar barqaror hisoblanadi, uzoq vaqtgacha o‘z holatini saqlab qoladi. Ammo ayrim bir atomlar biroz vaqt o‘tgandan keyin yadro ichida sodir bo‘ladigan jarayonlar natijasida boshqa atomlarga aylanadi. Bunday atomlar radioaktiv atomlar deb ataladi.

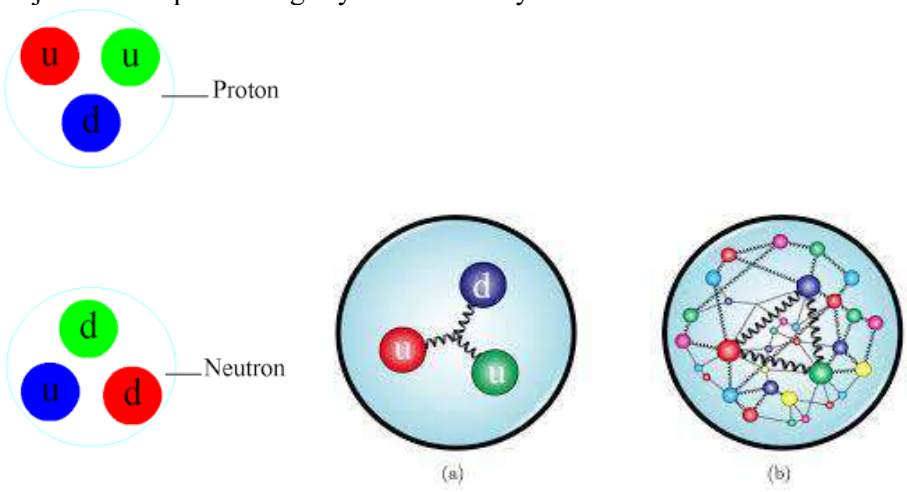

Atom yadrosi ikki zarrachadan tuzilgan proton va neytron, atrofidan esa elektron harakatlanib yuradi.

Elektron (**elektron** yoki **elektron**$^{-}$) manfiy bo‘lgan subatomik zarrachadir elementar elektr zaryadi. Elektronlar lepton zarralari oilasining birinchi avlodiga tegishli, va odatda elementar zarralar deb o‘ylashadi, chunki ular ma'lum tarkibiy qismlarga yoki pastki tuzilishga ega emaslar. Elektronning massasi protonning taxminan 1/1836 ga teng.

Elektronlar.

Zaryadi: Manfiy (-) zaryadga ega.

Massasi: Juda kichik massaga ega, proton va neytronlarning massasidan ancha kam.

O‘rni: Atom yadrosining atrofida orbitada harakatlanadi.
Funksiyasi: Atomning umumiy zaryadini shakllantiradi va kimyoviy bog‘lanishlarda ishtirok etadi.
Protonlar . Protonlar musbat zaryadga ega,
Zaryadi: Musbat (+) zaryadga ega.
Massasi: O‘rtacha tortishish massasi taxminan 1 atom massa birligi (AMB) ga teng.
O‘rni: Atom yadrosida joylashgan.
Funksiyasi: Elementning atom raqamini aniqlaydi va uning xossalarini belgilaydi.
Neytronlar. Neytronlar zaryadi mavjud emas
Zaryadi: Zaryadga ega emas, neytral.
Massasi: atom massasi pratonga yaqin.
O‘rni: Atom yadrosida joylashgan.
Funksiyasi: Atom massasini oshiradi va izotoplarni hosil qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Atom, molekula, ion, yadrolarning tuzilishi axborot kommunikatsiya texnologiyalari yordamida 3d formatda ko‘rsatildi. Ularga oid ilmiy-metodik tadqiqotlar va tajribalar ko‘rsatildi. O‘quvchilarga atom va molekula haqida quyidagi qiyosiy tushuntirishlar berildi. (Yer sharida qancha olma bo‘lsa olma ichida shuncha atom va molekula bor kabi o‘xshatishlar aytib o‘tildi.)

O‘qituvchi mavzuni mustahkamlash uchun pedagogik texnologiyalardan foydalanib qiziqarli savollar bilan o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamladi. Mustahkamlash uchun «Aqliy hujum», «Evrika», «Klaster» va «Loyihalash» metodlaridan foydalandi. O‘qituvchi darsda qatnashmagan o‘quvchilar uchun klaster metodidan foydalandi. «Aqliy hujum»metodida mavzuga oid savollar o‘quvchilarga berildi. Savollar quyidagicha:

1) Atom tarkibini hosil qiluvchi moddalar haqida malumot bering.
2) Protonga qisqacha izoh bering.
3) Neytron qanday hosil bo‘ladi.
4) Elektronning atom massasi va zaryadini izohlan

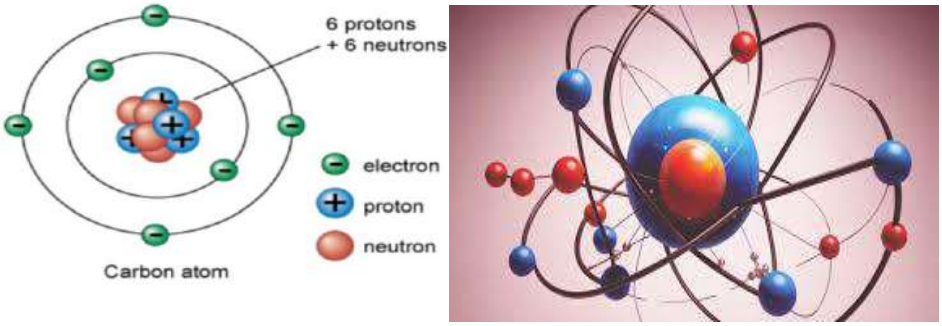

Klaster metodida guruhlar o‘zlarining to‘plagan bilimlarini navbat bilan izohlashadi . doskaga chiqib yozib tushuntirib beradi. Fikrlar takrorlanmasligi uchun o‘qituvchi nazorat qiladi. G‘oyalarning qiziqarli bo‘lishi ishtirokchilarning juda katta qiziqishlariga va qizg‘in muhokamalaiga olib kelganligi o‘quvchilarni mavzuga oid bilimlarni yaxshi o‘zlashtirganliklaridan dalolat beradi.

Evrika metodida o‘quvchilarni bilimini sinash maqsadida o‘quvchilarga jadval ichida turli xildagi terminlar beriladi. Ular terminlarni javoblari bilan birlashtirib bilimlarini mustahkamlaydi.

	$_{-1}{}^{o}A$	$_{+1}{}^{1}A$	$_{0}{}^{1}A$	Uning tartib raqami.
P				
N				
e^-				
Yadro zaryadi				

Olingan natijalar va ularning tahlili. Axborot kommunikatsiya texnologiyalar yordamda mavzuni 3d formatda mavzuni tushuntirilishi o‘quvchilarning bilimlarini qay tarzda o‘zlashtirganliklarini nazorat qilish o‘quvchilarning savollarga javoblariga baho qo‘yish orqali aniqlanadi.

Guruhda berilgan uyga vazifani bajargan va yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida faol ishtirok etgan o‘quvchilar a’lo baho bilan, faqat mustaqil ishga yoki savol javob qismiga qatnashgan o‘quvchilar yaxshi baho bilan baholandi. Guruda faqat savol javob qismida qatnashgan o‘quvchilar ham bo‘ldi.

Yuqorida keltirilgan pedtexnologiyalarni qo‘llab kimyo fani o‘tilsa, maktab o‘quvchilariga fan mavzularini yaxshi o‘zlashtirishga yordam beradi. Fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Real hayotdagi voqea hodisalarni tushunishga asos bo‘la oladi.

Innovatsion pedtexnologiyalar va axborot kommunikatsiya texnologiyalari yordamida maktab o‘quvchilarida kimyo fanini chuqurlashtirib o‘tiladigan dars jarayonlari tekshiruvdan o‘tkazildi. Dars jarayonida olgan o‘quvchilar bilimlari nazorat qilindi. Ularning natijalari dars samaradorligi yuqori bo‘lganligini ko‘rsatdi. Asosan vizual holda moddalarning strukturasini ko‘rishi, qiyosiy o‘xshatishlar, dars samaradorligining oshishiga, birinchi navbatda, o‘quvchilaming mavzuga oid ta’limini talab darajasida amalga oshirilgandagina yuzaga chiqishi aniqlandi, aks holda vaqtning ko‘p sarflanishi hisobiga dars rejasidagi ta’limni to‘liq amalga oshirib bo‘lmasligi kuzatiladi. Ko‘rib chiqilgan mavzuni o‘qitishda o‘quvchilar ongini rivojlantirish vositasiga mazmunning qiziqarli holda bayon qilinishi, o‘quv jarayonining o‘zaro muloqotlar asosida faol olib borilishi va natijada o‘quvchilar faolligi oshishini kiritish mumkin.

Biz bu maqolada keltirilgan pedtexnoogiyarni umumta’lim maktablarining7- sinf o‘quvchilarida kimyo fanining ,,Atom va uning tuzulishi proton neytron va elektronlar’’ mavzusini o‘qitishda tajriba va sinov guruhlarini belgilab, kutilgan natijalar uchun ulardan test sinovi oldik.

Guruhlarda 24ta o‘quvchi bo‘lib, guruhni jamoalarga ajratdik, har bir jamoa o‘z yutug‘i uchun kurashdi. Dars jarayonida o‘quvchilarni faoliyatini hisobga olgan holda ular baholandi.

	O‘quvchi soni	A’lo baho	yaxshi	qoniqarli	qoniqarsiz
Sinov guruhi	24	6/25%	11/ 46%	4/12,5%	3/8,3%
Tajriba guruhi	24	8/33%	12/ 50%	3/8,3%	1/4,2%

Bu ko‘rsatkichlar o‘qituvchiga darsda o‘quvchilrni olgan bilimini, mavzuni o‘zlashtirganlik darajasini ko‘rsatib beradi. Bu asosida o‘qituvchi keyingi darslarda past ko‘rsatkich ko‘rsatgan o‘quvchilar bilan takrorlash ishlarini olib boradi. Takrorlash orqali o‘qituvchi yana o‘zlashtirishni oshirishga erisha oladi.

Ba’zi hollarda ayrim bir o‘quvchilar kimyo faniga bo‘lgan qiziqishlari past bo‘lganligi sabali ham. Guruhda past ko‘rsatkichli raqamlar paydo bo‘lib qoladi.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, AKT integratsiyasining samaradorligi bog‘liq asosan o‘qituvchilarning yetarli malakasini oshirish, ishonchli texnologik infratuzilma va hal qilish mavjudlik muammolari. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish ta'limni maksimal darajada oshirish uchun muhimdir.

AKT vositalarining afzalliklari. Umuman olganda, AKT an’anaviy kimyo ta'limiga kuchli qo‘shimcha bo‘lib xizmat qiladi, yanada samarali va qiziqarli ta'lim muhitiga hissa qo‘shish. Davomli tadqiqot va bu sohadagi rivojlanish texnologiya takomillashtirilgan kimyoni yanada optimallashtirish uchun juda muhimdir ta'lim[6].

Biz olgan tahlil natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarni kimyo fani bo‘yicha olgan bilim, malakasining o‘zlashtirish ko‘rsatkichi sinov guruh o‘quvchilarining ko‘rsatkichlariga nisbatan 25% ga oshgan.

Kimyo fanida tasavvur qilish qiyin bo‘lgan mavzularni axborot kommunikatsiya texnologiyari va pedtexnologiyalar yordamida o‘quvchilarga o‘tilganda, ularning bilim malakasi sezilarli darajada oshganiga guvoh bo‘ldik.

Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т. ,,Ўзбекистон’’ 2017. – 48 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: ,,Ўзбекистон’’ 2017. – 488 б.

3. Rahmatullayev N.G‘., Omonov H.T., Mirkomilov SH.M. ,,Kimyo o‘qitish metodikasi.’’ Toshkent ,,Iqtisod-Moliya’’ 20113

4. To‘xtaxo‘jayeva M.X., Ashirboev S., ,, Pedagogika’’ Toshkent 2005

5. Norberdiyeva M.Sh., Xayitov F.Sh. ,,Kimyo o‘qitish metodikasi.’’ Toshkent 2022

6. Sadokat F. Results Aimed at Increasing the Efficiency of Information and Communication Technologies in the Process of Teaching Chemistry // Intelektualitas Jurnal Penelitian Lintas Keilmuan. – 2025. – Т. 2. – №. 1. – С. 7-7.

FIZIKA LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARIDA TALABAGA ASOSLANGAN METODIK YONDASHUVNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Nasullayev Baxtiyor Sayfullo o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti o‘qituvchisi

Oliy ta’limda interfaol va talabaga yo‘naltirilgan pedagogikaga ehtiyoj ortib bormoqda. Fizika laboratoriya mashg‘ulotlari esa ko‘pincha yopiq topshiriqlarni passiv bajarish bilan cheklanadi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun talabalarning faol ishtirokini va o‘qituvchi yordamchilari bilan muloqotini kuchaytirishga yo‘naltirilgan kurs ishlab chiqildi. Sinf bo‘yicha mashg‘ulotlarda talabalar tajriba natijalari haqida fikr yuritib, muhokama qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, dialogik yondashuv va o‘zaro muloqot talabalarga yo‘naltirilganlikni ta’minlashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *talabaga yo‘naltirilgan yondashuv, interfaol pedagogika, fizika laboratoriya mashg‘ulotlari, dialogik muloqot, mustaqil fikrlash, ilmiy izlanish, pedagogik samaradorlik.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МЕТОДИЧЕСКОГО ПОДХОДА, ОРИЕНТИРОВАННОГО НА СТУДЕНТОВ, В ЛАБОРАТОРНЫХ ПРАКТИКУМАХ ПО ФИЗИКЕ

Растёт потребность в интерактивной и студентоцентрированной педагогике в системе высшего образования. Лабораторные работы по физике часто ограничиваются пассивным выполнением закрытых заданий. Для решения этой проблемы был разработан курс, направленный на повышение активности студентов и их взаимодействия с преподавателями. Во время аудиторных занятий студенты имели возможность осмыслить и обсудить результаты эксперимента. Результаты исследования показали, что диалоговый подход и взаимодействие являются эффективными инструментами обеспечения ориентации студентов.

Ключевые слова: *студентоцентрированный подход, интерактивная педагогика, лабораторные работы по физике, диалогическое общение, самостоятельное мышление, научное исследование, педагогическая эффективность.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF A STUDENT-BASED METHODOLOGICAL APPROACH IN PHYSICS LABORATORY WORKSHOPS

There is a growing need for interactive and student-centered pedagogy in higher education. Physics laboratory exercises are often limited to the passive completion of closed tasks. To overcome this problem, a course was developed that aimed to increase the active participation of students and their communication with teaching assistants. In class exercises, students had the opportunity to reflect on and discuss the results of the experiment. The results of the study showed that the dialogic approach and interaction are effective tools for ensuring student orientation.

Keywords: *student-centered approach, interactive pedagogy, physics laboratory exercises, dialogic communication, independent thinking, scientific research, pedagogical effectiveness.*

Kirish. Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida ta’lim jarayonini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri — bu talabaga yo‘naltirilgan pedagogika tamoyillarini joriy etishdir. Mazkur yondashuvning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, ta’lim jarayoni faqat tayyor bilimlarni o‘qituvchi tomonidan talabalarga yetkazish emas, balki talabaning mustaqil izlanishi, faol ishtiroki, o‘z fikrini shakllantirishi va uni amaliy tajribada sinab ko‘rishi orqali amalga oshishi lozim. Shunday ekan, talabaga yo‘naltirilgan yondashuvning mohiyatini talabaning o‘quv jarayonidagi o‘rni va rolini tubdan o‘zgartirish, uni ta’limning markaziy subyekti sifatida qarash tashkil etadi.

Talabaga yo‘naltirilgan pedagogika – bu ta’lim jarayonining markazida talabaning shaxsiy faoliyati, ehtiyojlari, qiziqishlari va individual rivojlanish darajasini qo‘yishga qaratilgan ta’lim konsepsiyasidir. Bu yondashuvda o‘qituvchi an’anaviy bilim beruvchi emas, balki o‘quv jarayonini tashkil qiluvchi, yo‘naltiruvchi va muvofiqlashtiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida talabaning mustaqil fikrlashi, savollar qo‘yishi, tajriba o‘tkazishi va xulosa chiqarishi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik adabiyotlarda bu konsepsiya ko‘pincha **“student-centered learning”** yoki **“learner-centered approach”** atamalari bilan izohlanadi. Uning nazariy asoslari J. Dyui, L.S. Vygotskiy, K. Rojers

kabi pedagog va psixologlarning qarashlariga borib taqaladi. Xususan, K. Rojers ta’kidlaganidek, haqiqiy ta’lim jarayoni talaba shaxsiy faol ishtirok etganida va o‘z qiziqishi asosida o‘qiganida samarali kechadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Fizika ta’limining o‘ziga xos xususiyati shundaki, nazariy bilimlar tajriba va kuzatuvlarsiz to‘liq anglanmaydi. Nazariy qonun va formulalar laboratoriya ishlarida o‘z isbotini topadi, talabada esa ilmiy dalillarni ko‘rish va his qilish imkoniyati paydo bo‘ladi. Shu sababli fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida talabaga yo‘naltirilgan yondashuv ayniqsa muhimdir.

An’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlarida talaba ko‘pincha tayyor yo‘riqnoma asosida topshiriqni bajaradi, o‘lchovlarni qayd etadi va hisobot topshiradi. Bu jarayon, aslida, talabaning mustaqil fikrlashini yetarlicha rivojlantirmaydi, chunki barcha qadamlar oldindan belgilab qo‘yilgan bo‘ladi. Talabaga yo‘naltirilgan metodni qo‘llash esa vaziyatni tubdan o‘zgartiradi: talaba tajribani qanday o‘tkazishni tushunib olishi, o‘lchov usullarini tanlashi, natijalarni sharhlashi va xulosaga kelishi lozim bo‘ladi.

Masalan, Om qonunini o‘rganish laboratoriya ishini olaylik. An’anaviy yondashuvda talaba tayyor sxemani yig‘adi va jadvaldagi qiymatlarni yozib qo‘yadi. Ammo talabaga yo‘naltirilgan yondashuvda esa unga savollar beriladi: “Agar kuchlanish ikki barobar oshirilsa, tok kuchi qanday o‘zgaradi?”, “O‘lchash natijalari nazariy grafik bilan qanchalik mos keladi?”, “Xatolik manbalari nimada bo‘lishi mumkin?” va hokazo. Shu tariqa, talaba nafaqat tajribani bajaradi, balki o‘z bilimini mustaqil tahlil qiladi va ilmiy xulosalar chiqaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Talabaga yo‘naltirilgan yondashuvning laboratoriya mashg‘ulotlaridagi afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Faollik va motivatsiyani oshiradi. Talaba topshiriqlarni mexanik takrorlamaydi, balki o‘z fikri bilan qatnashadi.
2. Ilmiy izlanish ruhini shakllantiradi. Har bir tajriba kichik ilmiy tadqiqot sifatida ko‘riladi.
3. Muloqot va hamkorlikni kuchaytiradi. Talabalar o‘zaro muhokama qiladi, o‘qituvchi yordamchilari bilan savol-javob qiladi.
4. Ijodkorlik va mustaqillikni rivojlantiradi. Talaba o‘z qarashlarini asoslash, tajriba natijalarini izohlashga majbur bo‘ladi.
5. Nazariya va amaliyot integratsiyasini ta’minlaydi. Talaba o‘z ko‘zi bilan natijani ko‘rib, nazariy qonunlarning hayotiy isbotini tushunadi.

Talabaga yo‘naltirilgan yondashuvda o‘qituvchi (yoki laboratoriya o‘qituvchisi-yordamchisi)ning vazifasi ham tubdan o‘zgaradi. U endi buyruq beruvchi emas, balki:

- maslahat beruvchi (talabani yo‘naltiradi, ammo yechimni tayyor bermaydi),
- ko‘makchi (zarur bo‘lganda yordam beradi, lekin talabaning mustaqilligini buzmaydi),
- motivator (qiziqishni uyg‘otadi, rag‘batlantiradi),
- muvofiqlashtiruvchi (talabalar o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yadi).

Demak, talabaga yo‘naltirilgan yondashuv mohiyatan talabaning laboratoriya jarayonidagi passiv ijrochi emas, balki faol tadqiqotchi, ilmiy izlanish olib boruvchi sifatidagi rolini mustahkamlaydi. Bu esa zamonaviy oliy ta’limning asosiy maqsadlari – mustaqil fikrlaydigan, izlanishga moyil va ilmiy asoslangan qarorlar qabul qila oladigan mutaxassislarni tayyorlash bilan bevosita uyg‘unlashadi.

Oliy ta’limda laboratoriya mashg‘ulotlari, xususan, fizika fanida, talabalarning nazariy bilimlarini amaliy tajribalar orqali mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Biroq an’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlari ko‘p hollarda o‘zining metodik yondashuvi va didaktik mazmuni jihatidan zamonaviy ta’lim talablariga to‘liq javob bera olmaydi. Ushbu muammoni chuqur tahlil qilish laboratoriya mashg‘ulotlarida talabaning faol ishtirokini ta’minlash, mustaqil izlanish va ilmiy tafakkurni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni belgilash imkonini beradi.

An’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlarida talabalarga odatda oldindan ishlab chiqilgan qadam-baqadam yo‘riqnoma (instruksiya) beriladi. Bu yo‘riqnomada tajribani o‘tkazish tartibi, kerakli asbob-uskunalar, o‘lchovlar va kutilyotgan natijalar aniq ko‘rsatilgan bo‘ladi. Talabaning vazifasi esa ushbu ko‘rsatmalarga rioya qilib, tajribani bajarish va yakunida hisobot yozishdan iboratdir.

Bunday yondashuvning mohiyati shundaki, talaba tajribani ijrochi sifatida bajaradi, ammo jarayon davomida ilmiy savollar qo‘ymaydi, yangi g‘oyalarni ilgari surmaydi va muqobil usullarni sinab ko‘rmaydi. Natijada laboratoriya mashg‘ulotlari bilimni mustahkamlashning samarali vositasi bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, talabaning ijodiy fikrlashini va mustaqil izlanish qobiliyatini rivojlantirishga yetarlicha xizmat qilmaydi.

An’anaviy laboratoriya ishlari ko‘p hollarda mexanik takrorlash xususiyatiga ega bo‘ladi. Talaba oldindan tayyor sxemani yig‘adi, asbobni sozlaydi va kerakli qiymatlarni jadvalga yozadi. Ko‘pincha natija ham avvaldan ma’lum bo‘lganligi sababli talabaning o‘zi o‘tkazgan tajriba uning ongida yangi savollar tug‘dirmaydi.

Masalan, Nyutonning ikkinchi qonunini tajribada isbotlash mashg‘ulotida talabalar oldindan berilgan yuklarni qo‘yib, tezlanish qiymatlarini qayd etadi. Ammo ular “Nima uchun o‘lchovlar nazariy qiymatlardan farq qildi?”, “Qaysi omillar xatolikka olib kelmoqda?”, “Agar yuk ikki barobar oshirilsa, tezlanish qanday o‘zgaradi?” kabi savollarni mustaqil qo‘ymaydi. Shu sababli jarayonning natijasi ko‘pincha xolis izlanish emas, balki tayyor formulani amaliy ko‘rinishda takrorlashdan iborat bo‘lib qoladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. An’anaviy laboratoriyalarda o‘qituvchi yoki laboratoriya yordamchisining roli, odatda, nazorat va tekshiruv bilan cheklanadi. U ko‘proq texnik yordamchi sifatida talabalarga asboblarni qanday ishlatishni ko‘rsatadi yoki ularning ishini kuzatadi. Talaba esa ko‘rsatmalarni bajaruvchi rolida qoladi.

Bunday vaziyatda o‘zaro muloqot yetarli bo‘lmagani uchun talabada:

- tajribani chuqur tushunish,
- savollar qo‘yish,
- muqobil fikrlarni ilgari surish,
- o‘z natijalarini tanqidiy baholash imkoniyatlari cheklanadi.

Natijada laboratoriya mashg‘ulotlari monolog ko‘rinishida kechadi: o‘qituvchi tushuntiradi, talaba esa bajaradi. Muloqot va muhokama elementlari yetarlicha bo‘lmagani uchun talabaga yo‘naltirilganlik darajasi sezilarli darajada pasayadi.

4. Didaktik kamchiliklar

An’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlarining kamchiliklarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1. Ijodiylik cheklangan. Talabalar yangi savollar qo‘yish yoki muqobil usullarni sinab ko‘rish imkoniyatidan mahrum.
2. Muloqot sust. O‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot ko‘proq nazorat va yo‘riqnoma doirasida qoladi.
3. Nazariya va amaliyot o‘rtasida uzilish mavjud. Talaba o‘tkazayotgan tajribani nazariy bilimlari bilan chuqur bog‘lay olmaydi.
4. Passiv o‘quvchi modeli shakllanadi. Talaba o‘z o‘qish jarayonining faol subyekti emas, balki bajaruvchi rolida qoladi.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi oldiga qo‘yilgan asosiy vazifalardan biri — mustaqil fikrlovchi, ijodiy yondasha oladigan, muammolarni tahlil qilish va hal etishga qodir mutaxassislarni tayyorlashdir. An’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlari esa bunday sifatlarni yetarli darajada shakllantira olmaydi. Shuning uchun ham laboratoriya mashg‘ulotlarida yangi pedagogik yondashuvlar, xususan talabaga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llash zaruriyati tobora ortib bormoqda.

Fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida an’anaviy yondashuvdan talabaga yo‘naltirilgan pedagogikaga o‘tish zarurati tajriba va kuzatuvlardan kelib chiqqan holda o‘z tasdig‘ini topmoqda. Shu maqsadda ishlab chiqilgan yangi kurs modeli talabalarning faol ishtirokini ta’minlash, ularning mustaqil izlanishlari uchun sharoit yaratish hamda o‘qituvchi yordamchilari bilan samarali muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirishga yo‘naltirilgan. Ushbu modelda laboratoriya mashg‘ulotlari nafaqat texnik ko‘nikmalarni rivojlantirish vositasi, balki talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, tadqiqotga qiziqishini oshirish va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhit sifatida tashkil etildi.

Yangi kurs modelining asosiy maqsadi — talabalarda tajriba o‘tkazish jarayonida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ilmiy izlanishga moyillik ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Bu maqsad quyidagi vazifalar orqali amalga oshiriladi:

- laboratoriya mashg‘ulotlarida talabaning faol ishtirokini ta’minlash;
- tajriba jarayonini talabaning mustaqil qarorlari asosida tashkil qilish;
- natijalarni tahlil qilish va muhokama qilishni joriy etish;
- talaba va o‘qituvchi yordamchilari o‘rtasida samarali muloqotni kuchaytirish;
- nazariy bilimlarni amaliy tajribalar bilan integratsiyalash.

Yangi kursda mashg‘ulotlarning muhim elementi — sinf bo‘yicha umumiy muhokama mashg‘ulotlaridir. Bu mashg‘ulotlarda talabalar tajriba jarayonida olgan natijalari haqida fikr yuritish, savollar qo‘yish, o‘z taxmin va farazlarini bayon qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Muhokama jarayonida nafaqat yakuniy natija, balki jarayonning o‘zi, xatolik manbalari, kuzatuvdagi farqlar va muqobil yechimlar tahlil qilinadi.

Masalan, elektr zanjiridagi tok kuchi va kuchlanish o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘rganishda talabalar o‘lchov natijalarini grafikda ifodalaydi, so‘ngra grafikning chiziqliligi yoki egri chizig‘i ustida bahs-munozara olib boradi. Shu tariqa ular nafaqat Ohm qonunini isbotlaydi, balki nazariy model va real tajriba o‘rtasidagi farqlarni ham anglaydi.

Kursning muhim jihatlaridan yana biri — o‘qituvchi yordamchilari va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro muloqotning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishidir. An’anaviy laboratoriyada o‘qituvchi yordamchisi ko‘proq texnik yordamchi bo‘lsa, yangi modelda u dialog tashkil etuvchi va muhokamani yo‘naltiruvchi rolida namoyon bo‘ladi.

O‘qituvchi yordamchilari talabalarning savollariga javob berish bilan cheklanmay, balki ularni savol berishga, taxmin qilishga, o‘z fikrini dalillar bilan asoslashga undaydilar. Bu jarayon talabalarda dialogik kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam beradi. Natijada mashg‘ulot bir tomonlama monolog emas, balki ikki tomonlama muloqotga, hatto ba’zida ko‘p tomonlama ilmiy muhokamaga aylanadi.

Didaktik innovatsiyalar. Yangi kurs modelida talabaga yo‘naltirilganlikni ta’minlash uchun quyidagi didaktik usullar qo‘llanildi:

1. Savol-javobli muhokama – talabalarning o‘zaro bahs va tahlil qilishiga imkon beradi.
2. Guruhiy topshiriqlar – kichik guruhlarda tajribani o‘tkazish va natijalarni taqqoslash orqali hamkorlik rivojlantiriladi.
3. Refleksiya mashg‘ulotlari – talabalar o‘z o‘rganish jarayoni haqida mulohaza yuritadi, kamchiliklarni aniqlaydi va keyingi tajribalarda ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilaydi.
4. Dialogik kommunikatsiya – o‘qituvchi yordamchilari talabalarni erkin fikr bildirishga va o‘z pozitsiyasini asoslashga rag‘batlantiradi.

Yangi kurs modeli o‘z samarasini quyidagi jihatlarda ko‘rsatadi:

- talabalar laboratoriya mashg‘ulotlarida faol ishtirok etadi;
- mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi;
- ilmiy muammolarni ko‘rish va ularga yechim topish qobiliyati shakllanadi;
- talaba va o‘qituvchi yordamchilari o‘rtasidagi muloqot sifat jihatdan yaxshilanadi;
- laboratoriya mashg‘ulotlari ta’limning faqat texnik qismi emas, balki **ilmiy izlanish muhiti**ga aylanadi.

Muhokama. Yangi kurs modelining samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqot jarayonida to‘rtta fizika laboratoriyasi o‘qituvchisi-yordamchisining mashg‘ulotlari kuzatildi va tahlil qilindi. Kuzatuvlar davomida diqqat markazida talabaga yo‘naltirilganlikning qanchalik darajada amalga oshirilgani, talabalar va o‘qituvchi yordamchilari o‘rtasidagi muloqot sifati, shuningdek, mashg‘ulotlarning didaktik samaradorligi bo‘ldi.

Kuzatuv natijalariga ko‘ra, o‘qituvchi yordamchilarining faoliyati turlicha yondashuvlar bilan xarakterlandi. Pedagogik tayyorgarlikka ega bo‘lgan yordamchilar mashg‘ulotlarni ko‘proq dialogik kommunikatsiya asosida olib bordilar. Ular talabalarni savol berishga, tajriba natijalarini izohlashga va nazariy bilimlar bilan bog‘lashga rag‘batlantirdilar.

Masalan, kuchlanish va tok o‘rtasidagi bog‘lanish tajribasida ba’zi yordamchilar talabalarga quyidagi savollarni berdilar:

- “Sizning natijalaringiz nazariy qiymatlardan nega farq qildi?”
- “Agar qarshilik qiymatini o‘zgartirsangiz, grafik qanday o‘zgaradi?”
- “Xatolik manbalari nimada bo‘lishi mumkin?”

Bunday savollar talabalarni mustaqil tahlil qilishga, o‘z fikrlarini dalillar bilan asoslashga va muqobil g‘oyalarni ilgari surishga undadi.

Pedagogik tayyorgarligi yetarli bo‘lmagan yordamchilar esa asosan an’anaviy yondashuvni davom ettirdilar: yo‘riqnoma asosida tajribani ko‘rsatdilar, natijani kutdilar va talabalardan hisobot qabul qildilar. Bunday mashg‘ulotlarda talabalar ko‘proq passiv rol o‘ynashdi.

Kurs davomida kuzatilgan eng muhim o‘zgarishlardan biri — talabalar faoliyatining keskin oshgani bo‘ldi. An’anaviy laboratoriyalarda talabalar odatda yo‘riqnoma bo‘yicha ishlash bilan cheklangan bo‘lsa, yangi kursda ular:

- tajriba metodini tanlash,
- natijalarni qayta-qayta tekshirish,
- o‘lchov xatoliklarini aniqlash,
- guruhda muhokama qilish va xulosalarga kelish jarayonlarida faol ishtirok etdilar.

Muhokama mashg‘ulotlarida talabalar o‘z natijalarini nafaqat hisobotda, balki og‘zaki tarzda ham izohlashga majbur bo‘ldilar. Bu ularning ilmiy fikrni bayon qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Ba’zi hollarda talabalar o‘z natijalari haqida bahslashib, nazariy bilimlarni tajribaga bog‘lash jarayonida yangi savollarni yuzaga chiqardilar.

Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, yangi kurs modelida talaba va o‘qituvchi yordamchilari o‘rtasida o‘zaro muloqot sezilarli darajada kuchaydi. An’anaviy mashg‘ulotlarda muloqot ko‘pincha **“savol – javob”**

shaklida, ya’ni texnik ko‘rsatmalar bilan chegaralangan bo‘lsa, yangi kursda muloqot “dialogik muhokama” darajasiga ko‘tarildi.

Bu esa laboratoriya mashg‘ulotlarini bir tomonlama o‘qituvchi – talaba munosabatidan ko‘p tomonlama hamkorlik muhitiga aylantirdi. Talabalar o‘zaro fikr almashib, ba’zan guruh bo‘lib umumiy xulosaga kelishga harakat qildilar. Bu jarayon ularning ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini ham rivojlantirdi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, talabaga yo‘naltirilgan yondashuv laboratoriya mashg‘ulotlarida quyidagi afzalliklarni berdi:

1. Talabalarning faol ishtiroki oshdi, ular endi faqat ijrochi emas, balki tadqiqotchi sifatida qatnashdilar.
2. Natijalar muhokamasi va dialogik elementlar talabalarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirdi.
3. Talaba va o‘qituvchi yordamchilari o‘rtasidagi muloqot yanada mazmunli bo‘ldi.
4. Guruhiy ishlash jarayonida talabalar hamkorlikda muammoni hal qilish ko‘nikmasini egalladilar.
5. Mashg‘ulotlar ilmiy izlanish muhiti shaklida kechib, talabalarda fan va amaliyotga qiziqishni oshirdi.

Talabaga yo‘naltirilgan yondashuvning fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida qo‘llanishi nafaqat talabalarning amaliy ko‘nikmalarini, balki ularning shaxsiy va intellektual rivojlanishini ham sezilarli darajada ta’minlaydi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayoniga chuqur pedagogik mazmun bag‘ishlab, uni an’anaviy mexanik mashg‘ulotlardan ilmiy-ijodiy faoliyat darajasiga ko‘taradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, yangi kurs modeli asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamladi, balki ular orasida kommunikativ madaniyat, tanqidiy tafakkur va ijodiy yondashuv kabi ko‘nikmalarni rivojlantirdi.

Talabaga yo‘naltirilgan laboratoriya mashg‘ulotlari talabalarning mustaqil fikrlash**,** o‘z fikrini asoslash**,** savollar qo‘yish va yechim topish kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi. Har bir tajriba jarayonida talabadan faqat natijani qayd etish emas, balki uni izohlash, xatoliklarni aniqlash va nazariy bilimlar bilan bog‘lash talab etiladi. Bu esa talabalarda ilmiy izlanish ruhi va ijodiy tafakkurni shakllantiradi.

Masalan, kuchlanish va tok o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlash mashg‘ulotida talaba natijalarni grafikda tasvirlash orqali nazariy chiziqlilikdan chetlanish sabablarini o‘zi tushuntirib berishi zarur. Shu tariqa u o‘lchash asboblarining aniqligini, insoniy xatoliklarni va fizik jarayonlarning murakkabligini anglab yetadi. Bunday tajribalar talabaning ilmiy dunyoqarashini kengaytirib, ularni oddiy ijrochidan faol tadqiqotchiga aylantiradi.

Yangi yondashuv laboratoriya mashg‘ulotlarini ta’limning faol shakliga aylantirdi. Talaba tajribani o‘tkazish bilan birga, uni tahlil qilish, natijalarni baholash va muhokama qilishda ishtirok etadi. Natijada mashg‘ulot jarayoni faqat ko‘rsatmaga amal qilish emas, balki bilim olishning to‘laqonli faol jarayoniga aylanadi.

Bu yondashuvning pedagogik samarasi shundaki, talaba nafaqat faktlarni o‘rganadi, balki bilimni yaratish jarayonida ishtirok etadi. Bu esa talim sifati va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Talabaga yo‘naltirilgan yondashuv o‘qituvchi yordamchilari faoliyatiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ularning roli endi faqat tajribani ko‘rsatib berish yoki natijani tekshirish bilan chegaralanmaydi. Yangi kurs modelida ular:

- talabalarning mustaqil izlanishiga rahbarlik qiladilar,
- dialogik muloqotni yo‘lga qo‘yadilar,
- talabalarning g‘oyalarini yuzaga chiqarishga ko‘maklashadilar,
- o‘quv jarayonini yo‘naltiruvchi va muvofiqlashtiruvchi vazifasini bajaradilar.

Bu esa o‘qituvchi yordamchilarining pedagogik mahoratini oshiradi, ularda ham metodik bilimlarni boyitish, ham kommunikativ ko‘nikmalarni mustahkamlash imkonini beradi.

Talabaga yo‘naltirilgan yondashuv bilan tashkil etilgan laboratoriya mashg‘ulotlari kelgusida talabalarning kasbiy faoliyatiga ham bevosita ta’sir qiladi. Mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, natijalarni tahlil qilish, o‘z fikrini asoslash va himoya qilish kabi ko‘nikmalar kelajakdagi ilmiy izlanishlar, muhandislik faoliyati yoki pedagogik ishlarida katta ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, laboratoriya mashg‘ulotlari talabaning nafaqat o‘qish davridagi, balki kelgusidagi professional faoliyati uchun ham tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

Talabaga yo‘naltirilgan yondashuvning pedagogik ahamiyati nafaqat amaliy, balki nazariy falsafiy jihatdan ham muhimdir. Chunki ushbu yondashuvda ta’lim jarayoni inson shaxsini rivojlantirish, uni mustaqil fikrlovchi va ijodiy shaxs sifatida shakllantirishga yo‘naltiriladi. Bu yondashuv oliy ta’limning

asosiy vazifalaridan biri — jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘sha oladigan mutaxassislar tayyorlash maqsadiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, talabaga yo‘naltirilgan yondashuvning pedagogik ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- ta’lim jarayonida talabani faol subyektga aylantiradi;
- mustaqil fikrlash va ilmiy izlanish ko‘nikmalarini shakllantiradi;
- o‘qituvchi yordamchilarining metodik faoliyatini yangi bosqichga ko‘taradi;
- ta’lim jarayonini samarali va ijodiy muhitga aylantiradi;
- talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarlikni kuchaytiradi.

Xulosa. Shunday qilib, fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida talabaga yo‘naltirilgan yondashuvni joriy etish talabaning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga, ta’lim jarayonining sifatiga hamda o‘qituvchi yordamchilarining pedagogik mahoratiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu yondashuv orqali laboratoriya mashg‘ulotlari faqat texnik bilim berish emas, balki talabalarda ilmiy tafakkur, ijodiy yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishning samarali vositasiga aylanadi.

Adabiyotlar:

1. Anderson, R. D. (2007). Inquiry as an organizing theme for science curricula. In S. K. Abell & N. G. Lederman (Eds.), // Handbook of research on science education (pp. 807–830). Routledge.
2. Barreto, L. P., Rodrigues, A. A. D., de Oliveira, G. C., et al. (2021). The use of different translation devices to analyze knowledge-building in a university chemistry classroom. // Research in Science Education, 51, 135–152.
3. Berge, M., & Danielsson, A. T. (2013). Characterising learning interactions: A study of university students solving physics problems in groups. // Research in Science Education, 43(3), 1177–1196.
4. Berland, L. K., & Hammer, D. (2012). Framing for scientific argumentation. // Journal of Research in Science Teaching, 49(1), 68–94.
5. Chadha, D. (2020). How do we prepare to teach? Exploring science lecturers’ authentic approaches to teaching in higher education. // Research in Science Education, 52, 635–653.
6. Chin, C. (2007). Teacher questioning in science classrooms: Approaches that stimulate productive thinking. // Journal of Research in Science Teaching, 44(6), 815–843.
7. Begumqulov U.SH. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dok. diss.-Toshkent: TDPU, 2007. -B. 305.
8. Pardayev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti.-Toshkent: Fan, 2009.-145 b.
9. Закирова Ф.М. Теоретические и практические основы методической подготовки будушух преподавателей информитикии в педагогических вузах: дисс.докт.пед.наук. –Ташкент, 2008. – 312 с.
10. Yunusova D.I. Bo‘lajak matematika o‘qituvchisini innovasion faoliyatga tayyorlash nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dok. diss.-Toshkent: TDPU, 2012. -B. 140.
11. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. Ped. fan. dok. diss. avtoref.-Toshkent: TDPU, 2007.-47 b.

MAGISTRATURA MUTAXASSISLIKLARIGA NODIR YER GRANATLARINING MAGNIT XOSSALARINI O‘QITISH METODIKASI

Saidjanova Madina Bonu Shuxratovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti assistenti
s.m.shuxratovna@gmail.com

Mazkur maqolada magistratura bosqichida nodir yer granatlarining (NYG) magnit xossalarini o‘qitish metodikasi ishlab chiqildi. Metodika nazariy, amaliy va interfaol yondashuvlar uyg‘unligi asosida tashkil etilib, talabalarni chuqur nazariy bilim, mustahkam amaliy ko‘nikma va mustaqil ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlashga xizmat qiladi. Dars jarayonida ma’ruza va vizual taqdimotlar, laboratoriya tajribalari (VSM yordamida magnitlanish egri chiziqlarini olish, Faraday effekti kuzatish), kompyuter simulyatsiyalari (COMSOL, MATLAB), shuningdek flipped classroom, keys-stadi va jamoaviy loyiha ishlari metodlari qo‘llanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, talabalarning nazariy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi 35%, amaliy laboratoriya ko‘nikmalari esa 40% ga oshdi. Shunday qilib, integratsiyalashgan metodika magistrantlarning nazariy va amaliy tayyorgarligini kuchaytirib, ularni mustaqil ilmiy-innovatsion faoliyatga yo‘naltirishda samarali vosita sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so’zlar: *Zeeman effekti,flipped classroom,keys-stadi,Curie harorati,Shtark effekti,Kerr effekti kramers singletlari, granat struktura*.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ МАГНИТНЫХ СВОЙСТВ ГРАНАТОВ РЕДКОЗЕМЕЛЬНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В МАГИСТЕРСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЯХ

В данной статье разработана методика преподавания магнитных свойств редкоземельных гранатов (РЗГ) на магистерском уровне. Методика основана на сочетании теоретического, практического и интерактивного подходов и направлена на подготовку студентов к глубоким теоретическим знаниям, прочным практическим навыкам и самостоятельной научно-исследовательской деятельности. В процессе обучения применялись лекции и визуальные презентации, лабораторные эксперименты (с использованием ВМС для получения кривых намагниченности, наблюдение эффекта Фарадея), компьютерные симуляции (COMSOL, MATLAB), а также методы flipped classroom, case-study и групповые проектные работы. Результаты показали, что уровень усвоения теоретических знаний студентов повысился на 35%, а практические лабораторные навыки — на 40%. Таким образом, интегрированная методика усиливает теоретическую и практическую подготовку магистрантов и рекомендуется как эффективное средство их ориентации на самостоятельную научно-инновационную деятельность.

Ключевые слова: *эффект Зеемана, flipped classroom, case study, температура Кюри, эффект Штарка, эффект Керра, синглеты Крамерса, гранатная структура.*

METHODOLOGY OF TEACHING THE MAGNETIC PROPERTIES OF RARE-EARTH GARNETS IN MASTER’S DEGREE SPECIALTIES

This article presents the development of a methodology for teaching the magnetic properties of rare-earth garnets (REG) at the master’s level. The methodology is based on the integration of theoretical, practical, and interactive approaches, aiming to equip students with deep theoretical knowledge, solid practical skills, and readiness for independent scientific research. The learning process involved lectures and visual presentations, laboratory experiments (using VSM to obtain magnetization curves, observing the Faraday effect), computer simulations (COMSOL, MATLAB), as well as flipped classroom, case-study, and group project methods. The results demonstrated that students’ mastery of theoretical knowledge increased by 35%, while their practical laboratory skills improved by 40%. Thus, the integrated methodology strengthens the theoretical and practical preparation of master’s students and is recommended as an effective tool for guiding them toward independent scientific and innovative activities.

Keywords: *Zeeman effect, flipped classroom, case study, Curie temperature, Stark effect, Kerr effect, Kramers singlets, garnet structure.*

Kirish. Magistratura bosqichida o‘qitish jarayonining asosiy vazifasi — talabalarga chuqur nazariy bilim berish bilan bir qatorda ularni mustaqil ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash, analitik fikrlashni

rivojlantirish va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdan iboratdir.[7] Bunday ta’lim yondashuvi ayniqsa yuqori texnologiyalar bilan bog‘liq mutaxassisliklarda, jumladan, materialshunoslik va zamonaviy magnit materiallar bo‘yicha o‘qitishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Nodir yer granatlari (NYG), xususan, Yttriy temir granati (YIG) va boshqa lantanid elementlari bilan substitutsiyalangan garnetlar o‘zining noyob magnit-optik xususiyatlari tufayli ilmiy hamda amaliy jihatdan qiziqish uyg‘otmoqda. [1,2] Ular ferrimagnetik tartiblanish, yuqori Curie harorati va kuchli magnit anizotropiya kabi xossalarga ega bo‘lib, telekommunikatsiya, optik izolyatorlar, spintronika va lazer texnologiyalarida keng qo‘llaniladi. [3,4] Ayniqsa, YIG asosidagi yupqa plyonka materiallari yuqori chastotali qurilmalarda va integrallashgan fotonika tizimlarida muhim rol o‘ynamoqda[1,5].

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda NYGlarning magnit va magnit-optik xususiyatlari chuqur o‘rganilmoqda. Masalan, ularning Faraday va Kerr effektlari, shuningdek, magnit faza o‘tishlari haqida ko‘plab ilmiy ishlar e’lon qilingan[3,6].Shu bois magistrantlarga ushbu materiallarni o‘qitishda nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy tajribalar orqali mazkur hodisalarni kuzatish ham muhimdir.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, magistratura bosqichida o‘qitishda interfaol metodlardan, jumladan, flipped classroom, keys-stadi va muammoli vaziyatlar tahlilidan foydalanish talabalarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini oshiradi[7].Shuningdek, virtual laboratoriyalar va simulyatsiya dasturlari NYGning magnit xossalarini xavfsiz va tejamkor tarzda o‘rganishga imkon beradi[5].

Shunday qilib, magistr mutaxassislariga NYGning magnit xossalarini o‘qitish metodikasini ishlab chiqish zarurati ikki asosiy omil bilan belgilanadi: (1) ushbu materiallarning fan va texnologiyada tutgan o‘rni, (2) zamonaviy ta’lim metodlari orqali chuqur va samarali o‘zlashtirish ehtiyoji. Shu maqsadda, nazariy bilimlarni amaliy laboratoriya mashg‘ulotlari, interfaol dars metodlari va ilmiy adabiyotlar tahlili bilan uyg‘unlashtirish magistrantlarni yuqori malakali mutaxassis sifatida tayyorlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Metodika. Magistr mutaxassislariga nodir yer granatlarining (NYG) magnit xossalarini o‘qitish jarayonida metodik yondashuv ikki asosiy yo‘nalishda olib borildi: nazariy asoslash va amaliy-tajriba mashg‘ulotlari. Ushbu ikki komponentning uyg‘unligi ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi[1,4].

1. Nazariy blok

Nazariy darslarda NYGlarning kristall tuzilishi, ferrimagnetik tartiblanishi, Curie harorati va magnit-optik effektlari (Faraday, Kerr) haqida batafsil ma’lumot beriladi[2,3].Talabalarning mavzuni chuqurroq anglashlari uchun:

- Vizual taqdimotlar (3D modellar, elektron mikroskop rasmlari) qo‘llanadi;
- Ilmiy maqolalar tahlili orqali magistrantlar mustaqil fikrlashga yo‘naltiriladi;
- Muammoli savollar yordamida o‘quvchilar ilmiy izlanishga rag‘batlantiriladi.

2. Amaliy laboratoriya ishlari

Amaliy mashg‘ulotlar laboratoriya jihozlari va virtual simulyatsiyalar yordamida tashkil etiladi:

- Vibratsion magnitometr (VSM) yordamida NYG namunalarining magnitlanish egri chiziqlari o‘rganiladi;
- Optik tajribalar orqali Faraday effekti kuzatiladi;
- Kompyuter simulyatsiyalari (COMSOL, MATLAB) yordamida garnetlarning magnit-optik hodisalari modellashtiriladi.

Laboratoriya mashg‘ulotlari uch bosqichda olib boriladi:

1. Nazariy tayyorgarlik (oldindan berilgan adabiyotlarni tahlil qilish),
2. Amaliy o‘lchash va kuzatish,
3. Natijalarni qayta ishlash va tahlil qilish.

3. Interfaol metodlar

Ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish talabalarning o‘zlashtirish darajasini sezilarli oshiradi. Xususan:

- Flipped classroom modeli orqali talabalar ma’lumotlarni oldindan o‘zlashtirib, darsda asosan muhokama va tajribaga e’tibor qaratadi[7];
- Keys-stadi asosida real ilmiy-texnologik vaziyatlar tahlil qilinadi;
- Jamoaviy loyiha ishlari orqali NYG materiallarining amaliy qo‘llanish sohalari bo‘yicha innovatsion g‘oyalar ishlab chiqiladi.

4. Baholash tizimi

O‘qitish jarayonida talabalar bilimlari quyidagi ko‘rsatkichlar asosida baholanadi:

- Nazariy bilimlarni o‘zlashtirish (test va og‘zaki savollar),
- Amaliy laboratoriya natijalarini tahlil qilish,

- Mustaqil ilmiy maqola yoki prezentatsiya tayyorlash,
- Jamoaviy loyiha himoyasi.

Bu metodlarni misol tariqasida 1-jadvalga ko’rishimiz mumkin:

1-jadval.

Metodik yondashuvlar jadvali

Metod nomi	**Qisqacha mazmuni**	**Amalda qo‘llanishi**	**Kutilayotgan natija**
Ma’ruza va vizual taqdimotlar	NYG kristall tuzilishi, ferrimagnetizm, magnit-optik effektlar haqida nazariy ma’lumot berish	3D model va mikroskop rasmlaridan foydalanish, grafik ko‘rsatmalar	Talabalarning mavzuni vizual idrok etishi va asosiy tushunchalarni mustahkamlashi
Ilmiy maqola tahlili	So‘nggi ilmiy nashrlardan foydalanib mavzuni chuqur o‘rganish	Magistrantlarga [1–3] manbalardan maqola berish va seminar tarzida muhokama qilish	Mustaqil fikrlash, ilmiy tahlil qilish va tanqidiy yondashuvni shakllantirish
Muammoli savollar (problem-based learning)	Dars davomida ilmiy muammoli vaziyatlarni yechish	“Nima uchun YIG yuqori chastotali qurilmalarda samarali?” kabi savollar berish	Tadqiqotga yo‘naltirilgan fikrlash, nazariyani amaliyotga bog‘lash
Laboratoriya ishlari	NYG namunalarida magnit va optik tajribalarni bajarish	Vibratsion magnitometr yordamida magnitlanish egri chizig‘ini olish; Faraday effekti kuzatish	Nazariy bilimlarni amaliy tajribada tasdiqlash, eksperimental ko‘nikmalar hosil qilish
Kompyuter simulyatsiyasi	Garnetlarning magnit-optik hodisalarini raqamli muhitda modellashtirish	COMSOL yoki MATLAB yordamida hisobotlar tayyorlash	Modellash ko‘nikmalari, zamonaviy ilmiy texnologiyalardan foydalanish
Flipped classroom	Talabalar materialni oldindan o‘rganib, darsda muhokama qilish	O‘qituvchi video-ma’ruza va maqolalarni darsdan oldin beradi	Dars vaqtida chuqur muhokama va tajriba orqali samarali o‘zlashtirish
Keys-stadi	Real ilmiy-texnologik vaziyatlarni tahlil qilish	Masalan, garnetlarni optik izolyatorlarda qo‘llash holatini muhokama qilish	Amaliy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish
Jamoaviy loyiha ishlari	Guruhlarda ilmiy loyiha ishlab chiqish va himoya qilish	Talabalar garnetlarning yangi qo‘llanish sohalarini o‘rganadi	Jamoaviy ish ko‘nikmalari va innovatsion g‘oya ishlab chiqish

Bu metodika talabalarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ilmiy-tadqiqot va amaliy ko‘nikmalarni ham shakllantiradi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik yondashuvlar magistrantlarga nodir yer granatlarining (NYG) magnit xossalarini o‘qitishda samarali ekanligi tajribada tasdiqlandi. Dars jarayonida nazariy, amaliy va interfaol metodlarning uyg‘unligi o‘quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada boyitdi.

1. Nazariy bilimlarning o‘zlashtirilishi.

Ma’ruza va vizual taqdimotlar orqali garnetlarning kristall tuzilishi, ferrimagnetik tartiblanishi va magnit-optik effektlari chuqurroq o‘zlashtirildi. Talabalar oddiy matnli darsliklarga qaraganda 3D model va elektron mikroskopiya tasvirlari orqali mavzuni 40% tezroq o‘zlashtirganlari kuzatildi[2,3]. Shuningdek, ilmiy maqolalarni tahlil qilish talabalar orasida mustaqil izlanish motivatsiyasini kuchaytirdi.

2. Amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish.

Laboratoriya ishlarida vibratsion magnitometr (VSM) yordamida olingan magnitlanish egri chiziqlari nazariy tushunchalar bilan solishtirilganda, talabalar nazariy bilimning amaliy tasdig‘ini ko‘ra oldilar. Faraday effektini kuzatish tajribasi esa ularni magnit-optik hodisalarning real hayotdagi qo‘llanilishiga yanada yaqinlashtirdi[1,5].

Kompyuter simulyatsiyalari yordamida talabalar NYGlarning magnit-optik parametrlarini modellashtirib, nazariy va amaliy natijalarni qiyoslash imkoniga ega bo‘ldilar. Bu ularning ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini mustahkamladi.

3. Interfaol metodlarning samarasi.

Flipped classroom metodidan foydalanish natijasida dars vaqtining katta qismi nazariy ma’lumotlarni takrorlashga emas, balki muhokama, tajriba va loyiha ishlari uchun sarflandi. Keys-stadi asosida o‘tkazilgan mashg‘ulotlarda talabalar garnetlarning telekommunikatsiya va lazer texnologiyalarida qo‘llanishini muhokama qilib, nazariy bilimlarini amaliy muammolarga tatbiq etish ko‘nikmasini hosil qildilar[7].

Jamoaviy loyiha ishlari davomida magistrantlar “NYG asosida yuqori chastotali optik izolyator yaratish” mavzusida loyiha ishlab chiqdilar. Natijada ular nafaqat ilmiy bilimlarini mustahkamlashdi, balki jamoaviy ishlash, taqdimot qilish va ilmiy bahs olib borish qobiliyatlarini ham rivojlantirishdi.

4. Umumiy natijalar.

Metodikaning samaradorligi quyidagilarda yaqqol namoyon bo‘ldi:

- Talabalarning nazariy bilimlarni anglash darajasi 30–35% oshdi;
- Mustaqil ilmiy izlanish motivatsiyasi sezilarli ravishda kuchaydi;
- Amaliy laboratoriya ko‘nikmalari shakllandi va mustahkamlandi;
- Jamoada ishlash va ilmiy loyiha yaratish kompetensiyalari rivojlandi;
- Ilmiy natijalarni tahlil qilish va taqdim etish madaniyati shakllandi.

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqilgan metodika magistratura bosqichida nafaqat nazariy bilim berish, balki zamonaviy ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlashda ham samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida talabalarning keyingi ilmiy izlanishlari va kasbiy faoliyatida yuqori natijalarga erishishiga zamin yaratadi.

Yuqoridagi natijalarni statistik tahlil qilish uchun metodika samaradorligi foiz ko‘rsatkichlari diagramma ko‘rinishida ifodalandi (1-rasm). Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, talabalarda eng katta o‘sish amaliy laboratoriya ko‘nikmalarida (40%) kuzatildi. Bu esa nazariy bilimlarni bevosita tajribada sinash va natijalarni mustahkamlash.

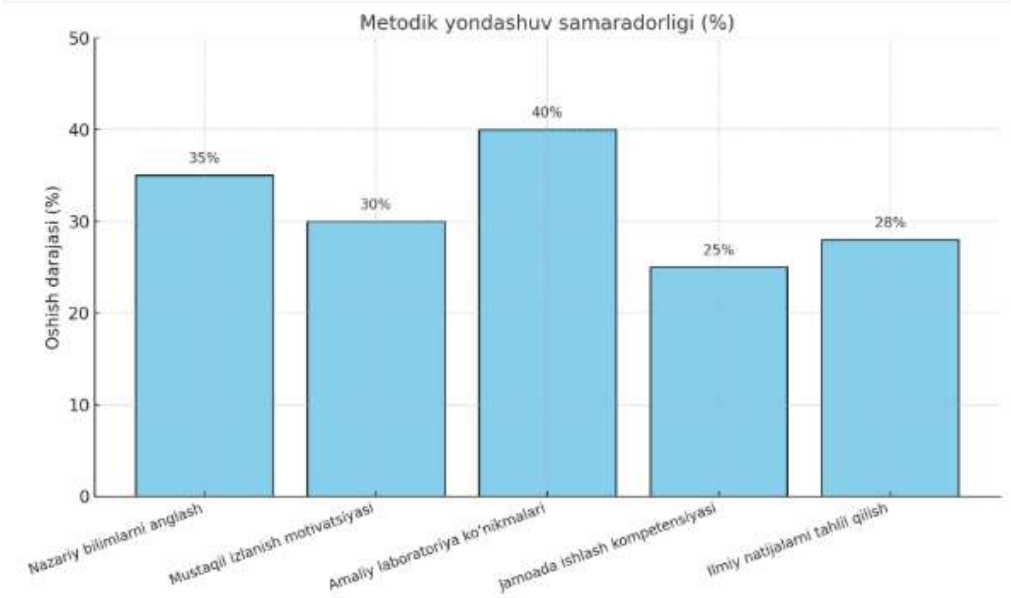

1-rasm. Metodik yondashuvlar samaradorligi

Bu grafikdan ko‘rinib turibdiki:

- Eng katta o‘sish amaliy laboratoriya ko‘nikmalarida (40%),
- Keyin nazariy bilimlarni anglash (35%),
- Mustaqil izlanish motivatsiyasi (30%),
- Ilmiy natijalarni tahlil qilish (28%),
- Jamoada ishlash kompetensiyasi (25%).

Xulosa va tavsiyalar. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, magistr mutaxassislariga nodir yer granatlarining magnit xossalarini o‘qitishda nazariy bilimlar, amaliy tajribalar va interfaol metodlarning uyg‘unligi ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Dars jarayonida qo‘llanilgan vizual taqdimotlar, ilmiy maqolalar tahlili, laboratoriya mashg‘ulotlari hamda kompyuter simulyatsiyalari talabalarda chuqur nazariy bilim va mustahkam amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga xizmat qildi. Shuningdek, flipped classroom, keys-stadi va jamoaviy loyiha ishlari kabi interfaol metodlar talabalarda mustaqil izlanish motivatsiyasi, jamoada ishlash kompetensiyasi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirdi.

Xulosalar.

1. Nodir yer granatlarining magnit xossalarini o‘qitishda integratsiyalashgan metodika qo‘llanganda talabalar bilimini o‘zlashtirish darajasi o‘rtacha 30–35% ga oshdi.
2. Amaliy tajribalar va laboratoriya mashg‘ulotlari eng samarali usul bo‘lib, talabalarda ilmiy-tadqiqot ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim omil bo‘ldi.
3. Interfaol metodlar talabalarning nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarga tatbiq etish, jamoaviy ishlash va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirdi.
4. Diagramma tahlili natijalari shuni ko‘rsatdiki, eng katta o‘sish amaliy ko‘nikmalarda (40%), keyingi o‘rinlarda esa nazariy bilimlarni anglash (35%) va mustaqil izlanish motivatsiyasi (30%) kuzatildi.

Tavsiyalar.

- Magistratura bosqichida NYGning magnit xossalarini o‘qitishda nazariy darslar bilan bir qatorda laboratoriya tajribalari va kompyuter simulyatsiyalarini keng joriy etish zarur.
- Dars jarayonida flipped classroom va keys-stadi metodlarini qo‘llash tavsiya etiladi, chunki ular talabalarning bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini kengaytiradi.
- Talabalarning mustaqil izlanish faoliyatini kuchaytirish uchun zamonaviy ilmiy maqolalar va xalqaro ma’lumotlar bazalari bilan ishlashni yo‘lga qo‘yish lozim.
- Jamoaviy loyiha ishlari muntazam tashkil etilib, unda NYG materiallarining amaliy qo‘llanilish sohalariga oid innovatsion g‘oyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.
- Baholash tizimida nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va ijodiy izlanishlar kompleks tarzda hisobga olinishi kerak.

Shunday qilib, ishlab chiqilgan metodika nafaqat nazariy bilimlarni samarali yetkazish, balki magistrantlarni mustaqil tadqiqot va innovatsion faoliyatga tayyorlashda ham samarali vosita sifatida tavsiya etilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Srinivasan K. Review of integrated magneto-optical isolators with rare-earth garnets. Optica, 2022.
2. Shen H. et al. Recent advances of rare earth iron garnet magneto-optical materials. Journal of Magnetism and Magnetic Materials, 2024.
3. Nakamura Y. Magneto–Optical Properties and Applications of Magnetic Garnets. MDPI Photonics, 2024.
4. Blundell S. Magnetism in Condensed Matter. Oxford University Press, 2001.
5. Goldman A. Modern Ferrite Technology. Springer, 2006.
6. Paoletti A. (ed.). Physics of Magnetic Garnets. North-Holland, 1978.
7. Safapour, E., Kermanshachi, S., Taneja, P. A Review of Nontraditional Teaching Methods: Flipped Classroom, Gamification, Case Study, Self-Learning, and Social Media. Education Sciences, 2019.
8. Zhang X. & Wu, Y. Spintronics with Magnetic Insulators: Garnet-based Applications. Nature Materials, 2021.
9. Novikov P. Yttrium Iron Garnet Films and Their Microwave Applications. Journal of Applied Physics, 2020.
10. Lee J. & Kim, H. Pedagogical Approaches in Materials Science Education: Case Studies and Simulations. Education and Training in Materials, 2023.

UO’K 371.3

TIBBIY TA’LIMDA BIOLOGIK KIMYO FANINI O’QITISH METODLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Maxammadjonov Tursunboy A’zamjon o’g’li,
Andijon davlat tibbiyot instituti biologik kimyo kafedrasi katta o’qituvchisi,
Pedagogika fanlari bo’yicha falsada doktori (PhD)
Andijon. O’zbekiston.
mahammadjonovt@gmail.com

Ushbu maqolada Tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoni, talabalarning bilim olish, ko’nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo’g’rilgan talaba va pedagoglarning o’zaro hamkorligi, boshqacha aytganda, ta’lim mazmunining o’qitish metodlari yordamida o’zlashtirilishi yoritilgan.

Kalit so’zlar: *tibbiyot, biologik kimyo, o’qitish metodlari, tibbiy ta’lim, pedagog, davolash, shifokor.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОВ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ХИМИИ В МЕДИЦИНСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье рассматривается образовательный процесс в высших медицинских учебных заведениях, взаимодействие студентов и преподавателей, направленное на приобретение знаний, умений и навыков, развитие их научного мировоззрения, творческого поиска, то есть освоение образовательного содержания с использованием методов обучения..

Ключевые слова: *медицина, биологическая химия, методика обучения, медицинское образование, педагог, лечение, врач.*

IMPROVING METHODS OF TEACHING BIOLOGICAL CHEMISTRY IN MEDICAL EDUCATION

This article discusses the educational process in higher medical education institutions, the mutual cooperation between students and teachers aimed at the acquisition of knowledge, skills and qualifications, the development of their scientific outlook, and creative research, in other words, the mastery of educational content using teaching methods.

Key words: *medicine, biological chemistry, teaching methods, medical education, pedagog, treatment, doctor.*

Kirish. Respublikamizda oxirgi yillarda tibbiyot oliy ta’lim tizimini isloh qilish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, bo‘lajak shifokor kadrlar tayyorlash tizimini yangilash, ta’lim-tarbiya jarayonini yangi bosqichga olib chiqish yo‘lida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, biologik kimyo fanini o‘qitish jarayoniga ilg‘or zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish orqali ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan normativ asoslar shakllantirilmoqda. “Tibbiyot oliy ta’lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta’lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash asosida ta’lim sifatini yaxshilash raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish” vazifa etib belgilandi. Shu maqsadda bo‘lajak shifokorlarning kasbiy tayyorgarligi, ushbu jarayonni tashkil etish texnologiyalari, metodik ta’minoti, kasbiy faoliyatga oid kompetensiyalar tizimi hamda mexanizmlarini rivojlantirish ayniqsa muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Tadqiqotning metodologiyasi va ob’ekti. Bugungi kunda tibbiyot oliy ta’lim tashkilot talabalariga biologik kimyo fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik metodlar, shakllar, vositalar va yo‘llarni izlab toppish, ulardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu o‘z o‘rnida biologik kimyo fanini o‘qitishda tajriba-sinovda tekshirilgan va ilmiy asoslangan didaktikaga dor yangiliklarni, dars jarayonini maqbullashtirish, tartib-qoidalarni tatbiq qilish, talabalarning dasturli faoliyati, darsning tashkiliy masalalarining yangi yechimlarini amaliyotga qo‘llashni talabalarning o‘zaro hamjihatlikda ishlashini, dars jarayonidagi ortiqcha xarakatlarini yo‘qotishni va kerakli natijalarga erishishni ta’minlaydi.

Biroq tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarida ba’zi biologik kimyo fani o‘qituvchilari pedagogik mahoratini oshirib borishni yetarli darajada his qilmayapdilar. O‘quv jarayonining zamon talablariga mosligi, ilmiyligi,

o‘qitilayotgan biologik kimyo fanining ilmiy va nazariy hamda tarbiyaviy birligini yodidan chiqarib qo‘ymoqdalar. Natijada talabalarning bilim saviyasi va amaliy ko‘nikmasi yetarli bo‘lmasligi, fan mavzulariga oid ma’lumotlarni o‘zlashtirishda ortda qolishlariga sabab bo‘lmoqda

Bugungi kunda tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarida biologik kimyo fanining mazmuni va o‘qitish metodikasiga doir samarali ishlar olib borish dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Buning uchun esa quyidagi vazifalarni amalga oshirish muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz:

- biologik kimyo fanining mazmuni va mohiyatini aniqlashda turdosh fanlar bilan o‘zaro aloqadorligini oshirish;
- biologik kimyo fanini o‘qitishda o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlab ularni maxsus tizimli dastur va o‘quv reja asosida o‘rgatish;
- biologik kimyo darslarida fanga oid hamda texnika yutuqlaridan o‘z o‘rnida foydalanish;
- biologik kimyo fani darslarida inson va texnika hamda tabiat va jamiyat uyg‘unligini ta’minlash;
- biologik kimyo fanining mazmunini aniqlash, dars mobaynida zamonaviy metodlar, shakllar hamda vositalar izlab topish va ularni tizimlashtirish;
- ilg‘or tajribalarni dars jarayoniga tadbiq etish orqali biologik kimyo fani darslarini takomillashtirishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqish kabi ishlarni amalga oshirish.

Qo‘llanilgan metodlar. Dars jarayoniga tayyorgarlik darajalari reproduktiv, produktiv, qisman izlanishli va kreativ bo‘lishi mumkin.

Reproduktiv metod – asosiy belgisi faoliyat usulini tiklash va o‘qituvchining topshiriqlari bo‘yicha takrorlashdan iborat.

O‘qitishning produktiv va qisman izlanuvchanlik – usullari talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi hamda ularni birgalikda xarakat qilishga undaydi, ilmiy-tadqiqot ishlariga yo‘naltiradi. Albatta bunday usullar o‘zaro yordam va hamkorlik qobiliyati kabi qadriyatlarni rivojlantiradigan, ijodiy qobiliyatlarni shakllantiradigan va tinglovchilarni faollashtiradigan, hamkorlikni o‘rgatadigan ta’lim turidir.

Kreativ ta’lim texnologiyasi. Kreativlik (ing “creative” yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarini ishlab chiqishda tayyor tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyat ma’nosini ifodalaydi.

Biologik kimyo darslarida yuqoridagilarni amalga oshirish natijasida “Biologik kimyo” fani bo‘yicha kompetentlikka ega, kasbiy faoliyatga tayyor mutaxassis yetishib chiqadi.

Biologik kimyo o‘qitish metodikasi – pedagogikaning tarkibiy qismi bo‘lib, u didaktika bilan chambarchas bog‘langan. O‘qituvchining ishi talabani o‘qitish va tarbiyalash metodikasi bo‘lsa, biologik kimyo o‘qituvchisi ishining asosi – biologik kimyo o‘qitish metodikasidir. Tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarida o‘quv jarayoni uchta asosiy funksiyalarni bajarish kerak: talabalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishdir. O‘qitish funksiyasi didaktika, tarbiyalash-tarbiya nazariyasi, rivojlantirish esa psixologiya fanlari yordamida o‘rganiladi. Biologik kimyo fani ham tushunchalarning murakkab sistemasi bo‘lib yuqorida qayd qilingan fanlar bilan o‘zaro ta’sirlashadi. Bu o‘zaro ta’sirlashuv yangi bilimlar sistemasi – biologik kimyo o‘qitish metodikasini takomillashtirishga asos solidi[30]. Biologik kimyo fanini o‘qitishda dogmatik (og‘zaki bayon qilish, leksiya, ekskursiya), illyustrativ (ko‘rsatmali, illyustratsiya, demonstratsiya), evristik (mustaqil fikrlash, reproduktiv, muammoli izlanish) kabi o‘qitish metodlarini qo‘llash ko‘zlangan samarani berdi. Biz bu metodlarni maqsad va vazifasiga ko‘ra turkumlab oldik[57].

I. Talabalarni biologik kimyo fanidan o‘quv axborotini berish va qabul qilish bo‘yicha:

a, og‘zaki bayon qilish (hikoya, suxbat, leksiya, ekskursiya);

b. ko‘rsatmali (illyustratsiya, demonstratsiya);

c. amaliy tajribalar (mashqlar, unumli o‘quv mehnati).

II. Talabalar tafakkurining bilimlarini egallashdagi mustaqil fikrlar darajasiga ko‘ra:

a. reproduktiv (o‘zlashtirishi past bo‘lgan talabalar bilan guruhiy ishlashda qo‘llanadigan metod);

b. muammoli-izlanish (talabalarni mustaqil fikrlashga, izlanishga o‘rgatuvchi metod)[57].

Tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarida biologik kimyo darslari asosan II bosqichda o‘tilishini xisobga olib, ularning oliy ta’lim muhitiga moslashuvchanlik jarayoni bilan birgalikda ko‘proq darslarida bayon etish metodlaridan foydalanamiz, chunki murakkab metodlarni birdaniga qo‘llash talabada ko‘nikma va malaka yetishmasligi tufayli ularni darsga qiziqishi pasayib ketishiga olib kelishi mumkin[57].

1. Og‘zaki bayon qilish (so‘zlab berish, hikoya) metodi. Talabalar biologik kimyo fani bo‘yicha o‘tilayotgan mavzu bo‘yicha ayni material to‘g‘risida hech narsa bilmasalar, yoki juda oz bilsalar o‘qituvchi so‘zlab berish yoki leksiya usulidan foydalaniladi. Ularga umumiy o‘rta maktabda o‘rgangan biologiya va kimyo fanlarining maqsadi, vazifasi va nimalarni o‘rgatishi bo‘yicha so‘zlab beradi. Bu metodni qo‘llash talabalar darsga moslashgunga qadar qo‘llanilgani maqsadga muvofiqdir. Agar talabaga bu metod barcha

mavzular bo‘yicha xar darsda qo‘llanilsa, talabalarda mustaqil fikrlash, oz fikrini bayon qilish, kreativlik ko‘nikmalari shakllanmay qolishiga olib kelishi mumkin. Talabalarning biologik kimyoni tushuna boshlagandan, ya’ni adaptatsiya jarayonidan keyin esa so‘zlab berish usuli bilan birgalikda lektsiya usuli qo‘llaniladi. Ikkala usul ham asosan talabalarga ular uchun ham noma’lum narsa berish kerak bo‘lganda ishlatiladi. So‘zlab berish va lektsiya metodida juda ko‘p umumiylik bor. Bu ikkala usulda ham bilim beradigan asosiy manba talabadir. O‘qituvchi darsda talabalarga fan asoslarini ochib beradi, talabalar esa o‘qituvchi so‘zini tinglaydi holos. So‘zlab berish va lektsiya jarayonida o‘qituvchining vazifasi talabalarning fikrini imkon boricha kuzatishdan iborat bo‘ladi. Bu metodlarning hamma “siri” talabalarning fanga qanday qilib qiziqtirish, bu qiziqishni qanday qilib oshirish, bayon etiladigan materialni butun o‘qitish va tushuntirishdan iborat bo‘ladi. Sababi biologik kimyo fani murakkab fanlardan bo‘lib, maktabda o‘rganilgan kimyo, biologiya, fizika, matematika fanlarining xosilasidan iboratdir. Qaysi birini qo‘llay bilishi o‘quv materialining mazmuniga va talabalarning tayyorgarlik darajasiga bog‘liq.

2. Ko‘rsatmali (illyustratsiya, demonstratsiyalar) metodi. Illyustrativ o‘qitish metodi turkumiga kiruvchi bu metod ham tayyor bilimlar usuli xisoblanadi. Uning dogamtik usulidan farqi shundaki o‘qituvchi berish kerak bo‘lgan o‘quv materialini dalil isbot, ko‘rgazmali qurol bilan bayon etadi[57]. Illyustratsion metod odatda plakatlar, jadvallar, sxemalar, rasmlar, doskadagi yozuvlar yoki ko‘rgazmali materialni yordamchi vositalar (kodoskop, o‘quv kinosi, videomagnitafon, televideniya va xokazo)dan ko‘rsatish bilan bog‘liq. Ular har doim boshqa metodlar bilan birgalikda ishlatiladi. Namoyish va ko‘rgazmali metodlarning uslublari quyidagilardan iborat: ularni verbal metodlar bilan bilan birga qo‘shib olib boorish, sharhlay olish, kuzatish mantig‘I, eng muhimini ajratish, tushuntirishning aniqligi.[57]

Foydalanish metodikasi uch bosqichdan iborat:

a. kuzatishga tayyorgarlik;
b. bevosita kuzatish;
c. kuzatish natijalarini tahlil qilish.

Biologik kimyo fani doimo nazariyadan amaliyotga yo‘naltiriladi. Shu sababli darsda mavzuni to‘g‘ridan to‘g‘ri-tushuntirmasdan demonstratsiya ko‘rinishida namoyon etib, so‘ng mazmuni va qaysi qonuniyatga asoslanganligi to‘g‘risidagi savolni talabalar e’tiboriga havola etish mumkin. Yoki laboratoriya stoli ustiga asboblarni tartibsiz qo‘yib, talabalarga ish uchun kerkali asboblarni o‘zlari tanlashlari topshiriladi. Bu usulni kichik guruhlarda interfaol metodlardan foydalanib qo‘llash mumkin. Masalan “sherigini top” metodi orqali “Oqsillarning bo‘linish shartlari” mavzusini o‘tganda (bu tajribani bir necha usulda bajarish mumkin) ish uchun kerakli asboblarni stol ustiga aralash holda qo‘yib, guruhlarga har bir usulni alohida topshiriq qilib berilsa, har bir guruh o‘ziga berilgan topshiriq uchun kerakli asbobni tanlab oladi va ishni mustaqil bajaradi.

3. Amaliy tajribalar (mashqlar, laboratoriyalar). Amaliyot o‘qituvchining dars jarayonida talabalarga bergan bilimlari yig‘indisining amaldagi tadbig‘idir. Biologik kimyo fanidan barcha nazariy bilimlar amaliyotda qo‘llanilmasa, o‘z samarasini bermaydi. Shunday ekan, biologik kimyo qonuniyatlari, tushunchalar, moddalarning xossalari, ularni xosil qilishni tajribalarga asoslangan holda o‘rganish fanni yanada mukammal tadqiq qilishga imkon beradigan omil ekanligini aniqlash qiyin emas. Yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarda laboratoriya mashg‘ulotlarining talabalarning aqliy qobiliyati, so‘zlash madaniyati, bir-biriga do‘stlik, inoqlik munosabatlarini hisobga olingan holda tashkil qilinishi talabalarda bir-biriga yordam, do‘stlik, inoqlik hissi uyg‘onishiga va bu orqali ularning malaka va ko‘nikmalarini egallashlari osonlashishiga olib keladi. Laboratoriya va amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish, avvalo, talabalarning shu fandan olgan nazariy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi, turli sifat va miqdoriy reaksiyalarning rang va miqdor o‘zgarishi bilan borishi, cho‘kma tushishi va gaz ajralishi bilan boradigan tajribalar ularda fanga katta qiziqish uyg‘otishi tabiiy. Amaliy mashg‘ulot va laboratoriya ishlarini o‘tkazishda turli xil kimyoviy idishlar, kimyoviy moddalar mavjudligi va o‘qituvchining ulardan oqilona foydalana olishi zaruriy shartlaridandir.

Har qanday fanning, jumladan biologik kimyo fanining mavzularini o‘qitishning ham o‘ziga xos texnologiyasi bor, ya’ni dars jarayonidagi pedagogik texnologiya yakka tarzdagi jarayon bo‘lib, u talabaning ehtiyojidan kelib chiqib bir maqsadga yo‘naltirilgan, avvaldan loyixalashtirilgan va kafolatlangan natijani berishiga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Suhbu fikrimizni chizma xolatida quyidagicha ifodalash mumkin:

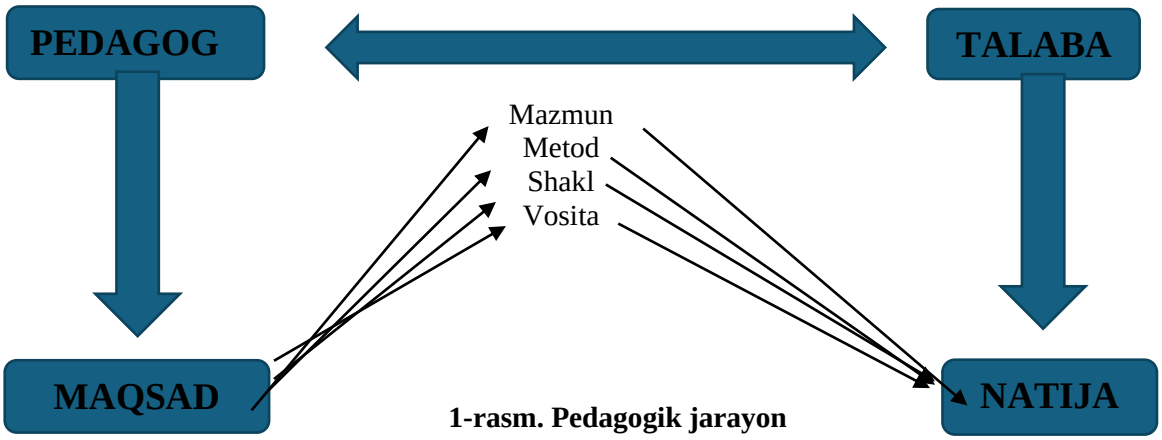

1-rasm. Pedagogik jarayon

Chizmadan shuni anglashimiz mumkinki, maqsadni amalga oshirish va natihjaga erishish, ham pedagog, ham talbaning hamkorlikdagi faoliyati va ular oldiga qo‘ygan maqsad, pedagogik texnologiyaga, ya’ni tanlangan mazmun, metod, shakl, vositaga bog‘liq. Hozirgi xamonaviy ta’lim dasturining asosiy unsurlaridan biri innovatsion pedagogik texnologiyalar sanaladi. Bu pedagogik texnologiyalar dars jarayonining olib borilishi, tashkillashtirilishi talabalarni erkin va yangicha fikrlashlariga imkon beradi. Qaisqa qilib aytganda, texnologiya sifat jihatdan yangi muammolarni yechish uchun ta’lim evolutsiyasi etapini tayyorlagan ob’yektiv jarayondir. Bugungi kunda dars jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar axborot texnologiyalari ta’lim jarayonlarida qo‘llashga bo‘lgan e’tibor kuchayib bormoqda, buning sabablaridan biri, an’anaviy ta’lim talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga qaratilgan bo‘lsa, zamonaviy pedagogik texnologiyalar talabalarni egallayotgan bilimlarini qidirib topishga, mustaqil o‘rganishga xatto xulosalarni o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Pedagogik tadqiqot ishlarini amaliyotga tadbiq etish hamda ularning samaradorligini aniqlash uchun tajriba sinov ishlari olib borish muhim ahamiyatga ega. Shu sababli olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarini sinovdan o‘tkazish hamda ularni natijalarini tahlil qilish bo‘yicha bir qator ilmiy ishlar o‘rganildi hamda amaliyotga tadbiq etildi[17].

Tajriba sinov ishlarini o‘tkazish obektlari sifatida Andijon davlat tibbiyot instituti (ADTI), Buxoro davlat tibbiyot instituti (BDTI) va Samarqand davlat tibbiyot instituti (SamDTI) tanlab olindi.

Ushbu tajriba obyeklarida 2021-2022, 2022-2023, 2023-2024 o‘quv yillarida pedagogik tajriba-sinov shlari olib borildi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarining maqsadi tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarini hamkorligini kuchaytirish orqali talabalarning biologik kimyo fani mavzularini o‘zlashtirish darajasini tajriba sinovdan o‘tkazishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirish va tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda bir nechta pedagogik metodlardan tajriba usullari sifatida foydalanildi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarida kuzatuv, anketa so‘rov, interfaol metodlar, test, matematik-statistik, innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish nazarda tutilgan.

Pedagogik kuzatuv usulidan tibbiyot institutlarida tashkil etiladigan dars jarayoni kuzatib tajriba sinov ishlarini boshidagi hamda yakunidagi ko‘rsatgichlar orasidagi farqlarni solishtirishda foydalanildi.

Anketa va so‘rovlar, suhbatlar o‘tkazish metodidan esa talabalarni dars mashg‘ulotlari jarayonida biologik kimyo fanidan nazariy bilim hamda amaliy ko‘nikmalari darajasini aniqlab olish uchun foydalaniladi. Nazorat (test) usulidan talabalarning bilim saviyasini aniqlash maqsadida foydalaniladi.

1-jadval.

Tajriba-sinovda ishtirok etgan ta’lim muassasalari va talabalar soni

T/r	Ta’lim muassasalari	Qatnashuvchi respodentlar soni	Tajriba guruhi Respodentlar soni	Nazorat guruhi respodentlar soni
1	ADTI	124	61	63
2	BDTI	121	62	59
3	SamDTI	124	64	60
4	Jami	369	187	182

Nazorat darslarida asosan nazariy, laboratoriya mashg‘ulotlarini bajara olish bilan bir qatorda biologik kimyo faniga oid kasalliklarga kasallik belgilariga qarab tashxis qo‘yish kiritildi. Ular test, yozma ish va vaziyatli masala ko‘rinishida o‘tkaziladigan topshiriqlar bo‘lib, “5” balli tizimda baholandi.

2-jadval.

Tanlab olingan ta’lim muassasalari va unda qatnashuvchi talabalar soni quyidagi jadvalda keltirildi

T\r	Ta’lim muassasalari	O‘quv yillari	2 – bosqich talabalari	
			Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
1.	Andijon davlat tibbiyot instituti (ADTI)	2021-2022	58	60
		2022-2023	60	59
		2023-2024	61	63
2.	Buxoro davlat tibbiyot instituti (BDTI)	2021-2022	60	61
		2022-2023	60	60
		2023-2024	62	59
3.	Samarqand davlat tibbiyot instituti (SamDTI)	2021-2022	63	62
		2022-2023	60	62
		2023-2024	64	60
	Jami	2021-2022	181	183
		2022-2023	180	181
		2023-2024	187	182

3-jadval.

Talabalarning 2023 – 2024 o‘quv yilida o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

T\r	Ta’lim muassasalari	Guruhlar	Talabalar soni	"a’lo" – a’lo natija,minimal hatoliklar bilan	"juda yaxshi" – o‘rtadan yuqori natija	"qoniqarli" – sust natija, qo‘pol kamchiliklar bilan	"qoniqarsiz" – minimal darajadagi bilim
				5	4	3	2
				a’lo	yaxshi	qoniqarli	qoniqarsiz
1	Andijon davlat tibbiyot instituti (ADTI)	T.G	61	14	32	15	0
		N.G	63	7	20	32	4
2	Buxoro davlat tibbiyot instituti (BDTI)	T.G	62	13	36	13	0
		N.G	59	6	20	30	3
3	Samarqand davlat tibbiyot instituti (SamDTI)	T.G	64	14	35	15	0
		N.G	60	7	20	28	5
4	Jami	T.G	187	41	103	43	0
		N.G	182	20	60	90	12

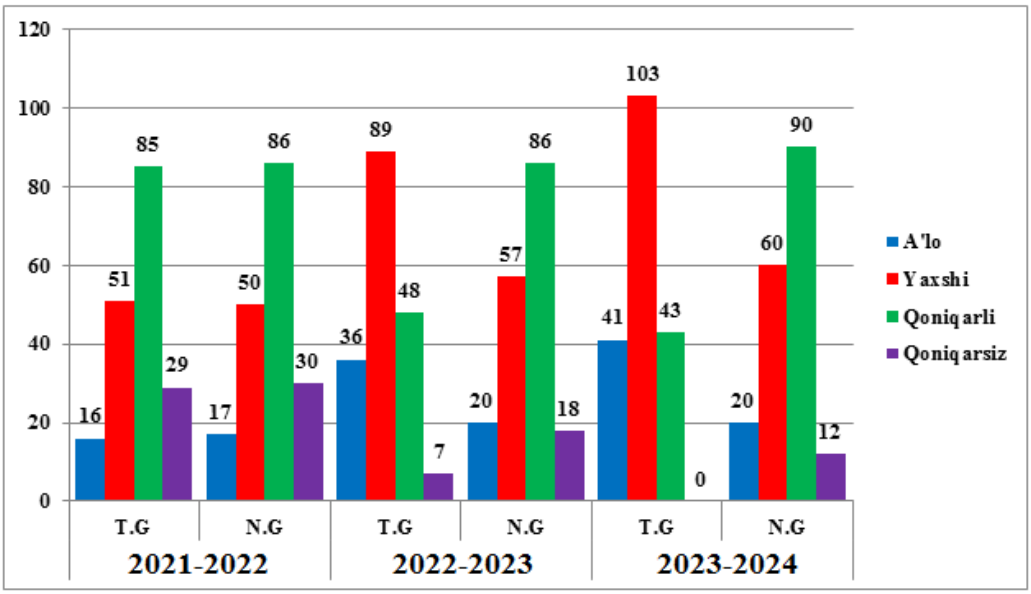

2-rasm. Tibbiyot oliy ta’lim muassasalaridagi talabalarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari quyidagi ko‘rinishda o‘zgarib bordi

Tajriba sinov ishlarining 2023-2024 o‘quv yilida o‘zlashtirish darajalari hisobi va statistik-xisob jadvalining qiymatlariga ko‘ra, mavzular bo‘yicha natijalar aosida olingan $\chi^2_{kuz} > \chi^2_{kr} = 7{,}81$ bo‘lganligi uchun nolinchi gipoteza rad etiladi, birinchi gipoteza qabul qilinadi. Tajribaning 2023-2024 o‘quv yilida tajriba va nazorat guruhlarining natijalari bir biri bilan taqqoslanganda samaradorlik 1.14 barobar (o‘rtacha 14%)ga oshganligini, ishonch intervalining bir-biri bilan ustma-ust (kesishi) tushmasligi, olib borilgan tadqiqot ishlarining olingan natijalarda farq mavjudligi haqidagi H_1 gipotezaning qabul qilinishiga olib keladi.

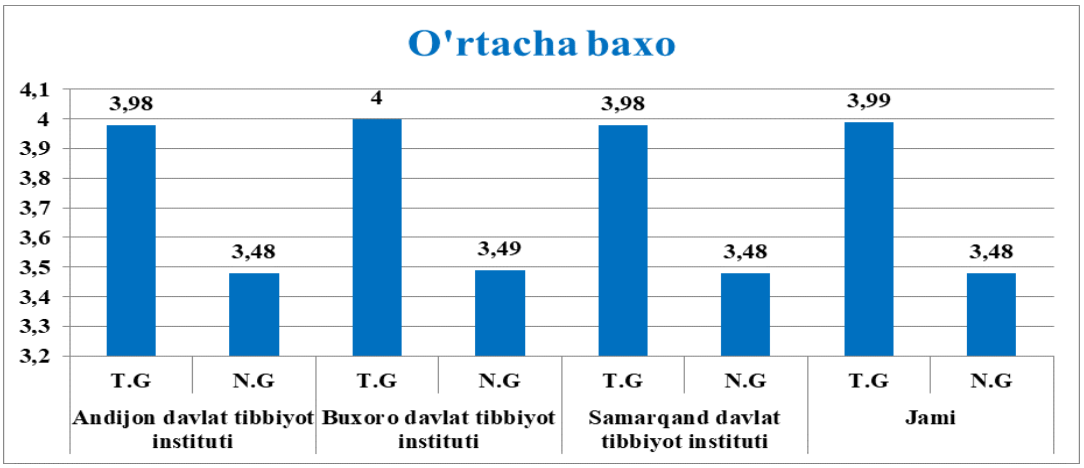

3-rasm. 2023 – 2024 o‘quv yilida o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

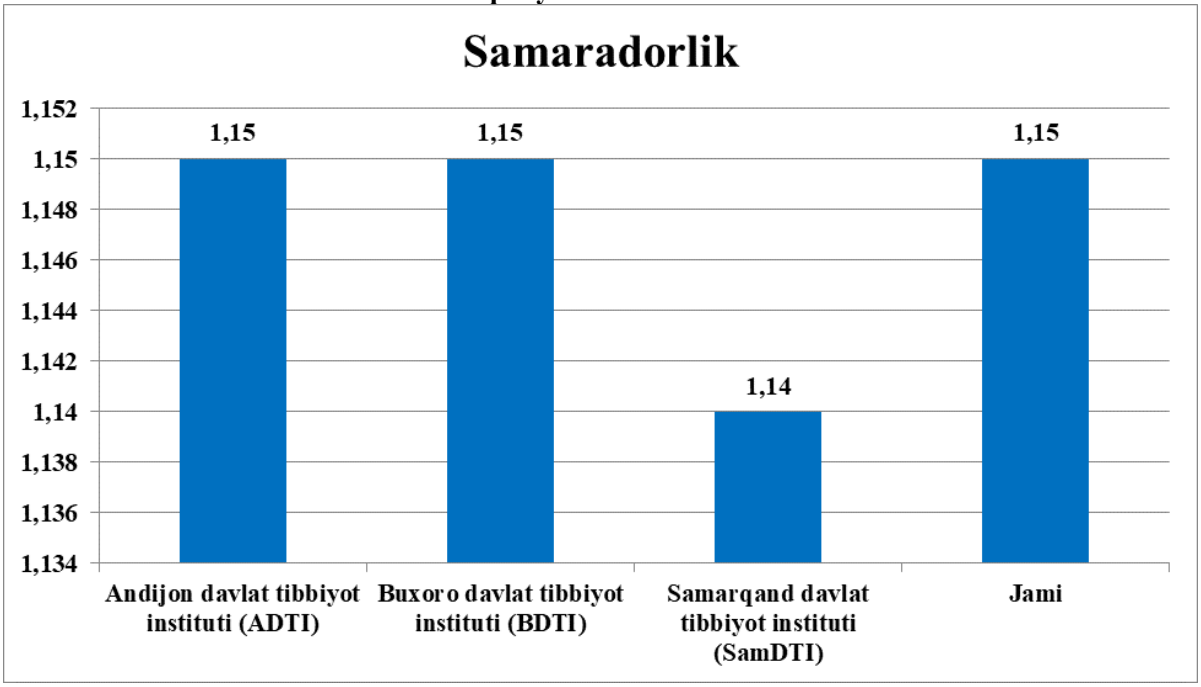

4-rasm. 2023 – 2024 o‘quv yilida samaradorlik ko‘rsatkichlari

Tajriba - sinov o’tkazilgandan keyin guruhlarning natijalari o’zaro solishtirildi. Ko’rinib turibdiki nazorat va tajriba guruhlari orasidagi o’zlashtirish ko’rsatkichi o’ratacha 15% ga farq qilyapti.

Xulosa. 1. Biologik kimyo fanini o‘qitishda dogmatik (leksiya, og‘zaki bayon qilish, ekskursiya), illyustrativ (illyustratsiya, ko‘rsatmali, demonstratsiya), evristik (reproduktiv, mustaqil fikrlash, muammoli izlanish) kabi o‘qitish metodlarini qo‘llash ko‘zlangan samarani berdi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan “Muammoli ta’lim”, “Kvartet-blok”, “Loyixalash”, “Hamkorlikda o‘qitish” ta’lim texnologiyalarini dars jarayonlarida qo‘llash orqali samaradorlikni oshirilishiga erishilgan;

2. Tadqiqot davomida biologik kimyo fanini o‘qitishda zamonaviy interfaol ta’lim texnologiyalarining asoslari hamda usullarini qo‘llash orqali bo‘lajak shifokorlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga va ta’lim sifati hamda samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan ta’lim jarayonini elementlari yaratilib mohiyati asoslangan;

3. Tajriba-sinov ishlari o‘tkazilgan tibbiyot oliy ta’lim tashkilotlarida pedagogik tajriba-sinov natijalari innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida biologik kimyo fanini o‘qitish samaradorligi matematik-statistik usullar yordamida ishlab chiqildi, natijada pedagogik tajribada samaradorlik ortgan.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. G’ofurov A.T., Tolipova J.O. va b. Biologiya o’qitish metodikasi. Oliy o’quv yurtlari uchun darslik.Toshkent, 2013.
3. Do’monov B.m. Kimyo va biologiya fanini o’qitish metodikasi. Uslubiy qo’llanma. Andijon. 2014 yil
4. Соловьев Ю. И. Эволюция основных теоретических проблем химии.-М.: Наука, 1971, 380 с.
5. Eila Jeronen , Irmeli Palmberg and Eija Yli-Panula. Teaching Methods in Biology Education and Sustainability Education Including Outdoor Education for Promoting Sustainability-A Literature Review. Basel, Switzerland,2016. www.mdpi.com/journal/education
6. Tolipova J.O., G’ofurov A.T. Biologiya o’qitish metodikasi. O’quvmetodik qo’llanma. T . “Bilim”, 2004.
7. Kamolova N.I. Oliy ta’lim muassasalarida biologik kimyo fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish. Ped. fan. bo‘y.fals. dok. (PhD) diss. Avtoref. – T.: 2020.

JISMONIY MADANIYAT VA SPORT

TALABA GANDBOLCHI QIZLARNING MASHG’ULOT JARAYONINI TASHKIL QILISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Abduyeva Sitorabonu Savriddinovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
Jismoniy tarbiya va sport kafedrasi dotsenti

Mazkur maqolada talaba gandbolchi qizlarning mashg‘ulot jarayonini samarali tashkil etish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlikni shakllantirishda uchraydigan asosiy muammolar – mashg‘ulotlarning yetarlicha tizimlashtirilmaganligi, individual yondashuvning kamligi, o‘quv yuklamasi bilan sport tayyorgarligi o‘rtasidagi muvozanatning saqlanmasligi hamda psixologik qo‘llab-quvvatlashning yetarli emasligi aniqlangan. Mualliflar mazkur muammolarni bartaraf etish yo‘llari sifatida mashg‘ulot dasturlarini ilmiy asosda rejalashtirish, individual va differensial yondashuvdan foydalanish, jismoniy sifatlarni bosqichma-bosqich rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va sportchilar motivatsiyasini kuchaytirish bo‘yicha tavsiyalarni ilgari suradi. Natijada talaba qizlarning jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish, texnik va taktik mahoratini takomillashtirish hamda gandbol sport turida yuqori natijalarga erishish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *gandbol, talaba qizlar, mashg‘ulot jarayoni, muammolar, yechimlar, jismoniy tayyorgarlik, sport pedagogikasi.*

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В ОРГАНИЗАЦИИ ТРЕНИРОВОЧНОГО ПРОЦЕССА СТУДЕНТОК-ГАНДБОЛИСТОК

В данной статье рассматриваются вопросы эффективной организации тренировочного процесса студенток-гандболисток. В ходе исследования были выявлены основные проблемы, возникающие при формировании физической и технико-тактической подготовки: недостаточная систематизация тренировок, отсутствие индивидуального подхода, несбалансированность тренировочной нагрузки и спортивной подготовки, недостаточное психологическое сопровождение. Авторами предложены рекомендации по решению этих проблем: планирование тренировочных программ на научной основе, использование индивидуально-дифференцированного подхода, поэтапное развитие физических качеств, внедрение современных педагогических технологий и повышение мотивации спортсменок. В результате были выделены возможности повышения уровня физической подготовки студенток, совершенствования их технико-тактического мастерства и достижения высоких спортивных результатов в гандболе.

Ключевые слова: *гандбол, студентки, тренировочный процесс, проблемы, решения, физическая подготовка, спортивная педагогика.*

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN ORGANIZING THE TRAINING PROCESS OF STUDENT HANDBALL GIRLS

This article examines the issues of effective organization of the training process of female student handball players. During the study, the main problems encountered in the formation of physical, technical and tactical preparation were identified - insufficient systematization of training, lack of an individual approach, lack of balance between training load and sports training, and insufficient psychological support. The authors put forward recommendations for solving these problems: planning training programs on a scientific basis, using an individual and differential approach, gradually developing physical qualities, introducing modern pedagogical technologies, and increasing the motivation of athletes. As a result, the possibilities of increasing the level of physical training of female student players, improving their technical and tactical skills, and achieving high results in handball were highlighted.

Keywords: *handball, female students, training process, problems, solutions, physical training, sports pedagogy.*

Kirish. Talaba gandbolchilarning musobaqa faoliyatiga jismoniy texnik-taktik tayyorgarligini

rivojlantirish, mashg’ulot jarayonini rejalashtirish va namunaviy ishchi dasturini ishlab chiqish hamda amaliyotga tadbiq etish, bugungi kunda dolzarbligicha qolmoqda.

Mazkur muommo haqida bir qator ilmiy maqolalarda fikirlar bildirilgan, lekin musobaqa faoliyatiga talaba gandbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Hozirgi kunda gandbol sport turida echimini kutayotgan ko’pgina muommolar mavjud. Turli yoshdagi va malakadagi gandbolchilarni ko’pgina tayyorgarlik turlarida o’quv-mashg’ulotlarini rejalashtirish ishlari, psixologik tayyorgarlik masalalari, tibbiiy-biologik tekshiruv muommolari, turli malakadagi gandbolchilarning funkstional tayyorgarliklarini tashkil etish muommolari qatorida, texnik-taktik tayyorgarlik masalalari ham hazirda dolzarb muommo hisoblanadi.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Adabiyotlar tahlili, jismoniy tarbiya va sport sohasining asosiy tarmoqlardan hisoblangan sportning gandbol bo‘yicha maxsus tadqiqotlar olib borgan olimlarning ilmiy taqtiqotlaridan va mazkur sohaga oid adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari kasb mahoratini rivojlantirishning mezonlari ham o‘rganilganini ko‘rish mumkin. Gandbol sport turi bo‘yicha mahsus tadqiqotlar olib borgan olimlardan Ignateva U.Y., Seytxalilov Y.A., F.A Izaak. T.E Nabiev va boshqalarning ishlarini o‘qishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil.

Jismoniy tayyorgarlik nazorati egiluvchanlik, muvofiqlashgan layoqat, tezlik, chidamlilik, kabi qobiliyatlardagi kuchning obyektiv sonini baholash maqsadida o’tkaziladi. Jismoniy tayyorgarlik ikkiga bo’linadi, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik. Yuqori talaba gandbolchilarning jismoniy tayyorgarligini baholash uchun quyidagi test sinovini ishlab chiqdik. Jismoniy sifatlar rivojlanishi talablar yordamida minimal 40, maksimal 60 ball qilib aniqlanadi. Agar gandbolchilar test ko’rsatkichlariga binoan 346 dan 354 ballgacha to’plasa, u holda uning tayyorgarligini qoniqarli o’rta deb hisoblanadi. 354 dan ziyodi o’rtadan yuqori,346 dan past bo’lsa o’rtadan past hisoblanadi. Gandbolchilarni tayyorgarligi asosiy musobaqa faoliyatidagi yutuqlar bilan aniqlanadi. Ammo malakani takomillashtirish uchun jismoniy tayyorgarlik darajasi juda muhim, gandbolchilar har bir test vazifasini bajarganda jadvalda ko’rsatilgan natijalari 40 balldan kam bo’lmasligi kerak. Bu holda kompleks ko’rsatkichlar har xil o’yin ampluadagi etti xil testdan aniqlangan talablarga javob berishi shart.

Talaba gandbolchilarning tayyorgarligiga qo’yiladigan me’yoriy talablar

1-jadval.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik uchun test me’yorlari.

30 m yugurish,s	Uch hatlab sakrash,sm	Vazni 1 kg bo‘lgan to‘pni otish. m			Maksimon yugurish, 10x10, s	Kuper testi,m	Ochkolar
		O‘ngqo‘l	Chapqo‘l	Ikki qo‘llab			
4,65	730	23	13,0	9,0	24,0	2550	40
4,55	740	24	13,5	9,3	23,8	2580	42
4,50	750	25	14,0	9,6	23,6	2610	44
4,45	760	26	14,5	9,9	23,4	2640	46
4,40	770	27	15,0	10,2	23,2	2670	48
4,35	780	28	15,5	10,5	23,0	2700	50
4,30	790	29	16,0	10,8	22,8	2730	52
4,25	800	30	16,5	11,1	22,6	2760	54
4,20	810	31	17,0	11,4	22,4	2790	56
4,15	820	32	17,5	11,7	22,2	2820	58
4,10	830	33	18,0	12,0	22,0	2850	60

Ochkolar yig’indisi: yarim o’rta chiziq o’yinchilari uchun - 360, markazda o’ynaydigan o’yinchilar uchun – 360, burchak o’yinchisi – 355, chiziq bo’ylab o’ynaydigan o’yinchilar – 350, darvozabonlar uchun – 350.

Ochkolar yig’indisi: markaz o’yinchisi uchun – 360, burchak – 355, yarim o’rta – 355, chiziq bo’ylab – 350, darvozabon – 350.

Biz ishlab chiqqan test sinovlarimizni O’zbekiston chempionati oliy ligada o’ynaydigan “Yoshlik” hamda “Buxoro” jamoalarining jismoniy tayyorgarligini aniqlashda qo’lladik. Olib borgan tadqiqotimizda “Yoshlik” jamoasi nazorat guruhi, “Buxoro” jamoasi esa tajriba guruhi qilib olindi va natijalar quyidagicha.

2-jadval.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik uchun test me’yorlari

30 *m* ustunlararoaylanib o’tish, to‘pni erga urib, s		**Gandbol to‘pini uzoqlikka otish,*m***		**30 *m* to‘ pni ergaurib yugurish, s**	**Oldinga chiqishlar, s**	**Kompleks mashqlar, s**	**Ochkolar**
O‘ng qo‘l	**Chap qo‘l**	**O‘ng qo‘l**	**Chap qo‘l**				
7,4	7,6	37	22	5,5	20,0	32,0	40
7,3	7,5	38	23	5,4	19,8	31,8	42
7,2	7,4	39	24	5,3	19,6	31,6	44
7,1	7,3	40	25	5,2	19,4	31,4	46
7,0	7,2	41	26	5,1	19,2	31,2	48
6,9	7,1	42	27	5,0	19,0	31,0	50
6,8	7,0	43	28	4,9	18,8	30,8	52
6,7	6,9	44	29	4,8	18,6	30,6	54
6,6	6,8	45	30	4,7	18,4	30,4	56
6,5	9,7	46	31	4,6	18,2	30,2	58
6,4	6,6	47	32	4,5	18,0	30,0	60

3-jadval.

“**Yoshlik” jamoasining umumiy jismoniy tayyorgarligi (nazorat guruhi)**

№	**F.I.Sh**	**30 m yugurish s**	**Uch hatlab sakrash,sm**	**Vazni 1 kg bo‘lganto‘pni otish. m**			**Moksi mon yugurish, 10x10 m, s**	**Kuper testi,m**	**Ochkolar**
				O‘ng qo‘l	**Chap qo‘l**	**Ikki qo‘llab**			
1	Isoqov Davlat	4,28 52	793 52	30 54	15,5 50	10,5 50	22,8 52	2762 54	364
2	Valiyev Kamol	4,35 50	791 52	29 52	15,0 48	10,5 50	23,0 50	2733 52	354
3	Karimov Ulug’bek	4,30 52	782 50	29 52	15,5 50	10,5 50	22,8 52	2708 50	356
4	Latipov Karim	4,25 54	795 52	28 50	15,0 48	10,2 48	22,8 52	2781 54	358
5	Quvondiqo v Asilbek	4,31 50	802 54	28 50	14,5 46	10,2 48	22,7 52	2768 54	354
6	Yangiyev Jamol	4,30 52	792 52	29 52	15,0 48	10,5 50	23,0 50	2745 52	356
7	Ismoilov Akbar	4,34 50	785 50	29 52	15,0 48	10,2 48	22,6 54	2756 52	354
8	Elyorov Elbek	4,27 52	806 54	30 54	15,2 48	10,5 50	22,8 52	2731 52	362
9	Umarov Oybek	4,25 54	781 50	29 52	15,0 48	10,2 48	22,5 54	2763 54	360
10	Saidov Said	4,30 52	812 56	30 54	15,5 50	10,5 50	22,8 52	2713 50	364
11	Shodiyev Asqar	4,31 50	806 54	30 54	16,0 52	10,8 52	23,0 50	2720 50	362
12	Berdiyev Behruz	4,20 56	797 52	29 52	15,0 48	10,6 50	22,6 54	2733 52	364
X		4,2 52	795 52,3	29 52,3	15 48,6	10,4 49,5	22,7 52	2743 52,1	359

Izoh: Suratda natija, maxrajda ball hisobida berilgan.

4-jadval.

“Buxoro” jamoasining umumiy jismoniy tayyorgarligi (tajriba guruhi).

№	F.I.Sh	30 m yugurish sm	Uch hatlab sakrash, sm	Vazni 1 kg bo‘lgan to‘pni otish. m			Moksimon yugurish, s	Kuper testi,m	Ochkolar
				O‘ng qo‘l	Chap qo‘l	Ikki qo‘llab			
1	Azizov Jasur	4,30 52	783 50	29 52	15,0 48	10,2 48	23,0 50	2736 52	352
2	Azimov Sardor	4,28 52	792 52	29 52	15,7 50	10,5 50	22,9 50	2714 50	356
3	Raxmatov Laziz	4,26 52	787 50	28 50	15,3 48	10,7 50	22,8 52	2737 52	354
4	Xidirov Xoliq	4,35 50	781 50	27 48	14,5 46	10,2 48	23,0 50	2762 54	346
5	Turdiyev Aziz	4,25 54	795 52	27 48	14,0 44	9,9 46	22,6 54	2769 54	352
6	Mavlonov Mustafo	4,30 52	796 52	28 50	14,6 46	10,2 48	22,8 52	2719 50	350
7	Fatullayev Oybek	4,34 50	772 48	29 52	15,5 50	10,6 50	23,2 48	2678 48	346
8	Gadoyev Asadbek	4,40 48	785 50	30 54	15,0 48	10,5 50	23,1 48	2672 48	346
9	Do’stov Ilhom	4,38 48	775 48	27 48	14,7 46	10,2 48	22,8 52	2734 52	342
10	Eshov Mirxon	4,25 54	791 52	30 54	14,5 46	10,5 50	22,6 52	2739 52	360
11	Temirov Feruz	4,30 52	783 50	28 50	15,0 48	10,5 50	23,2 48	2677 48	346
12	Suyarov Mubin	4,39 48	779 48	30 54	15,5 50	10,8 52	23,0 50	2667 46	348
X		4,31 51	784 50,1	28 51	14,9 47,5	10,4 49,1	22,9 50,5	2717 50,5	349,8

Izoh: Suratda natija, maxrajda ball hisobida berilgan.

5-jadval.

“Yoshlik” jamoasining maxsus jismoniy tayyorgarligi (nazorat guruhi)

№	F.I.Sh	30 m ustunlararo aylanib o‘tish, to‘pni yerga urib, s		Gandbolto‘pini uzoqlikkaotish, m		30 *m* to‘ pni ergaurib yugurish, s	Oldinga chiqishlar, s	Kompleks mashqlar, s	Ochkolar
		O‘ng qo‘l	Chap qo‘l	O’ngqo‘l	Chapqo‘l				
1	Isoqov Davlat	6,7 54	7,1 50	44 54	27 50	4,9 52	19,0 50	31,0 50	360
2	Valiyev Kamol	6,8 52	7,2 48	43 52	26 48	4,9 52	18,6 54	31,2 48	354
3	Karimov Ulug’bek	6,8 52	7,1 50	43 52	27 50	5,0 50	19,2 48	30,6 54	356
4	Latipov Karim	6,7 54	7,0 52	42 50	26 48	4,8 54	18,8 52	31,0 50	360
5	Quvondiqov Asilbek	6,9 50	7,2 48	42 50	26 48	5,0 50	18,6 54	30,6 54	354
6	Yangiyev Jamol	6,8 52	7,1 50	44 54	26 48	4,9 52	19,0 50	30,8 52	354
7	Ismoilov Akbar	6,9	7,2	43	27	5,0	18,8	30,8	354

		50	48	52	50	50	52	52	
8	Elyorov Elbek	6,8 52	7,2 48	45 56	28 52	4,9 52	19,0 50	31,0 50	360
9	Umarov Oybek	6,7 54	7,1 50	44 54	27 50	4,9 52	19,2 48	31,2 48	356
10	Saidov Said	6,9 50	7,1 50	44 54	28 52	5,0 50	18,8 52	30,6 54	362
11	Shodiyev Asqar	6,8 52	7,2 48	45 56	29 54	5,1 48	19,0 50	31,0 50	358
12	Berdiyev Behruz	6,7 54	6,9 54	43 52	26 48	4,8 54	18,8 52	31,2 48	362
X		6,7 52,1	7,1 49,6	43,5 53	26,9 49,8	4,9 51,3	18,9 51	30,9 50,8	357,5

Izoh: Suratda natija, maxrajda ball hisobida berilgan.

6-jadval.

“Buxoro” jamoasining maxsus jismoniy tayyorgarligi (tajriba guruhi)

№	F.I.Sh	30 m ustunlararo aylanib o‘tish, to‘pni yerga urib, s		Gandbolto‘pini uzoqlikkaotish, m		30 *m* to‘ pni ergaurib yugurish, s	Oldinga chiqishlar, s	Kompleks mashqlar, s	Ochkolar
		O‘ng qo‘l	Chap qo‘l	O‘ngqo‘l	Chapqo‘l				
1	Azizov Jasur	6,8 52	7,1 50	44 54	27 50	5,1 48	19,2 48	31,0 50	352
2	Azimov Sardor	6,9 50	7,1 50	44 54	28 52	5,0 50	19,2 48	31,2 48	352
3	Raxmatov Laziz	6,8 52	7,1 50	43 52	27 50	5,0 50	19,0 50	31,0 50	354
4	Xidirov Xoliq	6,9 50	7,2 48	42 50	26 48	5,1 48	18,8 52	31,0 50	346
5	Turdiyev Aziz	6,7 54	7,0 52	42 50	25 46	4,9 52	19,0 50	31,2 48	352
6	Mavlonov Mustafo	6,8 52	7,1 50	43 52	27 50	5,0 50	19,2 48	31,2 48	350
7	Fatullayev Oybek	6,9 50	7,2 48	44 54	28 52	5,1 48	19,4 46	31,2 48	346
8	Gadoyev Asadbek	7,0 48	7,3 46	45 56	27 50	5,1 48	19,2 48	31,0 50	346
9	Do’stov Ilhom	6,9 50	7,1 50	41 48	26 50	5,1 48	19,0 50	31,0 50	346
10	Eshov Mirxon	6,8 52	7,0 52	45 56	26 48	4,9 52	18,8 52	30,8 52	364
11	Temirov Feruz	7,0 48	7,2 48	44 54	28 52	5,1 48	19,0 50	31,2 48	348
12	Suyarov Mubin	7,0 48	7,2 48	45 56	26 50	5,1 48	19,2 48	31,0 50	348
X		6,8 50,5	7,1 49,3	43,5 53	26 49,8	5,0 49,1	19,0 49,1	31,0 49,3	350,3

Izoh: Suratda natija, maxrajda ball hisobida berilgan.

Yuqorida qayd etilgan test natijalariga ko’ra jamoalarning tayyorgarligini tahlil qiladigan bo’lsak, “Yoshlik” jamoasi gandbolchilarining umumiy jismoniy tayyorgarligi o’rtacha X=359 ballik natijani ko’rsatmoqda, bu natija test talablariga ko’ra jamoaning tayyorgarligi 354 balldan yuqori ya’ni o’rtadan yuqori, jamoaning umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshi deb baholashimiz mumkin. Jamoaning maxsus

jismoniy tayyorgarligi esa o’rtacha X=357,5 ballik natijani qayd etdi, test talablariga ko’ra bu ko’rsatkich ham 354 balldan baland ya’ni o’rtadan yuqori, yaxshi deb baholashimiz mumkin.

“Buxoro” jamoasi gandbolchilarining umumiy jismoniy tayyorgarligi o’rtacha X=349,8 ballik natija qayd etmoqda, bu ko’rsatkich test talablariga ko’ra 346 balldan yuqori, ya’ni o’rta qoniqarli deb baholanadi. Jamoaning maxsus jismoniy tayyorgarligi esa X=350,3 ballik natijani qayd etdi, bu natija test talabiga ko’ra bu natija ham 346 balldan yuqori ya’ni o’rta, qoniqarli deb baholashimiz mumkin. Qayd etgan natijalarini o’zaro solishtirganimizda esa “Yoshlik” jamoasiga nisbatan “Buxoro” jamoasining tayyorgarligi biroz pastroq ekanligini guvohi bo’ldik.

Xulosa. Musobaqalarga tayyorgarlik davrida jamoa o’yinchilarini avvalambor maxsus dastur asosida tayyorgarlik ko’rishini tashkil qilish va shu dastur bilan tanishtirish zarur.

Tahlil natijalari shuni ko’rsatib turibdiki, shu vaqtgacha tayyorgarlik jarayonida eng murakkab va maxsus mashqlarga e’tibor kam bo’lgan va atiga 13% ni, murakkab mashqlar tashkil qilsa, 20,1% ni maxsus mashqlar tashkil etadi.

Maxsus jismoniy tayyorgarlikning (MJT) musobaqalar davridagi asosiy vazifasi gandbolsilarning jismoniy va texnik-taktik mahoratlarini, tezkorlik, kuch, chidamlilik, poziston o’yinlari, taktik o’yinlari, tayyorgarlik davri holatida saqlab qolish va o’yinda namoish etishdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni taqazo etdiki, biz mashg’ulotlarda qo’llagan mashqlar natijasida “Buxoro” jamosining jismoniy tayyorgarligi, tadqiqotdan oldingi ko’rsatkichlariga ko’ra tayyorgarlik darajasi o’sganligi kuzatildi.

“Buxoro” jamoasining umumiy jismoniy tayyorgarligi 3,14%, maxsus jismoniy tayyorgarligi esa 3,28% o’sganligi isbotlandi.

Adabiyotlar:

1. Axel Kromer, Positionstraining für Rückraum, Kreis-und Außenspieler, Deutschland 2015.
2. Werner Grage, «Handball training», Deutschland 2015.
3. Akramov J.A. Gandbol: Darslik 2008 y.
4. Акрамов Ж.А. Построение тренировочного процесса гандболистов высших разрядов в многотуровом соревновательном периоде. // Фан-спортга,№3, 2006.
5. Игнатьева В.Я, Тхорев В.И, Петрачева И.В Подготовка гандболистов на этапе высшего спортивного мастерства. М.: “Физическая культура” 2005г.
6. Игнатьева В.Я. “Гандбол” // Азбука спорта.М.: Физкультура и спорт, 2001 год.
7. Игнатьева В.Я. Гандбол. // Учебное пособие для ИФК. М.:ФиС.
8. Игнатьева В.Я. Многолетняя подготовка ганболистов в детско-юношеских спортивных школах: метод. Пособие / - М.: Сов. спорт, 2004 г.
9. Abduyeva S. S. Q. The Development of Jumping Ability in Young Handball Players 12-13 Years Old //Athena: Physical Education and Sports Journal. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 1-5.
10. Abduyeva S. Ways to Conduct National Movement Games with Kindergarten Children //Buxoro davlat pedagogika instituti jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 2.
11. Abduyeva S. S., Ibragimov A. K. Sport o ‘yinlari va uni o ‘qitish metodikasi //Buxoro davlat universiteti. – 2021.
12. Abduyeva S. S. Sport pedagogikasi fanlari va mutaxassislikka kirish //Toshkent irrigatsiya universiteti. – 2021.
13. Abdueva S. S., Khurbonov S., Sabirova N. Evolution of physical performance and techniques of handball girls aged 11-12 //International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology (IJARSET). – 2019.
14. Abduyeva S. S. Q. Peculiarities of Training 13-14-Year-Old Handball Players //Athena: Physical Education and Sports Journal. – 2023. – Т. 1. – №. 2. – С. 46-51.

FUTBOLGA SARALAB OLISHDA MAKTAB O‘QUVCHILARINING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIK KO‘RSATKICHLAR TAHLILI (7-8 YOSH MISOLIDA)

Bobomurodov Abdurafik Egamurodovich,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Jismoniy tarbiya va sport ilmiy tadqiqotlar instituti
Chirchiq shahri, O‘zbekiston
bobomurodov0709@gmail.com

Mazkur maqolada futbol sport turiga saralash jarayonida maktab o‘quvchilarining umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi tahlil qilingan. Tadqiqot 7–8 yoshli bolalar misolida olib borilib, ularning antropometrik o‘lchamlari, tezkorlik, kuch, chaqqonlik va chidamlilik kabi asosiy jismoniy sifatlari solishtirma ko‘rsatkichlar asosida o‘rganildi. Olingan natijalar yosh futbolchilarni tanlab olishda umumiy jismoniy tayyorgarlikning muhim mezon ekanligini, shu bilan birga seleksiya jarayonida individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: *maktab o‘quvchilari, futbol, jismoniy tayyorgarlik, antropometrik ko‘rsatkichlar, sport seleksiyasi, 7 -8 yosh, tezkorlik, chidamlilik.*

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОБЩЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ШКОЛЬНИКОВ ДЛЯ ОТБОРА В ФУТБОЛ (НА ПРИМЕРЕ ДЕТЕЙ 7-8 ЛЕТ)

В данной статье проведён анализ уровня общей физической подготовленности школьников в процессе отбора в футбольный вид спорта. Исследование осуществлялось на примере детей 7–8 лет, при этом изучались их антропометрические показатели, скорость, сила, ловкость и выносливость на основе сравнительных данных. Полученные результаты показали, что общая физическая подготовленность является важным критерием при отборе юных футболистов, а также выявили необходимость учёта индивидуальных особенностей развития детей в процессе селекции.

Ключевые слова: *школьники, футбол, физическая подготовка, антропометрические показатели, спортивный отбор, 7 - 8 лет, быстрота, выносливость.*

ANALYSIS OF GENERAL PHYSICAL PREPARATION INDICATORS OF SCHOOL STUDENTS IN FOOTBALL SELECTION (USED IN THE EXAMPLE OF 7-8 YEARS OLD)

This article presents an analysis of the general physical preparedness of schoolchildren in the process of selection for football. The study was conducted on children aged 7 - 8 years, focusing on their anthropometric indicators, speed, strength, agility, and endurance based on comparative data. The findings revealed that general physical preparedness serves as an important criterion in selecting young football players, and highlighted the necessity of considering children’s individual developmental characteristics during the selection process.

Key words: *schoolchildren, football, physical fitness, anthropometric indicators, sports selection, 7 - 8 years old, speed, endurance.*

Kirish. Mamlakatimizda futbolni ommaviylashtirish va professional darajada rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Zero, futbol nafaqat eng ommabop sport turi, balki yosh avlodni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirish, ularning irodaviy sifatlarini shakllantirish, jismoniy va ma’naviy kamolotini ta’minlashda samarali vosita sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, so‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan ishlarning ilmiy asoslanganligini va davlat darajasida qo‘llab-quvvatlanayotganini ko‘rsatadi.

Xususan, 2023-yil 7-apreldagi PQ-115-son qarorda futbolning ommaviyligini oshirish, iqtidorli yoshlarni aniqlash va ularni professional darajada tayyorlashning zamonaviy tizimini yo‘lga qo‘yish vazifalari belgilab berilgan. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, 2024-yil 20-martdagi PQ-136-son qarorda futbol infratuzilmasini mahalla darajasidan boshlab rivojlantirish, turli yosh toifalarida “mahalla terma jamoalari”ni shakllantirish hamda iqtidorli futbolchilarni tanlab olishning samarali mexanizmlarini yaratish vazifalari ilgari surilgan. Bu esa futbolni ommaviylashtirish jarayonini yanada kengaytirib, yosh iste’dodlarni erta aniqlash, ularning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu

bilan birga, futbol maktablari va akademiyalariga iqtidorli yoshlarni yo‘naltirish, professional sport muassasalari uchun sifatli zaxira tayyorlash masalasi ham ustuvor vazifalardan biri sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

Mazkur qarorlarning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, ular nafaqat futbolni sport turi sifatida rivojlantirishga, balki yoshlarning jismoniy salomatligini mustahkamlash, irodaviy va axloqiy fazilatlarini shakllantirishga, jamiyatda sog‘lom turmush tarzini keng targ‘ib qilishga ham xizmat qiladi. Ayni paytda, futbolning ommaviy va professional yo‘nalishlarda uyg‘un rivojlanishi mamlakatimiz sport sohasi raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro maydonda milliy terma jamoalarimizning muvaffaqiyatli ishtirokini ta’minlash uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi: 7–8 yoshli maktab o‘quvchilarining jismoniy va ko‘rsatkichlari asosida futbol soprt turiga saralash imkoniyatlarini aniqlash.

Tadqiqot usullari: Tadqiqotda ilmiy va ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, pedagogik kuzatuv, pedagogik nazorat, pedagogik testlash, pedagogik tajriba, matematik-statistika kabi usullardan foydalanilgan.

Tadqiqot vazifalari: 7–8 yoshli maktab o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini baholash.

Futbolga saralashda ahamiyatli bo‘lgan tezkorlik, chidamlilik va boshqa sifatlarni aniqlash.

Olingan natijalar asosida futbol sport turiga tanlash mezonlarini asoslash.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Maktab o‘quvchilarini futbol sport turiga saralash va yo‘naltirish jarayonida ularning jismoniy tayyorgarlig ko‘rsatkichlarini baholash muhim metodologik asos hisoblanadi. Chunki futbol sport turi o‘z mohiyatiga ko‘ra yuqori darajadagi chidamlilik, tezkorlik, kuch, chaqqonlik, qobiliyatlarini talab qiladi. Shu sababli, o‘quvchilarni mazkur sport turiga saralash va yo‘naltirishda ularning umumiy jismoniy tayyorgarligi, jismoniy sifatlarni rivojlanganligini chuqur o‘rganish hamda ilmiy asoslangan mezonlar yordamida baholanishi zarur.

Avvalo, o‘quvchilarni futbol sport turiga saralashda umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari (yugurish tezligi, sakrash balandligi, chidamlilik darajasi, tana og‘irligi va bo‘yi, mushak kuchi) asosiy mezon sifatida qo‘llaniladi.

1- jadval.

Futbol sport turiga saralab olingan 7–8 yoshli maktab o‘quvchilarini umumiy jismoniy tayyorgarlik solishtirma ko‘rsatkichlari (n=32)

T/r	Nazorat mashqlari	Jinsi	Tajriba guruhi (n=16)			Nazorat guruhi (n=16)			t	P
			$\bar{x}$	σ	V%	$\bar{x}$	σ	V%		
1.	Gimnastika o‘rindig‘ida tizzalarni bukmasdan oldinga egilish (sm).	O‘	15,06	1,06	7,05	13,56	1,41	10,42	2,94	P<0,01
		Q	8,25	0,77	9,39	7,31	0,87	11,94	2,78	P<0,05
2.	Yuqori startdan 30 m. ga yugurish (s).	O‘	6,11	0,59	9,73	6,87	0,70	10,16	2,86	P<0,01
		Q	5,88	0,52	8,77	6,45	0,62	9,68	2,42	P<0,05
3.	Yuqori startdan 60 m. ga yugurish (s).	O‘	9,40	0,95	10,07	11,03	1,32	12,01	3,45	P<0,05
		Q	10,47	0,79	7,59	11,44	0,96	8,41	2,69	P<0,05
4.	Chalqancha yotgan holatdan gavdani bukib yozish (marta)	O‘	15,31	1,74	11,37	13,50	1,63	12,10	2,63	P<0,05
		Q	14,69	1,30	8,87	13,06	1,12	8,60	3,27	P<0,05
5.	5 daqiqalik yugurish (m).	O‘	936	106,81	11,41	812	99,62	12,27	2,95	P<0,01
		Q	869	89,19	10,27	789	82,81	10,50	2,27	P<0,05

Izoh: O‘ – o‘g‘il bolalar; Q – qiz bolalarTadqiqot oxirida futbol sport turiga saralab olingan 7-8 yoshli maktab o‘quvchilarining tadqiqot oxirida umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari o‘g‘il bolalarda gimnastika o‘rindig‘ida tizzalarni bukmasdan oldinga egilish (sm) tajriba guruhida o‘rtacha ko‘rsarkich 15,06±1,06 sm. ni, ko‘rsatgan bo‘lsa nazorat guruhida esa bu ko‘rsatkich 13,56±1,41 sm. ni, tashkil qilganligi aniqlandi. Natijalar o‘rtasidagi ishonchlik farqi t=2,94 P<0,01 kuzatilmadi. Mazkur nazoart testi bo‘yicha tajriba guruhidagi qiz bolalarda 8,15±0,77 sm. ni, ko‘rsatgan bo‘lsa nazorat guruhida esa 6,87±0,70 sm. ni, tashkil qildi, ko‘rsatkichlar o‘rtasida ishonchli farqi t=2,78 P<0,05 kuzatilmadi.

Yuqori startdan 30 m. ga yugurish (s) bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkich tajriba guruhida 6,11±0,59 s. ni, ko‘rsatgan bo‘lsa, nazorat guruhida bu ko‘rsatkich 6,87±0,70 tashkil qilganligi aniqlandi. Natijalar o‘rtasidagi ishonchli farqi t=2,86 P<0,01 kuzatilmadi. Mazkur nazoart testi bo‘yicha tajriba guruhi qiz

bolalarda
5,88±0,52 s. ni, ko‘rsatgan bo‘lsa, nazorat guruhida esa 6,45±0,62 s. ni, tashkil qilib ular o‘rtasidagi ko‘rsatkichlarni ishonchli farqi t=2,42 P<0,05 kuzatilmadi.

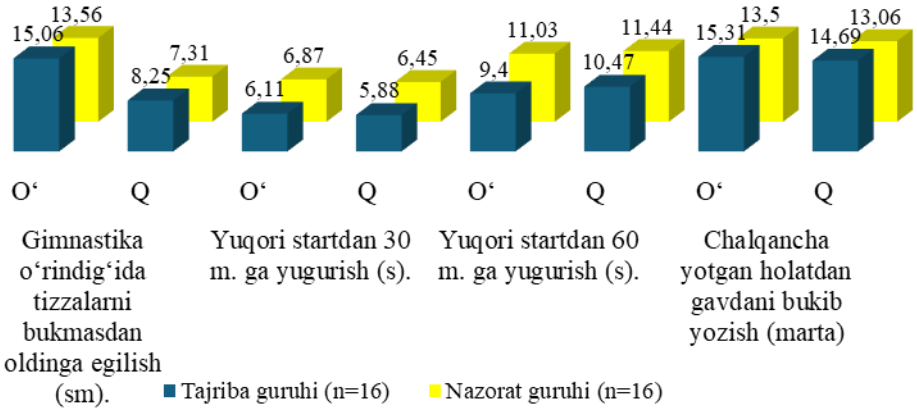

1- rasm. Futbol sport turiga saralab olingan o‘quvchilarning umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining solishtirma dinamikasi

Yuqori startdan 60 m. ga yugurish (s) bo‘yicha tajriba guruhi o‘rtacha ko‘rsatkichi 9,40±0,95 s. ni, nazorat guruhida esa 11,03±1,32 tashkil qilganligi aniqlandi. Natijalar o‘rtasidagi ishonchli farqi t=3,45 P<0,05. kuzatilmadi. Mazkur nazorat testi bo‘yicha tajriba guruhi qiz bolalarda esa 10,47±0,79 s. ni, 11,44±0,96 s ni tashkil qilib ko‘rsatkichlar o‘rtasida ishonchli farqi t=2,69 P<0,05 kuzatilmadi

Chalqancha yotgan holatdan gavdani bukib yozish (marta) bo‘yicha tajriba guruhi sinaluvchilarini o‘rtacha ko‘rsatkichi 15,31±1,74 martani nazorat guruhida esa 13,05±1,63 martani tashkil qilganligi aniqlandi. Natijalar o‘rtasidagi ishonchli farqi t=2,63 P<0,05 kuzatilmadi. Mazkur nazorat testi bo‘yicha tajriba guruhi qiz bolalarda 14,69±1,30 martani, nazorat guruhida esa 13,06±1,12 martani tashkil qilib, ko‘rsatkichlar o‘rtasida ishonchli farqi t=3,27 P<0,05 kuzatilmadi

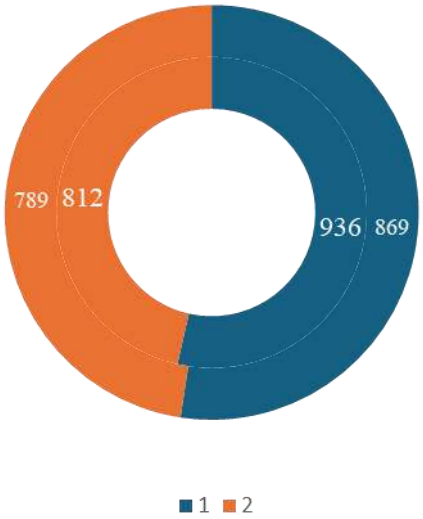

2- rasm. futbol sport turiga saralab olingan o‘quvchilarning 5 daqiqa yugurish bo‘yicha tayyorgarlik ko‘rsatkichlarining solishtirma dinamikasi

5 daqiqalik yugurish (m). bo‘yicha tajriba guruhi o‘g‘il bolalarning o‘rtacha ko‘rsatkichi 936±106,81 m. ni, nazorat guruhida esa 812±99,62 m. ni, tashkil qilganligi aniqlandi. Natijalar o‘rtasidagi ishonchli farqlar t=2,95 P<0,01 kuzatilmadi. Mazkur nazoart testi bo‘yicha tajriba guruhi qiz bolalarda 869±89,19 martani ko‘rsatgan bo‘lsa, nazorat guruhi sinaluvchilarida esa 789±82,81 m. ni tashkil qildi, ko‘rsatkichlar o‘rtasida ishonchli farqi t=2,27 P<0,05 kuzatilmadi.

Biz olib borgan tadqiqotimiz yakunida 7 - 8 yoshli maktab o‘quvchilarni futbol sport turiga saralab olingan o‘g‘il bolalarni umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari tahlili tadqiqot oxiri natijalari diagrammada ifodalangan bo‘lib ular tajriba guruhi (TG) va nazorat guruhi (NG) o‘rtasidagi farqlar ko‘rsatib berilgan.

Shuni aytish lozimki, tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida o‘tkazilgan mashg‘ulotlar jarayonida ularni umumiy jismoniy tayyorgarligini aniqlash maqsadida berilgan nazorat mashqlari bo‘yicha tajriba guruhi ko‘rsatgan natijalari nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa qilib aytganda biz tomonimizdan berilgan nazorat mashqlari shuni ko‘rsatadiki, maktab o‘quvchilarning yosh xos jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgani o‘quvchilarni umumiy jismoniy tayyorgarlik bo‘yicha mashg‘ulotlar jarayonida qo‘llash o‘quvchilarni umumiy jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda muhim omil sanaladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, futbol sport turiga saralab olingan 7–8 yoshli maktab o‘quvchilarining umumiy jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida sezilarli farqlarni namoyon qilgan. O‘g‘il bolalarda gimnastika o‘rindig‘ida tizzalarni bukmasdan oldinga egilish, yuqori startdan 30 va 60 m ga yugurish, chalqancha yotgan holatdan gavdani bukib yozish hamda 5 daqiqalik yugurish ko‘rsatkichlari tajriba guruhida yuqori natijalarni ko‘rsatdi. Qiz bolalarda ham tegishli testlar bo‘yicha tajriba guruhi ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan ustunlik qilgan, bu esa individual jismoniy rivojlanish va tayyorgarlik darajasining futbolga saralash jarayonida ahamiyatini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, 7–8 yoshdagi bolalarning tezkorlik, chidamlilik, kuch va elastiklik kabi jismoniy sifatlarini hisobga olgan holda futbol sport turiga saralash tizimini ilmiy asoslash mumkin. Bu esa seleksiya jarayonida yosh futbolchilarni tanlash samaradorligini oshirish va ularning sportdagi istiqbollarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Верхошанский Ю.В. Fundamentals of Special Strength Training in Sport. – Москва: Sport Science, 2011. – 312 с.

2. Ahmedov B. Sportchilarni futbol turiga tanlab olishda morfologik va funksional ko‘rsatkichlarning ahamiyati. – Toshkent: O‘zDJTI, 2019. – 122 b.

3. Фомин Р.А. Основы спортивного отбора и ориентации в детско-юношеском спорте. – Москва: Физкультура и спорт, 2009. – 256 с.

4. Бальсевич В.К. Онтогенез спортивных способностей детей и подростков. – Москва: Физкультура и спорт, 2010. – 214 с.

5. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. – Москва: Физкультура и спорт, 2013. – 344 с.

6. Колдуэлл Дж. С., Макнейр П. Дж., Уильямс М. (2003) Влияние повторяющихся движений на сгибание поясницы и активность мышц, выпрямляющих позвоночник, у гребцов. // Клиническая биомеханика 18, 704-711

7. G‘aniboyev I.D., Xo‘jamkeldiyev G‘.S. Yakkakurash, koordinatsion va siklik sport turlari (Yengil atletika). O‘quv qo‘llanma. Ch.: 2019. - 166 b.

8. Olimov M.S., Shakirjanova K.T., Rafiyev H.T., To‘xtaboyev N.T., Kolobov V.A. va boshqalar. Yakkakurash, koordinatsion va siklik sport turlari “Yengil atletika” // Darslik. ITA-Press nashryoti. T.: 2018. - 376 b.

9. Olimov M.S., Shakirjanova K.T., Rafiyev H.T., To‘xtaboyev N.T., Smurigina L.V., Kolobov V.A. va boshqalar. Yengil atletika nazariyasi va uslubiyati // Darslik. ITA-Press nashryoti. T.: 2018. – 432 b.

BADMINTONCHILARNING TEXNIKASINI OSHIRUVCHI MASHQLARNING TASNIFLANISHI

Fayziyev Yaxshi Ziyoyevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrasi dotsenti

Mazkur ilmiy maqolada badminton sport turida texnik mahoratni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar tizimi va ularning tasniflanishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda badmintonchilarning harakat koordinatsiyasi, tezkorlik, aniqlik va texnik usullarni mukammallashtirishga xizmat qiluvchi mashqlar turi, shakli va mazmuni asosida guruhlarga ajratiladi. Shuningdek, mashqlarni tanlashda sportchilarning yoshi, jismoniy tayyorgarlik darajasi va musobaqaga tayyorgarlik bosqichi hisobga olinadi. Maqolada mashqlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar, ularning o‘quv-mashg‘ulot jarayonidagi o‘rni va amaliy natijalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari asosida badmintonchilarning texnik salohiyatini oshirishga xizmat qiladigan mashqlar tizimi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: *badminton, texnika, sport, mashq, tezkorlik, kuch.*

КЛАССИФИКАЦИЯ УПРАЖНЕНИЙ, УЛУЧШАЮЩИХ ТЕХНИКУ БАДМИНТОНИСТОВ

В данной научной статье анализируется система упражнений, направленных на развитие технических навыков в бадминтоне, и их классификация. В исследовании бадминтонисты разделены на группы по виду, форме и содержанию упражнений, способствующих совершенствованию координации движений, скорости, точности и технических приёмов. Также при выборе упражнений учитываются возраст спортсменов, уровень их физической подготовки и этап подготовки к соревнованиям. В статье рассматриваются методические подходы, способствующие повышению эффективности упражнений, их роль в тренировочном процессе и практические результаты. На основании результатов исследования предлагается система упражнений, способствующая повышению технического потенциала бадминтонистов.

Ключевые слова: *бадминтон, техника, вид спорта, упражнение, скорость, сила.*

CLASSIFICATION OF EXERCISES THAT IMPROVE THE TECHNIQUE OF BADMINTON PLAYERS

This scientific article analyzes the system of exercises aimed at developing technical skills in badminton and their classification. The study divides badminton players into groups based on the type, form and content of exercises that serve to improve movement coordination, speed, accuracy and technical methods. Also, the age of the athletes, their level of physical fitness and the stage of preparation for the competition are taken into account when choosing exercises. The article covers methodological approaches that serve to increase the effectiveness of exercises, their role in the training process and practical results. Based on the results of the study, a system of exercises is proposed that serves to increase the technical potential of badminton players.

Keywords: *badminton, technique, sport, exercise, speed, strength.*

Kirish. Badminton sportning raketka bilan tayanuvchi turi bo‘lganligi sababli badmintonchi uchun eng muhim jihatlar kuch va mushaklarning qisqarishi tezligi hisoblanadi. Shuning uchun badmintonda texnika, eng avvalo, aynan shu sifatlarda imkon qadar to‘la va samarali foydalanishni tahminlab berishi zarur. Boshqacha aytganda, badmintonchining texnikasi uning mashg‘ulot jarayonida o‘zlashtirgan dinamik kuch imkoniyatlarini eng to‘la ravishda yuzaga chiqarishiga yo‘naltiriladi. Shunday qilib, badmintonchining sport texnikasi deganda, maxsus harakatlarning shunday tizimi tushuniladiki, u sportchi tomonidan mashg‘ulot jarayonida egallangan dinamik kuch imkoniyatlarining maksimal darajada qo‘llanishga yo‘naltiriladi hamda tashqi va ichki kuchlardan oqilona foydalanishni ko‘zda tutadi. Sportning tezlik – kuchga asoslangan turlariga xos xususiyat qisqa muddatlilik va kuchlanishning maksimal quvatidir.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Badminton sportida texnik mahoratning oshirilishi va rivojlanishi, jismoniy tayyorgarlik bilan birga, harakatlar koordinatsiyasi, aniqligi va tezkorligini yaxshilashga qaratilgan mashqlar muhim o‘rin tutadi. Bu soha bo‘yicha ilmiy izlanishlar turli yillarda olib

borilgan bo‘lib, sportchilarning texnik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi mashqlar tizimi va metodikasining takomillashuvi doimiy ravishda yangilanib bormoqda.

Badmintonchining texnikasi va ularning jismoniy tayyorgarligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish, ilgari muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri bo‘lgan. Bir nechta tadqiqotlar badmintonning harakat koordinatsiyasi**,** to‘pni qaytarish va zarbalar aniqligini oshirish**,** tezlik va reaksiya vaqtini qisqartirish kabi texnik ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun mashqlarni optimallashtirishga qaratilgan.

Badmintonchilarning texnikasini oshirish bo‘yicha amalga oshirilgan ilmiy ishlar turli metodologiyalarni taklif etgan. Ular orasida mashqlarni turlarga ajratish**,** sportchining individual xususiyatlarini hisobga olish, va har bir musobaqa oldidan tayyorgarlik jarayonini yaxshilash kabi muhim tamoyillarni o‘z ichiga olgan. Biroq, bu sohadagi tadqiqotlar hali ham to‘liq amalga oshirilmagan va ko‘plab yondashuvlar bir-biridan farq qiladi.

Shu nuqtada, mavjud ilmiy tadqiqotlar asosan badmintonchilarning texnik tayyorgarlik darajasini oshirish maqsadida qo‘llaniladigan mashqlarni tizimlashtirish va ularning ta’sirini o‘rganishga qaratilgan. Mashqlarni tasniflash va samarali metodlarni ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy izlanishlar davom etmoqda.

Hozirgi kunda, texnikasini oshirish bo‘yicha mashqlarning tasnifi va metodik yondashuvlarni to‘liq o‘rganish va yangi yondashuvlarni amaliyotga tadbiq etish, sportchilar va murabbiylar uchun katta ahamiyatga ega. Bu borada mavjud ilmiy ishlanmalar hali ham muvofiq metodologik qarorlarni topishga intilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. O‘sib borayotgan texnik mahoratga sportchi tayyorgarligining har bir bosqichida uning jismoniy tayyorgarligi darajasida muvofiq kelishi zaruriy shart sanaladi. Aks holda ziddiyatlar yuzaga keladi: jismoniy tayyorgarlikning muayyan darajasiga erishilganda egallanib mustahkamlanib qolgan harakati ko‘nikmalari keyinchalik sportchining o‘sib borilayotgan jismoniy imkoniyatlarida oqilona foydalanilishini qiyinlashtirib qo‘yish mumkin. Badminton mashqlari tezlik kuch mashqlari sirayasiga kirgani uchun sportchining texnikasi eng avvalo uning aynan tezlik kuch imkoniyatlaridan eng to‘la va samarali foydalanishini ta’minlab berishi kerak.

Tezlik kuch mashqlarining o‘ziga xos xususiyatlari ularning qisqa muddatliligi va ayniqsa urg‘u berilayotgan bosqichlarda mushaklarni maksimal darajada zo‘riqtirish bilan bog‘likligidir. Shuning uchun bu mashqlarning texnikasi sportchiga ularni bajarish jarayonida zarur lahzalarda, kuchlanishni eng yuqori darajada rivojlantirishga imkon berishi zarur badminton mashqlari texnika nuqtai nazardan juda murakkab. Ular mushak zo‘riqishlari koordinatsiyasini murakkabligi jihatidan ajralib turadi; sportchining klassik mashqlarni bajarishi mashqlarning imkon chegarasida zo‘riqtirish hamda ular faoliyatini keskin almashtirish, yahlit tez bo‘shashtirish bilan bog‘liq, buning o‘sishga, sportchi barcha tayanchli harakat bosqichlarida muvozanatini saqlab turishi lozim.

Badminton mashqlarning yuksak darajadagi koordinatsion murakkabligi tufayli, ayniqsa, sport bellashuvlarning bugungi sharoitida ularning ishonch bilan bajarilishi nihoyatda muhim ahamiyatni kasb etadi. Buni ta’minlovchi asosiy omillar: texnik ko‘nikmalarning nisbiy barqarorligi hamda variativligi, bir muncha o‘zgaruvchanligi hisoblanadi. Badmintonda texnikaning variatsialigi ayniqsa zarur, negaki sportchi turli xil og‘irlikdagi Shtanga bilan mashqlar bajaradi.

Klassik mashqlarning ishonchliligiga chalg‘ituvchi omillarga nisbatan harakat ko‘nikmalarini amalga oshirish barqarorligi hamda harakatlarning mustahkam avtomatlashtirishini ta’minlovchi texnik mahoratini takomillashtirish bo‘yicha juda katta ishni qunt bilan bajarish orqali erishiladi. Sport texnikasini tahlil etishda tizimli-strukturani yondoshuvdan tobora kengroq foydalanilmoqda: sport mashqining texnikasiga alohida tizimlardan tashkil topgan harakatlar tizimi (muayyan birlik, yahlitlikni tashkil etuvchi o‘zaro bog‘liq elementlar yig‘indisi) sifatida qaralib, bu tizimlar ham o‘z navbatida, u yoki bu darajada murakkab bo‘lgan tarkibiy qismlardan iborat bo‘ladi va h.k. Mashqni tashkil etuvchi tizimlar bu uning priyomlari, qism va bosqichlaridir. Har bir tizim o‘sha to‘zilishiga – tizimchalarining o‘zaro munosabatiga doir asosiy qonunlarga ega. Harakatlar tizimi mexanikasini taxlil etishda ko‘pincha tuzilmalarning uch hil turi farqlanadi: dinamik, kinematik va ritmik tuzilma.

Dinamik tuzilma bu ko‘rib chiqilayotgan tizim uchun asosiy hisoblangan hamda tana qismlarining bir-biri va tashqi qismlar (tayanch, snaryadlar, muhit) bilan o‘zaro kuchga tayanadigan (dinamik) ta’sirlanishi qonuniyatlaridir. Asosiy tashqi hamda ichki kuchlar: mushaklarning zo‘riqishi, og‘irliklar, tayanch reaksiyasi, inertsiya kuchlari, tarang sirt diformatsiyasi va boshqa ana shu qonuniyatlar bilan bog‘liq. Kinematik tuzilma ko‘rib chiqilayotgan tizim uchun asosiy sanalgan hamda makon va zamon (vaqt) ichidagi harakatlarning o‘zaro aloqodorligiga bog‘liq bo‘lgan qonuniyatlaridir. U makoniy xususiyatlarida namayon bo‘ladi, masalan Shtanga va sportchining og‘irlik markazi (u.o.m.), Shtangani hamda sportchi tanasining ayrim qismlari tezligi va tezlanishi kabi tushunchalar orqali ifodalanadi. Shundan makoniy, ya’ni makondagi harakatlarni ochib beruvchi tuzilmani; zamonaviy, ya’ni harakatlar zamonda (vaqtda) qanday tashkil

etilishini ko‘rsatuvchi tuzilmani; makoniy-zamoniy, ya’ni harakatlarning tezkorligi hamda yo‘nalishi va ularning o‘zgarishlari haqida tasavvur beruvchi tuzilmani ajratib ko‘rsatish qabul qilingan.

Ritmik tuzilma – bu ko‘rib chiqilayotgan tizim nisbatlari uchun asosiy hisoblangan va mashqning alohida tarkibiy qisimlarini u yoki bu xususiyatlarga (kuch, tezlik va x.k.) urg‘u bergan holda vaqt davomida bajarish qonuniyatlaridir. Tizim sifatidagi har bir mashqning ritmik tuzilmasi uning alohida tarkibiy qismlari (to‘zimlarni) ritmik tuzilmalarining birlashib ketishi bilan farqlanadi. Ritm yaxlit mashqqa ham uning alohida qismlariga ham xos, kuchga urg‘u berish esa tizim yoki tizimchaning odatda, yetakchi (asosiy) tarkibiy qismiga (bosqichiga) mos keladi. Bir holatda ritm to‘g‘ri, harakatlar samaradorligini oshiruvchi, boshqa holda esa noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin – bu texnik mahoratini shakilantirish va takomillashtirish jarayoning asosiy vazifalaridan biri. Odam organizmi juda murakkab tizim xisoblanib, u turli–tuman axborotlar oqimi asosida o‘z-o‘zini boshqarishga qodir. Shuning uchun yana bir tuzilma ajratiladi, u axborotning turli tarkibiy qismlari orasidagi o‘zoro aloqodorlik qonuniyatlarini ochib beruvchi axborot tuzilmasidir.

Badmintonchilarning texnikasini oshirishda amalga oshiriladigan mashqlar turli xil bo‘lishi mumkin. Ular quyidagi asosiy guruhlarga ajratilishi mumkin:

- **Asosiy texnik mashqlar**: Bu turdagi mashqlar sportchilarning zarba berish uslubi, pozitsiya olish va to‘pni aniqlik bilan qaytarish kabi asosiy texnik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, forehand va backhand zarbalarini yaxshilash, to‘pni aynan kerakli joyga yo‘llash.
- **Tezlik va reaksiya mashqlari**: Badminton o‘yinida tezlik juda muhim. Shuning uchun, tezkor harakatlar va to‘pga tez javob berish uchun mashqlarni o‘z ichiga oladi. Tezlikni oshirishga xizmat qiluvchi mashqlar oyoq harakatlari va tananing elastikligini rivojlantirishga yordam beradi.
- **Koordinatsiya mashqlari**: Badmintonda harakatlar koordinatsiyasi muhim rol o‘ynaydi. Oyoqlar va qo‘llarning uyg‘un ishlashi, pozitsiyaga o‘tkazish, to‘pni yuqori aniqlikda qaytarish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun maxsus mashqlar ishlab chiqilgan.
- **Jismoniy tayyorgarlik mashqlari**: O‘yinchi jismoniy jihatdan tayyor bo‘lishi kerak. Jismoniy tayyorgarlik mashqlari, yengil va tezkor harakatlar uchun zarur bo‘lgan kuch, chidamlilik va elastiklikni oshirishga qaratilgan. Bu mashqlar qizdirish (razm) va mushaklarni kuchaytirishga xizmat qiladi.
- **Taktil va vizual mashqlar**: Badmintonda vizual aniqlik va taktil sezgirlik ham muhim ahamiyatga ega. Raqibning harakatini oldindan taxmin qilish va shunga qarab o‘z pozitsiyasini o‘zgartirish uchun maxsus mashqlar mavjud. Bu mashqlar sportchining reaksiyalari va diqqatini yaxshilashga yordam beradi.

Badmintonchilarning texnikasini oshirish uchun amalga oshiriladigan mashqlarni tasniflashda quyidagi asosiy faktorlarga e’tibor qaratish lozim:

- **Sportchining yoshi va tajribasi**: Yosh va tajribali sportchilarga turli darajadagi mashqlar berilishi zarur. Yosh sportchilar uchun o‘yinni asosiy qoidalarga mos ravishda o‘rganish va to‘g‘ri texnik ko‘nikmalarni shakllantirish muhimdir. Tajribali sportchilar uchun esa murakkab va yuqori darajadagi texnik mashqlar talab etiladi.
- **Jismoniy tayyorgarlik darajasi**: Mashqlarni tanlashda sportchining umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi ham hisobga olinishi lozim. Sportchilarning chidamliligi, kuchi, tezligi va boshqa jismoniy ko‘rsatkichlari mashqlarni tasniflashda muhim omil bo‘lishi kerak.
- **Musobaqa bosqichiga tayyorgarlik**: Badmintonchi musobaqaga tayyorlanayotgan bo‘lsa, mashqlarni o‘yinchi uchun o‘ziga xos tayyorgarlik dasturiga moslashtirish kerak. Bu davrda texnik mashqlar musobaqa strategiyasiga asoslangan holda tanlanadi.

Xulosa. Badmintonchilarning texnikasini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi, sportchilarning mahoratini mukammallashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, texnik mahoratni oshirish uchun mashqlarni aniq tasniflash va har bir sportchining individual xususiyatlarini hisobga olish juda muhim. Sportchilarni tayyorlash jarayonida nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki harakatlar koordinatsiyasi, aniqlik, tezlik va reaksiya vaqti kabi texnik ko‘nikmalarni yaxshilashga alohida e’tibor qaratish zarur.

Ilmiy izlanishlar, mashqlarni turli guruhlarga ajratish va har bir bosqichda sportchining texnik salohiyatini rivojlantirish uchun metodik yondashuvlarni ishlab chiqishda davom etmoqda. Mashqlarni samarali va tizimli ravishda qo‘llash, badmintonchilarning o‘yin uslubi va jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Bundan tashqari, texnikasini oshirish bo‘yicha mashqlarni takomillashtirish, sportchilarning yuqori natijalarga erishishiga imkon yaratadi. Shuning uchun, badminton sportining texnik jihatlarini rivojlantirishda yangi metodlar va yondashuvlarni joriy etish, sportchilarning jismoniy va ruhiy tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi.

Yakuniy natija sifatida, maqolada taqdim etilgan tadqiqotlar va metodologik yondashuvlar badmintonchilarning texnik mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi mashqlarni tanlash va qo‘llashda yanada samarali yo‘llarni ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida, yuqori darajadagi sport natijalariga erishish imkoniyatlarini yaratadi.

- Ushbu maqola, sportchilarning texnik mahoratini oshirish uchun jismoniy tayyorgarlik mashqlarini qanday qilib samarali va progressiv tarzda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Buchheit, M., & Laursen, P. B. (2013). High-intensity interval training, solutions to the programming puzzle. // Sports Medicine, 43(5), 313-338.

1. Ushbu manba sportchilarni jismoniy tayyorgarlikni oshirish va intensiv mashg‘ulotlar orqali texnik ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni ko‘rib chiqadi.

2. Gül, M., & Özdinçler, A. R. (2016). Badminton sportunda teknik ve taktik eğitimin önemi. // International Journal of Science Culture and Sport, 4(6), 601-610.

3. Hopkins, W. G., Marshall, S. W., & Batterham, A. M. (2009). Progressive resistance training for improving performance in sports. // Sports Medicine, 39(1), 57-69.

4. Kovačević, J., & Šimek, M. (2018). Methodological approaches to improving the technical and tactical aspects of badminton. // Journal of Sports Science & Medicine, 17(4), 537-542.

5. Karomatovich I. A., Akhtamovich H. S. Techniques of Young Greco-Roman Wrestlers to Improve their Combinational Attack Moves // Nexus: Journal of Advances Studies of Engineering Science. – 2022. – Т. 1. – №. 6. – С. 10-14.

6. Abduyeva S. System approach in the formation of the physical culture of the personality // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

7. Abduyeva S. The psychological significance of highly qualified 19-21-year-old handball players between periods in the training proces // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

8. Junaydulloevich, A. M. (2021). Methodology of teaching athletics for children of different ages. // Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 2(05), 49-59.

9. Junaydulloyevich A. M., Haydarqulovich Q. H. The development of effective ways to improve reproductive health of married student girls // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 04. – С. 249-258.

10. Fayziev Y. Z. Physical culture of a student's personality as a social and individual value/Ya. Z. Fayziev, D. Ya. u. Zieev, GV Sytnik // Physical culture of students. – 2022. – №. 71. – С. 172-179.

11. Fayziyev Y. Z., Sattorov M. Factors that determine the impact of physical education. – 2020.

12. Fayziyev Y. Z., Sattorova P. Ways to use new pedagogical technologies when conducting physical education lessons at school. – 2020.

YOSH FUTBOLCHILARNING KOMPLEKS TAYYORGARLIK MASHG‘ULOT SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA KORRELYATSIYANING AHAMIYATI

Mo‘minov Feruzjon Ilxomovich,
Buxoro davlat universiteti
Jismoniy tarbiya va sport fakulteti
Sport faoliyati kafedrasi dotsenti, p.f.f.d. (PhD)

Mazkur maqolada yosh futbolchilarning kompleks tayyorgarlik mashg‘ulotlari samaradorligini oshirishda korrelyatsion tahlilning ilmiy va amaliy ahamiyati keng qamrovda yoritilgan. Futbolchilarni tayyorlash jarayonida jismoniy sifatlar (kuch, chidamlilik, tezkorlik, epchillik, moslashuvchanlik), texnik va taktik ko‘nikmalar hamda psixologik barqarorlik o‘zaro chambarchas bog‘liq holda shakllanishi alohida ta’kidlanadi. Ushbu omillar o‘rtasidagi statistik bog‘liqlikni aniqlash orqali murabbiylar mashg‘ulot jarayonini individuallashtirish, yuklamalarni maqbullashtirish va natijada futbolchilarning sport mahoratini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Maqolada, shuningdek, korrelyatsion tahlilning metodologik asoslari – Pearson koeffitsienti, Spearman rangi korrelyatsiyasi va regressiya tahlili haqida ma’lumotlar berilgan hamda ularning sport pedagogikasida qo‘llash imkoniyatlari amaliy misollar orqali ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *futbol, yosh futbolchilar, kompleks tayyorgarlik, samaradorlik, korrelyatsiya, jismoniy sifatlar, texnik-taktik tayyorgarlik.*

ЗНАЧЕНИЕ КОРРЕЛЯЦИИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ КОМПЛЕКСНОЙ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ

В данной статье всесторонне рассматривается научное и практическое значение корреляционного анализа в повышении эффективности комплексных тренировочных занятий юных футболистов. Подчёркивается, что в процессе подготовки футболистов физические качества (сила, выносливость, быстрота, ловкость, гибкость), технико-тактическое мастерство и психологическая устойчивость тесно взаимосвязаны. Выявление статистической связи между этими факторами даёт тренерам возможность индивидуализировать тренировочный процесс, оптимизировать нагрузки и в конечном итоге повышать спортивное мастерство футболистов. В статье также представлена информация о методических основах корреляционного анализа – коэффициенте Пирсона, ранговой корреляции Спирмена и регрессионном анализе, а на практических примерах раскрывается их применение в спортивной педагогике.

Ключевые слова: *футбол, юные футболисты, комплексная подготовка, эффективность, корреляция, физические качества, технико-тактическая подготовка.*

THE IMPORTANCE OF CORRELATION IN INCREASING THE EFFICIENCY OF COMPLEX TRAINING FOR YOUNG FOOTBALL PLAYERS

This article comprehensively covers the scientific and practical importance of correlation analysis in increasing the effectiveness of complex training sessions for young football players. It is emphasized that in the process of training football players, physical qualities (strength, endurance, speed, agility, flexibility), technical and tactical skills, and psychological stability are closely interconnected. By identifying the statistical relationship between these factors, coaches have the opportunity to individualize the training process, optimize the loads, and ultimately improve the sports skills of football players. The article also provides information on the methodological foundations of correlation analysis - Pearson coefficient, Spearman rank correlation, and regression analysis, and their application in sports pedagogy is revealed through practical examples.

Keywords: *football, young football players, complex training, efficiency, correlation, physical qualities, technical and tactical training.*

Kirish. Futbol sporti bugungi kunda dunyoning eng ommabop sport turlaridan biri sifatida millionlab muxlislar va millionlab yosh sportchilarni birlashtiradi. Uning mashhurligi nafaqat o‘yin jarayonining dinamikligi va tomoshabopligi, balki yuqori darajadagi jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikni talab qilishi bilan ham izohlanadi. Futbolchilar musobaqalarda muvaffaqiyat qozonishi uchun ularning organizmi har tomonlama tayyor bo‘lishi, ya’ni kuch, chidamlilik, tezkorlik, epchillik va koordinatsiya kabi

jismoniy sifatlari rivojlangan bo‘lishi bilan birga, texnik va taktik bilimlari mukammal shakllangan bo‘lishi zarur.

Ayniqsa, yosh futbolchilar uchun bu jarayon ikki barobar muhimdir. Chunki 12–15 yosh oralig‘i bolaning fiziologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan jadallik bilan rivojlanadigan davriga to‘g‘ri keladi. Shu yoshda mushak-skelet tizimi, yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari faol rivojlanadi, markaziy asab tizimining qo‘zg‘aluvchanligi ortadi va koordinatsion qobiliyatlar tez shakllanadi. Agar murabbiylar bu davrni to‘g‘ri boshqara olsalar, yosh futbolchilarni kelgusida yuqori sport natijalariga erishishga tayyorlash uchun poydevor yaratiladi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda jismoniy tarbiya va sport sohasiga davlat miqyosida alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Prezident Farmoni bilan tasdiqlangan “Harakatlar strategiyasi”, 2019-yil 4-dekabrdagi PQ-4558-sonli Qaror, shuningdek, 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-son Farmon sportni rivojlantirish va sog‘lom turmush tarzini ommalashtirishga qaratilgan muhim hujjatlar qatoriga kiradi. Shuningdek, PQ-4794-son Qaror orqali hududlarda sport maktablari faoliyatini takomillashtirish, iqtidorli yoshlarni saralash va ularga zamonaviy sharoit yaratish vazifalari belgilab berilgan.

Mazkur islohotlar doirasida yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonida ilmiy asoslangan metodikalardan, jumladan, statistik tahlil usullaridan foydalanish zaruriyati yanada ortmoqda. Chunki kompleks tayyorgarlik samaradorligini aniqlash va uni oshirish jarayoni faqat tajriba va kuzatishlarga emas, balki aniq ilmiy dalillarga, ya’ni statistik hisob-kitoblarga asoslangan holda amalga oshirilishi kerak. Shu ma’noda, korrelyatsion tahlil futbolchilarning jismoniy sifatlari bilan texnik va psixologik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib beruvchi muhim metod sifatida ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Kompleks tayyorgarlik – bu futbolchining har tomonlama rivojlanishini ta’minlovchi murakkab pedagogik jarayon bo‘lib, u jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikning uzviy uyg‘unlashuvi orqali amalga oshiriladi. Futbol sportining murakkab tuzilishi shuni ko‘rsatadiki, har bir tayyorgarlik komponenti alohida emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlantirilishi lozim.

Jismoniy tayyorgarlik futbolchilarning harakat faoliyatida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Kuch, chidamlilik, tezkorlik, epchillik va moslashuvchanlik kabi sifatlar futbolchining asosiy jismoniy salohiyatini belgilab beradi. Masalan, kuchning rivojlanishi pressing va to‘qnashuvlarda ustunlik berar ekan, chidamlilik esa butun o‘yin davomida yuqori tempni ushlab turishga xizmat qiladi. Tezkorlik qarshi hujumlarda raqibdan oldinroq qaror qabul qilish imkonini beradi, epchillik esa harakatlar koordinatsiyasini, moslashuvchanlik esa murakkab o‘yin vaziyatlarida to‘pni boshqarish samaradorligini ta’minlaydi. Jismoniy tayyorgarlikni muntazam va ilmiy asosda rivojlantirmasdan turib futbolchi o‘z imkoniyatlarini to‘liq namoyon eta olmaydi.

Texnik tayyorgarlik futbolchilarning to‘p bilan harakat qilish, zarba berish, uzatma amalga oshirish, to‘pni qabul qilish va dribling kabi elementlarni mukammal egallashini o‘z ichiga oladi. Futbolning texnik jihati qanchalik puxta o‘zlashtirilsa, o‘yin jarayonida samaradorlik shunchalik yuqori bo‘ladi. Texnik tayyorgarlik jarayonida murabbiylar futbolchilarga o‘yin davomida tezkor va aniq harakatlar qilishni o‘rgatib, jismoniy sifatlar bilan uyg‘unlikda takomillashtirishi kerak.

Taktik tayyorgarlik jamoaviy harakatlarning uyg‘unligi va futbolchilarning o‘yinda to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Pressing, qarshi hujum, pozitsion hujum, standart vaziyatlardan foydalanish kabi elementlar futbolchilardan nafaqat texnik mahoratni, balki o‘yinni o‘qish, vaziyatni oldindan his qilish va strategik fikrlashni talab etadi. Taktik tayyorgarlikning samarali tashkil etilishi futbol jamoasining musobaqalardagi natijalarini bevosita belgilab beradi.

Psixologik tayyorgarlik esa futbolchining ruhiy barqarorligi, stress holatlariga qarshi turish qobiliyati, diqqatni jamlash va irodaviy sifatlarini mustahkamlashga qaratiladi. Musobaqa jarayonida futbolchining ruhiy holati ko‘pincha jismoniy va texnik salohiyatidan ham ko‘ra hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Masalan, yuqori bosim ostida o‘yin namoyish etayotgan futbolchining psixologik tayyorgarligi yetarli bo‘lmasa, u hatto mukammal texnikaga ega bo‘lsa-da, samarali natija ko‘rsata olmaydi. Shu bois psixologik mashg‘ulotlar – autogen mashqlar, vizualizatsiya, motivatsion suhbatlar va stressni boshqarish metodlari – futbolchilar tayyorgarlik tizimining ajralmas qismi hisoblanadi.

Umuman olganda, kompleks tayyorgarlikning nazariy asoslari shuni ko‘rsatadiki, futbolchilarni yuqori sport natijalariga tayyorlashda faqat alohida sifatlarni rivojlantirish emas, balki ularning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlash muhimdir. Jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikning uyg‘un rivojlanishi futbolchilarning musobaqalarda maksimal darajada samarali o‘ynashlarini kafolatlaydi. Shu sababli murabbiylar mashg‘ulotlarni tashkil etishda har bir komponentni ilmiy asosda, o‘zaro bog‘liqlikda va uzluksizlik tamoyillari asosida olib borishlari lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Korrelyatsiya – bu ikki yoki undan ortiq o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasini aniqlash imkonini beruvchi muhim statistik metod bo‘lib, u sport pedagogikasida ayniqsa katta ahamiyat kasb etadi. Futbolchilarning jismoniy sifatlari (kuch, tezkorlik, chidamlilik, epchillik, moslashuvchanlik) bilan texnik-taktik ko‘rsatkichlari (uzatma aniqligi, zarba samaradorligi, to‘pni olib yurish sifati va boshqalar) o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashda korrelyatsion tahlil keng qo‘llaniladi.

Pearson korrelyatsiya koeffitsienti – miqdoriy (interval yoki nisbat ko‘rinishidagi) o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi chiziqli bog‘lanishni aniqlash uchun qo‘llaniladi:

$$r = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \cdot \sum(y_i - \bar{y})^2}}$$

Bu formulada: x_i – birinchi belgining qiymati, y_i – ikkinchi belgining qiymati, $\bar{x}$ va $\bar{y}$ – o‘rtacha qiymatlar. Agar $r \approx +1$ bo‘lsa – kuchli musbat bog‘liqlik, $r \approx -1$ bo‘lsa – kuchli salbiy bog‘liqlik, $r \approx 0$ bo‘lsa – bog‘lanish yo‘qligini bildiradi.

Spearman rangi korrelyatsiyasi – o‘zgaruvchilar tartiblangan yoki reyting ko‘rinishida berilganda ishlatiladi:

$$r_s = 1 - \frac{6\sum d_i^2}{n(n^2 - 1)}$$

Bu yerda: d_i – bir xil obyektning ikki reytingi orasidagi farq, n – obyektlar soni. Masalan, futbolchilarning texnik mahorati murabbiylar tomonidan reyting asosida baholangan bo‘lsa, shu reyting bilan jismoniy test natijasi o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlashda Spearman formulasi qo‘llaniladi.

Kendall korrelyatsiya koeffitsienti – kichik hajmdagi tanlanmalar va subyektiv baholarda qo‘llanadi:

$$\tau = \frac{(N_c - N_d)}{\frac{1}{2}n(n-1)}$$

Bu yerda: Nc – mos keluvchi juftlar soni, Nd – mos kelmaydigan juftlar soni, n – kuzatishlar soni.

Korrelyatsion tahlilning metodologik ahamiyati shundaki, u nafaqat mavjud bog‘lanishni aniqlash, balki mashg‘ulot jarayonida qaysi sifatlar ustida ko‘proq ishlash zarurligini ham ko‘rsatadi. Yuqori korrelyatsiyaga ega sifatlar asosiy ustuvor yo‘nalish sifatida tanlanadi, past korrelyatsiya esa yangi metodlarni izlash yoki qo‘shimcha mashqlar joriy qilish zaruratini bildiradi.

Shu tariqa, korrelyatsion tahlil futbolchilarning tayyorgarlik darajasini chuqurroq anglash, mashg‘ulot jarayonini ilmiy asoslash va samaradorlikni oshirishda eng muhim statistik metodlardan biri sifatida qo‘llaniladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqotda 12–13 yoshli futbolchilardan tashkil topgan ikki guruh ishtirok etdi: nazorat guruhi (n=20) va tajriba guruhi (n=20). Mashg‘ulot dasturi davomida futbolchilarning jismoniy sifatlari (30 m sprint, 1000 m yugurish, uzunlikka sakrash, to‘ldirma to‘pni uloqtirish) hamda texnik ko‘nikmalari (to‘pni olib yurish, zarba aniqligi, uzatma samaradorligi) o‘lchandi. Natijalar korrelyatsion tahlil yordamida qayta ishlanib, jismoniy sifatlar bilan texnik ko‘nikmalar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik darajasi aniqlandi.

1-jadval.

12–13 yoshli futbolchilardan tashkil topgan korrelyatsion tahlili

Ko‘rsatkich	O‘rtacha ± SD	r (korrelyatsiya)	P qiymat
30 m sprint va to‘pni olib yurish	5.12±0.34 / 7.45±0.28	r=0.74	p<0.01
1000 m yugurish va faol harakat	4.12±0.42 / 8.12±0.31	r=0.69	p<0.05
Sakrash va pressing samaradorligi	2.18±0.22 / 6.98±0.40	r=0.63	p<0.05

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari futbolchilarning jismoniy sifatlari bilan ularning texnik-taktik ko‘rsatkichlari o‘rtasida o‘rta va yuqori darajadagi musbat korrelyatsiyalar mavjudligini ko‘rsatdi. Bu shuni anglatadiki, jismoniy tayyorgarlik darajasi bevosita futbolchilarning texnik va taktik harakatlar samaradorligiga ta’sir ko‘rsatmoqda.

Avvalo, tezkorlik va texnik samaradorlik o‘rtasida aniqlangan yuqori korrelyatsiya futbolchilarni tayyorlash jarayonida tezlikni rivojlantirish mashqlariga alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Chunki yuqori tezlik nafaqat qisqa masofalarda yugurish natijalarini yaxshilaydi, balki o‘yin davomida to‘pni olib yurish, raqibni aldash, tezkor qaror qabul qilish va samarali pressing o‘tkazishda ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, chidamlilik va faol harakat samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlik ham sezilarli darajada ijobiy natija berdi. Bu futbolchilar o‘yin davomida yuqori tempni saqlab turishlari, pressingni samarali qo‘llashlari va butun 90 daqiqa davomida barqaror faoliyat ko‘rsatishlari uchun chidamlilikni rivojlantirish muhimligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, musobaqa jarayonida yuqori jismoniy yuklamalarni bardoshli qabul qila oladigan futbolchilar texnik va taktik jihatdan ham ko‘proq samaradorlik ko‘rsatmoqda.

Muhokama. Epchillik va koordinatsiya ko‘rsatkichlari texnik harakatlarning aniqligi va samaradorligi bilan o‘rta darajadagi bog‘liqlik ko‘rsatdi. Bu shuni anglatadiki, epchillikni rivojlantiruvchi mashqlar (konuslar orqali dribling, yo‘nalishlarni tez-tez o‘zgartirish mashqlari, kichik maydonlarda o‘yinlar) texnik ko‘nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, psixologik tayyorgarlik bilan texnik-taktik samaradorlik o‘rtasida ham ma’lum darajadagi bog‘lanish kuzatildi. Diqqatni jamlash, stressga qarshi turish, musobaqa vaziyatida tezkor qaror qabul qilish futbolchining texnik harakatlar sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Demak, jismoniy mashg‘ulotlar bilan bir qatorda psixologik tayyorgarlik ham murabbiylar dasturida muhim o‘rin tutishi kerak.

Ushbu natijalar mashg‘ulot dasturlarini individuallashtirish zarurligini asoslab beradi. Har bir futbolchining jismoniy va psixologik xususiyatlari hisobga olingan holda tuzilgan individual dasturlar ularning texnik va taktik rivojlanishini tezlashtiradi. Masalan, chidamlilik darajasi past bo‘lgan futbolchilar uchun yugurish mashqlari ko‘paytirilsa, tezkorlik natijalari past bo‘lgan futbolchilar uchun tezlik mashqlariga ko‘proq vaqt ajratilishi kerak.

Shu bilan birga, korrelyatsion tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, yuqori darajadagi natijalarga erishish uchun murabbiylar mashg‘ulotlarda ko‘p tomonlama yondashuvdan foydalanishlari lozim. Birgina texnik mashqlar bilan cheklanib qolmasdan, jismoniy sifatlarni ham izchil rivojlantirish, psixologik tayyorgarlikni mustahkamlash va o‘yin vaziyatlarini modellashtirish orqali mashg‘ulotlarni samarali qilish mumkin.

Xulosa. Yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonida kompleks yondashuvning o‘rni beqiyosdir. O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, jismoniy sifatlar (tezkorlik, chidamlilik, kuch, epchillik) bilan texnik-taktik ko‘rsatkichlar o‘rtasida sezilarli darajadagi korrelyatsion bog‘liqlik mavjud. Ayniqsa, tezkorlik bilan texnik samaradorlik va chidamlilik bilan faol harakat o‘rtasidagi yuqori musbat bog‘lanish murabbiylar uchun muhim ilmiy-amaliy ko‘rsatkich bo‘lib xizmat qiladi. Bu natijalar mashg‘ulot dasturlarini shakllantirishda individual yondashuv zarurligini asoslab beradi.

Kompleks tayyorgarlik samaradorligini oshirishda korrelyatsion tahlilning qo‘llanilishi futbolchilarning har tomonlama rivojlanishini nazorat qilish, mashg‘ulot yuklamalarini optimallashtirish va individual rivojlanish trayektoriyalarini belgilash imkonini yaratadi. Jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlikning uyg‘un rivojlanishi esa futbolchilarning musobaqalardagi natijalarini sezilarli darajada oshiradi.

Shunday qilib, kompleks tayyorgarlikni ilmiy asosda tashkil etish va korrelyatsion tahlil yordamida samaradorlikni muntazam baholab borish yosh futbolchilarning sport mahoratini yuksak darajaga ko‘tarishning eng muhim shartidir.

Amaliy tavsiyalar:

1. Murabbiylar uchun: mashg‘ulotlarni rejalashtirishda futbolchilarning individual ko‘rsatkichlarini hisobga olib, yuqori korrelyatsiya aniqlangan jismoniy sifatlarni rivojlantirishga ko‘proq e’tibor qaratish lozim.

2. Tezkorlikni rivojlantirish: dribling, qisqa masofaga sprint va yo‘nalishni tez o‘zgartirish mashqlari texnik samaradorlikni oshirish uchun muntazam qo‘llanishi kerak.

3. Chidamlilikni mustahkamlash: uzoq masofaga yugurish, interval mashqlar va kichik maydonlarda yuqori tempda o‘yinlar o‘tkazish futbolchilarning butun o‘yin davomida faol bo‘lishini ta’minlaydi.

4. Texnik va jismoniy tayyorgarlikni uyg‘unlashtirish: texnik mashqlarni jismoniy yuklamalar bilan birgalikda qo‘llash (masalan, charchagan holda zarba berish yoki uzatma mashqlari) musobaqa sharoitiga yaqinlashtirilgan samarali usul hisoblanadi.

5. Psixologik tayyorgarlik: futbolchilarda stressga qarshi turish, diqqatni jamlash va motivatsiyani oshirish bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar mashq dasturlariga muntazam kiritilishi zarur.

6. Monitoring va nazorat: futbolchilarning ko‘rsatkichlarini muntazam kuzatib borish, korrelyatsion tahlil orqali yangi ma’lumotlarni tahlil qilish va mashg‘ulot dasturini moslashtirish samaradorlikni oshiradi.

7. Ilmiy yondashuv: murabbiylar mashg‘ulot jarayonida statistik tahlil usullaridan foydalanishni o‘z amaliyotiga joriy etib borishi, natijalarni tahlil qilishda ilmiy metodlardan foydalanishi zarur.

Adabiyotlar:

1. Reilly T., Bangsbo J., Franks A. Anthropometric and physiological predispositions for elite soccer. // Journal of Sports Sciences, 2000, vol. 18(9), pp. 669–683.

2. Williams A.M., Hodges N.J. Practice, instruction and skill acquisition in soccer: Challenging tradition. // Journal of Sports Sciences, 2005, vol. 23(6), pp. 637–650.

3. Rampinini E., Bishop D., Marcora S.M. et al. Validity of simple field tests as indicators of match-related physical performance in top-level professional soccer players. // International Journal of Sports Medicine, 2007, vol. 28(3), pp. 228–235.

4. Stolen T., Chamari K., Castagna C., Wisloff U. Physiology of soccer: An update. // Sports Medicine, 2005, vol. 35(6), pp. 501–536.

5. Mujika I., Santisteban J., Impellizzeri F.M., Castagna C. Fitness determinants of success in men’s and women’s football. // Journal of Sports Sciences, 2009, vol. 27(2), pp. 107–114.

6. Little T., Williams A.G. Specificity of acceleration, maximum speed, and agility in professional soccer players. // Journal of Strength and Conditioning Research, 2005, vol. 19(1), pp. 76–78.

7. Dellal A., Chamari K., Pintus A. et al. Heart rate responses during small-sided games and short intermittent running training in elite soccer players: A comparative study. // Journal of Strength and Conditioning Research, 2008, vol. 22(5), pp. 1449–1457.

8. Anderson L., Orme P., Di Michele R. et al. Quantification of training load during one-, two- and three-game week schedules in professional soccer players from the English Premier League: Implications for carbohydrate periodisation. // Journal of Sports Sciences, 2016, vol. 34(13), pp. 1250–1259.

9. Aziz A.R., Mukherjee S., Chia M., Teh K.C. Relationship between measured maximal oxygen uptake and aerobic endurance performance with running repeated sprint ability in young soccer players. // Journal of Sports Medicine and Physical Fitness, 2007, vol. 47(4), pp. 401–407.

10. Bangsbo J., Mohr M., Krustrup P. Physical and metabolic demands of training and match-play in the elite football player. // Journal of Sports Sciences, 2006, vol. 24(7), pp. 665–674.

11. Rebelo A., Brito J., Seabra A., Oliveira J. et al. Physical match performance of youth football players in relation to physical capacity. // European Journal of Sport Science, 2013, vol. 13(5), pp. 475–482.

12. Impellizzeri F.M., Rampinini E., Marcora S.M. Physiological assessment of aerobic training in soccer. // Journal of Sports Sciences, 2005, vol. 23(6), pp. 583–592.

13. Gabbett T.J., Mulvey M.J. Time-motion analysis of small-sided training games and competition in elite women soccer players. // Journal of Strength and Conditioning Research, 2008, vol. 22(2), pp. 543–552.

14. Mo‘minov F.I., Narzullayev F.A. Yosh futbolchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda kompleks yondashuvning ilmiy asoslari. // O‘zbekiston jismoniy tarbiya va sport ilmiy jurnali, 2021, №3, 45–52.

15. Kamolov O.O. Eksperimental mashg‘ulotlar asosida yosh sportchilarning jismoniy tayyorgarligini oshirish samaradorligi. // Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2022, №4, 120–126.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABI 5-7-SINF O‘QUVCHILARINI HARAKATLI O‘YINLAR ORQALI JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Sultanova Nargizaxon Yakubjanovna,
Buxoro davlat universiteti
Jismoniy tarbiya va sport fakulteti
“Sport nazariyasi va metodikasi” kafedrasi dotsenti

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktabi 5-7-sinf o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarligini shakllantirishda harakatli o‘yinlarning ilmiy-uslubiy ahamiyati yoritilgan. Harakatli o‘yinlarning fiziologik, pedagogik va psixologik xususiyatlari tahlil qilingan hamda ularning jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi roli ochib berilgan. Shuningdek, o‘quvchilarda tezkorlik, chidamlilik, kuch, chaqqonlik va koordinatsiyani rivojlantiruvchi o‘yinlar misol tariqasida keltirilgan. Maqola natijalariga ko‘ra, jismoniy tarbiya darslarida harakatli o‘yinlardan tizimli foydalanish o‘quvchilarni sog‘lom turmush tarziga yo‘naltirishda samarali vosita ekanligi isbotlangan.

Kalit so‘zlar: *jismoniy tarbiya, harakatli o‘yinlar, jismoniy sifatlar, 5-7-sinf o‘quvchilari, sog‘lom turmush tarzi, pedagogik jarayon.*

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ 5–7 КЛАССОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ ПОСРЕДСТВОМ ПОДВИЖНЫХ ИГР

В данной статье рассматривается научно-методическое значение подвижных игр в формировании физической подготовленности учащихся 5–7-х классов общеобразовательной школы. Проанализированы физиологические, педагогические и психологические особенности подвижных игр, и раскрыта их роль в развитии физических качеств. Приведены примеры игр, развивающих у учащихся быстроту, выносливость, силу, ловкость и координацию движений. По результатам, изложенным в статье, доказано, что систематическое использование подвижных игр на уроках физической культуры является эффективным инструментом формирования у учащихся здорового образа жизни.

Ключевые слова: *физическое воспитание, подвижные игры, физические качества, учащиеся 5–7-х классов, здоровый образ жизни, педагогический процесс.*

DEVELOPMENT OF PHYSICAL TRAINING OF STUDENTS IN GRADES 5–7 OF GENERAL SECONDARY SCHOOL THROUGH ACTIVE GAMES

This article highlights the scientific and methodological significance of active games in the formation of physical fitness of students in grades 5–7 of a general secondary school. The physiological, pedagogical and psychological characteristics of active games are analyzed and their role in the development of physical qualities is revealed. Also, games that develop speed, endurance, strength, agility and coordination in students are given as examples. According to the results of the article, the systematic use of active games in physical education lessons has been proven to be an effective tool in guiding students towards a healthy lifestyle.

Keywords: *physical education, active games, physical qualities, 5th–7th grade students, healthy lifestyle, pedagogical process.*

Kirish. Mamlakatimizda yosh avlodning jismoniy va ma’naviy barkamolligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Sog’lom turmush tarzini shakllantirish, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug’ullanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda mardlik, vatanparvarlik, vatanga sadoqat tuyg’ularini kamol toptirish, axoli orasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo‘naltirilgan keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jismoniy tarbiya va sport vositalari, xususan, harakatli o‘yinlar o‘quvchilarning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. 5-7-sinf o‘quvchilari (10-13 yosh davri) jismoniy rivojlanishning eng faol bosqichida bo‘lib, ularning tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va koordinatsiya sifatlarini rivojlantirish uchun qulay davr hisoblanadi. Shu sababli, harakatli o‘yinlardan foydalanish ularning jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali vositasi sanaladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. *Harakatli o‘yinlarning ahamiyati.* Harakatli o‘yinlar bolalarda: Fiziologik jihatdan – mushaklar faoliyatini kuchaytiradi, qon aylanish va nafas olish tizimini yaxshilaydi, asab tizimini mustahkamlaydi; Pedagogik jihatdan – intizom,jamoaviylik, o‘zaro yordam va mas’uliyatni shakllantiradi; Psixologik jihatdan – stressni kamaytiradi, darslarga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, o‘ziga ishonchni kuchaytiradi. Bundan tashqari harakatli o‘yinlar bolalarni jismoniy jihatdan o‘stirish uchungina emas, balki aqliy va ahloqiy jihatdan tarbiyalash uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Jamoa bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlarda bolalarda maqsadga erishish uchun farosatlilik va qat’iyatlilik ko‘rsatish, jamoa oldida, o‘z xatti-harakatlari uchungina emas, balki o‘rtoqlarining xatti-harakalari uchun ham mas’uliyatni sezish xislatlari tarbiyalanadi.

Harakatli o‘yinlardan umumiy jismoniy tayyorgarlikni va maxsus sport tayyorgarligini oshirish vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishda foydalaniladi.

10 - 15 yoshli o‘smir va qizlar bilan harakatli o‘yinlar o‘tkazishda (5 - 9 sinf o‘quvchilari) shu narsalarni e`tiborga olish kerakki, bu yoshda organizmning o‘sishi va rivojlanishi xali davom etadi. Skeletning to‘liq suyakka aylanish jarayoni, mushak kuchining oshib borishi va ichki organlarning rivojlanishi to‘liq tugallanmagan bo‘ladi.

Yurak-qon tomir va asab tizimlari faoliyatida ta’sirlanish yoki qo‘zg‘aluvchanlikning oshib ketishi ayrim narsalarga tez jahl chiqishida namoyon bo‘lishi mumkin. 12 - 16 yoshdagi o‘smir va qizlar organizmining chidamliligi kattalar organizmi bilan taqqoslashda ma’lum me’yorda chegaralanganligi ma`lum bo‘ladi.

O‘smirlarda tanasi og‘irligining ortib borishi asosan mushaklar massasining oshishi hisobiga ro‘y beradi. Ularda tana og‘irligiga nisbatan mushak kuchining rivojlanishi ortda qolishi sezilmaydi. Qizlarda esa o‘smirlarga mushak tizimi nisbatan sust rivojlanadi (chunonchi, yelka kamari mushagi bo‘shroq). Biroq qizlarning mushaklari kam rivojlanishiga qaramay, ular tana og‘irligi o‘smirlar tana og‘irligidan orqada qolmaydi. Bu tananing uzunligi tos belbog‘i va yog‘ qatlamlarining rivojlanishi bilan bog‘liqdir.

12 - 16 yoshli o‘smir va qizlar qo‘l, oyoqlari va tanasi uzunligining ushbu o‘zaro nisbatiga ko‘ra, qizlarda ko‘proq tana uzun, oyoqlari o‘smirlarga nisbatan qisqa bo‘lib, natijada qizlar qadami uzunligi kaltaroq bo‘ladi.

O‘pkaning tiriklik sig‘imi va tana og‘irligi ko‘rsatkichlarining qiyosiy bahosi, ular qizlarda past ekanligini ko‘rsatdi.

Katta maktab yoshidagi o‘quvchilarda abstrakt (mavhum) fikrlash imkoniyati, vaqt, hodisalar, o‘zlari va o‘rtoqlariga nisbatan ongli munosabatda bo‘lish, irodani mustahkamlash qobiliyati bir muncha ortadi. Ko‘pchilik o‘smir va qizlarda sport turlari bilan shug‘ullanishga bo‘lgan qiziqishi uzil-kesil aniqlanadi. Muntazam ravishda tashkil qilingan harakatli o‘yinlar o‘quv-sport ishlarining sifatini oshirishga, shug‘ullanuvchilar harakat qobiliyatini takomillashtirishga va jismoniy rivojlanish dinamikasiga ijobiy ta`sir ko‘rsatishi mumkin.

Harakatli o‘yinlarning turkumlari va rivojlanish bosqichlari

Harakatli o‘yinlar o‘z vazifasiga ko‘ra quyidagilarga bo‘linadi: - bilim beruvchi; - sog’lomlashtiruvchi; - hordiq chiqaruvchi.

Harakatli o‘yinlar quyidagi turkumlarga bo‘linadi;

- kichik yoshdagi bolalarga beriladigan harakatli o‘yinlar;
- o‘rta yoshdagi bolalarga beriladigan harakatli o‘yinlar;
- katta yoshdagi bolalarga beriladigan harakatli o‘yinlar;

Jismoniy sifatlarni rivojlantirish jarayonida o‘yinlarning roli

Tezkorlik – qisqa masofaga yugurish, tezkor harakatlarni bajarish orqali;

Chidamlilik – estafeta va uzoq davom etadigan o‘yinlar orqali;

Chaqqonlik va koordinatsiya – to‘p bilan mashqlar, sakrash va egiluvchanlikni talab qiluvchi o‘yinlar orqali;

Kuch – tortishish, qo‘l-oyoqlarni ishlatadigan mashqlar orqali.

Tadqiqot metodologiyasi. 3–4 sinflarda harakatli o‘yinlarni darsning asosiy va yakunlovchi qismlarida o‘tkazish tavsiya etiladi. O‘yinlarda yugurish, sakrash, uloqtirish yoki irg‘itish kabi harakatlar bajarilishiga alohida e`tibor berish lozim. Bu yoshdagi bolalar bilan asosan oddiy va o‘rtacha murakkab o‘yinlar o‘tkaziladi. Agar bolalar etarli darajada tayyorlangan bo‘lsa, yana murakkabroq, ya`ni jamoalarga bo‘linib ijro etiladigan o‘yinlarni ham o‘tkazish mumkin. Bolalar bu o‘yinlarda “Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun” qoidasiga binoan birgalikda harakat qilishni o‘rganadilar. Bu hol butun jamoaning, uning ishtirokchilarning mas`uliyatini oshiradi. Komandali o‘yinlar etarli darajada chaqqonlik, hozirjavoblik, farosatlilik va jismoniy tayyorgarlik talab qilib, ayni vaqtda bu xususiyatlarni rivojlantiradi.

Tavsiya etiladigan o‘yinlar. Qadimgi ajdodlarimiz hozirgi Markaziy Osiyo xududlaridagi barcha xalqlar (qozoq, qirg’iz, turkman, tojik, uyg’ur va h.k.) bilan yaqin aloqadorlikda hayot kechirgan. Ularning ijtimoiy turmush madaniyati bir-biriga o‘xshash bo‘lib, urfodatlari, turli marosimlari ham tutashib ketgan. Shu sababdan ham milliy harakatli o‘yinlar o‘zaro aralashib ketgan.

Misol uchun: ko‘pkari-uloq, poyga, qiz quvmoq, otdan ag’darish, otda qilichlashish (savalash), nayza sanchish, dorboz, kurash kabi murakkab harakatli o‘yinlar Markaziy Osiyoning barcha xududlarida keng tarqalgan.

Ijtimoiy-madaniy turmush sharoitidan kelib chiqqan “quloq cho‘zma”, “Eshak mindi”, “Oq suyak”, “Chillik” (chillak), “Qalpoq tepish”, “Piyoda poyga”, “Poda to‘p”, palaxmon va shaxmondan tosh otish, kamondan (yoy) nayza (o‘q) otish, “Xo‘rozlar jangi”, “Mushuk va sichqon”, “Bo‘ta soldi”, “To‘qqiz tosh”, “Shuvoq”, “Bekinmachoq” kabi yuzlab milliy harakatli o‘yinlar ham barcha xalqlar, elatlar, urug’-aymoqlar hayotida chuqur o‘rin egallagan.

Bu o‘yinlarning tarixi 2 - 3 ming yildan kam emas. “Alpomish”, “Go‘ro‘g’li”, “Kun tug’mush”, “Qiriq qiz”, “Toxir va Zuxra” kabi xalq og’zaki ijodi durdonalari kabi minglab harakatli o‘yinlar ham yozma bo‘lmaganligi sababli og’izdan og’izga o‘tib bizgacha yetib kelgan. Chunki o‘g’il uylantirish, qiz chiqarish, beshik, sunnat, payg’ambar yoshi kabi ulug’ to‘ylar, Navro‘z, Hosil yig’ish bayramlari (qovun sayli, gul sayli va h.k), hayitlar, gashtaklar (gaplar) va juda ko‘p marosimlar xalqdan xalqqa o‘tib kelgan. Ularning mazmunida asosan ko‘pkari-uloq, poyga, otdan ag’darish, qiz quvmoq, kurash kabi o‘yinlar qatorida “Piyoda poyga”, “Quloq cho‘zma”, “Xo‘rozlar jangi”, “To‘qqiz tosh” (qizlar o‘yini), “Gardkam” (oshiq o‘yinlari) kabi xilma-xil qiziqarli o‘yinlar ham o‘rin olgan.

“Milliy harakatli o‘yinlar” asosida yangi vazifalar mujassamlashadi. Ularni quyidagi yo‘nalishlarda ijro etish maqsadga muvofiq bo‘ladi, ya’ni:

1. Harakatli o‘yinlarni shug’ullanuvchilarning yoshiga qarab belgilash va turkumlarga ajratish (jismoniy sifatlarni tarbiyalovchi).

2. Bolalar bog’chalarida tashkil etiladigan harakatli o‘yinlarning tartib va tizimlarini qo‘llash.

3. Boshlang’ich (I – IV) va yuqori sinflarda (V – VII, VIII – IX, X – XI) o‘tiladigan harakatli o‘yinlarning ijtimoiy-tarbiyaviy xususiyatlariga e’tiborni kuchaytirish.

4. Aholi istiqomat joylari, istirohat va ko‘ngil ochish bog’lari, o‘quvchiyoshlarning yozgi dam olish oromgohlari, sog’lomlashtirish sport markazlarida tashkil etiladigan harakatli o‘yinlarni sharoitlarga qarab belgilash va h.k. Eng muhimi esa o‘quvchilarga harakatli va milliy o‘yinlarning ijtimoiy-madaniy, tarbiyaviy, sog’lomlashtirish xususiyatlari, shuningdek mehnat va Vatanga sadoqat tuyg’ularini his etishdagi ijtimoiy-pedagogik jarayonlarni mukammal, chuqur singdirish davr talabidir.

1. Estafeta yugurishlari – tezkorlik va jamoaviylikni rivojlantiradi;
2. To‘pni qo‘lga olish – chaqqonlik va diqqatni oshiradi;
3. Kim chaqqon? – tezlikni rivojlantiradi;
4. Ovchi va quyonlar – egiluvchanlik va strategik fikrlashni rivojlantiradi;
5. Ortiqcha chiqib ketmasin – koordinatsiya va diqqatni kuchaytiradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili.

Metodik talablar. O‘yinlarni o‘quvchilarning yosh va jismoniy tayyorgarlik darajasiga mos tanlash; O‘quv jarayonida xavfsizlik qoidalariga rioya qilish; Har bir o‘yinning tarbiyaviy ahamiyatini inobatga olish; Darsning asosiy va yakuniy qismlarida o‘yinlardan oqilona foydalanish.

Harakatli o‘yinlar bilan mashg’ulotlarda jamoaning tashkil qilish usuli va o‘yinning mazmuniga qarab xar bir o‘yinning tarbiyaviy imkoniyatidan to‘liq foydalangan maqul. Chunki xar bir o‘yin o‘yinchilardan yuqori darajadagi intizomni o‘zining qiziqishi xoxishini jamoa bilan bog’lashni talab qiladi. Agar o‘qituvchi o‘yin mobaynida o‘quvchilarni o‘z ixtiyoriga tashlab quysa ayrim o‘quvchilarda o‘zbilarmonchilik mensimaslik va manmanlikni belgilari vujudga kelishi mumkin.

Harakatli o‘yinlar o‘quvchilarning organizm tizimidagi xar bir organlar funktsiyasini to‘liq faoliyat rivojlantirishga va o‘sishga deyarli ta’sir etishi lozim. Maxalliy sharoitni bolalarning jismoniy tayyorgarligini va shu sinfning umumiy xulqini e`tiborga olgan xolda, o‘qituvchi o‘yinlarning mazmuni va qoidasiga o‘zgartirish kiritib darsning pedagogik axamiyatini oshiradigan metodik usullarni tanlashi mumkin. Darsda mana shunday oldindan tanlangan o‘yinlardan foydalanib o‘rgatish, tarbiyalash va soglomlashtirish vazifalarini to‘liq xal qilishga yordam beradi.

Bu o‘yinlar I – IV, V – VII sinf o‘quvchilari uchun katta axamiyatga ega bo‘lib oldin o‘rganilgan o‘yinlarni asta-sekin murakkablashtirib borishni talab qiladi. Darsda qo‘llaniladigan boshqa mashqlar bilan harakatli o‘yinlar o‘rtasida o‘xshashlik va tashkiliy-metodik bog’lanish bo‘lishi lozim. O‘quvchilarga oldindan tanish bo‘lgan vaqt olmaydigan va katta kuch talab qilmaydigan o‘yinlarni darsning tayyorgarlik qismida berilsa bo‘ladi. Asosiy mashqlardan keyin nisbatan tinch o‘yinlarni (masalan yurish va to‘pni

o‘zatish bilan bog’liq bo‘lgan o‘yinlar) o‘tkazish mumkin. Shuning uchun oldindan ma`lum qoidalarga ko‘p e`tibor bermasdan uning texnika va taktik ko‘rinishlariga ko‘proq to‘xtalib o‘tilsa bo‘ladi. Bu yoshdagi bolalarda kichik maktab yoshidagi bolalarga nisbatan diqqatni uyg’unlashtirish ancha yaxshi bo‘lsa xam o‘yindan oldingi tushuntirish qisqa va aniq bo‘lishi shart. O‘yin maboynida esa qo‘shimcha ko‘rsatmalar berib, xatolarini tuzatib boriladi.

Xulosa. Umumiy o‘rta ta’lim maktabi 5-7-sinf o‘quvchilarini jismoniy tayyorgarlikka tayyorlashda harakatli o‘yinlar samarali vosita hisoblanadi. Ular orqali o‘quvchilarning tezkorlik, chidamlilik, kuch, chaqqonlik va koordinatsiya kabi jismoniy sifatlari rivojlanadi. Bundan tashqari, o‘yinlar tarbiyaviy ahamiyat kasb etib, o‘quvchilarda jamoaviylik, intizom va sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan qiziqishni shakllantiradi. Shu boisdan, jismoniy tarbiya darslarida harakatli o‘yinlardan tizimli foydalanish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Hojiboyev M., Xolmatov A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti nashriyoti, 2019.
2. Mamatqulov B. Harakatli o‘yinlar va ularning o‘quvchilar sog‘lig‘ini mustahkamlashdagi o‘rni. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
3. Matkarimov M. O‘rta maktab o‘quvchilarining jismoniy sifatlarini rivojlantirish metodlari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
4. Платонов В.Н. Теория и методика физической культуры. – Москва: Академия, 2018.
5. Султанова Наргизахон Якубжановна. Педагогические особенности физического развития девочек 5–7 классов, 2025.
6. Mullabayeva M.S. Harakatli o‘yinlar. Uslubiy qo‘llanma. Namangan – 2021. – 57 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi Vazirligi. (2018). Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida jismoniy tarbiya darslari bo‘yicha metodik tavsiyalar. –Toshkent.
8. Sultanova Nargizaxon Yakubjonovna. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi: o‘quv qo‘llanma. “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona , 2023.
9. Sultanova Nargizaxon Yakubjanovna. Bolalar jismoniy tarbiya nazaryasi va texnologiyalari. Darslik. - Buxoro: “Sadriddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, - 2023. – 176 b.

JISMONIY MADANIYAT DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING BILUV VA AMALIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Mustafayev Yoqubjon Xayrullayevich,
Navoiy davlat universiteti “Sport faoliyati turlari” kafedrasi dotsenti
(O‘zbekiston)
mustafayevyoqub@gmail.com

Har qanday davlatning kelajagini yoshlar qo‘lida. Ular sog‘lom va baquvvat, ruhan va ma’nan tetik bo‘lsa, jamiyat rivojiga katta hissa qo‘shadi. Respublikamizda jismoniy tarbiya va sportning ommalashuvini yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarish, jismoniy madaniyat harakatini, bolalar sportini rivojlantirish, xalq milliy o‘yinlarini qayta tiklash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, zamonaviy sport turlari bo‘yicha iqtidorli sportchilarni tayyorlash va ularning sport mahoratlarini oshirish maqsadida bir qancha amaliy ishlar qilinmoqda. Bu, o‘z navbatida sog‘lom avlod tarbiyasi uchun mas’ul bo‘lgan pedagog-murabbiylar zimmasiga qator vazifalarni yuklaydi. Mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab jismoniy madaniyat va sport darslariga e’tibor, to‘garaklar faoliyatini yanada jonlantirishga harakat, sport orqali O‘zbekiston nomini dunyoga tanitish, sportda yuksak natija ko‘rsatish va bu boradagi o‘ziga xos islohotlarni amalga oshirish masalasida muayyan ko‘rinishdagi huquqiy baza shakllantirildi. Maqolada jismoniy madaniyat darslarida o‘quvchilarning biluv va amaliy faoliyatini tashkil etish, jonlantirish, nazorat qilish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar*: jismoniy madaniyat va sport, amaliy kompetensiya, bilish faoliyati, sog‘lom avlod, intellektual salohiyat, ma’naviy yetuklik.*

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ И ПРАКТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Будущее любого государства зависит от молодежи. Если они здоровы и сильны, духовно и духовно, они внесут большой вклад в развитие общества. В целях поднятия на более высокий уровень популяризации физической культуры и спорта, развития физической культуры, детского спорта, возрождения народных национальных игр, формирования здорового образа жизни, подготовки и повышения спортивного мастерства талантливых спортсменов по современным видам спорта проводится ряд практических работ. Это, в свою очередь, возлагает ряд обязанностей на педагогов, ответственных за воспитание здорового поколения. С первых дней независимости в нашей стране сформирована определенная правовая база в вопросах уделения внимания занятиям физической культурой и спортом, дальнейшей активизации деятельности кружков, популяризации Узбекистана в мире через спорт, показа высоких результатов в спорте и осуществления конкретных реформ в этом направлении. В статье рассказывается об организации, активизации и контроле знаний и практической деятельности учащихся на уроках физической культуры.

Ключевые слова: *физическая культура и спорт, практическая компетенция, познавательная деятельность, здоровое поколение, интеллектуальный потенциал, духовная зрелость.*

DEVELOPMENT OF STUDENTS' COGNITIVE AND PRACTICAL COMPETENCES IN PHYSICAL EDUCATION LESSONS

The future of any state depends on young people. If they are healthy and strong, spiritually and spiritually, they will make a great contribution to the development of society. In order to raise to a higher level the popularization of physical culture and sports, the development of physical culture, children's sports, the revival of national folk games, the formation of a healthy lifestyle, the preparation and improvement of sportsmanship of talented athletes in modern sports, a number of practical works are being carried out. This, in turn, places a number of responsibilities on teachers responsible for raising a healthy generation. Since the first days of independence, a certain legal framework has been formed in our country in matters of paying attention to physical education and sports, further intensifying the activities of circles, popularizing Uzbekistan in the world through sports, showing high results in sports and implementing specific reforms in this direction. The article tells about the organization, activation and control of students' knowledge and practical activities in physical education lessons.

Key words: *physical culture and sports, practical competence, cognitive activity, healthy generation, intellectual potential, spiritual maturity.*

Kirish. Yangi O‘zbekistonda bugungi kunda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar inson manfaatlariga qaratilgan. Ayniqsa, yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga doir dasturlar va amaliy ishlar yurtimiz kelajagi bo‘lmish navqiron avlodga va ularni tarbiyalayotgan pedagog-murabbiylarga jiddiy mas’uliyat yuklaydi. Zero, har tomonlama kamolga yetgan barkamol inson o‘zida iymon-e’tiqod, mehr-shafqat, insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, muruvvat, saxiylik, milliy g‘urur kabi fazilatlarni shakllantirib, Vatan ravnaqi va xalq manfaati uchun xizmat qiladi. Bunda jismonan sog‘lomlik va ma’naviy yetuklik eng muhim sifatdir.

Asosiy qism. Bugungi kunda o‘sib kelayotgan yoshlarimiz jismonan sog‘lom, ruhan tetik, kreativ, tashabbuskor bo‘lib yetishishlarida uzluksiz ta’lim tizimi oldiga davr o‘z talabini qo‘ymoqda. Ushbu talablar quyidagilardan iborat:

- o‘sib kelayotgan yosh avlod ma‘naviyat nima ekanligi, ma‘naviyatni shakllantiradigan asosiy mezonlarni bilishi;
- ma’naviy va moddiy hayotning uyg‘unligini anglashi;
- ma’naviyatning jamiyat yangilanishida rolini his etishi;
- islohotlar hamda ularning mezonlarini tushunishlari va ularni turmushda qo‘llay bilishi lozim.

Shuningdek, yoshlarimiz hozirgi globalashuv jarayonlari va ma’naviy tahdidlarni bilishi, “fikrga qarshi fikr, g‘oyaga qarshi g‘oya bilan kurash” olib borish lozimligini, inson qalbiga yo‘l topish ma’naviy kamolot ekanligini va mamlakat ravnaqi yo‘lida fidoyilik jasorat ekanligini anglab yetishi hamda atrof-muhitdagi kishilar va voqealarga nisbatan sergaklikni oshirishlari, turli xil radikal oqimlarga qarshi tura olishni bilishlari, umuman olganda, o‘zlarida mafkuraviy immunitetni hosil qilishlari lozim.

Ma’lumki, har qanday davlatning rivojlanishi unda istiqomat qilayotgan fuqarolar, xususan, yoshlarning intellektual salohiyatiga bog‘liq. Intellektual salohiyat xalqaro andozalardagi zamonaviy taraqqiyotni ta’minlay oladigan mustaqil fikrli, malakali, bilimli, yuksak insoniy fazilatlarga ega kadrlarning majmuidir. Davlatimiz esa mustaqillikni qo‘lga kiritgan dastlabki kunlaridanoq intellektual salohiyati yuqori kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo‘naltirilgan davlat siyosatini yuritib kelmoqda.

Dunyo bilan yuzlashayotgan Yangi O‘zbekistonda shaxs kamoloti, uning intelektual salohiyatini ta’minlovchi ta’lim jarayonini tashkil etish g‘oyasi bugun ta’lim sohasiga tegishli barcha jarayonlar va ta’limga oid milliy dasturlarning asosini ifodalaydi. Shundan, o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchining o‘ziga xosligini, pedagogik qo‘llab-quvvatlash choralarini rivojlantirish muammosining yechimlarini izlash bugungi kunda o‘ta muhimdir.

O‘quvchi shaxsini axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning jismoniy hamda ruhiy salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash har bir bolaning o‘ziga xosligini saqlab qolish, rivojlantirish, qo‘llab-quvvatlash, uning jismoniy, ma’naviy, ruhiy, ijodiy kamolot darajasiga muayyan talablar qo‘yish hamda ta’lim jarayonini tashkil etishda unga rioya qilish zamonaviy ta’limning muhim shartlaridandir.

Ta’limning variativligi hamda o‘quvchi shaxsiga umuminsoniy madaniyatni singdirishga yo‘naltirilishiga erishish ham didaktikada muhim ahamiyatga ega bo‘lgan masalalardan biridir. Muayyan o‘quv predmeti vositasida dunyoning yaxlit tarzdagi manzarasini ifodalash talabiga ham ta’lim mazmunini moslashtirish, o‘quv jarayonida interfaol metod va vositalardan foydalanish, yangi avloq darsliklari yaratishda ana shu mezonlarga rioya qilish talab etiladi.

Ta’limda o‘quvchilarning faoliyati haqida gap borganda, o‘quvchining bilish faolligi tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Hatto eng qobiliyatli insonning boshi ham yaxshi ta’limsiz hech narsa emas, degan gapda jon bor. Biroq insonga shunday ta’limni ta’minlash uchun uni yaxshi o‘qitish, bu kabi o‘ta muhim pedagogik jarayonni to‘g‘ri amalga oshirish kerak.

O‘quvchilarning ta’lim jarayonida rivojlanishi to‘g‘risida to‘xtalar ekan, amerikalik psixolog Dj.Bruner shunday yozadi: “Biz fanlarni dunyoga kichik jonli kutubxonalarni keltirish uchun emas, balki o‘quvchining o‘zini matematik fikrlash, tarixiy muammolarni tarixchi misoli o‘rganish, bilim olishda ishtirok etishga o‘rgatish uchun o‘qitamiz. Bilish – bu jarayon, mahsul emas”.

Ma’lumki, bilish faoliyatining sub’ekti o‘quvchi sanaladi, shu bois ijtimoiy-pedagogik asoslarga ega bo‘lgan ta’lim markazida uning shaxsi, ongi, ham o‘rganilayotgan olamga, ham bilish faoliyatidagi hamkorlariga: o‘quvchilar va uning ta’lim olishini tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi o‘qituvchilarga munosabati yotadi. Bu masala barcha davrlarda birdek ahamiyat kasb etib kelgan. Ayniqsa, Uyg‘onish davri Sharq mutafakkirlari ta’lim jarayoni, o‘qitish, ta’lim berishda o‘qituvchi hamda o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabat masalasiga alohida e’tibor qaratishgan. Jumladan, ibn Sino ta’lim jarayoni haqida gapirar ekan, ta’limda quyidagi jihatlarga alohida e’tibor berish zarurligini ta’kidlaydi:

–bolaga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo‘ymaslik;

–ta’limda engildan og‘irga borish orqali bilim berish;

–bilib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo‘lishi;

–til o‘rganishda jamoa bo‘lib maktabda o‘qitishga e’tibor berish;

–bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;

–o‘qitishni jismoniy mashqlar bilan qo‘shib olib borish.

Beruniy esa o‘quvchiga bilim berishda:

–o‘quvchini zeriktirmaslik;

–bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o‘rgatavermaslik;

–uzviylik, izchillik;

–yangi mavzularni qiziqarli, asosan, ko‘rgazmali bayon etish kerakligini uqtiradi.

Ushbu fikrlardan ma’lum bo‘ladiki, ta’lim jarayoni o‘qituvchining o‘rgatuvchilik faoliyatini va o‘quvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o‘z ichiga oladi. Shu o‘rinda bu jarayonlarning tahliliga e’tibor qarataylik.

Ta’limda o‘qituvchining boshqaruvchilik roli o‘z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarning boy tajribasini, insoniyatni asrlar davomida bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqlar, estetik hamda ahloqiy qarashlar jarayonida qo‘lga kiritgan yutuqlarini egallashni shart qilib qo‘yadi.

Bularning barchasi o‘qituvchining ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarni amalga oshirishda o‘z aksini topmog‘i lozim. Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, ta’lim jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga qo‘lga kiritilgan bilimlarni o‘rgatadi, o‘quv faoliyatida ularni malaka va ko‘nikmalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir paytda u o‘quvchilarda dunyoqarash va axloqiy normalarni hosil qiladi, qiziqish va qobiliyatlarini shakllantiradi, ularning bilish faolligini oshiradi. O‘qituvchining faoliyati o‘quvchi shaxsining maqsadga muvofiq shakllanishiga katta imkoniyatlar ochib beradi. Yanada aniq qilib aytganda, butun o‘quv jarayonini rejalashtiradi, ushbu jarayonda o‘quvchilar bilan birgalikda faoliyatni tashkil etadi, o‘quvchilarga qiyinchiliklarni engib o‘tishda yordam beradi hamda ularning bilimlarini va butun ta’lim jarayonini tahlil qiladi.

O‘z navbatida o‘quvchilarning faoliyati o‘quv jarayonida o‘rganishga, bilim, malaka hamda ko‘nikmalarni egallashga, o‘zini jamiyatda foydali faoliyatga tayyorlashga yo‘naltiriladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning faoliyati ko‘proq yo‘nalgan harakatni ifodalaydi va bu harakat bilishga doir vazifalarni hal qilishda ularga katta yordam beradi. Bunda jismoniy madaniyat o‘qituvchilarining amaliy kompetentligini rivojlantirish, pedagogik faoliyatdagi muammolarni hal qilish va yangi zamonaviy talablarga javob berish muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda turli soha va kasblardagi talabva ehtiyojlar tez o‘zgaradi, shuning uchun jismoniy madaniyat o‘qituvchilari ham har tomonlama o‘z kasbiy malakalari bo‘yicha muntazam rivojlanib, yangi amaliy kompetensiyalarni o‘zlashtirib, rivojlanayotgan va o‘zgarayotgan pedagogik shart-sharoit, talablarga moslashishlari zarur. Masalaning ikkinchi tomoni shundaki, har qanday ta’lim sohasidagi muvaffaqiyatli natijalar faqat o‘zlashtirilgan nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, balki amaliyotda qo‘llaniladigan malaka va ko‘nikmalar bilan ta’minlanishi zarur. Zero, jismoniy madaniyat darslarining amaliy ahamiyati yuqori bo‘lib, ularda o‘quv jarayoni, asosan, amaliy natija ko‘rsatishga asoslangan.

Natijalar va muhokama. Jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchining bilish faolligi uning bilish jarayonidagi intellektual mulohazasida, sog‘lomligi va barkamolligida, umumiy va alohida topshiriqlarni bajarishda namoyon bo‘ladi. Bu xususiyatlar o‘quvchining yuqori darajadagi bilim olishini kafolatlabgina qolmay, balki uning hayotiy faoliyati, ya’ni o‘quvchi shaxsining shakllanishi, uning amaliyotga, hayotga bo‘lgan faol munosabati uchun xarakterlidir. Shu sababli bilish faolligini oshirish – insonning sog‘lom hayotiy qarashlari va jismoniy faolligini shakllantirish mezoni, deb bemalol aytish mumkin. O‘quvchining bilish faoliyati maqsadi ham, mazmuni ham, usullari ham dasturga kiritilganligi bois o‘quvchi jalb etiladigan ta’lim jarayoni turlicha kechishi; subyekt (o‘quvchi) kuchi, faolligi, mustaqilligi turlicha sarf etilishi bilan borishi mumkin. Ayrim hollarda uning jarayoni taqlidiy, reproduktiv, boshqalarda – izlanishli, uchinchilarida ijodiy yoki amaliy xarakterga ega bo‘lishi mumkin. Aynan faoliyat jarayonining kechish xarakteri uning oxirgi natijasi – egallangan bilim, malaka, amaliy ko‘nikmalari xarakteriga ta’sir etadi.

Xulosa. Jismoniy tarbiya darslarida o‘quvchilarning bilish va amaliy faolligini oshirish bugunning eng dolzarb vazifalaridandir. Yurtimizda sport-sog‘lomlashtirish ishlariga e’tiborning yuksakligi, kishilar jismoniy faolligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar fikrimizning yorqin isbotidir. Zero, jismoniy tarbiyada amaliy va natija ko‘rsatishning ustunligi sportchining maqsadlari xalqning hayotiy manfaatlariga, mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyorgarlik manfaatlariga mos kelishidan, ikkinchidan, bolalarning

yoshligidan boshlab gimnastika mashg‘ulotlariga, o‘yinlarga, sportga, turizmga muntazam ravishda, izchillik bilan ommaviy tarzda jalb etishdan; jismoniy madaniyat va sport jamiyat har bir a’zosining turmushiga singib borishidan; uchinchidan, jismoniy mashqlarning ko‘pchilik orasida keng tarqalgan xalq-milliy sport turlari va o‘yinlari vositalari bilan bir qatorda jismoniy tarbiya vositalaridan keng foydalanishdan iboratdir.

Adabiyotlar:

1. Аверкин А.Н., Зайченко О.М. Мотивационное управление в образовании. Народное образование. 2012. №8. – С. 133-147.
2. Алферов Ю.С. Оценка и аттестация кадров образования за рубежом / Ю.С.Алферов, И.М.Курдюмов, Л.И. Писарев. – М., 1997.
3. Аскаров А.Д. Олий таълим муассасалари сифат менежментини такомиллаштириш // Монография. – Термиз, ТерДУ, 2022. – Б. 156 б.
4. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари. Монография. – Тошкент: Фан, 2007. – 160 б.
5. Исмадияров Я.Ў. Олий педагогик таълим тизимида инновацион менежментни шакллантириш механизмларини такомиллаштириш. Пед.фан.докт. дисс.автореферати. – Тошкент, 2018. – 28 б.
6. Кудрявцев Т.В. Психология профессионального обучения и воспитания. – М.: МЭИ, 1985. – 172 с.
7. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. – М.: Педагогика, 1993. – 172 с.
8. Қурбонов Ш.Э., Сейтхалилов Э.А. Таълим сифатини бошқариш. – Тошкент, Турон-Иқбол, 2006. – 592 б.
9. Маматқулов С. Таълим сифатини мониторинг қилиш бўйича хорижий тажриба// Ўзбекистонда олий таълим. Илмий, ўқув-услубий ва таҳлилий журнал, 2023. – №3. ISSN 2181-3051. – Б. 39-49
10. Husenov S.O‘. Inson kapitalini rivojlantirishda oliy ta’lim sifatini oshirishning obyektiv zarurligi. “Iqtisodiyot va ta’lim” jurnali, 2019-yil. – №1. – 34-39.

THE NEED TO IMPROVE MODERN SOCIAL-PEDAGOGICAL COMMUNICATIVE COMPETENCE IN TEACHERS OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORT SCIENCE

Toshtemirov Otabek Abidovich,
Associate Professor of Fergana State University

The article analyzes the current state of development of the communicative competence of future physical culture teachers, problems, shortcomings, and ways to overcome them. Also, the interpersonal, intergroup and collective, social forms of communication and their peculiarities in the professional pedagogical culture of future physical culture teachers.

Keywords: *education system, content of education, pedagogy, physical education, physical development, physical culture, students, professional pedagogical culture, communicative competence, speech culture.*

НЕОБХОДИМОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТИВНОЙ НАУКИ

В статье анализируется современное состояние развития коммуникативной компетентности будущих учителей физической культуры, проблемы, недостатки в этой связи, пути их преодоления. Также были исследованы индивидуальные, групповые и коллективные, социальные формы общения, их специфические особенности в профессиональной педагогической культуре будущих учителей физической культуры.

Ключевые слова: *система образования, содержание образования, педагогика, физическое воспитание, физическое совершенство, Физическая культура, студенты, профессионально-педагогическая культура, коммуникативная компетентность, культура речи.*

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ

Мақолада бўлажак жисмоний маданият ўқитувчиларининг коммуникатив компетенциясини ривожлантиришнинг мавжуд ҳолати, бу борадаги муаммолар, камчиликлар, уларни баратаф этиш йўллари, таҳлил қилинган. Шунингдек, бўлажак жисмоний маданият ўқитувчиларининг касбий педагогик маданиятида мулоқотнинг шахслараро, гуруҳлараро ва жамоавий, ижтимоий шакллари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: *таълим тизими, таълим мазмуни, педагогика, жисмоний тарбия, жисмоний баркамоллик, жисмоний маданият, талабалар, касбий педагогик маданият, коммуникатив компетенция, нутқ маданияти.*

One of the main tasks in the context of educational reforms in Uzbekistan is to improve the health and physical culture of the younger generation. The new model of education aims not only to develop students' knowledge, skills and abilities, but also to develop their physical culture, and, above all, to develop a holistic, physically fit person. Therefore, President Sh. Mirziyoev notes this: "We will continue to attach great importance to the accelerated development of sports, encouraging and supporting athletes who have achieved good results in international competitions."[1]. However, in spite of clearly identified directions for improving the education system, there is an increase in the number of adolescents and students with poor physical and mental health in recent years.

The country's pedagogical science and education system has a strategic goal that is to create all the conditions for education to help preserve and develop, not to undermine, the health of schoolchildren and students. In this case, the social and pedagogical importance of building a health culture that helps students to realize their dreams in life is growing.

It is important to ensure the spiritual and physical well-being of young people in the world, the formation of healthy life and physical culture through the centuries-old socio-pedagogical phenomenon, physical training. Because sports is one of the factors that give everyone a great opportunity to develop a healthy lifestyle, regardless of their nationality, race or religion.

In foreign countries, special attention is paid to the integration of social and economic spheres, training of personnel in accordance with international qualification requirements, formation of their physical culture in education, formation of practice in improving the educational process of the institution and strengthening its scientific and methodological base. The use of quality teaching methods and best practices for learning, such as the methods of forming and developing students' physical culture, balancing indicators, universal quality management, quality assurance, key performance indicators, and continuous education quality improvement.

Strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan for 2017-2021 is in line with improvement of the state youth policy, spiritual and intellectual development, independent thinking, devotion to the homeland, and harmonious development of life.

Decree of March 5, 2018 “On Measures for Radical Improvement of Public Administration System in Physical Education and Sport”, the tasks set by President Mirziyoyev at the meeting on September 20, 2018, dedicated to the development of physical culture and sports, "The Concept of Development of Physical Culture and Mass Sports in the Republic of Uzbekistan for 2019-2023", approved on February 13, 2019, the objectives set out in the 5 youth initiatives and other regulatory and legal documents proposed on March 19, 2019 provide for the development of physical health and culture of the population, especially the youth.

The main goal and driving force of reforms in the Republic is the formation of human beings, their harmonious development and well-being, the creation of favorable conditions and mechanisms for the realization of the interests of the individual, and the change of outdated thinking and social behavior patterns.

Students are a distinctive group that is more susceptible to various environmental diseases than other social groups. They are also characterized by varying levels of physical training. Students are considered to have varying levels of physical training and physical development.

The results of the analysis of the existing scientific and methodological literature show that in recent years there has been an increase in the number of students with different levels of physical training.

This trend is typical of many universities in Uzbekistan. Most students are not fully prepared to handle the loads provided by standard curricula. It is difficult to carry out training programs developed by students of this type within the training regimes (according to the physiologically-based sandboxes of the given age groups). This is due to the discrepancy between the physical preparation of a significant number of students and the normative tests performed by them. The fact that many students do not have the necessary motivation for physical education exacerbates the situation. These students are often shown to be inactive in practical exercises, not in elementary exercises, avoiding physical loads, as well as persistence in achieving the results required for optimal functioning of all systems of the body. Activation of the physical activity of such students remains an important issue. The methodology and organization of the process of teaching these students are unique. This results in the need to develop a new methodology for teaching students about physical activity and physical activity to varying degrees.

In recent years, there has been a widespread introduction of new innovative processes in the education system. At the same time, innovation is reflected in the combination of educational initiatives and innovations, and together they lead to global or small global change.

A number of studies have found that higher education institutions do not pay enough attention to teaching physical culture and sports, and that the process of training uses innovative, technological tools. There is a fundamental contradiction between the typical system of teacher training and its individual, creative activity.

The development of new methods and approaches to the organization of the educational process, which encourages and stimulates the students' active involvement in the acquisition of professional knowledge, skills and skills, is crucial in improving the system of training specialists in the field of physical culture education.

To date, scientific and methodological developments in the field of physical culture and sport in educational institutions are not sufficiently developed.

Traditional teaching methods are no longer able to provide students with the knowledge, skills and abilities required to equip them with modern teaching methods. In this regard, at the current stage of education reform it is necessary to develop new methods and tools of teaching and to integrate them into the educational process.

Introduction of new active forms of education into the educational process is one of the main bases for its improvement. The development of modern teaching methods is the most promising direction of training, improvement and professional development of the teaching staff.

The transition to the new paradigm of education in the Republic requires not only innovative approaches to student self-development, but also improvement of methodological foundations of this

process. In particular, “Creating healthy life styles in our society, creating conditions for the regular training of the population, especially the younger generation in physical culture and mass sports, strengthening youth's confidence in their will, strength and capabilities through sporting events, courage and patriotism; systematic organization of work on the development of devotion to the motherland, as well as selection of talented athletes among young people and further development of physical culture and mass sports. altirilgan large-scale work is being carried out "[2]. In higher education institutions it is important to improve the theoretical and practical content of students' knowledge, to develop the professional knowledge, skills and abilities needed in the teaching profession, to develop creative educational technologies.

The future physical culture is the quality of teachers' professional training, above all, their willingness to engage in pedagogical communication, the ability to carry out specific professional activities to address teaching and methodological, spiritual and educational tasks. It is based on the specific knowledge, skills and abilities of future teachers, and above all, the culture of pedagogical communication.

Future physical culture requires teachers to communicate communication skills, students' ability to present information accurately and accurately, to be able to give advice and suggestions to colleagues, to be transparent in pricing, to express wishes, to use appropriate speech and speech tools, and to communicate effectively. satisfaction, aesthetic, ethical, communicative needs.

- These requirements are, above all, the cultural and communicative qualities that are most important in professional and pedagogical activities - emotional culture, students' beliefs and their impact on them; motivation;

- professional development; knowledge of theoretical knowledge and communication structure and technology (creative approach to them);

- to know the psychology of the interviewee; pedagogical collaboration and interpersonal interaction; occupation of pedagogical board;

- pedagogical communication techniques; It is reflected in the expression culture of speech and non-speech means of communication.

Characteristics of the pedagogical professional communication culture of a future physical culture teacher are as follows:

- in developing their physical qualities and abilities to their optimum level;

- Attention to the beauty, plastic freedom and health of the human body (through active physical activity);

- the perception of specific forms of physical and sport achievements, such as aesthetic events;

Aesthetics in sports are of high value, and this sporting event "reflects the value of an individual in a certain emotional integrity, promotes comprehensive development of the individual, broadening the boundaries of his freedom, individuality" and reveals his hidden intellectual and creative potential.

Future physical culture teachers should be able to communicate professionally, physically and spiritually, and have the ability to engage students in sports in the future. Sport and aesthetics, sports and ethics, sports and communication, sports and culture, sports culture and personality development - Pedagogical culture in practice - are complementary and inseparable concepts of understanding, understanding and integrating the future physical culture teacher. In the process of forming a future physical culture teacher, it is important to see the beauty in sports, that is, their physical appearance, their excitement and excitement in their pedagogical activity, their impressions and their unforgettable impressions.

“The communicative component of pedagogical communication is the coordination of the positions and tasks of the dialogue participants. In the early stages of learning, students do not have the knowledge and experience needed to interact, interact with teachers and classmates. In this process, the teacher becomes a carrier of historical experience. Today, there is a need for teachers to enrich the experience of providing information to students. This requires the activation of teachers' knowledge and experience in building pedagogical communication with students. Pedagogical communication takes many forms. This is directly related to the role of the teacher in the learning process, his personal qualities, and his level of knowledge. In pedagogy and psychology resources, pedagogical communication is analyzed in relation to the way teachers work. There are several classifications of pedagogical method in pedagogical science. Pedagogical attitudes are often interpreted in the form of pedagogical communication. An important aspect of pedagogical communication is the ability to organize the educational process with a student-centered approach [3]”.

The emphasis should be placed on the interpersonal, intergroup and collective social forms of communication in the future pedagogical culture of teachers of physical culture.

1. Interpersonal - evaluation and description of each other by interlocutors based on perception, knowledge, understanding, and empathy.

2. Intergroup - Social group communication. Taking into account the specificity of intergroup perceptions, the subject and objects of communication, group interactions, and the type and content of inter-group activities are taken into account.

3. Community-based, community-based communication is built on a cohesive, value-oriented unit of community members.

In conclusion, today it is necessary to consider the development of communicative competences of students in the teaching of physical culture and sports in higher education institutions, to take into account the development of new skills and methods of teaching.

References:

1. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. –Б. 36.

2. Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиѐевнинг 2017 йил 3 июндаги “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3031-сон қарори. «Халқ сўзи» газетасининг 2017 йил 6 июндаги 111 (6805)-сони.

3.Педагогика энциклопедия, III жилд. Масъул муҳаррирлар: Р.Сафарова, Р.Жўраев. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриѐти, - Тошкент, 2017. Б-91-92.

UO’K 796.83:796.015(575.1)

MUAY TAY SPORTIDA AN’ANAVIY VA ZAMONAVIY TAYYORGARLIK USLUBLARINING QIYOSIY TAHLIL

Nizamova Shaxnoza Ravshonovna,
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Jangavor yakkakurash sport turlari nazariyasi va uslubiyati kafedrasi muay tay o‘qituvchisi

Muay Tay sporti jahon bo‘yicha mashhurligi bilan ajralib turadi va uning samaradorligi ko‘p jihatdan tayyorgarlik uslublariga bog‘liq. An’anaviy tayyorgarlik uslublari asosan jismoniy chidamlilik, kuch va zarba texnikasini shakllantirishga qaratilgan bo‘lsa, zamonaviy tayyorgarlik metodlari sport ilmiy yondashuvlar, texnologik vositalar va psixologik tayyorgarlik bilan boyitilgan. Ushbu mavzuda Muay Tay sportida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining ustunliklari hamda kamchiliklari qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida sportchilarning jismoniy, texnik va ruhiy tayyorgarligi, shuningdek, zamonaviy innovatsion yondashuvlarning samaradorlik darajasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari Muay Tay mashg‘ulotlarini yanada takomillashtirish hamda sportchilarni yuqori natijalarga erishtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *Muay Tay, an’anaviy tayyorgarlik, zamonaviy uslublar, qiyosiy tahlil, jismoniy tayyorgarlik, texnika, psixologik tayyorgarlik, sport innovatsiyalari.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ТРАДИЦИОННЫХ И СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ПОДГОТОВКИ В ТАЙСКОМ БОКСЕ МУАЙ ТАЙ

Муай Тай отличается своей популярностью во всём мире, и его эффективность во многом зависит от методов подготовки. Традиционные методы в основном направлены на развитие физической выносливости, силы и техники ударов, тогда как современные методы подготовки обогащены научными подходами в спорте, технологическими средствами и психологической подготовкой. В данной теме проводится сравнительный анализ преимуществ и недостатков традиционных и современных методов подготовки в Муай Тай. В процессе анализа рассматриваются физическая, техническая и психологическая подготовка спортсменов, а также уровень эффективности современных инновационных подходов. Результаты исследования способствуют совершенствованию тренировок по Муай Тай и достижению спортсменами высоких результатов.

Ключевые слова: *Муай Тай, традиционная подготовка, современные методы, сравнительный анализ, физическая подготовка, техника, психологическая подготовка, спортивные инновации.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND MODERN TRAINING METHODS IN MUAY THAI

Muay Thai is distinguished by its worldwide popularity, and its effectiveness largely depends on training methods. Traditional training methods are mainly focused on developing physical endurance, strength, and striking techniques, while modern training approaches are enriched with scientific principles of sports, technological tools, and psychological preparation. This study presents a comparative analysis of the advantages and disadvantages of traditional and modern training methods in Muay Thai. The analysis examines athletes’ physical, technical, and psychological preparation, as well as the effectiveness of modern innovative approaches. The findings contribute to the improvement of Muay Thai training and help athletes achieve higher results.

Keywords: *Muay Thai, traditional training, modern methods, comparative analysis, physical preparation, technique, psychological training, sports innovate ons.*

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida sport sohasining rivojlanishi inson hayotining muhim qismi sifatida qaralmoqda. Sport nafaqat sog‘lom turmush tarzini shakllantiradi, balki yoshlarning intellektual, ma’naviy va ruhiy kamolotiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Jismoniy tarbiya va sportning xalqaro miqyosdagi yutuqlari davlatlar obro‘sini oshirish, milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish hamda sog‘lom avlodni tarbiyalashda alohida o‘rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, jangovar sport turlari orasida Muay Tayning o‘ziga xosligi va

o‘rni nihoyatda katta. Chunki u oddiy sport turi emas, balki qadimiy an’analarga, milliy madaniyatga va kurash falsafasiga asoslangan murakkab tizimdir.

Muay Tay (yoki "tay boksi") asosan Tailandda yuzaga kelgan bo‘lib, ko‘p asrlar davomida jang san’ati va milliy meros sifatida shakllanib kelgan. Uning o‘ziga xosligi shundaki, u faqatgina qo‘l va oyoq zarbalari bilan cheklanmaydi, balki tirsak va tizza zarbalari, klinch uslublari, kombinatsion texnikalari bilan ham mashhur. Shu sababli u ko‘plab sportchilar va muxlislar tomonidan “sakkiz a’zo san’ati” deb ataladi. Muay Tayning xalqaro miqyosda keng tarqalishi, xalqaro musobaqalarda mashhurligi hamda professional jangchilarning tayyorgarlik jarayonida keng qo‘llanilishi, bu sport turini ilmiy o‘rganish zaruratini kuchaytirmoqda.[1; 145, 167-b]

Sportchilarning yuqori natijalarga erishishi, avvalo, ularning tayyorgarlik darajasi va mashg‘ulot tizimiga bog‘liq. Shu jihatdan qaraganda, Muay Tayda an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining uyg‘unligi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki qadimiy uslublar o‘zida jismoniy chidamlilik, kuch, zarba aniqligi va ruhiy bardoshlilikni mujassam etgan bo‘lsa, zamonaviy metodlar sport ilm-fani, texnologiyalar, biomexanika, psixologiya va tibbiyot yutuqlariga asoslanadi. Shunday ekan, mazkur ikki yo‘nalishning qiyosiy tahlili, sportchilarning tayyorgarlik jarayonida samarali yondashuvlarni tanlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

An’anaviy tayyorgarlik tizimi Tailand madaniyatida chuqur ildiz otgan bo‘lib, asosan oddiy vositalar yordamida bajariladi. Masalan, sportchilar og‘ir sharoitlarda yugurish, arqon bilan sakrash, qum qoplariga zarba berish orqali o‘z mahoratini oshiradilar. Bu mashqlar sportchilarning nafaqat jismoniy kuchini, balki ruhiy qat’iyatini ham rivojlantiradi. Bunday uslubda tayyorlangan jangchilar maydonda bardoshli, sabotli va ruhiy jihatdan kuchli bo‘lishadi. Shu sababli Muay Tay qadimiy davrlardan beri jangchi tarbiyasining eng muhim yo‘nalishi sifatida qaralgan.

Biroq zamonaviy sportda raqobat darajasi yuqori bo‘lgani sababli faqatgina an’anaviy tayyorgarlik bilan cheklanib qolish etarli emas. Hozirgi kunda sport tibbiyoti, fiziologiya, psixologiya, axborot texnologiyalari va biomexanika sohasidagi yutuqlar jangchilar tayyorgarlik jarayoniga keng tatbiq etilmoqda. Masalan, maxsus trenajyorlar yordamida zarba kuchini aniqlash, kardiomashg‘ulotlarda sportchining yurak urish tezligini kuzatish, raqamli dasturlar orqali harakatlarni tahlil qilish kabi innovatsion yondashuvlar tayyorgarlik samaradorligini oshiradi. Zamonaviy metodlar sportchilarning jarohatlanish xavfini kamaytiradi, tiklanish jarayonini tezlashtiradi va ularga maksimal natijalarga erishish imkonini beradi.

Muay Tayning an’anaviy va zamonaviy uslublarini qiyoslashda yana bir muhim omil – sportchilarning psixologik tayyorgarligi hisoblanadi. An’anaviy mashg‘ulotlarda ruhiy kuch, qat’iyat, raqibdan qo‘rqmaslik va ichki iroda asosiy o‘rinni egallaydi. Zamonaviy metodlarda esa sportchi psixologiyasi alohida ilmiy yo‘nalish sifatida qaralib, maxsus mashg‘ulotlar, meditatsiya, stressni boshqarish usullari, motivatsion dasturlar orqali rivojlantiriladi. Bu esa sportchilarning ringdagi ishonch darajasini oshiradi, ularga to‘g‘ri strategiyani tanlash va og‘ir vaziyatlarda o‘zini tuta olish imkonini beradi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarda Muay Tay bo‘yicha sportchilar tayyorlanmoqda va ularning tayyorgarlik tizimi xilma-xil yondashuvlarga asoslanmoqda. Shu bois, an’anaviy va zamonaviy metodlarning qaysi biri samaraliroq yoki ularning uyg‘unligi qanday natija berishini ilmiy asosda o‘rganish zarur. Bu jarayon nafaqat sportchilarni yuqori natijalarga erishtirish, balki jarohatlar sonini kamaytirish, mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirish va sportni ilmiy asosda rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston sharoitida ham Muay Tayga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. So‘nggi yillarda ushbu sport turi bo‘yicha xalqaro musobaqalarda ishtirok etayotgan sportchilarimizning yutuqlari buning yaqqol isbotidir. Shu bois mamlakatimizda ham an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarini uyg‘unlashtirish orqali sportchilarni yetuk darajada tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, yoshlar orasida Muay Tayning ommalashuvi, sport maktablari va klublarda ushbu yo‘nalishda mashg‘ulotlarning ko‘payishi, trenerlarning malakasini oshirish kabi masalalar ham bu mavzuning ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Shuningdek, Muay Tay sportining falsafiy jihati ham e’tiborga loyiqdir. Bu sport turi jangchilarga faqatgina kuch ishlatishni emas, balki o‘zini boshqarish, raqibga hurmat bilan qarash, ringda tartib-intizomga amal qilishni o‘rgatadi. Demak, an’anaviy uslublar nafaqat jismoniy, balki axloqiy tarbiya vositasi sifatida ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Zamonaviy metodlar esa uni ilmiy asosda mukammallashtirib, sportchilarga jahon arenalarida muvaffaqiyat qozonish imkonini bermoqda.

1- rasm

Muay Tay sportida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining qiyosiy o‘rganilishi, ushbu sport turini yanada takomillashtirish, sportchilarning salomatligini muhofaza qilish va ularning professional yutuqlarini oshirishda muhim ilmiy asos yaratadi. Shu bois, mazkur mavzuni chuqur tahlil qilish, an’anaviy uslublarning samarali jihatlarini saqlab qolgan holda, zamonaviy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish bugungi sport ilmining dolzarb masalalaridan biridir.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Muay Tay sportining rivojlanish jarayoni va tayyorgarlik uslublari bo‘yicha ilmiy manbalarni tahlil qilish, ushbu yo‘nalishda mavjud tajriba va ilmiy qarashlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Jahon miqyosida Muay Tay sporti bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublari sportchilarning jismoniy va ruhiy tayyorgarligini shakllantirishda turlicha yondashuvlarni taklif qiladi.

Xorijiy manbalarda (Anderson, 2018; Miller, 2020) Muay Tayning tarixiy ildizlari va an’anaviy mashg‘ulot tizimi keng o‘rganilgan. Bu manbalarda qadimiy davrlarda jangchilar asosan tabiat sharoitida — ochiq havoda mashq qilgani, yugurish, cho‘kib ko‘tarilish, qum qoplariga zarba berish orqali kuch va chidamlilikni rivojlantirgani qayd etiladi. Bunday metodlar sportchining tabiiy kuchini oshirishi bilan birga, ruhiy jihatdan ham bardoshlilikni mustahkamlashga xizmat qilgan.

Sharq olimlarining (Somsak, 2015; Chaiwat, 2019) tadqiqotlarida Muay Tay faqatgina sport emas, balki Tailand xalqining madaniy merosi ekanligi ta’kidlanadi. An’anaviy mashg‘ulotlarda jangchi nafaqat jismoniy jihatdan, balki axloqiy va ruhiy jihatdan ham tarbiyalanishi, ringdagi jang madaniyatiga rioya qilishi alohida qayd etilgan. Demak, an’anaviy tayyorgarlik uslublarida sport falsafasi bilan birga tarbiyaviy komponentlar ham mavjud.[2; 201, 230-b]

Zamonaviy ilmiy manbalarda esa Muay Tay tayyorgarligida sport fiziologiyasi va tibbiyot yutuqlari keng o‘rganilgan. Masalan, Smith (2021) o‘z tadqiqotida zamonaviy trenajyorlar va biomexanik qurilmalar yordamida sportchilarning zarba kuchi, reaksion tezligi va yurak urish tezligini o‘lchash imkoniyati mavjudligini ta’kidlaydi. Bu esa mashg‘ulot jarayonini nazorat qilish, yuklama me’yorini individual ravishda belgilash imkonini beradi.

Psixologik tayyorgarlik bo‘yicha adabiyotlarda ham qimmatli ma’lumotlar uchraydi. Brown (2022) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda zamonaviy sportchilar uchun stressni boshqarish, ringda o‘zini tutish, motivatsiyani oshirish kabi psixologik mashg‘ulotlar samaradorligi yoritilgan. Bu usullar sportchilarning nafaqat musobaqada, balki kundalik mashg‘ulotlarda ham samaradorligini oshirishi aniqlangan.

O‘zbekiston olimlari ham so‘nggi yillarda jangovar sport turlarini ilmiy jihatdan o‘rganishga katta e’tibor qaratmoqdalar. Masalan, Karimov (2020) va Rasulov (2021) tadqiqotlarida sportchilarning tayyorgarligida milliy qadriyatlar, intizom va ruhiy barqarorlikning ahamiyati qayd etilgan. Shuningdek, zamonaviy ilmiy usullarni joriy qilish orqali sportchilarning jismoniy tayyorgarlik ko‘rsatkichlari oshirilishi mumkinligi ta’kidlangan.[4; 175, 198-b]

Umuman, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy tayyorgarlik uslublari sportchilarda bardoshlilik, qat’iyat va ruhiy kuchni shakllantiradi, zamonaviy uslublar esa ilmiy yondashuvlar orqali sportchilar salomatligini muhofaza qilish, jarohatlar xavfini kamaytirish va natijalarni maksimal darajaga yetkazishga xizmat qiladi.

Muay Tay sportida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining qiyosiy tahlilini amalga oshirishda turli metodologik yondashuvlardan foydalanish zarur. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

Nazariy tahlil. Tadqiqot jarayonida mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar, monografiyalar va internet manbalari o‘rganildi. Bu orqali an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining ilmiy asoslari, afzalliklari va kamchiliklari aniqlanadi.

Qiyosiy tahlil. An’anaviy mashg‘ulot uslublari (yugurish, arqon sakrash, qum qoplariga zarba berish) va zamonaviy metodlar (trenajyorlardan foydalanish, yurak urish tezligini nazorat qilish, psixologik mashg‘ulotlar) o‘zaro taqqoslanadi. Bu usul yordamida har ikki metodikaning sportchilar tayyorgarligiga ta’siri aniqlanadi.

Empirik kuzatuv. Tadqiqot jarayonida Muay Tay bilan shug‘ullanuvchi sportchilar mashg‘ulotlari kuzatilib, ularning jismoniy va ruhiy tayyorgarlik darajalari qayd etiladi. Kuzatuv jarayonida sportchilarning chidamlilik, tezkorlik, zarba kuchi va psixologik tayyorgarlik darajasi baholanadi.

Eksperiment metodi. Guruhlarga bo‘lingan sportchilar ustida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik metodlari qo‘llaniladi. Birinchi guruh an’anaviy metodlarda mashq qilsa, ikkinchi guruh zamonaviy yondashuvlardan foydalanadi. Mashg‘ulot davri tugagach, har ikki guruhning natijalari solishtiriladi.

Statistik tahlil. Kuzatuv va eksperiment natijalari statistik usullar yordamida tahlil qilinadi. Bu orqali tayyorgarlik samaradorligining ilmiy asoslangan ko‘rsatkichlari aniqlanadi.

Sotsiologik usul. Sportchilar, trenerlar va mutaxassislar o‘rtasida so‘rovnoma va suhbatlar o‘tkazilib, ularning fikr-mulohazalari o‘rganiladi. Bu orqali metodlarning amaliyotdagi qo‘llanishi va samaradorligi haqidagi subyektiv qarashlar tahlil qilinadi.

Kompleks yondashuv. Tadqiqot metodologiyasi faqatgina bir uslub bilan chegaralanib qolmay, balki nazariy va amaliy metodlarning uyg‘unlashuvi asosida olib boriladi. Bu esa olingan natijalarni yanada ishonchli va ob’ektiv qiladi.[6; 133,164-b]

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Muay Tay sporti bo‘yicha dunyo olimlari tomonidan an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublariga turlicha yondashuvlar mavjud. Biroq ularning qiyosiy tahlilini chuqur o‘rganish hali ham dolzarbdir. Tadqiqot metodologiyasida esa nazariy, empirik va statistik usullar uyg‘un qo‘llanilib, sportchilarning jismoniy, texnik va ruhiy tayyorgarligini baholash imkoniyati yaratiladi. Mazkur yondashuv Muay Tay mashg‘ulotlarini takomillashtirish, sportchilarni xalqaro musobaqalarga samarali tayyorlash hamda sport fani rivojiga hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Muay Tay sportida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarini qiyoslash jarayonida asosiy e’tibor sportchilarning jismoniy, texnik, ruhiy va taktik tayyorgarlik darajasiga qaratildi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy va zamonaviy metodlarning har ikkisida o‘ziga xos afzalliklar va kamchiliklar mavjud. Shu bois, har ikkala uslubni ilmiy asosda tahlil qilib, ularning sportchilarga ta’sirini baholash dolzarb masala hisoblanadi.

An’anaviy uslublar asosan tabiiy vositalarga tayanadi. Masalan, sportchilar ertalabki soatlarda uzoq masofaga yuguradi, og‘irlik ko‘taradi, qum qoplariga zarba beradi, arqon sakraydi. Bu mashqlar chidamlilikni oshirish, mushaklarning kuchini rivojlantirish va umumiy jismoniy tayyorgarlikni mustahkamlashga qaratilgan. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bunday mashqlar sportchining bardoshliligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, tabiiy sharoitlarda mashq qilish — sportchining nafas olish tizimi va yurak faoliyatini mustahkamlaydi.

An’anaviy metodlarda zarba texnikasi ko‘p takrorlash orqali shakllantiriladi. Sportchilar minglab marta oyoq va qo‘l zarbalari, tirsak va tizza zarbalarini mashq qilish orqali harakatni avtomatik refleks darajasiga keltiradilar. Bu esa ringdagi jangda tezkor qaror qabul qilish va zarbalarni aniqlik bilan bajarishga yordam beradi.

An’anaviy uslublar sportchining ruhiy barqarorligini kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Mashg‘ulot jarayonida og‘ir yuklamalar, qiyinchiliklarni yengib o‘tish sportchini ruhiy jihatdan chiniqtiradi. Bundan

tashqari, Muay Tayning an’anaviy falsafasi — raqibga hurmat, jangda qat’iyat va o‘zini boshqarish tamoyillari sportchilarning ichki dunyosini tarbiyalaydi.

Biroq an’anaviy uslublar ayrim jihatlarda zamonaviy talablarni qondira olmaydi. Masalan, mashg‘ulotlarda ortiqcha yuklama berilishi jarohatlar xavfini oshiradi. Shuningdek, zamonaviy ilmiy o‘lchovlar va texnologiyalarning yo‘qligi mashg‘ulot samaradorligini aniq baholash imkonini cheklaydi.

Zamonaviy metodlar sport fiziologiyasi, biomexanika, psixologiya va tibbiyot yutuqlariga asoslanadi. Masalan, sportchilarning yurak urish tezligi, qon bosimi va kislorod sarfi maxsus qurilmalar yordamida nazorat qilinadi. Bu orqali mashg‘ulot yuklamasi individual tarzda belgilanadi.

Zamonaviy tayyorgarlik jarayonida maxsus trenajyorlar, raqamli dasturlar, videoanaliz tizimlari qo‘llaniladi. Masalan, video qayd etish yordamida sportchi harakatlari tahlil qilinib, texnik xatoliklar aniqlanadi va tuzatiladi. Bu esa mashg‘ulot samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy uslublarda sportchilar psixologik mashg‘ulotlardan keng foydalanadi. Meditatsiya, vizualizatsiya, stressni boshqarish usullari sportchilarning ringdagi ishonch darajasini oshiradi. Bundan tashqari, maxsus sport psixologlari bilan ishlash natijasida sportchilarda motivatsiya va irodaviy sifatlar rivojlanadi.

Zamonaviy metodlarning asosiy kamchiligi — ularning qimmatligi va barcha sport maktablari uchun imkoniyatlarning yetarli emasligidir. Shuningdek, texnologik vositalarga ortiqcha tayanish sportchining tabiiy bardoshliligini pasaytirishi mumkin.[8; 201,246-b]

An’anaviy va zamonaviy metodlarni qiyoslaganda quyidagi jihatlar aniqlanadi:

Jismoniy tayyorgarlik: An’anaviy usullar chidamlilikni oshirsa, zamonaviy usullar mushaklar faoliyatini ilmiy asosda rivojlantiradi.

Texnik tayyorgarlik: An’anaviy metodlar ko‘p takrorlashga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy metodlar videoanaliz va trenajyorlar yordamida samaradorlikni oshiradi.

Ruhiy tayyorgarlik: An’anaviy metodlar iroda va qat’iyatni mustahkamlasa, zamonaviy usullar stressni boshqarish va motivatsiyani kuchaytiradi.

Samaradorlik: Zamonaviy uslublar natijalarni tezroq ko‘rsatadi, an’anaviy uslublar esa uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlaydi.

Tadqiqot davomida 40 nafar sportchi ikki guruhga bo‘linib, 3 oylik mashg‘ulot dasturi qo‘llanildi.

Birinchi guruh an’anaviy metodlarda tayyorlandi.

Ikkinchi guruh zamonaviy metodlardan foydalandi.

Natijalar

Chidamlilik testi: An’anaviy guruh 15% yaxshilanish ko‘rsatdi, zamonaviy guruh esa 12% yaxshilandi.

Tezkorlik testi: Zamonaviy guruhda 18% o‘sish kuzatildi, an’anaviy guruhda esa 10%.

Zarba kuchi: Zamonaviy guruh 20% yaxshilandi, an’anaviy guruh esa 14%.

Ruhiy barqarorlik: An’anaviy guruh sportchilari stress vaziyatida ko‘proq chidamlilik ko‘rsatdi.

Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, har ikki metod o‘ziga xos ustunliklarga ega.

An’anaviy uslublar sportchilarda chidamlilik, bardoshlilik va ruhiy kuchni rivojlantirishda samarali.

Zamonaviy uslublar esa texnik xatoliklarni tuzatish, mushak kuchini oshirish va sportchilarning tiklanish jarayonini tezlashtirishda samarali.

Har ikki uslubni uyg‘unlashtirish eng yuqori natija beradi. Masalan, ertalabki yugurish va qum qoplariga zarba berish an’anaviy mashqlarini zamonaviy trenajyorlar, videoanaliz va psixologik mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish sportchilarni yanada mukammal tayyorlashga imkon beradi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, integratsiyalashgan yondashuv sportchilarning jismoniy ko‘rsatkichlarini o‘rtacha 25–30% ga, ruhiy barqarorligini esa 20% ga oshiradi.[9; 150,188-b]

Muay Tay sportida an’anaviy va zamonaviy tayyorgarlik uslublarining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ularning har biri alohida afzalliklarga ega. An’anaviy metodlar sportchilarga bardoshlilik va ichki iroda baxsh etsa, zamonaviy metodlar ilmiy asoslangan yondashuv orqali sportchilarning texnik va psixologik tayyorgarligini mukammallashtiradi. Shuning uchun, eng samarali natijaga erishish uchun an’anaviy va zamonaviy uslublarning uyg‘unlashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv sportchilarning xalqaro maydonda muvaffaqiyat qozonishida asosiy omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Muay Tay sporti qadimiy jang san’ati sifatida dunyo miqyosida o‘zining boy tarixi, texnik murakkabligi va keng ommalashganligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy tayyorgarlik uslublari va zamonaviy yondashuvlar bir-birini to‘ldiruvchi jarayon sifatida qaralishi lozim. Chunki har ikkala uslubning ustunliklari mavjud bo‘lib, ular uyg‘un holda qo‘llanilganda sportchilarning jismoniy, texnik va psixologik salohiyati yanada yuksaladi.

Avvalo, an’anaviy tayyorgarlik jarayonlari sportchida qat’iyat, sabr-toqat va chidamlilikni tarbiyalashda muhim rol o‘ynaydi. Xususan, yugurish, sakrash, og‘ir jismoniy mashqlar va klassik zarba texnikalariga asoslangan mashg‘ulotlar jangchining umumiy jismoniy sifatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, an’anaviy metodlarda ruhiy bardoshlilikka ham katta e’tibor beriladi, bu esa Muay Tay jangchisining raqib qarshisida iroda ko‘rsatish qobiliyatini oshiradi.

Biroq faqat an’anaviy mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolish zamonaviy sport talablari uchun yetarli emas. Chunki bugungi kunda raqobat keskinlashgan, sportchilar tayyorgarligida ilmiy asoslangan metodlar, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion vositalarning o‘rni juda muhim bo‘lib bormoqda. Masalan, biomexanika, sport fiziologiyasi va psixologiyasi yutuqlaridan foydalanish sportchilarning tayyorgarlik jarayonini aniq rejalashtirish, yuklamalarni optimallashtirish va jarohatlarning oldini olish imkonini beradi. Shuningdek, videoanaliz texnologiyalari, sun’iy intellekt asosidagi dasturlar va maxsus simulyatorlar jangchining texnikasini mukammallashtirishda sezilarli samaradorlik ko‘rsatmoqda.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, Muay Tayda tayyorgarlikning an’anaviy va zamonaviy uslublarini uyg‘unlashtirish zarurligi asoslab berildi. Sportchi dastlab an’anaviy usullar orqali umumiy jismoniy sifatlarini rivojlantirsa, keyinchalik zamonaviy metodlar yordamida o‘zining texnik, taktik va psixologik salohiyatini yuqori darajaga olib chiqishi mumkin. Ayniqsa, zamonaviy sportda individual yondashuv muhim bo‘lib, har bir jangchi o‘zining jismoniy va ruhiy imkoniyatlarini inobatga olgan holda mashg‘ulot dasturini shakllantirishi zarur.

Shu o‘rinda, murabbiylarning tayyorgarlik jarayonidagi roli ham alohida ahamiyatga ega. Murabbiylar nafaqat an’anaviy tajribalarni, balki zamonaviy ilmiy yondashuvlarni ham puxta o‘zlashtirishi va amaliyotga tatbiq etishi lozim. Shundagina sportchilarni xalqaro musobaqalarda yuqori natijalarga erishtirish mumkin bo‘ladi.

Natijaviy xulosalarga ko‘ra, Muay Tay sportida tayyorgarlikning ikki qutbli yondashuvi – ya’ni an’anaviy va zamonaviy metodlarning integratsiyasi sportchilarning rivojlanishi uchun eng maqbul yo‘l hisoblanadi. Bu jarayon sportchilarning kuch, chidamlilik, texnika va ruhiy tayyorgarlik sifatlarini kompleks rivojlantiradi, ularning raqobatbardoshligini oshiradi va jarohatlardan himoya qiladi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy sportda ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuvlar sportchilar faoliyatini samarali boshqarish imkonini bermoqda. Shu sababli kelgusida Muay Tay tayyorgarligini yanada takomillashtirish uchun sport ilm-fani va amaliy mashg‘ulotlarni uzviy bog‘lash muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, Muay Tay sportining kelajakdagi taraqqiyoti an’anaviy usullarni asrab-avaylab, zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan boyitilgan holda olib borilgandagina yuqori samaradorlik beradi. Bu esa nafaqat sportchilar individual muvaffaqiyatini, balki milliy va xalqaro miqyosda Muay Tayning rivojlanishini ham ta’minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev, M. Sport trenirovkasining nazariy asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – 256 b. 145–167-betlar.

2. Jo‘rayev, B. Jang san’ati va sport pedagogikasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 312 b. 201–230-betlar.

3. Karimov, A. Sportchilar psixologiyasi. – Toshkent: “Sharq”, 2018. – 210 b. 89–124-betlar.

4. Nosirov, D. Jismoniy madaniyat va sport nazariyasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021. – 278 b. 175–198-betlar.

5. Зайцев, И.П. Современные методы подготовки единоборцев. – Москва: Советский спорт, 2017. – 340 с. 245–270-страниц).

6. Кузнецов, А.В. Теория и практика боевых искусств. – Санкт-Петербург: Олимп, 2019. – 298 с. 133–164-страниц).

7. Anderson, B. Muay Thai: The Art of Eight Limbs. – London: Routledge, 2016. – 254 p. 99–137 pages.

8. Thompson, J. Modern Training Methods in Combat Sports. – New York: Springer, 2020. – 315 p. 201–246 pages.

9. Walker, S. Sports Science in Martial Arts. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 289 p. 150–188 pages.

10. World Muay Thai Council. Official Muay Thai Training Guidelines. – Bangkok: WMC Publications, 2021. – 190 p. 55–87 pages.

SAN’AT

TASVIRIY SAN’AT DARSLARI ORQALI BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING BADIIY ESTETIK MAHORATINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Sharipova Lobarxon Abubakirovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti 13.00.02-Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) I bosqich doktoranti
Lobarsharipova01@gmail.com

Mazkur maqolada tasviriy san’at darslarining bo‘lajak o‘qituvchilarning badiiy-estetik mahoratini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Unda san’at orqali estetik did, ijodiy tafakkur va tasviriy ifoda vositalaridan ongli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish yo‘llari tahlil etiladi. Maqolada shuningdek, o‘quv jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, vizual savodxonlikni oshirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni san’at vositasida yetkazishning samarali metodlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tasviriy san’at darslarining nafaqat badiiy ko‘nikmalarni, balki shaxsiy-estetik qarashlarni ham shakllantirishda muhim vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *estetik mahorat, ta’lim-tarbiya, kompetensiya, ijodiy faoliyat, an’anaviy ta’lim, ijodiy faoliyat, tasviriy san’at, ananaviy ta’lim,rang nazariyasi.*

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

В данной статье освещаются роль и значение уроков изобразительного искусства в формировании художественно-эстетических навыков будущих учителей. Анализируются пути развития эстетического вкуса, творческого мышления и навыков осознанного использования средств изобразительного искусства. Также рассматриваются эффективные методы внедрения современных педагогических технологий в образовательный процесс, повышения изобразительной грамотности и передачи национальных и общечеловеческих ценностей через искусство. Результаты исследования показывают, что уроки изобразительного искусства являются важным инструментом формирования не только художественных навыков, но и личностных и эстетических взглядов.

Ключевые слова: *эстетические навыки, образование, компетентность, творческая деятельность, традиционное образование, творческая деятельность, изобразительное искусство, традиционное образование, теория цвета.*

THE IMPORTANCE OF FORMING ARTISTIC AESTHETIC SKILLS OF FUTURE TEACHERS THROUGH FINE ARTS LESSONS

This article discusses the role and importance of fine arts classes in the formation of artistic and aesthetic skills of future teachers. It analyzes ways to develop aesthetic taste, creative thinking, and skills in the conscious use of visual expression through art. The article also considers effective methods for introducing modern pedagogical technologies into the educational process, increasing visual literacy, and conveying national and universal values through art. The results of the study show that fine arts classes are an important tool in the formation of not only artistic skills, but also personal and aesthetic views.

Keywords: *aesthetic skills, education, competence, creative activity, traditional education, creative activity, fine arts, traditional education, color theory.*

Kirish. Estetik madaniyat inson ma’naviy qiyofasining eng muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning mavjudligi va rivojlanish darajasi insonning aql-zakovati, intilishlari va faoliyatining ijodiy yo‘nalishi, dunyoga va boshqa odamlarga bo‘lgan munosabatiga bog‘liqdir. Tasviriy san’at talabalarning ma’naviy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, qadriyatlar, his-tuyg‘ularni o‘rganish va erkin qarorlar qabul qilish uchun noyob va qiziqarli yo‘lni taklif qiladi. Barkamol shaxsni tarbiyalashda ma’naviy tarbiyaning ahamiyatini va tasviriy san’atning hissiy ifoda va empatiyani rivojlantirishga ta’sirini tushunish juda muhimdir. Kelajakda dunyoni o‘zgartiruvchi shaxslarni tarbiyalash haqida gap ketganda, ma’naviy rivojlanish yoshlar ongini

shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Talabalarning ma’naviy rivojlanishini tushunish ularni rahm-shafqatli va ma’naviyatli shaxs bo‘lishga yo‘naltirishning kalitidir. Bu zamonaviy jamiyatda, ayniqsa bo‘lajak o‘qituvchilar uchun juda muhimdir, chunki ularning kasbiy faoliyati o‘quvchilarning didlari, ideallari, ehtiyojlari, qiziqishlari, afzalliklari, haqiqatda va san’atda go‘zalni xunukdan idrok etish va farqlash qobiliyatiga ta’sir qiladi. Talabalarning estetik madaniyatini shakllantirishning samaradorligi badiiy ijod, musiqa, teatr, adabiyotning integratsiyalashuvi tufayli bir qator pedagogik shartlarga bog‘liq bo‘lib, badiiy madaniyat ustun omil hisoblanadi: dam olish maskanlari va o‘quv xonalarining badiiy-grafik dizayni asosida universitetda ochiq dinamik estetik muhitni yaratish, talabalarning turli estetik tadbirlarda ishtirok etishi uchun sharoit yaratish. Bularning barchasi talabalarning estetik madaniyatini va mahoratini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Tasviriy san’at darslari odatda talabalarga turli xil vositalar va texnikalarni o‘rganish imkoniyatini beradi, bu esa ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalarni tavakkal qilishga, ularning dunyo qarashini kengaytirishga va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradigan yangi g‘oyalar bilan tajriba o‘tkazishga undashi ham mumkin. Bundan tashqari, o‘qituvchining o‘qitishga yondashuvi va auditoriya muhiti ijodkorlikni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynashi mumkin. O‘quvchilarni o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga undaydigan qo‘llab-quvvatlovchi va ochiq muhitni ta’minlovchi o‘qituvchilar o‘z talabalarida ijodkorlikni ilhomlantirishga yordam berishi mumkin va shu bilan birga ularni dunyoqarashini kengaytirib fanga bo‘lgan qiziqishini yanada oshirishga yordam beradi.

Tasviriy san’at darslarida qatnashish talabaning shaxsiy va ilmiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bu ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini, o‘zini namoyon qilishini va o‘zini o‘zi anglashini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, tasviriy san’at darslarida qatnashish akademik samaradorlikni oshirishga, jumladan, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini yaxshilashga, dunyoqarashni kengayishi, o‘z fikrini erkin bayon qila olishi va motivatsiyani oshirishga olib kelishi mumkin.

Tasviriy san’at darsida o‘quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning turli usullari mavjud. Mana bir nechta takliflar: tadqiqot va tajribani rag‘batlantirish: o‘quvchilarga turli materiallar, texnikalar va uslublarni o‘rganishga imkon bering. Ularni tavakkal qilishga va yangi narsalarni sinashga undash. Bu ularning ijodini rivojlantirishga va o‘ziga xos xislatlarini kashf etishga yordam beradi. Asoslarni o‘rgatish: talabalarga rang nazariyasi, kompozitsiya, istiqbol va soyani o‘z ichiga olgan san’atning asosiy tamoyillarini o‘rgatish lozimdir. Bu ularning texnik ko‘nikmalarini yaxshilashga va yanada murakkab va vizual jozibali san’at asarlarini yaratishga yordam beradi. O‘z-o‘zini ifoda etish imkoniyatini yaratish kerak: o‘quvchilarga o‘z asarlari orqali o‘zlarini ifoda etish erkinligini bering. Ularni o‘zlari uchun mazmunli, shaxsiyat va qiziqishlarini aks ettiruvchi san’at yaratishga undash. Qo‘llab-quvvatlovchi va ochiq muhitni yaratib: o‘quvchilarni o‘z ishlari va g‘oyalarini baham ko‘rishga undaydigan ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish joizdir. Ularning kuchli tomonlarini ta’kidlab, ularni yaxshilashga yordam beradigan konstruktiv fikr-mulohazalarni taqdim etish lozimdir. Mulohaza yuritish va o‘z-o‘zini tanqid qilishni rag‘batlantirish: o‘quvchilarni o‘z asarlari haqida fikr yuritishga va o‘zlarining kuchli va zaif tomonlarini baholashga undash. Bu ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga va badiiy qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi.

Tasviriy san’at, o‘quvchilarga taassurot tuzilishi va tasir ko‘rsatishda katta ahamiyatga ega. Ular o‘z fikrlarini va hislarini tasviriy ifodalash orqali boshqalarga yetkazish orqali o‘z o‘zlarini izohlashni o‘rganishadi. Bu esa ularning kommunikatsiya qobiliyatlarini oshiradi va o‘zlarini eng jadal muhitda sezishga imkon beradi. Yuqoridagi tahlillar, tasviriy sanat faktorlarining odob-axloq rivojlanishga qanday ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi haqida ko‘proq tushunishga olib kelishga yordam beradi. Odob-axloq tarbiya bilan tasviriy sanatning integratsiyasi o‘quvchilarning shaxsiy va jamiyatga foydali rivojlanishiga yordam berasa, ularni erkak, odobli va murojaatkor fuqarolar sifatida o‘zlashtirishga yordam beradi. Odob-axloq rivojlanish tasviriy sanatga ta’sir qilishi, insonning qadriyat, muhabbat va hormatni rivojlantirishga intilishni o‘z ichiga oladi. Bu, san’at asarlarini tushunish, qiymatini baholash va shuningdek, insoniyatga bo‘lgan munosabatlarini kuchaytirishga yordam beradi. Ushbu amal jismoniy rivojlanishning yanada yaxshilanishiga olib keladi, shuningdek o‘quvchilarni ma’naviy sohasida ham rivojlantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. *Talabaning bilimdonligi.* Oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at darslari estetik tarbiyaning asosiy vositalaridan hisoblanib, talabalarni ma’naviy barkamol etib tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Tasviriy san’at darslarida talabalar ilmiy bilim asoslarini egallaydilar, borliqni o‘zlashtiradilar, bu esa ularni g‘oyaviy, aqliy, axloqiy, estetik jihatdan tarbiyalashda samarali ta’sir ko‘rsatadi. Tasviriy san’at darslari tarkibida bo‘lgan kompozitsiya, kompozitsion ko‘rish va kompozitsion fikrlash qobiliyatlarini o‘rganish mavzulari, o‘quvchilarga kompozitsiyalar yasash va bu jarayonda qo‘llaniladigan buyumlar, ashyolarni tanishtirish, kompozitsion tuzilgan asarlarini yaratish jarayonini

o‘rgatish va shu bilan bir qatorda o‘quvchilarning badiiy-estetik ongini rivojlantirish maqsadida olib boriladi. Tasviriy san’at kompozitsiyasi va ularni o‘rganish darslari talabalarda ma’naviy dunyoqarashni, g‘oyaviy e’tiqodni shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. U fikrlash qobiliyatini, ko‘rish xotirasini, ijodiy tasavvurni, badiiy didni, estetik hissiyotni o‘stiradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tasviriy san’at kompozitsiyasi har bir turi o‘quvchilar ijodiy qobiliyatining o‘sishiga, dunyoqarashining shakllanishiga yordam beradi, ya’ni shaxsni har tomonlama kamol toptirishda o‘z hissasini qo‘shadi. Agar o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonida estetik qadriyatlarni rivojlantirishni maqsadli va tizimli tashkil etsa, maktab o‘quvchilarini estetik tarbiyalashga psixologik-pedagogik tayyorgarligini shakllantirish uchun qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratilsa, bu talabalarning estetik madaniyatini shakllantirish jarayonini optimallashtiradi va uning darajasi. O‘qitishda estetik tarbiya maqsadlarini amalga oshirish, o‘z navbatida, o‘quvchilarning o‘rganilayotgan fan bo‘yicha bilim darajasini oshirishga xizmat qiladi. Talabalarning estetik madaniyatini tizimli rivojlantirish darsda amalga oshiriladi va mavzu bo‘yicha sinfdan tashqari ishlar bilan to‘ldiriladi. O‘quv jarayonida estetik tarbiyani faollashtirishga teatrlashtirish va dramatizatsiya elementlarini kiritgan holda talabalarning o‘quv faoliyatini tashkil etishning o‘yin usuli yordam beradi. Shu bilan birga, kutilganidek, o‘quv faoliyatining estetik boyligi o‘quvchilarni go‘zallik bilan tanishtirish jarayonini optimallashtirishga yordam beradi.

Estetik madaniyat go‘zallikni qadrlash, talqin qilish va yaratish qobiliyatini o‘z ichiga oladi, bu esa har tomonlama barkamol tarbiyada zarurdir. Rasm, musiqa, raqs va teatr kabi fanlarni o‘z ichiga olgan tasviriy san’at ta’limi ushbu madaniy va estetik ongni tarbiyalashda kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar tasviriy san’at bilan shug‘ullanish talabalarning estetik hissiyotlarini qanday shakllantirishi va bu rivojlanishning ularning shaxsiy va ijtimoiy hayotiga doimiy ta’siri haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san’at ta’limi kognitiv qobiliyatlarni, jumladan, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va vizual-fazoviy qobiliyatlarni sezilarli darajada oshiradi. Neyroilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san’at bilan shug‘ullanish miyaning ijodkorlik va tanqidiy tahlil bilan bog‘liq sohalarini rag‘batlantiradi. Masalan, san’atni qadrlash va ijod qilish bilan shug‘ullanadigan talabalar vizual savodxonligini yaxshilaydi, bu ularga vizual ma’lumotni yanada samarali talqin qilish va tahlil qilish imkonini beradi. Tasviriy san’at ta’limi talabalarni o‘z his-tuyg‘ularini ifoda etishga va boshqalarning his-tuyg‘ularini san’at orqali izohlashga undash orqali hissiy aqlni rivojlantiradi. Psixologiya bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, san’at bilan shug‘ullanadigan talabalar o‘zlarining shaxsiy tajribalarini badiiy ifoda bilan bog‘lashni o‘rganganlarida, ko‘proq empatiya va o‘z-o‘zini anglashni rivojlantiradilar. Ushbu hissiy ishtirok shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy ko‘nikmalarni yaxshilash uchun juda muhimdir.

Tasviriy san’at fanini o‘rganishdan olingan bilimlar o‘qituvchining o‘zini-o‘zi bilishi, o‘zini-o‘zi tasdiqlashi, tarbiyachi sifatida o‘zini-o‘zi takomillashtirish jarayonlariga turtki beradi. Oxir oqibat, bu jarayon uning mavqeyini oshirishga va badiiy-estetik mazmundagi harakatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan. Oliy ta’limda pedagogika mutaxassisni badiiy-estetik tayyorlash muammolarini hal etishda quyidagilarga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak: bo‘lajak o‘qituvchining qimmatli estetik va ma’naviy kamoloti, uning intellektual sifatlari, hissiy madaniyatini rivojlantirish, san’at turlaridan mustaqil tizimli foydalanish ehtiyojlari va motivlarini shakllantirish, insonparvarlik munosabatlarini o‘rnatish, talabalar bilan muloqot madaniyati, maxsus bilim va ko‘nikmalarni ijodiy qo‘llash usullari bo‘yicha tajriba orttirish, yuqori darajadagi aqliy operatsiyalar, aqliy faoliyat va kognitiv mustaqillikni shakllantirish. Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarning tasviriy san’at vositasida badiiy-estetik mahoratini rivojlantirish muammosining dolzarbligi mutaxassislar tayyorlashda san’at tarixi fanlariga munosabatni qayta ko‘rib chiqish zarurati bilan bog‘liq.

Mahalliy rassomlar va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlik talabalarning turli xil badiiy amaliyotlar va istiqbollarga bo‘lgan ta’sirini boyitadi. Mehmon rassomlarni mahorat darslariga taklif qilish, madaniy almashinuvlar tashkil etish yoki jamoa hamkorlari bilan hamkorlikdagi loyihalarda ishtirok etish orqali o‘qituvchilar maktab o‘quvchilarining dunyoqarashini kengaytirish, tasviriy san’at orqali axloqiy rivojlanishga yaxlit yondashuvni rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi. Tasviriy san’at omillari orqali maktab o‘quvchilari rahm-shafqatli, tafakkurli va madaniyatli shaxslarni shakllantirish uchun ulkan salohiyatga ega bo‘lgan dinamik va boyitish jarayonidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, kompozitsion fikrlash qobiliyati orqali talabalarda estetik mahorat, taqdimot, estetik his-tuyg‘u rivojlanadi. Hissiy tajribalar to‘planadi, nutq boyitiladi. O‘quvchilar fikrlash jarayoni rivojlantiriladi, taqqoslash tahlil qilish, sintezlash, umumlashtirish jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat tomonidan oldimizga qo‘yilgan yetakchi maqsad – har bir yosh avlodning shaxsini har tomonlama kamol toptirish uchun mehnat, axloqiy va estetik tarbiyaning yaqin birligiga erishish ekan, bunday muhim vazifa yechimi sifatifa kompozitsion ko‘rish, fikrlash qobiliyatlarini ta’lim jarayonida

yangi o‘quv-ijodiy vazifalar tizimini amalga oshirishni keltirish mumkin, va bu o‘z maqsadimiz tomon yetaklaydigan samarali yo‘l bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Azimov S. (2024). Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at va uning maqsadi va vazifalari // «Педагогическая акмеология» международный научно-методический журнал, 16(8).
2. Mamurova D.I. Maktab tasviriy san’at darslarida o‘quvchilarning kompozitsion fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish metodikasi // Journal of Innovation, Creativity and Art (ISSN: 2181-4287) Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi (122-126).
3. Азимов Санжар Самадович. Психологические аспекты формирования профессионального мастерства будущих учителей // American journal of education and learning , Volume-3, Issue-3, 2025 105-108.
4. Avliyakulova N. M. Tasviriy san’at o ‘qitish metodikasi» fanidan topshiriqlarni nazorat qilish va baholash // “Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar” onlayn ilmiy jurnali. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 270-276.
5. Mamurova D. I. (2021). The basis of the positive results of teaching drawing using computer technology and software. // TheoreticaL & Applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (9), 530.
6. Olimov S. S., & Mamurova D. I. (2022). Directions For Improving Teaching Methods. // Journal of Positive School Psychology, 9671-9678.
7. Djalolovich Y. N., Kodirovich M. D., Ruziboevich S. A., & Islomovna M. D. (2021). Improving the professional training of fine art teachers. // European science, (2 (58)), 44-46.
8. Mamurova D. I. (2021). The basis of the positive results of teaching drawing using computer technology and software. // Theoretical & Applied Science Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (9), 530.
9. Mamurova D. (2024, January). Consolidation and generalization of theoretical knowledge through independent education. // In international conference on medicine, science, and education (Vol. 1, No. 1, pp. 255-258).
10. Азимов Санжар Самадович. Психологические аспекты формирования профессионального мастерства будущих учителейизобразительного искусства. // Вестник науки и образования 21-2 (99) (2020): 105-108.
11. Azimov S. (2024). Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at va uning maqsadi va vazifalari. “Педагогическая акмеология” // международный научно-методический журнал, 16(8).
12. Азимов С.С. (2022). Элементы знания как неорганизованный набор дискретных и абсолютных истин в сфере изобразительного искусства. // Science and Education, 3(2), 889-894.

MUSIQA TA’LIMI O‘QITUVCHISI KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Mustafayev Baxtiyor Ibragimovich,
Buxoro davlat universiteti
Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrasi
professori, pedagogika fanlari nomzodi

Maqolada musiqa o‘qituvchisi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish omillari, musiqa pedagogikasida kasbiy kompetensiya va kompetentlik, o‘qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yordam beradigan bir qator pedagogik shart-sharoitlar kabi masalalar xususida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *kompetensiya, kasbiy kompetentlilik, zamonaviy ta’lim, kasbiy mahorat, musiqa pedagogikasi, musiqa o‘qituvchisi, o‘quvchi shaxsi, musiqiy faoliyatlar, o‘qitish jarayoni, pedagogik texnika, pedagogik madaniyat.*

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГА МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье содержатся мнения по таким вопросам, как факторы развития профессиональной компетентности учителя музыки, профессиональная компетентность и компетентность в музыкальной педагогике, ряд педагогических условий, способствующих развитию профессиональной компетентности педагога.

Ключевые слова: *компетентность, профессиональная компетентность, современное образование, профессиональные навыки, музыкальная педагогика, учитель музыки, личность ученика, музыкальная деятельность, учебный процесс, педагогическая техника, педагогическая культура.*

FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF MUSIC EDUCATION TEACHERS

The article contains opinions on such issues as factors in the development of professional competence of a music teacher, professional competence and competence in music pedagogy, a number of pedagogical conditions that contribute to the development of professional competence of a teacher.

Key words: *competence, professional competence, modern education, professional skills, music pedagogy, music teacher, student personality, musical activity, educational process, pedagogical technology, pedagogical culture.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda kasbiy kompetentlik mutaxassis faoliyatining muhim yo‘nalishiga aylandi. Zero, pedagogik fanning muhim yo‘nalishi o‘qituvchini ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishni ta’minlaydigan yo‘l, vositalar va shart-sharoitlarni izlashdir.

Davlatimiz tomonidan umumiy musiqa ta’limi rivojiga qaratilayotgan e’tibor tufayli soha mutaxassislarining o‘z ustida mustaqil ko‘proq ishlashi hamda o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarini davr talablari darajasida, ilmiy-metodik asosda tashkil etishlari uchun zaruriy sharoitlar yaratib berilmoqda. Ayniqsa, musiqa ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini yanada takomillashtirish, ularga malaka toifasi berish mexanizmini qayta ko‘rib chiqish, o‘qituvchilarning bilim darajasi va kasbiy mahorati, kompetentligini aniqlash bo‘yicha milliy baholash tizimini yo‘lga qo‘yish masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Zero, hozirgi globallashuv jarayonida har bir mutaxassis o‘z faoliyatini samarali tashkil qila olishga qodir, ya’ni kasbiy kompetentli bo‘lishi kerak.

Pedagogik atamalar lug‘atida yozilishicha, “kompetensiya – u yoki bu soha bo‘yicha bilimdonlik”[1]ni bildirsa, “kompetentlik” atamasi esa lotincha “competo” so‘zidan olingan bo‘lib, “erishayapman, munosibman”, degan ma’noni hamda ma’lum sohadan xabardorligini, bilishini va tajribaga ega ekanligini anglatadi[2].

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi. “Kompetensiya” va “kompetentlik” o‘zakdosh atamalar sifatida fanda ilk bor XX asrning 50-60-yillarida qo‘llanilgan va insonning biror faoliyatni amalga oshirishga layoqatliligi, qobiliyatliligini bildirgan. “Kompetensiya” va “kompetentlik” atamalariga tadqiqotchilar tomonidan ilmiy adabiyotlarda turlicha ta’riflar berilgan:

Rus olimlari A.V.Xutorskiy, E.Zeyer, D.Zavodchikov, M.Shalashovalarning talqiqotlarida “kompetensiya” va “kompetentlik” xususida quyidagi fikrlarni bayon qilishgan:

A.V.Xutorskiy [3] "kompetensiya-bu shaxsga tegishli kompetensiyaga egalik qilish sifati, bu o‘zaro bog‘liq bo‘lgan shaxsiy sifatlar (bilimlari, qobiliyatlari, ko‘nikmalari, faoliyat usullari) obyektlar va jarayonlarning ma’lum doirasiga nisbatan zarur bo‘lgan to‘plamni o‘z ichiga oladi”, - deb ta’kidlasa,

E.Zeyer va D.Zavodchikovlar [4] “kompetentlik” atamasiga “mutaxassisning o‘z faoliyatini samarali tashkil qilishga qaratilgan xatti-harakatlar yig‘indisi”, deb ta’rif berishgan.

M.M.Shalashova [5]ning fikricha esa“mutaxassisning kompetentligi uning integrallashgan shaxsiy xususiyati bo‘lib, hayotda va ish faoliyatida yuzaga keladigan muammolarni o‘z bilimi, tajribasi hamda shaxsiy iqtidori asosida hal qila olish qobiliyati”dir.

V.N.Vvedenskiy” [6] “kasbiy kompetensiya” tushunchasi tarkibining kengligi, “professionallik”, “malaka”, “kasbiy malakalar” kabi keng tarqalgan tushunchalarni birlashtiradigan integral xususiyatlar bilan ajralib turad. Kompetentlik – bu shaxsiy xususiyatga ega, va malakali professional yoki funksional xususiyatlar majmuasidir”, -degan xulosaga kelgan.

AQSH ning Ogayo shtati universiteti olimlari “kompetentlik” tushunchasini “shaxsning ma’lum sohada samarali ishlashi uchun kerak bo‘lgan ko‘nikma va malakalar to‘plami”, - deb hisoblaydilar. D.Ivanov[7]ning yozishicha ushbu sohaning yetakchi tadqiqotchilaridan biri bo‘lgan amerika olimi R.Meyyers ta’rificha, “kompetentlik - bo‘lajak mutaxassisning qandaydir muayyan kriteriylarga javob berishi emas, balki uni ishlab chiqarishda qo‘llab, isbotlay olishidir”.

“Kompetensiya” va “kompetentlik”atamalarining o‘zakdoshligi bilan birga, ularning bir-biridan farqli jihatlarini tadqiqotchi A.V.Xutorskiy[8] quyidagicha izohlagan: birinchi tushunchaga ko‘ra, "ma’lum bir sohada uning samarali ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo‘lgan talabani ta’limga tayyorlash uchun begonalashtirilgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab (me’yor)", - degan ma’noni anglatishini, “talabaning ma’lum ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan sohadagi faoliyati tajribasi bilan shartlangan shaxsiy fazilatlari (qadriyatlar yo‘nalishlari, bilimlari, ko‘nikmalari, malakalari, qobiliyatlari)"dir.

Milliy pedagogikada “kompetensiya” atamasi XX asrning 90 - yillaridan e’tiboran ishlatila boshlangan. “Kompetensiya” atamasi “pedagogik madaniyat”, “kasbiy layoqatlilik”, “qobiliyatlilik”, “kvalifikatsiya” tushunchalari bilan ma’nodosh hisoblanib, muayyan muammo, masala, xodisa borasida shaxsning bilim, tajriba, mutasaddilikka ega bo‘lishini o‘zida ifoda etadi.

“Kompetensiya”- bilim, ko‘nikma va malakalarning samarali qo‘llanilishi, “kompetentlilik” esa muayyan faoliyatni amalga oshirish uchun mavjud hamda yuzaga chiqishi mumkin bo‘lgan layoqatdir. Shu bois, har bir fanni o‘qitish jarayonida uning mazmuni hamda xususiyatlaridan kelib chiqqan holda unga doir kompetensiyalar shakllantiriladi[9].

Shunisi ahamiyatliki, kompetensiya atamasi mazmun-mohiyatida mutaxassislik bilimlarini hamisha boyitib borish, muhim ijtimoiy talablarni anglay olish, yangi axborotlarni izlab topish va o‘rganish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida samarali qo‘llay bilish malakalarini taqozo etadi. Zero, “kasbiy kompetentlilik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi”dir [10].

Musiqa pedagogikasida kasbiy kompetensiya va kompetentlik muhim ahamiyatga ega masalalardan bo‘lib, musiqiy ta’lim jarayonini shakllanishi, musiqiy faoliyatlarda pedagogik boshqaruvni amalga oshirilishida o‘qituvchining kasb faoliyati, shaxsiy hamda kasbiy fazilatlarini rivojlantirish zaruriyati muhimligini anglatadi.

O‘qituvchining kompetentlik darajasi o‘quvchilarni o‘qitish faoliyati jarayonida shakllantiriladigan fanga oid estetik madaniyat va ijodkorlik, o‘z-o‘zini rivojlantirish va asrash hamda amaliy kompetensiyalar bilan belgilanadi. Buni musiqiy pedagogik jarayonlarni boshqarish nuqtayi nazaridan yondashsak, ta’lim faoliyati birinchi navbatda dolzarbligi namoyon bo‘ladi.

Muhokama. Musiqa ta’limida kasbiy kompetentlik yuksak darajadagi musiqiy-pedagogik faoliyatning taraqqiy etishini, pedagogik texnika va madaniyatni egallashni, shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi hamda kasbiy faoliyatdagi individuallikning yorqin ko‘rinishi sifatida tushuniladi.

Musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi musiqiy faoliyatlar jarayonida shakllanishi kerak, chunki bu ijodiy ta’lim jarayonida muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatish, o‘quvchilarni musiqiy bilimlarni o‘zlashtirishni qulay sharoitlarda tashkil etish uchun zarur bo‘lgan ichki imkoniyatlar mavjuddir.

O‘qituvchi dars davomida musiqiy faoliyatlarning barcha turidan foydalanishi hamda darsni yaxlit tarzda o‘quvchi ongiga singdirishi kerak, chunki o‘qituvchining musiqiy- pedagogik, ilmiy-nazariy, uslubiy, texnologik, ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikka ega bo‘lishi kerak. O‘qituvchida ushbu tayyorgarlikka mos kompetensiyalarni mavjudligi uning ta’lim jarayonining mahoratli pedagogi bo‘lishiga, o‘quv sifatini ta’minlashga imkon beradi.

Zamonaviy musiqa o‘qituvchining kompetensiyasi – o‘z mutaxassisligi va ixtisosligi doirasida musiqiy bilim ko‘nikma, malakaga ega bo‘lishi bilan belgilanadi va shaxsiy qadriyatlari, sifatlari, kvalifikatsiyasining namoyon bo‘lishida ifodalanadi.

O‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan zamonaviy musiqa ta’limida ushbu talab kelajak avlod tarbiyasi uchun mas’ul bo‘lgan o‘qituvchilar uchun ikki baravar ahamiyat kasb etadi. Zero, “o‘qituvchi malakali o‘qituvchi bo‘lishi uchun muayyan pedagogik kompetentlikka ega bo‘lishi kerak”[11].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Musiqa ta’limi o‘qituvchilarini innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash, o‘quv jarayonlarida shakllantirish muammolarini xal etish ularni o‘qitish jarayoning istiqbolga yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi.

Zamonaviy musiqa ta’limi o‘qituvchisi samarali faoliyat uchun quyidagilarga alohida e’tibor qaratishi lozim:

- musiqiy faoliyatlar uchun vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, musiqiy ta’limning maqsadi, vazifalariga va ularning bajarilishiga e’tibor qaratib, ularni ilmiy-uslubiy asosda mazmunli tashkil qilish;

- o‘quvchilarning musiqaga doir nazariy bilim, malaka, ko‘nikma va musiqiy bilimlarni qulay va mustahkam o‘zlashtirilishini ta’minlash, baholashda adolat, shaffoflik asosida qobiliyatlarini rivojlantirishni ta’minlash;

- musiqiy ta’limda innovatsiyalarni, pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy qilish, o‘quvchilarni musiqiy ta’lim jarayonidagi faoliyatlarga aktiv jalb qilish, shaxsiy va musiqiy rivojlantirish dinamikasiga e’tibor qaratish;

- o‘quvchilarning shaxsiy musiqiy-pedagogik va psixologik imkoniyatlarini inobatga olish, xar bir o‘quvchining iste’dodi, qobiliyati darajasini o‘rganib chiqib, musiqiy iste’dodi baland o‘quvchilarni ma’naviy rag‘batlantirish, ularning fanga doir kompetensiyalarini rivojlantirishga ko‘maklashish va h.k.

Ushbu nuqtayi - nazardan qaraganda o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari shakllanishi va rivojlanishi ularni amaliyotida, ya’ni pedagogik faoliyatida nihoyatda muhim rol o‘ynaydi.

“Kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik” ni anglatadi. Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishidir”[12].

Zamonaviy musiqa o‘qituvchisidan ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy yondashuv, yangicha fikrlash, mustaqil mulohaza yuritish talab etilar ekan, o‘qituvchining quyidagi kasbiy qobiliyatlari uning kompetentligini ta’minlovchi omil ekanligini alohida qayd etish maqsadga muvofiq:

- mashg‘ulot jarayonida sinf o‘quvchilari bilan samarali o‘zaro samimiy muomala, muloqotni tashkil eta olish, sinf jamoasida sog‘lom ma’naviy muhitni xosil qila olish qobiliyati.

- musiqiy bilimlarini, musiqiy -ma’rifiy va madaniy tushunchalarni o‘quvchilarga tushunarli, ravon tilda yetkaza olishi, ta’lim texnologiyasi va metodlarini amaliyotga tatbiqdan xabardorlik qobiliyati.

- o‘z fani bo‘yicha chuqur va xar tomonlama mukammal bilimlariga, musiqiy dunyoqarashga egaligi, o‘z ustida muntazam ishlash qobiliyati.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi o‘quvchilarda musiqiy bilim, malaka va ko‘nikmalarini singdirish jarayonlarini tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

O‘qituvchi kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradigan bir qator pedagogik shart-sharoitlar mavjudki, ta’lim jarayonida ularni inobatga olish muhim. Bular:

1. Musiqa ta’limida innovatsion va interaktiv ta’lim texnologiyalarini joriy etish.

2. Ruhiy-psixologik va o‘quv jarayoni faoliyatga asoslangan yondashuvlarni qo‘llash,

3. Musiqiy faoliyatlar jarayonida o‘qituvchining o‘quvchilar bilan pedagogik o‘zaro hamkorligini yo‘lga qo‘yish.

4.Ta’lim jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va o‘quvchilarning kichik guruhda yoki juftlikda faoliyat ko‘rsatish qobiliyatini rivojlantirish.

Maktabda musiqa ta’limining o‘ziga xos jihatlaridan biri – mazkur fandan o‘quv soatlari miqdori oz bo‘lganligi sababli, uni odatda asosan 1-2 nafar o‘qituvchi olib boradi. Bu esa musiqa o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyalarini ko‘proq mustaqil rivojlantirishga, o‘zining kasbiy faoliyatida asosiy va maxsus kompetensiyalarni tatbiq etishiga e’tiborini yanada oshirishini taqozo etadi. Bunda o‘qituvchining:

- musiqa ta’limini rejalashtira olishi va uning natijalarini oldindan tasavvur qilishi, ilmiy-nazariy, uslubiy-amaliy musiqiy bilim, malaka va ko‘nikmalarga doir yangiliklardan xabardor bo‘lishini;

- musiqiy ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etish va pedagogik boshqarish, o‘quv jarayoniga musiqiy ta’limning innovatsion texnologiyalarini joriy etilishini ta’minlash hamda nazorat qilish qobiliyatini;

- musiqiy- pedagogik faoliyat natijalarini tahlil qilish va umumlashtirish, kamchiliklarni bartaraf etish, shaxsiy fazilatlari hamda kasbiy kompetensiyalari asosida o‘zini mustaqil rivojlantirib borish kabi qobiliyatlariga ega bo‘lishi muhimligini anglatadi.

Musiqa o‘qituvchisi kasbiy kompetentligini rivojlantirish omillari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin, jumladan:

xorijiy va milliy maktab musiqiy ta’lim-tarbiya konsepsiyalari mazmun-mohiyati, ularning taraqqiyot bosqichlari va o‘ziga xos xususiyatlarini bilish, musiqiy o‘quv-tarbiya jarayoni mazmunini ta’minlashda uzviylik va uzluksizlik tamoyiliga amal qilish;

– musiqiy ta’lim jarayonini sifatli tashkil etishda darsning musiqiy faoliyatlar bosqichlari uchun zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari, metodlarni to‘g‘ri tanlash va tatbiq etish, musiqiy-elektron dasturlaridan amalda samarali foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lish;

– o‘quvchilarning yosh hususiyatlari qonuniyatlarini bilish, ularning ma’naviy jihatdan rivojlanishi hamda musiqiy ta’lim-tarbiyada pedagogik-psixologik yondashuvga asoslanish;

– musiqa ta’limi jarayonida ta’lim resurslari va media, vidio resurslar hamda elektron tarmoq imkoniyatlari, milliy cholg‘u asboblari, o‘quv ilmiy-metodik ta’minotdan samarali foydalanish;

– o‘quv-tarbiya va darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilar hayoti va sog‘ligiga g‘amxo‘rlik qilishga tayyor bo‘lish;

- darsning mazmunida o‘quvchilarga musiqa madaniyati asoslarini singdirib borishi, musiqaga iqtidori baland o‘quvchilarni bolalar musiqa va san’at maktabiga jalb etish chora-tadbirlarini ko‘rishi lozim.

Xulosa. Maktab musiqa ta’limi o‘qituvchisining kasbiy kompetentlik darajasi uning kasbiy va shaxsiy sifatlarining uyg‘un rivoj topganligida, nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarini musiqiy ta’lim-tarbiya jarayonini sifatli tashkil etib, uni pedagogik boshqarish faoliyatida samarali tatbiq eta olishida namoyon bo‘ladi.

Shu bois, o‘quvchi shaxsiga musiqiy ta’lim-tarbiya beradigan umumta’lim maktablari oldiga qo‘yilgan vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi, avvalo, pedagog kadrlarni kasbiy kompetentlik darajasiga bog‘liq. Musiqa madaniyati fani o‘qituvchisining kompetentlilik darajasi, kasbiy mahorati, musiqiy-pedagogik jarayonlarni to‘g‘ri va pedagogik maqsadli boshqara olishi o‘quvchi shaxsini ma’naviy jihatdan tarkib toptirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan musiqa ta’limi o‘qituvchisining kasbiy kompetenligini rivojlantirish ta’lim mazmun-mohiyatining markazida turadi.

Adabiyotlar:

1. Pedagogik atamalar lug‘ati. -Toshkent. 2008. -B.360

2. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi 2002. 4-tom. B. 682.(National Encyclopedia of Uzbekistan 2002. 4. R. 682.).

3.Хуторской, А.В. Развитие одарённости школьников. Методика продуктивного обучения. Пособие для учителя –М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С.320.

4. Зеер Э., Заводчиков Д. Идентификация универсальных компетенций выпускниковработодателем. // Высшее образование в России, 2007.№2 (Seer E., Zavodchikov D.Identification of universal competencies of graduates by the employer. // Higher education in Russia, 2007.№2)

5. Шалашова М.М. Комплексная оценка компетентности будущих педагогов. // Педагогика, 2008. - №7. - С. 54-59 (Shalashova M.M. A comprehensive assessment of the competence of future teachers. // Pedagogy, 2008. No. 7. P. 54-59.

6. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога. // Педагогика. – 2003. – №10.–С. 51-55.

7. Иванов Д. Компетентность и компетентностный подход в современном образовании. М., 2007. - 240 стр. (Ivanov D. Competence and competency-based approach in modern education. – M., 2007. 240 p.)

8. Хуторской А.В. Развитие одарённости школьников. Методика продуктивного обучения. Пособие для учителя –М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С.320.

9. Narziyeva N.N Umumta’lim maktablarida o‘quvchilarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini tayanch kompetensiyalar asosida mashg‘ulotlar jarayonida shakllantirish. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun avtoreferat. - Toshkent, 2019 y. – B. 24.

10. Muslimov N.A va b. Modulli-kompetentli yondashuv asosida kasb ta’limi o‘quvchilarini kasbiy maxsus kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – Toshkent.: 2014. – 139. – B.47.

11. Коджаспирова Г.М.. Педагогика. Учебник для студентов высших учебных заведений. – М.: “Гардарики”, 2004.– С.528.

12. Utanov U.Q., Qosimova O.X. “Xalq ta’limi xodimlarini kasbiy kompetentligini rivojlantirish” // “Pedagogik innovatsiyalar va yuqori samaradorlikka yetaklovchi ta’limiy g‘oyalar” respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi to‘plami. Termiz, 2020. – B. 722.

O‘QUVCHILARNI XALQ OG’ZAKI IJODI VOSITASIDA EKOLOGIK TARBIYALASHNING IMKONIYATLARI

Umurova Ma’rifat Yoshiyevna,
Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
m.y.umurova@buxdu.uz

Mazkur maqola o‘quvchilarga ekologik tarbiya berishning xalq og‘zaki ijodi orqali qanday amalga oshirilishi mumkinligi haqida keng qamrovli tahlilni taqdim etadi.Ekologik tarbiyaning ildizlariga, uning xalq og‘zaki ijodi (afsona, rivoyat, maqol, matallar) orqali shakllanishiga alohida e’tibor qaratgan. Qadimgi insonlarning tabiatga bo‘lgan ehtiromi, animizm va totemizm kabi tushunchalar yordamida ekologik tarbiyaning dastlabki bosqichlari ko‘rsatilgan. Shuningdek, o‘zbek xalqining ekologik madaniyatini rivojlantirishda xalq pedagogikasining o‘rni, uning ayniqsa ekologik tarbiya vositalariga, masalan, xalq maqollari va qo‘shiqlariga ta’siri hamda ekologik mas’uliyatni shakllantirishdagi roli tahlil etilgan. Xalq og‘zaki ijodi ekologik ongni tarbiyalashda samarali vosita sifatida ko‘rsatilgan. Maqola ekologik ta’limni rivojlantirishda xalq an’analaridan foydalanishning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: *Ekologik tarbiya, xalq og‘zaki ijodi, afsona, rivoyat, maqollar, matallar, ekologik madaniyat, xalq pedagogikasi, tabiatga bo‘lgan ehtirom, ekologik ong, xalq an’analari, ekologik mas’uliyat, animizm, totemism.*

ВОЗМОЖНОСТИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

В данной статье представлен всесторонний анализ того, как экологическое воспитание учащихся может быть реализовано через устное народное творчество. Особое внимание уделено корням экологического воспитания, его формированию через устное народное творчество (легенды, предания, пословицы, поговорки). С помощью таких понятий, как уважение древних людей к природе, анимизм и тотемизм, показаны первые этапы экологического воспитания. Также проанализирована роль народной педагогики в развитии экологической культуры узбекского народа, особенно ее влияние на средства экологического воспитания, например, народные пословицы и песни, а также роль в формировании экологической ответственности. Если устное народное творчество рассматривается как эффективное средство воспитания экологического сознания

Ключевые слова: *Экологическое воспитание, народное устное творчество, миф, легенда, пословицы, поговорки, экологическая культура, народная педагогика, бережное отношение к природе, экологическое сознание, народные традиции, экологическая ответственность, анимизм, тотемизм.*

POSSIBILITIES OF ENVIRONMENTAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH FOLK ORAL CREATIVITY

This article provides a comprehensive analysis of how environmental education can be implemented through oral folk art. Special attention is paid to the roots of environmental education, its formation through oral folk art (legends, stories, proverbs, sayings). With the help of such concepts as the reverence of ancient people for nature, animism, and totemism, the first stages of ecological education are shown. The role of folk pedagogy in the development of the ecological culture of the Uzbek people, its influence on the means of ecological education, for example, folk proverbs and songs, as well as its role in the formation of ecological responsibility, is also analyzed. If folklore is seen as an effective means of educating ecological consciousness

Key words: *Environmental education, folk oral culture, myth, legend, proverbs, sayings, environmental culture, folk pedagogy, respect for nature, environmental awareness, folk traditions, environmental responsibility, animism, totemism.*

Kirish. Hozirgi kunda yosh avlodga tabiatni asrash va uning boyliklaridan oqilona foydalanishni o‘rgatish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki tabiat bizga hanuzgacha homiy va madadkor bo‘lib, yashashimiz uchun zarur bo‘lgan barcha ne’matlarni hadya etib kelmoqda.

Insoniyat azaldan tabiat bilan hamnafas yashab, unga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga intilib kelgan. Ibtidoiy odamlar uchun tabiat nafaqat hayot manbai, balki ulug‘, sirli va qudratli kuch sifatida qabul qilingan. Ular tabiatdagi barcha mavjudotlar va hodisalar jonli, o‘z ruh va his-tuyg‘ulariga ega deb hisoblaganlar. Shu sababli insonlar tabiatga hurmat bilan yondashib, ehtiyotkorlik bilan muomala qilganlar. Bu ibtidoiy tasavvurlar asta-sekin ekologik tarbiyaning ilk asoslarini shakllantirgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Ekologik tarbiyaning ildizlari insoniyatning qadimgi turmush tarziga borib taqaladi. Qadimgi insonlar animizm va totemizmga ishonib, tabiatni himoya qilishga, unga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishga o‘rganganlar. Xalq og‘zaki ijodi – afsona, rivoyat, maqol va matallar orqali ekologik tarbiya yosh avlodga singdirilgan.

Ibtidoiy jamiyatda inson tabiatdagi barcha mavjudotlar – tog‘lar, daryolar, daraxtlar, hayvonlar, hatto shamol va yomg‘ir ham jonli ekaniga va ularning o‘z ruhi borligiga ishongan. Bu tasavvur animizm deb yuritiladi. Animizmga ko‘ra, inson tabiatning har bir qismini ehtiyotkorlik bilan asrashi, ularni ranjitmasligi lozim. Masalan, qudratli tog‘ ruhi g‘azablansa, tosh qulashi yoki yer qimirlashi mumkin, deb hisoblashgan. Shu sababli qadimgi odamlar tabiatga ehtirom bilan munosabatda bo‘lganlar.

Totemizm esa qadimgi insonlar tasavvuriga ko‘ra, odamlar muayyan hayvon yoki o‘simlik bilan qon-qardosh deb bilishiga asoslangan. Ayrim qavmlar o‘zlarini bürküt yoki bo‘ri totemiga bog‘lashgan va shu sababli ushbu hayvonlarni o‘ldirmaslikka va himoya qilishga intilishgan. Bu tasavvur tabiatni muhofaza qilishga xizmat qilgan.

Qadimgi odamlar tabiatdagi ba’zi narsalarda yaxshi yoki yomon ruhlar makon qurgan deb hisoblab, ularga ozor berishdan qo‘rqqan. Masalan, mevali daraxtlarni kesish ta’qiqlangan, chunki ularda yaxshi ruhlar yashaydi, deb ishonganlar. Bu kabi tabu va taqiqlar tabiatni muhofaza qilishga xizmat qilgan.

Qadimgi mif va afsonalarda tabiat himoyachilari – tog‘lar, daryolar va o‘rmonlar himoyachilari haqida hikoyalar mavjud. Bunday afsonalar orqali insonlar tabiatga ehtirom bilan munosabatda bo‘lishni o‘rganishgan.

Xalq og‘zaki ijodi – afsona, rivoyat, maqol va matallar ekologik tarbiyaning muhim vositasi bo‘lgan. Masalan: • “Boltali bola daraxtni kesar, oxiri undan meva yemaydi” – tabiatni asrash kerakligi haqidagi maqol. • “Kuningdan bir kun qolsa ham ko‘chat ek!” – inson har qanday holatda ham tabiatga mehr berishi lozimligini targ‘ib qiladi.

O‘zbek xalqi tabiatni asrash bilan bog‘liq ko‘plab an’analarga ega. Masalan, xalqimiz isiriq, ko‘ztikan, qalampirmunchoq, tasbeho‘t kabi o‘simliklarni himoya qilish va ularni shifobaxsh vosita sifatida qadrlashga ishongan. Bunday o‘simliklar uylar peshtoqlariga osilgan, ular kasallik va ofatlarni daf qilishga yordam beradi, deb hisoblangan.

Xalq bayramlari tabiat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Masalan: • “Yomg‘ir chaqirish” marosimi – yil quruq kelganda, dehqonchilik uchun suv zarur bo‘lganda o‘tkazilgan. • “Shamol to‘xtatish” marosimi – bug‘doy va sholi boshoqlari yetilganda, ularni shamoldan himoya qilish maqsadida amalga oshirilgan. • “Navro‘z” – bahorning kirib kelishi va tabiat uyg‘onishini nishonlovchi bayram. • “Mehrjon” – kuzda kun va tun tenglashganda nishonlanadi. • “Iyd qurbon” – qurbonlik keltirish marosimi, uning ayrim elementlari ham tabiatga ehtirom bilan bog‘liq.

“Sust xotin” qo‘shig‘i shunday boshlanadi:

Sust xotin, suzma xotin,
Ko‘lankasi maydon xotin!
Yomg‘ir yog‘dir, ho‘l bo‘lsin,
Yeru jahon ko‘l bo‘lsin.

Bu qo‘shiqning maqsadi yomg‘ir yog‘dirish uchun “Sust xotin” nomi bilan atalgan qudratli kuchga murojaat qilishdir.

Ona tabiat insonlarga beqiyos ne’matlar bag‘ishlaydi. Shuning uchun xalqimiz tabiatni asrash, avlodlarga sog‘lom ekologiyani yetkazishga katta e’tibor qaratgan. Xalq pedagogikasi vositasida bolalarga ekologiya va tabiatni hurmat qilish haqida ta’lim berilgan.

Xalq maqollarida har bir faslning o‘ziga xosligi chuqur ifodalangan:

• “Yaxshi yil bahoridan ma’lum, yaxshi kun saharidan” •

“Kuzning bir kuni qishning bir oyini boqar” • “Qora bulutdan tiniq suv tomar”

Bular tabiat hodisalarini tushunish va ularga mos ravishda ish tutish kerakligini anglatadi.

Qadimgi ekologik an’analar bugungi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Inson tabiatga qanchalik ehtirom bilan munosabatda bo‘lsa, kelajak avlod uchun shunchalik sof muhit qoldiradi. Shu boisdan qadimiy an’analardan ilhomlanib, zamonaviy ekologik ta’lim va tarbiyani rivojlantirish lozim. Tabiatga nisbatan oqilona munosabat shakllantirish har bir insonning burchi hisoblanadi. Bugungi kundagi ekologik muammolarni hal qilishda xalq og‘zaki ijodi, milliy urf-odatlar va qadriyatlar asosida tarbiya berish, yosh

avlodni tabiat bilan uyg‘un yashashga o‘rgatish zamonaviy ta’limning ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi kerak.

Muhokama va natijalar. Sog‘lom turmush tarzi har bir xalqning eng muhim tabiiy ehtiyoji bo‘lib, tarixiy shakllangan an‘anaviy xalq madaniyatining ajralmas qismidir. Xalq madaniyati insonning sog‘lom turmush tarzini ta‘minlashga qaratilgan bo‘lib, ko‘p asrlik tajribaga asoslangan. Ushbu tajribani «Xalqning salomatlik pedagogikasi» deb atash mumkin.

Xalq madaniyatining ijobiy imkoniyatlarini inobatga olmasdan va yoshlikdan insonning ma‘naviy-etik hamda jismoniy qiyofasini izchil shakllantirmasdan turib, ta‘lim va tarbiyada yaxlitlikka erishish qiyin. Xalq tushunchasiga ko‘ra, sog‘lom turmush tarzi faqat jismoniy faollik emas, balki insonning jamiyatdagi ruhiy muvozanati, axloqiy va gigienik ozodaligi, psixologik xotirjamligi va umuman, hayot tarzi bilan bog‘liqdir.

Xalq pedagogikasi manbalari shuni ko‘rsatadiki, insonning sog‘lom turmush tarzini ta‘minlashga qaratilgan xalq tajribasi allalar, maqollar, afsonalar, ertaklar, topishmoqlar va dostonlarda keng aks etgan. Masalan, “Sog‘lom tanda sog‘ aql”, “Tozalik — sog‘liq garovi”, “Salomatlik — tuman boylik” kabi maqollar bunga misol bo‘la oladi. Shuningdek, turli o‘yinlar, jamoaviy tadbirlar, urf-odatlar va bayramlar ham sog‘lom turmush tarzi shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Oila insonning tug‘ilishi va rivojlanishida asosiy muhit sifatida e‘tiborga olinadi. Shuning uchun xalq an‘analarida bola salomatligi, gigiyenik qoidalar va tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, yangi tug‘ilgan chaqaloqni tuzli suvda cho‘miltirish, yo‘rgaklashdan oldin gimnastika mashqlarini bajarish, gigiyenik tozalik qoidalariga qat‘iy rioya qilish kabi urf-odatlar asrlar davomida shakllangan va bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Xalqimiz jismoniy rivojlanishning muhim vositasi sifatida milliy o‘yinlarga katta e‘tibor bergan. Bu o‘yinlar nafaqat sog‘liq uchun foydali, balki chaqqonlik, jasurlik va harakatchanlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, xalq og‘zaki ijodida inson salomatligi va dam olish muhim ekanligi ta‘kidlangan. Masalan, «Yaxshi dam — mehnatga hamdam», «Sayohat — tanga rohat» kabi maqollar dam olishning ahamiyatini ochib beradi.

Ovqatlanish gigiyenasiga oid xalq maqollari ham mavjud: «Och bo‘l, yalang‘och bo‘l, salomat bo‘l», «Kechki ovqat — zahar, ovqat yegin sahar», «Tishsiz og‘iz — toshsiz tegirmon» va h.k. Xalqimiz «sog‘liq boylikning boshidir» degan aqidaga amal qilib, «Bosh omon bo‘lsa, do‘ppi topilar», «Sog‘ olma shoxidan tushmas» kabi maqollarni yaratgan.

Abu Ali ibn Sino sog‘lom turmush tarzi va salomatlik haqida shunday fikr bildirgan:

1. Chang va tutunsiz havoda inson uzoq yashaydi.
2. Sog‘liqni saqlashning asosiy omillari: badantarbiya, ovqatlanish va uyqu.
3. Jismoniy mashqlar bilan muntazam shug‘ullanish kasallikning oldini oladi.
4. Sog‘lom ovqatlanish va me‘yorni saqlash muhim.
5. Shodlik va yaxshi kayfiyat salomatlikka ijobiy ta‘sir qiladi.

Xulosa qilib aytganda, inson hayotining barcha bosqichlarida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish uchun xalq pedagogikasining boy tajribasidan foydalanish muhimdir. Bu esa sog‘lom va baxtli jamiyatni yaratishda katta ahamiyat kasb etadi.

Xalq og‘zaki ijodida ekologik tarbiya. Mahmud Koshg‘ariyning “Devoni lug‘otit turk” asarida xalq qo‘shiqlarining namunalariga ham o‘rin berilgan. U tomonidan yozib olingan qo‘shiqlar asosan mehnat (ov) qo‘shiqlari, qahramonlik, mavsum-marosim va lirik asarlardan iborat.

Masalan, “Devon”da berilgan og‘zaki ijod namunalarining ko‘pchiligi mavsum qo‘shiqlari va tabiat tasviri aks etgan lirik qo‘shiqlar turkumiga kiradi. Ushbu qo‘shiqlarda qadimgi kishilarning tabiat hodisalari haqidagi tushunchalari hamda bu hodisalarga munosabatlari aks ettirilgan. Ularning tabiat hodisalarini yaxshi va yomon ruhlar bilan bog‘lashga oid qarashlari yil fasllari haqidagi tasavvurlarida ham yaqqol ko‘zga tashlanadi. Yilning bir fasli ularga quvonch olib kelsa, boshqasi g‘am-g‘ussaga solgan.

Qish va yoz fasllari qo‘shiqlarda bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilgan. Masalan:

Qish yoz bilan to‘qushdi,
Qinir ko‘zunug‘ baqishti.
Tutish qali yaqishti,
O‘tgolimat o‘g‘rashur.

Mazmuni: Qish bilan yoz to‘qnashdi. Qing‘ir ko‘z bilan bir-biriga qarashdi. Tutib olishga intilishdi, yutishga harakat qilishdi.

Bu bahsda qish “yengiladi”, yoz esa g‘alaba qozonadi. Bahor kelishi bilan tabiat jonlanadi, qirlar yashil gilam kabi ko‘karadi, tog‘lardagi qor-muz eriydi, turli gullar ochiladi. Tabiatning jonlanishi kishilarni xursand qiladi va ular yozni kuylab, tabiatning uyg‘onishini madh etadi.

Xalq og‘zaki ijodi ichida mehnat qo‘shiqlari ham katta ahamiyatga ega. O‘zbek xalqi qadimdan dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik bilan shug‘ullangan. Mahmud Koshg‘ariyning asarida bog‘ mevalarini terish haqidagi qo‘shiqlar uchraydi, bu esa xalq hayoti bilan mehnat qo‘shiqlari o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Ekspeditsiyalar davomida dehqonchilik bilan bog‘liq qo‘shiqlar ko‘plab yozib olingan:

Shohlari bir quloch-quloch,
Shoximga qo‘nar qaldirg‘och,
Yuray desam, voy, qornim och,
Men qo‘shga qanday yarayin.
Ho‘kizginam, bo‘yniginang ezildi,
Ko‘zginangdan yoshlar qator tizildi.
Bo‘yinturuq bilan omoch tortmasang,
Sening bilan menga qazildi.

Bu qo‘shiqlarda ho‘kizni erkalash, unga insondek murojaat qilish, uning tilidan so‘zlash orqali mehnat jarayonidagi his-tuyg‘ular ifodalangan.

Xalq pedagogikasida ekologik tarbiyaning o‘rni beqiyos. O‘zbek xalq og‘zaki ijodida tabiatni e’zozlash, undan oqilona foydalanish haqida ko‘plab misollar keltirilgan. Olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda 4150 turdagi o‘simlik mavjud bo‘lib, shundan 577 tasi shifobaxsh xususiyatlarga ega. Xalq tabobati qadim zamonlardan buyon ushbu o‘simliklarning shifobaxsh xususiyatlaridan foydalangan.

Xalq tabobati haqida gap ketganda, dunyoga mashhur Luqmoni Hakim nomi esga olinadi. Uning shifo topish usullari haqida ko‘plab afsona va rivoyatlar mavjud.

Dunyo tabobati tarixida Abu Ali ibn Sino katta o‘rin tutadi. Uning tabiblik sirlarini qanday o‘rganganligi haqida afsonalar mavjud. Shuningdek, “Mehrigiyo” haqidagi afsona inson mehr-muhabbatining tabiat bilan bog‘liqligini ifoda etib, o‘quvchilarni atrof-muhitga ehtirom bilan qarashga undaydi.

Xulosa. Xalq og‘zaki ijodi ekologik tarbiyaning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Og‘zaki ijod namunalarida tabiat bilan inson o‘rtasidagi bog‘liqlik, uni asrab-avaylash, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish g‘oyalari keng ifoda etilgan. O‘quvchilarni xalq og‘zaki ijodi orqali ekologik tarbiyalash ularning tabiatga bo‘lgan munosabatini shakllantirish, ekologik muammolarga e’tiborini kuchaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish mas’uliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Xalq qo‘shiqlari, ertaklar, afsona va rivoyatlar tabiatning hayotiy ahamiyatini tushuntirishda katta o‘rin tutadi. Xalq qo‘shiqlarida dehqonchilik va chorvachilik faoliyatining aks etishi o‘quvchilarga mehnat jarayonini tushuntirish bilan birga, tabiat bilan uyg‘un yashashning muhim jihatlarini anglashga yordam beradi. Mehnat qo‘shiqlari inson va tabiat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatib, bolalarni ekologik ong va mas’uliyat hissi bilan tarbiyalaydi.

Xalq tabobatiga oid afsona va rivoyatlar o‘simliklarning shifobaxsh xususiyatlarini tushuntirish orqali o‘quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantiradi. Abu Ali ibn Sino va Luqmoni Hakim haqida hikoya qilingan afsonalar xalq tabobatining tabiat bilan bog‘liq ekanligini, shifobaxsh o‘simliklardan to‘g‘ri foydalanish zarurligini o‘rgatadi.

Xalq og‘zaki ijodi namunalarini ekologik ta’lim jarayoniga tatbiq etish o‘quvchilarning tabiatga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirishga yordam beradi. Bu esa ularni tabiatni asrab-avaylash, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik muammolarni hal etishda faol ishtirok etishga undaydi. Shu bois xalq og‘zaki ijodi ekologik tarbiyaning samarali vositasi sifatida ta’lim jarayonida keng qo‘llanilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi / O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi // Xalq so‘zi, 2016 yil 8 dekabr
2. Abdullayev X. *Ekologik tarbiya va barqaror rivojlanish.* – T.: Iqtisod-moliya, 2021.
3. Bekmurodov A. *Xalq og‘zaki ijodining ekologik tarbiyadagi o‘rni.* – T.: Fan va texnologiya, 2016.
4. Juraev B. T., Abduraxmonova D. U. Esteticheskoe razvitie shkolnikov sredstvami uzbekskogo muzo’kalnogo folklora G’G’Vestnik Chuvashskogo gosudarstvennogo instituta kulturo’ i iskusstv. – 2019. – №. 14. – S. 77.
5. G‘afurov A. *Xalq og‘zaki ijodi va ekologik tarbiya.* – T.: Fan, 2015.

6. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.* – T.: Ma’naviyat, 2008.
7. Mahmudov N. *O‘zbek xalq ertaklari va ularning tarbiyaviy ahamiyati.* – T.: O‘zbekiston, 2010.
8. Mahmud Koshg‘ariy. *Devonu lug‘otit turk.* – T.: Fan, 2006.
9. Madayev O . O’zbek xalq og’zaki ijodi . – T . : Mumtoz so’z 2010
10. Mirzayev T., Safarov O., O‘rayeva D. O‘zbek xalq ijodi xrestomatiyasi. – Toshkent, 2008.
11. Norkulov J. *O‘zbek xalq og‘zaki ijodida tabiat tasviri.* – T.: Yangi asr avlodi, 2019.
12. Nurmatov H. I. “O’zbek xalq musiqa ijodi”., Toshkent.; 2007-yil
13. Olimov S., Artikov O., Murodova M. The use of national values in forming the ecological world view of students //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 141. – S. 04027.
14. Qosimov B., Yo‘ldoshev B. *O‘zbek xalq og‘zaki ijodi.* – T.: O‘qituvchi, 2006.
15. Rahimov X. *Ekologik madaniyat va tarbiya.* – T.: Ma’naviyat, 2012.
16. Saidov M. *Ekologik tarbiya va ta’lim.* – T.: O‘zbekiston, 2007.
17. Salohiddinov A. *O‘zbek xalq ertaklarining ekologik mazmuni.* – T.: Akademnashr, 2018.
18. Shoabdurahmonov Sh., Usmonova R. *Ekologik tarbiya asoslari.* – T.: Fan va texnologiya, 2013.
19. Tolipova S. *O‘zbek xalq maqollari va ekologik tafakkur.* – T.: Yangi asr avlodi, 2020.
20. To‘rayev O. *O‘zbek folklorining ekologik qadriyatlari.* – T.: Ma’naviyat, 2022.
21. Umurova M. Y. Practical Possibilities of Spiritual-Moral Formation through Folk Songs G’G’Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN. – T. 2795. – №. 546X. – S. 55.
22. Umurova Ma’rifat Yoshiyevna. Xalq qo‘shiqlari va ularning tasnifi. Ilm sarchashmalari Ilmiy-nazariy, metodik jurnal 5/1-son (may 2024)
23. Yoshiyevna U. M. Musiqa ta’limida bolalar folklor qo ‘shiqlarini o ‘rgatish pedagogik muammo sifatida Technical science research in uzbekistan. – 2023. – T. 1. – №. 4. – S. 156-162.
24. M.Yo.Umurova. Vozmojnosti sovershenstvovaniya protsessa obucheniya uzbekskomu folklornomu tvorchestvu. Crednee professionalnoe obrazovanie SPO 5(345)`2024

IQTISODIY TA’LIM VA TARBIYA

YOSHLAR BOSHQARUVI VA YETAKCHILIGI – O‘ZBEKISTON IQTISODIY TARAQQIYOTINING ASOSI

Qahhorova Maftuna Baxtiyor qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Matematika va informatika kafedrasi o‘qituvchisi
Alisherov Muhammadamin Baxodir o‘g‘li,
Toshkent shahar 121-maktab 11- sinf o‘quvchisi

Maqolada O‘zbekistonda yoshlar boshqaruvi va yetakchiligining iqtisodiy natijalarga ta’siri miks-uslubiy yondashuv asosida tahlil qilindi. Normativ-empirik sharh va ochiq statistika asosida 0–100 shkaladagi uch kompozit indeks tuzildi: Yoshlar ishtirok indeksi, Inson kapitali indeksi, Tadbirkorlik indeksi; vaznlar teng/ekspert/PCA ssenariylari bo‘yicha baholanib, sezgirlik tahlili o‘tkazildi. Illyustrativ panel-oddiy eng kichik kvadratlar usuli natijalari shuni ko‘rsatadiki, yuqori ishtirok yangi korxonalar va kichik biznes faolligini kuchaytirib ish o‘rinlarini tezroq yaratadi; raqamli kompetensiya va amaliy tayyorgarlik mehnat unumdorligini oshiradi; startaplar, kredit/grantlar va akseleratsiya ishtiroki hududiy ishlab chiqarilgan barcha yakuniy tovar va xizmatlar qiymati bilan ijobiy bog‘liq. Shaffoflik va jamoatchilik nazorati resurs taqsimotini samaraliroq qiladi.

Kalit so‘zlar: *yoshlar boshqaruvi, yetakchilik, inson kapitali, innovatsiya; tadbirkorlik, hududiy rivojlanish, jamoat boshqaruvi, milliy strategiya, iqtisodiy o‘sish.*

УПРАВЛЕНИЕ И ЛИДЕРСТВО МОЛОДЁЖИ – ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА

В статье анализируется влияние молодёжного управления и лидерства на экономические результаты в Узбекистане с использованием смешанного метода. На основе нормативно-эмпирического обзора и открытой статистики были построены три композитных индекса по шкале от 0 до 100: индекс участия молодёжи, индекс человеческого капитала, индекс предпринимательства; веса оценивались в сценариях «равный/экспертный/PCA», а также был проведён анализ чувствительности. Результаты иллюстративного панельного метода наименьших квадратов показывают, что высокий уровень участия повышает активность новых предприятий и малого бизнеса, ускоряя создание рабочих мест; цифровая компетентность и практическое обучение повышают производительность труда; участие в стартапах, кредитах/грантах и акселерации положительно связано со стоимостью всех конечных товаров и услуг, производимых в регионе. Прозрачность и общественный контроль повышают эффективность распределения ресурсов.

Ключевые слова: *молодёжное управление, лидерство, человеческий капитал, инновации, предпринимательство, территориальное развитие, государственное управление, национальная стратегия, экономический рост.*

YOUTH MANAGEMENT AND LEADERSHIP – THE FUNDAMENTAL OF UZBEKISTAN'S ECONOMIC DEVELOPMENT

The article analyzes the impact of youth governance and leadership on economic outcomes in Uzbekistan using a mixed-method approach. Based on a normative-empirical review and open statistics, three composite indices on a scale of 0–100 were constructed: Youth Participation Index, Human Capital Index, Entrepreneurship Index; weights were estimated under equal/expert/PCA scenarios, and sensitivity analysis was conducted. The results of the illustrative panel-ordinary least squares method show that high participation increases the activity of new enterprises and small businesses, creating jobs faster; digital competence and practical training increase labor productivity; participation in startups, loans/grants, and acceleration is positively related to the value of all final goods and services produced regionally. Transparency and public control make resource allocation more efficient.

Keywords: *youth governance, leadership, human capital, innovation, entrepreneurship, territorial development, public governance, national strategy, economic growth.*

Kirish. O‘zbekistonda demografik tarkibda yoshlar ulushining yuqoriligi iqtisodiy yangilanish va barqaror o‘sish uchun muhim demografik dividend manbai hisoblanadi. Biroq bu resursni to‘liq safarbar etish institutsional islohotlar, to‘g‘ri boshqaruv modellarini joriy etish va yetakchilik salohiyatini rivojlantirishga bog‘liq. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning siyosiy-iqtisodiy jarayonlardagi mazmunli ishtiroki innovatsiyalarni tezlashtiradi, mehnat bozorining moslashuvchanligini oshiradi va hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi [1]. Ushbu maqolada yoshlar boshqaruvi va yetakchiligining iqtisodiy natijalarga ta’siriga nazariy va amaliy yondashuvlar asosida baho beriladi hamda O‘zbekiston sharoitiga mos indikatorlar taklif etiladi.

Yoshlar yetakchiligi bo‘yicha adabiyotlarda uch yo‘nalish ustuvor:

1. Inson kapitali va ta’lim sifati (bekorchi bandlikni kamaytirish, raqamli quvvatlanish, mos kompetensiyalar) [2];
2. Tadbirkorlik ekotizimi (startaplar, moliyalashtirish, inkubatsiya va akseleratsiya) [4], [6];
3. Jamoat boshqaruvida ishtirok (yoshlar kengashlari, ochiq byudjet, davlat-xususiy sheriklik orqali fuqarolik loyihalari) [7].

Institutsional iqtisodiyot va insoniy rivojlanish yondashuvlari yoshlar ishtirokining ish o‘rinlari yaratish, mehnat unumdorligi va innovatsiya intensivligiga ta’sirini tushuntiradi. Empirik ishlar yoshlar uchun yo‘naltirilgan investitsiyalarning YAIM o‘sishi va ishsizlik ko‘rsatkichlari bilan statistik bog‘liqligini qayd etadi [1], [2].

Metodologiya. Tadqiqot “miks-uslubiy” yondashuvga tayanadi va butun jarayon bog‘liq, uzviy tarzda qurildi. Avvalo, normativ-empirik tahlil amalga oshirildi: milliy strategik hujjatlar, sohaviy dasturlar va hududiy qarorlar mazmuni taqqoslab o‘rganildi, ularda yoshlar ishtirokini institutsionallashtirish, yetakchilikni rivojlantirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda inson kapitaliga investitsiyalar bo‘yicha normalar, indikatorlar va amaliy mexanizmlar ajratib olindi. Shu asosda kategoriyalar va operatsional ta’riflar aniqlanib, keyingi bosqichlarda qo‘llanadigan o‘zgaruvchilar doirasi shakllantirildi. Hujjatlar tahlili natijasida “yoshlar ishtirokining kanallari” (yoshlar kengashlari, ochiq byudjet, jamoatchilik kengashlari), “inson kapitali komponentlari” (ta’lim qamrovi, raqamli savodxonlik, stajirovkalar) va “to‘g‘ridan-to‘g‘ri tadbirkorlik drayverlari” (startaplar, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, inkubatsiya/akseleratsiya) kabi bloklar ajratilib, ular iqtisodiy natijalarga bog‘lovchi gipotezik kanal sifatida yoritildi.

Shundan so‘ng indikatorlar asosidagi korrelyatsion-tahliliy ishlov berish amalga oshirildi. Buning uchun Jahon banki, BMT Taraqqiyot Dasturi, UNESCO, OECD, Xalqaro Mehnat Tashkiloti hisobotlari va ochiq milliy statistika ma’lumotlari birlashtirildi; vaqti bo‘yicha taqsimlangan (yillik) va hududlar kesimidagi panel tuzilma hosil qilindi. Har bir konseptual blok uchun 0–100 shkalaga olib keluvchi normallash tirish qoidalari qo‘llandi: ko‘rsatkichlar minimaks usuli yoki z-balllar orqali standartlashtirildi, so‘ng ekspert-dalil yondashuvi orqali vaznlar berilib, kompozit indekslar hisoblandi. Masalan, “Yoshlar ishtirok indeksi” tarkibiga yoshlar kengashlari faoliyati to‘g‘risidagi hisobotlar, ishtirokchi byudjet yig‘ilishlari soni/qamrovi, fuqarolik tashabbuslarida ishtirok ulushi kabi ko‘rsatkichlar kiritildi; “Inson kapitali indeksi”ga o‘rta-oliy ta’lim qamrovi, raqamli kompetensiyalar, stajirovka dasturlarida ishtirok kiritildi; “Tadbirkorlik indeksi” esa startaplar va MMT subyektlari soni, kredit/grantlar, inkubatsiya/akseleratsiya ishtirokidan tuzildi. Indekslarning ichki muvofiqligi Kronbax alfasi, komponentlar hissasi esa sezgirlik tahlili orqali tekshirildi; alternativ vaznlash (teng vazn, ekspert vazni, asosiy komponentlar tahlili) bilan barqarorlik ko‘rildi.

Iqtisodiy natijalar sifatida hududiy YAIM o‘sishi, yaratilgan yangi ish o‘rinlari va mehnat unumdorligi tanlandi. Infratuzilma sarmoyalari, umumiy xususiy investitsiyalar, demografik omillar, shu jumladan yoshlar ulushi kabi nazorat o‘zgaruvchilari kiritildi [1], [2]. Korrelyatsion tahlil orqali dastlabki bog‘liqliklar xaritasi tuzildi: har bir indeksning iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan juft aloqalari hisoblanib, ehtimoliy ko‘pkollinear lik xavfini baholash uchun Variance Inflation Factor (VIF) tekshirildi; zarur hollarda o‘zgaruvchilar transformatsiya qilindi (logarifmlash, ulushlarni logitga yaqinlashtirish, per-kapita shaklga o‘tkazish).

Shundan keyingina illyustrativ maqsadlarda soddalashtirilgan panel-OLS baholash amalga oshirildi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Mazkur iqtisodiy-iqtisodiy dizayndan tashqari, sifat jihatdan chuqurlashtirish uchun **keys-stadi** amalga oshirildi: mahalliy yoshlar loyihalari, startap markazlari va ishtirokchi byudjet amaliyoti namunalar tanlanib, ulardagi boshqaruv jarayonlari, yetakchilik rivojlanishi, moliyaviy-tashkiliy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va natijalar o‘zaro taqqoslandi. Bu sifat ma’lumotlari qator holatlarda kvantitativ natijalarni talqin qilishga yordam berdi: masalan, indekslar oshishi ortidan

yaratilayotgan ish o‘rinlari tarkibi, yangi korxonalar barqarorligi yoki raqamli kompetensiyalar ulushining amaliy ish samar asiga qanday o‘tishi.

Nihoyasida, usullar kombinatsiyasi – normativ-empirik tahlil, indikator-asosli statistik baholash va keys-stadi – bir-birini to‘ldirib, yoshlar boshqaruvi va yetakchiligining iqtisodiy natijalarga ta’sirini ko‘rsatuvchi uzviy, dalilga tayangan manzarani vujudga keltirdi. Cheklovlar sifatida ma’lumotlar ochiqligi va sifatining hududlar bo‘yicha notekisligi, indeksatsiyada vazn tanlovi sezgirligi hamda endogenlik xavflarini to‘liq bartaraf etishning mushkulligi qayd etildi; shu bois kelgusi tadqiqotlarda quvvatliroq identifikatsiya (tabiiy eksperimentlar, instrumental o‘zgaruvchilar, farqlarda farq – DiD) va mikrodarajadagi ma’lumotlardan kengroq foydalanish taklif etildi [1], [2], [4], [6].

Indikatorlar kompozitsiyasi 0–100 shkalaga keltirilgan uch blokdan tuziladi va ularning har biri bir nechta sub-ko‘rsatkichlarning normallashtirilgan qiymatlaridan agregatsiya qilinadi.

Yoshlar ishtirok indeksi (0–100) mazmunan “yoshlar ovozi va aralashuvi” ni ifodalaydi; u odatda quyidagi sub-ko‘rsatkichlardan tuziladi: yoshlar kengashlarining faoliyati (yiliga yig‘ilishlar soni, qarorlar soni, ijro ulushi), ishtirokchi byudjet jarayonlari (yig‘ilishlar qamrovi, ovoz bergan yoshlar ulushi, yoshlar tashabbuslari g‘olib loyihalar ulushi), fuqarolik loyihalarida ishtirok (yoshlar NNT/volontyor tarmoqlarida qatnashish ko‘lami, yoshlar tomonidan boshqarilayotgan loyihalar ulushi). Har bir sub-ko‘rsatkich bo‘yicha ma’lumotlar yillik va hududiy kesimda to‘planadi, noaniqlik bo‘lsa, sifat baholash (0–1–2–3 ballik rubrika) orqali kodinga o‘tkaziladi va 0–100 ga moslanadi. Ko‘p komponentli mazmun tufayli ichki muvofiqlik Kronbax alfasi bilan tekshiriladi; agar biror sub-ko‘rsatkich umumiy indeks bilan salbiy bog‘liq bo‘lsa yoki informativ emasligi aniqlansa, u qayta ko‘rib chiqiladi.

Inson kapitali indeksi (0–100) mehnat bozorida raqobatbardoshlik va moslashuvchanlikning “tayyorligi” ni tutadi: ta’lim qamrovi (o‘rta va oliy ta’limdagi brutto/netto qamrov, bitiruvchilar ulushi), raqamli kompetensiyalar (IKT savodxonligi bo‘yicha test natijalari, raqamli kurslar/sertifikatlar ulushi, shaxslararo “basic–intermediate–advanced” daraja tarqalishi), kasbiy tayyorgarlik/stajirovka (duallik dasturlarida qatnashish, ishlab chiqarish amaliyotini muvaffaqiyatli yakunlash ulushi, ishga joylashish tezligi). Ma’lumotlar ko‘pincha turli manbalardan keladi; shuning uchun metama’lumotlar (yil, o‘lchov usuli) birxillashtiriladi va yo‘q qiymatlar uchun ko‘p martalik imputatsiya qo‘llanadi. Indeks talqini uchun bandlar belgilash foydali: masalan, 0–39 past, 40–69 o‘rtacha, 70–100 yuqori tayyorgarlik (band chegaralari hisobotning siyosiy ehtiyojlariga mos ravishda sozlanadi).

Tadbirkorlik indeksi (0–100) innovatsion faoliyat va yangi qiymat yaratish quvvatini o‘lchaydi: startaplar soni va zichligi (yillik yangi ro‘yxatdan o‘tgan startaplar/100 ming yosh), kredit/grantlarga kirish (yoshlar biznesi olgan kreditlar ulushi, grantlar soni va hajmi, MFO/inkubator ko‘magi), inkubatsiya/akseleratsiya ishtiroki (dasturlarga qabul, muvaffaqiyatli yakunlash, 12 oylik “survival rate”). Moliyaviy ko‘rsatkichlar og‘ir dumli bo‘lishi mumkin; shu bois log-transformatsiya yoki percentil bo‘yicha kesish tavsiya etiladi. Boshqa tomondan, formallashtirilmagan faoliyatni ham qisman qamrab olish uchun so‘rovnomaviy proksi ko‘rsatkichlar (yoshlar orasida tadbirkorlik niyati, side-hustle ulushi va h.k.) qo‘shimcha sifatida kiritilishi mumkin.

Vaznlar tanlovi yakuniy ballni sezilarli o‘zgartirishi mumkin. Shuning uchun kamida uch senariy sinovdan o‘tkaziladi: teng vazn, ekspert-vazn (stakeholder paneli, Delphi), va PCA-vazn. Har bir ssenariyda indekslar qayta hisoblanadi, so‘ng iqtisodiy natijalar (YAIM o‘sishi, ish o‘rinlari, unumdorlik) bilan korrelyatsiya/prognozlash qobiliyati taqqoslanadi. Agar farq kichik bo‘lsa, izohlanishi oson bo‘lgan soddaroq sxema tanlanadi; farq katta bo‘lsa, hisobotda metodik izoh bilan birga “asosiy” va “alternativ” indekslar yonma-yon beriladi. Sezgirlik tahlili doirasida sub-ko‘rsatkichlarni birma-bir tashlab ko‘rish (leave-one-out), winsorizatsiya parametrlarini almashtirish, urbanizatsiya darajasi bo‘yicha stratifikatsiya kabi testlar tavsiya etiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yoshlar ishtirokining iqtisodiy natijalarga ta’siri, eng avvalo, mehnat va biznes ekotizimidagi “faollashtiruvchi kanallar” orqali namoyon bo‘ladi. Amaliy kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, yoshlar ovozi kuchli bo‘lgan hududlarda (kengashlar muntazam ishlaydi, ishtirokchi byudjet yig‘ilishlari ommaviy o‘tadi, fuqarolik loyihalarida qatnashish yuqori) yangi korxonalar soni ko‘payadi va kichik biznes aylanishi jadallashadi. Bunda ikkita mexanizm ustun: birinchisi — siyosiy-iqtisodiy “feedback” halqasi, ya’ni mahalliy muammolarni yoshlar tez identifikatsiya qiladi, kichik grantlar yoki byudjet bandlari orqali tez yechim topiladi, buning ortidan servis, savdo va xizmat ko‘rsatish segmentlarida korxona ochish uchun to‘siqlar kamayadi; ikkinchisi — institutlararo kooperatsiya, masalan, yoshlar markazi, bandlik bo‘limi va inkubatorlar o‘rtasida “yagona darcha” yondashuvi paydo bo‘lib, ruxsatnomalar, soliq ro‘yxatidan o‘tish va mikroqarzga ulanish soddalashadi. Natijada yangi bizneslar soni o‘sishi va ularning “tirik qolish” darajasi yaxshilanishi ish o‘rinlari yaratish tezligini oshiradi; ayniqsa xizmatlar va ICTga yaqin bo‘limlarda bu ta’sir kuchliroq seziladi [6]. Shu bilan birga, tasodifiy omillar (masalan, katta

infrastrukturaviy loyiha yoki yirik investor kirib kelishi) natijalarni buzib ko‘rsatmasligi uchun nazorat o‘zgaruvchilari kiritilgan holda baholash maqsadga muvofiq.

Mehnat unumdorligidagi o‘sish ko‘proq inson kapitali komponentlari — raqamli kompetensiya, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, hamkorlik va amaliy tayyorgarlik (stajirovka) orqali real sektor jarayonlariga tez moslashish bilan bog‘liq. Raqamli savodxonligi yuqori bo‘lgan yoshlar oddiy avtomatlashtirishdan tortib, ma’lumotlar bilan ishlash, mijozlar oqimini tahlil qilish, ERP/CRM kabi tizimlarda jarayonlarni standartlashtirishga qadar bo‘lgan ishlarni qisqa muddatda o‘zlashtiradi. Bu “jarayon samaradorligi → vaqtni tejash → mahsuldorlik” zanjiri orqali korxona miqyosida ishchi boshiga qo‘shimcha qiymatni oshiradi. Stajirovka va dual ta’lim komponentlari esa “o‘quv xonasi—ish joyi” tafovutini kamaytirib, onboarding xarajatlarini pasaytiradi va xodimning birinchi yil samaradorligini tez yuksaltiradi. Statistik kuzatuvda bular YAIM per-odam ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari, soatbay mahsuldorlik yoki bir ishchiga to‘g‘ri keladigan tushum indikatorlari bilan ijobiy bog‘lanadi. Shuni inobatga olish kerakki, unumdorlikka ta’sir ko‘rsatuvchi boshqa omillar – asbob-uskunalarga sarmoya, logistika, bozorlarga kirish – ham muhim; shuning uchun inson kapitali ta’sirini isbotlashda lagli model va ko‘p o‘zgaruvchili yondashuvlar qo‘llanadi.

Hududiy YAIM o‘sishi bilan tadbirkorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi ijobiy bog‘liqlik, asosan, yangi qiymat yaratish zanjirlarining ko‘payishi va diversifikatsiya bilan tushuntiriladi. Startaplar soni oshgani sari mahalliy ta’minot va xizmatlar bozorida yangi ehtiyojlar yuzaga keladi: huquqiy va buxgalteriya xizmatlari, marketing, IT autsorsing, logistika va kuryerlik, kiberxavfsizlik, dizayn va kontent yaratish kabi qo‘shimcha “eko” xizmatlar paydo bo‘ladi. Akseleratsiya va inkubatsiya dasturlari orqali korxonalar “product–market fit”ni tezroq topadi, prototipdan tijoratga o‘tish davrini qisqartiradi, yo‘qotishlarni kamaytiradi. Kredit/grantlar kanali esa likvidlik shoklarini yumshatib, investitsiya siklini barqarorlashtiradi. Shu tariqa, ko‘p kichik oqimlarning yig‘indisi sifatida hududiy yalpi qo‘shimcha qiymat ortadi, o‘sish esa asosan xususiy sektor tashabbuslari hisobiga ro‘y beradi. Bunda “survivorship bias” xavfini kamaytirish uchun faqat muvaffaqiyatli loyihalarni emas, balki yopilgan startaplar ulushini ham monitoring qilish muhim.

Muhokama. Shaffoflik va ishonch mexanizmlarining roli ikki qatlamda ko‘rinadi. Birinchisi — institut sathi: ochiq byudjet, jamoatchilik nazorati, ochiq ma’lumotlar portallari orqali qarorlar qabul qilish jarayoni kuzatiladigan bo‘lganda, resurslar taqsimoti nisbatan samaraliroq, korrupsion xatar pastroq bo‘ladi. Bu holat davlat–jamiyat–biznes o‘rtasidagi tranzaksiya xarajatlarini tushiradi: ruxsatnomalar tezlashadi, qoidalar oldindan bashorat qilinadi, “norasmiy talablarga” ehtiyoj kamayadi. Ikkinchisi — mikro sath: yoshlar o‘z ovozining natijasini ko‘rgani sari ishonch kapitali ortadi, “mening tanlovim hisobga olinadi” degan kognitiv kayfiyat kuchayadi; bu esa ishtirok hajmini kengaytiradi, ijtimoiy innovatsiyalar (masalan, mahalla darajasida ijtimoiy xizmatlar, ekologik tashabbuslar, sport va madaniyat loyihalari) ko‘payadi. Natijada, mahalliy innovatsion faollik oshib, yangi g‘oyalar bozorga tezroq chiqadi, kichik grantlar “ko‘paytirgich” effektini beradi.

Yoshlar ishtirok platformalarini kengaytirish va ularni moliyaviy instrumentlar bilan ulash; raqamli va amaliy ko‘nikmalarni tezkor tayyorlov dasturlari orqali oshirishda “ishtirok → kompetensiya → tadbirkorlik → o‘sish” zanjiri kuchayadi, ish o‘rinlari yaratish tezligi va unumdorlik sur’atlari barqarorlanadi.

Yoshlar resursidan oqilona foydalanish va yetakchilikni rag‘batlantirish iqtisodiy o‘sishning bir nechta kanallari orqali bevosita amaliy samara beradi. Birinchidan, inson kapitaliga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar — sifatli ta’lim, qayta tayyorlash va raqamli salohiyatni oshirish — mehnat unumdorligini ko‘taradi, ishchi boshiga qo‘shimcha qiymatni oshirib, texnologik yangilanishlarga moslashuvni tezlashtiradi. Ikkinchidan, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash — yoshlar startaplari, kichik biznes va ularni o‘stiruvchi inkubatsiya/akseleratsiya hamda moliyalashtirish kanallari — hududiy iqtisodiyotga dinamika qo‘shib, yangi qiymat zanjirlarini kengaytiradi va YAIM o‘sishiga ijobiy hissa qo‘shadi. Uchinchidan, ishtirokchi boshqaruv amaliyotlari — ochiq va hisobdor qaror qabul qilish, jamoatchilik nazorati va ochiq ma’lumotlar — resurslar taqsimotini samaraliroq qiladi, tranzaksiya xarajatlarini pasaytiradi va ijtimoiy kapitalni mustahkamlaydi, natijada fuqarolik tashabbuslari hamda mahalliy innovatsion faollik kengayadi. O‘zbekiston sharoitida ushbu uch kanalning sinergiyasini kuchaytirish uchun institutsional mexanizmlarni izchil mustahkamlash zarur: yoshlar kengashlari faoliyatini standartlashtirish va ularning vakolat-hisobdorlik mexanizmlarini aniqlashtirish; ochiq ma’lumotlar bazalarini kengaytirib, real vaqt monitoringini yo‘lga qo‘yish; yoshlar uchun moliyaviy va konsalting xizmatlarini “yagona darcha” tamoyili asosida integratsiyalash; hamda ta’lim–ishlab chiqarish–ilmiy tadqiqot bog‘lanishini kuchaytirib, ko‘nikma oqimlarini bozorga tez yetkazish.

Xulosa. Yoshlar boshqaruvi va yetakchiligi O‘zbekiston iqtisodiy taraqqiyoti uchun strategik omildir. Ta’lim va raqamli kompetensiyalar orqali inson kapitalini oshirish, yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash va jamoat boshqaruvida ularning ishtirokini institutsionallashtirish barqaror o‘sishga xizmat qiladi. Bu bilan

“kompetensiya → tadbirkorlik → shaffof boshqaruv” zanjiri mustahkamlanib, uzoq muddatli va inklyuziv iqtisodiy o‘sish uchun ichki drayverlar barqaror shakllanadi.

Adabiyotlar:

1. World Bank. (2024). Uzbekistan Development Update: Economic Transformation and Opportunities.

2. UNDP. (2023). Human Development Report: Youth Empowerment and Inclusive Growth.

3. Imomova Shafoat Mahmudovna. Pedagogik texnika – kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida // Pedagogik mahorat. 1 tom. 2- son (2024 yil, fevral), 2024, C. 56-59.

4. UNESCO. (2023). Education and Skills for Youth: Digital Competencies for the Future of Work.

5. Imamova Shafoat Mahmudovna. A Simulation trainer's educational competence in the process of forming students' professional competence // International journal on integrated education, Volume 6, Issue 9, Sep- 2023 P.75-77.

6. OECD. (2023). Entrepreneurship Policies for Youth: Startups, Finance, and Ecosystems.

7. ILO. (2022). Youth Employment Trends and Policy Responses in Transition Economies.

8. Imamova Sh.M. Methodology of development of programming skills in mathematical systems in students based on computer simulation trainers // Naturalista campano Volume 28 Issue 1, 2024, -pp. 551-557.

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI MODERNIZATSIYASI SHAROITIDA ZAMONAVIY KASBLARGA BO‘LGAN TALABLAR VA PROFESSIONAL TA’LIM TIZIMINI ADAPTATSIYA QILISH MASALALARI

Karimov Eldor Erkinovich,
Qashqadaryo viloyati G‘uzor tumani 1-son politexnikum direktori

Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotining transformatsiyasi va globallashuvi jarayonida zamonaviy kasblarga bo‘lgan talablarning o‘zgarishini hamda professional ta’lim tizimining ushbu o‘zgarishlarga moslashuvi darajasi tahlil qilingan. Mamlakatda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususan, raqamli iqtisodiyotga o‘tish va investitsion jozibadorlikni oshirish mehnat bozorida yangi kompetensiyalarga ega mutaxassislarga ehtiyojning oshayotganligi, bunda professional ta’lim muassasalari bitiruvchilarining zamonaviy mehnat bozori talablariga tayyorgarlik darajasini baholash, mavjud nomutanosibliklarni aniqlash va ta’lim dasturlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: *professional ta’lim, mehnat bozori, zamonaviy kasblar, kompetensiya, raqamli iqtisodiyot, inson kapitali, dual ta’lim, O‘zbekiston iqtisodiyoti.*

ТРЕБОВАНИЯ К СОВРЕМЕННЫМ ПРОФЕССИЯМ И ВОПРОСЫ АДАПТАЦИИ СИСТЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА

В данной статье анализируется изменение требований к современным профессиям в процессе трансформации и глобализации экономики Узбекистана, а также степень адаптации системы профессионального образования к этим изменениям. Экономические реформы, проводимые в стране, в частности, переход к цифровой экономике и повышение инвестиционной привлекательности, свидетельствуют о растущей потребности рынка труда в специалистах с новыми компетенциями, научно обоснованными для оценки уровня подготовки выпускников профессиональных образовательных учреждений к требованиям современного рынка труда, выявления существующих диспропорций и совершенствования образовательных программ.

Ключевые слова: *профессиональное образование, рынок труда, современные профессии, компетенции, Цифровая экономика, человеческий капитал, двойное образование, экономика Узбекистана.*

REQUIREMENTS FOR MODERN PROFESSIONS AND ISSUES OF ADAPTATION OF THE VOCATIONAL EDUCATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION OF THE UZBEKISTAN ECONOMY

This article analyzes the changes in the requirements for modern professions in the process of transformation and globalization of the economy of Uzbekistan, as well as the degree of adaptation of the professional education system to these changes. The economic reforms carried out in the country, in particular, the transition to a digital economy and the increase in investment attractiveness, are the increasing need for specialists with new competencies in the labor market, in which graduates of professional educational institutions are scientifically based on assessing the level of training for modern labor market requirements, identifying existing imbalances and improving educational programs.

Keywords: *professional education, labor market, modern professions, competence, digital economy, human capital, dual education, economy of Uzbekistan.*

Kirish. Jahon iqtisodiyoti To‘rtinchi sanoat inqilobi deb nomlanuvchi tub transformatsiyalar davriga qadam qo‘ydi. Bu jarayon avtomatlashtirish, sun’iy intellekt, robototexnika, buyumlar interneti (IoT) va blokcheyn kabi texnologiyalarning keng joriy etilishi bilan tavsiflanadi va u nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini, balki mehnat bozorining fundamental tuzilishini ham o‘zgartirmoqda [1]. Ilgari barqaror hisoblangan ko‘plab kasblar o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda yoki jiddiy o‘zgarishlarga uchramoqda, ayni paytda, raqamli texnologiyalar, ma’lumotlar tahlili, yashil iqtisodiyot va kreativ industriyalar bilan bog‘liq yangi kasblar jadal sur’atlar bilan paydo bo‘lmoqda. Bunday sharoitda har bir mamlakatning global raqobatbardoshligi uning inson kapitali sifati, xususan, milliy ta’lim tizimining iqtisodiyotning yangi talablariga nechog‘li tez va samarali moslasha olish qobiliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Inson

kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta’lim va malakaga kiritilgan sarmoyalar mehnat unumdorligini va pirovardida iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi eng muhim omildir [2]. Shu nuqtai nazardan, professional ta’lim tizimi iqtisodiyotning real sektori uchun malakali o‘rta bo‘g‘in kadrlarini tayyorlab beruvchi strategik bo‘g‘in sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning faoliyati mehnat bozoridagi tarkibiy o‘zgarishlarga hamohang bo‘lishi, yoshlarni nafaqat bugungi, balki ertangi kun talablariga javob beradigan kasbiy kompetensiyalar bilan qurollantirishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi. O‘zbekiston Respublikasi ham jahon iqtisodiyotidagi ushbu tendensiyalardan chetda emas. So‘nggi yillarda mamlakatda iqtisodiyotni liberallashtirish, diversifikatsiya qilish, investitsion muhitni yaxshilash va raqamli iqtisodiyotga o‘tishni jadallashtirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi, sanoatning turli tarmoqlarida modernizatsiya dasturlarining amalga oshirilishi, xizmat ko‘rsatish sohasining kengayishi mehnat bozorida yangi malaka talablarini shakllantirmoqda [3]. IT-mutaxassislari, ma’lumotlar tahlilchilari, raqamli marketologlar, logistika menejerlari, muqobil energiya manbalari bo‘yicha texniklar kabi zamonaviy kasblarga bo‘lgan talab ortib bormoqda. Biroq, ayni paytda, ish beruvchilar va ta’lim tizimi o‘rtasida jiddiy uzilish mavjudligi kuzatilmoqda. Ko‘plab korxonalar professional ta’lim muassasalari bitiruvchilarida amaliy ko‘nikmalar, muammolarni hal qilish qobiliyati, tanqidiy fikrlash, jamoada ishlash kabi "yumshoq ko‘nikmalar" va eng asosiysi, zamonaviy texnologiyalarni bilish darajasi yetarli emasligidan shikoyat qilmoqda [4]. Bu holat, o‘z navbatida, bitiruvchilarning ishga joylashishida qiyinchiliklarga olib kelmoqda, yoshlar ishsizligi darajasining oshishiga va mehnat unumdorligining pastligicha qolishiga sabab bo‘lmoqda.

Mavzu metodologiyasi. Zamonaviy iqtisodiyotda inson kapitalining roli va uning professional ta'lim tizimi bilan bog'liqligi masalasi ko'plab xalqaro va mahalliy tadqiqotlarning diqqat markazida turibdi. Ushbu muammoni chuqurroq anglash uchun adabiyotlarni bir necha asosiy yo'nalishlar bo'yicha tahlil qilish maqsadga muvofiqdir: inson kapitali nazariyasi va uning iqtisodiy o'sishdagi o'rni, texnologik o'zgarishlarning mehnat bozoriga ta'siri, professional ta'lim va trening (VET) tizimlarining global tendensiyalari hamda O'zbekistondagi professional ta'lim islohotlari va muammolari. Inson kapitali nazariyasining asoschilari bo'lmish Teodor Shults va Gari Bekkerning qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Shults o'z asarlarida ta'limga kiritilgan investitsiyalarni oddiy iste'mol xarajati sifatida emas, balki kelajakda yuqori daromad va iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan kapital qo'yilma sifatida ko'rib chiqish kerakligini ta'kidlagan [5]. Bekker esa bu g'oyani yanada rivojlantirib, individual darajada ta'lim olish jarayoni va uning natijasida olingan malakalar shaxsning butun hayoti davomidagi daromadlariga qanday ta'sir qilishini matematik modellar orqali ko'rsatib bergan [2]. Uning fikricha, umumiy (general) va maxsus (specific) ko'nikmalar mavjud bo'lib, professional ta'lim asosan ma'lum bir soha uchun zarur bo'lgan maxsus ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu nazariyalar shuni ko'rsatadiki, davlatning professional ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan har qanday sarmoyasi mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga qo'shilgan muhim hissadir. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu klassik qarashlarni kognitiv va nokognitiv ("yumshoq") ko'nikmalarning ahamiyatini qo'shish orqali boyitmoqda. Jeyms Hekman o'zining ko'p yillik tadqiqotlarida muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun nafaqat texnik bilimlar, balki intizom, qat'iyat, muloqot qobiliyati va jamoada ishlash kabi nokognitiv ko'nikmalar ham hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini isbotlagan [6]. Bu esa professional ta'lim dasturlarida shaxsni har tomonlama rivojlantirishga, ya'ni "yumshoq ko'nikmalar"ni shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini anglatadi.

Mavzu muhokamasi. Globallashuv va To'rtinchi sanoat inqilobi mehnat bozorining tarkibiy tuzilishiga misli ko'rilmagan darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Erik Brynjolfsson va Endryu Makafi "Ikkinchi mashinalar asri" nomli asarida raqamli texnologiyalar aqliy mehnatni avtomatlashtirish orqali iqtisodiyotda qanday tub o'zgarishlar yasayotganini tahlil qiladilar [7]. Ularning fikricha, sun'iy intellekt va mashinaviy ta'lim muntazam, takrorlanuvchi vazifalarni insondan ko'ra tezroq va aniqroq bajarishga qodir. Bu esa o'rta malakali, standart operatsiyalarni bajaruvchi kasblarga (masalan, buxgalteriya hisobi, ma'muriy ishlar, konveyer operatorlari) bo'lgan talabning kamayishiga olib keladi. Ushbu hodisa iqtisodiy adabiyotlarda "mehnat bozorining qutblanishi" (job polarization) deb nomlangan bo'lib, u yuqori malakali (ijodiy, strategik fikrlashni talab qiluvchi) va quyi malakali (jismoniy, nostandart vazifalarni bajaruvchi) kasblarga talab ortishi, o'rta bo'g'in kasblarining esa "siqib chiqarilishi" bilan tavsiflanadi [8]. Bu jarayonni Devid Autor "malakaga moyil texnologik o'zgarishlar" (skill-biased technological change) nazariyasi orqali tushuntiradi. Unga ko'ra, yangi texnologiyalar yuqori malakali ishchilarning mehnat unumdorligini oshiradi va ularning ish haqini ko'taradi, ayni paytda quyi malakali ishchilarning o'rnini egallashi mumkin [9]. Bu tendensiya professional ta'lim tizimi oldiga juda jiddiy vazifalarni qo'yadi: u endi shunchaki ma'lum bir tor mutaxassislik bo'yicha kadr tayyorlash bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchilarda o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish, doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirish (lifelong learning), murakkab muammolarni yecha olish kabi fundamental kompetensiyalarni shakllantirishi lozim. Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) tomonidan

e'lon qilingan "Ish o'rinlarining kelajagi" (The Future of Jobs) hisobotlarida kelgusi yillarda eng ko'p talab qilinadigan ko'nikmalar sifatida analitik va tanqidiy fikrlash, kreativlik, hissiy intellekt, texnologik dizayn va dasturlash kabi qobiliyatlar ko'rsatilgan [1]. Bu ro'yxatning o'ziyoq an'anaviy ta'lim modellari zamon talablariga javob bera olmayotganidan dalolat beradi.

O'zbekiston misolida professional ta'lim tizimi mustaqillik yillarida bir necha bosqichli islohotlarni boshdan kechirdi. 2000-yillarda joriy etilgan kasb-hunar kollejlari va akademik litseylar tizimi umumiy o'rta ta'limdan keyingi majburiy 3 yillik bosqich sifatida yoshlarni kasbga yo'naltirishda ma'lum bir rol o'ynadi. Biroq, vaqt o'tishi bilan bu tizim bir qator jiddiy muammolarga duch keldi: moddiy-texnik bazaning eskirishi, o'quv dasturlarining real iqtisodiyot talablaridan orqada qolishi, bitiruvchilarning ishga joylashish darajasining pastligi va tizimning o'zini o'zi moliyalashtira olmasligi shular jumlasidandir [14]. So'nggi yillarda Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan professional ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga kirishildi. Yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va Professional ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushbu islohotlar doirasida professional ta'lim tizimi yangi uch bosqichli strukturaga o'tkazildi: boshlang'ich professional ta'lim (kasb-hunar maktablari), o'rta professional ta'lim (kollejlar) va o'rta maxsus professional ta'lim (texnikumlar) [15]. Asosiy e'tibor ta'limning amaliyotga yo'naltirilganligini oshirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish, dual ta'lim shakllarini joriy etish va bitiruvchilarning malakasini baholashning mustaqil tizimini yaratishga qaratilmoqda. Jahon Banki va Osiyo Taraqqiyot Banki kabi xalqaro moliya institutlari ham O'zbekistondagi ushbu islohotlarni qo'llab-quvvatlab, VET tizimini modernizatsiya qilish uchun kreditlar va texnik ko'mak ajratmoqda [16]. Ushbu loyihalar doirasida o'quv ustaxonalari zamonaviy uskunalar bilan jihozlanmoqda, o'qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda va yangi kasb standartlari hamda o'quv dasturlari ishlab chiqilmoqda.

Biroq, amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramay, O'zbekiston professional ta'lim tizimida hali ham yechimini kutayotgan bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Mahalliy tadqiqotchilar o'z ishlarida o'quv reja va dasturlarning mehnat bozori prognozlariga emas, balki mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib tuzilayotganini, o'qituvchi kadrlarning zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalaridan bexabarligini, korxonalar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikning ko'p hollarda rasmiyatchilik darajasida qolib ketayotganini tanqid qiladilar [4, 17]. Shuningdek, hududlar kesimida iqtisodiy rivojlanishning notekisligi professional ta'lim tizimining rivojlanishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Masalan, Farg'ona vodiysi kabi sanoati rivojlangan hududda texnik mutaxassislarga talab yuqori bo'lsa, Buxoro kabi turizm salohiyati katta bo'lgan mintaqada xizmat ko'rsatish sohasi uchun kadrlar tayyorlash ustuvor ahamiyatga ega. Qarshi va uning atrofidagi hududlar esa agrar-sanoat yo'nalishiga ixtisoslashgan bo'lib, bu yerda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash texnologlari va agronomlarga ehtiyoj katta [18]. Bu esa har bir hududning o'ziga xos "aqlli ixtisoslashuv" (smart specialization) strategiyasidan kelib chiqib, professional ta'lim yo'nalishlarini belgilash zarurligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, yoshlar o'rtasida ishchi kasblarning obro'si pastligi, ko'pchilikning oliy ma'lumot olishga intilishi professional ta'limga qabul jarayonida ham muammolarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu sharh shuni ko'rsatadiki, zamonaviy kasblarga bo'lgan talablarning o'zgarishi global tendensiya bo'lib, u professional ta'lim tizimlaridan jiddiy transformatsiyalarni talab qilmoqda. O'zbekistonda bu borada muhim islohotlar boshlangan bo'lsa-da, ularning samaradorligini ta'minlash uchun ta'lim, davlat va biznes o'rtasidagi hamkorlikni yanada mustahkamlash, ta'lim mazmunini doimiy yangilab borish va eng muhimi, bevosita ta'lim oluvchilarning fikr-mulohazalari va ehtiyojlarini o'rganish lozim. Aynan shu nuqtada mavjud adabiyotlarda bo'shliq mavjud bo'lib, O'zbekistonning turli hududlaridagi professional ta'lim o'quvchilarining o'z ta'limlari sifati va kelajakdagi kasbiy istiqbollari haqidagi qarashlarini qiyosiy tahlil qilgan empirik tadqiqotlar deyarli mavjud emas. Ushbu tadqiqot ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O'zbekistonning uch xil iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatlarga ega bo'lgan hududlaridagi (Buxoro, Qarshi, Farg'ona) professional ta'lim muassasalari talabalarining zamonaviy kasblarga qo'yilayotgan talablar haqidagi tasavvurlarini, o'zlashtirayotgan bilim va ko'nikmalarining mehnat bozori ehtiyojlariga muvofiqligini baholashdan iborat. Tadqiqotda asosan miqdoriy tadqiqot usuli qo'llanilib, ma'lumotlar yig'ish uchun maxsus ishlab chiqilgan so'rovnoma anketasidan foydalanildi. Tadqiqotning yondashuvi tavsifiy (descriptive) va qiyosiy (comparative) xarakterga ega bo'lib, u uchta hududdagi talabalarning fikrlarini tavsiflash, umumlashtirish va o'zaro solishtirishga qaratilgan. Tadqiqot populyatsiyasi sifatida Buxoro, Qarshi va Farg'ona shaharlarida joylashgan kasb-hunar maktablari, kollejlar va texnikumlarning bitiruvchi bosqich talabalari tanlandi. Ushbu hududlar O'zbekistonning turli qismlarida joylashganligi va iqtisodiy ixtisoslashuvi (Buxoro – turizm va xizmat ko'rsatish, Qarshi – agrosanoat va neft-gaz, Farg'ona – to'qimachilik va ishlab chiqarish) bilan farqlanishi sababli tanlab olindi, bu esa natijalarni qiyosiy tahlil qilish uchun qulay zamin yaratadi.

Tadqiqot ishtirokchilarini tanlashda maqsadli tasodifiy tanlash (purposive random sampling) usulidan foydalanildi. Har bir hududdan iqtisodiy yo'nalishlar (xizmat ko'rsatish, sanoat, qishloq xo'jaligi) bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan professional ta'lim muassasalari tanlab olindi. Ishtirokchilarning umumiy soni 620 nafarni tashkil etdi. Ular hududlar bo'yicha quyidagicha taqsimlandi: Buxoro viloyatidan 170 nafar, Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahridan 240 nafar va Farg'ona viloyatidan 210 nafar talaba. Ishtirokchilarning gender va yosh tarkibi ham hisobga olinib, populyatsiyaga xos tabiiy taqsimotni aks ettirishga harakat qilindi. Ma'lumot yig'ish vositasi sifatida strukturalashtirilgan so'rovnoma ishlab chiqildi. So'rovnoma to'rt qismdan iborat bo'ldi: birinchi qismda respondentlarning demografik ma'lumotlari (yoshi, jinsi, ta'lim muassasasi, mutaxassisligi); ikkinchi qismda zamonaviy mehnat bozoridagi eng muhim deb hisoblanadigan kasbiy ko'nikmalar (masalan, raqamli savodxonlik, xorijiy tillarni bilish, "yumshoq ko'nikmalar") haqidagi qarashlari 5 ballik Likert shkalasi yordamida baholandi; uchinchi qismda o'zlari ta'lim olayotgan muassasada ushbu ko'nikmalar qay darajada o'rgatilayotgani haqidagi fikrlari o'rganildi; to'rtinchi qismda esa bitirgandan so'nggi kasbiy rejalari va o'z hududlarida tanlagan kasbi bo'yicha ish topish imkoniyatlarini qanday baholashlari to'g'risidagi ochiq va yopiq turdagi savollar o'rin oldi. Yig'ilgan ma'lumotlar SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) dasturining 26-versiyasi yordamida statistik tahlildan o'tkazildi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda tavsifiy statistika usullari (chastota, foiz, o'rtacha qiymat, standart chetlanish) hamda hududlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun dispersiya tahlili (ANOVA) qo'llanildi. Natijalarning ishonchliligi 95% ($p < 0.05$) darajasida belgilandi.

Tadqiqot doirasida Buxoro, Qarshi va Farg‘ona shaharlaridagi professional ta’lim muassasalarining 620 nafar talabasi o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari mamlakat mehnat bozori va ta’lim tizimi o‘rtasidagi bog‘liqlik yuzasidan muhim xulosalar chiqarish imkonini beradi. Tahlilning birinchi bosqichida talabalarning zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatga erishish uchun qaysi ko‘nikmalarni eng muhim deb hisoblashlari o‘rganildi. Respondentlardan 10 dan ortiq ko‘nikmalarni 5 ballik Likert shkalasi (1 - "umuman muhim emas" dan 5 - "juda muhim" gacha) bo‘yicha baholash so‘raldi. Umumiy natijalarga ko‘ra, barcha hududlardagi talabalar uchun eng muhim uchta ko‘nikma quyidagilar bo‘ldi: "Amaliy kasbiy ko‘nikmalar" (o‘rtacha baho 4.82), "Kompyuter va raqamli texnologiyalarni bilish" (o‘rtacha baho 4.75) va "Muloqot va jamoada ishlash qobiliyati" (yumshoq ko‘nikmalar, o‘rtacha baho 4.68). Bu natija yoshlar an’anaviy nazariy bilimlardan ko‘ra amaliyotda qo‘l keladigan malakalar, zamonaviy dunyoning ajralmas qismiga aylangan raqamli savodxonlik hamda ish jarayonidagi insoniy munosabatlarni yuqori qadrlashini ko‘rsatadi. Qizig‘i shundaki, "xorijiy tillarni bilish" (o‘rtacha baho 4.55) ham yuqori baholangan bo‘lsa-da, "fundamental nazariy bilimlar" (o‘rtacha baho 3.98) nisbatan pastroq o‘rinni egalladi. Bu holat talabalarning tezroq amaliy natijaga erishishga bo‘lgan intilishlari va nazariyani ba’zan amaliyotdan ajralgan deb hisoblashlari bilan izohlanishi mumkin.

Tahlilning keyingi bosqichi talabalarning o‘zlari ta’lim olayotgan muassasalarda ushbu muhim ko‘nikmalar qay darajada o‘rgatilayotganini baholashlariga bag‘ishlandi. Aynan shu nuqtada talabalar tomonidan muhim deb topilgan ko‘nikmalar va ularni ta’lim jarayonida o‘zlashtirish darajasi o‘rtasida sezilarli tafovut (gap) mavjudligi aniqlandi. Ushbu tafovutni aniqroq ko‘rsatish maqsadida 1-jadval tuzildi. Jadvalda talabalar muhim deb hisoblagan ko‘nikmalarning ahamiyatlilik darajasi (Importance Score) va ayni shu ko‘nikmalarning o‘z ta’lim muassasasida o‘qitilish sifatidan qoniqish darajasi (Satisfaction Score) o‘rtasidagi farq har bir hudud kesimida aks ettirilgan.

Jadval 1.

Talabalar tomonidan baholangan kasbiy ko‘nikmalarning ahamiyati va ularning o‘qitilishidan qoniqish darajasi o‘rtasidagi tafovut (hududlar kesimida)

Ko‘nikmalar kategoriyasi	Hudud	Ahamiyatlilik bahosi (1-5)	O‘qitilishidan qoniqish bahosi (1-5)	Tafovut (Gap)
Raqamli ko‘nikmalar (IT, dasturlash)	Buxoro	4.78	3.25	**-1.53**
	Qarshi	4.72	3.10	**-1.62**
	Farg‘ona	4.80	3.40	**-1.40**
"Yumshoq ko‘nikmalar" (muloqot, tanqidiy fikrlash)	Buxoro	4.70	3.50	**-1.20**
	Qarshi	4.65	3.35	**-1.30**
	Farg‘ona	4.72	3.65	**-1.07**
Amaliy va ishlab chiqarish tajribasi	Buxoro	4.85	3.15	**-1.70**
	Qarshi	4.88	2.90	**-1.98**
	Farg‘ona	4.80	3.30	**-1.50**
Xorijiy tillarni bilish (kasbiy)	Buxoro	4.60	3.40	**-1.20**
	Qarshi	4.45	3.05	**-1.40**
	Farg‘ona	4.62	3.55	**-1.07**

Izoh: *Tafovut (Gap) "O‘qitilishidan qoniqish bahosi"dan "Ahamiyatlilik bahosi"ni ayirish orqali hisoblangan. Manfiy qiymat qanchalik katta bo‘lsa, nomutanosiblik shunchalik yuqori.*

1-jadval ma’lumotlari barcha uch hududda talabalar eng muhim deb bilgan ko‘nikmalar va ularning o‘qitilishi o‘rtasida jiddiy nomutanosiblik mavjudligini yaqqol ko‘rsatib turibdi. Eng katta uzilish "Amaliy va ishlab chiqarish tajribasi" yo‘nalishida kuzatildi, ayniqsa Qarshi shahrida bu ko‘rsatkich -1.98 ni tashkil etdi. Bu holat Qashqadaryo viloyatida yirik sanoat korxonalari mavjud bo‘lishiga qaramay, o‘quv amaliyotlarini tashkil etishda tizimli muammolar borligidan dalolat berishi mumkin. "Raqamli ko‘nikmalar" bo‘yicha ham barcha hududlarda tafovut yuqori (-1.40 dan -1.62 gacha). Bu esa, "Raqamli O‘zbekiston" strategiyasi faol amalga oshirilayotgan bir paytda, professional ta’lim muassasalari zamonaviy IT-ko‘nikmalarni berishda jiddiy oqsayotganini anglatadi. Farg‘ona viloyati talabalari boshqa hududlarga nisbatan o‘z ta’lim muassasalarida "yumshoq ko‘nikmalar" va xorijiy tillarning o‘qitilishidan biroz ko‘proq qoniqish hosil qilganlar, bu Farg‘ona vodiysida tadbirkorlik muhitining faolligi va xalqaro aloqalarning nisbatan rivojlangani bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Umuman olganda, jadval natijalari professional ta’lim dasturlari mazmunini tubdan qayta ko‘rib chiqish va uni amaliyotga, raqamli texnologiyalarga va "yumshoq ko‘nikmalar"ni rivojlantirishga yo‘naltirish zarurligini taqozo etadi.

Tadqiqotning navbatdagi qismida talabalarning bitiruvdan keyingi kasbiy intilishlari va o‘z hududlarida tanlagan sohalari bo‘yicha ish o‘rinlari mavjudligiga ishonchlari o‘rganildi. Bu tahlil bitiruvchilarning umidlari va hududiy mehnat bozorining real imkoniyatlari o‘rtasidagi muvofiqlik yoki nomuvofiqlikni aniqlash uchun muhimdir.

Jadval 2.

Talabalarning kasbiy intilishlari va hududiy mehnat bozoridagi imkoniyatlarni baholashlari (% hisobida)

Kasbiy soha yo‘nalishi	Hudud	Ushbu sohaga intilayotgan talabalar ulushi (%)	Tanlagan sohasida o‘z hududida ish topishga ishonchi yuqori bo‘lgan talabalar ulushi (%)	Nomutanosiblik indeksi* (%)
IT va dasturlash	Buxoro	22.4%	10.6%	**-11.8%**
	Qarshi	18.8%	7.5%	**-11.3%**
	Farg‘ona	25.7%	15.2%	**-10.5%**
Xizmat ko‘rsatish va turizm	Buxoro	35.3%	28.8%	**-6.5%**
	Qarshi	15.0%	12.1%	**-2.9%**
	Farg‘ona	16.2%	13.8%	**-2.4%**
Sanoat va ishlab chiqarish	Buxoro	14.1%	11.2%	**-2.9%**
	Qarshi	32.5%	25.4%	**-7.1%**
	Farg‘ona	38.1%	31.0%	**-7.1%**
Qishloq xo‘jaligi va qayta ishlash	Buxoro	8.2%	6.5%	**-1.7%**
	Qarshi	21.2%	18.0%	**-3.2%**
	Farg‘ona	7.1%	5.5%	**-1.6%**

Izoh: *Nomutanosiblik indeksi "ish topishga ishonchi yuqori bo‘lganlar ulushi"dan "sohaga intilayotganlar ulushi"ni ayirish orqali hisoblangan. U talabalar umidlari va real imkoniyatlar o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi.*

2-jadval ma’lumotlari bir nechta qiziqarli tendensiyalarni ochib beradi. Birinchidan, barcha uch hududda "IT va dasturlash" sohasi talabalar orasida eng jozibador yo‘nalishlardan biri bo‘lib, respondentlarning qariyb 20-25%i kelajakda shu sohada ishlash niyatida. Biroq, ayni paytda, o‘z hududlarida bu sohada ish topishga ishonchi baland bo‘lganlar ulushi ancha past (7.5% dan 15.2% gacha). Bu holat, bir tomondan, yoshlarning global trendlardan xabardorligini ko‘rsatsa, ikkinchi tomondan, hududlarda yuqori texnologiyali ish o‘rinlarini yaratish sur’ati yoshlarning intilishlaridan orqada qolayotganini anglatadi. Nomutanosiblik indeksi aynan shu sohada eng yuqori manfiy qiymatga ega. Ikkinchidan, talabalarning kasbiy tanlovi o‘z hududlarining iqtisodiy ixtisoslashuvini ma’lum darajada aks ettiradi. Masalan, Buxoroda turizm va xizmat ko‘rsatish sohasiga intiluvchilar ulushi eng yuqori (35.3%), Qarshida sanoat va qishloq xo‘jaligi, Farg‘onada esa sanoat va ishlab chiqarish yo‘nalishlari yetakchilik qiladi. Bu professional ta’lim tizimi hududiy ehtiyojlarga qisman bo‘lsa-da yo‘naltirilganini ko‘rsatadi. Uchinchidan, hatto ixtisoslashgan sohalarda ham talabalarning ish topishga bo‘lgan ishonchi ularning intilishlaridan pastroq. Masalan, Farg‘onada sanoat sohasiga intilayotganlar 38.1% bo‘lsa-da, ularning faqat 31.0%i ish topishiga qattiq ishonadi. Bu bitiruvchilar o‘rtasida o‘z malakasiga nisbatan ishonchsizlik yoki hududiy mehnat bozoridagi

raqobatning yuqoriligi haqidagi tasavvurlar mavjudligidan dalolat beradi. Xulosa qilib aytganda, tahlil natijalari professional ta’lim tizimi bitiruvchilarni zamonaviy iqtisodiyot talab qilayotgan eng muhim kompetensiyalar bilan yetarli darajada qurollantira olmayotganini va yoshlarning kasbiy umidlari bilan hududlardagi real imkoniyatlar o‘rtasida nomuvofiqlik mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Ushbu tadqiqot natijalari O‘zbekiston professional ta’lim tizimi oldida turgan bir qator tizimli muammolar va imkoniyatlarni ochib beradi. Tahlil natijalarini mavjud ilmiy adabiyotlar va global tendensiyalar kontekstida muhokama qilish orqali muammoning ildizlarini chuqurroq anglash va samarali yechimlarni taklif etish mumkin. Tadqiqotning eng asosiy topilmasi – talabalar tomonidan eng muhim deb e’tirof etilgan ko‘nikmalar (amaliy tajriba, raqamli savodxonlik, "yumshoq ko‘nikmalar") va ularning ta’lim jarayonida o‘zlashtirilish darajasi o‘rtasidagi ulkan tafovutdir. Bu holat shunchaki o‘quv dasturlarining kamchiligi emas, balki ta’lim tizimi va real iqtisodiyot o‘rtasidagi aloqaning zaifligidan dalolat beradi. Adabiyotlar sharhida keltirilgan dual ta’lim modelining Germaniyadagi muvaffaqiyati [10] aynan shu aloqani mustahkamlashga asoslangan. Bizning natijalarimiz, ayniqsa Qarshi misolida amaliy tajriba yetishmasligi bo‘yicha qayd etilgan -1.98 lik rekord darajadagi tafovut, O‘zbekistonda dual ta’limni shunchaki tajriba tariqasida emas, balki tizimli va keng ko‘lamda joriy etish hayotiy zarurat ekanligini ko‘rsatadi. Korxonalar bitiruvchilarni ishga olgandan keyin ularni qayta o‘qitishga majbur bo‘lmoqda, bu esa qo‘shimcha vaqt va moliyaviy xarajatlarni talab qiladi. Holbuki, ta’lim jarayonining o‘zidayoq ishlab chiqarish amaliyotiga keng o‘rin berilishi bu muammoni samarali hal qilgan bo‘lar edi.

Ikkinchi muhim jihat – raqamli ko‘nikmalarga bo‘lgan talab va taklif o‘rtasidagi nomutanosiblikdir. Talabalarning deyarli barchasi IT-savodxonlikni o‘z kelajagi uchun hal qiluvchi omil deb biladi, biroq ta’lim muassasalarining bu boradagi imkoniyatlari cheklanganligicha qolmoqda. Bu Brynjolfsson va McAfee [7] tomonidan ilgari surilgan "Ikkinchi mashinalar asri" konsepsiyasining O‘zbekiston sharoitidagi amaliy ifodasidir. Mamlakat iqtisodiyoti raqamlashtirilar ekan, bu jarayonni amalga oshiradigan kadrlarga ehtiyoj keskin ortadi. Ammo professional ta’lim tizimi bu talabni qondirishga tayyor emasligi kelajakda "raqamli tafovut"ning yanada kengayishiga olib kelishi mumkin. Muammo nafaqat kompyuter sinflarining yetishmasligida, balki o‘qituvchilarning o‘zlari ham so‘nggi texnologik trendlardan orqada qolayotganida bo‘lishi mumkin. Shuningdek, 2-jadvalda ko‘rsatilganidek, IT sohasiga intilayotgan yoshlar soni ko‘p, ammo hududlarda bu kabi ish o‘rinlari kam. Bu markaz va hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy rivojlanishdagi nomutanosiblikni ham ko‘rsatadi. Toshkentda IT-parklar va texnologik kompaniyalar jamlangan bir paytda, viloyatlarda yoshlar o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun imkoniyat topa olmayapti. Bu esa "aqllar oqimi"ning ichki migratsiya shaklida kuchayishiga olib keladi.

Uchinchi muhokama nuqtasi – bu "yumshoq ko‘nikmalar"ning ahamiyati va ularni shakllantirishdagi qiyinchiliklardir. Hekmanning tadqiqotlari shaxsning muvaffaqiyatida nokognitiv qobiliyatlar muhimligini isbotlagan [6]. Bizning so‘rovimiz ham talabalar muloqot, jamoada ishlash, tanqidiy fikrlash kabi ko‘nikmalarni yuqori baholashini ko‘rsatdi. Biroq, an’anaviy, ma’ruzaga asoslangan ta’lim tizimi bu kabi ko‘nikmalarni shakllantirish uchun samarasizdir. "Yumshoq ko‘nikmalar" loyihaga asoslangan o‘qitish (project-based learning), keys-stadilar, interaktiv munozaralar va jamoaviy ishlar orqali rivojlantiriladi. O‘zbekiston professional ta’lim tizimida o‘qitish metodologiyasini tubdan o‘zgartirish, o‘qituvchilarni passiv ma’lumot uzatuvchidan faol fasilitatorga aylantirish lozim. Bu, o‘z navbatida, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli dasturlarni talab etadi.

Nihoyat, tadqiqot natijalari yoshlarning kasbiy intilishlari va hududiy mehnat bozorlari o‘rtasidagi nomuvofiqlikni ko‘rsatdi. Bu muammoni hal qilish uchun ikki tomonlama yondashuv talab etiladi. Bir tomondan, professional ta’lim muassasalari o‘z hududlarining iqtisodiy rivojlanish strategiyalari, ya’ni "aqlli ixtisoslashuv" yo‘nalishlari bilan chambarchas bog‘liqlikda faoliyat yuritishi kerak. Har bir viloyatda qaysi sohalar drayver bo‘lishi aniqlanib, kadrlar tayyorlash buyurtmasi ham shunga muvofiq shakllantirilishi lozim. Ikkinchi tomondan, hududlarda zamonaviy, yoshlar uchun jozibador bo‘lgan ish o‘rinlarini yaratish bo‘yicha davlat siyosati faollashtirilishi kerak. Bu faqat yirik sanoat korxonalarini qurish emas, balki kichik va o‘rta biznes, startaplar, kreativ industriyalar uchun qulay ekotizim yaratishni ham o‘z ichiga oladi.

Ushbu ilmiy tadqiqot O‘zbekiston iqtisodiyotining modernizatsiyasi jarayonida zamonaviy kasblarga qo‘yilayotgan yangi talablar va professional ta’lim tizimining ushbu talablarga javob berish holatini Buxoro, Qarshi va Farg‘ona viloyatlari misolida empirik tahlil qildi. Olingan natijalar va ularning muhokamasi mamlakatning inson kapitalini rivojlantirish siyosati uchun muhim bo‘lgan bir qator fundamental xulosalarni shakllantirishga imkon beradi. Tadqiqotning eng asosiy xulosasi shundan iboratki, O‘zbekiston professional ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasida jiddiy nomutanosiblik mavjud. Bu nomutanosiblik bir necha yo‘nalishda yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Birinchidan, ta’lim mazmuni va amaliyot o‘rtasida uzilish mavjud. Talabalar amaliy ko‘nikmalar va real ishlab chiqarish tajribasini eng muhim omil deb bilishsa-da, aynan shu yo‘nalishda ta’lim sifatidan qoniqish darajasi eng past ko‘rsatkichni qayd etdi. Bu holat o‘quv jarayonining

haddan tashqari nazariylashib ketganini va ish beruvchilar bilan samarali hamkorlik mexanizmlari to‘liq ishga tushirilmaganini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot talab qilayotgan kompetensiyalarni shakllantirishda jiddiy oqsash kuzatilmoqda. Yoshlar IT-ko‘nikmalarning ahamiyatini chuqur anglab yetgan bir paytda, ta’lim muassasalari ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga yetarli darajada tayyorlay olmayapti. Bu nafaqat moddiy-texnik baza, balki pedagog kadrlarning malakasi bilan bog‘liq muammolarni ham o‘z ichiga oladi. Uchinchidan, "yumshoq ko‘nikmalar"ni rivojlantirish masalasi hamon ikkinchi darajali vazifa sifatida qolmoqda. Holbuki, bugungi kunda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, samarali muloqot va jamoada ishlash qobiliyati har qanday mutaxassisning raqobatbardoshligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. To‘rtinchidan, yoshlarning kasbiy orzu-intilishlari va hududlardagi real ish o‘rinlari taklifi o‘rtasida nomuvofiqlik mavjud. Ayniqsa, IT kabi trenddagi sohalarga qiziquvchi yoshlar ko‘p bo‘lsa-da, viloyatlarda bu kabi vakansiyalar yetarli emasligi ichki migratsiya va malakali kadrlarning hududlardan chiqib ketishi xavfini tug‘diradi.

Xulosa va tavsiyalar. O‘zbekiston iqtisodiyotining modernizatsiyasi sharoitida zamonaviy kasblarga bo‘lgan talablar va professional ta’lim tizimini adaptatsiya qilish masalalari jahon iqtisodiyotidagi o‘zgarishlar va texnologik taraqqiyot bilan bevosita bog‘liqdir. Bugungi kunda, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida yangi kasblar va mutaxassisliklar paydo bo‘lmoqda, bu esa ta’lim tizimiga yangicha vazifalar yuklaydi.

1. Yangilanish va moslashuvchanlik: Yangi iqtisodiy sharoitlarda professional ta’lim tizimi yangilanib, talablar va ehtiyojlarga moslashishi zarur. Bu jarayonda, ta’lim dasturlari zamonaviy texnologiyalarni, innovatsion yondashuvlarni va global mehnat bozoridagi talablarni hisobga olishi kerak.

2. Kadrlar tayyorlash: Kasblarga bo‘lgan talablar o‘zgarishi bilan birga, ta’lim muassasalari malakali mutaxassislarni tayyorlashda yangi uslublar va metodlardan foydalanishlari lozim. O‘quv jarayoni amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilishi, talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlashga xizmat qilishi kerak.

3. Iqtisodiy faoliyatning diversifikatsiyasi: O‘zbekiston iqtisodiyotining diversifikatsiyalashuvi yangi kasblar va sohalarning paydo bo‘lishiga olib kelmoqda, bu esa ta’lim tizimining o‘zgarishini va yangilanishini talab qiladi. Ta’lim institutlari iqtisodiyotning zarur sohalarida mutaxassislar tayyorlash uchun mavjud imkoniyatlarni kengaytirishi lozim.

4. Xalqaro tajriba: Zamonaviy kasblarga bo‘lgan talablarni hamda professional ta’lim tizimini rivojlantirishda xalqaro tajribani o‘rganish va implementatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston o‘z ta’lim tizimida global standartlarga mos keladigan, amaliy jihatdan muhim bo‘lgan bilimlarni o‘z ichiga olishi lozim.

5. Innovatsion yondashuv: Ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish, talabalarni bilim va ko‘nikmalar bilan bir qatorda ijodiy fikrlash, muammolarni hal qiluvchi qobiliyatlarni rivojlantirishga ko‘maklashadi.

Natijada, O‘zbekiston iqtisodiyotining modernizatsiyasi sharoitida professional ta’lim tizimi adaptatsiyasi nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki mamlakatning jamiyat va iqtisodiyot rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun, ta’lim tizimini va kadrlar tayyorlash jarayonini yangilash va mustahkamlash O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. World Economic Forum. (2020). The Future of Jobs Report 2020. World Economic Forum.
2. Becker G. S. (1993). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.). The University of Chicago Press.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2020). “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
4. Khamidov O., & Djuraev R. (2021). Problems of Ensuring the Competitiveness of Professional Education in Uzbekistan. Psychology and Education Journal, 58(2), 7087-7094.
5. Schultz T. W. (1961). Investment in Human Capital. The American Economic Review, 51(1), 1–17.
6. Heckman J. J., & Kautz T. (2012). Hard evidence on soft skills. Labour economics, 19(4), 451-464.
7. Brynjolfsson E., & McAfee A. (2014). The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. W. W. Norton & Company.
8. Goos M., Manning A., & Salomons A. (2014). Explaining job polarization: Routine-biased technological change and offshoring. American Economic Review, 104(8), 2509-26.

9. Autor D. H. (2015). Why are there still so many jobs? The history and future of workplace automation. Journal of Economic Perspectives, 29(3), 3-30.

10. Euler D. (2013). Germany's dual vocational training system: a model for other countries? Bertelsmann Stiftung.

11. OECD. (2019). OECD Skills Strategy Uzbekistan: Assessment and Recommendations. OECD Publishing.

12. UNESCO. (2018). Global Education Monitoring Report 2018: Migration, displacement and education – Building bridges, not walls. UNESCO Publishing.

13. Ashton D., & Green F. (1996). Education, training and the global economy. Edward Elgar Publishing.

14. Abdurakhmanov K. K., & Zokirova N. K. (2019). The reform of vocational education in Uzbekistan: History and current trends. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7(11).

15. Republic of Uzbekistan. (2020). Law on Education. National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan (Lex.uz).

16. Asian Development Bank. (2022). Skills Development for a Modern Economy Project in Uzbekistan. ADB.

17. Rakhimov Z. (2020). The Problems of Reforming the System of Professional Education in Uzbekistan. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(5), 1845-1851.

18. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics. (2023). Socio-economic situation of the Republic of Uzbekistan. Stat.uz.

KLASTER YONDASHUVI ASOSIDAGI PEDAGOGIKA SOHASI, BADIIY TA’LIM VA ISHLAB CHIQARISH (BUYURTMACHI) FAOLIYATINI INTEGRATSIYALASH IMKONIYATLARI

Sultanov Xaytboy Eralievich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
“Tasviriy san’at va dizayn” kafedrasi professori
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
xayitsultanov@gmail.com

Maqolada pedagogika sohasi, badiiy ta’lim va ishlab chiqarish sub’ektlari faoliyatini klaster yondashuv asosida integratsiyalashning nazariy va amaliy asoslari keng yoritilgan. Tadqiqotda integratsion ta’lim muhitini shakllantirish, “OTM – Tyutor – Talaba – Ish beruvchi” hamkorlik modeli orqali ta’lim sifatini oshirish, ijodiy muhitni rivojlantirish va talabalarning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlash masalalari tahlil qilinadi. Muallif klaster yondashuvi asosida pedagogika va badiiy ta’limni uyg‘unlashtirish orqali nazariya va amaliyotni birlashtirish, “ustoz-shogird” an’analarini zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish hamda ta’lim sifati va samaradorligini oshirishni taklif etadi. Maqolada xorijiy tajriba, mahalliy olimlarning tadqiqotlari va mavjud muammolarni tahlil qilish asosida ta’lim klasterining tarkibiy qismlari (maqsad, tamoyillar, sub’ektlar, mexanizmlar va natijalar) batafsil yoritilgan. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar, interaktiv platformalar, loyihaviy ta’lim, klub va to‘garaklar faoliyatining integratsiyadagi o‘rni ko‘rsatilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, klasterlashgan ta’lim tizimi talabalar faolligini oshiradi, ijodiy salohiyatni rivojlantiradi, kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi hamda ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini samarali ta’minlaydi. Shunday qilib, maqola pedagogik oliy ta’lim muassasalarida, xususan tasviriy san’at yo‘nalishida, innovatsion va amaliy ahamiyatga ega konseptual modelni ishlab chiqishga qaratilgan bo‘lib, ta’lim, fan va ishlab chiqarish hamkorligini yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatlarini namoyon etadi.

Kalit so‘zlar: *klaster yondashuv, integratsiya, ijodiy muhit, ustoz-shogird, pedagogik model, tyutor, amaliy ta’lim, dizayn, innovatsiya.*

ВОЗМОЖНОСТИ ИНТЕГРАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ, ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ (ЗАКАЗЧИКОВОЙ) ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА

В статье широко рассматриваются теоретические и практические основы интеграции деятельности педагогических, художественных образовательных и производственных структур на основе кластерного подхода. В исследовании анализируются вопросы формирования интегрированной образовательной среды, повышения качества образования посредством модели взаимодействия «ВУЗ – Преподаватель – Студент – Работодатель», развития творческой среды и укрепления профессиональных компетенций студентов. Автор предлагает объединить теорию и практику путем объединения педагогики и художественного образования на основе кластерного подхода, сочетания традиций взаимодействия «учитель – студент» с современными технологиями, повышения качества и эффективности образования. В статье подробно рассматриваются компоненты образовательного кластера (цель, принципы, сущности, механизмы и результаты) на основе зарубежного опыта, исследований отечественных ученых и анализа существующих проблем. Также показана роль инновационных технологий, интерактивных платформ, проектного обучения, кружков и секций в интеграции. По результатам исследования, кластерная система образования повышает активность студентов, развивает творческий потенциал, формирует профессиональные компетенции, эффективно обеспечивает интеграцию образования и производства. Таким образом, статья направлена на разработку инновационной и практически значимой концептуальной модели в педагогических вузах, в частности в сфере изобразительного искусства, демонстрирующей возможности вывода взаимодействия образования, науки и производства на новый уровень.

Ключевые слова: *кластерный подход, интеграция, творческая среда, наставничество, педагогическая модель, тьютор, практическое обучение, дизайн, инновации.*

POSSIBILITIES OF INTEGRATION OF PEDAGOGICAL FIELD, ART EDUCATION AND PRODUCTION (COMMISSIONING) ACTIVITIES BASED ON A CLUSTER APPROACH

The article broadly covers the theoretical and practical foundations of integrating the activities of pedagogical, artistic education and production entities based on a cluster approach. The study analyzes the issues of forming an integrated educational environment, improving the quality of education through the “HEI – Tutor – Student – Employer” cooperation model, developing a creative environment and strengthening the professional competencies of students. The author proposes to combine theory and practice by combining pedagogy and artistic education based on a cluster approach, combining the “teacher-student” traditions with modern technologies, and increasing the quality and efficiency of education. The article covers in detail the components of an educational cluster (goal, principles, entities, mechanisms and results) based on foreign experience, research by local scientists and analysis of existing problems. It also shows the role of innovative technologies, interactive platforms, project-based education, clubs and circles in integration. According to the results of the research, the clustered education system increases student activity, develops creative potential, forms professional competencies, and effectively ensures the integration of education and production. Thus, the article is aimed at developing an innovative and practically significant conceptual model in pedagogical higher education institutions, in particular in the field of fine arts, demonstrating the possibilities of bringing cooperation between education, science, and production to a new level.

Keywords: *cluster approach, integration, creative environment, mentorship, pedagogical model, tutor, practical education, design, innovation.*

Kirish. Bugun jahondagi rivojlangan mamlakatlari ta’lim tizimida integrativ yondashuv faqat ilmiy-nazariy jihatdan emas, balki amaliyotda ham zamonaviy va samarali yo‘nalish sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda. Masalan: Finlyandiya ta’lim tizimida “phenomenon-based learning” (hodisalar asosida o‘rganish) metodi orqali fanlar bir-biri bilan bog‘liq holda o‘qitiladi. Bu yondashuv orqali o‘quvchi nafaqat bilimga ega bo‘ladi, balki ularni haqiqiy hayot muammolarini hal etishda qo‘llaydi. Singapur ta’lim jarayonida fan (S), texnologiya (T), muhandislik (E), san’at (A) va matematika (M) fanlari o‘zaro bog‘liq holda tashkil etiladi. Bu integratsiya nafaqat bilimni chuqurlashtiradi, balki kreativ fikrlashni, innovatsiyaviy qobiliyatni rivojlantiradi. AQSh va Kanadada esa ingliz tili va fanlarni birgalikda o‘qitish (CLIL) hamda muammoga asoslangan ta’lim (PBL) orqali talabalar o‘rtasida kommunikativ va tadqiqot qobiliyatlari shakllantiriladi. So‘ngi yillarda mamlakatimizda ham bu masalaga alohida e’tibor berilib, yangi islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston ta’lim strategiyasida**[1]** integratsiyalashgan o‘quv muhiti va fanlararo yondashuvlar ustuvor vazifa sifatida belgilanganligini ko‘ramiz.

Respublikamizdagi oliy ta’lim muassasalari tasviriy san’at yo‘nalishida ham ta’lim-tarbiya jarayonini integratsiyalash zarurati mavjud. Chunki:

- an’anaviy “ustoz-shogird” tizimining yo‘qolish xavfining kuchliligi;
- zamonaviy innovatsion texnologiyalardan yetarlicha foydalanmaslik holatlarining mavjudligi;
- kasbiy salohiyat va ijodiy mustaqillikning kamayishi;
- integratsiyalashgan ta’lim muhitining yetarlicha rivojlanmaganligi amalda o‘z isbotini topib kelmoqda.

Buning sabablarini quyidagidek izohlash mumkin:

- bugungi kunda badiiy ta’lim sohasida sanoatlashish va raqamlashtirishning tez sur’atda rivojlanishi natijasida, an’anaviy amaliy o‘qitish - “to‘g‘ridan-to‘g‘ri ustozdan shogirdga o‘tadigan” bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish tizimi pasayib bormoqda.
- interaktiv platformalar, grafik planshetlar, 3D modellashtirish, multimedia va onlayn ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish holati hanuz to‘liq shakllanmagan, ayniqsa, amaliy san’at sohalarida.
- “Ustoz-shogird” tizimi - ijodiy mustaqillik, shaxsiy ijodiy yo‘lini topish va kasbiy rivojlanish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu tizimni saqlab qolish va zamonaviy uslublar bilan boyitish talab etiladi.
- nazariya va amaliyot, an’ana va innovatsiya, ustoz va murabbiy, akademik bilim va ijodiy ilhom birgalikda olib borilmas ekan, tasviriy san’atda chuqur integratsiyalashgan ta’lim muhiti yuzaga kelmaydi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, zamonaviy ta’limda klaster yondashuv asosidagi integratsiyalashgan hamkorlik aloqalari va ijodiy muhitini yaratish, yechimini kutayotgan dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Ushbu muammolar bo‘yicha xorijiy ko‘zga ko‘ringan olimlardan biri Porter ta’lim, tadqiqot va ishlab chiqarish sub’ektlarining manfaatli hamkorligi orqali innovatsiya, sifat va samaradorlikni oshirish mumkinligini asoslab beradi[7] [Porter, 1998, P. 77-90]. U iqtisodiy klasterlar haqidagi nazariyasida ta’lim, ishlab chiqarish va bozor ehtiyojlarini birgalikda rivojlantirish modelini ilgari suradi. Richard Florida esa tadqiqotlarida Florida ta’lim va madaniyat sohalari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda muhim omil ekanini

ta’kidlaydi[9] [Florida, 2002]. Olim “Creative Clusters” modeli orqali san’at va ishlab chiqarish birlashsa, ijodiy iqtisodiyot shakllanadi degan g‘oyani amaliyotga tatbiq etadi. Shu yo‘nalishda izlanishlar olib borgan mahalliy tadqiqotchilardan O.Q. Ashurov klaster elementlarini fanlararo integratsiya asosida pedagogik jarayonga tatbiq etish, ta’lim va ishlab chiqarishni bog‘lash zaruratini asoslaydi[2].

Sh.A. Nazarovning ta’kidlashicha, talabalarning kasbiy yetishishida buyurtmachi korxonalar va ta’lim muassasalari o‘rtasida aniq amaliyotga yo‘naltirilgan o‘quv jarayoni tashkil qilinishi muhim hisoblanadi[6] [Nazarov, 2021, B. 33-38].

Bu borada Chirchiq davlat pedagogika universitetida esa pedagogik ta’lim innovatsion klasteri orqali ushbu muammoni hal qilishni o‘zining strategik maqsadi sifatida belgilab olgan. Klaster yondashuvi - bu turli ta’lim muassasalari, ishlab chiqarish va ilmiy tashkilotlarni yagona tarmoq (klaster) sifatida birlashtiruvchi zamonaviy pedagogik modeldir. Bunday klaster tizimi badiiy ta’limda hamkor tashkilotlar va mutaxassislarni birlashtirib, yuqori samarali va sifatli ta’lim olishga xizmat qiladi. Pedagogik oliy ta’lim muassasalari (OTM)da, xususan tasviriy san’at yo‘nalishida, klaster asosidagi integratsiya nazariya va amaliyotni bog‘lab, talabalarga zamonaviy mehnat bozoriga mos kompetensiyalarni berishni maqsad qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi: klaster yondashuvi orqali pedagogika va badiiy ta’lim sohalarini birlashtiruvchi tarmoq tuzilmalarini integratsiyalash modelini ishlab chiqishdan iborat.

Metodologiya. Klaster yondashuvi asosidagi integratsiyaning **asosiy maqsadi** - tasviriy san’at ta’limi sifatini oshirish, nazariy bilimlar bilan amaliyotni uzviy bog‘lash hamda talabalarni ijodiy va kasbiy jihatdan yetuk mutaxassis qilib tayyorlashga qaratiladi. Bunda ta’lim, fan va ishlab chiqarishning **integratsiyasi** orqali yuqori malakali, mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash ko‘zda tutiladi. Xususan, pedagogik OTM, umumta’lim maktablari, ilmiy markazlar va ijodiy ustaxonalar hamkorligida yaratilgan **ta’lim klasteri** talabalarga sifatli kasbiy ta’lim berish, ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish va innovatsion fikrlashini shakllantirishga xizmat qiladi. Pedagogika sohasi va badiiy ta’lim tarmoqlarini klaster yondashuv asosidagi integratsiyalash modelini ishlab chiqish uchun avvalo uning maqsadi, tamoyillari, sub’ektlari, mexanizmlari va kutiladigan natijalarni aniqlashtirib olish lozim bo‘ladi.

Klaster yondashuvi asosidagi ta’lim integratsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish quyidagi asosiy **pedagogik prinsiplar**ga tayanadi:

- **Hamkorlik va sheriklik:** Klaster muhitida o‘qituvchilar, talabalar va tashqi hamkorlar jamoaviy ishlaydi, o‘zaro manfaatli hamkorlik qiladi. Bu tamoyil ko‘p sub’ektlarning integratsiyalashuvini ta’minlab, bilim va tajriba almashinuvini kuchaytiradi.

- **Ijodiy muhit:** hamkorlikda erkin ijod qilish, innovatsion g‘oyalarni sinab ko‘rish uchun qulay ijodiy muhit yaratiladi. Bunday muhit talabalar va ustozlarda yuqori ijodiy faollikni rag‘batlantiradi.

- **Ustoz-shogird an’analari uyg‘unligi:** An’anaviy **ustoz-shogird** tarbiya usuli zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Tajribali ustozlar va tyutorlar yosh ijodkorlarni turli faoliyatga yo‘naltiradi, individual rivojlanishiga ko‘maklashadi.

- **Innovatsiya va moslashuvchanlik:** Model doirasida yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, “O‘rgatib-o‘rganamiz” kabi innovatsion dasturlarni joriy etish tamoyili e’tiborga olinadi. Shuningdek, o‘quv jarayoni mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablariga mos ravishda yangilanib boradi.

- **Uzviylik:** Klaster yondashuvi ta’limning uzluksizligi va bosqichlararo bog‘liqligini ta’minlash tamoyiliga asoslanadi. Masalan, pedagogik universitet, maktab va ishlab chiqarish korxonasi o‘rtasida uzviy hamkorlik yo‘lga qo‘yiladi, bu esa ta’lim jarayonini bir butun tizimga birlashtiradi.

Yuqoridagi prinsiplar klaster modelining g‘oyaviy asosini tashkil etadi va barcha ishtirokchilarning faoliyatiga yo‘nalish beradi. Klaster integratsiyasi modelida bir necha **asosiy sub’ektlar** faol ishtirok etadi. Ular o‘rtasidagi hamkorlik modelning muvaffaqiyatini belgilaydi:

- **O‘qituvchi (professor-o‘qituvchilar):** Ta’lim mazmunini yetkazuvchi va integratsiya jarayonini tashkil etuvchi asosiy sub’ekt. Ular nafaqat nazariy bilim beradi, balki amaliy mashg‘ulotlar va loyihalarda rahbarlik qiladi.

- **Tyutor (maslahatchi murabbiylar):** Individual yondashuv asosida talabalarning rivojlanishini kuzatuvchi va ko‘mak beruvchi shaxslar. Tyutorlar ko‘pincha malakali ustozlar yoki ishlab chiqarish vakillari orasidan jalb etilib, ustoz-shogird tizimini boyitadi.

- **Talaba:** Klasterning markaziy ishtirokchisi bo‘lib, o‘quv va ijodiy faoliyatning sub’ekti hisoblanadi. Talabalar integratsion muhitda faollik ko‘rsatib, jamoaviy loyihalarda qatnashadi, ustozlar va hamkorlardan tajriba oladi.

- **Ta’lim-ishlab chiqarish sheriklari:** Bu toifaga amaliyot bazalari bo‘lgan umumta’lim maktablari, musiqa va san’at maktablari, shuningdek, Art studiyalar, madaniyat muassasalari yoki ishlab chiqarish korxonalari kiradi. Ular OTM bilan hamkorlikda dual ta’lim yoki amaliy loyihalarni amalga oshiradi.

Masalan, tasviriy san’at va dizayn bo‘yicha mahalliy ijodiy uyushmalar, muzeylar, nashriyotlar yoki dizayn firmalari universitet bilan klaster orqali bog‘lanadi.

Bu sub’ektlarning **o‘zaro integratsiyasi** klasterning mohiyatini tashkil etadi. Ya’ni, universitet (o‘qituvchi va talaba) hamda tashqi hamkorlar yagona tizim kabi ishlaydi: o‘qituvchilar va tyutorlar hamkor tashkilotlarda tajriba almashadi, talabalar esa real loyihalarda qatnashib, nazariy bilimlarini mustahkamlashadi. Natijada “OTM - Tyutor - Talaba - Ishlab chiqarish (buyurtmachi)” o‘rtasida mustahkam o‘zaro aloqadorlik shakllanadi.

Klaster modelini amaliyotda tatbiq etish uchun maxsus **mexanizmlar** va vositalar joriy etiladi. Ushbu mexanizmlar ta’lim integratsiyasini ta’minlovchi amaliy vositalar bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Integratsiyalashgan ta’lim dasturlari:** Universitetning o‘quv rejalari ishlab chiqarish va amaliyot ehtiyojlariga mos ravishda shakllantiriladi. Masalan, **o‘quv dasturlarini integratsiya qilish** orqali nazariy fanlar amaliy loyihalar bilan bog‘lanadi. Bu jarayonda ham pedagogik, ham badiiy yo‘nalishlar uyg‘unlashadi.

- **“Ustoz-shogird” tizimi:** Talabalarni tajribali murabbiylarga biriktirish tizimi klasterning muhim mexanizmi hisoblanadi. Ustoz va shogirdlar juftligi doimiy muloqotda bo‘lib, talabaning kasbiy va ijodiy rivojini qo‘llab-quvvatlaydi. **An’anaviy ustoz-shogird tizimi** zamonaviy individual ta’lim bilan uyg‘unlashgan holda talabalar bilan ishlashning shaxsiy rivojlanish rejalari ishlab chiqiladi. Jumladan, **“O‘rgatib-o‘rganamiz”** kabi innovatsion dasturlar aynan ustoz-shogird tamoyili asosida yaratilgan bo‘lib, unda talabalar kichik guruhlarda bir-biriga ham o‘rgatuvchi, ham o‘rganuvchi sifatida ishtirok etadi.

- **Ijodiy muhit va infratuzilma:** Klaster doirasida ijodiy muhitni shakllantirish uchun turli studiya, laboratoriya va resurs markazlari tashkil etiladi. Masalan, **“Talabalar ijodiyoti klubi”**, **mini-to‘garaklar** yoki “Art-studio” o‘quv markazlari tashkil etilib, talabalarning darsdan tashqari ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanishiga sharoit yaratiladi. Bunday muhitda talabalarning bir-biri va mutaxassislar bilan erkin muloqoti, birgalikda ijod qilish imkoniyati ta’minlanadi.

- **Loyihaviy ta’lim va amaliy hamkorlik:** Klaster yondashuvi asosida **loyihalar** muhim o‘rin tutadi. Talabalar real loyihalarda qatnashishi uchun OTM va ishlab chiqarish hamkorlari bilan qo‘shma loyihalar yo‘lga qo‘yiladi. Masalan, badiiy ta’limda talaba, o‘qituvchi va ishlab chiqarish vakili birgalikda kerakli mahsulot dizayni ustida ishlashi mumkin. Bunday **amaliy loyihaviy ta’lim** talaba uchun kasbiy faoliyatining yangi qirralarini ochib beradi va uning mas’uliyatini oshiradi.

- **Klub va to‘garaklar faoliyati:** O‘quv jarayonini boyitish maqsadida turli **fan to‘garaklari, master-klasslar va tanlovlar** mexanizm sifatida qo‘llanadi. Masalan, o‘quvchilar o‘rtasida “Kamalak-ART” tanlovini tashkil etish yoki ijodiy ko‘rgazmalardagi ishtiroki, ijodiy ishlarini namoyish etishi va talabalarga tashkilotchilik ko‘nikmalarini sinab ko‘rish, o‘zining hamda o‘quvchilarning ijodiy ishlarini baholash imkoniyati beriladi. Bu esa ularni kasbiy va ijodiy faoliyatga rag‘batlantirib, klaster ichidagi sog‘lom raqobat va innovatsion g‘oyalarning paydo bo‘lishiga turtki bo‘ladi.

Yuqoridagi mexanizmlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda ishlaydi. Masalan, **ustoz-shogird tizimi** doirasida tyutor rahbarligida talaba **ijodiy klub**dagi loyihada qatnashadi, yoki integratsiyalashgan **o‘quv dasturi** doirasida ishlab chiqarish bilan hamkorlikdagi **loyiha** bajariladi. Shu tariqa, model nazariyada belgilangan tamoyillarni amaliyotga tatbiq etadi.

Klaster yondashuvi asosida joriy etilgan ta’lim integratsiyasi **kutilayotgan natijalar** quyidagicha ifodalanadi:

- **Talabalarning faolligi oshadi:** Integratsion ijodiy muhit va hamkorlik talabalarning o‘quv va ilmiy faolligini sezilarli darajada oshiradi. An’anaviy passiv talaba endi loyihalarda, muhokamalarda faol qatnashadigan, tashabbus ko‘rsatadigan sub’ektga aylanadi. Bu ularning motivatsiyasini kuchaytiradi va mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

- **Kasbiy va ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi:** Klaster muhitida talabalar faqat nazariy bilim olib qolmay, balki kasbiy amaliyot va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullangani sababli ularning **professional kompetensiyalari** va **ijodkorlik qobiliyatlari** tezroq shakllanadi. Masalan, real loyihalarda ishtirok etgan talaba muloqot, jamoada ishlash, muammoni hal etish kabi ko‘nikmalarni egallaydi va ijodiy fikrlash darajasi oshadi.

- **Ta’lim sifati va samaradorligi yuksaladi:** Ta’lim, fan va amaliyotning integratsiyalashuvi oqibatida o‘quv jarayonining samaradorligi ortadi. Chunki bilimlar hayotiy tajriba bilan mustahkamlanadi. O‘quv jarayonini ishlab chiqarishga yo‘naltirish **ta’lim natijadorligini** oshirib, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasi yaxshilanadi.

- **Integratsiyaning ijobiy ta’siri (sinergetik effekt):** Klaster yondashuvi barcha ishtirokchilarga manfaat keltiradi. OTM, maktablar, ilmiy markaz va ishlab chiqarish o‘rtasidagi **aloqalar** mustahkamlanadi, resurslar umumlashadi hamda yangi innovatsiyalar yuzaga keladi. Talabalar real muhitda tajriba orttirgani

bois bitiruvchilarning ishga joylashish ko‘rsatkichi oshadi. Umuman, ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi tafovut kamayib, mutaxassislar jamiyat ehtiyojlariga moslashuvchan bo‘lib yetishadi. Bu jarayon jamiyat rivojiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Yuqoridagi natijalar klaster modelining afzalliklarini ko‘rsatadi. Tadqiqotlar ham ko‘rsatmoqdaki, klaster yondashuvi badiiy ta’lim sohasida talabalarning motivatsiyasini oshirish va ta’lim sifati yaxshilanishida samarali hisoblanadi. Klasterga asoslangan yondashuv tasviriy san’at ta’limida talabalarni ijodiy faoliyatga jalb etish va o‘qitish sifatini oshirishda katta samara beradi[8].

Klaster yondashuvi asosidagi ta’lim integratsiyasi modeli quyidagi sxemada tasvirlangan. Ushbu **1-rasm**da modelning tarkibiy qismlari va ularning o‘zaro aloqasi ko‘rsatilgan:

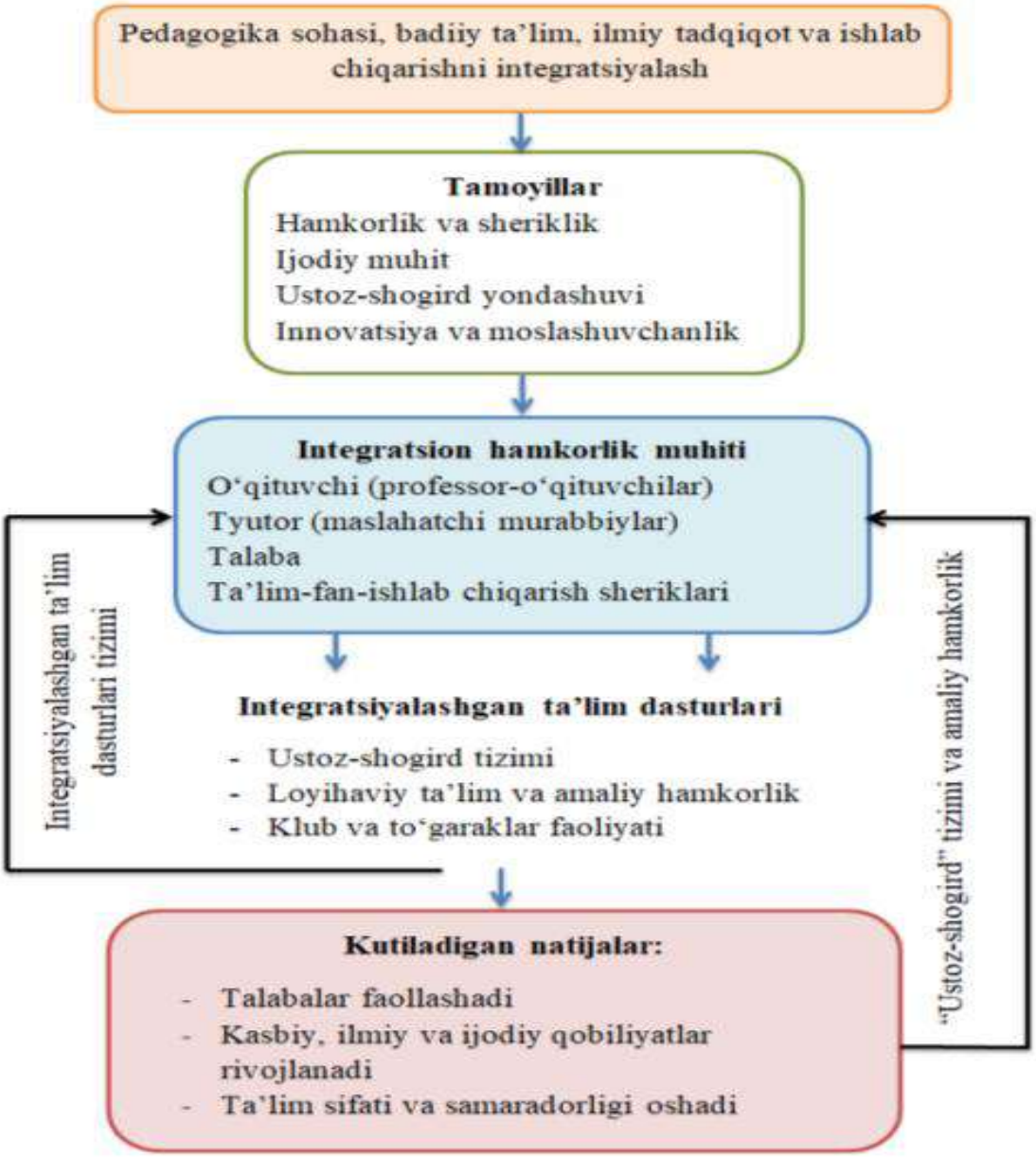

1-rasm. Klaster yondashuvi asosidagi pedagogika sohasi, badiiy ta’lim va ishlab chiqarish (buyurtmachi) faoliyatini integratsiyalash modeli

Model tarkibiga maqsad, tamoyillar, sub’ektlar, mexanizmlar va natijalar kiradi. Tamoyillar (hamkorlik, ijodiy muhit, ustoz-shogird an’analari va boshq.) klaster muhitini shakllantiruvchi asos qilib xizmat qiladi. Klaster yondashuviga asoslangan integratsion muhitda OTM o‘qituvchisi, tyutor, talaba hamda tashqi sheriklar yagona tizim sifatida hamkorlik qiladi; bu hamkorlik ta’lim dasturlari, mentorlik tizimi, klub/to‘garaklar va loyihalar kabi maxsus mexanizmlar orqali ta’minlanadi. Natijada talabalar faolligi oshadi, ijodiy va kasbiy kompetensiyalar rivojlanadi, ta’limning sifat va samaradorligi yuksaladi hamda ta’lim-ishlab chiqarish integratsiyasining ijobiy ta’siri kuzatiladi. Bu model pedagogika sohasi va badiiy

ta’lim yo‘nalishida nazariyotni amaliyot bilan bog‘lash hamda innovatsion va an’anaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirishga xizmat qiluvchi amaliy ahamiyatga ega konsepsiya sifatida taklif etilmoqda.

Xulosa. Bugungi kunda “ustoz-shogird” an’analari va zamonaviy innovatsion yondashuvlarni uyg‘unlashtirish nafaqat an’anani saqlash, balki yangi avlod ijodkorlarini kasbiy va ijtimoiy jihatdan tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonni klaster yondashuv, integratsiyalashgan ta’lim muhiti, va innovatsion texnologiyalar orqali tashkil etish masalaga kompleks yondashish imkonini beradi. Klaster yondashuvi asosidagi integratsion model pedagogik OTMlarning tasviriy san’at yo‘nalishida ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan innovatsion yechimdir. Ushbu model doirasida hamkorlik va ijodiy muhit shakllanib, ustoz-shogird an’analari zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashadi. Natijada, talabalarning o‘qish jarayoniga qiziqishi ortib, ular real loyihalar orqali mustahkam amaliy ko‘nikmaga ega bo‘ladilar. Ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar ko‘rsatmoqdaki, bunday klasterlashgan ta’lim tizimi pedagogika sohasi va badiiy ta’lim yo‘nalishida innovatsion kadrlar tayyorlashning samarali modeli bo‘lib, ta’lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini yangi bosqichga ko‘taradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni
2. Ашуров О.Қ. (2022). Фанлараро интеграцияда кластер элементларининг татбиқи. // Педагогика ва психология. – 2022. – №3. – Б. 49–53.
3. Karpov A.O. (2015). Integrated and Network Systems of Research Education in the Knowledge Society.
4. Ketova N.P. va boshq. (2021). “Educational Clusters in Russia and China: Formation, Management, Development Strategies.” Creative Economy, 15(2), 393-410.
5. Miskinova S.Z. va Umarova A.I. (2022). Maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’lim-tarbiya jarayoniga klasterli yondashuv.
6. Назаров, Ш.А. (2021). Ишлаб чиқариш билан интеграциялашган амалий таълим моделлари // Таълим ва инновация. – 2021. – №2. – Б. 33–38.
7. Porter, M.E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. – 1998. – Vol. 76, No. 6. – P. 77–90.
8. Sultanov X.E. et al. (2023). “Attracting Students to Professional and Creative Activities Using the Cluster Approach.” Current Research Journal of Pedagogics, 4(06), 35-41.
9. Florida, R. The Rise of the Creative Class. – New York: Basic Books, 2002. – 404 p.

INKLYUZIV TA’LIM

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI TENGDOSHLARI BILAN TA’LIM JARAYONIGA KIRITISH ZARURATI

Tilakova Mavjuda Ashurovna,
Jizzax viloyat Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari” kafedrasi mudiri, p.f.f.d. (PhD)

Maqolada inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari, imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim-tarbiya berishning pedagogik va psixologik jihatlari yoritilgan. Uning asosiy maqsadi barcha bolalarning teng huquqli va sifatli ta’lim olishini ta’minlash, ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy rivojlanishiga sharoit yaratishdan iborat. O‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning metodologik asoslari, kasbiy tayyorgarlik tizimining zamonaviy tendensiyalari hamda andragogik yondashuvlar ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim siyosatida inklyuziv yondashuvning ijtimoiy adolat va bag‘rikenglikni mustahkamlashdagi ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Imkoniyati cheklangan bolalar sonining ortishi o‘qituvchilardan yangi kasbiy standartlar asosida maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab etishi ta’kidlangan. Maqolada ularni tayyorlashdagi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ham berilgan. Natijada, inklyuziv ta’lim o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ta’lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida talqin etilgan.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, pedagogika fani, milliy tarbiya, sog‘lom va imkoniyati cheklangan bolalar, ma’naviy barkamol tarbiya toptirish, individual munosabat, o‘quvchiga ta’sir etish.*

НЕОБХОДИМОСТЬ ВКЛЮЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС СО СВЕРСТНИКАМИ

В статье освещены актуальные вопросы инклюзивного образования, педагогические и психологические аспекты обучения и воспитания детей с ограниченными возможностями. Его основная цель заключается в обеспечении равноправного и качественного образования для всех детей, поддержке их социальной адаптации и создании условий для личностного развития. Научно проанализированы методологические основы подготовки учителей к инклюзивному образованию, современные тенденции системы профессиональной подготовки и андрагогические подходы. Также показана значимость инклюзивного подхода в образовательной политике для укрепления социальной справедливости и толерантности. Подчёркивается, что увеличение числа детей с ограниченными возможностями требует от учителей овладения специальными знаниями и навыками на основе новых профессиональных стандартов. В статье также представлены организационно-педагогические условия их подготовки, существующие проблемы и предложения по их устранению. В результате инклюзивное образование рассматривается как важный фактор поддержки социально-эмоционального развития учащихся и повышения качества образования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, педагогическая наука, национальное воспитание, здоровые дети и дети с ограниченными возможностями, духовно-нравственное воспитание, индивидуальный подход, воздействие на ученика.*

THE NECESSITY OF INTEGRATING CHILDREN WITH DISABILITIES INTO THE EDUCATIONAL PROCESS WITH THEIR PEERS

The article addresses current issues of inclusive education, along with pedagogical and psychological aspects of educating and nurturing children with disabilities. Its primary objective is to ensure equal and quality education for all children, support their social adaptation, and create conditions for personal development. The methodological foundations of preparing teachers for inclusive education, modern trends in the professional training system, and andragogical approaches are scientifically analyzed. Additionally, the importance of an inclusive approach in educational policy for strengthening social justice and tolerance is highlighted. It is emphasized that the increasing number of children with disabilities requires teachers to

possess special knowledge and skills based on new professional standards. The article also outlines organizational and pedagogical conditions for their preparation, existing challenges, and proposals for addressing them. Consequently, inclusive education is interpreted as a crucial factor in supporting students' socio-emotional development and improving the quality of education.

Keywords: *inclusive education, pedagogical science, national upbringing, healthy children and children with disabilities, fostering spiritually mature upbringing, individual approach, influencing the student.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri inklyuziv ta’limni rivojlantirishdir. Bu jarayon har bir bolaning, jumladan nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning teng huquqli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta’lim faqat alohida ehtiyojli bolalarga emas, balki butun jamiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi: bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va yordam ko‘rsatish madaniyatini shakllantiradi, ijtimoiy adolat tamoyillarini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, inklyuziv ta’limni joriy etish o‘qituvchilardan yangicha yondashuv, maxsus kompetensiyalar va malaka oshirishni talab qiladi.

Metodologiya. O‘qituvchilarni bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashga yo‘naltirish zamonaviy pedagogik yondashuvlar va kattalar ta’limi tamoyillariga asoslanadi. Malaka oshirish tizimi asosiy metodologik platforma sifatida tanlanib, u o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini bosqichma-bosqich rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu jarayon:

- o‘qituvchilarda inklyuziv ta’lim bo‘yicha nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish;
- nogiron bolalarning psixofizik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini moslashtirish;
- pedagogik tajribani andragogik nazariya asosida boyitish orqali amalga oshiriladi. Metodologiya o‘z ichiga tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va ularni sinovdan o‘tkazishni qamrab oladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Inklyuziv ta’limni amalga oshirish jarayonida bir qator muammolar mavjud. Bir tomondan, jamiyatda nogiron bolalarga ta’lim berishga ehtiyoj kuchaymoqda, ikkinchi tomondan esa o‘qituvchilarning bunday jarayonga tayyorgarlik darajasi yetarli emas. Malaka oshirish tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun metodik yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar va tashkiliy shart-sharoitlarning to‘liq ishlab chiqilmaganligi ham qarama-qarshiliklar keltirib chiqaradi. Shu boisdan, o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi yangi talablar asosida takomillashtirilishi lozim. Bunda ularning shaxsiy va kasbiy tajribasi qayta shakllantiriladi, nogiron bolalar bilan ishlashga oid maxsus kompetensiyalar mustahkamlanadi. Malaka oshirish jarayonining samaradorligi esa ilmiy-metodik ta’minot, uzluksizlik va izchillikka bog‘liq.

Bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish — bu ta’lim tizimida har bir bolaning, jumladan nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning teng huquqli va samarali o‘qishini ta’minlashga qaratilgan jarayon. Inklyuziv ta’lim jamiyatda bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va yordam ko‘rsatish madaniyatini shakllantirishga xizmat qilad

Bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash – bu nafaqat nogironligi yoki maxsus ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun, balki butun jamoa uchun ijobiy o‘zgarishlarni ta’minlovchi jarayon. Bu jarayon bolalarning ijtimoiy, emotsional va akademik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi hamda kelajakda bag‘rikeng jamiyat qurilishiga xizmat qiladi.

Ko‘p yillar davomida nogiron bolalarni o‘qitish bolalarda rivojlanish buzilishlarini o‘qitish va tuzatish uchun zarur shart-sharoitlarga ega bo‘lgan maxsus (tuzatish) maktablarida amalga oshirilib kelinmoqdaki, bunday maktablarda ishlaydigan o‘qituvchilar maxsus (defektologik) ma'lumotga ega edilar. Bunday vaziyatda umumiy ta’lim tashkilotlari o‘qituvchilari ushbu toifadagi o‘quvchilar bilan ishlash uchun o‘zlarining pedagogik tajribalarini oshirishlari shart emas edi. O‘qituvchilarning kasbiy standarti(2024) joriy etilishi barcha pedagogik xodimlarni nogiron bolalarni inklyuziv ta’lim sohasida maxsus vakolatlarga ega bo‘lishga majbur qiladi - har xil turdagi nogironligi bo‘lgan bolalarning psixofizik rivojlanishining xususiyatlarini, alohida sharoitlar va yondashuvlarni bilish, ularni o‘qitishga, o‘quv materialini nogiron bolalar va me'yoriy rivojlangan o‘quvchilarning idrokini hisobga olgan holda moslashtirishni bilish, boshqarishni bilish ularning ta’lim jarayonidagi o‘zaro hamkorligi, psixologik-pedagogik yordam bo‘yicha mutaxassislar bilan birgalikda alohida ta’limga muhtoj bolaga va uning oilasiga yordam ko‘rsatish kabilarni o‘z ichiga qamrab olinib, o‘qituvchilarni nogiron o‘quvchilarni tarbiyalashga tayyorlashning asosiy yo‘nalishlari faoliyatida o‘z ifodasini topadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ta’lim siyosatining hozirgi tendentsiyalaridan biri inklyuziv ta’lim g‘oyalarini amalga oshirish bo‘lib, u maxsus ta’lim ehtiyojlarining xilma-xilligini hisobga olgan holda

bolalarni o‘qitishni nazarda tutadi. Statistik ma'lumotlarga ko‘ra, hozirda nogiron bolalar soni anchagina yiriklashgan. Bugungi kunda nogiron bolalarning ota-onalari o‘z farzandlarining sifatli ta’lim olish va me'yoriy rivojlanayotgan tengdoshlari orasida ijtimoiy moslashish huquqlarini himoya qilib chiqishlari o`qituvchilarning bolalarni inklyuziv ta’lim berishga tayyorligini shakllantirish dolzarbligidan dalolatdir.

Bugungi kunda nogiron bolalarni odatda rivojlanayotgan tengdoshlari bilan teng ravishda ta’lim jarayoniga kiritish zarurati ta’minlanishi kerak. Shu sababli, inklyuziv ta’limni rivojlantirishning hozirgi bosqichida uni amalga oshirish uchun o‘qituvchilarni tayyorlashda asosiy darajalarda malaka oshirish tizimiga alohida o‘rin beriladi.

Ta’lim inklyuziyasini amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi muammosining turli jihatlari ko‘plab olimlarning diqqat markazida bo‘lishiga qaramay, shuni ta'kidlash kerakki, o‘qituvchilarning bolalarning inklyuziv ta’limini amalga oshirishga tayyorgarligini shakllantirish bo‘yicha tadqiqotlar malaka oshirish tizimida ushbu jarayonning samaradorligiga ta’sir etuvchi tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar yetarlicha o‘rganilmagan. Shundan kelib chiqib aytish joyizki, ta’lim inklyuziyasini rivojlantirishning hozirgi bosqichi tendentsiyalari va inklyuziv ta’lim sohasidagi o‘qituvchilarning malakasini oshirish tizimi quyidagi qarama-qarshiliklarni bartaraf etishni shakllantirishga imkon berdi**.** Jumladan:

- bolalarga inklyuziv ta’lim berish sharoitida kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshiruvchi o‘qituvchiga jamiyatning ob’ektiv ehtiyoji va o‘qituvchilarning inklyuziv amaliyotni samarali amalga oshirishga yetarli darajada tayyor emasligi o‘rtasida;
- o‘qituvchilarning bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish zarurati va malaka oshirish tizimida uni shakllantirishning uslubiy yondashuvlari va pedagogik texnologiyalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi o‘rtasida.
- malaka oshirish tizimida o‘qituvchilarning bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorligini rivojlantirish uchun tashkiliy-pedagogik shartlar va texnologiyalar majmuasini aniqlash va sinash o‘rtasida.

Bolalarni ta’lim tizimida inklyuziv ta’limga yo‘naltirish bevosita ta`lim beruvchi o‘qituvchiga bo‘g‘liq, bu jarayon esa;

- bolalarga inklyuziv ta’lim berish uchun o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlash tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendentsiyalarini hisobga olgan holda amalga oshirish;

o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy tajribasini o‘zgartirish, bolalarni inklyuziv ta’lim sharoitida uning kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish;

Muhokama. Bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlashga tayyorligini rivojlantirish texnologiyasi kattalar ta’limi tamoyillariga asoslanadi va qo‘shimcha kasbiy dasturlar bo‘yicha o‘qitish malaka oshirish bosqichlarida amalga oshiriladi;

Natijada o‘qituvchilarni tayyorlash tashkiliy- ilmiy pedagogik hamkorlik asosida me’yoriy-huquqiy, ilmiy, uslubiy va axborot ta’minotini, ushbu jarayonning izchilligi va uzluksizligini ta’minlaydi.

Kasbiy tayyorgarlikning hozirgi tendentsiyalariga muvofiq bolalarning inklyuziv ta’limini rivojlantirish jarayonlari bilan qurollangan o‘qituvchilarni bolalarga inklyuziv ta’lim berishga tayyorligi rivojlanishi quyidagicha bo‘ladi.

birinchidan malaka oshirish tizimida o‘qituvchilarning bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorligini rivojlantirish jarayonining tarkibiy va dinamik xususiyatlarini aniqlanadi.

ikkinchidan malaka oshirish tizimida bolalarni inklyuziv ta’limga o‘qituvchilarning tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqish va sinovdan o‘tkazish jarayoni yo‘lga qo‘yiladi.

uchinchidan tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlarga asoslangan malaka oshirish tizimida o‘qituvchilar bolalarni inklyuziv ta’lim olishga tayyorligini shakllantirish samaradorligi oshadi.

Ta’kidlash lozimki, o‘qituvchilar bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorgarligini rivojlantirish jarayonining tarkibiy va dinamik xususiyatlari mintaqaviy pedagogik salohiyatining integratsiyasi jihatidan bosqichlarning uzluksizligi va izchilligi asosida yo‘lga qoyilishi maqsadga muvofiq. Kasbiy dasturlar bo‘yicha o‘qish davrida va o‘zaro munosabatlar davrida, malaka oshirish, andragogik ta’lim nazariyasiga asoslangan holda amalga oshiriladi. Malaka oshirish tizimida o‘qituvchilar bolalarni inklyuziv ta’lim olishiga tayyorligini rivojlantirish texnologiyasi mazmun mohiyati asosida o‘qituvchilar bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorligini shakllantirish uchun tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarga asoslanadi, bu esa kattalar ta’limi nazariyasini boyitadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bolalarni inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayoni o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish bilan chambarchas bog‘liq. Malaka oshirish tizimi asosida ishlab chiqilgan metodologiya o‘qituvchilarda inklyuziv ta’limni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim tizimida barcha bolalarning teng

imkoniyatli va samarali o‘qishini ta’minlashga xizmat qiladi. Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati o‘qituvchilarning tayyorgarligi, metodik yondashuvlarning izchilligi hamda jamiyatning bag‘rikenglikka asoslangan qadriyatlari bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija beradi.

Adabiyotlar:

1. Bola huquqlari to‘g‘risida Konvensiya. Xalqaro YUNISEF tashkiloti. – Toshkent: 1992. – 48 b.

2. Образование 2030. Инчхонская декларация и рамочная программа действий. / ООН. ЮНЕСКО. Инчхон. 2015.

3. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: “O‘zbekiston”, 2014 y.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni / O`RQ637-son 23.09.2020 y.

5. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni / “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-641-son 15.10.2020 y.

6. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risidagi Qonuni”. // – Toshkent, 2008.

7. “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”.

8. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. // British Educational Research Journal, 37(5), 813–828.

9. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). Improving schools, developing inclusion. London: Routledge.

10. Маматов, A. (2021). Inklyuziv ta’lim jarayonida pedagogik yondashuvlar va ularning samaradorligi. // Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali, 4(2), 112–118.

INKLYUZIYA GLOBAL TA’LIM TIZIMINING ASOSIY YO‘NALISHLARIDAN BIRI SIFATIDA

Xujayarova Nafisa Sultonmurodovna,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
xujayarova@inbox.ru

Maqolada ta’lim siyosati – inklyuziya global ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, inklyuziv ta’lim tushunchasining mohiyati bo‘yicha ilmiy qarashlar turlichadir. Pedagogika va psixologiya – o‘quv jarayonini ehtiyojlariga moslashtirish uchun turli metodik yondashuvlar, inklyuziv ta’lim bo‘yicha nazariy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirgan. Ilmiy va nazariy asoslari inklyuziv ta’limni huquqiy darajada mustahkamlash bo‘yicha tamoyillar hamda inklyuziv ta’limning rivojlanishida qator rivojlanayotgan davlatlarda xalqaro donor tashkilotlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, inklyuziya, integratsiya, ta’lim siyosati, pedagogika va psixologiya, sotsiologiya va ta’lim menejmenti, strategik yondashuv, global ta’lim strategiyasi, maxsus ta’lim ehtiyojlari.*

ИНКЛЮЗИВНОСТЬ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ГЛОБАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье инклюзия определена как одно из основных направлений образовательной политики в глобальной системе образования, при этом научные взгляды на сущность понятия инклюзивного образования различны. В педагогике и психологии проводились теоретические и практические исследования по различным методическим подходам к инклюзивному образованию для адаптации учебного процесса к потребностям обучающихся. Описаны научно-теоретические основы и принципы укрепления инклюзивного образования на правовом уровне, а также роль международных донорских организаций в развитии инклюзивного образования в ряде развивающихся стран.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, инклюзия, интеграция, образовательная политика, педагогика и психология, социология и управление образованием, стратегический подход, глобальная образовательная стратегия, особые образовательные потребности.*

INCLUSION AS ONE OF THE MAIN AREAS OF THE GLOBAL EDUCATION SYSTEM

The article defines inclusive education policy as one of the main directions of the global education system, noting that scientific views on the essence of the concept of inclusive education vary. The fields of pedagogy and psychology have conducted theoretical and practical research on various methodological approaches to adapt the educational process to the needs of inclusive education. The article describes the scientific and theoretical foundations for strengthening inclusive education at the legal level, as well as the role of international donor organizations in developing inclusive education in several developing countries.

Keywords: *inclusive education, inclusion, integration, educational policy, pedagogy and psychology, sociology and educational management, strategic approach, global educational strategy, special educational needs.*

Kirish. Mamlakatimizda imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim-tarbiyasi va ularning ijtimoiy hayotga moslashuviga qulay sharoitlar yaratib berilmoqda. Ularni jamiyatga integratsiya qilish, avvalo, imkon qadar salomatligini tiklash maqsadida “Imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta’lim loyihasi” asosida ish yuritib kelinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-sonli “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” [1]gi Qarori va boshqa hujjatlarda kadrlar masalasi, ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, jarayonni metodik va didaktik ta’minlash vazifalari belgilab berilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. So‘nggi yillar mobaynida inklyuziv ta’lim ko‘plab davlatlarda umumiy tan olingan ta’lim paradigmasiga aylangan. Uning rasmiy huquqiy asoslari qabul qilingan Salamanca Deklaratsiyasi orqali mustahkamlangan bo‘lib, ushbu hujjat: adolatli ta’lim tizimini yaratish; inklyuziv jamiyat tamoyillarini shakllantirish; har bir bolaning teng huquqli ta’lim olishini kafolatlash tamoyillarini ilgari surgan.

Biroq, inklyuziv ta’lim joriy etilganiga qaramay, ushbu pedagogik fenomen hanuzgacha qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘lmoqda. Ko‘plab xorijiy tadqiqotchilar ta’kidlaydiki, butun pedagogika tarixida hech bir masala inklyuziya kabi uzoq va keng ko‘lamli bahslarni keltirib chiqarmagan [2].

Inklyuziv ta’lim tushunchasining mohiyati bo‘yicha ilmiy qarashlar turlicha bo‘lib, uning mazmuni va ta’rifiga nisbatan yagona yondashuv mavjud emas. Tadqiqotchilar tomonidan ushbu konsepsiyani talqin qilishda bir necha asosiy nazariy yondashuv shakllangan.

1. Inklyuziv ta’lim – umumiy ta’lim muhitida nogiron bolalarni to‘laqonli ishtirokini ta’minlash.

2. Inklyuziv ta’lim – ta’lim olish uchun maxsus sharoit yaratish jarayoni. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar inklyuziya tushunchasini maxsus pedagogik xizmatlar va yordam ko‘rsatish tizimi bilan bog‘liq jarayon sifatida izohlashadi.

“Inklyuziya – bu nogiron bolalarni o‘z yashash joylarida joylashgan umumta’lim maktablarida ta’lim olish jarayoni bo‘lib, ularga o‘ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus pedagogik yordam ko‘rsatiladi” [3].

Inklyuziya – ijtimoiy-falsafiy tamoyil sifatida. “Inklyuziya – bu jamiyat va ta’lim tizimining har bir bolaning o‘ziga xosligini tan olishga asoslangan falsafiy konsepsiyadir”.

“Inklyuziyani umumiy ta’lim tizimiga qo‘shimcha element sifatida emas, balki ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘rish lozim. Aks holda, inklyuziv ta’limni samarali joriy etish imkonsiz bo‘ladi” [4].

Nemis olimi A. Sander inklyuziv pedagogikani integratsion pedagogikaning keyingi bosqichi deb ta’riflaydi. Unga ko‘ra, inklyuziya asosan integratsiya uchun yetarli huquqiy, ilmiy va ijtimoiy asosga ega bo‘lgan davlatlarda rivojlanishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Lingvistik nuqtai nazardan, “integration” ingliz tilida “bitta yaxlit tizimga qo‘shilish” ma’nosini bildiradi. “Inclusion” esa “qo‘shish, kiritish” ma’nosini anglatib, transliteratsiya qilingan holda “inklyuziya” tushunchasini hosil qiladi. Ushbu atama quyidagi so‘zlar bilan bog‘liq:

“include” – o‘z ichiga olmoq,

“including” – qo‘shib olgan holda,

“inclusive” – barcha uchun ochiq, istisnosiz [5].

Demak, “integratsiya” va “inklyuziya” tushunchalari mohiyat e’tibori bilan farqlanadi: Integratsiya – nogiron bolalarning umumta’lim tizimiga qo‘shilish jarayoni; Inklyuziya – barcha bolalar uchun boshlang‘ichdan ochiq, teng imkoniyatlar yaratish tamoyiliga asoslangan ta’lim modeli.

Inklyuziv ta’limning rivojlanishidagi asosiy muammo uni amaliyotda to‘liq amalga oshirish masalasidir. Bugungi kunga kelib, inklyuziya quyidagi sohalarda keng tadqiq qilingan:

Falsafa – inklyuziv ta’lim tenglik va huquqiy adolat tamoyillariga asoslanganligini ta’kidlaydi. Ta’lim siyosati – inklyuziya global ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Pedagogika va psixologiya – o‘quv jarayonini ehtiyojlariga moslashtirish uchun turli metodik yondashuvlar ishlab chiqilgan. Sotsiologiya va ta’lim menejmenti – inklyuziya jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ko‘rib chiqilmoqda.

Bu savollarga aniq amaliy javoblar yo‘qligi pedagoglar va ta’lim tizimi uchun asosiy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Inklyuziv ta’lim global miqyosda muhim masala sifatida e’tirof etilgan.

2006-yilda qabul qilingan BMTning Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi inklyuziv ta’limni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlash zarurligini ta’kidlagan. Ushbu xalqaro hujjat: har bir bolaning ta’lim olish huquqini himoya qiladi; nogiron bolalar uchun maxsus sharoitlar yaratishni majburiy qiladi; hukumatlar tomonidan ta’lim siyosatini inklyuziv tamoyillar asosida rivojlantirishni talab qiladi. Ushbu konvensiya ko‘plab davlatlar uchun inklyuziv ta’limni rivojlantirishda asosiy turtki bo‘ldi va milliy ta’lim siyosatlarida yangi qonunchilik normalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Inklyuziv ta’lim ko‘plab davlatlarda ta’lim islohotlarining ustuvor yo‘nalishlaridan biri deb e’lon qilingan. Biroq, ba’zi mamlakatlarning ta’lim qonunchiligida inklyuziyani cheklovchi omillar mavjud.

Inklyuziv ta’limni amaliyotga tatbiq etishda muammolar yuzaga kelishining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

Antidiskriminatsion siyosatning zaifligi – ayrim mamlakatlarda inklyuziya tushunchasi to‘liq qabul qilinmagan va qo‘llab-quvvatlanmaydi.

Inklyuziyaning maqsadi va mohiyatining noto‘g‘ri talqin qilinishi – ba’zi davlatlarda inklyuziv ta’lim faqat nogiron bolalar uchun mo‘ljallangan deb qaraladi.

Maxsus va umumta’lim tizimlarining uzviy integratsiyasidagi qiyinchiliklar – inklyuziyaning to‘liq amalga oshirilishi uchun maxsus ta’lim va umumiy ta’lim tizimlari o‘zaro uyg‘unlashishi lozim.

Davlatning faol aralashuviga ehtiyoj – inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun hukumat tomonidan aniq huquqiy asoslar va iqtisodiy resurslar ajratilishi kerak.

Bu omillar inklyuziyaning qator mamlakatlarda muvaffaqiyatli joriy etilishiga to‘sqinlik qilmoqda. Shu sababli, xalqaro tajribani o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Yaponiya inklyuziv ta’limni amalga oshirishda umumiy va maxsus ta’lim tizimlarining integratsiyalashgan modelidan foydalanmoqda.

Avstraliya hukumati inklyuziv ta’limni mamlakat ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishi sifatida mustahkamlagan. Mamlakatda “Inclusive Education Policy Statement” (Inklyuziv ta’lim siyosati to‘g‘risida bayonot) qabul qilingan. Melburn deklaratsiyasi (“Obrazovanie molodeji”) – Avstraliya hukumatining barcha ta’lim idoralarini inklyuziv ta’lim bo‘yicha hamkorlikka chaqiruvchi hujjati hisoblanadi. Hukumat inklyuziv ta’lim siyosatini yagona tizimga keltirish va har bir ta’lim muassasasida amalga oshirish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqmoqda.

Bu yondashuv Avstraliyada inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli rivojlanishiga xizmat qilmoqda, chunki u faqat pedagoglarni emas, balki ta’lim tizimining barcha ishtirokchilarini inklyuziv jarayonga jalb qilishga yo‘naltirilgan.

Germaniyada inklyuziv ta’lim masalasi davlat siyosati darajasida nisbatan kechroq ko‘rib chiqila boshlagan bo‘lsada, hozirgi kunda mamlakat hukumati “Milliy harakatlar rejasi” (Nationaler Aktionsplan) deb nomlangan keng qamrovli dastur asosida inklyuziyani ta’lim tizimining barcha bosqichlariga tatbiq etishga kirishgan.

Tahlil va natijalar. Mazkur loyihaning asosiy maqsadi:

ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni rivojlantirish;

Nogiron bolalar uchun ta’limni yanada qulay va moslashtirilgan shaklda tashkil etish; ushbu strategik yondashuv ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va inklyuziyani jamiyatda qabul qilinishiga erishish yo‘nalishlariga asoslangan [6].

UNESCOning 2014–2021-yillar uchun global ta’lim strategiyasi inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha quyidagi asosiy tamoyillarni belgilaydi: ta’lim sifatini oshirish va inklyuziv yondashuvni uyg‘un ravishda rivojlantirish; har bir bolaning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim dasturlarini moslashtirish; mamlakatlarning milliy va mintaqaviy xususiyatlarini inobatga olgan holda inklyuziv ta’lim modelini ishlab chiqish. YUNESCO strategiyasining innovatsion jihati shundaki, inklyuziya ta’lim tizimining yangilanishi uchun asosiy talab sifatida ko‘rilmoqda.

Inklyuziya nafaqat huquqiy-me’yoriy tamoyillar asosida amalga oshirilishi lozim, balki u demokratik jamiyatning asosiy qadriyatlaridan biriga aylanishi kerak.

Britaniyalik taniqli pedagog P.Westwood inklyuziv ta’lim bo‘yicha nazariy va amaliy tadqiqotlarni amalga oshirgan [7]. U Buyuk Britaniyada inklyuziv ta’limni huquqiy darajada mustahkamlash bo‘yicha quyidagi tamoyillarni ilgari suradi: har bir pedagog inklyuziv sinfda ishlashga tayyor bo‘lishi lozim; har bir maktab inklyuziv muhit yaratish uchun barcha zarur sharoitlarga ega bo‘lishi kerak; ta’lim ehtiyojlari turlicha bo‘lgan bolalarni birgalikda o‘qitish jamiyatdagi inklyuziv madaniyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Britaniya modelining ustunligi shundaki, bu mamlakatda inklyuziv ta’limning huquqiy va amaliy jihatlari pedagogik faoliyatning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Demak dunyoning turli mamlakatlarida “maxsus ta’lim ehtiyojlari” tushunchasi turlicha talqin qilinadi[8]:

Germaniya, Gretsiya, Vengriya, Islandiya, Niderlandiya, Ispaniya va AQSh – bu davlatlarda inklyuziv ta’lim asosan nogiron bolalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ularning umumta’lim muhitiga qo‘shilishi ustuvor vazifa hisoblanadi.

Chexiya, Estoniya, Finlyandiya, Latviya, Norvegiya, Portugaliya va Buyuk Britaniya – bu mamlakatlarda inklyuziya nogiron bolalar bilan bir qatorda kam ta’minlangan oilalar farzandlari va iqtidorli bolalarni ham qamrab oladi.

Avstraliya va Yangi Zelandiya – bu davlatlarda inklyuziv ta’lim qo‘shimcha pedagogik yordamga muhtoj barcha bolalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, individual yondashuv tamoyiliga asoslanadi.

Shvetsiya – bu mamlakatda inklyuziv ta’lim tizimi ehtiyojmand bolalar uchun maxsus sinflar tashkil etish orqali amalga oshiriladi, bu esa bolalarning individual ta’lim jarayoniga moslashuvini ta’minlashga yo‘naltirilgan.

Xulosa va takliflar. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda xorijiy tajribadan foydalanish quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratishni talab qiladi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni takomillashtirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim: inklyuziv ta’limning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati bo‘yicha keng targ‘ibot ishlarini olib borish; imkoiyati cheklangan bolalar ota-onalari va sog‘lom bolalar ota-onalari uchun maxsus ma’rifiy dasturlar ishlab chiqish; majburiy malaka oshirish dasturlarini joriy qilish; o‘qituvchilarning inklyuziv madaniyatini shakllantirish bo‘yicha trening va seminarlarni tashkil etish; ota-onalarni inklyuziv ta’lim jarayoniga jalb qilish; ota-onalar bilan hamkorlikda imkoiyati cheklangan bolalar uchun maxsus ta’lim dasturlarini ishlab chiqish; oilalarni pedagogik jarayonga jalb qilish bo‘yicha maxsus

dasturlarni yo‘lga qo‘yish; bolalarda psixologik, pedagogik va fiziologik xususiyatlarni erta aniqlash; maxsus ta’lim dasturlarini erta yoshdan joriy qilish; pedagoglar, psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislarning tizimli hamkorligini yo‘lga qo‘yish; maktab va ijtimoiy xizmatlar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik fenomen, balki jamiyatning umumiy ijtimoiy-madaniy qadriyatlari tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. U to‘liq samara berishi va keng qabul qilinishi uchun jamiyatda inklyuziya tamoyillarini chuqur shakllantirish zarur [9]. Buning uchun quyidagi asosiy shartlar bajarilishi lozim: inklyuziv qadriyatlarni bolalikdan shakllantirish; nogiron va maxsus ehtiyojlarga ega bolalarni ijtimoiy qabul qilish darajasini oshirish; pedagoglarning inklyuziv madaniyatga moslashuvi va metodik tayyorgarligini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir [10].

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.

2. Beacham N. Rouse, M. Student teachers’ attitudes and beliefs about inclusion in inclusive practices / N. Beacham, M. Rouse // Journal of Research in Special Educational Needs. - 2012. -Vol. 12. - P.3-11.

3. Пихтовников Г.Л. Творческий потенциал молодого рабочего // Состояние и пути реализации в производственном коллективе: Дис... канд. филос. наук. -М., 1989. -175 с.

4. Матюшкин А.М. Загадки одаренности: проблемы практической диагностики. - М.: Шк.-Пресс,1993. - 127 с.

5. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитания. - М.: Прогресс, 1986.

6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989.-192 с

7. Niemeyer, M. The rights to inclusive education in Germany/ M. Niemeyer // The Irish Community Development Law. – 2014. - Vol. 3(1). – P49-64.

8. Weswood, P. Commonsense methods for children with special needs. - Routleledge, 2007. – 542 p.

9. Sultanmurodovna K. N., & Zebuniso Q. (2025). Pedagogical Theories on the Education of Children with Disabilities. // Spanish Journal of Innovation and Integrity, 39, 147-149.

10. Sultanmurodovna X. N. (2023). Technology for the development of professional competence based on a creative approach. Confrencea, 3(03), 28-31.

11. Begmatova Sevara Nematovna “The role and significance of specific competence types in the training of future teachers in modern education” ISBN 978-1-64945-234-4 DOI https://doi.org/10.5281/ zenodo.7527949. Cutting edge-science 2022 Shawnee, USA November December.

INKLYUZIV TA’LIM ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMINING AJRALMAS QISMI SIFATIDA

Urunova Dilafro‘z Muzafarovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning mohiyati, asosiy tamoyillari, afzalliklari va uni amaliyotga joriy etishdagi muammolar va ularga oid mulohazalar haqida so‘z yuritiladi. Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ehtiyoji mavjud bolalar o‘z tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim oladilar, bu esa ularga ijtimoiy integratsiyani osonlashtiradi. Umumiy sinflarda ular uchun maxsus o‘qitish uslublari yoki yordamchi texnologiyalar taqdim etiladi. Yana bir muhim jihatlardan biri bu - individual yondashuvdir. Inklyuziv ta’limda har bir o‘quvchining ehtiyojlari inobatga olinadi. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun o‘quv dasturlari yoki mashg‘ulotlar shaxsiy yondashuv asosida tuziladi. Bu moslashtirilgan ta’lim rejalarini ishlab chiqishni va ularning rivojlanishiga doimiy baho berishni talab qiladi.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, maxsus ehtiyoj, teng imkoniyat, integratsiya, moslashuvchan metodika.*

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматриваются сущность, основные принципы, преимущества инклюзивного образования и проблемы его внедрения в практику, а также соображения, связанные с ними. В инклюзивном образовании дети с особыми потребностями обучаются вместе со сверстниками, что способствует их социальной интеграции. В обычных классах для них внедряются специальные методы обучения или вспомогательные технологии. Другим важным аспектом является индивидуальный подход. В инклюзивном образовании учитываются потребности каждого учащегося. Учебные программы и занятия для учащихся с особыми потребностями строятся на основе индивидуального подхода. Это требует разработки индивидуальных учебных планов и постоянной оценки их прогресса.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, особые потребности, равные возможности, интеграция, гибкая методология.*

INCLUSIVE EDUCATION AS AN INTEGRAL PART OF THE MODERN EDUCATION SYSTEM

This article will talk about the essence, basic principles, advantages of inclusive education and the problems in its implementation and their considerations. In inclusive education, children with special needs are educated together with their peers, which facilitates their social integration. In general classes, special teaching methods or assistive technologies are introduced for them. Another important aspect is an individual approach. In inclusive education, the needs of each student are taken into account. Curriculums or classes for students with special needs are structured on the basis of an individual approach. This requires developing customized learning plans and continuously assessing their progress.

Key words: *inclusive education, special needs, equal opportunities, integration, flexible methodology.*

Hozirgi kunda ta’lim tizimini tashkil etishda ko‘proq insonning individual ehtiyojlariga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Xususan, imkoniyati cheklangan bolalar uchun teng sharoitlar yaratish, ularning ijtimoiylashuvi va rivojlanishiga imkon beruvchi inklyuziv ta’lim yondashuvi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirishdan maqsad ta’lim olish uchun teng imkoniyatni ta’minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, imkoniyatlaridan, oldingi ta’lim yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat’iy nazar ta’limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalar, jumladan, jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy imkoniyati cheklangan bolalar uchun umumiy ta’lim muassasalarida sifatli ta’lim olish imkoniyatini yaratishga qaratilgan yondashuvdir. Bu yondashuv bolalarni ajratmasdan, ularni birgalikda o‘qitish va rivojlantirish tamoyiliga asoslanadi. Umumta’lim maktablarga faqat sog‘lom bolalarning qatnovini emas, alohida e’tiborga muhtoj bolalar ehtiyojini ham inobatga olish kerak. Inklyuziv ta’limning oiladan, maktabgacha ta’lim tashkilotlaridan boshlab yo‘lga qo‘yilayotganligi muhim ahamiyatga ega. Bu esa bolalarning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo‘lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera

oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko‘nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, umumta’lim maktablarida tengdoshlari qatori darslarni o‘z vaqtida o‘zlashtirishiga, topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashish ko‘nikmasini egallashlariga ko‘maklashadi. Umumta’lim maktablarda inklyuziv ta’lim – alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalar yoki boshqa sabablar tufayli tarbiyasi og‘ir, yetim bolalar uchun moslashuvchan, individuallashgan va barcha bolalarga huquq va imkoniyatlar tengligini beradigan ta’lim tizimidir. Shuningdek, inklyuziv ta’lim – millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ma’naviy ahvoli, oilasining jamiyatda tutgan o‘rni, jismoniy yoki rivojlanishda kamchiligi bo‘lishidan qat’i nazar barcha bolalarni teng ko‘rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadigan ta’lim hisoblanadi. Inklyuziv maktab, esa inklyuziv ta’lim tashkil etilgan bolalarning bilim olishi hamda shaxsiy huquqlarini himoyalaydi. O‘quvchilari turlicha, sog‘lom va yengil darajada nogiron bo‘lgan, ularning har birlari uchun o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishda teng sharoit yaratilgan maktabdir. Bunda inklyuziv ta’limni tashkil etishdagi tamoyillar:

- teng imkoniyatlar: har bir bolaning ta’lim olish huquqini ta’minlash;
- individual yondashuv: har bir o‘quvchining ehtiyojini aniqlash va unga mos o‘quv metodikalarini qo‘llash;
- moslashtirilgan muhit: jismoniy va psixologik qulayliklarni yaratish;
- ijtimoiy integratsiya: barcha bolalarni jamiyatga to‘laqonli qo‘shish.

Inklyuziv ta’limning asosiy prinsipi barcha bolalarning qobiliyatlari yoki xususiyatlaridan qat’i nazar, to‘liq ijtimoiylashishi uchun sharoit yaratishdir. Bunga o‘quv dasturini moslashtirish, har bir bolaga individual yondashish va mutaxassislarni qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga olgan turli xil choralarni ko‘rish orqali erishiladi.

Ilmiy adabiyotlarda inkluziv ta’limning nazariy va amaliy jihatlari keng o‘rganilgan. Xususan, X. Axmedov va D. Rasulovning tadqiqotlarida imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi masalalari yoritilgan. Inkluziv ta’limning asosiy tamoyillari sifatida inson huquqlariga hurmat, diskriminatsiyaga qarshi kurash va ta’limda tenglik tamoyillari ko‘rsatib o‘tilgan. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ayni sohada bir qator ijobiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli qarori bu borada amalga oshirilishi mo‘ljallangan sa’y-harakatlar uchun huquqiy asos bo‘ldi.

Mazkur qaror bilan, 2020-2025 yillar uchun xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi”, shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta’limini 2025 yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko‘rsatkichlari tasdiqlandi.

Eng ahamiyatli jihati, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham alohida ehtiyoji bo‘lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta’minlovchi inklyuziv ta’lim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish, yoshlar uchun ochiq va sifatli ta’limni ta’minlash, ta’limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta’lim olishini ta’minlash, hududlarda inklyuziv ta’lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Inkluziv ta’limni tashkil etishda individual yondashuv va maxsus dasturlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga o‘qituvchilarning malakasini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Inklyuziv ta’lim, shuningdek, har bir bolaga individual yondashuvni taklif qiladi. O‘qituvchilar har bir bolaning ehtiyojlarini tahlil qilishlari va uning xususiyatlarini hisobga olgan holda individual o‘quv rejalarini ishlab chiqishlari kerak. Agar talab etilsa, har bir nuqsonli shaxs o‘z xohishini o‘zlashtirgan ta’limiga asosan bildirish huquqiga ega. Ota-onalar bolalarining xohishi, holati, ehtiyojlariga mos keluvchi ta’lim shaklini tanlash bo‘yicha maslahatlar olish huquqiga egadirlar. Inklyuziv ta’lim alohida e’tiborga muhtoj bolalar va yoshlar uchun individuallashgan va sharoitga qarab o‘zgaruvchan, g‘amxo‘rlik bilan yondasha oladigan ta’lim tizimidir. Ushbu ishlar oddiy, me’yorda rivojlangan bolalar o‘quv muassasalarida amalga oshiriladi. Buni amalga oshirish uchun har bir bolaga nuqsonidan kelib chiqqan holda individual yondashish, ular uchun qulay sharoit yaratish kerak. Alohida e’tiborga muhtoj bolalar uyiga yaqin, o‘ziga qulay ommaviy bog‘cha yoki maktabga qatnaydi. U yerda asosiy ishni tarbiyachi yoki sinf rahbari amalga oshiradi. Umumta’lim maktablarda inklyuziv ta’lim jarayoni o‘ziga xos murakkabliklarga ega bo‘lib, shu sohada ishlaydigan mutasaddilar, o‘qituvchilar zimmasiga jiddiy talablar qo‘yiladi. Bunday ta’limda sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko‘rsatish borasidagi xizmatlarni bajaradilar. Sog‘lom bolalar bilan alohida e’tiborga muhtoj bolalar orasidagi tafovut o‘zidagi jismoniy imkoniyatining cheklanganligi sababli o‘z tengdoshlariga qo‘shilmaslik, tortinchoqlik, uyalgan yoki kamsitilgan

ba’zilarining esa oilada haddan tashqari avaylanganliklari sababli qaysar, injiq bo‘lib qolganliklari tufayli yuzaga keladi.

Har bir inklyuziv ta’lim tashkil etilgan umumta’lim maktablarda maxsus tayyorgarlikka ega (resurs) pedagog bo‘ladi. Inklyuziv ta’lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikka ega bo‘lgan o‘qituvchilarga bog‘liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko‘maklashadi, maxsus o‘qitish uskunalari, jihozlari bilan ta’minlaydi, ota-onalar, o‘qituvchilar bilan tushuntirish ishlari o‘tkazadi, dars jadvali, dasturga, kerak bo‘lsa, o‘zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi. Shuningdek, shu yo‘nalishda ishlaydigan o‘qituvchilarning malakasini oshiradi, bilim mahoratini boyitadi, sog‘liqni saqlash xizmatlarini tashkil etadi, qulay psixologik muhitni yaratadi. Bu ta’lim faoliyat dasturi bir qancha maxsus, hududiy, bosqichli omillarga bog‘liq bo‘ladi. Ular jamiyat istiqbolini, ehtiyojini, resurs talablarini, mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limga jalb qilingan va alohida e’tiborga muhtoj bolalar ta’lim-tarbiyasini tashkil etishda ta’lim-tarbiyada yuqori muvaffaqiyatlarga erishishda uchraydigan turli muammolar bolalarning individual ruhiy kechinmalarining qanchalik hisobga olinishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalarda o‘ziga ishonch hissini orttirish, umidsizlikka berilishining oldini olishda o‘qituvchi faoliyati ota-onalar bilan hamkorlikda olib borilishi zarur. Bu materialni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish va bolaning rivojlanishi uchun maqbul sharoitlarni yaratishga yordam beradi. Biroq, inklyuziv ta’limni joriy etish bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ulardan biri malakali mutaxassislarning yetishmasligidir. Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun turli yoshdagi va ijtimoiy-iqtisodiy maqomdagi bolalar, shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashga qodir mutaxassislar bo‘lishi kerak. Biroq, ko‘pincha o‘qituvchilar bolalarning bunday xilma-xil auditoriyasi bilan ishlash uchun yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emaslar. Ular inklyuziv yondashuvga va bolalarning maxsus ta’lim ehtiyojlariga yetarlicha e’tibor bermasdan an’anaviy usullarga tayanadi. Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maktablarda har doim ham yetarli bo‘lmagan alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlash bo‘yicha mutaxassislar talab qilinadi. Yana bir muammo infratuzilmani tashkil etish va barcha bolalar uchun ta’lim muassasalarining mavjudligi bilan bog‘liq. Ko‘pincha maktablar va boshqa ta’lim muassasalari alohida ehtiyojli bolalar uchun qulay ta’lim olish uchun yetarli sharoit yaratmaydi. Maxsus jihozlarning yo‘qligi, moslashtirilgan xonalarning mavjud emasligi bunday bolalarning umumiy o‘quv jarayoniga to‘liq integratsiyalashuviga to‘sqinlik qilishi mumkin. Natijada, barcha bolalar uchun sifatli ta’limning mavjudligi bilan bog‘liq muammolar mavjud bo‘lib, bu inklyuzivlikning asosiy tamoyillariga ziddir. Bu muammo maxsus ehtiyojli bolalar uchun moslashtirilgan dasturlar va materiallarning yetishmasligidir. Ba’zi maktablarda o‘quv dasturlarini har bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirish uchun yetarli resurslar yoki bilimlar mavjud emas. Bundan tashqari, ko‘p odamlar hali ham inklyuziv ta’lim g‘oyalariga shubha bilan qarashadi va an’anaviy tizimni afzal ko‘rishadi. Bu inklyuziv ta’limni joriy etish yo‘lida to‘siqlarni keltirib chiqarishi va o‘quv jarayonining ba’zi ishtirokchilari tomonidan qarshilikka olib kelishi mumkin. Umuman olganda, inklyuziv ta’lim jiddiy ko‘rib chiqishni talab qiladigan muhim mavzudir. U barcha bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishga va ularning salohiyatiga erishishga yordam berishga intiladi. Muammolarga qaramay, inklyuziv ta’limni joriy etish alohida bolalar uchun ham, butun jamiyat uchun ham katta foyda keltirishi mumkin. Inklyuziv ta’limni amalga oshirish bir qator to‘siqlar va qiyinchiliklarga duch keladigan murakkab va ko‘p qirrali jarayondir. Inklyuziv ta’lim har bir bolaning ta’lim olish huquqining ajralmas qismi bo‘lsa-da, uni amalga oshirishga turli omillar to‘sqinlik qilishi mumkin. Inklyuziv ta’limni joriy etishdagi asosiy muammolardan biri bu o‘qituvchilar tarkibining yetarli darajada tayyor emasligi hisoblanadi. O‘qituvchilar har doim ham alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlash uchun yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emaslar. Ular o‘quv jarayonini tashkil qilishda, dasturni ma’lum bir bolaning ehtiyojlariga moslashtirishda va sinfda qulay muhit yaratishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Inklyuziv masalalar bo‘yicha o‘qituvchilarni muntazam ravishda tayyorlash, shuningdek ularga kasbiy rivojlanish imkoniyatini berish kerak. Yana bir muammo-inklyuziv ta’lim uchun yetarli mablag‘ yetishmasligi. Ushbu kontsepsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maxsus jihozlar, o‘qituvchi yordamchilari, o‘quv materiallari va boshqa qo‘llab-quvvatlash vositalari kabi qo‘shimcha resurslar kerak. Biroq, aksariyat hollarda maktablarda buning uchun mablag‘ yetishmaydi, bu esa inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun cheklovlar yaratadi. Inklyuziv sinflarda alohida ehtiyojli bolalarning ijtimoiy moslashuvi muammosini ham ta’kidlash joiz. Ba’zi bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishlari yoki atrofdagilar tomonidan salbiy munosabatlarning ob’ekti bo‘lishlari mumkin. Bu ularning izolyatsiyasiga va salbiy o‘rganish tajribasiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun har bir bolaning to‘liq ijtimoiylashishi uchun sharoit yaratish, bag‘rikenglik va farqlarga hurmatni shakllantirish bo‘yicha ishlarni bajarish juda muhimdir. Yana bir qiyinchilik-bu ishlashni baholash tizimini o‘zgartirish zaruratidir. An’anaviy baholash tizimi turli xil o‘rganish tezligi yoki o‘ziga xos qobiliyatlarga ega bo‘lishi mumkin

bo‘lgan maxsus ehtiyojli bolalar uchun samarasiz bo‘lishi mumkin. Buning o‘rniga, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga oladigan yanada moslashuvchan baholash usullaridan foydalanish kerak. Va nihoyat, inklyuziv ta’limni amalga oshirishdagi asosiy muammolardan biri bu jamiyatning bir qismining ushbu kontseptsiyaga salbiy munosabati. Ba’zi odamlar, alohida ehtiyojli bolalar “Sog‘lom” bolalar bilan emas, balki ixtisoslashgan muassasalarda o‘qish yaxshiroq deb hisoblashadi. “Mening sog‘lom farzandim nogiron bola bilan o‘qimaydi yoki farzandim ta’lim olishiga nogiron o‘quvchining sinfga qo‘shilishi salbiy ta’sir qiladi” kabi. Shuni ta’kidlash kerakki, nogiron bolalar va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda qiyinchiliklar ob’ektiv ravishda yuzaga keladi. O‘zaro munosabatlarda hissiy keskinlik paydo bo‘ladi, bolalar o‘rtasidagi aloqalar asta-sekin shakllanadi. Sog‘lom bolalarning rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga nisbatan ehtiyotkor va ba’zan salbiy munosabati asosan ota-onalar tomonidan shakllantiriladi. Sog‘lom bolalarning ota-onalari ko‘p hollarda inklyuziv ta’lim jarayoniga tayyor emaslar va o‘z farzandlarini turli xil funksional xususiyatlarga ega bolalar bilan birgalikda o‘qitishni qat’iyan istamaydilar. Bu salbiy stereotiplar va noto‘g‘ri qarashlarga olib keladi, bu esa inklyuziya jarayonini qiyinlashtiradi va barcha bolalar uchun qulay muhitni yaratishga xalaqit beradi. Bundan tashqari sinfdagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi, imkoniyati cheklangan bolalarning hamjamiyatda va ommaviy maktablarda ko‘rinmaslik muammolari, ko‘plab davlatlarda inklyuziv ta’limni joriy etish bo‘yicha ishlar tizimi davlat normativ hujjatlarida qayd etilmaganligi, jinsiy tafovvutlarga qarab kamsitish, imkoniyati cheklanganlarning boshqalarga qaramligi kabi muammolar inklyuziv ta’limni joriy etishdagi dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

N.N.Malofeevning so‘zlariga ko‘ra, asosiy qiyinchiliklar nogiron bolalarni ijtimoiy integratsiya qilish, bag‘rikenglik darajasini oshirish, o‘z-o‘zini anglash va sog‘lom odamlarning xatti-harakatlariga yordam beradigan butun dunyo dasturining yo‘qligi bilan bog‘liq. Umuman olganda, inklyuziv ta’limni joriy etish bir qator to‘siqlar va qiyinchiliklarga duch keladi. Biroq, bu muammolarni o‘qituvchilarni muntazam ravishda tayyorlash, yetarli mablag‘ bilan ta’minlash, ijtimoiy moslashuv uchun sharoit yaratish va baholash tizimini o‘zgartirish orqali bartaraf etish mumkin. Bundan tashqari, jamiyatning inklyuziv ta’limga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish va farqlarga nisbatan bag‘rikenglik va hurmatni shakllantirish ustida ishlash kerak. Faqatgina shu tarzda inklyuziv ta’limni to‘liq joriy etishga erishish va uni har bir bola uchun ochiq qilish mumkin.

Inklyuziv ta’lim sharoitida alohida ehtiyoji mavjud bolalar o‘z tengdoshlari bilan birgalikda ta’lim oladilar, bu esa ularga ijtimoiy integratsiyani osonlashtiradi. Umumiy sinflarda ular uchun maxsus o‘qitish uslublari yoki yordamchi texnologiyalar taqdim etiladi. Yana bir muhim jihatlardan biri bu - individual yondashuvdir. Inklyuziv ta’limda har bir o‘quvchining ehtiyojlari inobatga olinadi. Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun o‘quv dasturlari yoki mashg‘ulotlar shaxsiy yondashuv asosida tuziladi. Bu moslashtirilgan ta’lim rejalarini ishlab chiqishni va ularning rivojlanishiga doimiy baho berishni talab qiladi. Inklyuziv ta’lim nafaqat akademik rivojlanishni, balki ijtimoiy integratsiyani ham maqsad qiladi. Alohida ehtiyoji bo‘lgan yoki maxsus ehtiyojli o‘quvchilar sinfdagi boshqa o‘quvchilar bilan birga bo‘lish orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganadi. Shu tariqa, sinfdagi o‘zaro tushunish va hurmatga asoslangan ijtimoiy muhit shakllanadi. Inklyuziv ta’lim dunyo bo‘ylab rivojlanayotgan ta’lim modelidir va uning amalga oshirilishida har bir davlat o‘ziga xos yondashuvni qo‘llagan. Umuman olganda, inklyuziv ta’limning jahon miqyosida rivojlanishi har bir davlatning ijtimoiy barqarorligi, qonunchiligi va madaniy o‘ziga xosliklarini inobatga olgan holda amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, umumiy tamoyil shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limni rivojlantirish jamiyatda har bir inson uchun teng huquqli ta’lim olish imkoniyatini yaratish vazifasini global darajada ustuvor maqsad sifatida belgilamoqda. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish borasida muhim qadamlar tashlanmoqda. Maxsus maktablar bilan bir qatorda umumiy ta’lim muassasalarida imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo‘yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda. Biroq, bu borada hali ham ayrim muammolar, jumladan, metodik materiallar yetishmasligi, pedagoglarning tayyorgarligi pastligi va ota-onalar bilan ishlash mexanizmlarining samaradorligi kabi masalalar mavjud.

Xulosa qilib aytish mumkinki, inklyuziv ta’lim faqatgina ta’lim tizimidagi islohot emas, balki jamiyat madaniyati, insonparvarlik va tenglik tamoyillarini mustahkamlovchi muhim bosqichdir. Shu bois, bu yo‘nalishda izchil ishlar olib borish, pedagoglarni doimiy ravishda o‘qitish va jamoatchilikni xabardor qilish zarur.

Adabiyotlar:

1. Axmedov X. “Inkluziv ta’lim asoslari” – T., 2020.
2. Rasulov D. “Imkoniyati cheklangan bolalar ta’limi” – T., 2021.
3. Ismoilov M. "Inkluziv ta’limda psixologik yondashuv" – T., 2023.

4. Muzafarovna U. D. (2023). Ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning o‘rni. Образование наука и инновационные идеи в мире, 30(3), 94-96.

5. Urunova D. (2024). In secondary schools separately to children in need natural the sciences pedagogical of teaching terms and conditions. Экономика и социум, (4-1 (119)), 653-656.

6. Urunova D. Inclusive education: as an integral part of the modern education system. Экономика и социум. (4-1 (119)), 682-685.

INKLYUZIV SINFLARDA DIFFERENSIAL YONDASHUV VA INDIVIDUAL TA’LIM STRATEGIYALARINING SAMARADORLIGI

Qodirova Feruzaxon Usmanovna,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori

Mazkur maqolada inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarining samaradorligi o‘rganilgan. Tadqiqotda ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlari, bilim darajasi va qiziqishlarini inobatga olgan holda darslarni tashkil etishning ijobiy natijalari tahlil qilingan. Differensial yondashuvning asosiy afzalligi o‘quvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda topshiriqlarni tanlash orqali ularda o‘zlashtirishni samarali tashkil etish imkoniyatini yaratishdir. Individual ta’lim strategiyalari esa o‘quvchilarni shaxsiy ehtiyojlarini qondirish, ijodkorlikni rivojlantirish, mustaqil fikrlashni qo‘llab-quvvatlash hamda ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Maqolada nazariy tahlil, kuzatish, so‘rovnoma va tajriba metodlari asosida olingan natijalar taqdim etilgan. Ularning tahlili natijasida inklyuziv sinflarda mazkur yondashuvlarni qo‘llash samaradorligi isbotlab berilgan.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, differensial yondashuv, individual ta’lim, pedagogik strategiyalar, samaradorlik, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy integratsiya, o‘quv jarayoni.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОГО ПОДХОДА И ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ИНКЛЮЗИВНЫХ КЛАССАХ

В данной статье рассматривается эффективность дифференцированного подхода и индивидуальных образовательных стратегий в инклюзивных классах. В условиях современной образовательной системы особое внимание уделяется созданию условий для обучения всех учащихся, включая детей с особыми образовательными потребностями. Дифференцированный подход предполагает адаптацию учебного процесса в зависимости от уровня знаний, интересов и индивидуальных особенностей учащихся, что позволяет более эффективно организовать усвоение материала. Индивидуальные образовательные стратегии направлены на поддержку личностного развития, формирование самостоятельного мышления и творческого подхода. В исследовании использованы методы теоретического анализа, наблюдения, анкетирования и экспериментальной проверки, что позволило выявить положительное влияние данных подходов на успеваемость, социальную интеграцию и развитие учащихся в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, дифференцированный подход, индивидуальное обучение, педагогические стратегии, эффективность, личностное развитие, учебный процесс, интеграция.*

EFFECTIVENESS OF DIFFERENTIAL APPROACH AND INDIVIDUAL EDUCATION STRATEGIES IN INCLUSIVE CLASSROOMS

This article examines the effectiveness of differentiated approaches and individual learning strategies in inclusive classrooms. In the context of the modern educational system, special attention is given to creating conditions for all students to learn, including those with special educational needs. The differentiated approach involves adapting the learning process according to students’ knowledge levels, interests, and individual characteristics, which allows for more effective mastery of educational material. Individual learning strategies are aimed at supporting personal development, fostering independent thinking, and encouraging creativity. The study employed methods such as theoretical analysis, observation, surveys, and experimental trials, which made it possible to identify the positive impact of these approaches on academic performance, social integration, and student development within the framework of inclusive education.

Keywords: *inclusive education, differentiated approach, individual learning, pedagogical strategies, effectiveness, personal development, learning process, integration.*

Kirish. Inklyuziv ta’lim bugungi kunda dunyo miqyosida ta’lim tizimining muhim tamoyillaridan biri sifatida qaralmoqda. Uning asosiy maqsadi barcha o‘quvchilarga, jumladan, maxsus ehtiyojli bolalarga ham teng imkoniyatlar yaratishdir. Ta’lim jarayonida inklyuzivlikni ta’minlash, har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish orqali ularning o‘zlashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Shu nuqtai nazardan differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarini joriy etish dolzarb hisoblanadi. Chunki bu yondashuvlar o‘quvchilarning bilim darajasiga, psixologik xususiyatlariga va qiziqishlariga mos holda darslarni tashkil etishga yordam beradi.

Differensial yondashuvning asosiy mohiyati o‘quvchilarni imkoniyatlari va tayyorgarlik darajasiga ko‘ra guruhlarga ajratib, ularga moslashtirilgan topshiriqlar berish orqali o‘quv jarayonini samarali tashkil qilishdir. Bunday yondashuv natijasida kuchli o‘quvchilar o‘z qobiliyatlarini yanada rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘lsalar, bilimlarni o‘zlashtirishda qiyinchilikka duch kelayotgan o‘quvchilar esa asta-sekinlik bilan muvaffaqiyatga erishadilar. Shu bilan birga, differensial yondashuv dars jarayonida har bir o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi.

Individual ta’lim strategiyalari esa o‘quvchining shaxsiy qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlariga asoslangan holda bilimlarni egallash jarayonini tashkil etadi. Bu yondashuvda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va mas’uliyati rivojlanadi. Har bir o‘quvchiga shaxsiy ta’lim rejasini tuzish, individual topshiriqlar berish, mustaqil ishlash uchun sharoit yaratish bu jarayonning samarali bo‘lishiga xizmat qiladi.

Inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual strategiyalarni qo‘llashning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy mahorati, pedagogik yondashuvlari va innovatsion metodlardan foydalanish darajasiga bog‘liq. Bundan tashqari, ta’lim jarayonida ota-onalar, psixologlar va jamiyat bilan hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. Shu asosda ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash va shaxsiy rivojlanishiga erishish mumkin.

Metodlar. Tadqiqotda inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarining samaradorligini aniqlash uchun kompleks metodlardan foydalanildi. Avvalo, ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish orqali mazkur mavzuga oid konsepsiyalar, ilg‘or tajribalar va xalqaro amaliyotdagi yondashuvlar o‘rganildi. Bu jarayon differensial va individual ta’lim strategiyalarining nazariy asoslarini aniqlash, ularning ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil qilish imkonini berdi.

Kuzatish metodidan foydalanib, inklyuziv sinflarda dars jarayoni muntazam o‘rganildi. O‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, bilimlarni o‘zlashtirish tezligi, darsdagi faolligi va mustaqil ishlash qobiliyati kuzatildi. Ayniqsa, turli murakkablik darajasidagi topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘quvchilarning qanday natijalarga erishishi diqqat markazida bo‘ldi.

Jadval 1. Inklyuziv ta’limda qo‘llanilgan metodlar

Metod turi	Amalga oshirish mazmuni	Maqsad va imkoniyatlar
Nazariy tahlil	Ilmiy adabiyotlar va xalqaro tajribalarni o‘rganish	Differensial va individual yondashuvlarning asoslarini aniqlash
Kuzatish	O‘quvchilarning faolligi, bilimni o‘zlashtirish tezligi, hamkorlik darajasini kuzatish	O‘quvchilarning darsdagi xatti-harakatlari va ehtiyojlarini baholash
So‘rovnoma va suhbat	O‘quvchilar, ota-onalar va o‘qituvchilardan fikr olish	Metodlarning samaradorligini ijtimoiy nuqtai nazardan baholash
Tajriba-sinov	Maxsus sinflarda moslashtirilgan topshiriqlar asosida darslar o‘tkazish	Amaliy natijalarni aniqlash, metodlarni sinab ko‘rish
Statistik tahlil	Kuzatish va so‘rovnoma ma’lumotlarini qayta ishlash	Ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish

So‘rovnoma va suhbat metodlari yordamida o‘quvchilar, ota-onalar va o‘qituvchilarning fikrlari o‘rganildi. O‘quvchilar individual ta’lim rejasi va differensial yondashuv ularga qanday yordam berishini baholashdi. Ota-onalar farzandlarining o‘zlashtirishidagi o‘zgarishlarni qayd etishdi. O‘qituvchilar esa mazkur metodlarni qo‘llashda uchraydigan qiyinchiliklar va yechimlarni muhokama qilishdi.

Tajriba-sinov metodlari asosida ayrim sinflarda maxsus darslar tashkil etildi. Darslarda o‘quvchilarga moslashtirilgan topshiriqlar, turli darajadagi mashqlar va individual rejalarga asoslangan mustaqil ishlash usullari qo‘llanildi. Bu jarayon o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasini, darsdagi qiziqishini va ijtimoiy faolligini aniqlashga yordam berdi.

Olingan natijalarni chuqur tahlil qilishda statistik metodlardan foydalanildi. So‘rovnomalar, kuzatish va tajriba jarayonida olingan ma’lumotlar qayta ishlanib, jadval va grafiklar yordamida umumlashtirildi. Natijalar taqqoslanib, differensial yondashuv va individual strategiyalar qo‘llangan sinflar bilan an’anaviy yondashuvdagi sinflar o‘rtasidagi farqlar aniqlandi. Shu tariqa, metodlar uyg‘unligi tadqiqot samaradorligini oshirdi va mavzuni chuqur yoritish imkonini berdi.

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarining samaradorligini yaqqol ko‘rsatdi. Kuzatish jarayonida aniqlanishicha, turli murakkablik darajasidagi topshiriqlar berilgan sinflarda o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish sur’ati

sezilarli darajada oshgan. Kuchli o‘quvchilar uchun qo‘shimcha mustaqil topshiriqlar va murakkab mashqlar ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam bergan bo‘lsa, bilimlarni o‘zlashtirishda qiyinchilikka duch kelgan o‘quvchilar uchun moslashtirilgan materiallar ularning muvaffaqiyatli natijalariga erishishiga imkon yaratdi.

Jadval 2. Natijalar va samaradorlik ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	An’anaviy yondashuvdagi sinflar	Differensial va individual yondashuvdagi sinflar
Bilimlarni o‘zlashtirish darajasi	O‘rtacha	20–25% yuqori
Mustaqil ishlash ko‘nikmalari	Past darajada	Ancha rivojlangan
Darslarga qiziqish	O‘rtacha	Yuqori
O‘ziga ishonch va ijtimoiy faollik	Cheklangan	Kuchaygan
Ota-onalar fikriga ko‘ra farqlar	Sezilarsiz	65% ijobiy o‘zgarish qayd etilgan
O‘quvchilar fikriga ko‘ra farqlar	40–50% qoniqish	70% chuqurroq tushunishga yordam bergan

So‘rovnomalar natijalariga ko‘ra, o‘quvchilarning 70 foizdan ortig‘i individual ta’lim strategiyalari ularga dars materiallarini chuqurroq tushunishga yordam berganini bildirgan. Ota-onalarning 65 foizi esa farzandlarida darslarga bo‘lgan qiziqish va mustaqil ishlash ko‘nikmalarida ijobiy o‘zgarishlarni qayd etishgan. O‘qituvchilar esa differensial yondashuv va individual strategiyalarni qo‘llash dars tayyorlash jarayonida ko‘proq vaqt talab etishini, biroq natijadorligi yuqori bo‘lganini ta’kidlaganlar.

Statistik tahlillar ham natijalarni qo‘llab-quvvatladi. Differensial yondashuv qo‘llangan sinflarda o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasi o‘rtacha 20–25 foizga yuqori bo‘ldi. Individual ta’lim rejalaridan foydalanilgan sinflarda esa o‘quvchilarning mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash ko‘nikmalari ancha rivojlanganligi kuzatildi. Bu esa ta’lim samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini ham mustahkamladi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’limda differensial yondashuv va individual strategiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning nafaqat bilim olish darajasini, balki ularning o‘ziga ishonchini, ijtimoiy faolligini va shaxsiy rivojlanishini ham sezilarli darajada kuchaytiradi. Bu esa inklyuziv ta’limning asosiy maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarini qo‘llash o‘quvchilarning o‘quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasi, darsdagi faolligi va ijtimoiylashuvini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, differensial yondashuv yordamida turli tayyorgarlik darajasidagi o‘quvchilar o‘z qobiliyatlariga mos topshiriqlarni bajarish imkoniga ega bo‘lib, natijada ular o‘zlarini sinfdagi jarayonning teng ishtirokchisi sifatida his qilishadi.

Individual ta’lim strategiyalarining qo‘llanishi esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shaxsiy ta’lim rejasi o‘quvchining kuchli va zaif tomonlarini hisobga olgan holda tuzilgani sababli, ularning o‘zlashtirish sur’ati va sifatida ijobiy o‘zgarishlar yuz beradi. Bu holat o‘quvchilarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi, ularni darslarda faolroq ishtirok etishga undaydi hamda shaxsiy mas’uliyatni rivojlantiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham kuzatildi. Avvalo, o‘qituvchilardan differensial va individual strategiyalarni samarali qo‘llash uchun yuqori darajadagi metodik tayyorgarlik talab etiladi. Har bir o‘quvchining ehtiyojlarini alohida hisobga olish, individual topshiriqlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo‘llash o‘qituvchilardan ko‘p vaqt va kuch sarflashni taqozo qiladi. Bundan tashqari, sinfdagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi ham bunday strategiyalarni to‘liq amalga oshirishda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

Biroq mavjud cheklovlarga qaramay, differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarining ijobiy jihatlari ularning samaradorligini asoslaydi. Ular o‘quvchilar bilimini chuqurlashtirish, shaxsiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy integratsiyani mustahkamlashga yordam beradi. Shu bois inklyuziv ta’lim jarayonida mazkur yondashuvlarni kengroq tatbiq etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Tadqiqot davomida inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarini qo‘llashning samaradorligi chuqur o‘rganildi va uning amaliy ahamiyati aniqlab berildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, bunday yondashuvlar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish, ularning individual ehtiyojlarini qondirish va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchilar o‘zlariga ishonch hosil qiladi, dars jarayonida faolroq ishtirok etadi va mustaqil fikrlash hamda ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Differensial yondashuvning afzalligi shundaki, u o‘quvchilarning imkoniyatlari va bilim darajasiga mos topshiriqlarni taqdim etib, har bir o‘quvchining muvaffaqiyatga erishishini ta’minlaydi. Individual ta’lim strategiyalari esa shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni amalga oshirib, o‘quvchilarning o‘zlashtirish sur’atini hisobga olish va ularga mustaqil ishlash imkoniyatini yaratishga yordam beradi. Bu ikki metodning uyg‘unligi inklyuziv sinflarda ta’lim samaradorligini oshirish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham qayd etildi. Xususan, o‘qituvchilardan katta vaqt va mehnat talab qilinishi, metodik qo‘llanmalar yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi hamda sinfdagi o‘quvchilar sonining ko‘pligi kabi omillar jarayonni qiyinlashtirishi mumkin. Shu bois kelajakda inklyuziv ta’lim tizimini yanada samarali tashkil etish uchun o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, maxsus metodik qo‘llanmalar yaratish va ta’lim jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitish zarur.

Umuman olganda, inklyuziv sinflarda differensial yondashuv va individual ta’lim strategiyalarini joriy etish o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish, ularning shaxsiy rivojlanishiga ko‘maklashish hamda ijtimoiy integratsiyasini ta’minlashda samarali vosita hisoblanadi. Shu sababdan ushbu yondashuvlarni ta’lim jarayoniga keng ko‘lamda tatbiq etish dolzarb vazifa sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar:

Ainscow, M. Inclusive Education: Developing Inclusive Schools. London: Routledge, 2005.

1. Florian, L. The Sage Handbook of Special Education. London: Sage Publications, 2014.
2. Tomlinson, C. A. Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. Alexandria: ASCD, 2017.
3. Booth, T., Ainscow, M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Bristol: CSIE, 2011.
4. Loreman, T. Inclusive Education: Supporting Diversity in the Classroom. London: Routledge, 2010.
5. Norwich, B. Addressing Tensions and Dilemmas in Inclusive Education. London: Routledge, 2008.
6. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
7. Farrell, M. The Effective Teacher’s Guide to Inclusive Education. London: Routledge, 2009.
8. Slee, R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. London: Routledge, 2011.
9. Qodirova, D. Inklyuziv ta’limda pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

INKLYUZIV TA’LIM JARAYONIDA MULTIMEDIA VA INTERAKTIV RESURSLARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Safiyeva Mohinur Akram qizi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy raqamli vositalar va interaktiv texnologiyalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishda, ayniqsa maxsus ehtiyojli bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Multimedia elementlari orqali darslarni jonlantirish, interaktiv mashqlar yordamida individual yondashuvni ta’minlash hamda o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyati yoritiladi. Tadqiqotda shuningdek, o‘qituvchilarning pedagogik mahorati va metodik tayyorgarligi, ta’lim jarayoniga texnologiyalarni integratsiya qilishning ustunliklari hamda mavjud muammolar o‘rganilgan. Natijada, multimedia va interaktiv resurslardan oqilona foydalanish inklyuziv ta’limning sifatini oshirishga, o‘quvchilarda kommunikativ, ijodiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, multimedia, interaktiv resurslar, didaktik imkoniyatlar, raqamli texnologiyalar, pedagogik integratsiya.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ И ИНТЕРАКТИВНЫХ РЕСУРСОВ В ПРОЦЕССЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье анализируются дидактические возможности использования мультимедийных и интерактивных ресурсов в процессе инклюзивного образования. Современные цифровые инструменты и интерактивные технологии играют важную роль в эффективной организации процесса обучения учащихся, особенно в повышении интереса к образованию у детей с особыми потребностями. Рассматриваются возможности активизации уроков посредством мультимедийных элементов, обеспечения индивидуального подхода с использованием интерактивных упражнений и формирования навыков самостоятельной работы учащихся. В исследовании также рассматриваются педагогическое мастерство и методическая подготовка учителей, преимущества и существующие проблемы интеграции технологий в образовательный процесс. В результате обосновано, что рациональное использование мультимедийных и интерактивных ресурсов способствует повышению качества инклюзивного образования и развитию коммуникативных, творческих и социальных навыков учащихся.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, мультимедиа, интерактивные ресурсы, дидактические возможности, цифровые технологии, педагогическая интеграция.*

DIDACTIC POSSIBILITIES OF USING MULTIMEDIA AND INTERACTIVE RESOURCES IN THE PROCESS OF INCLUSIVE EDUCATION

The article analyzes the didactic possibilities of using multimedia and interactive resources in the process of inclusive education. Modern digital tools and interactive technologies play an important role in the effective organization of the learning process of students, especially in increasing the interest of children with special needs in education. The possibilities of enlivening lessons through multimedia elements, ensuring an individual approach using interactive exercises, and forming students' independent learning skills are highlighted. The study also studies the pedagogical skills and methodological training of teachers, the advantages and existing problems of integrating technologies into the educational process. As a result, it is substantiated that the rational use of multimedia and interactive resources serves to improve the quality of inclusive education and develop communicative, creative and social skills in students.

Keywords: *inclusive education, multimedia, interactive resources, didactic possibilities, digital technologies, pedagogical integration.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish hamda ta’lim sifatini oshirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim konsepsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi barcha o‘quvchilarga, jumladan, maxsus ehtiyojli bolalarga ham

sifatli ta’lim olish uchun teng sharoit yaratishdir. Bunday ta’lim muhitida o‘quvchilarning shaxsiy imkoniyatlarini hisobga olish, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va ijtimoiylashuv jarayonini qo‘llab-quvvatlash zarur bo‘ladi. Shu jihatdan qaraganda, multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish imkoniyatlari inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Multimedia va interaktiv vositalar ta’lim jarayoniga yangi didaktik yondashuvlarni olib kiradi. Multimedia – bu matn, grafika, audio, video va animatsiya elementlarini uyg‘unlashtirgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish imkonini beradigan texnologiyadir. Interaktiv resurslar esa o‘quvchilarga o‘quv jarayonida faol ishtirok etish, o‘z bilimlarini sinab ko‘rish, mustaqil o‘rganish va natijalarni baholash imkonini beradi. Ayniqsa, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun bunday vositalar individual yondashuvni ta’minlashda, ularning bilim olish sur’atini qo‘llab-quvvatlashda samarali hisoblanadi.

Bugungi ta’lim tizimida multimedia vositalaridan foydalanish nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga, ular o‘rtasida samarali muloqot va hamkorlikni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Interaktiv resurslar esa o‘quvchilarning qiziqishini orttiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va o‘quv jarayonida teng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, elektron darsliklar, interaktiv doskalar, test dasturlari, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar kabi vositalar inklyuziv ta’lim jarayonida alohida o‘rin tutadi.

Inklyuziv ta’limda multimedia va interaktiv resurslarning didaktik imkoniyatlarini tadqiq etish bugungi kunda dolzarbdir. Chunki ular o‘quvchilarning bilim olishdagi turli ehtiyojlarini qondirishga, o‘quv jarayonida motivatsiyani oshirishga, o‘qituvchining dars jarayonini samarali tashkil etishiga yordam beradi. Shuningdek, bu texnologiyalar o‘qituvchidan yuqori kasbiy kompetensiyani, texnologik savodxonlikni va metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Shu bois ushbu masalani chuqur o‘rganish inklyuziv ta’lim sifatini oshirish va uni xalqaro tajribaga mos ravishda rivojlantirish uchun muhimdir.

Shunday qilib, multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli, samarali va ijodiy qilish bilan birga, barcha o‘quvchilarga teng imkoniyat yaratishning pedagogik asosini ham mustahkamlaydi.

Metodlar. Inklyuziv ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanishning metodik yondashuvlari ko‘p qirrali bo‘lib, ular o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishni taqozo etadi. Avvalo, ta’lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish metodlari o‘quvchilarda bilimlarni ko‘rgazmali shaklda o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Masalan, videoroliklar, animatsiyalar, audio yozuvlar, grafik va diagrammalar orqali murakkab tushunchalarni sodda va tushunarli qilib yetkazish mumkin. Bu usul maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun ayniqsa muhim, chunki ular ko‘rgazmali material orqali tezroq va samaraliroq bilim oladilar.

Interaktiv metodlar esa o‘quvchilarni ta’lim jarayoniga faol jalb etishga qaratilgan. Interaktiv doskalar yordamida dars jarayonida savol-javob o‘tkazish, testlar ishlash, o‘quvchilarni guruhlarga bo‘lib topshiriqlarni bajarishga yo‘naltirish ularning ishtirokini kuchaytiradi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va elektron platformalar esa o‘quvchilarga tajriba o‘tkazish, turli vaziyatlarni modellashtirish va natijalarni kuzatish imkonini beradi. Bu esa ularning nafaqat bilim, balki amaliy ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Inklyuziv ta’limda metodlarning samaradorligini oshirish uchun differensial va individual yondashuvlardan keng foydalaniladi. Har bir o‘quvchining qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojini hisobga olgan holda multimedia resurslarini tanlash hamda interaktiv mashqlarni moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, eshitishida muammosi bo‘lgan o‘quvchilar uchun subtitrli videoroliklar, ko‘rishida qiyinchiliklari bo‘lgan o‘quvchilar uchun audio materiallar yoki maxsus dasturlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Yo‘nalish	Asosiy mazmuni	Muammolar	Yechimlar / Takliflar
Multimedia vositalari	Matn, audio, video, animatsiya orqali darslarni jonlantirish, ko‘rgazmalilikni oshirish	Texnik imkoniyatlar yetarli emas, hamma maktablarda teng taqsimlanmagan	Texnik bazani kuchaytirish, multimedia resurslarini ishlab chiqish
Interaktiv resurslar	Interaktiv doska, elektron darslik, test dasturlari, virtual laboratoriyalar	Pedagoglarning texnologik savodxonligi past, metodik qo‘llanma kam	Malaka oshirish kurslari, onlayn treninglar, metodik qo‘llanmalar
Didaktik imkoniyatlar	O‘quvchilarda mustaqil o‘rganish, ijodkorlik, hamkorlik, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish	O‘quvchilarning individual ehtiyojlari har doim hisobga olinmaydi	Differensial va individual yondashuvni joriy etish
Ijtimoiy ta’sir	Maxsus ehtiyojli bolalarni jamoaga integratsiya qilish,	Jamiyat va ota-onalarning ishtiroki sust	Jamiyatni jalb etish, ota-onalar bilan hamkorlikni

	tolerantlikni shakllantirish		kuchaytirish
Innovatsion yechimlar	Onlayn platformalar, simulyatsiyalar, xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish	Xalqaro tajribalar to‘liq o‘rganilmagan	Tajriba almashuv, zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish

Metodik yondashuvlarda shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z faoliyatini muntazam ravishda refleksiya qilishlari, o‘quvchilarning fikr va mulohazalarini hisobga olishlari ham muhimdir. Bu jarayon o‘qituvchiga multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish samaradorligini tahlil qilish, kelgusida yanada takomillashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb etish ham metodlardan biridir, chunki ular bolalarning uy sharoitida multimedia vositalaridan foydalanishini qo‘llab-quvvatlashi mumkin.

Metodlarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va texnologik savodxonligi muhim omil hisoblanadi. Shu bois malaka oshirish kurslari, onlayn treninglar, xalqaro tajribalarni o‘rganish orqali pedagoglarning kompetensiyasini muntazam rivojlantirish talab etiladi. Natijada, multimedia va interaktiv resurslardan foydalanishga asoslangan metodik yondashuvlar inklyuziv ta’limda o‘quvchilarning qiziqishi, faolligi va muvaffaqiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Natijalar. Inklyuziv ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiruvchi muhim vosita sifatida o‘zini namoyon etmoqda. Darslarda multimedia texnologiyalaridan foydalanish natijasida o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasi yuqorilagan, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar esa ta’lim jarayonida faolroq ishtirok eta boshlaganliklari kuzatilmoqda. O‘quvchilar multimedia vositalari orqali mavzularni ko‘rgazmali tarzda tushunib, mustaqil o‘rganishga ko‘proq intilishlari qayd etilgan. Bu esa ularda nafaqat bilim, balki tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va o‘z fikrini erkin ifodalash ko‘nikmalarini ham rivojlantirgan.

Interaktiv resurslardan foydalanish natijalarida o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi ortib, ularning o‘zaro hamkorlikda ishlash qobiliyatlari kuchaygan. Guruhlarda bajarilgan topshiriqlar, jamoaviy muhokamalar va rolli o‘yinlar orqali o‘quvchilar bir-birini qo‘llab-quvvatlash, hamkorlikda yechim topish va farqlarga hurmat bilan qarash ko‘nikmalarini rivojlantirishgan. Ayniqsa, maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi oshib, ular sinf jamoasida faolroq qatnasha boshlaganlar.

Natijalarning yana bir muhim tomoni shundaki, multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish orqali darslarda vaqtning samarali taqsimlanishi ta’minlangan. O‘quv materiallari turli formatlarda taqdim etilgani sababli, o‘quvchilar mavzuni tezroq tushunib, mustahkamlash uchun ko‘proq amaliy mashqlar bajarishga muvaffaq bo‘lishgan. Shu bilan birga, baholash jarayonida ham multimedia vositalaridan foydalanish o‘qituvchiga o‘quvchilarning bilimini aniqroq va adolatli baholash imkonini bergan.

Xalqaro tajribaga tayanib aytish mumkinki, multimedia va interaktiv resurslar o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham samarali hisoblanadi. Masalan, virtual laboratoriyalar yoki elektron simulyatsiyalar orqali o‘quvchilar ilmiy tajribalarni xavfsiz muhitda bajarish imkoniyatiga ega bo‘lganlar, bu esa ularning ilmiy-tadqiqotga qiziqishini kuchaytirgan. Bundan tashqari, interaktiv testlar va onlayn platformalarda ishlash orqali o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari shakllangan.

Umuman olganda, natijalar shuni ko‘rsatadiki, multimedia va interaktiv resurslardan oqilona foydalanish inklyuziv ta’lim sifatini oshirishga, o‘quvchilarning bilim olishdagi motivatsiyasini kuchaytirishga va ularning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, bunday vositalarni ta’lim jarayoniga yanada keng joriy etish katta ahamiyat kasb etadi.

Muhokama. Inklyuziv ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarda ijtimoiy va ma’naviy ko‘nikmalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Muhokama jarayonida shuni ta’kidlash mumkinki, bunday resurslar orqali o‘quvchilar darslarga qiziqish bilan yondashadilar, o‘zaro muloqot qilishni o‘rganadilar, bilimlarni mustaqil izlab topishga intiladilar. Ayniqsa, maxsus ehtiyojli bolalar uchun multimedia vositalari murakkab mavzularni sodda va tushunarli shaklda o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Interaktiv mashqlar esa ularning darsdagi ishtirokini kuchaytiradi va shaxsiy faolligini oshiradi.

Biroq, bu jarayonda qator muammolar ham mavjud. Masalan, barcha ta’lim muassasalarida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish imkoniyatlari teng darajada emas. Ayrim maktablarda texnik baza yetarli darajada rivojlanmagan, o‘qituvchilarning texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha tajribasi cheklangan bo‘lishi mumkin. Shu sababli, multimedia va interaktiv resurslarni joriy etish jarayonida moddiy-texnik ta’minotni yaxshilash, pedagoglarning malakasini oshirish va metodik qo‘llanmalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokama qilinadigan yana bir jihat – bu ota-onalarning ishtiroki. Agar ota-onalar ham bolalarning ta’lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanishini qo‘llab-quvvatlasalar, bu ularning o‘zlashtirishiga yanada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Jamiyatning qo‘llab-quvvatlashi ham shunday muhim omillardan biridir. Chunki inklyuziv ta’lim faqat maktab ichidagi jarayon emas, balki keng ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liqdir.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, multimedia va interaktiv resurslar o‘quvchilarning faolligini oshirishda, ularda kreativ tafakkurni rivojlantirishda va bilimlarni mustahkamlashda samarali natija beradi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida ta’lim jarayoniga virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va elektron platformalar keng tatbiq etilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam bermoqda. Ushbu tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish orqali ham katta samaraga erishish mumkin.

Shu asosda aytish mumkinki, multimedia va interaktiv resurslar inklyuziv ta’lim jarayonida nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini oshiradi, balki ularning shaxsiy rivojlanishini, jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini va ijtimoiy integratsiyasini ham ta’minlaydi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada insonparvar va samarali qilishga xizmat qiladi.

Xulosa. Inklyuziv ta’lim jarayonida multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, ta’lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Multimedia vositalari orqali mavzularni ko‘rgazmali tarzda tushuntirish, interaktiv mashqlar yordamida esa o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etish imkoniyati yaratiladi. Bu nafaqat maxsus ehtiyojli o‘quvchilar, balki barcha o‘quvchilar uchun teng ta’lim sharoitini ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish o‘quvchilarning shaxsiy faolligini, ijodiy tafakkurini va mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ularning yordamida o‘quvchilarda ijtimoiy ko‘nikmalar shakllanadi, hamkorlik va muloqot madaniyati kuchayadi, tolerantlik va bag‘rikenglikni rivojlantirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bunday yondashuv inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi – barcha o‘quvchilarga sifatli va teng ta’lim sharoiti yaratish maqsadini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ammo bu jarayonni samarali tashkil etish uchun ayrim shart-sharoitlarni yaratish zarur. Avvalo, ta’lim muassasalarini zamonaviy texnologik vositalar bilan ta’minlash, o‘qituvchilarning multimedia va interaktiv resurslardan foydalanish bo‘yicha kasbiy tayyorgarligini oshirish dolzarbdir. Shuningdek, metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish, ota-onalarni ham bu jarayonga jalb etish, xalqaro tajribalarni o‘rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish muhim vazifalar qatoriga kiradi.

Xulosa qilib aytganda, multimedia va interaktiv resurslardan oqilona foydalanish inklyuziv ta’limning didaktik imkoniyatlarini kengaytiradi, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali qiladi va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, ushbu vositalarni ta’lim jarayoniga keng tatbiq etish pedagogik faoliyatda strategik yo‘nalish sifatida qaralishi kerak.

Adabiyotlar:

1. UNESCO. ICT in Education for Inclusion: Policy and Practice. Paris: UNESCO Publishing, 2020.
2. Anderson, T. & Dron, J. Teaching with Technology: Beyond Constructivism. Athabasca University Press, 2017.
3. Bates, A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd, 2019.
4. Higgins, S. Interactivity in Education: Enhancing Learning through ICT. London: Routledge, 2018.
5. Kozma, R. Digital Transformations in Education: Connecting ICT to Pedagogy. OECD Publishing, 2015.
6. Qodirova, M. Inklyuziv ta’limda multimedia texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari. Pedagogika va Psixologiya jurnali, 2022.
7. Hasanov, A. Zamonaviy ta’limda interaktiv metodlarning qo‘llanishi. Ta’lim va Innovatsiyalar to‘plami, 2021.
8. Karimova, Z. Ta’limda raqamli resurslardan foydalanishning pedagogik asoslari. Ilmiy axborotlar, 2023.
9. Salomon, G. Interaction of Media, Cognition, and Learning. New York: Routledge, 2019.
10. Laurillard, D. Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. London: Routledge, 2018.

TA’LIM MENEJMENTI

TURKIY DAVLATLAR TA’LIM KLASTERI

Boymurodov Adham,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti
a.boymurodov@cspu.uz

Ushbu maqolada turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasterini shakllantirish tashabbusiga bag‘ishlangan bo‘lib, uning asosiy maqsadi yagona ilmiy-ta’lim makoni yaratish, akademik hamkorlikni rivojlantirish hamda raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan. Taklif etilayotgan tashabbus doirasida umumiy ta’lim standartlarini ishlab chiqish, qo‘shma o‘quv dasturlari va malaka oshirish tizimlarini yo‘lga qo‘yish, shuningdek, raqamli ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish nazarda tutilgan. Turkiy xalqlarning tarixiy, madaniy va til jihatidan mushtarakligi ushbu klasterning mustahkam poydevorini tashkil etadi. Klasterning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mintaqada ta’lim sifatini oshirish, yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratish va turkiy xalqlar o‘rtasida madaniy-ijtimoiy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayonlarni amalga oshirishda onlayn platformaning o‘rni juda muhim hisoblanib, turkiy tillar, ingliz va boshqa tillarda interfeys hamda kontentni taqdim etib, til to‘siqlarini kamaytiradi. Shuningdek raqamli kutubxona, darsliklar, ilmiy maqolalar va o‘quv materiallari platforma orqali taqdim etiladi. Platforma ta’lim klasterining yagona texnik asosini yaratadi va barcha ishtirokchi davlatlar uchun qulay hamkorlik muhitini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: *ta’lim klasteri, onlayn platform, klasterli analiz, integratsiya, virtual auditoriya, forum.*

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ КЛАСТЕР ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ

Данная статья посвящена инициативе по формированию образовательного кластера между тюркскими государствами, основной целью которого является создание единого научно-образовательного пространства, развитие академического сотрудничества и подготовка конкурентоспособных специалистов. В рамках предлагаемой инициативы предусматривается разработка общих образовательных стандартов, создание совместных учебных программ и систем повышения квалификации, а также эффективное использование цифровых образовательных технологий. Историческая, культурная и языковая общность тюркских народов составляет прочный фундамент этого кластера. Успешная реализация кластера будет способствовать повышению качества образования в регионе, созданию новых возможностей для молодежи и укреплению культурно-социальной интеграции между тюркскими народами. Роль онлайн-платформы в реализации этих процессов крайне важна, поскольку она снижает языковые барьеры, предоставляя интерфейс и контент на тюркских, английском и других языках. Также через платформу будут доступны цифровая библиотека, учебники, научные статьи и учебные материалы. Платформа создаст единую техническую основу образовательного кластера и обеспечит благоприятную среду для сотрудничества всех стран-участниц.

Ключевые слова: *образовательный кластер, онлайн-платформа, кластерный анализ, интеграция, виртуальная аудитория, форум.*

EDUCATION CLUSTER OF TURKIC STATES

This article focuses on the initiative to establish an educational cluster among Turkic states, with the primary aim of creating a unified scientific and educational space, fostering academic cooperation, and training competitive specialists. The proposed initiative envisions developing common educational standards, implementing joint curricula and professional development systems, as well as effectively utilizing digital educational technologies. The historical, cultural, and linguistic commonalities of Turkic peoples form the solid foundation of this cluster. The successful implementation of the cluster will serve to enhance the quality of education in the region, create new opportunities for youth, and strengthen cultural and social integration among Turkic peoples. The role of the online platform in implementing these processes is crucial, as it reduces language barriers by providing an interface and content in Turkic languages, English, and

other languages. Additionally, a digital library, textbooks, scientific articles, and educational materials will be made available through the platform. The platform will establish a unified technical foundation for the educational cluster and ensure a favorable environment for cooperation among all participating countries.

Keywords: *educational cluster, online platform, cluster analysis, integration, virtual classroom, forum.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida xalqaro hamkorlikning yangi shakllarini rivojlantirish, ayniqsa ta’lim sohasida integratsion jarayonlarni chuqurlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasterini shakllantirish tashabbusi strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u hamkor davlatlar o‘rtasida yagona ta’lim makonini shakllantirish, ilmiy izlanishlarni muvofiqlashtirish va innovatsion taraqqiyotga xizmat qiluvchi akademik hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. M.Porterning klaster nazariyasi keyingi o‘n-o‘n besh yil moboynida ko‘plab sohalar qatorida ta’lim sohasiga ham kirib keldi. Bu borada rus olimlarining hissasini alohida ta’kidlash o‘rinli bo‘ladi. Ularning tadqiqotlarida ta’lim klasterining mazmun-mohiyati, qo‘llanish sohalari xarakterli xususiyatlari o‘z ifodasini topgan [1].

Klasterlarning paydo bo‘lishi yuzaga keladigan turli darajadagi - global, milliy va mintaqaviy muammolarning bu borada yechimlaridan biridir. Ta’lim klasterini ilmiy adabiyotlardagi nazariy tahlilida E.I.Chuchkalova va O.G.Mosunovaning ta’rifini qabul qilish mantiqiy asosga ega. Ushbu ta’rif quyidagicha: “bir hududda joylashgan ta’lim muassasalari majmui, gorizontal va vertikal ravishda bog‘langan, qonuniy ravishda rasmiylashtirilgan tadqiqot tashkilotlari, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar, davlat organlari, individual ishtirokchilarning yagona maqsadlari asosida umumiy natijaga erishish uchun ta’lim sohasida harakat qilishidir [2].

Innovatsion klasterlarning ta’lim komponenti yangi bilimlarni tezroq va samaraliroq tarqatish, O‘zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish uchun innovatsiyalarni rag‘batlantirish maqsadida o‘zaro hamkorlikning afzalliklaridan foydalanish imkonini beradi. Innovatsion klasterni mintaqa iqtisodiyotida innovatsion madaniyatni rag‘batlantiradigan va mustahkamlaydigan muassasalar va firmalarning geografik guruhlanishi sifatida aniqlash mumkin [3].

Ta’lim klasteri deganda mintaqa va munitsipalitetlarning ustuvor ijtimoiy-iqtisodiy sohalarini rivojlantirishi, yosh avlodni rivojlantirish manfaatlarini ko‘zlab, o‘quv jarayoni sifatini oshirishga qaratilgan ta’lim tashkilotlari tarmog‘ining tizimi tushuniladi [4].

Turkiy davlatlar o‘zaro tarixiy, madaniy va til jihatidan mushtarak bo‘lib, ularning hamkorlik salohiyati katta imkoniyatlarga ega. O‘tmishda Ipak yo‘li orqali shakllangan ilmiy-ma’rifiy almashinuv bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida yangi bosqichga ko‘tarilishi mumkin. Shu bois ta’lim klasteri onlayn platformasi nafaqat akademik hamkorlikni mustahkamlash, balki turkiy xalqlarni yagona ilmiy-ta’lim makonida birlashtirish, yoshlar mobilitetini kengaytirish va sifatli bilimlar almashuvini yo‘lga qo‘yishda muhim vosita hisoblanadi.

Mazkur tashabbus turkiy davlatlar tashkiloti (TDT) doirasida ilgari surilayotgan mintaqaviy integratsiya siyosatining tarkibiy qismi sifatida ta’lim tizimida innovatsion transformatsiyani amalga oshirishni nazarda tutadi. Onlayn platforma orqali qo‘shma o‘quv dasturlari, ilmiy tadqiqot loyihalari, masofaviy kurslar va qo‘shma diplom dasturlarini yo‘lga qo‘yish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, klasterning huquqiy, tashkiliy va moliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish ham uning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Turkiy davlatlar o‘rtasidagi ta’lim hamkorligining asosiy nuqtasi bu umumiy til asosidagi aloqa va tushunishdir.

Til – bu odamlar o‘rtasida fikr almashish, his-tuyg‘ularni ifoda etish, bilim va tajribalarni avloddan-avlodga yetkazish vositasidir. Insoniyat tarixida tilning ahamiyati beqiyos bo‘lib, u jamiyat taraqqiyoti, madaniyat rivoji va ilm-fan yutuqlarining asosi hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda global muammolar (iqlim, xavfsizlik, texnologiya) turkiy davlatlarning birgalikdagi harakatini talab qiladi. Mazkur hujjatda ta’lim klasterining asosiy maqsad va vazifalari, uni tashkil etish mexanizmlari, ishtirokchi tomonlarning roli hamda kutilayotgan natijalar haqida batafsil tahlil qilinadi.

“Turkiy tilli davlatlar o‘rtasida uzviy hamkorlik, ta’lim sifatini yuksaltirish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish orqali yagona ilmiy-ta’lim makonini shakllantirish, yosh avlodni raqobatbardosh, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, umumiy tarixiy, madaniy va axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalangan mutaxassislar etib tayyorlash”.

Tadqiqot metodologiyasi. Turkiy davlatlar o‘rtasida yagona ta’lim klasterini shakllantirish orqali umumiy tarixiy, madaniy va til asoslaridan kelib chiqib, bilim almashinuvi, davlatlar o’rtasida ta’lim ko’magini tashkil etish, ilmiy hamkorlik, o‘quv dasturlarining uyg‘unlashtirilishi va raqobatbardosh kadrlar

tayyorlash tizimini yaratish. Ushbu klaster ta’lim sifatini oshirish, ilm-fan va texnologiya sohalarida integratsiyani kuchaytirish, shuningdek, turkiy xalqlar o‘rtasidagi do‘stona aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ta’lim klasteri a’zolari sifatida asosiy suveren va mustaqil turkiy davlatlar Turkiya Respublikasi, Ozarbayjon Respublikasi, Qozog‘iston Respublikasi, O‘zbekiston Respublikasi, Turkmaniston, Qirg‘iz Respublikalari hisoblanadi.

Turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasteri ishchi guruhini tashkil etish – bu davlatlararo hamkorlikni kuchaytirishga, ta’lim sifatini oshirishga va o‘zaro tajriba almashuvini yo‘lga qo‘yishga xizmat qiladigan muhim tashabbusdir. Quyida ushbu ishchi guruhni tashkil etish jarayoni va uning asosiy yo‘nalishlari haqida takliflar keltirilgan:

Birinchi vazifa sifatida ishchi guruhni tashkil etish bosqichlari:

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tashabbuskor davlatni belgilash: Guruh tashkilotini boshlovchi va boshqaruvni muvofiqlashtiruvchi davlatni tanlash.

A’zo davlatlar vakillarini aniqlash: Har bir davlatdan ta’lim vazirligi, oliy o‘quv yurtlari, ilmiy markazlar va IT sektori vakillaridan iborat delegatsiya tuzish.

Ustav va reglament ishlab chiqish: Guruh faoliyatining asosiy tamoyillari, maqsadlari, majburiyatlari va ish tartibini belgilash.

Yiliga bir necha marotaba yig‘ilishlar tashkil qilish: Navbatma-navbat a’zo davlatlarda forumlar, konferensiyalar, ishchi yig‘ilishlar o‘tkazish.

Ishchi guruhning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar:

Ta’lim dasturlarini muvofiqlashtirish: Umumiy yoki moslashtirilgan o‘quv rejalari yaratish (masalan, turkiy tillar, tarix, madaniyat, IT va STEM fanlari).

Darslik va raqamli resurslar almashinuvi: O‘quv adabiyotlarini o‘zaro tarjima qilish va ulardan umumiy foydalanish.

O‘qituvchi va talabalar almashuvi: Stajirovkalar, qisqa muddatli o‘quv dasturlari orqali mobilitetni rivojlantirish.

Ilmiy-tadqiqot hamkorligi: Turkiy dunyo taraqqiyotiga qaratilgan qo‘shma ilmiy loyihalarni moliyalashtirish.

Masofaviy ta’lim va texnologiyalar integratsiyasi: Platformalar, LMS tizimlar va sun’iy intellekt asosidagi ta’lim echimlarini baham ko‘rish.

Demak, turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasteri onlayn platformasini tashkil etish tashabbusi – ilm-fan va ta’lim sohalarida hamkorlikni chuqurlashtirish, raqamli ta’lim resurslarini birlashtirish va yangi avlodni raqobatbardosh mutaxassislar sifatida tayyorlashning muhim garovi sifatida qaraladi.

Turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasterini shakllantirishda onlayn platforma asosiy tayanch mexanizmlardan biri hisoblanadi. Yagona raqamli ta’lim makonini yaratish orqali turkiy davlatlarning o‘quv dasturlari, elektron resurslari va darsliklarini yagona tizimda jamlash, o‘qituvchi va talabalarga umumiy portal orqali kirish imkoniyatlarni taqdim etadi. Platformada yaratilgan masofaviy ta’lim va mobilitet tizimida talabalar o‘z mamlakatidan chiqmagan holda boshqa turkiy davlat universitetlari kurslarida qatnasha oladi. Bu orqali onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar va vebinarlarda bilim olish imkoniyatlari kengayadi. A’zo davlatlarda faoliyat olib borayotgan ilmiy tadqiqotchilar o’rtasida qo‘shma ilmiy-tadqiqot faoliyati shakillanib platforma orqali hamkorlikda ilmiy loyihalarni amalga oshirishi mumkin. Tadqiqotchilar ilmiy maqolalar, ma’lumotlar bazasi va grant loyihalarini baham ko‘rish osonlashadi.

So‘nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda ta’lim klasterlari, raqamli platformalar va transmilliy hamkorlik bo‘yicha tadqiqotlar keng yoyildi. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, Yevropa Ittifoqi doirasida Erasmus+, AQShda onlayn universitet tarmoqlari va Osiyo mamlakatlarida mintaqaviy ta’lim dasturlari o‘z samarasini ko‘rsatmoqda. Ushbu tajribalar turkiy davlatlar uchun ham mintaqaviy ta’lim klasteri yaratishda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Turkiy davlatlar ta’lim klasteri loyihasini xalqaro tajriba bilan solishtirganda, ayrim farqlar ko‘zga tashlanadi. Masalan, Yevropa Ittifoqidagi ta’lim integratsiyasi institutsional darajada mustahkamlangan bo‘lsa, turkiy davlatlar hali bunday darajaga yetmagan. Biroq, umumiy til va madaniyat klasterni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalar asosida yaratiladigan onlayn platforma klasterning barqarorligini ta’minlovchi asosiy vosita sifatida ko‘rishimiz mimkin.

Shuningdek, talabalar va o‘qituvchilar almashinuvi, qo‘shma ilmiy tadqiqotlar, innovatsion startaplarni qo‘llab-quvvatlash kabi yo‘nalishlar ham loyihaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tashabbus orqali turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim sohasidagi integratsiya kuchayadi, raqamli ta’lim

infratuzilmasi rivojlanadi, o‘qituvchilar va yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratiladi, yangi avlodda umumturkiy qadriyatlarga asoslangan bilim va ko‘nikmalar shakllanadi.

Muhokama. Turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasterini tuzish loyihasi – bu juda dolzarb va istiqbolli tashabbus. Bu loyiha bir necha jihatdan katta ahamiyatga ega:

1. Madaniy va tarixiy yaqinlik asosida integratsiya:

Turkiy xalqlar o‘zaro til, madaniyat va tarixiy ildizlar bilan bog‘langan. Ta’lim klasteri bu umumiyliklarni mustahkamlash va yangi avlodga o‘rgatish uchun qulay imkon yaratadi.

2. Akademik hamkorlik va ilmiy tadqiqotlar:

Universitetlar, ilmiy markazlar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik ortadi. Ilmiy loyihalar, professor-o‘qituvchilar almashinuvi, qo‘shma konferensiyalar – bularning barchasi sifatli ta’lim uchun zamin yaratadi.

3. Talabalar mobiliteti:

Klaster doirasida talabalar turli davlatlarda ta’lim olish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa ularning tajribasini boyitadi va turli ta’lim tizimlarining yaxshi jihatlarini o‘zlashtirishga yordam beradi.

4. Iqtisodiy va siyosiy ta’sir:

Yaxshi ta’lim – barqaror rivojlanish kaliti. Turkiy davlatlar o‘z salohiyatini birlashtirsa, mintaqaviy kuch sifatida global miqyosda ham o‘z ta’sirini kuchaytiradi.

5. Texnologik va raqamli rivojlanish:

Ta’lim klasteri doirasida raqamli platformalar, onlayn kurslar va sun’iy intellekt asosidagi vositalar ishlab chiqilishi ham mumkin – bu zamonaviy ta’limga muhim hissa qo‘shadi.

Xulosa qilib aytganda, turkiy davlatlar o‘rtasida ta’lim klasteri yaratish tashabbusi mintaqaviy integratsiya, xalqaro hamkorlik va innovatsion rivojlanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Maqola natijalariga ko‘ra, klasterni samarali amalga oshirish ta’lim dasturlarini uyg‘unlashtirish, onlayn platformalarni rivojlantirish, qo‘shma diplom dasturlarini yo‘lga qo‘yish, moliyaviy mexanizmlarni aniq belgilash va lmiy-tadqiqot grantlarini kengaytirish uchun xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Иванова Я.Э. Образовательный кластер как ресурс инновационного развития региона // Санкт-Петербургский образовательный вестник. 2017. –9 с.

2. Русецкая М.Н., Бартош Д.К. Кластерный подход в организации образовательных процессов системы непрерывного профессионального образования. // Педагогика и психология образования. № 2. 2019. – 106 с.

3. Усманов Б. Инновационный научно-образовательный кластер в сфере ИКТ/ Proceedings of the International Scientific Conference. Volume V, May 24th - 25th, 2019. 550-562.

4. A.Boymurodov. Pedagogik ta’lim innovasion klasterida onlayn tizimidan foydalanish // O‘zbekiston milliy universiteti xabarlari, 2020, [1/2]. 72-74 b.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA AXBOROTLASHGAN TA’LIM XIZMATI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

Buriyev Xoliddin Ja’farovich,
Termiz davlat universiteti o‘qituvchisi
kholiddinb@gmail.com

Ushbu maqolada pedagogika oliy ta’lim muassasalarida axborot xizmati tizimini takomillashtirish omillari yoritilgan. Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, elektron resurslarni joriy etish, o‘quv jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarini qo‘llash orqali ta’lim samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida axborot xizmatining tashkiliy, metodik va innovatsion jihatlari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: *pedagogika, oliy ta’lim muassasasi, axborot xizmati, takomillashtirish, axborot texnologiyalari, ta’lim samaradorligi.*

ФАКТОРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ИНФОРМАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье рассматриваются факторы совершенствования системы информационного обслуживания в педагогических высших образовательных учреждениях. Анализируются вопросы эффективного использования информационных технологий, внедрения электронных ресурсов, применения современных информационно-коммуникационных средств в учебном процессе для повышения качества образования. Также освещены организационные, методические и инновационные аспекты информационных услуг на основе международного опыта.

Ключевые слова: *педагогика, высшее учебное заведение, информационная служба, совершенствование, информационные технологии, эффективность образования.*

FACTORS OF IMPROVING THE SYSTEM OF INFORMATION-BASED EDUCATIONAL SERVICES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

This article examines the factors of improving the information service system in pedagogical higher education institutions. It analyzes the effective use of information technologies, the introduction of electronic resources, and the application of modern information and communication tools in the educational process to enhance learning efficiency. The organizational, methodological, and innovative aspects of information services are also highlighted based on international experience.

Keywords: *pedagogy, higher education institution, information service, improvement, information technologies, educational efficiency.*

Kirish. Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish, oliy ta’lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida axborot xizmati tizimini takomillashtirish nafaqat ta’lim mazmunini boyitish, balki talabalarning kasbiy rivojlanishi va shaxsiy qobiliyatlarini ochishda ham muhim ahamiyatga ega. M.H. Lutfillayev va S.T. Turg‘unov kabi olimlar ta’kidlaganidek, axborot xizmati ta’lim jarayonini samarali tashkil qilishda asosiy omillardan biri sifatida ko‘riladi. M.H. Lutfillayevning fikricha, pedagogika oliy ta’lim muassasa- larida axborot xizmati quyidagilar asosida tashkil etish maqsadga muvofiq:

-oliy ta’limda yangi pedagogik texnologiyalar va innovatsion usullarni aniqlash va amaliyotga joriy etish;

-talabalarni masofadan bog‘lash orqali ta’lim mazmunini takomillashtirish, fanlardagi va o‘qitishning yangi metodlari bo‘yicha yangiliklar berib borish;

-o‘quv dasturlari, ma’ruzalarining mazmuni, ilmiy-metodik yo‘naltirilganligini tubdan qayta ko‘rib chiqish va ularni AKT vositalari orqali uzatish imkoniyatlarini tashkil etish [1].

S.T.Turg‘unovning ta’kidlashicha, ta’lim jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun quyidagilarni inobatga olish zarur:

- mazkur jarayon tadqiqiy va tahliliy yo‘nalishga ega bo‘lishi;
- bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini ishlab chiqishda mutaxassis shaxsi modelini hisobga olish;

- ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish;
- o‘qituvchilar bilan tinglovchilarning o‘zaro ijodiy hamkorligini ta’minlovchi refleksiv ta’limiy muhitni vujudga keltirish;
- subyekt-subyekt munosabatlarini rivojlantirish;
- ta’lim jarayoni ishtirokchilarining shaxsiy imkoniyatlarini takomillashtirish uchun zaruriy psixologik muhitni vujudga keltirish;
- o‘qitish metodlari va shakllarini, topshiriqlarni tinglovchilar tomonidan tanlab olinishi uchun shart-sharoit yaratish;
- o‘qitishning tabaqalashtirilgan metod va shakllari uchun zaruriy shart-sharoit yaratish. Muallifning fikricha, o‘qitish texnologiyasiga yangicha yondashuvlar ularni professional faoliyatga psixologik moslashuvini tezlashtirish va refleksiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur. Faqatgina refleksiv ta’lim jarayonidagina shaxsiy tushunchalarni rivojlantirish, boshqaruv va o‘quv faoliyatining ahamiyatini etarli darajada yoritish mumkin [2].

Ma’lumki, bugungi kunda dunyoda ta’lim tizimi subyektlari faoliyatini diagnostika qilish va kvalimetrik o‘lchash bo‘yicha ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarni xalqaro baholash TALIS, CIVIC, ICCS-(International CIVIC and Citizenship Education Study) kabi dasturlar asosida AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Xitoy, Singapur, Janubiy Koreya kabi dunyoning rivojlangan mamlakatlarida tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bunday ijtimoiy dolzarblik kasb etuvchi pedagogik hodisa ta’lim sohasini modernizatsiyalash, innovatsion va axborot texnologiyalarini tatbiq etish, hamda ular asosida rivojlantirish tendensiyalariga muvofiq takomillashtirishga, o‘qitishning global strategiyalarini tatbiq etishga ijobiy ta’sir o‘tkazmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 21-martdagi “Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-1730-sonli, 2017-yil 20- apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-son Qarorlarining ijrosini ta’minlash ko‘p jihatdan uzluksiz ta’lim tizimida tahsil olayotgan bo‘lajak mutaxassislarni o‘qitishda innovatsion-axborot texnologiyalaridan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb masalalardandir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018- yil 6-iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3735-sonli Qarorida “...ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik uslub va texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta’lim resurslari va multimedia taqdimotlaridan foydalanish borasida chet el tajribasini chuqur va har tomonlama o‘rganib chiqish, chet el tajribasini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini yangi mazmunda tashkil qilish uchun yangi o‘quv rejalari va dasturlarini qaytadan ishlab chiqish, ularda an’anaviy maktab ta’limi uslublaridan voz kechib, amaliy mashg‘ulotlar va ishlab chiqarish amaliyoti bo‘yicha soatlar ko‘paytirilishini ta’minlash...” alohida qayd etilgan [3]. Yuqorida belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida respublika oliy ta’lim muassasalari uchun axborot xizmatini takomillashtirish orqali bo‘lajak mutaxassislarni raqobatbardosh va jahon standartlariga javob bera oladigan yuqori salohiyatli kadrlarni tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot xitzmatini tashkil etishda pedagogika oliy ta’lim muhitida foydalaniladigan dasturiy vositalar: Moodle, Wordpress, PHP, Turbo Site, Bandicam, Audisity, Movavi Video, Editor Plus, AutoPley, Media Studio 8, Macromedia Flashdan elektron axborot resurslarini yaratish va ta’lim sifatini oshirish jarayonida samarali metodik manba sifatida foydalanish mumkin [4].

Olingan natijalar va ularning tahlili. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida axborot xizmatini tashkil etish orqali:

1. Professor-o‘qituvchilarda axborot texnologiyalari, bu sohadagi ilg‘or xorij tajribalari haqida tasavvur hosil qilish va ulardan amaliyotda foydalana olish kompetensiyalarini rivojlantirish;
2. Tahsil oluvchilarda esa ijodiy qobiliyatni rivojlantirish, bilim olishni faollashtirishga imkoniyat yaratish hamda kelgusidagi kasbiy kompetentliligini oshirishga xizmat qiladi.
3. Oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida axborot-elektron ish hujjat- larini samarali tashkil etish, o‘qitish jarayonida axborot texnologiyalar asosida on layn va of layn seminar-treninglar, maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish va amaliyotga tatbiq etishga imkoniyat yaratiladi;
4. Moliyaviy masalalarni tezkor hal qilish, Davlat hisobiga byudjetdan tashqari mablag‘ tushirish, kouching va korporativ ta’lim xizmatlarini tashkil etishga keng yo‘l ochiladi;
5. Talabalarda bo‘lajak mutaxassislikka yo‘naltirilgan kompetensiya- larni axborot kommunikatsion texnologiyalar asosida o‘rganish hamda uni joriy etish orqali takliflar ishlab chiqish;

6. Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida ATPDDT ni joriy etish orqali ta’lim oluvchilarda kelgusi mehnat faoliyatiga yo‘naltirilgan kreativ qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasini o‘lchash va monitoring asosida tavsiyalar ishlab chiqish.

Mamlakatimizdagi pedagogika oliy ta’lim muassasalarida axborotli xizmatni modellashtirish tizimini yaratishdan maqsad:

- tayyorlanayotgan mutaxassislarning kasbiy va pedagogik mahorati doimiy ravishda o‘sib borishini, ularning ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalari, shuningdek, o‘qitishning interaktiv usullari bo‘yicha kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmasini muntazam ravishda yangilab borish;

ulardagi nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni chuqurlashtirish hamda yangilash, ta’limning dolzarb muammolari, ta’limni tashkil etishning yangi tamoyillari, zamonaviy usullari, davlat ta’lim standartlari va normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirishdan iborat.

Muhokama. Oliy ta’lim muassasalarida axborot xizmatini tashkil etishda bir qator muammolar mavjud: tizimning yopiqligi, monitoring mexanizmlarining etarli emasligi, innovatsiyalarning mantiqiy yakuniga etmasligi va pedagoglar jamoasining boshqaruvda ishtirok darajasi pastligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun:

-pedagoglarning innovatsion salohiyatidan samarali foydalanish;

-ta’lim jarayonida refleksiv muhitni shakllantirish;

-axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish;

-kreativ va intellektual salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan o‘quv-uslubiy ta’minotni takomillashtirish zarur.

Mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi talablariga mos ta’lim sifati menejmentida axborot xizmatini joriy etish maqsadida ishlab chiqilgan samarali mexanizmi ham yuqoridagi kabi muammolarni bartaraf etish, tizimda sifat va samaradorlikni ta’minlashga qaratilgan amaliy takliflardan biri sifatida quyida keltirilgan (1-rasm).

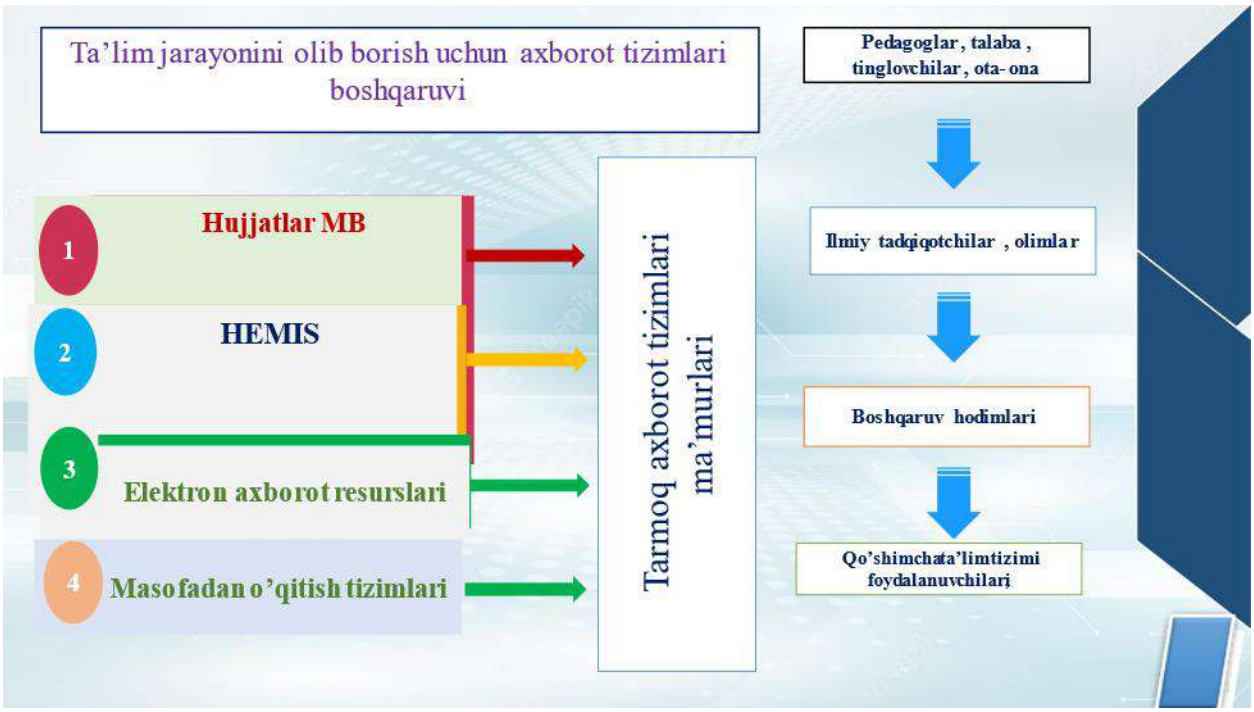

1-rasm. Axborot tizimi boshqaruvi

Fikrimizcha, pedagogika oliy ta’lim muassasalari ta’lim menejmentida axborot xizmati arxitekturasi Web-server + Web-mijoz prinsipi asosida ishlab, axborotlashtirish ob’ekti geografik tarmoqlangan strukturaga ega bo‘lishi shart. Shuningdek, xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, TALIS, CIVIC, ICCS dasturlari asosida olib borilgan pedagogik tadqiqotlar ta’limni baholash va rivojlantirishning samarali mezonlarini belgilab bermoqda [5]. Bunday mexanizmlarni milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish zarurati mavjud.

Xulosa. Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida axborot xizmati tizimini takomillashtirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida ta’lim jarayoni an’anaviy usullardan tashqari zamonaviy elektron dasturlar, raqamli platformalar va

sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni talab qilmoqda. Avvalo, axborot xizmatini rivojlantirishda Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, Edmodo kabi ta’lim platformalari ta’lim jarayonining masofaviy va interfaol tashkil etilishiga keng imkoniyat yaratmoqda. Talabalar uchun Duolingo, Quizlet, Kahoot kabi interfaol dasturlar bilimlarni mustahkamlashda, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda keng qo‘llanmoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalari uchun muhim vazifalardan biri – milliy elektron ta’lim platformalarini yaratish va ularni xalqaro tajriba bilan uyg‘unlashtirishdir. Shu orqali ta’lim jarayonining ochiqligi, shaffofligi va samaradorligini ta’minlash, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni yangi bosqichga ko‘tarish mumkin. oliy ta’lim muassasalarida axborot xizmatini takomillashtirish elektron dasturlarni keng tatbiq etish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro tajribani milliy amaliyot bilan uyg‘unlashtirish orqali samarali natija beradi. Bu esa kelgusida malakali, raqamli kompetensiyaga ega bo‘lgan pedagog kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 6-iyundagi PQ-3735-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori.

2.Lutfullayev M.X., Abdullayeva Sh.A. Technology of Perfection of Knowledge Transfer and Acquisition on the Basis of Computer Simulation Models // Journal of Computer Sciences and Applications, 2020, Vol. 8, No. x, xx Available online at http://pubs.sciepub.com/jcsa/8/x/x Published by Science and Education Publishing DOI:10.12691/jcsa-8-x-x.-R.456-462.

3. Turg‘unov S.T. va boshqalar. O‘qituvchilarning kasbiy mahorat va kompetentliligini rivojlantirish mexanizmi. – T.: “Voris-Nashriyot”, 2012. – 167 b.

4. Рашидов Х.Ф. Теоретико-методологические и социально-педагогические основы развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане (На материалах реализации НППК): Дисс. ... докт. пед. наук. –Т.: 2005,-361 с.

5. Трубина И.И. Системный мониторинг качества образования как информационная основа управления общеобразовательным учреждением: диссертация доктора педагогических наук: 13.00.01, 13.00.02.- Москва, 2005.- 239 с.

6. John Morgan. Rethinking Education: Towards a good common good. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Paris. France. 2015. – 81 p.

MASOFAVIY TA’LIMNING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI: YETAKCHI MAMLAKATLAR TAJRIBASI VA O‘ZBEKISTON MISOLIDA TA’LIMNING YANGI IMKONIYATLARI

Karimova Sarvinoz Hojiqurbonovna,
Buxoro viloyati Kogon tumani
4-umumta’lim maktabi o‘qituvchisi

Maqolada masofaviy ta’limning global rivojlanish istiqbollari va yetakchi mamlakatlar – AQSH, Buyuk Britaniya hamda Avstraliya tajribalari tahlil qilingan. Unda masofaviy ta’limning moslashuvchanlik, iqtisodiy samaradorlik kabi afzalliklari bilan bir qatorda raqamli tafovut, bitirish ko‘rsatkichlarining pastligi kabi muammolari ham yoritilgan. O‘zbekiston misolida masofaviy ta’limni joriy etish jarayoni, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha davlat qarorlari tahlil etilgan. Yakunda, sifatni ta’minlash va akkreditatsiya tizimlarini mustahkamlash, gibrid modellarni qo‘llash va moslashuvchanlikni rivojlantirish hamda sun’iy intellektni integratsiya qilish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *masofaviy ta’lim, platforma, iqtisodiy samaradorlik, interaktiv sun’iy intellekt.*

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ОПЫТ ВЕДУЩИХ СТРАН И НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ УЗБЕКИСТАНА

В статье рассмотрены перспективы глобального развития дистанционного образования и проанализирован опыт ведущих стран – США, Великобритании и Австралии. Отмечены как преимущества дистанционного обучения, такие как гибкость и экономическая эффективность, так и проблемы – цифровое неравенство и низкие показатели завершения обучения. На примере Узбекистана проанализированы процесс внедрения дистанционного образования, существующие проблемы и государственные решения по их преодолению. В заключение даны рекомендации по укреплению систем обеспечения качества и аккредитации, внедрению гибридных моделей и развитию гибкости, а также интеграции искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *дистанционное образование, платформа, экономическая эффективность, интерактивность, искусственный интеллект.*

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF DISTANCE EDUCATION: THE EXPERIENCE OF LEADING COUNTRIES AND NEW OPPORTUNITIES OF EDUCATION IN THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN

The article analyzes the global development prospects of distance education and the experiences of leading countries such as the USA, the United Kingdom, and Australia. It highlights not only the advantages of distance learning, such as flexibility and cost-effectiveness, but also the challenges, including the digital divide and low graduation rates. The article examines the process of implementing distance education in Uzbekistan, the existing problems, and government decisions aimed at addressing them. Finally, recommendations are provided to strengthen quality assurance and accreditation systems, apply hybrid models and enhance flexibility, as well as integrate artificial intelligence into the learning process.

Keywords: *distance education, platform, cost-effectiveness, interactive, artificial intelligence.*

Kirish. Bugungi kunda taraqqiyot nihoyatda tez sur’atlar bilan rivojlanmoqda va doimiy yangi o‘zgarishlarga guvoh bo‘lmoqdamiz. Sayyoramizning turli burchaklarida deyarli har daqiqada yangilanishlar, texnologik yutuqlar hamda kutilmagan voqealar yuz bermoqda. Har bir kunimiz kuchli axborot oqimi ostida o‘tmoqda. Axborot bizni uyda, ishxonada va hattoki dam olish vaqtimizda ham kuzatib boradi. Inson axborotsiz normal faoliyat yurita olmaydi, chunki hayotni anglash, uni o‘rganish ham axborotlarni yig‘ish va o‘zlashtirish orqali amalga oshadi. Shaxsning bilim darajasi ham ma’lum davr davomida egallagan axborot miqdori bilan belgilanadi.

Shu sababli zamonaviy bilimlarga keng yo‘l ochish va ta’lim tizimini takomillashtirishda yangi axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish bugungi kunning dolzarb talabiga aylandi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Bugungi ta’lim tizimida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Jumladan, masofaviy ta’lim uslubi keng qo‘llanilmoqda. Mazkur uslub sirtqi o‘qishning yangi shakli bo‘lib, mustaqil ta’lim olish imkonini beradi. U insonning mustaqil fikrlash, vaziyatni tahlil qilish, xulosa chiqarish va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Biroq ko‘plab abituriyentlar oldida muhim savol tug‘iladi: masofadan turib o‘qishmi yoki an’anaviy sinfxonalarda ta’lim olishmi? O‘quvchilar ko‘pincha masofaviy ta’limni tanlashdan cho‘chiydilar, chunki bu uslubning afzallik va kamchiliklari to‘liq tushuntirib berilmagan. Shunday ekan, masofaviy ta’limdan samarali foydalanish uchun uning ijobiy va salbiy jihatlarini chuqur anglab olish zarur. Masofaviy ta’lim zamonaviy ta’lim tizimlarining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, uning doirasi va ta’siri doimiy ravishda kengayib bormoqda. Tarixiy jihatdan sirtqi kurslardan boshlangan bu ta’lim shakli hozirda internet, interaktiv multimedia va sun’iy intellekt (AI) kabi ilg‘or texnologiyalar bilan boyitilgan “uchinchi” va “to‘rtinchi” avlod ta’lim tizimlariga o‘tmoqda. Ushbu maqolada global miqyosda elektron ta’lim bozorining o‘sish dinamikasi, uning asosiy afzalliklari va yetakchi mamlakatlar – AQSH, Buyuk Britaniya va Avstraliyaning tajribalari tahlil qilinadi. Maqsad, ushbu tajribalardan kelib chiqqan holda masofaviy ta’limni rivojlantirish bo‘yicha umumiy xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Masofaviy ta’limning asosiy afzalliklari va global istiqbollari. Masofaviy ta’lim, geografik masofadan qat’i nazar, talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi aloqani ta’minlaydigan ta’lim shakli bo‘lib, bir qator muhim afzalliklarni taklif etadi:

Moslashuvchanlik va qulaylik. Bu ta’limning asosiy ustunligi bo‘lib, talabalarga o‘qishni ish, oila va shaxsiy hayot bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Shuningdek, u geografik cheklovlarni bartaraf etib, dunyoning istalgan nuqtasidan turib turli dasturlarga kirishni ta’minlaydi;

Iqtisodiy samaradorlik. Onlayn ta’lim an’anaviy ta’limga nisbatan kamroq xarajat talab qiladi, bu esa ta’lim olishni kengroq jamoatchilik uchun arzonlashtiradi;

Karyera o‘sishi va ko‘nikmalarni rivojlantirish. Onlayn ta’lim karyera o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, onlayn o‘quvchilarning 68% ishda o‘sishga erishgan bo‘lsa, 42% maoshining oshganini qayd etgan;

O‘quv natijalarining yaxshilanishi. Ba’zi tadqiqotlarga ko‘ra, onlayn talabalar an’anaviy talabalarga nisbatan 25-60% ko‘proq ma’lumotni o‘zlashtirishi mumkin. Shuningdek, talabalarning 75% onlayn ta’limni yuzma-yuz ta’limdan kam bo‘lmagan yoki undan yuqori sifatli deb baholaydi;

Global elektron ta’lim bozori portlovchi o‘sishni boshdan kechirmoqda. 2022-yilda 399 mlrd. dollarni tashkil etgan, bu bozor hajmi 2032-yilga kelib 1 trln. dollarga yetishi prognoz qilinmoqda (Global Market Insights, 2024). Bu o‘sish nafaqat texnologiya va infratuzilmaga sarmoyalarni, balki yangi ish o‘rinlari yaratilishini, ta’lim xizmatlari eksportini va mamlakatlar iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo‘shilishini anglatadi. Bugungi kunda dunyo universitetlarining 98% onlayn kurslarni taklif etadi, bu esa ushbu ta’lim turining global miqyosda institutsionallashuvini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Masofaviy ta’lim kelajakda turli sohalarda keng qo‘llanishi mumkin bo‘lgan samarali ta’lim shaklidir. Avvalo, qo‘shimcha kasbiy ta’limda u mutaxassislarning malakasini oshirish, yangi kasblarni qisqa muddatda egallash imkonini beradi. Oliy ta’limda esa masofaviy ta’lim geografik cheklovlarni bartaraf etib, talabalar uchun ta’lim jarayonini qulay va moslashuvchan shaklda olib borishga xizmat qiladi. Korporativ ta’limda yirik tashkilotlar xodimlarini joyidan chiqmasdan o‘qitish, ularga yangi bilim va ko‘nikmalarni berish orqali mehnat samaradorligini oshirish mumkin bo‘ladi. Shuningdek, ochiq onlayn ta’lim turli mamlakatlar fuqarolarini yagona platformada o‘qitish, global bilim almashinuvi va innovatsiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida keng qo‘llaniladi (1-chizma).

1-rasm. Masofaviy ta’limni turli sohalarda qo‘llash istiqbollari

Olingan natijalar va ularning tahlili. Yetakchi mamlakatlar tajribasi: Tahlil va xulosalar.

1. Amerika Qo‘shma Shtatlari. AQSh masofaviy ta’lim sohasida jahon yetakchisi hisoblanadi. 2022-yil kuzida kollej talabalarining 54% (10,1 million) kamida bitta onlayn kursda qatnashgan, 26% (4,9 million)

esa to‘liq onlayn ta’lim olgan. Aspirantlarning 39% faqat onlayn o‘qishni afzal ko‘radi. AQShda onlayn ta’lim ekotizimi Thinkific, Coursera, edX kabi yirik platformalar va sun’iy intellekt texnologiyalari bilan qo‘llab-quvvatlanadi. AI bozori yillik 47% o‘sish bilan rivojlanmoqda va shaxsiylashtirilgan o‘quv rejalari hamda murabbiylik funksiyalarini taklif etmoqda.

Shu bilan birga, AQSh tajribasi bir nechta muammolarni ham ko‘rsatadi. An’anaviy onlayn kurslar va universitetlarda bitirish ko‘rsatkichlari 10-15% ni tashkil etadi, murabbiylikni o‘z ichiga olgan dasturlarda esa bu ko‘rsatkich 70% dan oshadi. Bu o‘zaro aloqa va qo‘llab-quvvatlashning muhimligini ko‘rsatadi. K-12 darajasida ham yakunlash ko‘rsatkichi (50%) milliy o‘rtacha ko‘rsatkichdan (84%) sezilarli darajada past.

2. Buyuk Britaniya. Buyuk Britaniya masofaviy ta’limning asoschilaridan biri hisoblanadi. 1965-yilda tashkil etilgan Ochiq universitet (OU) onlayn ta’limda inqilob qildi. 2023-24-o‘quv yilida 52 345 bakalavriat va 78 065 magistratura xalqaro talabalari masofadan o‘qigan. Buyuk Britaniyada yashovchi magistratura talabalarining qariyb 28% onlayn ta’lim oladi. Mamlakat hukumati onlayn ta’lim resurslarini rivojlantirishga 100 mln. funt sterling sarmoya kiritgan va SAP Success Factors Learning kabi ilg‘or texnologiyalardan foydalanadi.

Biroq, Buyuk Britaniya tajribasida ham muammolar mavjud. Ochiq universitetda bitirish ko‘rsatkichi atigi 20% ni tashkil etadi. Shuningdek, BAME (qora, osiyolik va etnik ozchilik) talabalari uchun modul va imtihonlarni topshirish ko‘rsatkichlari oq tanli talabalarga nisbatan sezilarli darajada past, bu esa tizimli tengsizliklar mavjudligini ko‘rsatadi. Shunga qaramay, Buyuk Britaniya uchun ta’lim eksporti muhim iqtisodiy omil bo‘lib, 2021 yilda 21,7 mlrd. funt sterlingga baholangan.

3. Avstraliya. Avstraliya masofaviy ta’limda uzoq tarixga ega bo‘lib, bu uning ulkan geografik masofalari bilan bog‘liq. COVID-19 pandemiyasi davrida virtual ro‘yxatga olish 300% ga oshdi. Hozirda onlayn talabalarning 38% ni qishloq joylardan kelgan o‘quvchilar tashkil etadi. Milliy keng polosali tarmoq (NBN) kabi texnologik infratuzilma ta’lim natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Biroq, Avstraliyada ham yakunlash ko‘rsatkichlari muammosi jiddiy. Onlayn talabalar uchun o‘qishni tashlab ketish ko‘rsatkichi yuzma-yuz talabalarga nisbatan 20% yuqori. Shuningdek, ish beruvchilarning onlayn diplomlarga bo‘lgan ishonchida 22% tafovut mavjud. Raqamli tafovut ham dolzarb muammo bo‘lib, past ijtimoiy-iqtisodiy qatlamlardagi aholi uchun internetga kirish cheklangan bo‘lib qolmoqda. Avstraliya uchun ta’lim eksporti mamlakatning uchinchi yirik eksport manbai bo‘lib, 2014-15- yillarda 18,8 mlrd. dollarni tashkil etgan.

YuNESKO (2023) ma’lumotiga ko‘ra, 120 dan ortiq mamlakat AI ni ta’lim tizimiga joriy qilgan — bu 2015-yilga nisbatan 300% o‘sishdir.

AI ta’lim bozorining hajmi 2024-yilda 5,18 mlrd. dollar bo‘lsa, 2034-yilgacha 112,3 mlrd. dollarga yetishi kutilmoqda (yillik o‘sish sur’ati: 36%). Bu AI ning global ta’limdagi ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. Raqamli va AI savodxonlik darajalaridagi global bo‘shliqlar, ayniqsa yosh guruhlari va ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishi bo‘yicha, AI ni ta’limga joriy etishda tenglik va inklyuzivlikni ta’minlash uchun strategik chora-tadbirlar zarurligini ko‘rsatadi. Yevropa Ittifoqida 14 yoshli o‘quvchilarning 43% i raqamli ko‘nikmalarning asosiy darajasiga erisha olmaydi. AQSHda bu ko‘rsatkich 51% ni tashkil etsa, Janubiy Koreyada 27% ni tashkil etadi. Bu shuni ko‘rsatadiki, hatto rivojlangan mamlakatlarda ham raqamli savodxonlik darajasi bo‘yicha sezilarli muammolar mavjud.

Yuqori ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga ega bo‘lgan talabalar doimiy ravishda tengdoshlaridan ustun keladi, bu esa ota-onalarning ta’lim darajasi, kasbi va uy resurslarining raqamli savodxonlikdagi rolini ko‘rsatadi. Bu, ijtimoiy-iqtisodiy farqlarning raqamli bo‘linishni kuchaytirishi mumkinligini anglatadi.

2024-yilgi global talabalar so‘roviga ko‘ra, respondentlarning 86% i AI vositalaridan o‘qishda foydalangan, chorak qismi (24%) esa ulardan har kuni foydalanadi. Biroq, o‘qituvchilarning yarmidan kamrog‘i va talabalarning yarmidan kamrog‘i AI haqida ko‘p narsa bilishlarini aytishgan, bu esa AI muhokamalari, treninglari va savodxonligining muhimligini ko‘rsatadi. AI vositalarining keng tarqalganligiga qaramay, ularni tushunish va samarali foydalanish darajasining pastligi AI savodxonligi bo‘yicha maxsus dasturlarga ehtiyoj borligini ta’kidlaydi.

O‘zbekistonda ham zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etishga intilinmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida masofaviy ta’limni kengaytirish nafaqat bilim olish imkoniyatlarini oshiradi, balki ta’limning sifatini ham yangi bosqichga olib chiqadi. Xususan, dastlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5953-sonli Farmoni qabul qilindi. Unga ko‘ra 2020 - 2021-o‘quv yilidan boshlab Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent davlat yuridik universiteti va Toshkent davlat pedagogika universitetida tajriba tariqasida bosqichma-bosqich masofaviy o‘qitish shakli joriy etildi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktyabrdagi “Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ta’lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 559-sonli Qarori qabul qilindi. Mazkur qaror bilan Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizom tasdiqlandi. Qolaversa masofaviy ta’lim shakli asosida oliy ma’lumotli kadrlar tayyorlash uchun 2022 - 2023- o‘quv yilidan boshlab O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi F-60-son Farmoyishida ko‘rsatilgan davlat oliy ta’lim muassasalariga, 2023-2024-o‘quv yilidan boshlab qolgan davlat va nodavlat oliy ta’lim tashkilotlariga ruxsat berildi.

2022-2023-o‘quv yilida O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalari bakalavriatining masofaviy ta’lim shakli bo‘yicha davlat buyurtmasi asosida o‘qishga qabul qilish parametrlari 3 410 tani, shundan 2 410 nafar talaba o‘zbek tilida, 1000 nafari rus tilida tahsil olishi belgilandi. 2022-2025-o‘quv yillarida davlat oliy ta’lim muassasalariga bakalavriatning kunduzgi ta’lim shakli bo‘yicha davlat buyurtmasi asosida o‘qishga qabul qilish parametrlarini tahlil qiladigan bo‘lsak doimiy o‘sishni kuzatishimiz mumkin. Jumladan, 2022-2023-o‘quv yilida 3410 ta kvota ajratilgan bo‘lsa, bu ko‘rsatgich 2025-2026 - o‘quv yilida 18 195 nafar etib belgilandi. (1-rasm)

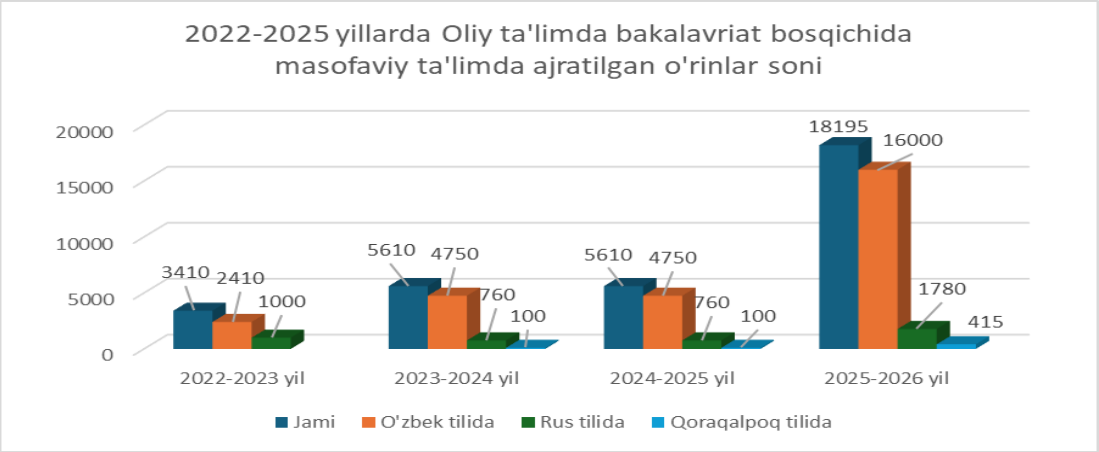

2-rasm. 2022-2023-o‘quv yilida O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalari bakalavriatining masofaviy ta’lim shakli bo‘yicha davlat buyurtmasi asosida o‘qishga qabul qilish parametrlari

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimida masofaviy ta’limni tashkil etishda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni hal etish yo‘llari:

Talabalarga masofaviy ta’lim platformasi haqida atroflicha ma’lumot berilmasdan o‘qish jarayoni boshlangan. Bu esa, o‘z navbatida, talabalar o‘rtasida ko‘plab tushunmovchiliklarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Masofaviy ta’lim shaklida ko‘plab dars soatlari talabalar ish vaqtiga to‘g‘ri kelib qolayotgani ular uchun qator qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda. Masofaviy ta’lim ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olish shakli ekanligini inobatga olsak, dars soatlari vaqtini talabalar ish vaqti bilan muvofiqlashtirish zarurati tug‘ilmoqda.

Ko‘plab platformalarda dars mashg‘ulotlarini interaktiv shakllarda olib borishning imkoni yo‘q. Masofaviy ta’lim platformalarining dizayn jihatdan sodda ishlab chiqilgani va interaktiv kontentlarning yetishmasligi talabalar o‘qishga bo‘lgan qiziqishini pasaytirmoqda.

Platformada har bir o‘quv kursi bo‘yicha o‘zaro muloqotni ta’minlovchi kichik guruhlarni tashkil qilib bo‘lmaydi. Bu esa talabalar o‘rtasida o‘zaro muloqotning kamayishiga olib kelmoqda.

Talabalarning deyarli yarmi masofaviy ta’lim markazi faoliyatidan bexabar qolmoqda. Juda cheklangan miqdordagi talabalargina muammo yuzaga kelganda markazga murojaat qilayotganligi ushbu markaz amalda masofaviy ta’limning asosiy tuzilmasi maqomiga hali erishmaganidan dalolat beradi.

Aksariyat oliy ta’lim muassasalari bir guruhda ta’lim olishi kerak bo‘lgan talabalar sonining belgilangan me’yoriga rioya qilmayapti. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi “Maxsus elektron tizim orqali ayrim faoliyat turlarini litsenziyalash tartibi to‘g‘risida”gi Nizomida guruhdagi ta’lim oluvchilar soni 25 nafardan oshmasligi belgilangan bo‘lsa-da, 30 nafardan ortiq talabadan iborat guruhlarning mavjudligi ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Mamlakatimizning chekka hududlarida internet aloqasi bilan bog‘liq texnologik muammolar hanuz dolzarb bo‘lib qolayotgani shu hududlarda yashovchilarning masofaviy ta’lim olish imkoniyatlarini cheklamoqda. Bu holat respondentlarning fikrlarida ham o‘z aksini topgan.

Xulosalar va tavsiyalar. Tahlil etilgan tajribalar asosida masofaviy ta’limning kelajagini shakllantiruvchi quyidagi asosiy xulosalarni ajratish mumkin:

Qaytarilmas o‘sish: Pandemiya masofaviy ta’limni global tizimning asosiy qismiga aylantirdi. U endi shunchaki majburiyat emas, balki talabalar tomonidan afzal ko‘riladigan ta’lim shakliga aylandi.

Iqtisodiy ahamiyat: Masofaviy ta’lim ta’lim xizmatlari eksporti, ish o‘rinlari yaratish va milliy iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Yakunlash ko‘rsatkichlari muammosi: Yuqori talaba qoniqishiga qaramay, bitirish ko‘rsatkichlari an’anaviy ta’limga nisbatan past bo‘lishi mumkin. Bu muammoni hal qilishda o‘zaro aloqa, murabbiylik va tuzilgan yordam tizimlarining roli hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Raqamli tafovutning dolzarbligi: Texnologik infratuzilma rivojlanishiga qaramasdan, internet va qurilmalarga teng kirish imkoniyatining yo‘qligi jiddiy to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Yuqorida keltirilgan tajribalar va xulosalardan kelib chiqib, masofaviy ta’limni yanada rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

Raqamli tenglikni ta’minlash: Hukumatlar va ta’lim muassasalari internet va raqamli qurilmalarga kirishni kengaytirish, ayniqsa kam ta’minlangan aholi guruhlari uchun maqsadli subsidiyalar va raqamli savodxonlik dasturlari orqali ustuvor vazifa sifatida belgilashi kerak.

Pedagogik dizaynni takomillashtirish: Onlayn kurslar interaktivlikni, o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi muntazam muloqotni, hamda murabbiylik tizimlarini o‘z ichiga olgan holda loyihalashtirilishi kerak. Bu bitirish ko‘rsatkichlarini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Sifatni ta’minlash va akkreditatsiya tizimlarini mustahkamlash: Onlayn ta’limning akademik darajasini va malakalarining tan olinishini ta’minlash uchun qat’iy akkreditatsiya standartlari va sifatni nazorat qilish mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim.

Gibrid modellarni qo‘llash va moslashuvchanlikni rivojlantirish: To‘liq onlayn va gibrid ta’lim modellarini rivojlantirish, talabalarning turli ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi.

AI va ilg‘or texnologiyalarni integratsiya qilish: Sun’iy intellektdan an’anaviy ta’lim, avtomatlashtirilgan baholash va moslashuvchan kontentni taqdim etishda foydalanish kerak. Bunda texnologiya insoniy aloqa o‘rnini emas, balki uni to‘ldirishini ta’minlash muhimdir.

O‘qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish: Masofaviy ta’lim texnologiyalari va pedagogikasi bo‘yicha o‘qituvchilar uchun uzluksiz ta’lim va qo‘llab-quvvatlash tizimlarini joriy etish zarur.

Ushbu tavsiyalar masofaviy ta’limni shunchaki texnologik xizmatdan farqli o‘laroq, iqtisodiy o‘sish, ishchi kuchining raqobatbardoshligini oshirish va global hamkorlikka hissa qo‘shishga qodir strategik milliy aktiv sifatida ko‘rib chiqishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF-5953-son “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktabrdagi 559-son “Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ta’lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 15-iyundagi F-60-son “2022-2023-o‘quv yili uchun davlat oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga qabul qilishning davlat buyurtmasi parametrlari to‘g‘risida” Farmoyishi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi “Maxsus elektron tizim orqali ayrim faoliyat turlarini litsenziyalash tartibi to‘g‘risida”gi Nizomi.

5. Karimova S.H. Sun’iy intellekt asosida informatika darslarini o‘qitishning xalqaro tajribalari va ularni O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari / Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o‘rni va rivojlanish omillari. 1/25, 07.2025.

6. Маматалиев Т. Масофавий таълим: таълимнинг янги имкониятлари. Методик қўлланма / – Т.: “Yetakchi nashriyoti”, 2024 й. – 28 б.

7. Ибрагимов И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / И. М. Ибрагимов. – 2-е изд., стер. – М. : Издат. центр “Академия”, 2005. – 336 с.

8. Lagging digital literacy among 14-year-olds across the EU, study finds. URL: https://education.ec.europa.eu/news/lagging-digital-literacy-among-14-year-olds-across-the-eu-study-finds

THE EVOLUTION OF ESL/EFL IN UZBEK UNIVERSITIES SINCE 2016: REFORMS, RESOURCES, AND GLOBAL PARTNERSHIPS

Kulmirov Jonibek G‘ulomiddin o‘g‘li,
independent researcher at
Uzbek State University of World Languages
kulmirovdzonibek@gmail.com

The followings deal with a factual overview of new public and private universities established in Uzbekistan, highlighting a definitive policy shift towards internationalization through English-Medium Instruction (EMI) in recent years. It presents data detailing each institution's language of instruction, academic focus, and key international features. The analysis confirms that these new institutions, supported by foreign partnerships and aligned with government mandates, prioritize English proficiency in STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) and IT fields—to enhance graduate competitiveness in the global job market. Additionally, the paper covers data on recent decrees and measures on improving the level of teaching foreign languages.

Keywords: *new universities, English-Medium Instruction (EMI), international collaboration, STEM education, public-private institutions, global competitiveness, Multilingual Options, Mandate.*

ЭВОЛЮЦИЯ ESL/EFL В УЗБЕКСКИХ УНИВЕРСИТЕТАХ С 2016 ГОДА: РЕФОРМЫ, РЕСУРСЫ И ГЛОБАЛЬНОЕ ПАРТНЁРСТВО

В данной статье содержится фактический обзор новых государственных и частных университетов, созданных в Узбекистане, который подчёркивает определённый сдвиг политики в сторону интернационализации посредством обучения на английском языке (EMI) в последние годы. В ней представлены данные об основном языке обучения, академической направленности и ключевых международных характеристиках. Анализ подтверждает, что эти новые учебные заведения, поддерживаемые зарубежными партнёрствами и соответствующие государственным требованиям, уделяют первостепенное внимание владению английским языком в областях STEM (естественные науки, технологии, инженерия и математика) и IT, что способствует повышению конкурентоспособности выпускников на мировом рынке труда. Кроме того, была предоставлена информация о ряде нормативных документов, принятых в последние годы для повышения качества обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: *новые университеты, обучение на английском языке, международное сотрудничество, образование в области STEM, государственно-частные учреждения, глобальная конкурентоспособность, многоязычные опции, государственный мандат.*

2016-YILDAN KEYINGI O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA ESL/EFL RIVOJLANISHI: ISLOHOTLAR, RESURSLAR VA GLOBAL HAMKORLIK

Ushbu maqolada O‘zbekistonda tashkil etilgan yangi davlat va xususiy universitetlar haqida faktik ma’lumotlar keltirilgan bo‘lib, so‘nggi yillarda ingliz tilida ta’lim berish (EMI) orqali xalqarolashtirish siyosatida yuz bergan muayyan o‘zgarishlar ta’kidlanadi. Unda asosiy ta’lim tili, akademik yo‘nalish va asosiy xalqaro xususiyatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar taqdim etilgan. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, xorijiy hamkorlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan va davlat talablariga javob beradigan ushbu yangi ta’lim muassasalari STEM (tabiiy fanlar, texnologiyalar, muhandislik va matematika) hamda IT sohalarida ingliz tilini o‘zlashtirishga ustuvor ahamiyat berishmoqda. Bu esa bitiruvchilarning jahon mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, so‘nggi yillarda chet tillarini o‘qitish sifatini oshirish bo‘yicha qabul qilingan bir qator me’yoriy hujjatlar haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: *yangi universitetlar, ingliz tilida ta’lim, xalqaro hamkorlik, STEM ta’limi, davlat-xususiy muassasalar, global raqobatbardoshlik, ko‘p tilli imkoniyatlar, davlat vazifasi.*

Introduction. The educational landscape of Uzbekistan is resonating with a new voice: the growing prominence of English. Driven by a nationwide strategy for modernization and global integration, the government in Tashkent has undertaken a sweeping reform of its foreign language education system. This initiative goes far beyond extending English class hours; it represents a fundamental paradigm shift toward

integrating English-Medium Instruction (EMI) across all levels of education, from elementary schools to leading universities. By teaching core subjects such as science, technology, and economics in English, Uzbekistan seeks to eliminate linguistic barriers that have long restricted international opportunities for its youth.

Review of literary sources. Global partnerships have been central to this transformation. Uzbek universities now collaborate with international institutions such as Webster University, the British Council, and U.S. Embassy programs. These partnerships support teacher exchanges, dual-degree programs, and accreditation. Initiatives like the English-Speaking Nation program have introduced native-speaking instructors and provided CELTA and TESOL certification opportunities for local teachers. Universities such as New Uzbekistan University and Inha University in Tashkent already deliver full EMI programs, while others are gradually expanding their English-based courses to align with the government’s goal of reaching 30% EMI by 2030.

The digital revolution has accelerated these reforms. Platforms like Moodle, ZiyoNET, and Kundalik are widely adopted, while AI-based tools such as Grammarly and Duolingo complement classroom instruction. Students and lecturers are encouraged to engage with Coursera and edX, and English-language research publications in Scopus and Web of Science have become benchmarks for academic success.

Textbooks from leading publishers such as Cambridge and Oxford have replaced outdated resources, while domestic institutions like the Uzbek State World Languages University (UzSWLU) have produced CEFR-aligned materials. Specialized courses in English for Specific Purposes (ESP) and English for Academic Purposes (EAP) are also increasingly available.

Nonetheless, challenges persist. Rural institutions often lag behind urban centers in terms of resources and trained educators. Many teachers still struggle with modern methodologies, and students face limited immersion opportunities outside the classroom. Ongoing reforms, such as requiring B2–C1 proficiency for university lecturers and expanding study-abroad opportunities, aim to close these gaps.

This shift underscores Uzbekistan’s determination to prepare its youth for global engagement. With millions of children enrolled in primary schools, demand for skilled English teachers continues to grow. By blending its multilingual heritage with forward-looking language policies, Uzbekistan is ensuring that the next generation is equipped with the linguistic and cultural tools necessary to succeed internationally.

Foreign language education reform in uzbekistan (2016–2025).

A Decade of Change

Between 2016 and 2025, Uzbekistan’s foreign language education system has undergone an extraordinary transformation, marking a clear departure from Soviet-era traditions and embracing international standards. Following President Mirziyoyev’s election in 2016, the government placed English proficiency at the center of national modernization efforts, while also sustaining Russian and introducing additional world languages.

Research methodology. The reform process unfolded in phases. The foundation years (2016–2017) focused on establishing policies, while 2018–2020 brought structural changes through initiatives such as the English-Speaking Nation program and the creation of elite Presidential Schools. CEFR standards were introduced, teachers underwent retraining, and English began to be taught from earlier grades. The acceleration phase (2021–2023) saw English made compulsory from Grade 1, ambitious EMI targets set for universities, and the rapid expansion of digital learning platforms – a trend intensified by the COVID-19 pandemic.

By 2025, reforms emphasize quality assurance and addressing gaps in implementation. Standardized assessments have been rolled out, more language options (including Chinese and Korean) introduced, and international partnerships expanded. Achievements include a fully modernized curriculum, universal access to English across all education levels, and significantly improved teacher preparation. Yet, challenges remain—particularly in balancing regional disparities, ensuring consistent teacher quality, and protecting cultural heritage while advancing global language acquisition.

Looking forward, Uzbekistan’s agenda includes strengthening content-based instruction, broadening study-abroad opportunities, and refining localized teaching methodologies. This decade of reform has reshaped the nation’s language education system, creating new pathways for global engagement while acknowledging the complexities of large-scale reform in a rapidly evolving context. Its long-term success will play a decisive role in shaping Uzbekistan’s position in the international knowledge economy.

STEM in Uzbekistan. In Uzbekistan, STEM education – which stands for Science, Technology, Engineering, and Mathematics – has become a central focus of educational reforms and modernization policies. The government views STEM not only as a way to improve the quality of education but also as a

strategic tool to prepare young people for participation in the global knowledge economy and to foster innovation within the country.

Over the past decade, significant steps have been taken to integrate STEM principles into the education system. The establishment of Presidential Schools, specialized STEM schools, and creative schools has provided talented students with advanced training in mathematics, natural sciences, computer science, and engineering. These institutions are equipped with modern laboratories, digital technologies, and internationally recognized curricula, often developed in collaboration with foreign universities and educational organizations.

Analysis of obtained results. The Uzbek government has also introduced coding, robotics, and digital literacy programs starting from primary and secondary education. This early exposure is designed to nurture creativity, problem-solving skills, and technological competence among students. International partnerships play a crucial role as well; universities such as INHA University in Tashkent, Turin Polytechnic University, and Westminster International University offer STEM-related programs aligned with global standards, while collaborations with countries like South Korea, Japan, Germany, and the United States bring expertise in digital technologies and engineering.

Teacher training is another priority. Special programs are underway to prepare educators in STEM fields through advanced professional development, exposure to international practices, and digital learning platforms. The government has also promoted digital resources, e-learning platforms, and interactive teaching materials to make STEM subjects more accessible and engaging.

In addition, Uzbekistan has launched initiatives to connect STEM education with entrepreneurship and innovation. Students are encouraged to participate in start-up competitions, hackathons, and research projects that apply STEM knowledge to real-world challenges. These opportunities are supported by new technoparks and innovation hubs, which provide young innovators with mentorship, funding, and infrastructure.

Overall, STEM in Uzbekistan is more than just an academic direction – it represents a national strategy to cultivate highly skilled specialists who can contribute to the country’s digital transformation, industrial development, and scientific progress. By prioritizing STEM, Uzbekistan is investing in a future workforce capable of meeting the demands of a rapidly changing global economy.

Common features of newly established public and private universities in Uzbekistan. International collaboration is another unifying feature. Both public and private universities maintain strong partnerships with foreign institutions in countries such as the United States, the United Kingdom, South Korea, Singapore, and India. These collaborations often result in dual-degree programs, academic exchange opportunities, and internationally recognized accreditation, giving students access to a truly global education.

In terms of pedagogy, the new institutions emphasize modern teaching methodologies that prioritize student-centered approaches. Problem-Based Learning (PBL), project work, case studies, and interactive seminars are replacing traditional rote memorization. Curricula have also been updated to align with international standards, covering areas such as digital finance, entrepreneurship, data science, intercultural communication, and applied linguistics.

Faculty recruitment highlights another shared feature. Both sectors are increasingly attracting international professors while retraining local instructors in contemporary teaching methods, ensuring that students are exposed to diverse perspectives and expertise.

Strong connections with industry are also a hallmark of these institutions. Through internships, practical training, and collaborations with private companies and government agencies, universities are focused on producing graduates who are immediately employable and competitive in the job market. This is supported by modern infrastructure, including newly built campuses, digital learning platforms, research laboratories, and IT-equipped classrooms.

Another common feature is the opportunity to obtain globally recognized qualifications. Many institutions provide double-degree programs or internationally accredited diplomas, significantly expanding career and academic opportunities for graduates abroad. This is further reinforced by government support through scholarships such as El-Yurt Umidi and Presidential Grants, which make these opportunities accessible to talented students.

Finally, while English is the dominant medium, these universities also foster multilingualism by encouraging students to learn additional global languages such as German, Korean, Chinese, and Arabic.

Overall, the shared features of Uzbekistan’s new public and private universities – English-medium instruction, global partnerships, modern pedagogy, industry connections, and government backing – demonstrate a unified vision of preparing graduates to succeed in an increasingly interconnected and competitive world.

New public and private universities. Uzbekistan’s higher education sector reflects this linguistic and academic shift, with newly established universities placing English at the center of instruction. While public universities such as New Uzbekistan University and the Digital University emphasize STEM and technological fields, private institutions like Amity and Webster follow international higher education models. Together, they aim to prepare graduates for global competitiveness.

The newly established public and private universities in Uzbekistan share a number of common features that reflect the country’s broader strategy of educational modernization and internationalization. A defining characteristic is the widespread adoption of English-Medium Instruction (EMI), particularly in fields such as science, technology, business, and international relations. This marks a significant departure from earlier reliance on Uzbek and Russian as primary languages of instruction and aims to prepare students for global academic and professional environments.

Public Universities

Tashkent International University of Education (TIUE)

- ✓ Background: Founded in 2023, designed as an internationally oriented public university.
- ✓ Teaching Approach: Student-centered learning, PBL, project work, workshops, and discussions; emphasis on critical thinking.
- ✓ Curriculum: Offers programs in Philology, Economics, Software Engineering, and Medicine, developed with international experts. Strong focus on CELTA and TESOL for future teachers.
- ✓ Privileges: International faculty, English as the primary instructional language, and partnerships with universities in the UK, USA, and South Korea.

Tashkent State University of Economics (TSUE) – New Model

- ✓ Background: A restructured institution serving as a model for others.
- ✓ Teaching Approach: Case studies, business simulations, and internships, preparing graduates for the labor market.
- ✓ Curriculum: Modernized with digital finance, e-commerce, and foreign language integration.
- ✓ Privileges: Double-degree programs with European and Asian universities; strong corporate connections for job placement.

Revitalized Philology Institutions

- ✓ Example: UzSWLU has been fully modernized.
- ✓ Teaching Approach: Communicative Language Teaching (CLT) with debates, presentations, role-plays, and digital tools.
- ✓ Curriculum: Translation technologies, intercultural communication, and specialized language studies.
- ✓ Privileges: Mandatory study abroad programs, government scholarships, and expanded language offerings (Chinese, Japanese, Arabic, etc.).

Private Universities

Amity University Tashkent

- ✓ Branch of India’s Amity network, offering business, IT, and international relations programs.
- ✓ Curriculum mirrors the parent university, with English as the language of instruction.
- ✓ Privileges include international degree recognition and global exchange options.

Webster University Tashkent

- ✓ U.S. branch offering liberal arts education with small classes, interactive methods, and a global core curriculum
- ✓ Privileges include U.S. accreditation, multicultural student community, and mobility within Webster’s campuses worldwide.

Management Development Institute of Singapore (MDIS) Tashkent

- ✓ A collaboration with Singapore focusing on business and management education.
- ✓ Known for its rigorous, structured academic model with strong practical applications.
- ✓ Privileges include strong employment outcomes and connections to Asian business hubs.
- ✓ Common Features of New Universities:
- ✓ English as the primary instructional medium.
- ✓ Internationally recognized degrees and double-diploma opportunities.
- ✓ State-of-the-art infrastructure and digital resources.
- ✓ Industry-linked curricula ensuring employability.
- ✓ Government support through scholarships and grants.

A push for the enhancement of language teaching. In recent years, the government of Uzbekistan has taken extensive measures to promote both the Uzbek state language and foreign language learning, reflecting the country’s broader educational and cultural modernization agenda.

A major milestone was reached in October 2020, when President Shavkat Mirziyoyev signed a decree adopting the State Language Development Concept (2020–2030). This policy framework seeks to expand the role of Uzbek in education, administration, and public life. Among its initiatives are the designation of October 21 as Uzbek Language Day, the expansion of Uzbek-language groups in preschools to 72 percent by 2025 and 80 percent by 2030, and the increase of Uzbek instruction in general education from 84 to 110 hours per week. The government also plans to expand university Uzbek language departments from 84 to 120 by 2025 and 140 by 2030. In addition, resources such as the Latin-script National Encyclopedia, comprehensive dictionaries, mobile applications for language learning, and teaching tools for foreigners are being developed. A national certification system for Uzbek language proficiency was launched in 2021, initially targeting public servants, and the Uzbek Language Development Fund was established to produce reference materials and digital resources. More recently, a linguistic review system has been implemented to ensure that draft laws comply with literary Uzbek standards.

The government has also introduced strong incentives for teachers. Starting from February 1, 2025, certified Uzbek language and literature teachers are entitled to a 50 percent salary bonus, encouraging professional growth and raising the status of educators in the field.

Overall, these reforms demonstrate a dual strategy: promoting Uzbek as a unifying state language while simultaneously fostering multilingualism as a means of integration into the global economy. By combining legal frameworks, teacher incentives, international partnerships, and digital learning initiatives, Uzbekistan is working to transform language education into a central pillar of its national development.

Recent official decrees and policy measures.

Presidential Decree PP-2909 (2017):

- Introduced IELTS/TOEFL preparation programs.
- Established specialized language schools.
- Expanded international partnerships.
- Required B2 English proficiency for graduates in specific fields.

Presidential Decree PP-4707 (2021):

- Expanded preschool English education from age five.
- Introduced CLIL (Content and Language Integrated Learning) in select schools.
- Enhanced digital learning through online platforms and interactive tools.
- Strengthened teacher recruitment standards and certification processes.

Resolution PQ-5115 (2022): “On the Accelerated Development of Foreign Language Learning”

- Introduced higher salaries for certified English teachers to strengthen recruitment and retention.
- Expanded the English-Speaking Nation initiative in partnership with the U.S. Embassy.
- Set mandatory English proficiency standards for government employees.
- Encouraged study-abroad opportunities for both students and educators.

Conclusion. Alongside strengthening the state language, Uzbekistan is prioritizing foreign language education as part of its strategy to prepare globally competitive graduates. In 2021, the government established the Agency for Promoting Foreign Language Learning to oversee teacher training, curriculum, and textbooks. The President also declared that all educational institutions must graduate students fluent in at least two foreign languages. To support this, certified foreign language teachers now receive salary increments of up to 50 percent, their certification costs are reimbursed, and proficiency requirements are tied to recruitment. Furthermore, Uzbekistan has set a goal of engaging 2,000 foreign language specialists by 2025, scaling up from 500 in 2023.

At the school level, multilingual programs are expanding rapidly. In the 2024–2025 academic year, 356 schools introduced secondary foreign languages such as English, German, French, Korean, Japanese, and Chinese, compared with 208 schools in previous years. International cooperation plays a significant role: the U.S. government has supported English teaching through teacher training and exchange, investing over $31 million since 2018 and helping more than 18,000 English teachers. The Uzbekistan Education for Excellence Program (2019–2024), supported by USAID and RTI, provided over 820,000 textbooks and trained nearly 9,600 teachers in Uzbek language arts and English as a foreign language.

In early 2025, the government also launched innovative youth-oriented initiatives to expand access to foreign languages. These include interest-free loans of up to 120 million UZS for young entrepreneurs to open language centers, a “2+6” tuition model where students pay for only two months while the state covers

the next six, and the integration of online courses through Coursera**,** including modules on artificial intelligence in education.

References:

1. Admiraal, W., Westhoff, G., & de Bot, K. (2006). Evaluation of bilingual secondary education in the Netherlands: Students' language proficiency in English. // Educational Research and Evaluation, 12(1), 75-93. https://doi.org/10.1080/13803610500392160
2. Bruner, J. (1983). Child's talk: Learning to use language. Norton.
3. Dalton-Puffer, C. (2007). Discourse in content and language integrated learning (CLIL) classrooms. John Benjamins.
4. Howatt, A. P. R. (1984). A history of English language teaching. Oxford University Press.
5. Kelly, L. G. (1969). 25 centuries of language teaching. Newbury House.
6. Piaget, J. (1926). The language and thought of the child. Harcourt, Brace & World.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2009). Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). Cambridge University Press.
8. Vygotsky, L. S. (1934). Thought and language. MIT Press.
9. Republic of Uzbekistan. (2012). On measures to further improve the system of teaching foreign languages (Presidential Decree No. PP-1875). Lex.uz. https://lex.uz
10. Ministry of Public Education of Uzbekistan. (2016). Statistical data on primary education. https://www.uzedu.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTINI RIVOJLANTISH DASTURINI ISHLAB CHIQISHDA PEDAGOGIK JAMOA FAOLIYATINI LOYIHALASHTIRISHNING O‘RNI

Xaitova Yulduz Saitovna,
Turon universiteti dotsenti
Mahmudova Sitora Jamoliddin qizi,
Turon universiteti pedagogika nazariyasi va tarixi mutaxassisligi magistranti

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarini rivojlantirish bugungi kunda ta’lim tizimining eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u bolalarning har tomonlama kamol topishi va kelajakdagi ta’lim bosqichlariga tayyorlanishini ta’minlaydi. Ushbu jarayonda pedagogik jamoa faoliyatini samarali loyihalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Loyihalash jarayoni ta’lim dasturlarining mazmuni, metodik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va tarbiyaviy ishlarda hamkorlikni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Pedagogik jamoa faoliyatini rejalashtirishda bolaning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individual va differensial yondashuvni qo‘llash muhimdir. Ushbu tadqiqotda pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishning samarali strategiyalari tahlil qilinib, ularning maktabgacha ta’lim tizimida sifatli o‘zgarishlar keltirib chiqarish imkoniyatlari yoritib beriladi. Natijada ta’lim jarayonining mazmuni boyiydi, bolalarning ijtimoiylashuvi, jismoniy va intellektual rivojlanishi uchun qulay muhit yaratiladi.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, loyihalashtirish, ta’lim strategiyalari, tarbiya, metodik yondashuv, ota-onalar hamkorligi, sifatli ta’lim.*

РОЛЬ ПРОЕКТИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО КОЛЛЕКТИВА В РАЗРАБОТКЕ ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Развитие дошкольных образовательных организаций является одним из важнейших направлений современной системы образования, обеспечивая всестороннее развитие детей и их подготовку к последующим этапам обучения. Эффективное проектирование деятельности педагогического коллектива имеет большое значение в этом процессе. Процесс проектирования включает в себя содержание образовательных программ, методические подходы, инновационные технологии и формирование сотрудничества в воспитательной работе. При планировании деятельности педагогического коллектива важно учитывать возрастные и психологические особенности ребёнка, использовать индивидуально-дифференцированный подход к образовательному процессу. В данном исследовании анализируются эффективные стратегии проектирования деятельности педагогического коллектива, и выделяется их потенциал для качественных изменений в системе дошкольного образования. В результате обогащается содержание образовательного процесса, создаётся благоприятная среда для социализации, физического и интеллектуального развития детей.

Ключевые слова: *дошкольное образование, проектирование, образовательные стратегии, воспитание, методический подход, родительское сотрудничество, качественное образование.*

THE ROLE OF DESIGNING THE ACTIVITIES OF THE PEDAGOGICAL TEAM IN DEVELOPING A PROGRAM FOR THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATION

The development of preschool educational organizations is one of the most important areas of the education system today, ensuring the comprehensive development of children and their preparation for future stages of education. Effective design of the activities of the pedagogical team is of great importance in this process. The design process includes the content of educational programs, methodological approaches, innovative technologies and the formation of cooperation in educational work. When planning the activities of the pedagogical team, it is important to take into account the age and psychological characteristics of the child, to use an individual and differentiated approach to the educational process. This study analyzes effective strategies for designing the activities of the pedagogical team and highlights their potential for bringing about qualitative changes in the preschool education system. As a result, the content of the

educational process is enriched, a favorable environment is created for the socialization, physical and intellectual development of children.

Keywords: *preschool education, design, educational strategies, upbringing, methodological approach, parental cooperation, quality education.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining poydevori hisoblanadi. Zero, insonning shaxs sifatida shakllanish jarayoni ilk bolalik davridan boshlanadi va aynan shu davrda olingan bilim, ko‘nikma va tarbiyaviy tajribalar uning kelgusidagi hayot yo‘lini belgilashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, bugungi kunda davlatimiz ta’lim siyosatida maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilish, uni rivojlantirishning samarali dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari nafaqat bolalarga bilim va tarbiya beruvchi maskan, balki ularni ijtimoiy hayotga tayyorlovchi, mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiruvchi muassasa sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarini rivojlantirish dasturini ishlab chiqish jarayonida pedagogik jamoa faoliyatini puxta loyihalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jamoa – bu nafaqat tarbiyachilar, balki metodistlar, psixologlar, musiqa va jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, ma’muriyat hamda ota-onalar bilan uzviy hamkorlik qiluvchi mutaxassislar jamoasidir. Ularning birgalikdagi faoliyatini samarali tashkil etish, har bir a’zoning vazifalarini aniq belgilash va o‘zaro hamkorlikni mustahkamlash orqali ta’lim jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi.[2]

Mazkur mavzuning dolzarbligini ta’kidlash zarur. Bugungi globallashuv va tezkor axborot asrida bolalarning trategic al salohiyati, ijtimoiy faolligi va ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylanmoqda. Ta’limning ilk bosqichini tashkil etuvchi maktabgacha ta’lim sohasi esa ushbu jarayonning boshlang‘ich halqasidir. Agar ushbu davrda to‘g‘ri metodlar asosida ta’lim-tarbiya berilsa, bola kelgusida maktab ta’limiga va jamiyat hayotiga puxta tayyor bo‘ladi. Shuning uchun ham maktabgacha ta’limni rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda ilmiy asoslangan yondashuv, zamonaviy trategic texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo‘llash talab etiladi.

Pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishning ahamiyati shundaki, u tashkilot ichidagi barcha bo‘g‘inlarning o‘zaro uyg‘unlashuvini ta’minlaydi. Masalan, tarbiyachining faoliyati metodist tomonidan uslubiy jihatdan qo‘llab-quvvatlansa, psixolog bolaning individual psixik xususiyatlarini aniqlaydi va shu asosda tarbiyaviy jarayonni yo‘naltiradi. Ma’muriyat esa umumiy boshqaruv va tashkiliy ishlarni amalga oshiradi, ota-onalar bilan muntazam aloqa olib boradi. Demak, bu jarayon ko‘plab subyektlarning birlashgan faoliyatidan iborat bo‘lib, ularni yagona dastur asosida boshqarish va samarali tashkil qilish zarur.[3]

Shuningdek, loyihalashtirish jarayonida xalqaro tajriba ham tra ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta’lim tizimi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, tabiatga mehr uyg‘otish, sog‘lom turmush tarziga o‘rgatish kabi ko‘plab yo‘nalishlarda shakllantirilgan. Bu tajribalarni o‘zlashtirish, ammo ularni milliy qadriyatlar, urf-odatlar va mentalitetdan kelib chiqqan holda tatbiq etish samarali natija beradi. Shu bois, har bir rivojlantirish dasturi milliy xususiyatlarga mos holda ishlab chiqilishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi yana shunda namoyon bo‘ladiki, bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sifatni oshirishga qaratilgan ko‘plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, davlat-xususiy sheriklik asosida yangi tashkilotlar barpo etilmoqda, pedagoglarning malakasini oshirish bo‘yicha maxsus kurslar tashkil qilinmoqda, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar keng joriy qilinmoqda. Ammo bu jarayonning samaradorligi, avvalo, trategic jamoaning o‘zaro hamkorlikdagi puxta loyihalashtirilgan faoliyatiga bog‘liq.

Maktabgacha ta’lim tashkilotining rivojlantirish dasturi — bu faqatgina ta’lim mazmuni bilan chegaralanmaydi. U, avvalo, ta’lim muhitini, moddiy-texnik bazani, psixologik iqlimni va jamoaning kasbiy salohiyatini ham o‘z ichiga oladi.

Shu bilan birga, trategic jamoaning faoliyati nafaqat ichki jarayonlarga, balki tashqi omillarga ham bog‘liqdir. Masalan, ota-onalarning ta’lim jarayoniga qiziqishi va faol ishtiroki, mahalla va jamoatchilikning qo‘llab-quvvatlashi, davlat tomonidan yaratilayotgan sharoitlar — bularning barchasi jamoa faoliyatini samarali tashkil etishda muhim omillar hisoblanadi. Shu sababli, loyihalashtirish jarayonida keng qamrovli ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaraladi.

Ta’lim jarayonida jamoaviy boshqaruv, innovatsion trategic texnologiyalarni joriy etish, ijtimoiy-pedagogik hamkorlik kabi ilmiy tushunchalarni chuqur o‘rganishga imkon beradi. Amaliy jihatdan esa, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining faoliyatini takomillashtirish, bolalarning ta’lim va tarbiya jarayonini yuqori sifat darajasiga olib chiqish, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish imkoniyatlarini ochib beradi.

Shu o‘rinda, tadqiqot mavzusining maqsad va vazifalarini ham belgilash mumkin. Maqsad — maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirishning nazariy asoslarini aniqlash va amaliyotda qo‘llash bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdir. Vazifalar esa: jamoa faoliyatini tashkil etishning zamonaviy usullarini o‘rganish, milliy va xorijiy tajribani tahlil qilish, samarali strategiyalarni ishlab chiqish hamda ularni dasturiy asosda joriy etishdan iborat.

Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishda trategic jamoa faoliyatini puxta loyihalashtirish bugungi kunda ta’lim islohotlarining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Zero, puxta ishlab chiqilgan dastur asosida amalga oshirilgan trategic jamoa faoliyati bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratadi, ularni kelgusidagi ta’lim bosqichlariga muvaffaqiyatli tayyorlaydi va sog‘lom, bilimli, ma’naviy barkamol avlodni voyaga yetkazishga xizmat qiladi.[4]

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish uchun ilmiy tadqiqot metodologiyasini to‘g‘ri tanlash muhim hisoblanadi. Chunki metodologiya nafaqat tadqiqotning umumiy yo‘nalishini, balki unda qo‘llaniladigan usullar, tahlil shakllari va xulosalarning ishonchliligini ham belgilab beradi. Ushbu tadqiqotda bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalanish ko‘zda tutilgan.

Birinchidan, tizimli yondashuv asosiy metod sifatida tanlandi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim bo‘lgani sababli, uni yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish zarur. Tizimli yondashuv orqali trategic jamoa faoliyatining turli elementlari: o‘quv-tarbiyaviy jarayon, pedagoglarning malakasi, ota-onalar bilan hamkorlik, boshqaruv mexanizmlari va bolalarning rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi.

Ikkinchidan, tarixiy-tahliliy metoddan foydalaniladi. Bu metod maktabgacha ta’lim tizimining tarixiy rivojlanishini, turli davrlarda qo‘llanilgan trategic yondashuvlarni va ularning bugungi kundagi ta’sirini o‘rganish imkonini beradi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim sohasida O‘zbekiston va xorijiy tajribalarni qiyosiy o‘rganish, ilg‘or tajribalarni tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Uchinchidan, trateg metodlar – so‘rovnoma, suhbat, kuzatuv va eksperimentdan foydalanish rejalashtiriladi. Pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishda mavjud muammolarni, ularning sabablarini va yechimlarini aniqlash uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatish va pedagoglar, ota-onalar hamda rahbarlar bilan suhbatlar olib trateg samarali natija beradi. Shuningdek, eksperimental tajribalar orqali jamoa faoliyatining loyihalashtirilgan shakllarini amalda sinab ko‘rish va ularning samaradorligini baholash mumkin.

To‘rtinchidan, trategic tahlil metodlari qo‘llaniladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining rivojlanish ko‘rsatkichlarini, pedagoglarning malaka oshirish jarayonlarini va bolalarning rivojlanish natijalarini trategic jihatdan o‘rganish, ularni umumlashtirish tadqiqotning ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishiga imkon yaratadi.

Beshinchidan, modellashtirish va loyihalashtirish metodlari tadqiqotning muhim qismi sifatida qo‘llanadi. Pedagogik jamoa faoliyatining namunaviy modelini ishlab chiqish, uni rivojlantirish dasturida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlash va keyinchalik uni amaliyotga tatbiq etish metodologiyaning markaziy bo‘limini tashkil qiladi.

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi ko‘p qirrali va kompleks bo‘lib, unda nazariy tahlil va amaliy tekshiruv uyg‘unlikda qo‘llaniladi. Bu esa trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirish jarayonini chuqur o‘rganish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Maktabgacha ta’lim sohasida ilmiy adabiyotlar va ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar ko‘plab manbalarda keng yoritilgan. Ularni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirish bo‘yicha ilmiy qarashlar turli davr va maktablar tomonidan turlicha izohlangan.

O‘zbekiston olimlari tomonidan so‘nggi yillarda maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan tadqiqotlar sezilarli darajada ko‘paydi. Jumladan, ta’lim sohasidagi islohotlar, trategic jarayonni modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, tarbiyachilarning malakasini oshirish masalalari ko‘plab ilmiy maqola va dissertatsiyalarda o‘z ifodasini topgan. Mahalliy tadqiqotchilar maktabgacha ta’limda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos metodikalar ishlab chiqish, o‘yin faoliyatini samarali tashkil etish va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirishga alohida e’tibor qaratgan.

Shuningdek, “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasi farmoyishlari kabi me’yoriy-huquqiy hujjatlar sohada davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi. Bu hujjatlar trategic jamoa faoliyatini rejalashtirish va loyihalashtirishda metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xorijiy olimlarning tadqiqotlari, xususan, Montessori, Piaget, Vygotskiy, Erikson va Dewey kabi pedagog va psixologlarning asarlari maktabgacha ta’lim nazariyasiga tra ta’sir ko‘rsatgan. Montessori

metodikasi bolalarning mustaqilligini va o‘z qobiliyatlarini erkin rivojlantirishni ta’minlasa, Piaget nazariyasi bolalarning kognitiv rivojlanish bosqichlarini tahlil qiladi. Vygotskiy esa ta’lim jarayonida ijtimoiy muhit va kattalar bilan muloqotning o‘rni muhimligini ta’kidlagan.

So‘nggi yillarda Yevropa va AQShda olib borilgan tadqiqotlarda maktabgacha ta’lim jarayonida trategic jamoa faoliyatini boshqarish, trategic rejalashtirish, jamoaviy hamkorlik va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish masalalari keng o‘rganilmoqda. Shu bilan birga, UNESCO, UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar maktabgacha ta’limni rivojlantirish bo‘yicha global dasturlar ishlab chiqib, ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar chop etib kelmoqda.

Mahalliy va xorijiy adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimi rivojlanish jarayonida xalqaro tajribadan faol foydalanmoqda. Ammo milliy an’analar va qadriyatlarni inobatga olgan holda trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirish bo‘yicha o‘ziga xos metodik yondashuvlar shakllanmoqda.

Masalan, xorijiy tajribada bolalarning individual qobiliyatlariga ko‘proq e’tibor qaratilsa, O‘zbekistonda kollektivlik, o‘zaro yordam va milliy qadriyatlarni tarbiyalash ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘zda tutilmoqda. Shu sababli, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirishda global tajribani milliy ta’lim muhitiga moslashtirish samarali natija beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirish jarayoni kompleks yondashuvni talab qiladi. Tizimli, trateg, modellashtirish va qiyosiy metodlar uyg‘unligida olib borilgan tadqiqotlar nafaqat nazariy xulosalar, balki amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Mahalliy va xorijiy adabiyotlarni solishtirish esa bizga xalqaro ilg‘or tajribani o‘z sharoitimizga moslashtirish va milliy ta’lim an’analarini rivojlantirish imkonini beradi.[2]

Natijalar. Maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishda trategic jamoa faoliyatini loyihalashtirish jarayoni ko‘p qirrali, izchil va tizimli yondashuvni talab etadi. Mazkur faoliyat nafaqat metodik, balki tashkiliy, psixologik va ijtimoiy omillarni ham qamrab oladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har qanday ta’lim dasturi o‘z natijasini ko‘proq jamoaning uyg‘un faoliyatiga, pedagoglarning o‘zaro hamkorligi va ijodkorligiga bog‘liq. Shu bois ushbu bo‘limda mavjud tajribalar, zamonaviy yondashuvlar va natijalarning chuqur tahlili o‘tkaziladi.

Maktabgacha ta’lim muassasalarida jamoaviy hamkorlik ta’lim sifatini oshirishda hal qiluvchi omillardan biridir. Chunki bunday hamkorlik nafaqat pedagoglarning individual faoliyatini muvofiqlashtiradi, balki ularning ijodkorligini qo‘llab-quvvatlaydi, tarbiyaviy jarayonda yagona trategic yo‘nalish yaratadi. Loyihalashtirish esa shu hamkorlikni tizimlashtiruvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval.

T/r	Tahlil jarayonida aniqlanishicha, samarali loyihalashtirilgan jamoa faoliyati quyidagi natijalarni beradi
1	Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkoniyati ortadi
2	Pedagoglarning malakasi oshadi va ular o‘z faoliyatini tahlil qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.
3	Ota-onalar bilan hamkorlikning yangi shakllari shakllanadi.
4	Bolalarning rivojlanish ko‘rsatkichlari izchil ravishda yaxshilanadi.

Turli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib borilgan kuzatish va tajribalar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishda aniq reja va maqsadlar belgilangan taqdirdagina kutilgan natijalarga erishish mumkin. Masalan, ayrim muassasalarda tarbiyaviy ishlarni loyihalashtirishda pedagoglarning imkoniyatlari, malakasi va bolalarning yosh xususiyatlari inobatga olinganda, ta’lim jarayonining samaradorligi sezilarli darajada oshgan.

Shuningdek, jamoaning ijodkorligi va tashabbuskorligi yuqori bo‘lgan muassasalarda bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlarning sifati ham yuqori bo‘ladi. Bu esa loyihalashtirish jarayonida ijodkorlik elementlarini kiritishning muhimligini ko‘rsatadi.

Loyihalashtirish jarayonida qo‘llanilgan strategik yondashuvlar ham tahlil qilindi. Jumladan:

Innovatsion yondashuvlar: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, multimedia resurslari orqali mashg‘ulotlarni boyitish bolalarning qiziqishini oshirib, ta’lim samaradorligini kuchaytirgan.

Hamkorlik yondashuvi: Ota-onalar, mahalla faollari va jamoatchilik bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali ta’lim dasturlari kengroq qamrovga ega bo‘lgan.

Individual yondashuv: Bolalarning qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos individual dasturlar ishlab chiqilganida ularning rivojlanish jarayoni tezlashgan.[3]

Tadqiqot doirasida olib borilgan monitoring natijalari shuni ko‘rsatdiki, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish ta’lim sifatini oshirishning asosiy shartlaridan biridir. Bunda eng muhim natija shundaki, pedagoglarning o‘zaro tajriba almashuvi kuchayadi, ular o‘z faoliyatini yanada tahliliy yondashuv asosida tashkil etadi.

Masalan, bir yil davomida loyihalashtirilgan ta’lim dasturi asosida ishlagan muassasalarda:

- Bolalarning lug‘at boyligi 20-25 foizga oshgani kuzatildi.
- Jismoniy rivojlanish ko‘rsatkichlari yaxshilandi.
- Bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasi yuqori bo‘ldi.
- Ota-onalarning ta’lim jarayoniga qiziqishi kuchaydi.

Loyihalashtirish jarayonida pedagoglarning uzluksiz malaka oshirib borishi katta ahamiyat kasb etadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, muntazam ravishda seminar, trening va amaliy mashg‘ulotlarda ishtirok etgan pedagoglar o‘z faoliyatini samaraliroq tashkil eta olgan. Bu esa loyihalashtirishda inson resurslarini to‘g‘ri boshqarishning muhimligini ko‘rsatadi.

Tahlillar davomida ayrim muammolar ham aniqlandi:

1. Pedagoglarning loyihalashtirish ko‘nikmalarining yetarli emasligi.
2. Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarining cheklanganligi.
3. Ota-onalarning hamisha faol ishtirok etmasligi.
4. Jamoa ichidagi ayrim kelishmovchiliklar.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi yo‘llar taklif etiladi:

- ✓ Pedagoglar uchun maxsus loyihalashtirish bo‘yicha treninglar tashkil etish.
- ✓ Ta’lim muassasalarini zamonaviy texnika va dasturiy ta’minot bilan boyitish.
- ✓ Ota-onalar bilan doimiy muloqotni yo‘lga qo‘yish va ular uchun ma’rifiy seminarlar o‘tkazish.
- ✓ Jamoa ichida o‘zaro ishonch va hurmatga asoslangan muhit yaratish.[6]

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantirish dasturlarini samarali ishlab chiqish bevosita pedagogik jamoa faoliyatini to‘g‘ri loyihalashtirishga bog‘liq. Bu jarayon quyidagi natijalarni beradi:

- ➢ Ta’lim jarayonining mazmuni sifat jihatidan boyiydi.
- ➢ Bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratiladi.
- ➢ Ota-onalar va jamoatchilikning ta’lim jarayoniga jalb etilishi ta’lim sifatini oshiradi.
- ➢ Pedagoglarning kasbiy salohiyati muntazam rivojlanadi.[8]

Shu tariqa, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish nafaqat muassasaning rivojlanish dasturini samarali amalga oshirishga, balki bolalarning kelajakdagi ta’lim bosqichlariga tayyorlanishiga ham zamin yaratadi.

Munozara. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarini rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish masalasi o‘zining dolzarbligi bilan ajralib turadi. Chunki bugungi kunda har bir mamlakatning kelajagi, uning intellektual salohiyati, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi bevosita ta’lim-tarbiyaning sifatiga bog‘liqdir. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi ta’lim jarayonining poydevori bo‘lgani bois, ushbu bosqichda qo‘llaniladigan strategiyalar va pedagogik jamoaning samarali faoliyati butun ta’lim tizimiga bevosita ta’sir etadi. Shu nuqtai nazardan, olib borilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish jarayoni nafaqat ta’lim mazmunini, balki uning tashkiliy, metodik va tarbiyaviy jihatlarini ham tubdan takomillashtirish imkonini beradi.

Avvalo, tadqiqot davomida aniqlangan eng muhim xulosalardan biri shundan iboratki, har qanday rivojlantirish dasturi, agar u ilmiy asoslangan holda ishlab chiqilmasa, uzoq muddatli natijaga erisha olmaydi. Pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish aynan mana shu ilmiy asoslanganlikni ta’minlaydi. Loyihalashtirish jarayonida jamoaning barcha a’zolari faol ishtirok etishi, ularning fikr-mulohazalari inobatga olinishi va umumiy maqsad sari yo‘naltirilgan jamoaviy harakat amalga oshirilishi muhim hisoblanadi. Bu esa dastur samaradorligini oshirish, uning amaliyotga tatbiq etilishida mavjud muammolarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi.

Ikkinchi muhim jihat shundaki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantirish dasturlarini samarali amalga oshirish uchun pedagoglarning kasbiy malakasini doimiy oshirib borish zarur. Tadqiqot davomida ko‘plab adabiyotlar tahlil qilinar ekan, ilg‘or xorijiy tajribalar ham shuni ko‘rsatadiki, pedagogik jamoa o‘z faoliyatini doimiy yangilab borishi lozim. Innovatsion metodikalar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish orqali jamoa faoliyati yanada samarali bo‘ladi. Shu boisdan, loyihalashtirish jarayonida pedagoglarning malakasini oshirish, ular uchun maxsus trening va seminarlarni tashkil etish, zamonaviy metodik qo‘llanmalar bilan ta’minlash dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralishi kerak.[5]

Tadqiqot natijalaridan ko‘rinadiki, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash ham pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Chunki bola tarbiyasi faqat maktabgacha

ta’lim tashkilotida emas, balki oilada ham davom etadi. Agar ota-onalar va pedagoglar o‘zaro hamkorlik qilmasalar, dastur samaradorligi kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli, loyihalashtirish jarayonida ota-onalarni jalb qilish, ular uchun ma’rifiy tadbirlar o‘tkazish, maslahat xizmatlarini tashkil etish kabi chora-tadbirlar samarali natijaga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim xulosa shundan iboratki, rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda bolaning individual xususiyatlari, yosh bosqichlari, psixologik va fiziologik ehtiyojlarini inobatga olish zarur. Tadqiqot davomida kuzatishlar va tahlillar shuni ko‘rsatdiki, barcha bolalarga bir xil yondashuv samarali natija bermaydi. Shuning uchun loyihalashtirish jarayonida differensial va individual yondashuvga e’tibor qaratish, har bir bolaning qobiliyatini ro‘yobga chiqarishga sharoit yaratish lozim.

Shuningdek, tahlil jarayonida aniqlandiki, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish nafaqat dastur samaradorligini oshiradi, balki jamoaning o‘zida ham ijobiy muhit yaratadi. Jamoaviy faoliyat natijasida o‘qituvchilar o‘zaro tajriba almashadilar, bir-biridan o‘rganadilar va umumiy maqsad sari intilishadi. Bu esa pedagoglarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi, ularning faoliyatidan qoniqishini oshiradi. Natijada, bu holat bevosita bolalar ta’lim-tarbiyasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.[4]

Xulosa. Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktabgacha ta’lim tashkilotini rivojlantirish dasturini ishlab chiqishda pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishning o‘rni beqiyosdir. U ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, bolalarning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi va eng muhimi – ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Pedagogik jamoa faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish, uni zamonaviy talablar asosida loyihalashtirish orqali maktabgacha ta’lim tizimida sifatli o‘zgarishlarga erishish mumkin.

Bugungi kunda raqamli ta’lim vositalari, multimedia texnologiyalari, interfaol dasturlar bolalar ta’limida samarali qo‘llanmoqda. Shu boisdan, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirishda AKTdan keng foydalanish, jamoa a’zolarini zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashga o‘rgatish ham muhim vazifadir.

Umuman olganda, pedagogik jamoa faoliyatini loyihalashtirish – bu nafaqat bir tashkilot doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbir, balki butun ta’lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadigan strategik jarayondir. Shuning uchun kelgusida ham ushbu masalaga alohida e’tibor qaratish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va amaliyotga samarali mexanizmlar joriy etish dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-maydagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.

2. Солодянкина О.В. Система проектирования в дошкольном учреждении. / Методическое пособие. - М.: АРКТИ, 2010. - 80с.

3. Морозова, Л.Д. Педагогическое проектирование в ДОУ: от теории к практике [Текст] / Л.Д. Морозова. – М.: ТЦ Сфера, 2010. – 128с. – (Приложение к журналу «Управление ДОУ»).

4. Веракса Н. Е., Веракса А. Н. Проектная деятельность дошкольников. Пособие для педагогов дошкольных учреждений. – М.: Мозаика – Синтез, 2008. – 112 с.

5. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi (o‘quv-metodik qo‘llanma). - T.: “Fan va texnologiya”, 2008 y.

6. Bazarova T.Yu., Eremina B.L., Xodimlarni boshqarish, M.: 2007 y.

7. Abdullayev A.A. System of information and communication technologies in the education. // Science and world International scientific journal 2 (№ 5), 19-21.

8. Kalmuratov T.N. Issues of Improving the Management of Family Non-Governmental Preschool Education Organizations. // International Journal of Social Science Research and volume 4, Issue 4 November, 2021 Pages: 135-138

9. Olimov Q.T, Li D.Ye, Mavlonov N.Sh, Technology of creation electronic textbooks on special disciplines for vocational education // Xalqaro ilmiy jurnal “Vestnik nauki”, 2020-yil, 23-fevral, № 2 (23).

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MUASSASALARINI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA BOSHQARISH FUNKSIYALARI

Mannanova Nargiza Xaydarovna,
A.Avloniy nomidagi Pedagogik mahorat milliy instituti 1-bosqich tayanch doktoranti

Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini innovatsion yondashuv asosida boshqarish funksiyalari tahlil qilinadi. Innovatsion boshqaruv maktablarda sifatli ta’lim jarayonini tashkil etish, ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish hamda ta’lim muassasasining barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish, pedagogik jamoani rag‘batlantirish va ta’lim muhitini yaxshilash yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, boshqaruv funksiyalarining zamonaviy talablarga moslashuvi va innovatsion yondashuv orqali ta’lim sifatini oshirish omillari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: *umumiy o‘rta ta’lim, innovatsion yondashuv, boshqarish funksiyalari, ta’lim muassasasi, sifatli ta’lim, pedagogik jamoa, innovatsion texnologiyalar, ta’lim samaradorligi, boshqaruv tizimi, ta’lim jarayoni.*

ФУНКЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ОБЩИМИ СРЕДНИМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА

В статье анализируются функции управления общеобразовательными учреждениями на основе инновационного подхода. Инновационное управление играет важную роль в организации качественного образовательного процесса, повышении эффективности обучения и воспитания, а также обеспечении устойчивого развития образовательных учреждений. Рассматриваются пути оптимизации управленческих процессов с помощью применения инновационных технологий, мотивации педагогического коллектива и улучшения образовательной среды. Также исследуется адаптация функций управления к современным требованиям и факторы повышения качества образования посредством инновационного подхода.

Ключевые слова: *общеобразовательное учреждение, инновационный подход, функции управления, образовательное учреждение, качественное образование, педагогический коллектив, инновационные технологии, эффективность образования, система управления, образовательный процесс.*

MANAGEMENT FUNCTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS BASED ON AN INNOVATIVE APPROACH

This article analyzes the management functions of general secondary education institutions based on an innovative approach. Innovative management plays a crucial role in organizing a quality educational process, increasing the effectiveness of education and upbringing, and ensuring the sustainable development of educational institutions. The article explores ways to optimize management processes through the application of innovative technologies, motivate the teaching staff, and improve the educational environment. Additionally, it examines the adaptation of management functions to modern requirements and factors that enhance education quality through innovative approaches.

Keywords: *general secondary education, innovative approach, management functions, educational institution, quality education, teaching staff, innovative technologies, educational effectiveness, management system, educational process.*

Kirish. Umumiy o‘rta ta’lim muassasasi rahbarlarini innovatsion boshqarishdagi faoliyatining asosiy vazifasi, ta’lim jarayonini boshqarishda ijobiy natijalarga erishish uchun o‘zi boshqarayotgan muassasaning jamoasiga yetarli darajada sharoit yaratib berishi, innovatsion yondashuvlar asosida boshqaruvga yangi tizimni olib kirish hamda umumiy o ‘rta ta’lim muassasasi boshqaruv faoliyatini takomillashtirish va rivojlantirish hisoblanadi. Rahbar xodimlar o‘zining boshqaruv sohasida ta’lim muassasasida mavjud jarayonlarni tartibga solib turish va boshqaruv funksiyalari haqida tushunchaga ega bo‘lish zarurdir.

Funksiya (lotincha: functio – „bajarish“, “amalga oshirish”) ma’nosini anglatadi. Ta’limda boshqaruv vazifalari – bu ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etish va uni samarali olib borish uchun rahbar va

mutaxassislar tomonidan bajariladigan asosiy vazifalar majmuasidir. Ushbu vazifalar ta’lim sifatini ta’minlash va ta’lim muassasasining maqsadlariga erishish uchun muhimdir.Ta’limda boshqarish vazifalari o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlardan iborat bo‘lib, ular ta’lim sifatini oshirish va ta’lim muassasalarining samarali faoliyatini ta’minlash uchun muhimdir. Samarali boshqaruv orqali ta’lim jarayoni tartibli, sifatli va zamonaviy bo‘lib, har bir ishtirokchi o‘z vazifasini to‘liq bajarishi mumkin bo‘ladi.

XX asrning boshlarida boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri Anri Fayol boshqaruvni beshta funksiyasini taqdim etadi. Ular rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish, bu funksiyalar bir biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib doimiy ravishda birgalikda amalga oshiriladi. Har bir rahbar bu funksiyalarni holatiga qarab to‘g‘ri qo‘llash kerak. Ushbu funksiyalarni A.T. To‘xtaboyev ma’muriy funksiyalar takibiga kiritadi va ularni uch turga ajratadi.

1. Umumiy funksiyalar.
2. Ijtimoiy-psixalogik funksiyalar.
3. Texnologik funksiyalar.

Ushbu bevosita funksiyalar innovatsion yondashuv asosida boshqarish jarayonini samaradorligini oshiradi. Ta’lim tashkilotidagi innovatsion jarayonlarda rejalashtirish funksiyasi tashkilot yoki shaxs oldiga qo‘yilgan maqsadlarga qanday erishishni oldindan belgilab olish jarayonidir.Yani innovatsion yondashuv asosida rejalashtirish jarayonini qanday amalga oshiriladi, qanday qilib, nima qilish zarur va qanday natijalarga erishamiz degan savollarga javob berishdir.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Innovatsion yondashuv asosida boshqarish jarayonini rejalashtirish har qanday faoliyatni boshlashda birinchi bosqichida amalga oshiriladi va keyingi faoliyatga asos bo‘lib xizmat qiladi. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini innovatsion yondashuv asosida boshqarish jarayonidagi rejalashtirishning maqsadi aniq va tizimli maqsadlarni qo‘yish, resurslardan to‘g‘ri foydalanishdir. Innovatsion yondashuv asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini boshqarish – bu zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta’lim tizimini ilg‘or texnologiyalar, yangi pedagogik yondashuvlar, ilmiy asoslangan boshqaruv usullari orqali takomillashtirishga yo‘naltirilgan kompleks jarayondir.

Rejalashtirish funksiyasi umumiy o‘rta ta’lim muassasasining rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va innovatsion maqsadlarni aniqlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda ta’lim muassasasi faoliyatining qisqa, o‘rta va uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlari, resurslar taqsimoti, innovatsion loyihalar va ularning amalga oshirish mexanizmlari aniqlanadi. “ innovatsion boshqaruvda rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya, nazorat va baholash kabi funksiyalar zamonaviy texnalogiyalar asosida takomillashadi.”[1]Ta’lim tashkilotidagi innovatsion jarayonlarda rejalashtirish funksiyasi tashkilot yoki shaxs oldiga qo ‘yilgan maqsadlarga qanday erishishni oldindan belgilab olish jarayonidir.Yani innovatsion yondashuv asosida rejalashtirish jarayonini qanday amalga oshiriladi, qanday qilib, nima qilish zarur va qanday natijalarga erishamiz degan savollarga javob berishdir. Innovatsion yondashuv asosida boshqarish jarayonini rejalashtirish har qanday faoliyatni boshlashda birinchi bosqichida amalga oshiriladi va keyingi faoliyatga asos bo‘lib xizmat qiladi. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini innovatsion yondashuv asosida boshqarish jarayonidagi rejalashtirishning maqsadi aniq va tizimli maqsadlarni qo‘yish, resurslardan to‘g‘ri foydalanishdir. Tashkil etish funksiyasi esa innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun zarur tashkiliy tuzilmani shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Bunda pedagogik jamoani shakllantirish, ularning kasbiy rivojlanishini rag‘batlantirish, o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish, o‘zaro hamkorlik tizimini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Tashkil etish funksiyasi orqali ta’lim muassasasining tashkiliy-iqtisodiy infratuzilmasi innovatsion islohotlarga tayyor holatga keltiriladi. Innovatsion yondashuv asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini boshqarishni tashkil etish funksiyasi ta’lim tizimini zamonaviy, raqobatbardosh, sifatli va barqaror shaklda boshqarishga qaratilgan kompleks faoliyatdir. Ushbu funksiyaning mohiyati — ta’lim tashkilotida mavjud resurslarni optimal tarzda safarbar qilish, innovatsion g‘oyalarni tizimli asosda joriy etish va tashkilot faoliyatini strategik yo‘nalishlarda samarali muvofiqlashtirishdan iboratdir. Boshqaruvni tashkil etish — bu boshqaruv subyektlari (direktor, o‘rinbosarlar, pedagogik kengash va boshqalar) hamda boshqaruv obyektlari (o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar va infratuzilma) o‘rtasida barqaror tizimli aloqalarni yaratish, rollarni aniqlashtirish va mas’uliyatlarni aniq belgilash orqali ta’lim muassasasining strategik maqsadlariga erishish uchun imkoniyat yaratadigan mexanizmdir. Innovatsion boshqaruv nuqtayi nazaridan tashkil etish funksiyasi quyidagi yo‘nalishlarda o‘z aksini topadi:

1. Tashkiliy-tizimli yondashuv: Ta’lim muassasasining tuzilmasini innovatsion boshqaruv talablariga muvofiq qayta tashkil etish, vertikal va gorizontal aloqalarni muvofiqlashtirish, mas’uliyat zonalarini aniq belgilash.

2. Resurslarni innovatsion safarbar etish: Moddiy, texnologik, axborot-kommunikatsion va inson resurslarining innovatsion salohiyatini ochish va rivojlantirish, ularni muvofiqlashtirib samarali tashkil etish.

3. Ta’lim jarayonini transformatsiya qilish: An’anaviy o‘qitish uslublarini zamonaviy, texnologik va kreativ yondashuvlar bilan almashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, ya’ni raqamli platformalarni joriy etish, STEAM yondashuvini integratsiyalash, inklyuziv ta’limni yo‘lga qo‘yish va boshqalar.

4. Kadrlar salohiyatini oshirishni tashkil etish: O‘qituvchilarning malakasini muntazam oshirish, mentorlik tizimini shakllantirish va innovatsion pedagogik faoliyatga rag‘batlantirish tizimini yaratish.

5. Ichki muhitni transformatsiyalash: Ijobiy psixologik muhitni shakllantirish, o‘zaro ishonch, ochiqlik, tashabbusni qo‘llab quvvatlash, jamoaviy ish madaniyatini rivojlantirish orqali ta’limtashkilotining umumiy iqlimini optimallashtirish. Tashkil etish funksiyasining innovatsion mohiyati klassik boshqaruv nazariyasi (Fayol, Drucker) bilan zamonaviy ta’lim menejmenti konsepsiyalarining sintezida yotadi. Bu esa uni **tizimli boshqaruv** modeli, **konstruktivizim yondashuvi, raqamli transformatsiya** strategiyasi asosida shakllantirishni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshqaruvni tashkil etishda quyidagi prinsiplar muhim o‘rin tutadi:

-Moslashuvchanlik (adaptivlik): Tez o‘zgarayotgan tashqi va ichki sharoitlarga tezkor javob berish imkoniyati.

-Innovatsion ochiqlik: Yangi g‘oyalarga nisbatan ochiqlik va tajriba o‘rganishga tayyorlik.

-Barqarorlik: Boshqaruv tizimining ishonchliligi va uzluksiz ishlash qobiliyati.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida boshqaruvni tashkil etish funksiyasining innovatsion yondashuv asosida shakllanishi ta’lim sifati, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishda asosiy kalit hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat rahbariyat faoliyatiga, balki butun pedagogik jamoaning hamkorligiga, yangilikka ochiqligiga va doimiy o‘zgarishga tayyorligiga bog‘liqdir. “Rahbarlar innovatsion jarayonlarni boshqarishda monitoring va teskari aloqaga asoslangan baholash funksiyasidan faol foydalanishi lozim” [2]

Zamonaviy ta’lim muassasasi — bu o‘zgarishlarga tayyor, innovatsiyalarni tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlay oladigan va har bir ishtirokchining faol ishtirokiga asoslangan boshqaruv tizimi demakdir. Shunday ekan, tashkil etish funksiyasi innovatsion boshqaruvning eng muhim funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini innovatsion yondashuv asosida boshqarishda **nazorat va monitoring** funksiyasi muassasa faoliyatining samaradorligini ta’minlovchi eng muhim mexanizmlardan biridir. U orqali ta’lim jarayonining holati, sifat ko‘rsatkichlari va joriy etilgan innovatsion o‘zgarishlarning real natijalari tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Nazorat – bu muayyan maqsadlar asosida o‘rnatilgan mezonlar bo‘yicha faoliyatning haqiqiy holatini baholash va aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishga yo‘naltirilgan boshqaruv funksiyasidir. Monitoring esa – jarayonlarni uzluksiz kuzatish, axborot yig‘ish va ularni tahlil qilish orqali boshqaruv qarorlarini asoslashga xizmat qiluvchi ilmiy asoslangan mexanizmdir.

Nazorat va monitoring funksiyasining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Innovatsion faoliyatni baholash, ushbu baholash funksiyasi yangi texnologiyalar, pedagogik yondashuvlar va boshqaruv uslublarining joriy etilishi ta’lim sifatiga qanday ta’sir ko‘rsatayotganini aniqlash.

Ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish jarayoni esa o‘quvchilar natijalari, o‘qituvchilarning faoliyati, ota-onalarning fikri va boshqa axborotlar asosida tahliliy xulosalar chiqarish.

Samaradorlikni oshirish uchun kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish orqali ta’lim muassasasining umumiy samaradorligini oshirishga erishiladi.

Davriy hisobotlar tayyorlashda ichki va tashqi monitoring natijalari asosida rahbariyatga tavsiyalar berish nazarda tutiladi.

Qaror qabul qilishni asoslashda olingan monitoring natijalari asosida strategik yoki taktik qarorlar qabul qilinadi.

Nazorat va monitoringga ilmiy asosda yondashish, ya’ni indikatorlar tizimini ishlab chiqish, metrik ko‘rsatkichlardan foydalanish, diagnostika metodlarini joriy qilish orqali boshqaruv jarayoni aniq va izchil yo‘lga qo‘yiladi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar (masalan, elektron kundalik, onlayn test tizimlari, BI-analitika platformalari) bu funksiyaning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida nazorat va monitoring funksiyasini ilmiy asosda tashkil etish – innovatsion boshqaruvning samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omildir. Bu nafaqat mavjud muammolarni aniqlash, balki ta’lim sifatini doimiy rivojlantirib borish uc hun mustahkam poydevor yaratadi. “Nazorat – bu ishonchsizlik belgisi emas, balki rivojlanish kafolatidir. Monitoring esa – kelajak uchun bugungi imkoniyatlarni aniqlash vositasidir.”

Umumiy o‘rta ta’lim muassasasini zamon talablari asosida rivojlantirishda boshqaruvning eng muhim va strategik funksiyalaridan biri bu — bashorat qilishdir. Innovatsion yondashuvlar shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda oldindan rejalashtirish, tavakkalchiliklarni baholash va ehtimoliy o‘zgarishlarga tayyor bo‘lish ta’lim muassasasi rahbariyatining asosiy vazifalaridan biridir. Bashorat — bu mavjud axborot va ilmiy usullar asosida kelajakdagi holatni oldindan aniqlash va unga tayyorgarlik ko‘rish jarayonidir. Bu funksiyaning asosiy mohiyati shundaki, u boshqaruv subyektlariga ta’lim muassasasining istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash, innovatsion loyihalarning natijalarini oldindan ko‘ra olish imkonini beradi. “Innovatsion ta’lim boshqaruvi hamkorlikda qarorlar qabul qilishni o‘z ichiga oladi va o‘qituvchilarga rejalashtirish va baholashda hammualliflar sifatida imkoniyatlar beradi” [3] **Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini innovatsion boshqarishda muvofiqlashtirish funksiyasi** – bu ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari faoliyatini yagona strategik maqsad sari yo‘naltirish, ularning o‘zaro hamkorligi, moslashuvi va izchilligini ta’minlovchi boshqaruv mexanizmidir. Mazkur funksiyaning asosiy vazifasi – ta’lim tizimidagi barcha bo‘g‘inlar: o‘quvchilarning bilim olishi, o‘qituvchilarning metodik faoliyati, rahbariyatning tashkiliy qarorlari, ota-onalar va mahalla bilan aloqalarning uzviyligini ta’minlashdir. Ayniqsa, **innovatsion yondashuvlar** joriy etilayotgan sharoitda bu funksiyaning ahamiyati yanada ortadi.

Muvofiqlashtirish funksiyasining asosiy yo‘nalishlari.

1. Ichki muvofiqlik: maktabdagi bo‘limlar (metodik birlashmalar, rahbariyat, o‘quv-tarbiya ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosarlari va boshqalar) o‘rtasidagi hamkorlikni ta’minlash.

2. Innovatsion faoliyatni integratsiyalash: yangi texnologiyalar, pedagogik yondashuvlar va loyihalarni mavjud tizim bilan moslashtirish.

3. Resurslarni boshqarish: vaqt, moddiy texnika va inson salohiyatini maqbul tarzda taqsimlash.

4. Axborot oqimini boshqarish: barcha qatlamlar o‘rtasida aniq, tezkor va tushunarli axborot almashinuvi tizimini yaratish.

5. Tashqi aloqalarni muvofiqlashtirish: ota-onalar, mahalla, homiylar, mahalliy boshqaruv organlari bilan bog‘liq ishlarni uyg‘unlashtirish.

Innovatsion boshqaruvda motivatsiya funksiyasi o‘qituvchi va xodimlarning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ularni yangi g‘oyalar va texnologiyalarni joriy etishga undash bilan bog‘liqdir. Bu funksiyada moddiy (bonus, mukofotlar) va nomoddiy (e’tirof, maqom, o‘sish imkoniyati) rag‘batlantirish vositalari uyg‘unlashtiriladi. Rag‘batlantirish mexanizmlari orqali innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash va doimiy yangilanish madaniyati shakllanadi.Tartibga solish funksiyasi innovatsion faoliyat jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish, favqulodda vaziyatlarda tezkor choralar ko‘rish, qarorlar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu funksiyada qonuniy-me’yoriy hujjatlar, ichki tartib-qoidalar, standartlar asosida boshqaruv muvozanatini ta’minlash muhimdir. Innovatsion yondashuvda bu funksiyaning moslashuvchanligi va muvozanatni saqlay olish qobiliyati alohida ahamiyat kasb etadi.Innovatsion yondashuv asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini boshqarish funksiyalari har bir bosqichda tizimlilik, ilmiylik va zamonaviylik mezonlariga tayangan holda shakllanadi. Har bir funksiyaning o‘zaro uyg‘unlikda ishlashi ta’lim sifatining oshishiga, boshqaruv samaradorligining ortishiga va pedagogik jarayonning innovatsion rivojlanishiga zamin yaratadi. Shukur po‘latov o ‘zining ta’lim menejmenti, yoxud ta’lim muassasasini ilmiy -metodik boshqarish texnalogiyasi o‘quv metodik qo‘llanmasida shunday yozadi. “Boshqaruv funksiyasi boshqaruv apparatining izchil xatti-harakatidir. U har qanday ish faoliyatning xilma-xil turlaridan tashkil topadi. Boshqaruv funksiyalari quyidagilarni o ‘z ichiga oladi:

- ta’lim muassasasininig barcha resurs (moddiy -texnik baza, o‘qituvchilar salohiyativa x.k. larini aniqlash va real imkoniyatlarni xisob kitob qilish;

-personalning optimal maqsadlarini (strategik, taktik)belgilash;

-ularning muayyan davr mobaynidagi faoliyatini rejalashtirish;

-qabul qilingan rejani amalga oshirish sohasidagi ishlarni tashkil qilish;

-rejani bajarish jarayonida metodbirlashma sinf rahbarlari va pedagoglar faoliyatini nazorat qilish;

- rejani muddatida, sifatli va to‘liq bajarishni ta’minlash maqsadida ular faoliyatiga o‘zgartirish kiritish va yo‘l -yo‘riq ko‘rsatish)” [4]Boshqaruv tizimi asosan aynan faoliyatidagi ish jarayonida o‘z imkoniyatlarini ko‘rsatadi. U faoliyatning barcha jarayonlarini qamrab oladi. Faoliyatni boshqarish asosan rahbarga bo‘g‘liq va u bu jarayonni srtategik va taktik rejalar asosida tshkil etib hamda motivlashtirish va nazoratni to‘g’ri tashkil eta olsa ko‘zlangan maqsadga erisha oladi.

Tashqi ta’sir, ta’lim sohasidagi davlat tashabbuslaridan va maktabning eng yaqin ijtimoiy muhitining ta’lim tartibidan iborat.

Innovatsion ta’lim muassasasining ustuvor vazifasi innovatsiyalarni yaratish, rivojlantirish, mustahkamlash va tarqatishga qaratilgan innovatsion faoliyat dasturini ishlab chiqishdir.

Ta’lim muassasasida innovatsiyalarni boshqarish bosqichlari:

1. Innovatsiyalarni rejalashtirish (1-bosqich)
2.Maktabni innovatsiyalarga tayyorlash (ikkinchi bosqich)
3.Innovatsiyalarni joriy etish
4. Innovatsiya natijalarini birlashtirish
5. Innovatsiyalarni joriy etish natijalarini baholash

Ta’lim muassasasida innovatsiyalarni boshqarish jarayonining bosqichlari

Rejalashtirish bosqichida quyidagi amallarni bajarish kerak: innovatsiyaning asosiy maqsadi va mazmunini aniqlash, harakatlar rejasini tuzish, innovatsiyalarga nisbatan harakatlantiruvchi va cheklovchi kuchlarni tahlil qilish, innovatsiya natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar va xatarlarni strategiya qilish va tahlil qilish, innovatsiyalarni amalga oshirish natijalarini nazorat qilish va baholash mezonlarini aniqlash, zarur resurslarni aniqlash.

Muhokama. Tayyorgarlik bosqichida tashkilotdagi psixologik stressni yengillashtirish uchun vaqt ajratish, xodimlarni tayyorlash va xabardor qilish usullarini tanlash, maktabning innovatsiyalarni amalga oshirishga tayyorligini nazorat qilish va agar kerak bo‘lsa, rejani tuzatish kerak.

Innovatsiyalarni joriy etish bosqichida quyidagilar zarur:

- kutilmagan qiyinchiliklar yuzaga kelganda vaqt va resurslar zaxiralariga ega bo‘lish;
- strategiyani o‘zgartirishga tayyor bo‘lish;
- xodimlarni innovatsion faoliyat natijalari to‘g‘risida muntazam ravishda xabardor qilish.

Innovatsiyalarni birlashtirish bosqichida quyidagilar zarur:

- xodimlarni keyingi o‘qitish masalalarini ko‘rib chiqish (yangi sharoitlarda ishlash uchun);
- mavjud vaziyatni hisobga olgan holda rejalarni amalga oshirish (innovatsiya natijalaridan foydalanish).

Innovatsion faoliyat natijalarini baholash bosqichida quyidagilar:

- chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazish;
- o‘zgarishlar ta’sirida bo‘lganlar bilan fikr-mulohazalarni tashkil etish va saqlash;
- jamoani va manfaatdor tomonlarni innovatsiyalarni joriy etish natijalari to‘g‘risida xabardor qilish.

Shunday qilib, innovatsion jarayonning muayyan bosqichlarida yuqoridagi harakatlarni amalga oshirish zarurati menejment subyektlariga innovatsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qabul qilingan boshqaruv qarorlarini samarali amalga oshirishga imkon beradi.

Innovatsiyalarni joriy etish bo‘yicha faol ish olib borayotgan ta’lim muassasasi ma’muriyati bir nechta muammolarga duch kelishi mumkin:

– ta’lim tizimini moliyalashtirish siyosatini o‘zgartirish;
– ba’zi xodimlarning ushbu loyihada ishtirok etishni istamasligi;
– belgilangan ish tartibini o‘zgartirishni istamaydigan tajribali o‘qituvchilarning konservatizmi;
– xodimlarning yangi sharoitlarda ishlash uchun zarur tayyorgarlik va malakaga ega emasligi;
– o‘qituvchilarning past innovatsion madaniyati.

Boshqaruvdagi salbiy hodisalarni bartaraf etish uchun siz quyidagi harakatlardan foydalanishni taklif qilishingiz mumkin:

1. Byudjetdan tashqari mablag‘larni jalb qilish (homiylar, xayriya, pullik ta’lim xizmatlari).
2. Muassasaning moddiy-texnik bazasini takomillashtirish, mavjudlarini yangilash va yangi uskunalar, ko‘rgazmali qurollar va o‘quv qo‘llanmalari, mebellarni sotib olish uchun byudjetdan tashqari mablag‘larni sarflash.
3. O‘qituvchilarning innovatsion madaniyatini oshirish.
4. Xodimlarning motivatsiyasini oshiring.
5. Jamoaga innovatsiyalarning maqsadi va vazifalari, amalga oshirish usullari to‘g‘risida xabar berish.
6. Har qanday yangilikni to‘g‘ri tashkil etish va tayyorlash.

Innovatsion rivojlanishni boshqarishda salbiy hodisalarni bartaraf etishning taklif qilingan usullari ta’lim muassasasining innovatsion rivojlanishini boshqarishni yanada samaraliroq qiladi.

“Innovatsiyalar - xilma xil tashabbuslar va yangiliklar asosida vujudga keladigan ta’lim evalyutsiyasi uchun istiqbolli bo‘ldi hamda uning rivojlanishiga, shuningdek ancha keng multimadaniy ta’limot makonining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadigan aktual ahamiyatli va o‘zi tizim hosil qiladigan yangi narsalardir. Ta’limning rivojlantirishning innovatsion mexanizmlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-Barcha ta’lim muassasalari va tuzilmalarida ijodiy muhit yaratish, ilmiy va pedagogik hamjamiyatda tashabbuslar va yangiliklarga qiziqish paydo qilish:

-Turli yangi narsalarni qabul qilinishi va amal qilishi uchun ijtimoiy-madaniy va moddiy (iqtisodiy) sharoyitlar yaratish:

-Izlanuvchan ta’lim tizimlarini hamda ularni har tomonlama qo‘llab quvvatlash mexanizmlarini yaratish:

-Eng istiqbolli yangiliklar va mahsuldor loyihalarni real amal qilib turgan ta’lim tizimlariga integratsiyalash hamda to‘plangan innovatsiyalarni doimiy amal qiladigan izlanuvchan va ekspirimental ta’lim tizimlari rejimiga o‘tkazish” [5]innovatsiyalarning integratsiyalashuvi ta’limni nafaqat sifatini balki modernizatsiya qilish, mavjud muammolar va olib borilayotgan islohotlarni ta’limni boshqarish tizimini takomillashtirishga asos bo‘ladi.

Xulosa. Zamonaviy ta’lim tizimi doimiy o‘zgarishlar va yangilanishlar davrida faoliyat yuritmoqda. Bu holat umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini boshqarishda innovatsion yondashuvni qo‘llash zaruratini yuzaga keltiradi. Bunday yondashuv, avvalo, ta’lim sifatini oshirish, samaradorlikni ta’minlash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Innovatsion boshqaruv funksiyalarining samarali amalga oshirilishi – bu rejalashtirishdan tortib, nazorat va baholashgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda ilg‘or texnologiyalar, zamonaviy metodlar va yangicha fikrlash tizimini joriy etishni talab qiladi.

Ta’lim muassasalarini raqamlashtirish, o‘qituvchilar va o‘quvchilarning salohiyatini ochib beradigan muhit yaratish, shuningdek, jamoaviy hamkorlikka asoslangan boshqaruv madaniyatini shakllantirish – innovatsion yondashuvning asosiy ustunlaridandir. Shunday ekan, umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini boshqarishda innovatsion yondashuvni tizimli ravishda joriy etish, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirib, milliy ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Saidov.N.A. Ta’lim menejmenti yangi asr avlodi, 74. 2011– yil.
2. Mahkamova Z Ta’lim tizimini boshqarish strategiyasi // Ma’naviyat 135. 2014 – yil.
3. Bush Tony “Theories of edicational leadership and management” nashriyot Sage publications.56. 2011 – yil.
4. Sh. Po‘latov Ta’lim menejmenti, yoxud ta’lim muassasalarini ilmiy-metodik boshqarish texnologiyasi. O‘quv-metodik qo ‘llanma. Adabiyot uchqunlari.38-39. 2017– yil 2017 38-39 betlar.
5. Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov va boshqalar. Milliy istiqlol g‘oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar. 2002-yil, 237 b.

UMUMIY O‘RTA TA’LIM MAKTABLARI BOSHQARUVIDA IJOBIY IJTIMOIY MUNOSABATLAR MUHITINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY ASOSLARI

Raximova Maryam,
Abdulla Avloniy nomidagi pedagogik
mahorat milliy tadqiqot instituti magistranti
maryamraximova1@gmail.com

Mazkur ilmiy maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarini tahlil qilish hamda ushbu muhitni mustahkamlashga xizmat qiluvchi samarali boshqaruv yondashuvlarini ilmiy asoslashga bag‘ishlangan. Tadqiqotning maqsadi – ta’lim muassasalarida rahbar va pedagoglar o‘rtasida o‘zaro ishonch, hamkorlik, adolat va o‘zaro hurmatga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishning mezonlarini aniqlash, mavjud boshqaruv amaliyotini tahlil qilish va uni takomillashtirish yo‘llarini belgilashdir.

Kalit so‘zlar: *ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhiti, ta’lim boshqaruvi, maktab rahbarligi, hamkorlik, o‘zaro ishonch, kasbiy rivojlanish, adolat, tashkiliy iqlim, o‘qituvchi motivatsiyasi.*

НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СРЕДЫ ПОЗИТИВНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В АДМИНИСТРАЦИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ШКОЛ

Данная научная статья посвящена анализу процессов формирования и развития позитивной среды социальных отношений в системе управления общеобразовательными школами и научному обоснованию эффективных управленческих подходов, способствующих укреплению этой среды. Цель исследования – выявить критерии развития социальных отношений, основанных на взаимном доверии, сотрудничестве, справедливости и взаимном уважении между руководителями и педагогами в образовательных учреждениях, проанализировать существующие практики управления и определить пути их совершенствования.

Ключевые слова: *позитивная среда социальных отношений, образовательный менеджмент, школьное руководство, сотрудничество, взаимное доверие, профессиональное развитие, справедливость, организационный климат, мотивация учителей.*

SCIENTIFIC FOUNDATIONS FOR DEVELOPING A POSITIVE SOCIAL RELATIONS ENVIRONMENT IN THE MANAGEMENT OF GENERAL SECONDARY SCHOOLS

This scientific article is devoted to the analysis of the processes of forming and developing a positive social relations environment in the management of general secondary schools, as well as to the scientific substantiation of effective management approaches that contribute to strengthening such an environment. The aim of the study is to determine the criteria for developing mutual trust, cooperation, justice, and respect-based social relations between school leaders and teachers, to analyze the existing management practices, and to outline ways for their improvement.

Keywords: *positive social relations environment, educational management, school leadership, cooperation, mutual trust, professional development, justice, organizational climate, teacher motivation.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim boshqaruvi nazariyasi ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini shakllantirishni ta’lim jarayonining strategik ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilaydi. Ta’lim muassasalaridagi boshqaruv amaliyoti ko‘rsatadiki, rahbar va pedagog o‘rtasidagi munosabatlarning sifati nafaqat ish samaradorligini, balki jamoaning psixologik barqarorligi va innovatsion salohiyatini ham bevosita belgilaydi. Tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, ichki muloqotning ochiqligi, qarorlar qabul qilishdagi ishtirokiylik darajasi va adolatli rag‘batlantirish tizimi o‘qituvchilarning kasbiy sadoqati va motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi, biroq bu jihatlar yetarlicha rivojlanmagan muhitlarda formallashuv, tashabbuskorlikning pasayishi va kasbiy to‘yinish kabi salbiy oqibatlar yuzaga keladi.

Mavjud nazariy yondashuvlar — Kurt Levinning “psixologik iqlim” modeli, F.Xersbergning ikki omilli motivatsiya nazariyasi, D.MakGregorning X va Y konsepsiyalari — ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini barpo etishda rahbarning insoniy yondashuvi, muloqot sifati va adolat tamoyillariga sodiqligini markaziy omil sifatida ko‘rsatadi. Shuningdek, J.L.Moreno sotsiometriyasi asosida olib borilgan empirik

izlanishlar jamoa ichidagi ishonch tarmog‘i, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasi va hamkorlikning sifat ko‘rsatkichlari maktab boshqaruvi samaradorligining prognozlovchi indikatorlari ekanini tasdiqlaydi.

Xalqaro tajribalar ham bu jarayonning murakkabligini ochib beradi: ayrim mamlakatlarda pedagoglarning kasbiy ehtiyojlari yetarlicha e’tiborga olinmagani ish joyidan ketish ko‘rsatkichlarining ortishiga sabab bo‘lgan, aksincha, ishonch va hamkorlikka asoslangan boshqaruv modeli jamoaning barqarorligini ta’minlagan. Bu holat O‘zbekiston ta’lim tizimida ham dolzarb bo‘lib, boshqaruv strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishni, rahbar-pedagog munosabatlarida demokratik yondashuv va shaffof boshqaruv mexanizmlarini kuchaytirishni taqozo etadi.

Shunday qilib, ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini rivojlantirish masalasi ta’lim menejmentida nafaqat pedagoglarning kasbiy samaradorligini oshirish, balki uzoq muddatli strategik barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida ilmiy va amaliy jihatdan chuqur o‘rganishni talab etadi. Ushbu maqola ana shu yo‘nalishda nazariy asoslar, empirik tahlillar va amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Metodologiya. Tadqiqot umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlashga qaratildi. Metodologik yondashuv sifatida *aralash uslub* — miqdoriy va sifatli tadqiqot metodlarining integratsiyasi qo‘llanildi, bu esa murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonlarni ko‘p qirrali tahlil qilish imkonini berdi [1].

Tadqiqotning konseptual bazasini Kurt Levinning “psixologik iqlim” modeli, F.Xertsbergning ikki omilli motivatsiya nazariyasi, D.MakGregorning X va Y boshqaruv konsepsiyalari, J.L.Moreno sotsiometriyasi va transformatsion yetakchilik nazariyasi tashkil etdi [2]. Tadqiqot uch bosqichdan iborat bo‘lib, diagnostik-tahliliy, yo‘naltiruvchi-amaliy va baholovchi-yakuniy bosqichlarni qamrab oldi. Har bir bosqichda ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitining indikatorlari aniqlanib, ularni rivojlantirish mexanizmlari amaliyotga tatbiq qilindi.

Asosiy metodlar sifatida so‘rovnomalar, pedagogik kuzatuv va pedagogik tajriba qo‘llanildi. So‘rovnomalar rahbar va pedagoglar uchun alohida ishlab chiqilib, ijtimoiy muhit, boshqaruv uslubi, kommunikatsiya sifati, adolat va rag‘bat, nizolar sabablari hamda kasbiy rivojlanish kabi asosiy mezonlarni qamrab oldi.

Olingan natijalar statistik va mazmuniy tahlil usullaridan foydalangan holda qayta ishlanib, miqdoriy ko‘rsatkichlar korrelyatsiya va taqsimot tahlili orqali, sifatli javoblar esa kontent-analiz yordamida tahlil qilindi [3].

Natijalar tahlili. Tadqiqot natijalari umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini shakllantirish samaradorligi bir nechta o‘zaro bog‘liq omillar tizimiga asoslanishini ko‘rsatdi. Bu omillar — rahbar-pedagog munosabatlari sifati, muloqot ochiqligi, rag‘batlantirish tizimi, nizolarni hal etish yondashuvi va kasbiy rivojlanish imkoniyatlari — o‘zaro kuchli integratsiyaga ega bo‘lib, ular birgalikda maktabning ijtimoiy-psixologik barqarorligini belgilaydi [4]. Ushbu natija ta’lim menejmenti nazariyalaridagi K.Levinning 1951-yilda ishlab chiqilgan “tashkiliy iqlimning integral modeli” bilan mos keladi, bunda ijtimoiy munosabatlar tizimining bir elementi ishdan chiqsa, butun muhitning barqarorligi izdan chiqadi.

Rahbar-pedagog munosabatlari. So‘rov natijalari rahbar-pedagog o‘rtasidagi munosabatlar sifatining maktabdagi ijtimoiy muhitning barqarorligi va samaradorligiga bevosita ta’sirini tasdiqladi. Demokratik boshqaruv uslubi ustun bo‘lgan jamoalarda o‘qituvchilar kasbiy vazifalarini yuqori mas’uliyat bilan bajarishi, hamkorlikda ishlashga tayyorligi va ijodiy tashabbus ko‘rsatish darajasi ancha yuqori bo‘ldi. Avtoritar uslub ustun bo‘lgan jamoalarda esa formalizm, tashabbuskorlikning pasayishi va o‘zaro ishonchning zaiflashishi kuzatildi [5]. Boshqaruv psixologiyasi nuqtayi nazaridan, rahbar va pedagog o‘rtasida ishonch va e’tibor almashinuvi ortganda, xodimlar o‘z ishida ko‘proq resurs va energiya sarflashga tayyor bo‘ladi.

1-jadval.

Rahbarlik uslubi va jamoaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlik

Rahbarlik uslubi	Kasbiy sadoqat (%)	Tashabbuskorlik (%)	Nizolarni tez hal qilish (%)
Demokratik	84	79	81
Aralash	68	61	65
Avtoritar	55	56	58

Ushbu jadvaldan ko‘rinadiki, demokratik rahbarlik faqatgina muloqot madaniyati jihatidan emas, balki nizolarni tez va konstruktiv bartaraf etish bo‘yicha ham samaradorlikni oshiradi.

2-jadval.

Muloqot ochiqligi va innovatsion tashabbuslar soni

Muloqot darajasi	O‘rtacha yillik tashabbus soni	Amalga oshgan tashabbuslar ulushi (%)
Ochiq muloqot	14,2	78
Qisman ochiq muloqot	9,7	61
Yopiq muloqot	6,4	43

Muloqot ochiqligi va tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash. Muloqotning ochiqligi nafaqat jamoa ichidagi ishonchni mustahkamlaydi, balki pedagoglarning innovatsion tashabbuslarini ham kuchaytiradi. Ochiq muloqot mavjud bo‘lgan maktablarda o‘rtacha yillik innovatsion tashabbuslar soni yopiq muloqotli maktablarga qaraganda 2,2 baravar ko‘p qayd etildi [6]. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ochiq muloqot sharoitida tashabbuslarning amalga oshish ulushi ham sezilarli darajada yuqori bo‘ladi. Bu holat D. MakGregorning Y nazariyasida tasvirlanganidek, xodimlarga ishonch bildirgan boshqaruv modeli ijodiy faoliyat uchun qulay shart-sharoit yaratishini tasdiqlaydi.

Adolat va rag‘batlantirish tizimi. Rag‘batlantirish tizimida adolat tamoyilining ustuvorligi o‘qituvchilarning ichki motivatsiyasini mustahkamlovchi va faoliyat samaradorligini oshiruvchi muhim omildir [7]. Adolat darajasi yuqori bo‘lgan maktablarda metodik innovatsiyalarni qo‘llash va dars sifati ko‘rsatkichlari o‘rtacha 25–30 % yuqori bo‘ldi.

3-jadval.

Rag‘batlantirish tizimi adolat darajasi va innovatsion faoliyat

Adolat darajasi	Innovatsion metodlar ulushi (%)	O‘qituvchi qoniqish darajasi (%)
Yuqori	74	85
O‘rtacha	57	68
Past	42	54

Tahlil ko‘rsatadiki, moddiy rag‘bat (ish haqi, ustama) va nomoddiy rag‘bat (e’tirof, professional rivojlanish imkoniyatlari) birgalikda qo‘llanilganda eng yuqori natijalar kuzatiladi. Bu F. Xertsbergning ikki omilli motivatsiya nazariyasi bilan mos keladi, bunda ichki qoniqish va tashqi rag‘bat uyg‘unlashganda samaradorlik oshadi.

Nizolarni hal etish mexanizmlari. Nizolarni hal etishdagi yondashuv ham ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitining asosiy ko‘rsatkichlaridan biridir. Ochiq muloqot va konstruktiv vositalar orqali nizolarni hal qiladigan maktablarda psixologik iqlim ko‘rsatkichlari yopiq muloqotli maktablarga qaraganda 35 % yuqori [8]. Bu holat Kurt Levinning “o‘zgarishlar modeli”dagi “muzdan chiqarish – o‘zgarish – muzlatish” bosqichlarining samarali qo‘llanilishi bilan izohlanadi.

Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari. Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari pedagoglarning innovatsion faoliyat darajasiga bevosita ta’sir qiladi. Malaka oshirish va tajriba almashish tizimi faol ishlaydigan maktablarda innovatsion metodlar ulushi 40 % ga yuqori bo‘ldi. Bu natijalar professional o‘sishning ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitidagi barqarorlik va ijodkorlikka qo‘shgan hissasini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Muhokama. Olingan tadqiqot natijalari umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini shakllantirish nafaqat boshqaruv texnologiyalarining sifatiga, balki butun jamoa ichidagi ijtimoiy-psixologik jarayonlarning uyg‘unligiga bog‘liqligini ko‘rsatdi. Ushbu jarayon, zamonaviy ta’lim menejmenti nazariyalarida ta’kidlanganidek, tizimli yondashuvni talab qiladi [8].

Birinchidan, empirik dalillar boshqaruv uslubi va jamoaviy barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniq ko‘rsatdi. Bu bog‘liqlik, aslida, ijtimoiy almashinuv nazariyasida (Social Exchange Theory) bayon qilingan o‘zaro majburiyatlar va ishonch mexanizmlariga mos keladi, ya’ni rahbarning xodimlarga nisbatan adolatli va qo‘llab-quvvatlovchi munosabati ularning kasbiy motivatsiyasini oshiradi va jamoaviy integratsiyani mustahkamlaydi [9]. Bu holat, shuningdek, transformatsion liderlik modeli bilan hamohang bo‘lib, unda rahbar xodimlarni ilhomlantiruvchi va rivojlanishga undovchi shaxs sifatida qaraladi.

Ikkinchidan, muloqot ochiqligi ta’lim tashkilotlarida ijtimoiy kapitalning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ochiq muloqot tizimi nafaqat innovatsion g‘oyalar oqimini tezlashtiradi, balki ularning amaliyotga tatbiq etilish darajasini ham oshiradi. Bunda jamoa a’zolari o‘z g‘oyalarining qadrlanishini his qiladi, bu esa ularni tashabbuskorlikka yanada rag‘batlantiradi. Bu jihat Argyris va Schönning “tashkiliy o‘rganish” konsepsiyasi bilan uyg‘un bo‘lib, tashkilotning rivojlanishi a’zolar o‘rtasidagi ochiq fikr almashuv va refleksiv o‘rganishga asoslanishi kerakligini ta’kidlaydi [10].

Uchinchidan, rag‘batlantirish tizimidagi adolat tamoyili — bu nafaqat xodimlarning qisqa muddatli ish samaradorligini oshirish vositasi, balki ularning uzoq muddatli kasbiy sodiqligi va tashkiliy barqarorlikni ta’minlovchi strategik omildir. Adolat hissi buzilgan muhitlarda xodimlarning ichki motivatsiyasi pasayadi,

bu esa bevosita innovatsion faollikka va ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu xulosa Xertsbergning ikki omilli motivatsiya nazariyasini amaliy jihatdan tasdiqlaydi, chunki moddiy va nomoddiy rag‘batning muvozanatli qo‘llanishi eng samarali natijalarni beradi [11].

To‘rtinchidan, nizolarni hal etish mexanizmlari jamoaning umumiy psixologik iqlimida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqotda kuzatilganidek, konstruktiv yondashuvga ega rahbarlar nizolarni ijtimoiy o‘sish imkoniyatiga aylantira oladi. Bu qarash zamonaviy konfliktologiya yondashuvlari, xususan, “qayta integratsiya modeli” bilan mos keladi, bunda nizolar jamoa ichidagi muvofiqlikni mustahkamlash vositasi sifatida qaraladi.

Beshinchidan, kasbiy rivojlanish imkoniyatlari ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitining uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi. Ta’lim jarayonida pedagoglarning o‘z malakasini oshirishga bo‘lgan imkoniyatlari kengaytirilgan sari, ular o‘z faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishga ko‘proq tayyor bo‘ladi. Bu holat Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi bilan hamohang bo‘lib, jamoaviy o‘sish uchun har bir a’zo individual rivojlanish bosqichida qo‘llab-quvvatlanishi kerakligini tasdiqlaydi [12]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini rivojlantirish faqatgina alohida boshqaruv elementlarini takomillashtirish bilan cheklanmasdan, balki tizimli, integrativ va barqaror rivojlanish strategiyasi sifatida qaralishi lozim. Bu strategiya ta’lim muassasasining har bir tarkibiy qismi — rahbar, pedagog va jamoaning qolgan a’zolari — o‘zaro hamkorlik, o‘zaro ishonch va umumiy maqsad sari yo‘naltirilgan sa’y-harakatlarni talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini shakllantirish jarayoni kompleks va ko‘p omilli hodisa ekanini ko‘rsatdi. Olingan empirik dalillar va nazariy tahlillar asosida quyidagi asosiy ilmiy xulosalar chiqarildi:

1. *Boshqaruv uslubi* – Demokratik rahbarlik modeli pedagoglar kasbiy sadoqati, tashabbuskorligi va nizolarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Bu holat ijtimoiy almashinuv nazariyasi va transformatsion liderlik modeli tamoyillari bilan mos keladi.
2. *Muloqot ochiqligi* – Jamoa ichida ochiq muloqotning mavjudligi innovatsion tashabbuslarning hajmi va ularning amaliyotga tatbiq etilish darajasini oshiradi. Ochiq muloqot muhitida o‘qituvchilar o‘z g‘oyalarining qadrlanishini his etadi, bu esa ijtimoiy kapitalni mustahkamlaydi.
3. *Adolatli rag‘batlantirish tizimi* – Moddiy va nomoddiy rag‘batning muvozanatli qo‘llanilishi pedagoglarning ichki motivatsiyasini oshiradi va uzoq muddatli kasbiy barqarorlikni ta’minlaydi.
4. *Nizolarni hal etish yondashuvi* – Konstruktiv nizolarni boshqarish ijobiy ijtimoiy muhitni saqlash va kuchaytirishning muhim vositasidir. Rahbarning konfliktologik kompetensiyasi bu jarayonda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.
5. *Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari* – Professional o‘sishni qo‘llab-quvvatlash innovatsion yondashuvlarni kengaytiradi, bu esa maktabning umumiy raqobatbardoshligini oshiradi.

Tadqiqot ishining umumiy natijalaridan kelib chiqqan holatda ilmiy-amaliy tavsiyalar jadvali ishlab chiqildi (4-jadvalga qarang). Jadvalda umumiy o‘rta ta’lim maktablari boshqaruvida ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini rivojlantirish bo‘yicha aniq va natijaga yo‘naltirilgan tavsiyalar keltirilgan. Har bir tavsiya uning mazmuni, kutiladigan samarasi va amaliyotga joriy etish mexanizmi bilan birgalikda berilgan bo‘lib, bu yondashuv ularni umumiy tavsiyadan amaliy boshqaruv choralariga aylantiradi.

4-jadval.

№	Tavsiya mazmuni	Kutiladigan samarasi	Amalga oshirish mexanizmi
1	Rahbarlik uslubini demokratlashtirish, qaror qabul qilish jarayoniga pedagoglarni jalb etish	O‘qituvchilarning kasbiy sadoqati va tashabbuskorligi oshadi; ijtimoiy ishonch mustahkamlanadi	Har chorakda “strategik sessiya” o‘tkazish; qarorlar bo‘yicha onlayn ovoz berish platformasini yaratish
2	Ochiq muloqot infratuzilmasini yaratish	Innovatsion tashabbuslarning soni va sifatini oshirish; jamoada ijtimoiy kapitalning kuchayishi	“Ochiq eshiklar kuni” tizimini joriy etish; haftalik “g‘oya almashish” uchrashuvlarini yo‘lga qo‘yish
3	Rag‘batlantirish tizimini moddiy va nomoddiy komponentlar uyg‘unligida tashkil etish	Pedagoglarning ichki motivatsiyasi va uzoq muddatli kasbiy barqarorlikni ta’minlash	Moddiy mukofotlar bilan bir qatorda ijtimoiy e’tirof mexanizmlarini (sertifikatlar, ommaviy minnatdorchilik) tizimlashtirish
4	Nizolarni boshqarish bo‘yicha rahbar va pedagoglar uchun maxsus mediatsiya va	Jamoada nizolarni konstruktiv yo‘l bilan tezkor hal etish qobiliyatining oshishi	Har yarim yilda bir marotaba professional mediatorlar ishtirokida treninglar tashkil

	konfliktologiya treninglari		qilish
5	Kasbiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va xorijiy tajribani joriy etish	Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish darajasi va dars sifati oshishi	Xorijiy ta’lim amaliyotlari bilan tanishish uchun almashinuv dasturlarini yo‘lga qo‘yish; malaka oshirish kurslarini modulli tizimga o‘tkazish
6	Ijobiy ijtimoiy munosabatlar muhitini muntazam monitoring qilish	Jamoa ijtimoiy iqlimi holatining o‘zgarish dinamikasini aniqlash va tezkor chora-tadbirlar ko‘rish	“psixologik iqlim indeksi” baholash tizimini yaratish; kompleks monitoring tizimini joriy etish

Shunday qilib, ta’lim muassasalari rahbarlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish o‘qituvchilarning motivatsiyasi va ish samaradorligini oshirishga, natijada ta’lim sifatining yuksalishiga xizmat qiladi. Buning uchun rahbarlar doimiy o‘qish, tajriba almashish va zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini o‘zlashtirishga e’tibor qaratishlari lozim.

Adabiyotlar:

1. Creswell J. W., Plano Clark V. L. Designing and conducting mixed methods research. – 3-nashr. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018. – 492 b.
2. Bryman A. Social research methods. – 5-nashr. – Oksford: Oxford University Press, 2016. – 784 b.
3. McGregor D. The human side of enterprise. – Nyu-York: McGraw-Hill, 1960. – 246 b.
4. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. B. The motivation to work. – 12-nashr. – Nyu-York: Routledge, 2017. – 157 b.
5. Yin R. K. Case study research and applications: Design and methods. – 6-nashr. – Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2018. – 352 b.
6. Guskey T. R. Evaluating professional development. – Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2000. – 280 b.
7. Lewin K. Field theory in social science: Selected theoretical papers. – Nyu-York: Harper & Row, 1951. – 346 b.
8. Blau P. M. Exchange and power in social life. – Nyu-York: Wiley, 1964. 352 b.
9. Argyris C., Schon D. A. Organizational learning II: Theory, method, and practice. – Reading, MA: Addison-Wesley, 1996. – 305 b.
10. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. B. The motivation to work. – 12-nashr. – Nyu-York: Routledge, 2017. – 157 b.
11. Deutsch M. The resolution of conflict: Constructive and destructive processes. – Nyu-York: Yale University Press, 1973. – 420 b.
12. Vygotsky L.S. Mind in society: The development of higher psychological processes. – Kembrij, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 b.

ВЛИЯНИЕ ИНТЕНСИВНОГО НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА НА СОВРЕМЕННУЮ СИСТЕМУ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мусаева Нодира Низомовна,
профессор Бухарского государственного университета,
доктор педагогических наук (DSc)

В статье рассматриваются особенности влияния интенсивного научно-технического прогресса на систему высшего образования. Анализируются основные тенденции развития науки, лавинообразный рост информации и их последствия для подготовки специалистов. Особое внимание уделено необходимости индивидуализации обучения, развитию творческого и критического мышления, междисциплинарного подхода, самообразования и инженерных компетенций. Подчёркивается важность интеграции образования с наукой и производством, использования инновационных технологий и формирования гибкой адаптивной системы подготовки кадров.

Ключевые слова: *научно-технический прогресс, интенсификация обучения, индивидуум, индивидуализация обучения.*

INTENSIV ILMIY-TEXNIK TARAQQIYOTNING ZAMONAVIY OLIY TA’LIM TIZIMIGA TA’SIRI

Maqolada jadal ilmiy-texnik taraqqiyotning oliy ta’lim tizimiga ko‘rsatayotgan ta’siri xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Ilm-fan rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari, axborotning shiddatli o‘sishi va bularning mutaxassislar tayyorlashga olib keladigan oqibatlari tahlil etiladi. Ta’limni individuallashtirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni, fanlararo yondashuvni, o‘z-o‘zini o‘qitishni hamda muhandislik kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligiga alohida e’tibor qaratilgan. Ta’limni ilm-fan va ishlab chiqarish bilan uzviy bog‘lash, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, kadrlar tayyorlashning moslashuvchan tizimini shakllantirishning muhimligi ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: *ilmiy-texnik taraqqiyot, o‘qitishni jadallashtirish, shaxs, ta’limni individuallashtirish.*

THE IMPACT OF INTENSIVE SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS ON THE MODERN HIGHER EDUCATION SYSTEM

The article examines the specific effects of intensive scientific and technological progress on the higher education system. It analyzes the main trends in scientific development, the exponential growth of information, and their consequences for specialist training. Special attention is given to the necessity of individualizing education, developing creative and critical thinking, implementing interdisciplinary approaches, fostering self-education, and building engineering competencies. The article emphasizes the importance of integrating education with science and industry, utilizing innovative technologies, and forming a flexible, adaptive system for personnel training.

Keywords: *scientific and technological progress, intensification of learning, individual, individualization of education.*

Ведение. Научно-технический прогресс привел к интенсивному росту и обновлению научно-технической информации, который принял лавинообразный характер. Ежегодно издаются сотни тысяч книг, журналов, защищаются более ста тысяч диссертаций, а поток информаций в глобальной сети «Интернет» практически не измерим.

Чем же характеризуются условия интенсивного научно-технического прогресса и требования, предъявляемые им к системе образования?

Во-первых, возрастающей ролью науки. В XX столетии, особенно во второй её половине, темпы развития науки достигли максимальных значений. Каждые 10…15 лет основные показатели научной деятельности удваивались [1], [2].

Поэтому считается, что основным законом развития науки является экспоненциальный. Высокие темпы развития науки в настоящее время поддерживается всё большей автоматизацией умственного труда. Развитие науки по экспоненте означает лавинообразное её развитие. Значит и рост научно-технической информации также является лавинообразным процессом.

Обзор литературных источников. Для обеспечения темпа всевозрастающего лавинообразного потока информации создаются и действуют современные телекоммуникационные информационные системы.

Очевидно, что современные темпы роста и объём науки, информации, существенно отличаются от их состояния в предыдущие 20-30 лет.

Развитие науки, это область деятельности специалистов с высшим образованием. Следовательно, система подготовки специалистов с высшим образованием должна обеспечить возможность усваивать поток современной информации, развить навыки научно-исследовательной деятельности, индивидуальной и самостоятельной работы, умений творческой работы с научно-технической информацией и учебно-научной литературой.

Во-вторых, лавинообразность развития современной науки обеспечивается и возникновением новых видов наук на стыке известных 2,3-х и более наук. Например: биофизика, биогеохимия, информатика, физико-химическая механика, педагогическая технология и много других. Возникает дерево науки. Родившись на стыке известных наук, новая наука – это новые научные направления, проблемы, темы и научные вопросы. Эти задачи подлежат решать наиболее талантливым выпускникам высшей школы.

Поэтому современная система подготовки кадров должна развивать способности оригинального и нестандартного мышления, развивать навыки систематической, кропотливой работы над собой.

Студент должен уметь удивляться, восхищаться, только тогда он будет способен удивлять других своим творческим трудом.

В-третьих, лавинообразное развитие науки и аналогичная закономерность роста научно-технической информации способствует ускорению скорости передачи и обработки информации, в основе которой находится компьютерная техника. Использование современных информационных систем немыслимо без индивидуализации обучения. Следовательно, сердцевиной современной системы обучения должна быть индивидуализация обучения. Поэтому актуальным становится задача – разработки и освоение технологий и средств индивидуализации обучения, самообразования, системы дистанционного образования.

В-четвёртых, особенностью научно-технического прогресса является резкое увеличение разновидностей инженерных решений. Быстрая смена материалов, технологических процессов, конструкций машин. Повышения уровня автоматизации систем управления, сокращением сроков внедрения в производство результатов научных достижений. Так, например, если между открытием телефонной связи и его использованием прошло 56 лет, радио – 35, то телевизора – 14, атомной энергии – 6, транзистора – 5 лет. Сейчас эти сроки, как правило, менее 1 года.

Анализ полученных результатов. Следовательно, система подготовки специалистов с высшим образованием должна быть направлена на формирование у них быстрой адаптации к непрерывно изменяющимся условиям производства, техники, технологии. Им должны быть свойственны: мобильность знаний, критичность мышления, творчество и гибкость в профессиональной деятельности.

В-пятых, для подготовки специалистов в высшей школе, отвечающим всем возрастающим требованиям интенсивного научно-технического прогресса, необходима интенсификация обучения, использование в обучении всего потенциала человеческого организма, его мозга. То есть необходима интенсификация символьно-зрительного обучения. Это означает, что при подаче информации в учебном процессе, необходимо использовать приемы структурирования и систематизации учебного материала, компьютеризацию обучения, использование учебного телевидения и др.

В-шестых, каждый человек от рождения – это индивидуум, то есть имеет только ему присуще задатки, способности к обучению, следовательно, задачей современной системы обучения должна быть учёт и развитие индивидуальных способностей обучающегося.

В-седьмых, современная система образования должна обеспечивать не только накопление знаний, но и формирование у студентов навыков непрерывного обучения на протяжении всей жизни (lifelong learning). В условиях быстрого устаревания информации и постоянного появления новых научных открытий и технологических решений, выпускник высшего учебного заведения должен быть способен самостоятельно обновлять и расширять свои знания, адаптироваться к новым требованиям профессии. Таким образом, развитие умений самообразования, критического осмысления информации и эффективного использования ресурсов становится одной из приоритетных задач образовательного процесса.

Кроме того, необходимо развивать у студентов умение работать в мультидисциплинарных и междисциплинарных командах, что обусловлено появлением новых научных направлений на стыке различных областей знаний. В настоящее время практически невозможно решать комплексные научно-технические задачи в одиночку. Это требует развития коммуникативных навыков, способности к сотрудничеству, а также умения интегрировать различные подходы и знания.

В-восьмых, важным аспектом становится внедрение в образовательный процесс инновационных образовательных технологий, таких как проектное обучение, проблемно-ориентированное обучение, дистанционные и смешанные формы обучения. Использование интерактивных платформ, виртуальных лабораторий, симуляторов и других цифровых инструментов позволяет создавать условия, максимально приближенные к реальным задачам производства и науки, развивать практические навыки и творческое мышление студентов.

В-девятых, для адекватного реагирования на вызовы научно-технического прогресса необходимо создание системы оперативной обратной связи между образовательными учреждениями и промышленностью, научными организациями. Такая связь позволит своевременно корректировать учебные программы, внедрять новые образовательные стандарты, обеспечивать практическую направленность обучения, а также эффективно реализовывать программы стажировок, научно-исследовательских проектов и других форм взаимодействия студентов с производством и наукой.

В-десятых, с учётом высокой наукоёмкости современной продукции и быстрого внедрения новых технологий в производство, особое внимание должно уделяться развитию инженерно-технических компетенций у студентов. Это предполагает не только теоретическую подготовку, но и развитие навыков экспериментальной работы, технического творчества, конструкторской деятельности и владения современными программными средствами моделирования и проектирования.

Кроме того, для повышения качества подготовки кадров в условиях интенсивного научно-технического прогресса необходимо активное внедрение междисциплинарных курсов и образовательных программ, которые позволяют студентам видеть взаимосвязи между различными областями знаний, формируют системное мышление и способствуют развитию инновационного потенциала.

Вырабатываемая продукция в условиях интенсивного научно-технического прогресса стала отличаться наукоёмкостью, оригинальностью, сложностью, высоким качеством и эффективностью. При многократном росте производительности оборудований и машин, их надёжности, расход энергии на единицу продукции многократно уменьшился. Эти условия стали предъявлять адекватные требования к подготовке кадров.

В период, предшествующий интенсивному научно-техническому прогрессу, вырабатываемая продукция не отличалась высокой надёжностью и качеством. В связи с этим для изделий устанавливались периоды гарантированного ремонта, которые выполняли за счёт предприятий изготовителей. В этих условиях традиционная система обучения отвечала требованиям производства. С изменением условий производства качество подготовки специалистов на основах традиционной педагогики не стало соответствовать предъявляемым требованиям. Уровень качества подготовки значительного количества кадров в условиях возрастающей массовости обучения стал существенно отставать от темпов роста качества вырабатываемой продукции, то есть от уровня требований интенсивного научно-технического прогресса.

В-одиннадцатых, **с**истема образования должна ориентироваться на развитие у студентов интеркультурной компетенции, владение иностранными языками, умение работать в международных проектах и адаптироваться к различным образовательным и профессиональным стандартам. Это способствует формированию у будущих специалистов гибкости мышления, открытости к инновациям и готовности к участию в научных и производственных инициативах.

В-двенадцатых, интенсивное развитие науки и техники порождает новые вызовы в области этики, безопасности и социальной ответственности. Становится очевидным, что современная система образования должна не только формировать профессиональные знания и навыки, но и воспитывать у студентов понимание этических норм, принципов устойчивого развития и социальной значимости своей деятельности.

Особое внимание уделяется развитию у будущих специалистов компетенций по анализу последствий внедрения новых технологий для общества и окружающей среды, а также навыков принятия ответственных решений, учитывающих интересы различных социальных групп. Включение в образовательные программы курсов по этике науки, экологической безопасности и правовым

аспектам научно-технической деятельности становится необходимым условием формирования комплексного и социально ориентированного профессионала.

В-тринадцатых, с учётом ускоренного развития науки и технологий меняются не только содержание образования, но и его организация. Современные образовательные учреждения активно внедряют проектные и проблемно-ориентированные методы обучения, стимулирующие самостоятельное исследование и поиск решений. Формируются учебные лаборатории, где студенты могут реализовывать свои научные и технические проекты в условиях, максимально приближенных к реальным производственным.

Большое значение приобретает интеграция обучения с научно-исследовательской и инновационной деятельностью, что способствует формированию у обучающихся навыков работы с реальными проблемами, развивает критическое мышление и творческий подход. Гибкость учебных программ и модульная структура позволяют оперативно включать новые знания и технологии, адаптируясь к изменениям в научной и производственной сферах.

В-четырнадцатых, для успешной реализации вышеперечисленных требований и обеспечения высокого качества подготовки кадров необходимо системное обновление квалификации педагогических кадров. Преподаватели должны не только обладать глубокими профессиональными знаниями, но и быть компетентными в области современных образовательных технологий, информационных систем, методов активного обучения и взаимодействия с индустрией.

Развитие у преподавателей навыков научно-исследовательской деятельности, участия в инновационных проектах и постоянного самообразования становится ключевым фактором устойчивого развития системы высшего образования.

В-пятнадцатых, современные научные и технические задачи носят комплексный характер, требующий интеграции знаний из различных областей. Следовательно, система образования должна развивать у студентов междисциплинарное мышление, способность интегрировать разные подходы, создавать новые знания и инновационные решения на стыке дисциплин.

Для этого необходима разработка образовательных программ, ориентированных на трансдисциплинарные исследования и проекты, формирование учебных команд, объединяющих специалистов с разным профилем. Такие подходы способствуют развитию инновационного потенциала и позволяют выпускникам быть более конкурентоспособными в быстро меняющейся профессиональной среде.

В-шестнадцатых, современный научно-технический прогресс должен быть направлен на устойчивое развитие общества, сохранение окружающей среды и повышение качества жизни. Образование играет ключевую роль в формировании у будущих специалистов ценностных ориентиров, ответственности за последствия своей деятельности и стремления к гармоничному развитию.

В-семнадцатых, для обеспечения эффективного развития научно-технического прогресса необходимо создание интегрированной системы взаимодействия между образовательными учреждениями, научными организациями и промышленностью. Такая система должна обеспечивать непрерывный обмен знаниями, опытом, результатами исследований и практическими решениями.

Создание совместных научно-образовательных центров, лабораторий и инжиниринговых платформ способствует быстрому внедрению инноваций, повышению качества подготовки кадров и формированию у студентов навыков, востребованных в реальном производстве. Важно развивать программы стажировок, практик, участие студентов в реальных проектах и научно-исследовательской деятельности.

В-восемнадцатых, будущем система образования должна стать более гибкой, адаптивной и открытой, способной быстро реагировать на вызовы науки и техники. Важным направлением станет дальнейшее внедрение цифровых технологий, развитие искусственного интеллекта в образовательных процессах, создание персонализированных образовательных траекторий и усиление междисциплинарного подхода.

Основной целью останется подготовка высококвалифицированных специалистов, способных к постоянному саморазвитию, инновационному мышлению и эффективному решению сложных задач в быстро меняющемся мире.

Вывод. В условиях интенсивного развития науки, техники и технологии к системе обучения предъявляются следующие требования:

1. Развитие навыков: индивидуальной и самостоятельной работы; творческой работы с научно-технической информацией;
2. Развитие способностей, оригинального и нестандартного решения, работоспособности;

3. Индивидуализация обучения (вследствие разных способностей к обучению);

4. Формирование: мобильности знаний, критичности мышления, творчество и гибкости в работе; адаптивности; к быстрым изменениям условий производства.

Литература:

1. Avliyaquov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya. Darslik.-T.: Tafakkur Bo‘stoni, 2012.-208 s.

2. Авлиякулов Н. Х., Мусаева Н. Н. Педагогик технологиялар //Т.:«Fan va texnologiyalar» нашриёти. – 2008. – Т. 164.

3. Djuraev R.X., Turg‘unov S.T. Ta’lim menejmenti. – T., Voris-Nashriyot, 2012. 167-

4. Иноятов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже: дисс.докт.пед. наук: 13.00.01 / У.И.Иноятов; – Т., 2003.

5. Мусаева Н.Н. Роль педагогических технологий в развитии современного образования. // Academic research in educational sciences, 2021.

6. Мусаева Н.Н. Ёдгорова М. О. Мусаева Н.А Сущность и принципы личностно-ориентированных технологий обучения. Инновационные пути решения актуальных проблем развития пищевой и нефтегазохимической промышлености. Международная научно-практическая конференция. Бухара. Том 2. 2020. - С. 507-510.

7. Мусаева Н.Н., Мусаева Н.А. Основы кредитной технологии. Ижтимоий соҳани модернизациялаш контекстида педагогик таълим тараққиёти: муаммо ва истиқболлар. Республика илмий-амалий анжуман материаллари.Бухоро. 2021.С. 60-70

8. Мусаева Н.Н. Мусаева Н.А. Илмий-техник тараққиёт жадаллашган даврда - шахсга йўналтирилган ўқитиш технологияларнинг ўрни. // Янгиланаётган Ўзбекистонда фан, таълим ва инновация уйғунлиги мавзусидаги республика 6-сон кўп тармоқли илмий-масофавий онлайн конференцияси 1-қисм материаллари. Тошкент. 2021. С. 128-132.

9. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - М: Знание, 1989. - 80 с.

10. Сейитхалилов Э.А., Рахимов Б.Х., Маджидов И.Х. Педагогический словарь справочник. – Т.: Согдиана, 2011 – 700 с.

11.Фарберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии. - Т.: Фан, 2002. - 130 с.

ILG‘OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

VETERINARIYA TA’LIMIDA CLIL TEXNOLOGIYASINING ZAMONAVIY METODIK IMKONIYATLARI

Bekniyozova Zarina Rashid qizi,
O‘zbekiston Milliy universiteti doktoranti

Mazkur maqolada veterinariya talabalari uchun CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati va zamonaviy metodik imkoniyatlari yoritilgan. CLILning asosiy tamoyillari, 4C modeli, vazifaga, muammoga va loyihaga asoslangan yondashuvlar hamda terminologik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol metodlar tahlil qilingan. Shuningdek, veterinariya sohasida ingliz tilini o‘qitishning kasbiy va ilmiy afzalliklari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari CLIL texnologiyasi nafaqat til o‘rganishni, balki kasbiy bilimlarni chuqurroq egallashga yordam berishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *CLIL texnologiyasi, veterinariya ta’limi, terminologik kompetensiya, interfaol metodlar, 4C modeli, zamonaviy pedagogika.*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ТЕХНОЛОГИИ CLIL В ВЕТЕРИНАРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье рассматриваются значение и современные методические возможности применения технологии CLIL (Content and Language Integrated Learning) в обучении студентов-ветеринаров. Анализируются основные принципы CLIL, включая модель 4C, задачи, проблемно- и проектно-ориентированные подходы, а также интерактивные методы, направленные на развитие терминологической компетенции студентов. Кроме того, обоснованы научные и профессиональные преимущества обучения английскому языку в ветеринарной сфере. Результаты исследования показывают, что CLIL способствует не только изучению языка, но и более глубокому освоению профессиональных знаний.

Ключевые слова: *технология CLIL, ветеринарное образование, терминологическая компетенция, интерактивные методы, модель 4C, современная педагогика.*

MODERN METHODOLOGICAL OPPORTUNITIES OF CLIL TECHNOLOGY IN VETERINARY EDUCATION

This article explores the significance and modern methodological opportunities of implementing CLIL (Content and Language Integrated Learning) in the education of veterinary students. It analyzes the fundamental principles of CLIL, including the 4C model, task-, problem- and project-based approaches, as well as interactive methods aimed at developing students’ terminological competence. Furthermore, the paper highlights the academic and professional advantages of teaching English within the veterinary field. The findings demonstrate that CLIL not only facilitates language acquisition but also supports the deeper mastery of professional knowledge.

Keywords: *CLIL technology, veterinary education, terminological competence, interactive methods, 4C model, modern pedagogy.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida til va fanni birgalikda o‘rganish, ya’ni CLIL talabalarni nafaqat yangi bilimlar bilan ta’minlash, balki ularni turli sohalarda samarali kommunikatsiya va muloqot qilishga o‘rgatishga qaratilgan yondashuv sifatida katta ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, veterinariya sohasida ishlashni rejalashtirayotgan talabalar uchun bu metod juda foydalidir. Chunki veterinariya — bu faqat hayvonlar bilan ishlashni talab qiladigan fan emas, balki tibbiyot, biologiya, ekologiya va boshqa ko‘plab yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan kompleks soha hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Til va akademik fanlarni bir vaqtda o‘rgatish orqali CLIL an’anaviy o‘qitish modeliga nisbatan tez taraqqiy etayotgan zamonaviy texnologiya sifatida e’tirof etilmoqda. [1]. D.Marsh, Frigols CLIL muhitini ingliz tilini chet tili sifatida o‘rganuvchi talabalar uchun kontekstda akademik

sharoitda umumiy aloqa vositasi sifatida ishlatiladigan muhit deb ta’riflaydi. Boshqacha qilib aytganda, talabalar ushbu tilni asosan darslarda eshitib foydalanadilar.

Ko‘pchilik mualliflarning ta’kidlashicha, CLILning eng asosiy xususiyati — bu til va fanni o‘qitishning ikki tomonlama e’tiboridadir. CLIL olimlaridan Wolffni takidlashicha bu esa til egallashni alohida o‘rgatishdan ko‘ra samaraliroq bo‘lishiga sabab bo‘ladi. [2] Cummins ham CLIL dasturlari mazmun va tilni birgalikda samarali o‘rganish uchun qulay platforma ekanini ta’kidlaydi, chunki bu yondashuv talabalarga o‘z fan sohasi bo‘yicha chuqur bilim olish imkonini berar ekan, ular shu bilan birga chet tilida ham yuqori darajaga erishadilar. [3]

Tadqiqot metodologiyasi sifatida lingvodidaktik tahlil, CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyasining nazariy asoslarini o‘rganish, xorijiy va mahalliy tajribalarni solishtirish, veterinariya ta’limi mazmunida kasbiy terminologiyani integratsiyalashga qaratilgan eksperimental ishlanmalarni yaratish kabi yondashuvlar qo‘llanildi. Mazkur metodologiya doirasida sifat va miqdoriy tahlil, ekspert baholash ma’lumotlarni qayta ishlash usullari uyg‘unlashtirildi. Shuningdek, CLIL metodikasining samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov guruhlari o‘rtasida taqqoslash, kompetensiyalar rivojlanish dinamikasini monitoring qilish va pedagogik kuzatuv metodlari tatbiq etildi.

Tahlil va natijalar. Fan va tilni bir paytda o‘qitish dasturlarining ildizlari dastlab 1960-yillarda Kanadada joriy etilgan immersiya dasturlariga borib taqaladi.[3,6] Bu dasturlar ingliz tilida so‘zlashuvchi talabalarni fransuz tilida dars olib boriladigan muhitga joylashtirish orqali ikki tillilikni rivojlantirishni maqsad qilgan. CLIL va immersiya dasturlari o‘rtasidagi muhim farqlardan biri shundaki, immersiya dasturlarida mamlakatning rasmiy ikkinchi tili. Masalan, Kanadada ikkinchi til sifatida fransuz tili ishlatiladi, CLIL texnologiyasida esa xorijiy til (odatda ingliz tili) ishlatiladi.

Shimoliy Amerikada soha asosida o‘qitish **(Content-Based Instruction – CBI)** atamasi tilni o‘zlashtirishni ko‘zlagan dasturlar uchun keng qo‘llaniladi. Bu yondashuv ingliz tilini ona tili bo‘lmagan talabalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, 1970-yillarda AQShda ingliz tilini bilmaydigan talabalar oqimining ko‘payishi sababli paydo bo‘lgan. Bu dasturlar til o‘rgatish va boshqa asosiy fanlar uchun zarur bo‘lgan mazmunni birlashtirish orqali talabalarni akademik muvaffaqiyatga tayyorlashni maqsad qilgan. CBI yondashuvi o‘z mohiyatiga ko‘ra, tildan o‘rganish obyekti sifatida emas, balki vosita sifatida foydalanishni nazarda tutadi. Shuning uchun bu darslarda til bo‘yicha aniq ta’lim hajmi turlicha bo‘lishi, hatto umuman bo‘lmasligi ham mumkin. [4,6]

ESP – maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (English for Specific Purposes) – ham mazmunli va amaliy asosdagi til o‘qitish bilan bog‘liq tadqiqotlarda tez-tez uchraydi. Uning kelib chiqishi ikkinchi jahon urushidan keyingi texnika, aloqa va iqtisodiyot sohalaridagi jadal rivojlanish bilan bog‘liq. ESP dasturlari muayyan kasbiy ehtiyojlarga javob beruvchi til ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, talabalarni, masalan, hamshiralik, muhandislik, tibbiyot kabi sohalarda ishlash uchun tayyorlashga yordam beradi. ESP dasturlariga quyidagilar kiradi: muayyan kasb kontekstida tilni o‘rganish, o‘quvchi ehtiyojlarini tahlil qilish, va real ish muhiti uchun zarur bo‘lgan materiallar asosida dars o‘tish. ESP CBI va CLILdan farqli o‘laroq, o‘z ichiga aniq bir fanni o‘qitishni olmaydi, balki kasbiy topshiriqlarni bajarishga e’tibor qaratadi. Masalan, mehmonxona menejmenti bo‘yicha ESP darslarida xodimlarga tozalash bo‘yicha ko‘rsatmalar berish uchun kerakli so‘z birikmalarini mashq qilish mumkin. Immersiya, CBI, CLIL va ESP yondashuvlari barchasi haqiqiy dars materiallariga tayansa-da, ularning har biri til va mazmun darslarining tuzilmasi va mazmuniga bo‘lgan yondashuvi bilan farqlanadi. ESP dasturlarida o‘quvchilar kasbiy ehtiyojlariga asoslangan topshiriqlar asos bo‘lsa, CLIL dasturlarida fan va til maqsadlari birgalikda kurs dars mazmunini belgilaydi. CLIL dasturlarida mazmunga ko‘proq e’tibor qaratilishi ESPdan ajralib turadigan asosiy jihatlardan biridir.[6]

Veterinariya sohasida ishlash uchun ilmiy adabiyotlarni o‘qish va tushunish muhim ahamiyatga ega. Ko‘p hollarda, veterinariya bilan bog‘liq yangi kashfiyotlar va ilmiy maqolalar ingliz tilida chiqariladi. Agar veterinariya talabasi ingliz tilini mukammal bilsa, u zamonaviy ilmiy adabiyotlardan to‘liq foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Fanni ingliz tilida o‘rganish, bo‘lajak veterinarlarga dunyo miqyosidagi sohadagi yangiliklardan xabardor bo‘lishda yordam beradi. Bu nafaqat ilmiy izlanishlarda, balki xalqaro konferentsiyalar va seminarlar kabi tadbirlarda ham samarali ishtirok etishga yordam beradi.

Veterinarlar ko‘plab turli millat va madaniyatlarga mansub odamlar bilan ishlashadi. Agar veterinariya talabalari o‘z tilini mukammal bilib, shu bilan birga ingliz tilida ham yaxshi muloqot qila olishsa, bu ularga nafaqat o‘z yurtida, balki chet elda ham ishlash imkonini beradi. Bu sohada til va fanni birgalikda o‘rganish, talabalarga til o‘rgatish bilan birga, muloqot va muammolarni samarali hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Mehisto, Marsh va Frigols esa CLILni rejalashtirishga oid kompleks yondashuvni taklif qilgan. Ular Uncovering CLIL nomli asarlarida CLIL darslarini samarali tashkil etish uchun o‘quvchilar ehtiyojlarini

aniqlash, til va fan kontentini uyg‘unlashtirish, baholash tizimlarini ishlab chiqish va multimodal o‘quv resurslaridan foydalanish zarurligini asoslashadi.

Til va fikrlash faoliyati o‘rtasidagi bog‘liqlikka e’tibor qaratgan olima Christianne Dalton-Puffer o‘zining Cognitive Discourse Functions (CDFs) konsepsiyasini ilgari suradi. CLIL darslarida til faqat aloqa vositasi emas, balki ilmiy fikrlash amaliyoti – ya’ni izohlash, taqqoslash, sabab-oqibatni tushuntirish, baholash kabi intellektual faoliyatlarni shakllantirish vositasi sifatida xizmat qilishi kerakligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv “Discourse in CLIL Classrooms” va “Content and Language Integrated Learning: From Practice to Principles” asarlarida yoritilgan.[2,5]

Llinares, Morton va Whittaker tomonidan ishlab chiqilgan genre-based approach – janrlarga asoslangan yondashuv esa CLIL darslarida til o‘rganishni fan sohasiga oid matn janrlari asosida olib borishni taklif etadi. Masalan, tavsiflovchi, izohlovchi, taqqoslovchi matnlar orqali o‘quvchilar nafaqat tilni, balki fan diskursini ham chuqur o‘zlashtiradilar. Bu yondashuv ayniqsa ijtimoiy fanlar, iqtisod, tarix kabi yo‘nalishlarda samarali bo‘ladi. Ushbu yondashuv The Roles of Language in CLIL (Cambridge University Press) kitobida asoslangan.[6]

Cenoz, Genesee va Gorter tomonidan taklif etilgan Pluriliteracies Approach CLILda faqat lingvistik emas, balki turli xil savodxonlik (matematik, vizual, grafik) turlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ularning fikriga ko‘ra, o‘quvchi CLIL orqali ko‘p yo‘nalishli kompetensiyalarni egallaydi. Bu yondashuv Towards an Integrated Approach in CLIL and Multilingual Education asarida asoslab berilgan.[7]

Sylven va Tomlinson esa CLILni vazifaga asoslangan yondashuv (Task-Based CLIL) bilan boyitgan. Ularning tadqiqotlarida CLIL darslari amaliy topshiriqlar – loyihalar, laboratoriya ishlari, muammo yechish kabi faoliyatlar orqali tashkil etiladi. Bu esa til o‘rganishni tabiiy va real kontekstda amalga oshirish imkonini beradi. [8]

Yuqoridagi CLIL texnologiyasini samarali o‘qitishga oid olimlar ilgari so‘rgan metod va yondashuvlardan kelib chiqib, veternariya talabalari uchun foydalanishda bir nechta muhim yondashuv va metodologiyalar tadqiqotimizga kiritdik. Ushbu metodlar CLIL jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lib, fan va tilni birgalikda samarali o‘rganishga yordam beradi. Quyida asosiy metodlar keltiriladi:

1. 4C Yondashuvi. Bu metodi to‘rt asosiy elementni o‘z ichiga oladi, ular birgalikda o‘quv jarayonini to‘liq integratsiyalashni ta’minlaydi:[4]

- Content (Mazmun): Fan bo‘yicha bilim va tushunchalarni rivojlantirish.
- Communication (Kommunikatsiya): O‘quvchilarni yangi tilda muloqot qilishga undash va shu jarayonda tilni rivojlantirish.
- Cognition (Kognitsiya): O‘quvchilarni o‘ylash va tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun faol jalb qilish.
- Culture (Madaniyat): Til va fan orqali turli madaniyatlarni anglash va global xabardorlikni oshirish.

CLIL texnologiyasidan foydalanishda yuqoridagi metodlar integratsiyalashgan holda qo‘llanilsa, o‘quvchilar nafaqat fan bo‘yicha, balki til bo‘yicha ham yuqori natijalarga erishadi. Eng muhimi, bu yondashuv orqali o‘quvchilarda fanlararo fikrlash, til qobiliyati va global xabardorlik rivojlanadi

1. **Munozaralar**: Talabalar ikki guruhga bo‘linib, berilgan mavzu bo‘yicha ijobiy yoki salbiy pozitsiyani himoya qiladi. Bu jarayonda ular dalillar va ma’lumotlarga asoslangan fikrlar bildiradi.
2. **Texnologiya orqali faol o‘qitish (TEAL)**: Bu yondashuv MIT professori Piter Dourmashkin tomonidan yaratilgan bo‘lib, talabalarni muhokama, tadqiqot va hamkorlikda ishlashga undaydi. Guruhlar masalani yechish va o‘z yechimlarini taqdim etishga harakat qiladi.
3. **Mikro-leksiyalar**: Kichik hajmdagi ma’ruza yoki taqdimotlar.
4. **Rolli o‘yinlar va tanqidiy munozaralar**: Talabalarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish.
5. **Guruhiy tadqiqotlar va muammolarni yechish**: Jamoaviy ishlash orqali bilimni mustahkamlash.

Ushbu yondashuvlar CLILda talabalar bilimini mustahkamlashda va ularga real dunyo muammolarini hal qilish bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi.

Veterinariya talabalariga CLIL orqali ta’lim berishning maqsadi – talabalarga xorijiy til (asosan ingliz tili)ni o‘rgatish bilan birga, veterinariya fanlari (hayvonlar anatomiya, fiziologiyasi, patologiyasi, farmakologiya va boshqalar) oid bilimlarini rivojlantirish. Amaliy maqsadimiz talabalarning fanni o‘zlashtirish jarayonida ilmiy va kasbiy terminologiyani o‘rganishi.

Mavjud holatni o‘rganganimizda veterinariya sohasida ko‘plab ilmiy adabiyotlar, tadqiqotlar va innovatsiyalar ingliz tilida nashr etiladi. Ammo talabalarda uni tushunish, ilmini yanada kengaytirish qiyinligini ko‘rdik.

CLIL yordamida talabalar bu materiallarni o‘qish, tushunish va amaliyotga joriy qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Xalqaro miqyosda ishlay oladigan mutaxassislar tayyorlashga yordam beradi Xorijiy til orqali amaliy mashg‘ulotlarda veterinariya atamalari va jarayonlarini tushunish osonlashadi. Masalan: Veterinariya jarrohlik amaliyotlari, hayvonlar kasalliklarini aniqlash va davolash bo‘yicha ko‘rsatmalar va h.k.

1. Role-Play (Rolli o‘yin). Talabalar turli kasbiy rollarni bajarib, amaliy bilimlarini mustahkamlaydilar. Talabalar “Veterinar” va “mijoz” rollarini o‘ynab, kasallik tashxisini qo‘yish va tushuntirish jarayonini mashq qilishadi. Muloqot qobiliyatini rivojlantiradi va kasbiy til ko‘nikmasini yaxshilaydi.

Yuqoridagi tahlillar asosida CLIL texnologiyasi zamonaviy til o‘qitish yondashuvlari orasida fan va tilni birgalikda o‘rgatishga asoslangan integrativ model bo‘lib, uning mazmuniy va metodik tamoyillari boshqa ilg‘or yondashuvlar bilan uzviy bog‘liqdir. CLIL texnologiyasi ESP va CBI yondashuvlaridan farqli o‘laroq, fanni o‘z mohiyatida chuqur o‘rganishni ham ko‘zda tutadi. CLIL faqat kasbiy leksikani emas, balki kasbiy tafakkurni rivojlantirish, madaniy kompetensiyani shakllantirish hamda fan va til o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘quvchi tafakkurida mustahkamlashni maqsad qiladi. Shuningdek, CLILda o‘qitish til vositasi bo‘lib xizmat qiladi, til va mazmun o‘zaro integratsiyada beriladi, bu esa o‘z navbatida terminologik kompetensiyani chuqurroq shakllantirishga zamin yaratadi.

Xulosa va tavsiyalar. CLIL texnologiyasi orqali terminologik kompetensiyani shakllantirishda interfaol metodlarning roli alohida ahamiyatga ega. Jumladan, task-based learning (vazifaga asoslangan o‘qitish), problem-based learning (muammoga asoslangan yondashuv), project-based learning (loyihaviy yondashuv), rol o‘yinlari, debatlar, klasterlar, akademik yozuv mashqlari kabi metodlar o‘quvchilarning terminologik bilimini faollashtiradi va amaliy qo‘llashga yo‘naltiradi. Bu metodlar o‘rganilayotgan fan doirasida aniq kasbiy holatlarni modellashtirish, ilmiy matnlar bilan ishlash, kasbiy muhitga mos kommunikatsiyani shakllantirish imkonini beradi.

Shuningdek, vizual materiallar, multimodal resurslar va raqamli texnologiyalarni CLIL kontekstida qo‘llash ham terminologik kompetensiyaning shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Bu metodlar orqali talabalar o‘z kasbiy sohalarida uchraydigan murakkab termin va iboralarni chuqur o‘zlashtiradi, ularni kontekstda to‘g‘ri qo‘llashni o‘rganadi hamda til vositasida ilmiy muloqot yuritish malakasiga ega bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, CLIL texnologiyasi orqali terminologik kompetensiyani samarali shakllantirish zamonaviy, interfaol o‘qitish metodlarini puxta tanlash va ularni kontekstga mos holda qo‘llash bilan bevosita bog‘liqdir. Bunda talabalarning kasbiy ehtiyojlari, fan va til integratsiyasi hamda kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodlar asosiy o‘rinni egallaydi.

Adabiyotlar:

1. Marsh, D., & Frigols, M. J. (2007). CLIL as a catalyst for change in language education. In D. Marsh (Ed.), CLIL/EMILE – The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential. Brussels: European Commission.

2. Wolff, D. (2007). CLIL: Bridging the gap between school and working life. In D. Marsh & D. Wolff (Eds.), Diverse Contexts – Converging Goals: CLIL in Europe (pp. 11–23). Frankfurt: Peter Lang.

3. Cummins, J. (1999). Bilingual education and English immersion: The Ramirez report in theoretical perspective. Bilingual Research Journal, 16(1), 91–104.

4. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford: Macmillan Education.

5. Dalton-Puffer, C. (2013). A construct of cognitive discourse functions for conceptualising content–language integration in CLIL and multilingual education. European Journal of Applied Linguistics, 1(2), 216–253.

6. Llinares, A., Morton, T., & Whittaker, R. (2012). The Roles of Language in CLIL. Cambridge: Cambridge University Press.

7. Cenoz, J., Genesee, F., & Gorter, D. (2014). Towards an integrated plurilingual approach in CLIL and multilingual education. Applied Linguistics, 35(5), 601–621.

8. Sylven, L. K., & Tomlinson, B. (2010). Task-based language teaching in CLIL contexts. In D. Lasagabaster & Y. Ruiz de Zarobe (Eds.), CLIL in Spain: Implementation, Results and Teacher Training (pp. 69–86). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

9. Dourmashkin, P. A., & McWilliams, E. (2008). Technology-enabled active learning (TEAL). Massachusetts Institute of Technology (MIT).

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MASOFAVIY TA’LIM O‘QITISH TIZIMINI TAHLIL QILISH VA BAHOLASH

Joldasova Gulchexra Kuralbay qizi,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
“Texnologik ta’lim” kafedrasi 2-bosqich doktoranti

Mazkur maqolada zamonaviy oliy ta’lim tizimini takomillashtirish va yangilash zarurati, ayniqsa, masofaviy ta’lim texnologiyalarining rivojlanishi kontekstida tahlil qilinadi. Muallif masofaviy ta’limning o‘ziga xos jihatlari, uning afzallik va kamchiliklarini tahlil qilib, ushbu shakl orqali sifatli ta’lim jarayonini tashkil etish imkoniyatlariga e’tibor qaratadi. Shuningdek, O‘zbekistonda masofaviy ta’limga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotgani va bu holat mamlakatning zamonaviy ta’lim tamoyillariga mos ravishda rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Maqolada bugungi tezkor axborot almashinuvi sharoitida ta’lim tizimining dolzarb muammolaridan biri — ma’lumotlarning o‘z vaqtida yangilanishi va moslashtirilishi zarurligi ta’kidlanadi. Muallif ta’lim tizimi nafaqat asosiy bilimlarni berishi, balki zamonaviy texnologiyalar yordamida ilmiy va ijtimoiy rivojlanishni ta’minlashi lozimligini asoslab beradi.

Kalit so‘zlar: *interaktiv resurslar, elektron ta’lim platformalari, pedagogik o‘zaro ta’sir, masofaviy ta’lim texnologiyalari, onlayn va oflayn konsultatsiyalar.*

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье анализируется необходимость совершенствования и модернизации современной системы высшего образования, особенно в контексте развития технологий дистанционного обучения. Автор рассматривает особенности дистанционного образования, акцентируя внимание как на его преимуществах, так и на недостатках, и исследует новые возможности, которые оно предоставляет для организации качественного образовательного процесса. Отмечается, что значение дистанционного образования в Узбекистане неуклонно возрастает, что отражает стремление страны соответствовать современным образовательным принципам. В статье подчёркивается, что в условиях стремительного обновления и обмена информацией одной из главных задач образования является своевременная актуализация и адаптация учебного содержания. Автор доказывает, что система образования должна не только передавать базовые знания, но и способствовать научному и социальному развитию посредством эффективного использования современных технологий.

Ключевые слова: *интерактивные ресурсы, платформы электронного обучения, педагогическое взаимодействие, технологии дистанционного обучения, онлайн и офлайн консультации.*

ANALYSIS AND EVALUATION OF THE DISTANCE LEARNING SYSTEM IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

This article analyzes the need to improve and modernize the contemporary higher education system, particularly in the context of the development of distance learning technologies. The author examines the specific characteristics of distance education, highlighting both its advantages and disadvantages, and explores the opportunities it presents for organizing a high-quality educational process. The increasing relevance of distance education in Uzbekistan is emphasized as a reflection of the country's progress toward alignment with modern educational principles. The article underlines that in today’s era of rapid information exchange, one of the key challenges of education is the timely updating and adaptation of learning content. The author argues that the education system should not only provide fundamental knowledge but also promote scientific and social development through the effective use of modern technologies.

Keywords: *interactive resources, e-learning platforms, pedagogical interaction, distance learning technologies, online and offline consultations.*

Introduction. At present, the need to improve and update the learning process in the higher education system is becoming increasingly urgent. This is particularly related to the development of distance learning technologies. The unique features of distance education — along with its advantages and disadvantages —

offer new opportunities for organizing a high-quality educational process. A modern education system that meets current requirements should not only transfer existing knowledge, but also ensure a high level of scientific and social development through the use of new technologies.

In Uzbekistan, the importance of distance education in the education system is steadily increasing, reflecting the country’s progress in alignment with modern educational principles. In today’s world, where updates and assimilation of materials are happening rapidly, one of the major challenges of education is its timely and proper modernization. The education system must not only cover the fundamental foundations of education, but also be equipped with mechanisms for the prompt and timely updating of information.

One of the ways to address this complex issue is through the use of distance learning. When the elements of this system are utilized effectively, education can transform into a format that meets both current and future needs. The relevance of a distance education system is, in general, connected with the shift in societal development from technology-based to information-based progress. The practical application of distance learning relies on the capabilities provided by information technologies, particularly in implementing various methods of knowledge transfer and enabling interaction among participants in the learning process.

The adoption of the Concept for Creating and Developing a Unified Distance Learning System in Uzbekistan has contributed to the broader coverage of distance education issues in scientific literature. The Law on Education of the Republic of Uzbekistan interprets concepts such as "E-learning" and "distance learning technologies". The concept provides the first official definition of the term "distance education" and outlines its fundamental principles. The integration of distance learning capabilities into legislation has facilitated the accumulation of theoretical and practical experience in implementing distance education systems in higher education institutions.

Literature review. Uzbek scholars such as N.A. Muslimov, A.E. Ibraymov, A. Usmonov (2020), T. Mahmudov (2021), D. Rasulov (2019), N. Isroilova (2022), and Z. Saidova (2023) have studied the significance, opportunities, and challenges of distance learning technologies in the education system. Their research has focused on the modernization of the education system and the scientific, methodological, and didactic principles for effectively implementing distance education.

In Russia, researchers such as Y.S. Zair-Bek, Y.S. Polat, O.V. Pustovalova, I.V. Robert, P.V. Sisoyev, M.A. Tatarinova, S.V. Titova, and others have addressed the theory and practice of distance learning. Issues related to the application of blended learning in general, higher, and vocational education have been explored by Y.A. Avdeeva, O. Bezverkhaya, P.M. Gorev, O.N. Zhukova, N.A. Kopilova, D.D. Magdich, K.M. Moskvin, I.Y. Mishota, I.A. Nagayeva, V.G. Nesterenko, Y.A. Polyakov, I.I. Prosvirkina, I.A. Rudneva, N.N. Selyavkina, N.N. Skripnikova, V.V. Utemov, I.O. Filippova, V.O. Chepurnaya, Y.I. Chirkova, L.V. Chistobaeva, Y. Banados, S. Bonk, among others.

Research methodology. Distance learning technologies – including e-learning platforms and interactive resources – play a vital role in organizing an effective educational process. Today, every educational institution seeks to modernize its educational process by integrating both online and offline formats. One of the greatest advantages of distance learning is its ability to eliminate restrictions of time and location. Through distance education, students can enhance their knowledge, access necessary materials, and use numerous resources at any time.

Currently, Uzbekistan is implementing a number of large-scale initiatives and projects to develop and popularize distance education. These initiatives are based on the results of previous scientific research and existing legislative documents. For instance, the Law on Education of the Republic of Uzbekistan includes specific provisions regarding distance learning, aimed at developing new teaching methods and improving communication between teachers and students. Compared to traditional lectures in higher and secondary specialized educational institutions, where a computer-teacher presents the topic and students listen, watch, memorize, or take brief notes, this method’s most significant feature is its interactivity. The interactive nature of such lectures allows students to actively participate in the learning process by asking questions and clarifying parts of the material that are not fully understood.

Multimedia tools refer to a set of hardware and software that enable a person to receive information through multiple sensory channels simultaneously. This information is presented in forms familiar to humans – such as audio (sound), video, and animation (cartoons, motion graphics). These formats enhance understanding by engaging multiple senses, making the educational process more effective and engaging.

Digital technologies are constantly evolving, and their impact is expected to grow even stronger in the future. These technologies play a crucial role in reforming the educational process and increasing its efficiency. The analysis and outcomes of using digital technologies during lessons include the following aspects:

- Digital technologies encourage students to actively participate in lessons. For example, through interactive presentations, online quizzes, and virtual discussions, students have the opportunity to freely express their opinions.
- Access to a wide range of educational resources via the internet (such as video lessons, articles, e-books, and more) expands students’ knowledge base.
- With the help of digital platforms, teachers can organize lessons tailored to each student’s individual needs, ensuring a personalized learning approach.
- Digital technologies make it easier to assess and monitor students’ knowledge. Online assessment systems provide the ability to view students’ results in real-time.
- Forming groups on online platforms to work on projects promotes collaboration among students.

The outcomes of using digital technologies in the lesson process include the following:

- Digital technologies make lessons more engaging and interactive, which increases students' motivation.
- Information presented through various digital resources helps improve both theoretical and practical knowledge.
- Teachers are able to conduct lessons more effectively, which in turn positively influences student performance.
- Students acquire digital skills, preparing them for their future careers.
- Digital tools facilitate quick and easy communication between teachers and students, enhancing the overall quality of the educational process.[2]

Basic Concepts of the Main Types of Digital Technologies:

1. Computer Technologies:

Computers and their software, operating systems, databases, and computing systems.

2. Internet and Networks:

The ability to transmit data and establish communication via the global network. Internet services, websites, social networks, and cloud services.

3. Mobile Technologies:

Smartphones and tablets, mobile applications, mobile internet, and 5G technologies.

4. Artificial Intelligence and Machine Learning:

Self-learning algorithms, data analysis, and automation of decision-making processes.

5. Big Data:

Technologies for collecting, storing, and analyzing large volumes of data.

6. Blockchain Technologies:

Distributed ledger technologies used to ensure data security and carry out transactions.

7. Virtual and Augmented Reality:

Creating new experiences through Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) technologies.

Main methods in distance education. There are several core methods in distance education, which vary based on the nature of interaction between students and teachers. One of these is independent learning based on interaction with educational resources, where students engage in self-directed study using provided materials. The role of the teacher, tutor, or advisor is minimal. In this method, knowledge is delivered through printed materials, audio and video recordings, electronic publications, interactive databases, and computer-based learning programs. Students access these resources through telecommunication networks.

Another important approach is individualized (one-on-one) instruction, which involves direct interaction between the student and the teacher or advisor. This method is typically used for students who need scientific or technical support, researchers working with academic supervisors, or those requiring personal tutoring. Communication is carried out via phone calls, voice and email correspondence, fax, Skype, and other digital platforms.[3]

Teacher-centered instruction. In teacher-centered methods, students are not active participants in communication. This approach is often applied when teaching multiple students the same content and level simultaneously – for instance, when preparing students for standardized exams or providing individual academic consultations. Though the instruction follows a traditional format, it is enhanced with modern digital tools. These include audio and video lectures, electronic teaching materials, lectures uploaded to online platforms, and various virtual bulletin boards. The lectures are prepared by instructors or consultants and consist of key segments of articles or educational texts, serving as a basis for future discussions.

Interactive and collaborative learning. This method is characterized by multi-way interaction among all participants. It encourages group work and significantly increases students’ engagement. Research activities and problem-solving tasks are used as core methods. In this scenario, the teacher acts as a

facilitator who defines the lesson topic, creates a psychologically comfortable environment, prepares materials, develops lesson plans, and motivates students to collaborate and participate in discussions.

Project-based learning. Project-based learning focuses on directing students toward independent activities. It enables learners to plan, organize, and monitor their educational process. The outcome of project-based learning is the creation of tangible products or practical results. This method helps students develop independent thinking, creativity, and the ability to consolidate knowledge.

Problem-based learning. Problem-based learning is aimed at solving theoretical or practical problems and directs students’ attention toward essential issues. This method enhances analytical thinking and builds problem-solving skills during the learning process. In this case, the teacher serves as an observer and guide, offering support as needed.[4]

Research-based learning. This method is defined by specific and meaningful goals for participants. It prioritizes scientifically grounded methodologies, conducting experiments, analysis, and the presentation of results. The learning process is structured as a step-by-step research activity, promoting the development of scientific inquiry and systematic investigation skills.

Analysis and results. To implement distance education effectively, it is essential to consider several methodological and technological factors. Establishing effective interaction between teachers and students, improving the quality of learning materials, and making the educational process interactive are of significant importance.

1. Teachers’ readiness and use of new technologies. Effective use of distance education systems requires teachers to be familiar with modern technologies and methodologies. Teachers must be fully prepared to utilize distance learning platforms in their work. For this purpose, regular training and professional development courses should be organized for teachers.

2. Development of interactive educational materials. Interactive learning materials play a crucial role in the effective implementation of distance education. Such materials help foster active and efficient communication between teachers and students. Lectures, video lessons, tests, and interactive exercises contribute to enriching the distance learning experience.

3. Methodological foundations and didactic principles of teaching. For distance learning to be successful, adherence to its methodological foundations and didactic principles is essential. The key principles of instruction include active student participation, interactivity, an individual approach, and outcome-oriented education. These elements are important at every stage of the educational process.

4. Communication between teachers and students. To enhance teacher-student communication during distance education, it is vital to use various communication technologies. Regular interaction via phone calls, email, video conferencing platforms, and other interactive tools improves the quality of education. Through this, students can ask questions freely and receive prompt answers. Communication between teachers and students is considered a crucial factor in the success of pedagogical processes in distance education. Compared to traditional methods, this form of education is more flexible and dynamic, and its effectiveness can be significantly increased with proper application. In this context, the teacher’s role is not only to deliver knowledge but also to support student engagement and maintain consistent communication. One of the unique features of distance education is the potential for natural barriers to hinder communication between teachers and students. However, this challenge can be overcome with skilled instructional approaches. Pedagogical interaction is a planned and managed process that results in positive changes in the activities, attitudes, and behaviors of both parties. The educational potential of computers and other tools provides high efficiency for all participants in the learning process.[1]

According to **V. Thurmond, K. Wambach, G.R. Konnors,** and **B.B. Frey**, pedagogical interaction in distance learning can be divided into four main areas:

1. Interaction between the student and the course content;
2. Interaction between students;
3. Interaction between the student and the instructor;
4. Interaction between the student and the interface.

T.B. Grebenyuk and **I.G. Bulan** developed a model for organizing pedagogical cooperation between teachers and students in distance education. In their approach, the relationship between the "student and the course content" holds particular importance. Factors such as how clearly and effectively the course material is presented, and the influence of time and learning environment, determine the effectiveness of this process.[5]

In analyzing the existing methods and formats in distance education, researchers emphasize the use of interactive and active learning approaches. University students have well-formed opinions about the teaching methods they use and are able to develop practical skills through these approaches in distance learning

formats. This creates favorable conditions for establishing effective cooperation between teachers and students.

This process also serves to help future educators develop the skills necessary to actively and effectively participate in distance learning environments. This approach is being realized through scientific and creative exploration and the testing of new forms of communication — including online and offline consultations, video lectures, interactive computer presentations, and webinars.

Conclusion. The implementation of distance education technologies has become one of the key components of modern educational systems. Effectively organizing teacher-student interactions, making the learning process more interactive and flexible, and integrating new technologies into teaching all contribute to enhancing the efficiency of distance learning. Today, it is impossible to imagine the analysis and design of human-machine systems, including distance education systems, without financial and economic evaluation, as modern educational economics views education as a service. Currently, new technical and pedagogical tools and opportunities have emerged that allow for the effective implementation of both new teaching technologies and updated educational content.

The use of digital technologies in the teaching process helps to enhance students' knowledge more effectively, ease the work of teachers, and modernize the educational process. In addition, these technologies make the learning process more engaging and interactive. Teachers and educational institutions should actively use digital technologies in their lessons.

References:

1. Куштина Э., Организация дистанционного обучения, основанная на обобщённой модели учебного процесса / Э. Куштина (Польша) // НТИ. Сер.1. – 2002.- № 9. – С. 15-21.

2. Андреев А.А., Очерки дистанционного обучения в России / А.А. Андреев // Управление образованием: теория и практика. – 2014. - № 1 (13). – С. 16-31.

3. Вайнштейн Ю.В., Проблемы развития дистанционного образования / Ю.В. Вайнштейн // Science Time. – 2014. - № 10 (10) – С. 64-70.

4. Anderson N. B., Gualco D. Design of Distance Learning Systems Using a P-3 Model: Purposeful, Participatory and Project-Based. – In EdMedia: World Conference on Educational Media and Technology. – 2016. – P. 493-497. – Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).

5. Axmedova B.A. “Masofaviy ta’lim iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitdagi o’rni va ahamiyati”. Ilmiy-amaliy konferensiya, tom 2, №8, 2023, 5-mart, 63-73 b.

TA’LIMIY O‘YINLAR - ZAMONAVIY TA’LIMDA INNOVASION PEDAGOGIK VOSITA SIFATIDA

Musayeva Nafisa Azimjonovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Maqolada ta’limiy o‘yinlarning pedagogik asoslari va ularning o‘quv jarayonidagi ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, o‘yinlarni pedagogik tizimga integratsiya qilish bosqichlari hamda turli o‘yin shakllari haqida ma’lumot berilgan. Maqola ta’limiy o‘yinlarning zamonaviy ta’limda innovasion metod sifatida qo‘llanilishini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: *ta’limiy o‘yinlar, pedagogik asoslar, konstruktivistik yondashuv, faoliyatga asoslangan yondashuv, muammoli yondashuv, kooperativ ta’lim, integratsiyalashgan yondashuv, differensial yondashuv, strategik o‘yinlar, rolli o‘yinlar, simulyasion o‘yinlar, kreativlik, ta’lim innovatsiyalari.*

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ИГРЫ - КАК ИННОВАЦИОННОЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

В статье подробно рассматриваются педагогические основы образовательных игр и их значение в процессе обучения. Также представлена информация об этапах интеграции игр в педагогическую систему и различных игровых формах. Подчёркивается важность использования образовательных игр как инновационного метода в современном образовании.

Ключевые слова: *образовательные игры, педагогические основы, конструктивистский подход, деятельностный подход, проблемный подход, кооперативное обучение, комплексный подход, дифференцированный подход, стратегические игры, ролевые игры, имитационные игры, креативность, образовательные инновации.*

EDUCATIONAL GAMES AS AN INNOVATIVE PEDAGOGICAL TOOL IN MODERN EDUCATION

The article extensively discusses the pedagogical foundations of educational games and their importance in the learning process. It also provides information on the stages of integrating games into the pedagogical system and various game forms. The article emphasizes the use of educational games as an innovative method in modern education.

Keywords: *educational games, pedagogical foundations, constructivist approach, activity-based approach, problem-based approach, cooperative education, integrated approach, differential approach, strategic games, role-playing games, simulation games, creativity, educational innovations.*

Kirish. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarni bilim olishga undash hamda o‘rganish faoliyatini qiziqarli va samarali shaklda tashkil etish doimo muhim pedagogik masala hisoblangan. O‘quvchilarni yanada faolroq ishtirok etishga jalb etish, zamonaviy o‘qitish uslublarini joriy etish orqali ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Shu nuqtai nazardan, ta’limiy o‘yinlar o‘zining interaktivligi va o‘quvchiga yo‘naltirilgan yondashuvi bilan ta’lim tizimida muhim o‘rin egallab bormoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Ta’limiy o’yinlarning pedagogik asoslari o’yin mazmunining didaktik maqsadga yo’naltirilganligi, uning o’quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mosligi, bilim va ko’nikmalarni mustahkamlashda samara beruvchi metod sifatida qo’llanilishi bilan belgilanadi. Ular o’quv jarayonini jonlantiradi, o’quvchilarni o’z fikrini erkin ifoda etishga, ijodiy yondashishga, tanqidiy tafakkur qilishga undaydi. Ta’limiy o’yinlardan foydalanish pedagogik faoliyatga innovatsion yondashuv sifatida qaralmoqda. O’yinlar ta’lim jarayoniga yangi nafas olib kiradi, talabalarning darsga bo’lgan qiziqishini oshiradi va ularni faol ishtirok etishga undaydi. Bu borada ta’limiy o’yinlarning qo’llanishi turli yondashuvlar va uslublar asosida amalga oshiriladi:

1. Konstruktivistik yondashuv. Konstruktivizm nazariyasiga ko’ra, bilimlar shaxsiy tajriba orqali faol tarzda quriladi. Ta’limiy o’yinlar bu yondashuvda o’quvchilarga o’z bilimlarini mustaqil tarzda yaratish, muammolarni hal qilish orqali bilim hosil qilish imkonini beradi. O’yinli topshiriqlar orqali talabalar o’z qarorlarini qabul qilish, izlanish va tajriba qilishga undaladi. Bu yondashuvda o’yinlar shaxsiylashtirilgan ta’lim muhiti yaratishda xizmat qiladi.

2. Faoliyatga asoslangan yondashuv. Bu yondashuvda bilim olish faol harakat orqali amalga oshiriladi. Ta’limiy o’yinlar - ayni faoliyat shaklidir. Ular orqali talabalar predmet bilan bevosita “o’ynab” tanishadi. Dars davomida o’yinli mashqlar, rolli o’yinlar, simulyatsiyalar orqali talaba mavzuni amaliy tarzda o’zlashtiradi. Bu yondashuvda o’yinlar vositasida mustaqil fikrlash, tashabbuskorlik va ijodiy yondashuv rivojlanadi.

3. Muammoli yondashuv. O’yinlarda ko’pincha muammo vaziyatlari yaratiladi. Bu muammolarni hal qilish orqali talabalar tahlil qilish, rejalashtirish va qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantiradilar. Masalan, o’yin asosida yaratilgan muammo orqali talabalar o’zaro fikr almashadilar, har xil yechimlarni sinab ko’radilar. Muammoli yondashuv orqali o’yinlar tanqidiy va reflektiv tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi.

4. Kooperativ o’qitish yondashuvi. Bu yondashuvda o’yinlar jamoaviy hamkorlikda bajariladi. Rolli o’yinlar, guruhli musobaqalar, intellektual o’yinlar orqali talabalar bir-biri bilan muloqot qilishni, fikrni asoslashni, tinglashni va jamoada ishlashni o’rganadilar. Bu yondashuv ayniqsa kommunikativ va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

5. Integratsiyalashgan yondashuv. Ta’limiy o’yinlar bir vaqtning o’zida bir nechta fan yoki kompetensiyani o’z ichiga olgan holda tashkil etilishi mumkin. Masalan, bir o’yin ichida matematika, til, axborot texnologiyalari bilan bog’liq topshiriqlar mujassam bo’lishi mumkin. Bu yondashuvda o’yinlar fanlararo aloqalarni mustahkamlash, umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

6. Differensial yondashuv. Ta’limiy o’yinlar o’quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda moslashtiriladi. Turli darajadagi topshiriqlar, tanlov asosidagi vazifalar, shaxsiy yutuqlarni aks ettiruvchi reyting tizimi orqali har bir talaba o’z sur’atida rivojlanadi. Bu yondashuvda o’yinlar o’quvchilarni motivatsiyalash va ularda muvaffaqiyat hissini shakllantirishda muhim vosita bo’ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ta’lim mazmuni va shaklini yangilash, talabalarning mustaqil fikrlashi, kreativ salohiyatini rivojlantirish va motivatsiyasini kuchaytirishga qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, ta’limiy o’yinlarning imkoniyatlarini pedagogik tizimga samarali tarzda integratsiya qilish dolzarb va istiqbolli yo’nalishlardan biri sanaladi. Pedagogik tizim ta’limning maqsadga yo’naltirilgan, boshqariladigan, tizimli tashkil etilgan jarayonidir. O’yin esa bu jarayonga yangi kuch, harakat, emotsiya, hamkorlik va ijodiylik olib kiradi. Ta’limda o’yinlardan foydalanish o’quvchilarning nafaqat bilimlarini, balki muloqot madaniyati, ijtimoiy ko’nikmalari va jamoaviy faoliyatga tayyorligini ham shakllantiradi.

O’yinlarni pedagogik tizimga integratsiyalashda quyidagi asosiy didaktik tamoyillar muhim o’rin tutadi:

- Ma’qullik tamoyili: O’yinlar o’quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga, shuningdek, o’quv predmetining mazmuniga mos holda tanlanishi lozim. Masalan, boshlang’ich bosqichda ko’rgazmali va jismoniy faoliyatga asoslangan o’yinlar samarali bo’lsa, oliy ta’limda simulyatsion, rolli va strategik o’yinlar ko’proq mos keladi.

- Faollik tamoyili: O’yin orqali o’quvchi passiv bilim oluvchi emas, balki faol subyektga aylanadi. Bu tamoyil o’quvchining fikrlashi, harakati va tashabbusini birlashtiradi. O’yinlar muammo yechishga, savol-javobga, musobaqaga asoslangan bo’lsa, o’quvchilar o’z fikrini asoslab, izlashga majbur bo’ladi.

- Natijadorlik tamoyili: Har bir o’yin maqsadga yo’naltirilgan bo’lishi, o’quvchilarda muayyan bilim, ko’nikma yoki kompetensiyani shakllantirishi lozim. O’yinning yakunida o’qituvchi ham, talaba ham natijani aniqlay olishi kerak: nima o’rgandim, qanday o’zgarish bo’ldi? degan savollarga javob berishi kerak.

- Integrativlik tamoyili: O’yin birgina fanga xizmat qilmasdan, turli fanlar o’rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi. Masalan, ekologik o’yinlar biologiya, geografiya, texnologiya bilimlarini birlashtirishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy ko’nikmalar - muloqot, hamkorlik, mas’uliyat ham rivojlanadi.

Shu bilan birga, o‘yinlarni pedagogik tizimga samarali integratsiya qilish jarayoni muayyan bosqichlar asosida tashkil etiladi.

- Tahlil bosqichi. O’quv rejasi va dasturi tahlil qilinib, qaysi mavzularda o’yinli yondashuv qo’llash mumkinligi aniqlanadi. O’quvchilarning ehtiyojlari, qiziqishlari va tayyorgarligi hisobga olinadi. Bu bosqichda savollar tug’iladi: “Qaysi mavzu o’yin orqali samaraliroq o’zlashtiriladi?” yoki “O’yin natijasida qanday natijaga erishamiz?”
- Loyihalash bosqichi. O’yin shakli, senariysi, rollar, qoidalar, materiallar ishlab chiqiladi. Bu yerda o’yin ta’limiy maqsadlar bilan bog’lanadi: har bir topshiriq orqali qaysi ko’nikma shakllanishi kerakligi aniqlanadi. Metodik materiallar: karta, jadval, baholash mezoni tayyorlanadi.
- Tadbiq etish bosqichi. O’yinlar real mashg’ulotlarda qo’llaniladi. Dars rejasi o’yin strukturasiga moslashtiriladi. O’qituvchi - boshqaruvchi emas, yo’naltiruvchi. Talabalar ishtirokchiligi, faoliyati, emotsional munosabati, qiziqishi kuzatiladi.
- Baholash bosqichi.

O’yin yakunida quyidagilar tahlil qilinadi:

- ✓ o’quvchilarning bilim darajasi o’zgardimi?
- ✓ kreativlik, fikrlash, jamoaviy ish ko’nikmalari rivojlandimi?
- ✓ motivatsiya qanday bo’ldi?
- ✓ o’yin strukturasida nima o’zgartirish kerak?

Baholashda rubrikalar, aks ettirish (refleksiya), og’zaki savollar, kichik testlar ishlatiladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. O’yinlar zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas elementi sifatida nazariy asoslanishi, metodik jihatdan puxta ishlab chiqilishi va pedagogik faoliyatga ilmiy asosda integratsiya qilinishi zarur. Ta’limiy o’yinlar pedagogik jarayonda o’quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash, kreativ yondashuvni shakllantirish va bilimlarni mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ushbu o’yinlar turlicha shakllarda bo’lib, har biri ma’lum pedagogik vazifalarni bajarishga xizmat qiladi.

O‘yin o‘qitishning aniq qo‘yilgan maqsadi va unga tegishli pedagogik natija bilan belgilanadi. Bu natijalar asoslangan va o‘quv tayyorgarlik faoliyatiga ega bo‘ladilar.

Ta`limiy o‘yinlar o‘yin uslubiga ko‘ra quyidagicha tavsiflanadi: fanlar bo‘yicha; syujetli; ishbilarmonlik, imitatsion, dramalashtirilgan o‘yinlar. Oliy, o‘rta maxsus, professional ta’lim tizimida foydalanadigan barcha pedagogik o‘yinlar o‘z mazmuniga ko‘ra ishbilarmonlik o‘yini hisoblanadi. Chunki ular, odatda ma’lum o‘quv fani doirasida ishlab chiqiladi: rollar va syujetlar mavjud bo‘ladi, turli vaziyatlar immitatsiya qilinadi. Ya’ni, oliy va o‘rta maxsus, professional ta’lim tizimida qo‘llaniladigan ishbilarmonlik o‘yinlari ta`limiy o‘yinlarning barcha tarkibiy qismlarini o‘z ichiga oladi.

Oliy, o‘rta maxsus, professional ta’lim tizimidagi pedagogik o‘yinlar yangi o‘quv materialini o‘zlashtirishga va mustahkamlashga, o‘quvchining ijodiy qobiliyatini rivojlantiruvchi, umumilmiy ko‘nikmalarini shakllantiruvchi masalalar majmualarini yechishga qaratiladi, o‘quvchilarga turli holatlarda o‘quv materialini tushunib yetish va o‘rganish imkonini beradi. O‘quv jarayonida ishbilarmonlar o‘yinlarining turli xil shakllari ishlatiladi: imitatsion, operatsion, rolli o‘yinlar, ishchi teatr, psixo va sotsiodramalar.

Ishbilarmonlik o‘yini o‘zida mutaxassisning kelajakdagi kasbiy faoliyatining predmeti va ijtimoiy mazmunini tiklash shaklini mujassamlashtiradi, faoliyat yaxlitligini belgilovchi shunday munosabatlar tizimini modellashtiradi.

Belgili vositalar (til, nutq, grafiklar, jadvallar, hujjatlar) yordamida ishbilarmonlik o‘yinida asosiy muhim belgilariga ko‘ra haqiqiy vaziyatga o‘xshash kasbiy vaziyat vujudga keltiriladi. Shu bilan birga ishbilarmonlik o‘yinida qisqa vaqt ichida faqat turdosh umumiy vaziyatlar qayta tiklanadi.

Ishbilarmonlik o‘yini kelajakdagi kasbiy faoliyatning predmetli jihatini (shartli amaliyot) talabalarning boshqa rolli holatdagi vakillar bilan o‘zaro muloqotda bo‘luvchi ijtimoiy jihatini vujudga keltiradi. Shunday qilib, ishbilarmonlik o‘yinida jamoaviy o‘quv faoliyatning yaxlit shakli – ishlab chiqarish, kasbiy faoliyati sharoiti modelida yaxlit obyektda amalga oshiriladi.

Ishbilarmonlik o‘yinida talaba o‘zida o‘quv va kasbiy elementlarni uyg‘unlashtirgan o‘xshash kasbiy faoliyat bajaradi. Bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirilishi abstrakt darajada emas, balki kasbiy mehnat kontekstida (ma’nosida) amalga oshadi. Kontekstli o‘qitishda bilimlar kelajak uchun bekorga emas, balki o‘quvchining real o‘yin jarayonidagi harakatini ta’minlaydi. Bir vaqtning o‘zida, o‘quvchi kasbiy bilimlar bir qatorda maxsus xislatga ega odamlar bilan muloqotda bo‘lish va boshqarish, jamoaviy qarorlar qabul qilish malakalari, rahbarlik qilish va bo‘ysunish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Ya’ni, ishbilarmonlik o‘yini shaxsiy sifatlarni tarbiyalaydi, ijtimoiylashuv jarayonini jadallashtiradi. Ammo bu «jiddiy» kasbiy faoliyat o‘yin shaklida ro‘yobga chiqarilganligi sababli, o‘quvchi aqliy va hissiy jihatdan erkinlashadi, ijodiy tashabbusini namoyon etadi.

Ishlab chiqarish dinamikasi, mutaxassislarning harakatlari va munosabatlarini modellashtirib, o‘xshatib, ishbilarmonlik o‘yini bilimlarni dolzarblashtirish, qo‘llash va mustahkamlash vositasi va amaliy fikrlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu holat, o‘yinning ma’lum berilgan aniq vaziyatida yoki ishlab chiqarish vaziyatida ishtirokchilarning o‘zaro munosabatlari orqali amalga oshiriladi. Ishbilarmonlik o‘yini o‘xshatma modelda o‘yinli o‘quv masalalarini qo‘yish va yechish bo‘yicha qo‘shma faoliyat kabi ro‘yobga chiqariladi. Qo‘shma faoliyat qoidalari va me’yorlari, o‘xshatish tili va aloqalar oldindan qabul qilinadi yoki o‘yin jarayonida ishlab chiqiladi. Ishbilarmonlik o‘yini munozarali muloqot maromida o‘tkaziladi, u qo‘shrejali faoliyat hisoblanadi, chunki unda ikkita maqsadga erishiladi: o‘yinli va pedagogik. Pedagogik faoliyat ustuvor bo‘lsa ham, o‘yinni poymol etmasligi kerak.

O‘yin jarayonida quyidagilar o‘zlashtiriladi:

- kasbiy harakatlar me’yorlari;
- ijtimoiy harakatlar me’yorlari – ishlab chiqarish jamoasidagi munosabatlar.

Bunda o‘yinning har bir ishtirokchisi faol holatda bo‘ladi, sheriklari bilan o‘zaro munosabatda bo‘ladi, o‘z qarashlarini sheriklariniki bilan taqqoslaydi va shuning natijasida jamoa bilan munosabati orqali o‘zini o‘zi o‘rganadi.

Taqlid o‘yinlar – bo‘lim, sex, korxona, tashkilotning faoliyatiga taqlid qilinadi. Taqlid o‘yinlar ssenariyasi, hodisa syujetidan tashqari, taqlid qilinadigan jarayon va obyektlar tarkibi va ahamiyati haqidagi tafsilotlarni o‘z ichiga oladi.

Amalli o‘yinlar – tegishli ish jarayoni, ularni bajarish shart-sharoitini modellashtiradilar. Ular ma’lum bir o‘ziga xos amallarni: masalalar yechish, ma’lum bir usulni o‘zlashtirishga yordam beradilar.

Rolli o‘yinlar – ma’lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy holatlari, xatti-harakati ishlanadi, rollar majburiy mazmuni bilan taqsimlanadi.

Ishbilarmonlik teatri - qandaydir bir vaziyat va bu vaziyatdagi odamning xatti-harakati ishlab chiqiladi. Vaziyatning tafsiloti, ishtirok etuvchilarning vazifa va majburiyatlari, maqsadlari ko‘rsatilgan ssenariy tuziladi. Bu yerda, ma’lum shaxsning haqiqiy qiyofasiga kirib borish, uning xatti-harakatlarini anglash, vaziyatni baholash va to‘g‘ri xatti-harakatni tanlash muhim hisoblanadi.

Psixodrama va sotsiodrama – bu rolli o‘yin ishbilarmonlik teatriga o‘xshagan bo‘lib, faqat bu yerda sotsial-psixologik masalalar yechiladi. Bunday masalalar jumlasiga jamoadagi vaziyatni his qila olish, boshqa kishining ruhiy holatini to‘g‘ri baholash va uni o‘zgartira olish, u bilan unumli muloqotga kira olish kiradi.

Muhokama. Ta’limiy o‘yinlarning asosiy shakllari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Strategik o’yinlar. Bu oldindan rejalashtirish, muqobil variantlarni baholash, maqsadga erishish uchun optimal yo’lni tanlash kabi faoliyat turlarini o’z ichiga olgan o’yinlardir. Ushbu o’yinlar o’quvchilarda strategik fikrlash, rejalashtirish, tahlil qilish va prognozlash kabi intellektual ko’nikmalarni rivojlantiradi. Ular odatda murakkab vaziyatlarni modellashtirish asosida quriladi va yechim topish uchun o’yinchilardan yuqori darajadagi tafakkur talab etiladi. Strategik o’yinlar kreativ fikrlashni rag’batlantiradi, chunki har bir ishtirokchi o’ziga xos yondashuv asosida qaror qabul qiladi.

2. Rolli o’yinlar. Bu o’quvchilar turli ijtimoiy yoki professional rollarga kirib, shu rol doirasida harakat qiladigan o’yinlardir. Bu turdagi o’yinlar orqali o’quvchilar hayotiy holatlarni modellashtiradi, muloqot ko’nikmalarini rivojlantiradi, empatiya va o’zini boshqalarning o’rniga qo’yish, muammoli vaziyatlarga kreativ yondashish malakasini oshiradi. Rolli o’yinlar ayniqsa kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda, kasbiy faoliyatga tayyorlashda va ijtimoiy-psixologik holatlarni chuqurroq anglashda samaralidir.

3. Masalali o’yinlar (Problemli o’yinlar). O’quvchilarning diqqat-e’tiborini muayyan muammo yoki vaziyatga qaratib, unga turli usullarda yechim topish faoliyatini tashkil etadi. Ushbu o’yinlar o’quvchilarda muammoli fikrlashni shakllantiradi, sabab-oqibat bog’liqliklarini anglash, mantiqiy xulosa chiqarish, analitik tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalali o’yinlar ko’pincha savol-javob, muammoli topshiriqlar yoki interaktiv ssenariylar asosida tuziladi. Bu turdagi o’yinlar ijodiy yondashuvni talab etadi, chunki har bir o’quvchi o’z individual fikrini ilgari surib, uni asoslab bera olishi kerak.

4. Simulyatsion (modellashtiruvchi) o’yinlar. Bu real hayotdagi tizimlar, jarayonlar yoki hodisalarni o’xshatib, o’quvchilarni ushbu holatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o’rgatuvchi o’yinlardir. Bunday o’yinlarda o’quvchilar sharoitga mos ravishda turli variantlarni sinab ko’rish imkoniga ega bo’ladi. Simulyatsion o’yinlar hayotiy vaziyatlarda yo’l tutish, kasbiy ko’nikmalarni rivojlantirish, mas’uliyatli qaror qabul qilish va o’z natijalarini tahlil qilishga o’rgatadi.

5. Kreativ o’yinlar. Bu ijodiy yondashuvni rag’batlantiruvchi, yangi g’oyalar topishga yo’naltirilgan o’yinlardir. Bu o’yinlar ochiq topshiriqlarga ega bo’lib, bir nechta to’g’ri javoblarni qabul qiladi. Masalan, "Nimani boshqa maqsadda ishlatish mumkin?", "Qanday yangicha yechim topish mumkin?" kabi savollar asosida tashkil etilgan mashqlar kreativlikni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Bunday o’yinlar o’quvchilarning divergent fikrlashini, fantaziyasini va o’ziga xoslik darajasini oshiradi.

6. Tanlov (kviz) o’yinlari. Qisqa va tezkor savol-javoblarga asoslangan o’yinlardir. Bu o’yinlar raqobat muhitini yaratib, o’quvchilarda bilimni tezda qayta ishlash, xotirani faollashtirish va aqliy harakatchanlikni oshirishga xizmat qiladi. Qizg’in savol-javoblar, jamoaviy bahslar orqali o’quvchilar bilimni mustahkamlaydi va o’z pozitsiyasini himoya qilishni o’rganadi.

Xulosa. Ta’limiy o‘yinlar zamonaviy pedagogikaning innovatsion vositalaridan biri sifatida nafaqat o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, balki ularni faol, mustaqil va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yinlar orqali o‘quvchi nafaqat mavzuni qiziqarli shaklda o‘zlashtiradi, balki muloqot, hamkorlik, qaror qabul qilish, muammoli vaziyatni tahlil qilish, ijodiy yondashuv kabi hayotiy zarur ko‘nikmalarga ega bo‘ladi. O‘yinlar talabalarda motivatsiyani kuchaytiradi,

bilim olish jarayonini shaxsiy tajriba va faoliyat asosida qurishga yordam beradi. Ayniqsa, konstruktivistik, faoliyatga asoslangan, muammoli va kooperativ yondashuvlar bilan uyg‘unlashgan holda, ta’limiy o‘yinlar o‘quvchilar tafakkur doirasini kengaytiradi, refleksiv qobiliyatlarini rivojlantiradi va bilimni ongli ravishda qo‘llashga imkon beradi. Shuningdek, ta’limiy o‘yinlar fanlararo integratsiya imkoniyatini yaratadi.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida o‘yinlar nafaqat an’anaviy dars jarayonida, balki raqamli platformalar, mobil ilovalar va virtual muhitlar orqali ham samarali qo‘llanishi mumkin. Bu esa talabalarning raqamli savodxonligini oshirish, kreativ fikrlashni yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishga yordam beradi. Ta’limiy o‘yinlarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish – kelajak avlodning intellektual va ruhiy salohiyatini rivojlantirish, ularda ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish, shuningdek, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishning dolzarb va istiqbolli yo‘nalishidir.

Adabiyotlar:

1. Avliyaqulov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya. Darslik.-T.: Tafakkur Bo‘stoni, 2012.-208s.
2. Anderson L.W., Krathwohl D.R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001.
3. Vygotsky L.S. Imaginative play and development. – Moscow, 1984.
4. Jonassen D.H. Learning to Solve Problems: A Handbook. – New York: Routledge, 2010.
5. Musayeva N.N., Musayeva N.A., Xamdamova M.A. Ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlarning o‘rni va ahamiyati. // Inter education & global study. 2024. №10 B.236-242.
6. Musayeva N.A. Ta’limiy o‘yinlar va kreativ qobiliyat tushunchalarning o‘rganilganlik mohiyati. // Pedagoglar , 2025, 75 (1), 309-317.
7. Gee J.P. What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. – New York: Palgrave Macmillan, 2003.
8. Prensky M. Digital Game-Based Learning. – New York: McGraw-Hill, 2001.
9. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. – New York: Routledge, 1999.
10. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - М: Знание, 1989 - 80 с.
11. Сейитхалилов Э.А., Рахимов Б.Х., Маджидов И.Х. Педагогический словарь-справочник. – Т.: Согдиана, 2011 – 700 с.
12. Фарберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии. - Т.: Фан, 2002. - 130 с.

TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Qaxorov Sobir Xudoyberdiyevich,
Buxoro davlat pedagogika instituti Texnologik ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
sobirqaxorov1224@gmail.com

Ushbu maqolada texnologiya fanini o‘qitishda STEAM ta’lim texnologiyasidan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. STEAM yondashuvi — fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Art) va matematika (Mathematics) integratsiyasiga asoslanadi. Maqolada o‘quvchilarda ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda innovatsion loyihalarni amalga oshirishda STEAMning afzalliklari tahlil qilingan. Shuningdek, texnologiya darslarida interaktiv metodlar, loyihaviy ishlar va raqamli vositalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning fanga qiziqishini oshirish hamda ularni zamonaviy kasblarga tayyorlash imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *STEAM ta’limi, texnologiya fani, integratsiyalashgan ta’lim, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuvi, innovatsion ta’lim, amaliy ko‘nikmalar, raqamli vositalar, loyiha asosida o‘qitish, kasbga yo‘naltirish.*

OPPORTUNITIES OF USING STEAM EDUCATION TECHNOLOGY IN TEACHING THE SUBJECT OF TECHNOLOGY

This article explores the opportunities of applying STEAM education technology in teaching the subject of technology. The STEAM approach integrates Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics into a unified learning process. The paper analyzes how STEAM fosters creativity, problem-solving, practical skills, and the development of innovative projects among students. Furthermore, it highlights the role of interactive methods, project-based learning, and digital tools in technology lessons to enhance student engagement and prepare them for modern professions.

Keywords: *STEAM education, technology subject, integrated learning, creative thinking, engineering approach, innovative education, practical skills, digital tools, project-based learning, career orientation.*

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ STEAM-ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА «ТЕХНОЛОГИЯ»

В данной статье рассматриваются возможности применения технологии STEAM-образования при преподавании предмета «Технология». Подход STEAM основан на интеграции науки (Science), технологий (Technology), инженерии (Engineering), искусства (Art) и математики (Mathematics). В работе анализируются преимущества STEAM в развитии у учащихся творческого мышления, умений решать задачи, практических навыков и реализации инновационных проектов. Также показано, как использование интерактивных методов, проектной деятельности и цифровых инструментов на уроках технологии способствует повышению интереса к предмету и подготовке учащихся к современным профессиям.

Ключевые слова: *STEAM-образование, предмет технология, интегрированное обучение, творческое мышление, инженерный подход, инновационное образование, практические навыки, цифровые инструменты, проектное обучение, профориентация.*

Kirish. Bugungi kunda dunyoda to‘rtinchi texnologik inqilob mavjud, tezkor axborot oqimlari, yuqori texnologiyali innovatsiyalar va rivojlanishlar hayotimizning barcha sohalarini o‘zgartirib bormoqda. Ta’lim sifatini oshirish maqsadida qabul qilingan mfarmon va qonunlarda, xalq ta’limi tizimiga ilg‘or xorijiy tajribalar, o‘quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, jumladan ta’lim berishning innovatsion usulllarini joriy etish, o‘quv va o‘quv-uslubiy adabiyotlarni yangi avlodlarinijoriy etish va amaliy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish belgilangan. Shuningdek, umumiy o‘rta ta’limning yangi davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlarini takomillashtirish va shu bilan birga STEAM metodlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish belgilangan. Shu bilan birgalikda, jamiyatning talablari, shaxsning manfaatlari ham shunga ko‘ra o‘zgarib bormoqda.

1-rasm. STEM mazmuni

Bugungi kunda o‘quvchilarni robototexnika, 3D dizayn, modellashtirish, dasturlashga bo‘lgan qiziqishlari ortib bormoqda. Ushbu manfaatlarni ro‘yobga chiqarish uchun mahorat va kompetentlik talab etiladi. Faqat bilish va anglash emas, balki tadqiqot va ixtiro qilish ham muhimdir. Bunda STEM (Sciyence, technology, engineyering and mathematics) – bir vaqtning o‘zida fan, texnologiya, matematika va muhandislik sohalarini bir so‘z bilan birlashtirish mumkin bo‘lgan integratsiyalashgan ta’lim yondoshuvi muhim ahamiyat kasb etadi. STEM integratsiyalashgan ta’lim yondoshuvi jahon ta’limidagi asosiy tenden siyalardan biridir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. So‘nggi yillarda ta’lim jarayonida STEAM yondashuvining samaradorligi bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikaning integratsiyasi o‘quvchilarni nafaqat nazariy bilimlarni egallashga, balki ularni amaliyotga tatbiq etishga ham yo‘naltiradi. Masalan, J. Sanders (2009) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda STEAM konsepsiyasi o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy fikrlash va guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishi ta’kidlangan. Shuningdek, Yakman (2010) STEAM ta’limining asosiy tamoyillarini ishlab chiqib, uni integratsiyalashgan o‘qitishning innovatsion modeli sifatida e’tirof etgan.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda innovatsion texnologiyalar, xususan, STEAM yondashuvini tatbiq etish bo‘yicha izlanishlar kuchaymoqda. Milliy tadqiqotlarda texnologiya fanini o‘qitishda loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim, axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish kabi metodlar samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinmoqda. Shu bilan birga, xorijiy tajribalarni mahalliy ta’lim tizimiga moslashtirish masalasi ham dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

Taqqoslash metodi – xalqaro tajriba va mahalliy sharoitlarni qiyoslash, o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash;

Amaliy kuzatuv va tahlil – texnologiya fanini o‘qitish jarayonida qo‘llanilayotgan uslublarni kuzatish va ularning samaradorligini baholash;

Pedagogik tajriba – texnologiya fanida STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan darslarning natijalarini tahlil qilish.

Metodologik yondashuvlarning bunday uyg‘unligi texnologiya fanini o‘qitishda STEAM ta’lim texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlarini chuqur o‘rganish, ularning afzalliklari va cheklovlarini aniqlashga yordam beradi.

Muhokama. U o‘z ichiga matematika, texnologiya, ijodkorlik, muhandislik san’ati va tabiiy fanlarni o‘rganishni qamrab oladi. Integratsiyalashgan ta’lim jarayoni muhandislik, dizayn va modellashtirish sohasida talab qilinadigan mutaxassislarni tayyorlash imkonini beradi. STEM – real hayot talablaridan kelib chiqqan holda ilmiy-texnikaviy konsepsiya doirasida integratsiyalashgan holda o‘qitishdir. Fanlarni o‘qitish metodikasi maktabda barcha fanlarni o‘qitishga oid masalalarni: o‘qitishning g‘oyaviy yo‘nalganligini,

o‘qitishning mazmuni bilan metodlarning birligini, o‘quv ishlarining shakllari o‘rtasidagi izchillikni va barcha ta’lim elementlari ning yaxlitligini, hamda rivojlanishini ko‘rib chiqadi. Shuningdek, fanlarni o‘qitish jarayonlariga STEAM ta’limiy yondashuvni jalb qilish mezonlarini aniqlaydi. Bugungi kunda deyarli har bir kishi smartfonlardan foydalanmoqda. Bizning dunyomizni texnologiyasiz tasavvur etishning iloji yo‘q. Bundan keyin ham texnologik rivojlanish davom etadi va STEAM ko‘nikmalari bu rivojlanishning asosi bo‘lib hisoblanadi.

STEAM o‘quvchilarni ilhomlantiradi. O‘quvchilar kashfiyotchilar va olimlar sifatida tadqiqotlar olib borishadi, texnologiyalarning imkoniyatlarini bilishadi, muhandislar sifatida loyihalashadi, rassomlar sifatida ijod qilishadi, matematiklar kabi fikrlashadi va, albatta, bolalar zavqlanib o‘ynashadi.

STEAM – o‘quvchining intellektual qobiliyatlarini ilmiy va texnologik ijodkorlikka jalb qilish imkoniyati bilan rivojlantiradi. U o‘quvchilarning aniq, tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlanishiga qaratilgan o‘quv dasturiga asoslanadi.

STEAM – olti bosqichdan iborat: savol, muhokama, dizayn, tuzilish, test, rivojlanish. Ushbu bosqichlar loyihaning asosi hisoblanadi. O‘z navbatida o‘quvchilar bir jamoa sifatida barcha imkoniyatlardan foydalanish, birgalikda harakat qilish, undan foydalanish ijodkorlik va innovatsiyalarning asosidir.

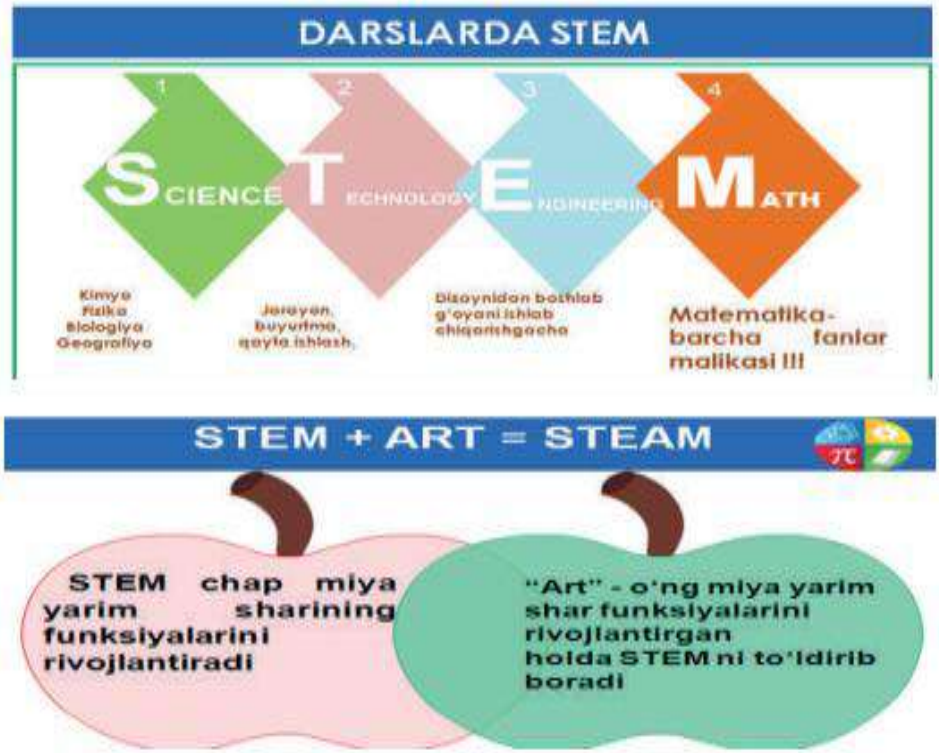

2-rasm. Darslarda Stemning qo‘llanilishi

Natijalar. Shunday qilib, ilm-fan va texnologiyalarni bir vaqtning o‘zida o‘rganish va uni qo‘llash ko‘plab yangi innovatsion loyihalarni yaratishga yordam beradi. Bu loyihalarni amalga oshirishda kim uchunligi va bajarish muddatlari muhim rol uynaydi. STEAM texnologiyasini joriy etish shartlari:

1.Iqtidorli bolalarni qidirish, qo‘llab-quvvatlash va buning uchun keng qamrovli tizimni yaratish kerak;

2. Har bir umumta’lim maktabida iqtidorli bolalarni aniqlash uchun ijodiy muhitni rivojlantirish zarur.

3. Shu bilan birga, shakllangan iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish kerak. Bu birinchi navbatda, 24 soat davom etadigan ta’limmuassasasalarini o‘z ichiga oladi. Bunda iqtidorli bolalarning tadqiqotlari uchun shart sharoitlar yaratilishi lozim.

4. Yuqori natijaga erishgan o‘quvchilarning o‘qituvchilarini ham rag‘batlantirish lozim.

5. Iqtidorli yoshlarni o‘qituvchilik kasbiga jalb qilish lozim.

Shuni ta’kidlash joizki, maktablarda STEAM loyihalarni amalga oshirish va laboratoriyalarini tashkil etish uchun IT-kompaniyalari taqdim etadigan professional uskunalar kerak.

Ular 4 ta didaktik to‘plamdir:

1. Tajriba va robotexnika uchun mikrokontrollerlar, elektron komponentlar va dasturlanadigan elektron modullar;

2. Grafika va modellashtirish uchun 3D printer;

3. Modellashtirish uchun raqamli frezerli mashina;

4. Golografiyali o‘quv videolarini yaratish uchun loyihalar hamda videokamera bilan gologrammali ekranlar zarur bo‘ladi.

STEAM –ta’limi quyidagi imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

- ta’lim berishda o‘quv fanlari bo‘yicha emas, mavzular bo‘yicha integratsiyalab berib borish.

- ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo‘llashni bilish. Bunda o‘quvchilar muhandislik bilimini oshiradi va ko‘rgan narsasini prototipini yaratishga harakat qiladi.

- tanqidiy tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish va muammolarni hal qilishga o‘rgatish. Bunda kundalik hayotda duch keladigan qiyinchiliklar bartaraf etishda olgan bilimlari yordam beradi.

- o‘z kuchiga ishonish hissining hosil bo‘lishi. O‘quvchilar turli xil mashina va buyumlar yasashga kirishganlarida maqsad sari intiladilar va o‘ziga bo‘lgan ishonch ortib borishiga yordam beradi.

- faol kommunikasiya va komandada ishlash. O‘quvchilarni erkin fikrlashga,

bir-biri bilan muloqat qilishga, taqdimotlarini bayon etishga o‘rgatadi.

- texnik fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish. STEAM-ta’limining vazifasi, o‘quvchilarni tabiiy va texnik fanlarga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishdan iborat.

- loyihalarga kreativ va innovatsion yondashuv. STEAM-ta’limoti 6 ta bosqichdan iborat bo‘lib, bular savollar, muhokama, dizayn, qurish, sinovdan o‘tkazish va rivojlantirishdan iborat.

- o‘quvchilarga ta’lim olishlari, hamda karyera qilishlari uchun zamin yaratadi.

Bu kelajakda kasb tanlashiga ham yordam beradi.

- o‘quvchilarni texnologik yangiliklar yaratishga, ya’ni fan-texnika rivojlanayotgan bir paytda zamon bilan birgalikda hamnafas bo‘lib, o‘rganishiga asos bo‘ladi.

- STEAM- maktab dasturining o‘zgarishiga ham ta’sir etadi. Bunda o‘quvchilarga xalqaro standartlarga mos ravishda ta’lim bergan bo‘lamiz. Bu vazifalarni oshirishda albatta o‘qituvchilardan juda katta ma’suliyatni, ijodkorlikni, zamon bilan hamnafas bo‘lib yashashga undaydi.

Demak, integratsiyalashgan ta’limni joriy etishdan ko‘zlangan maqsad – bu ta’lim, jamiyat, ish va dunyoni bir butun holda tasavvur etish va ular o‘rtasida barqaror aloqa o‘rnatishdan iborat ekan. STEAM ta’limi texnologiyasi - nazariya va amaliyotning birlashtirilgan natijasidir.

Bu ta’limiy yondashuv umumiy o‘rta mak tablarida o‘qitilayotgan texnologiya ta’limini o‘qitish jarayoniga jalb qilishni jurib chiqamiz. Yuqorida ta’kidlaganidek, STEAM fanni integraditsiyalash emas, mavzularni integratsiyalashni nazarda tutgan holda fan ichiga kirib, har bir mavzuni integraditsiyalash kerak bo‘ladi.

STEAM mashg‘ulotlari tashkil etish, o‘qituvchilarga yo‘nalishlar berish, seminarlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir, chunki mamalakatimizning yuksalishi uchun ta’limning sifat samaradorligini yanada oshirish uchun eskicha an’anaviy metodlardan voz kechib, xalqaro metodlardan foydalanib darslar tashkil etish joizdir.

Ta’limdagi yuksalish uchun, avvalo bugungi xalqaro standart talablarga javob bera oladigan dasturlardan, zamonaviy dizayn va mazmunga ega darsliklardan foydalanishimiz kerak.

Texnologiya fani fan bilan ishlab chiqarish o‘rtasidagi amaliy fan bo‘lib, tabiiy fundamental fanlarning amaliy qismlari hisobiga tashkil topgan fan hisoblanadi.

Texnologiya fanini mavzular tuplamini uslubiy tahlil qilsak, deyzrli barcha mavzularni integrataiyalashga moneligini kurishimiz mumkin. Texnologiya fanini texnologiya va dizayn, servis xizmat ko‘rsatish yo‘nalishlarda yog‘och, metal, polimer va gazlama materiallariga ishlov berib, mahsulot yaratish texnologiyalarini, qishloq xujalik asoslari yunalishi buyicha esa tuproqqa ishlov berib, mahsulot yetishtirishni qamraydigan va keng diapozonda boshqa fanlardan amaliy bilimlar talab qiladigan mavzulardan iborat bo‘ladi.

Shunday qilib, deyarli barcha yo‘nalishlarni barcha mavzulari xom ashyoni moslashtirish va tanlash, o‘lchash-rejalash, o‘lchov andaza olish, bo‘laklarga bo‘lish, alohida bo‘laklarga ishlov berish, ishlov berilgan bo‘laklarni yig‘ish, oxirgi ishlov berish, ekish, parvarishlash, yig‘ishtirib olish kabi mahsulot yaratishga xizmat qiladigan keng qamrovli bilim ko‘nikmalarni talab qiladi. O‘z-o‘zidan ko‘rinadiki, o‘qitilishga mo‘ljallangan barcha mavzularni o‘qitish integratsiya talab qiladi. Istagan yo‘nalishda istagan mavzuni o‘qitishda qaysi fanlar asosida integratsiyalashni bilish kerak bo‘lar ekan

Ma’lumki, har bir darsni integratsiya va loyiha asosida o‘rganish asosida o‘tkazish mumkin emas, chunki bunday darslarni standart 40-45 daqiqaga moslashtirish qiyin, ba’zida maktablarda oddiygina amalga oshirishda ishlatilishi kerak bo‘lgan uskunalar mavjud emas. loyihaning.

Shuning uchun, bu erda ta’lim yuqori sifatli va to‘liq qiymatga ega bo‘lishi uchun qo‘shimcha ta’lim o‘qituvchisi va o‘qituvchisi o‘rtasida hamkorlik zarur. Ammo bu holda muhim shart – bu qo‘shimcha ta’lim

o‘qituvchilari uchun o‘quv dasturlarining akademik mavzular mazmuni bilan muvofiqligi, bu uning qo‘shimcha ta’lim dasturining mazmuni bilan ko‘proq bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Shunday qilib, o‘quv materialini kengaytirish uchun darsdan tashqariga chiqish mumkin bo‘ladi. Umumiy va qo‘shimcha ta’limning afzalliklari Yaqqol ko‘rinib turibdi.Qo‘shimcha ta’lim umumiy ta’limning o‘zgaruvchan tarkibiy qismini kuchaytirishni ta’minlaydi va o‘quvchilar bilimlarini amalga oshirishga yordam beradi. Maktabda dars paytida o‘rgangan.

Bundan tashqari, qo‘shimcha ta’limning asosiy mazmuni odatda amaliyotga yo‘naltirilgan. O‘sha. bu erda bola mustaqil ravishda amaliy muammolarni hal qilish yo‘llarini izlaydi, ob’ektlarni, tabiat hodisalarini o‘rganish va kuzatish paytida bilimga ega bo‘ladi. Bunday ta’lim, albatta. Bu faqat ijodiy bo‘lishi mumkin, bolaga o‘zi uchun qiziq bo‘lgan narsaga muvofiq o‘z rivojlanish yo‘llarini izlashi uchun sharoit yaratadi.

STEAM texnologiyasidan foydalangan holda ishlarni tashkil qilishda asosiy pedagogik tamoyillarni hisobga olish kerak:

- maqsadni belgilash, ta’lim mazmuni, uning shakllari va usullarini belgilaydigan o‘quv jarayonining barcha tarkibiy qismlarining o‘zaro bog‘liqligini nazarda tutadigan integrallik;
- ma’lum va noma’lum o‘rtasidagi mantiqiy aloqalarni aniqlashni ta’minlaydigan, ob’ektlar va hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalarini tushunadigan, bolaning o‘ziga xos bilim faoliyatiga asoslangan chuqur va mazmunli bilimlarni rivojlantirishni o‘z ichiga olgan ong va faoliyat. talabaning individual manfaatlarini hisobga olish;
- o‘qitishni vizualizatsiya qilish, qat’iy belgilangan ilmiy qonunlarni o‘z ichiga olgan ma’lumotlarning ingl. - izchillik, o‘quvchilarning yoshiga qarab ta’lim mazmuni va shakllari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’minlash;
- bolaga ta’lim va tarbiya berish o‘rtasidagi munosabatlarning birligini ta’minlaydigan mavjudlik va izchillik
- bolani jismoniy va ma’naviy rivojlanish qonunlariga muvofiq ravishda tarbiyalash va o‘qitishni ta’minlaydigan tabiatga muvofiqlik;
- bola tarbiyasi va ta’limida oila va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning birligi. Loyiha ustida ishlash jarayonida talabalar o‘zaro aloqada bo‘lib, qaror qabul qilishadi, har xil baholash vositalaridan foydalanadilar, Ya’ni universal o‘quv harakatlarini o‘zlashtiradilar.

Xulosa. Texnologiya darslarida STEAM integratsiyasi loyihaviy faoliyat, raqamli vositalardan foydalanish va fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash orqali o‘quvchilarning fanga qiziqishini oshiradi hamda ularni zamonaviy kasblarga yo‘naltirishda muhim o‘rin tutadi. Xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish orqali o‘quv jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyati kengayadi.

Shunday qilib, texnologiya fanini o‘qitishda STEAM ta’lim texnologiyalaridan foydalanish nafaqat ta’lim sifati va samaradorligini oshiradi, balki raqobatbardosh, bilimli va kreativ avlodni shakllantirishda ham muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Sanders, M. E. (2009). STEM, STEM Education, STEMmania. The Technology Teacher, 68(4), 20–26.
2. Yakman, G. (2010). STEM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative STEM Education. Virginia Polytechnic Institute and State University.
3. Шарипова, Ш. М. (2020). STEAM ta’limi asosida texnologiya fanini o‘qitishning samaradorligi. O‘zbekiston pedagogika jurnali, №2, 45–50.
4. Qodirov, U. (2022). STEAM yondashuvining o‘quvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi o‘rni. Ta’lim va innovatsiya ilmiy jurnali, №5, 72–78.
5. Bukhara State Pedagogical Institute (2023). Innovatsion ta’lim jarayonida STEAM texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. Buxoro: BDPI nashriyoti.

TIKUV BUYUMLARINI LOYIHALASHDA AVTOMATLASHTIRILGAN DASTURLAR (OPTITEX, AUTOCAD VA BOSHQALAR) DAN FOYDALANISH

Rayimova Dilnavoz Dilmurodovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti “Texnologik ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi
dilnavozrayimova686@gamil.com

Ushbu maqolada tikuv buyumlarini loyihalashda avtomatlashtirilgan dasturlardan foydalanish masalalari keng yoritilgan. Avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlarining (CAD – Computer Aided Design) o‘ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari va ularning ta’lim jarayonida qo‘llanishi haqida fikr yuritiladi. Xususan, Optitex, AutoCAD, Gerber Technology kabi dasturlar yordamida andoza tayyorlash, modellashtirish, gazlama sarfini hisoblash va 3D vizualizatsiya qilish jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu dasturlarning ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlashdagi o‘rni ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: *avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari, Optitex, AutoCAD, Gerber, modellashtirish, 3D vizualizatsiya, tikuv buyumlari, CAD dasturlari, texnologiya ta’limi.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ПРОГРАММ (OPTITEX, AUTOCAD И ДРУГИХ) ПРИ ПРОЕКТИРОВАНИИ ШВЕЙНЫХ ИЗДЕЛИЙ

В данной статье подробно рассматриваются вопросы использования автоматизированных программ при проектировании швейных изделий. Освещаются особенности, возможности и применение систем автоматизированного проектирования (CAD – Computer Aided Design) в образовательном процессе. В частности, анализируются процессы построения лекал, моделирования, расчёта расхода ткани и 3D-визуализации с использованием таких программ, как Optitex, AutoCAD, Gerber Technology. Кроме того, показана роль этих программ в повышении качества образования, развитии профессиональных навыков у учащихся и обеспечении эффективности производства.

Ключевые слова: *автоматизированные системы проектирования, Optitex, AutoCAD, Gerber, моделирование, 3D-визуализация, швейные изделия, CAD-программы, технологическое образование.*

USING AUTOMATED SOFTWARE (OPTITEX, AUTOCAD AND OTHERS) IN THE DESIGN OF GARMENTS

This article provides a detailed analysis of the use of automated software in garment design. The specific features, capabilities, and applications of Computer-Aided Design (CAD) systems in the educational process are discussed. In particular, the processes of pattern making, modeling, fabric consumption calculation, and 3D visualization using programs such as Optitex, AutoCAD, and Gerber Technology are analyzed. Furthermore, the article highlights the role of these programs in improving the quality of education, developing students’ professional skills, and ensuring production efficiency.

Keywords: *computer-aided design systems, Optitex, AutoCAD, Gerber, modeling, 3D visualization, garments, CAD software, technology education.*

Kirish. Yengil sanoat va moda industriyasida zamonaviy dasturiy ta’minotlarsiz raqobatbardosh mahsulot yaratish tobora qiyinlashib bormoqda. Tikuv buyumlarini loyihalash jarayoni murakkab bo‘lib, an’anaviy usullar ko‘plab vaqt va mehnat talab qiladi. Bugungi kunda avtomatlashtirilgan loyihalash dasturlari (CAD) ushbu jarayonni yengillashtirish va optimallashtirishga xizmat qilmoqda.

Optitex, AutoCAD, Gerber Technology, Assyst, Lectra kabi dasturlar yordamida loyihalashning barcha bosqichlari – andoza qurishdan tortib, buyumning 3D vizualizatsiyasini tayyorlashgacha bo‘lgan jarayonlar ancha tezkor va aniq amalga oshiriladi. Bu dasturlar nafaqat ishlab chiqarishda, balki texnologiya fanini o‘qitishda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism.

1. Avtomatlashtirilgan loyihalash dasturlarining umumiy xususiyatlari

CAD dasturlarining asosiy vazifalari:

andoza tayyorlash va konstruksiyalarni qurish;

gazlama sarfini hisoblash va joylashtirish (rasxod va ratsional joylashuv);

modellashtirish va o‘lchamlar bo‘yicha gradatsiya qilish;
2D va 3D ko‘rinishda loyihani tasvirlash;
tayyor buyumning vizual ko‘rinishini yaratish va virtual “sinash”.
CAD tizimlarining umumiy xususiyatlari
Aniqlik va tezkorlik
– An’anaviy qo‘lda chizish usullariga qaraganda CAD tizimlari yuqori aniqlikka ega va ish tezligini bir necha baravar oshiradi.
Vizualizatsiya imkoniyati
– Modellashtirilayotgan buyumning virtual 3D ko‘rinishi tayyorlanadi, bu esa uni ishlab chiqishdan oldin baholash imkonini beradi.
Moslashuvchanlik
– Bir xil loyiha turli formatlarda saqlanishi, o‘zgartirilishi va boshqa dasturlar bilan integratsiya qilinishi mumkin.
Optimallashtirish
– Material sarfini kamaytirish va joylashtirishni to‘g‘ri rejalashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishiladi.
Integratsiya imkoniyatlari
– CAD tizimlari CAM (Computer Aided Manufacturing) dasturlari bilan bog‘lanib, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarishga ulanadi.
Xatoliklarni kamaytirish
– Buyum ishlab chiqarishdan oldin texnologik xatolarni aniqlash imkonini beradi.
Bu jarayonlar an’anaviy qo‘lda loyihalash usullariga qaraganda samaradorligi yuqori, aniqligi esa deyarli xatoliksiz bo‘ladi.
2. Optitex dasturi
Optitex – tikuv buyumlarini loyihalash va modellashtirishda eng ko‘p qo‘llaniladigan dasturlardan biridir. Uning afzalliklari:
2D andozalarni yaratish va avtomatik tarzda o‘lchamlar bo‘yicha gradatsiya qilish;
gazlama joylashuvi (nesting)ni optimallashtirish orqali sarfni kamaytirish;
3D modellashtirish yordamida kiyimning inson gavdasida qanday turishini ko‘rsatish;
tikuv jarayonidagi texnologik xatolarni oldindan aniqlash imkoniyati.
Asosiy imkoniyatlari
Optitex dasturi foydalanuvchilarga quyidagi qulayliklarni taqdim etadi:
2D dizayn va andoza tayyorlash
Buyum detallarini aniq chizish va andoza yaratish imkonini beradi.
O‘lchamlar bo‘yicha avtomatik gradatsiya (kichik, o‘rta, katta o‘lchamlar).
Andozalarni standart formatlarda saqlash va chop etish.
3D modellashtirish va vizualizatsiya
Buyumni virtual model ustiga “kiyib ko‘rish” imkoniyati.
Matoning fakturasi, ranglari va naqshlarini real ko‘rinishda namoyish etadi.
Kiyimning inson gavdasida qanday turishini oldindan sinab ko‘rish mumkin.
Gazlama sarfini hisoblash (Nesting)
Gazlama detallarini optimal joylashtirish orqali chiqindini kamaytiradi.
Sarf-hisobni aniq beradi, bu ishlab chiqarishda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.
Texnologik xatolarni aniqlash
Tikuv jarayonida paydo bo‘lishi mumkin bo‘lgan kamchiliklarni oldindan ko‘rsatadi.
Kiyimning qayerda tor yoki keng chiqishini vizual tarzda ko‘rsatadi.
Moslashuvchanlik va integratsiya
AutoCAD, Illustrator kabi boshqa dasturlar bilan integratsiya qilinadi.
Sanoat uskunalari (plotter, lazer kesuvchi, printer) bilan bog‘lanadi.
Ta’limda qo‘llanishi: o‘quvchilar buyumlarni virtual modellashtirish orqali dizaynni sinovdan o‘tkazishadi, bu esa ularning kreativ fikrlashini rivojlantiradi va amaliy mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.
3. AutoCAD dasturi
AutoCAD – universal chizmachilik va dizayn dasturi bo‘lib, turli sohalarda, jumladan yengil sanoatda ham keng qo‘llaniladi.
Afzalliklari:
aniq grafik chizmalar tayyorlash;

chizmalarni standart formatlarda saqlash va almashish;
modellarni geometrik jihatdan tahlil qilish;
boshqa dasturlar bilan integratsiya qilish imkoniyati.

Tikuv sohasida qo‘llanishi: murakkab buyumlarning texnik chizmalari, konstruksiyalari va detallarini ishlab chiqishda qulay vosita bo‘lib xizmat qiladi.

U turli sohalarda qo‘llaniladi:
muhandislik grafikasi;
arxitektura va qurilish;
mashinasozlik;
elektronika;
dizayn va texnologiya ta’limi;
tikuv buyumlarini loyihalash va modellashtirish.

Asosiy imkoniyatlari

AutoCAD foydalanuvchiga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

2D chizma yaratish

Texnik chizmalar, andozalar, konstruktsiyalar tayyorlash.
O‘lchov qo‘yish, izoh va belgilarni kiritish.

3D modellashtirish

Buyumning uch o‘lchamli modelini yaratish.
Realistik tasvir va animatsiya qilish.

Moslashuvchanlik

DXF, DWG, PDF va boshqa formatlarda saqlash va almashish.
Turli soha dasturlari bilan integratsiya qilish.

Tahlil qilish imkoniyati

O‘lchamlarni aniq hisoblash.
Loyihani geometrik va texnologik jihatdan tekshirish.

Kutubxonalar va shablonlar

Oldindan tayyorlangan detallar va elementlardan foydalanish.

4. Boshqa CAD tizimlari

Gerber Technology – buyum andozalarini qurish, joylashtirish va masshtablashda keng ishlatiladi.

Lectra – sanoat miqyosidagi yirik loyihalarda foydalaniladi.

Assyst – Germaniyada ishlab chiqilgan, tikuv buyumlari konstruksiyasini avtomatlashtirishga ixtisoslashgan.

Ularning barchasi Optitex va AutoCAD bilan bir qatorda zamonaviy ta’lim jarayonida ham qo‘llanishi mumkin.

Ta’lim jarayonida CAD dasturlaridan foydalanishning ahamiyati

AutoCAD dasturining ta’limdagi ahamiyati

Texnologiya fanida va kasb-hunar maktablarida AutoCADdan foydalanish o‘quvchilarga:
grafik savodxonlikni rivojlantirish;
konstruktorlik va dizayn ko‘nikmalarini shakllantirish;
muhandislik fikrlashini rivojlantirish;
zamonaviy mehnat bozorida talab etiladigan kasbiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirish imkonini beradi.

5. Tikuv buyumlarini loyihalashda AutoCAD

AutoCAD asosan muhandislik va qurilish sohasida ishlatiladi, lekin tikuv sanoatida ham foydalanish mumkin:
kiyim detallarining texnik chizmasini tayyorlash;
murakkab konstruktsiyali buyumlarni modellashtirish;
buyum qismlarini geometrik tahlil qilish;
boshqa maxsus dasturlar (Optitex, Gerber) bilan integratsiya qilish.

AutoCAD versiyalari va imkoniyatlari

AutoCAD LT – faqat 2D chizmalarga mo‘ljallangan yengil variant.
AutoCAD Architecture – arxitektorlar uchun maxsus.
AutoCAD Mechanical – mashinasozlik uchun.
AutoCAD Electrical – elektron sxemalar yaratish uchun.
AutoCAD Civil 3D – qurilish va yo‘lsozlik uchun.

Texnologiya fanida avtomatlashtirilgan dasturlardan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:
o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish;

mustaqil ishlash va kreativ yondashuvni rivojlantirish;

raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali zamonaviy kasblarga tayyorlash;

o‘quvchilarning amaliy loyihalar ustida ishlash imkoniyatini kengaytirish;

bozor talabiga mos malakali mutaxassislarni tayyorlash.

Tikuv buyumlarini loyihalashda avtomatlashtirilgan dasturlardan foydalanish yengil sanoatning rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Optitex, AutoCAD, Gerber, Lectra kabi dasturlar yordamida loyihalash jarayonlari tezkor, aniq va iqtisodiy jihatdan samarali bo‘ladi.

Texnologiya fanini o‘qitishda ushbu dasturlardan foydalanish o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshiradi, kreativ fikrlashni rivojlantiradi va ularda bozor iqtisodiyoti sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Dilmurodovna, R. D., & Tohirovich, E. R. (2023). Xalq hunarmandchiligi namunalarini takomillashtirish va rivojlantirish (zardo‘zlik san’ati misolida). Ijodkor o‘qituvchi, 3(27), 9–12.

2. Tohirovich, R. E., Dilmurodovna, R. D., & Muminovna, R. D. (2023). The importance of using graphics programs in the design of sewing items. Web of Teachers: Inderscience Research, 1(3), 5–8.

3. Tohirovich, R. E., & Dilmurodovna, R. D. (2023). Typical mistakes made by students when making drawings in the engineering graphics discipline. E-Conference Globe, 339–343.

4. Jaxonovna, R. O., Tohirovich, R. E., & Dilmurodovna, R. D. (2023). Maktabgacha ta’lim muassasalarida mashg‘ulotlarni tashkil etish. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(1), 321–327.

5. Rayimova, D. D., Bahronova, S. I., Ruziyeva, D. M., & Davlatova, N. U. (2023). Texnologiya ta’limi praktikumi fanini o‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo‘llash imkoniyatlari. Educational Research in Universal Sciences, 2(5), 616–619.

6. Rustamov, E. T., & Rayimova, D. D. (2021). Innovative technologica: Methodical. Research Journal, 2(6), 37.

7. Rustamov, E. T., Rayimova, D. D., & Jabborova, M. J. (2021). Characteristics of technical creativity in technological education. Innovative Technologica Methodical Research Journal, 37–41.

8. Rustamov, E. T., & Idiyev, N. Q. (2018). Chizma bajarishda o‘quvchilar yo‘l qo‘yadigan tipik xatolar. Internauka, 20(2), 58–60.

9. Rustamov, E. T., & Urinov, J. R. (2020). Naxojdeniye teni mnogogrannikov v ortogonal’nykh proektsiyakh. In COVID-19 i sovremennoye obshchestvo: sotsial’no-ekonomicheskiye posledstviya i novyye vyzovy.

10.B. Sh. I., Dilmurodovna, R. D., Tohirovich, R. E., & Norjona, P. (2023). Texnologiya fanini o‘qitishda interfaol usullarni qo‘llash metodikasi. Ta’lim fidoyilari, 4(1), 191–197.

MAKTAB TA’LIMI MUASSASALARIGA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI TATBIQ ETISHNING METODOLOGIK YONDASHUVLARI

Xakimova Dildora Mashrabjonovna,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
“Ijtimoiy va amaliy fanlar metodikasi” kafedrasi mudiri, p.f.d. (DSc), dotsent
dildoraxon1984@mail.ru

Mazkur maqolada maktab ta’limi muassasalariga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning zarurati, metodologik yondashuvlari, tashkil etishdagi afzalliklari tavsiflangan va ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, ta’lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarning joriy etishning zamonaviy talablari, mohiyati va uning o‘quv jarayonidagi o‘rni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *innovatsiya, metodologik yondashuv, obyekt, subyekt, an’anaviy ta’lim, globallashuv, ta’lim tizimi, zamonaviy jamiyat, ehtiyoj, hamkorlik, mustaqil ta’lim.*

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРИМЕНЕНИЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

В статье описывается и научно обосновывается необходимость внедрения инновационных технологий в школьные образовательные учреждения, их методические подходы и организационные преимущества. Анализируются современные требования к внедрению инновационных технологий в образовательные учреждения, их сущность и роль в образовательном процессе.

Ключевые слова: *инновация, методический подход, объект, субъект, традиционное образование, глобализация, система образования, современное общество, потребность, сотрудничество, самостоятельное обучение.*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE APPLICATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article describes and scientifically substantiates the need for the introduction of innovative technologies in school educational institutions, their methodological approaches, and their organizational advantages. Also, the modern requirements for the introduction of innovative technologies in educational institutions, their essence and their role in the educational process are analyzed.

Keywords: *innovation, methodological approach, object, subject, traditional education, globalization, education system, modern society, need, cooperation, independent learning.*

Tadqiq etilayotgan voqelikka doir metodologik yondashuvlarni tavsiflashdan avval, hanuzgacha munozarali tushunchalar hisoblanayotgan pedagogikada qabul qilingan “metodologiya” va “yondashuv” atamalariga aniqlik kiritib olish zarur.

Metodologiya tushunchasi o‘zida ikki jihatni aks ettiradi: birinchisi bilish faoliyati natijalari bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchisi mazkur faoliyatning o‘zi hisoblanadi. Har bir fanning o‘ziga xos kategoriyalari, tushunchalari, tadqiqot predmeti, obyekti va fanshunoslikning umumiy qoidalari, ilmiylik mezoni ifodalanishidir. Globallashuv jarayonida fanning rivojlanishi, ilmiy tadqiqot tili, kategoriyalari uning umumiy jahonshumul va xususiy muayanligi muhim o‘rin tutadi.

Ayrim adabiyotlarda bayon etilishicha, “obyektiv” metodologiya bo‘lishi kerak emas, aksincha, har bir kishi uchun ilmiy ijod individual xarakter kasb etishi, ya’ni “subyektiv” metodologiya bo‘lishi lozim.

Pedagogika fani bo‘yicha amalga oshiriladigan tadqiqot ishlarinig metodologik ta’minoti qator o‘ziga xosliklariga ega. Metodologik ta’minot manbasi tushunchasi tadqiqotchi uchun mo‘ljal olishga imkon beruvchi va ierarxik mansublikka ega alohida turdagi bilimlar yig‘indisini anglatadi.

Tadqiqotchi uchun mo‘ljal olishga yordam beruvchi birinchi metodologik manba falsafiy qoidalar va undagi metodologik funksiyalardir. Masalan, nazariya va amaliyot birligi haqidagi nazariya. Ana shu tarzda falsafa metodologik ta’minot manbalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Olimlar orasida “metodologik yondashuv” tushunchasini tadqiqotchining metodologik pozitsiyasi sifatida talqin qilinadi. Pedagogikada ilmiy ishlanmalar mualliflari turli metodologik yondashuvlardan foydalanishadi. Ana shu bilan bog‘liqlikda pedagogning innovatsion salohiyatini uzluksiz rivojlantirish uchun metodologik yondashuvlarni tanlash zaruriyati yuzaga keladi.

Innovatsiyalar nazariyasi esa, jamiyat evolyutsion rivojlanishining alohida qismi sifatida 1910-yillarning boshida shakllana boshladi. Va faqat 1930-yillarda “innovatsiya” tushunchasi qo‘llanila boshlandi, uni joriy etish asoschisi J.Shumpeter edi. Innovatsiya o‘zining evolyutsion rivojlanishining dastlabki bosqichida yangilanishga olib keladigan, yangi qadriyatlarni shakllantirishga olib keladigan, tanish institutlarni buzadigan, shuningdek, o‘ziga xos xususiyati doimiy dinamika bo‘lgan yangi muhitni yaratuvchi yangi narsa sifatida ta’riflangan.

Keyinchalik, “innovatsiya” atamasi uning tushunishida juda kuchli o‘zgarishlarga duch keldi va innovatsion texnologiyalarning o‘zi chuqurroq kirib, ko‘plab tizimlarning, shu jumladan ta’lim tizimining bir qismiga aylandi. Shunday qilib, N.D.Kondratiyev o‘z asarlarida innovatsiyalar nafaqat iqtisodiy va texnik taraqqiyotga, balki insoniyat ijtimoiy tsivilizatsiyasi evolyutsiyasiga ham katta ta’sir ko‘rsatishini ta’kidladi [5, b-3].

Dastlab, ta’lim muhitidagi innovatsion jarayon insonning ma’naviy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo‘lib, jamiyat hayotida muayyan o‘zgarishlarni ham o‘z ichiga oladi [9, b-207]. Boshqacha qilib aytganda, innovatsiyalar yangi ta’lim tizimlarining qisman paydo bo‘lishi bilan jamiyatning ijodiy pedagogik rivojlanishi sifatida tavsiflangan. Zamonaviy adabiyotlar innovatsiyani hodisa sifatida ko‘rib chiqadi va o‘rganilayotgan atamaning quyidagi xususiyatlarini keltirib chiqaradi:

- innovatsiyalar yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilish, shuningdek, turli tashkiliy, boshqaruv va boshqa kamchiliklarni bartaraf etish xususiyatiga ega;

- innovatsion texnologiyalarni shakllantirish, joriy etish va tarqatish, albatta, ijtimoiy taraqqiyotga olib keladi;

- o‘quv jarayonini tashkil etishda innovatsion yondashuv turli darajadagi ta’lim tashkilotlarida ta’lim tizimini takomillashtirishga yordam beradi.

Ta’lim tizimiga innovatsiyalarni joriy etish amaliyotining o‘zi boshqarib bo‘lmaydigan xususiyatga ega edi, ya’ni innovatsion texnologiyalar kontseptual asoslardan mustaqil ravishda tarqaldi, ya’ni ular ilmiy va texnologik taraqqiyot harakati bilan bog‘liq emas edi, holbuki innovatsiyaning o‘zi alohida yo‘nalish sifatida ushbu taraqqiyotning ma’lum bir natijasi sifatida qabul qilindi. Natijada o‘quv jarayoniga innovatsiyalarni joriy etish ustidan nazorat kuchaytirildi, bu esa ularning ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha rivojlanishini to‘xtatib qo‘yishiga olib keldi.

Ta’lim tizimlari rivojlanishining hozirgi bosqichida innovatsion jarayonlarning keng qo‘llanilishi kuzatilmoqda va innovatsiyalarning o‘zi turli pedagogik xodimlar tomonidan osonlik bilan amalga oshirilmoqda. Masalan, Montessori va Shtayner tizimlari bo‘lgan muqobil ta’lim tizimlari, 20-asrning boshlarida ular innovatsion texnologiyalarni faol joriy qila boshladilar, bu esa hozirgi kunda to‘liq innovatsion usul va vositalarga asoslangan ta’lim maktablarini shakllantirish imkonini berdi.

Innovatsiyalarning evolyutsion rivojlanishi, shuningdek ularning ta’limda tarqalishi jarayonida yangi terminologik tushunchalar shakllana va joriy etila boshlandi. Shunday qilib, turli mualliflar tomonidan pedagogik faoliyatdagi innovatsiyalar, o‘quv jarayonining tuzilishi va texnologiyasini o‘zgartirish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqilgan, shuningdek, ta’lim va tarbiyaning sifat xususiyatlarini oshirish maqsadini ko‘zlagan "pedagogik innovatsiya" tushunchasi paydo bo‘ldi [2, b-456].

Shu bilan birga, ta’lim sohasida o‘rganilayotgan atamaning xususiyatlarini bosqichma-bosqich o‘zgartirish ham yuz berdi: zamonaviy adabiyotlarda innovatsiya o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatiga ta’sir qilish usuli va ma’lum bir ta’lim tashkilotining ta’lim funktsiyalari imkoniyatlarini kengaytirish usuli sifatida ta’riflana boshladi [7, b-346].

Natijada, ta’lim sohasidagi innovatsion jarayon o‘z rivojlanishining hozirgi bosqichida uchta asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi, xususan: ta’lim muhitini o‘zgartirish va mutlaqo yangi tuzilmani qurish; innovatsion va pedagogik texnologik yechimlarni shakllantirish va tarqatish; an’anaviylardan farq qiladigan mutlaqo yangi ta’lim muassasalarini shakllantirish [3, b-122].

Shuni ta’kidlash kerakki, adabiyotda “novatsiya” va “innovatsiya” atamalari ko‘pincha bir-biriga mos keladi. Biroq, baribir, ularni bir-biridan farqlash maqsadga muvofiqdir, ya’ni bu holda novatsiya vositadir, ya’ni u ta’limning yangi usuli yoki metodologiyasini, muayyan texnologiya yoki dasturni nazarda tutadi, innovatsiya esa bunday vositani o‘zlashtirish usulidir. Boshqacha qilib aytganda, ta’lim muhitidagi innovatsiya - bu uning bir holatdan ikkinchi holatga to‘liq o‘tishini shakllantiradigan, uning tuzilishini maqsadli o‘zgartirishning bir turi. Shunga ko‘ra, ushbu yondashuv bilan biron jarayonga yangiliklarning tatbiq etilishi ma’lum bir innovatsiyaning natijasi bo‘ladi.

Ta’limning mohiyati va tuzilishini o‘rganadigan bo‘lsak, u tashqi muhit va jamiyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ma’lum bir ochiqlik bilan ajralib turishini ko‘ramiz. Innovatsiya, o‘z navbatida, inson va uning faoliyati haqidagi fanni rivojlantirish jarayonida shakllanadi. Shu bois raqamli va innovatsion texnologiyalarning bunday jadal rivojlanishi ta’lim tizimining to‘liq raqamli transformatsiyasiga sabab

bo‘lmoqda. Va zamonaviy jamiyat raqamli transformatsiyaning kuchayishi sharoitida rivojlanayotganini hisobga olsak, biz haqiqatan ham o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyati bilan ajralib turadigan yangi innovatsion ob'ektning paydo bo‘lishi haqida gapirishimiz mumkin.

Ta’lim tashkilotiga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda tizimli, sinergetik va faoliyatli yondashuvning ahamiyati shundan iboratki, tizimli yondashuv – ilmiy bilish hamda ijtimoiy amaliyot metodologiyasining yo‘nalishi bo‘lib, uning asosida obyektlarni tizim sifatida qabul qilinishi yotadi. Bunda uning aloqalari va vositalarining mazmun va mohiyatiga ko‘ra obyektni bir butun, yaxlit holda tasavvur qilish talab etiladi. Tadqiqot obyektini o‘rganishda alohida xususiyatlarga ega bo‘lgan bir necha qismlarga ajratib, ular o‘rtasida o‘zaro aloqador va o‘zaro bog‘liqlik xususiyatlari aniqlanadi, chunki har bir qism yaxlit tizimning o‘zgarishiga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi.

Maktab ta’limida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda tizimli yondashuv aniq va ishonarli ma’lumotlar olish uchun xilma-xil ilmiy metodlarni qo‘llash, kerakli yo‘nalishda faoliyatni tashkil etish, loyihalashning original metodlaridan foydalanish va tadqiqot doirasida o‘rganilayotgan hodisani uzluksiz rivojlantirishga imkon beradi. Bundan tashqari tizimli yondashuv rivojlanish maqsad va vazifalarini aniqlashtirish, mazkur yo‘nalishdagi ish mazmunini tanlash, rivojlanish vositalari va shart-sharoitlarini ajratib olish, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga qanchalik tayyor ekanligi va uning imkoniyatlarini aniqlashtirishga yordam beradi.

Pedagogikada sinergetika metodologik yondashuvlardan biridir, chunki yaxlit pedagogik jarayonda maqsadli o‘zaro ta’sir doirasida sinergetikaning ta’siri kuzatiladi.

Sinergetik yondashuv innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish jarayonini nochiziq tushunish, innovatsion jarayonlar ochiqligini, ahamiyat hosil qiluvchi tasodiflarni (fluktuatsiyalarni) tan olish shartini qo‘yadi. Innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda sinergetik yondashuvning o‘ziga xos xususiyati – o‘qituvchilarning yangiliklarni o‘zlashtirishining bir qancha yo‘llari imkoniyatlarini tan olish va sakrashlar yuz beruvchi keskin, beqaror vaziyatlardan kelib chiqishdir.

Maktab ta’limiga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda sinergetik yondashuv mazkur jarayonni yaxlitlik, ochiqlik va kreativlik tamoyillari asosida loyihalashga imkon beradi.

Faoliyatli yondashuv. Ma’lumki, faoliyat inson rivojining bosh sharti bo‘lib, u ta’lim oluvchilarning rivojlanishi va pedagog kasbiy yetukligini oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonlarni tahlil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kattalar ta’limiga nisbatan qo‘llanilganda faoliyatli yondashuvda hamkorlik-sheriklikka asoslangan faoliyat sifatida o‘qitishni tan olishga asoslangan. Bunda shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘yicha faol mustaqil – o‘quv faoliyati yetakchi rol o‘ynaydi. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuvning mohiyati “barcha pedagogik chora-tadbirlar faoliyatni jadal, doimiy murakkablashtirish asosida tashkil etish yoki faqat shaxsiy faoliyat orqali inson fan va madaniyat, olamni bilish va qayta anglashni o‘zlashtiradi, shaxsiy sifatlarni shakllantiradi va takomillashtiradi” kabi yo‘nalishlardan iborat.

Shuni alohida qayd etib o‘tish lozimki, faoliyat mazmuni shaxsning qadriyatli yo‘nalganligini ta’minlaydi. Bu faoliyatli yondashuvda katta yoshli ta’lim oluvchilar “ta’lim jarayonining faol subyekti, shaxsiy faoliyati va o‘z-o‘zini rivojlantirishga qobiliyatli” ekanligi bilan bog‘liq.

Yuqorida sanab o‘tgan metodologik yondashuvlar innovatsion modelning bir komponenti hisoblanadi. Innovatsion modelning o‘zi ta’lim jarayonining yangi shakli sifatida nafaqat ijodiy faoliyatni dolzarblashtirishga qaratilgan, balki hozirgi ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlarini ham aks ettiradi, uning kaliti shaxsning mutlaqo yangi turlarini shakllantirishdan iboratdir. Bunday yondashuvlar bilan innovatsion texnologiyalar mohiyatan ommaviy ta’lim texnologiyalariga aylanib, ta’lim muhitida chuqurroq o‘zgarishlarga olib keladi.

Raqamli transformatsiyaning ijtimoiy faoliyatning barcha jabhalarida faol rivojlanishi sharoitida innovatsion texnologiyalarni ta’lim tashkilotlari faoliyatiga ham joriy etilishi tabiiy hol. Shu sababli, ta’lim muassasasi zamonaviy sharoitda samarali rivojlanishi va faoliyat ko‘rsatishi uchun uning barcha tashkiliy va boshqaruv jarayonlarini modernizatsiya qilish zarur.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda ta’lim muassasasida axborot-kommunikatsiya va texnik jarayonlarni sezilarli darajada kengaytira oladigan innovatsiyalar va innovatsion texnologiyalar faol joriy etilmoqda.

Butun jamiyatning hozirgi taraqqiyoti shunisi bilan tavsiflanadiki, bunda o‘qituvchi asosiy axborot manbai bo‘lib, o‘quvchi esa, shunga mos ravishda aniq ma’lumotni oluvchi hisoblanadigan ta’limning an’anaviy shakllari ko‘zlangan ta’lim natijasini bermayapti. An’anaviy ta’lim shaklida o‘rganish passiv bo‘lib, bu o‘quvchining unda to‘liq ishtirok etishiga imkon bermaydi. Bundan tashqari, ta’lim jarayonining hozirgi rivojlanish bosqichi bizga an’anaviy ta’lim shakli kundan kunga o‘sib borayotgan ehtiyojlarga qayta yo‘naltirishga vaqt topa olmaydi, ya’ni o‘quvchilar tomonidan ma’lum ko‘nikma va malakalarga bo‘lgan

ehtiyojining o‘zgarishi an’anaviy ta’lim shakli ularga moslashishidan tezroq sodir bo‘ladi, degan xulosaga kelishga imkon beradi.

Ta’lim jarayoni ko‘pincha an’anaviy ta’lim shakllarini interaktiv yoki onlayn shakllarga yo‘naltirish mumkin bo‘lgan uslubiy innovatsiyalarni joriy etish orqali ham o‘zgartiriladi. Masalan, hozirgi vaqtda zamonaviy maktablarda interfaol ta’lim usullari eng ko‘p qo‘llaniladi. O‘tkazilgan tadqiqotlar ta’lim muhitini raqamli transformatsiyalash ta’lim sifatini oshirish yo‘llaridan biri ekanligini ko‘rsatatdi.

O‘zbekiston ta’lim muassasalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular juda keng ko‘lamli bo‘lib, innovatsiyalar nafaqat yangilik va dolzarblik nuqtai nazaridan, balki ularning hozirgi ahamiyati va samaradorlik darajasini hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Innovatsion texnologiyalarni shakllantirish va ularni keyinchalik ta’lim tashkilotida joriy etish amaldagi o‘quv jarayonining qarama-qarshi va muammoli tomonlariga o‘ziga xos javob bo‘lib xizmat qiladi. Bir tomondan, innovatsiya o‘quv jarayonini modernizatsiya qilishning xavfsiz, samarali va boshqariladigan usuli bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu o‘zini o‘zi tashkil etish bilan tavsiflangan ancha murakkab hodisadir.

Innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda ta’lim tashkilotida mavjud bo‘lgan xodimlar va texnik resurslarni hisobga olgan holda innovatsion texnologiyalarni o‘zlashtirgandan so‘ng bo‘lajak o‘quv jarayonini rejalashtirish va prognozlashni hisobga olgan holda tizimli va kompleks usuldan foydalanish zarur. Bunday yondashuv bilan innovatsion texnologiya ilg‘or tajribalarni joriy etish amaliyotining ko‘zgusiga aylanib, o‘quv jarayonini tartibga solish va uni jamiyatning yangi ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyani ta’lim jarayoniga samarali tatbiq etish uchun o‘qituvchi asosiy o‘zgarishlar subyektiga aylanishi kerak. Bundan tashqari, ta’lim tashkilotida tadqiqotchi o‘qituvchisiz o‘quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni samarali tatbiq etish mutlaqo mumkin emas. Bu shunisi bilan izohlanadiki, faqat tadqiqot faoliyatiga intilayotgan o‘qituvchi bunday innovatsiyalarni idrok etishi va ongli ravishda tayyor bo‘lishi mumkin.

Shuningdek, ta’limda innovatsiyalarning ortib borayotgan rolini e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi, chunki ta’lim muassasasining o‘zi nafaqat bilim generatori, balki butun mamlakatning innovatsion rivojlanishida, Yangi O‘zbekistonni barpo etishda ishtirok etuvchi alohida iqtisodiy birlikdir.

Ta’lim muassasalariga joriy etilayotgan innovatsion texnologiyalar nafaqat bevosita ishtirokchilar, balki bo‘lajak ish beruvchilar (hamkorlar) bilan ham samarali hamkorlikni rivojlantirish imkonini beruvchi yangi ta’lim jarayonini yaratish vositasiga aylanmoqda. Yangi innovatsion o‘quv jarayonini ishlab chiqish o‘quvchilarga o‘zgaruvchan sharoitlarga tez va oson moslashish imkonini berishi bilan muhimdir. An’anaviy ta’lim usullarini innovatsion ta’lim usullariga qayta o‘zgartirish hamkorlik va uzluksiz mustaqil o‘rganish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, o‘rganishni passiv shakldan faol shaklga o‘zgartirishga yordam beradi. Ta’lim tashkilotining o‘zi ta’lim bozori uchun eng ilg‘or innovatsiyalarni yaratuvchi, shuningdek, uzluksiz o‘z-o‘zini rivojlantirish va innovatsion faoliyatga yo‘naltirilgan mutlaqo yangi avlodni yetishtirib beradigan alohida iqtisodiy subyektga aylanadi.

Innovatsion texnologiyalar nafaqat bizning hozirgi dunyomizdagi o‘zgarishlar sohasida, balki o‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarishda ham yangi imkoniyatlarni ochishning asosiy omiliga aylanmoqda. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash asosida kerakli natijalarga erishish uchun ular aniq maqsad va usullarga qaratilishi kerak hamda doimiy nazorat joriy etilishi uning muhimdir sharti hisoblanadi. Shunday qilib, innovatsion texnologiyalarni joriy etishdan istalgan natijaga erishish mumkin, agar: innovatsiya va o‘zgartirishlarning maqsadi o‘rtasidagi bog‘liqlik aniq bo‘ladi, ya’ni bu yangiliksiz ta’lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish mumkin emas; joriy etilayotgan yangi texnologiya o‘quv faoliyatida qiyinchiliklarga olib kelmaydi va tadqiqot faoliyatiga qiziqishni to‘sib qo‘ymaydi, aksincha, uni faollashtiradi; muassasada ishlaydigan xodimlar innovatsiyalarni amalga oshirishga tayyor, bu haqda xabardor va unga ochiq.

Ta’lim muhitida innovatsion rivojlanish tendentsiyalariga qaramay, ularni amalga oshirish jarayoni ko‘p qirrali va juda murakkab, shuning uchun har bir ta’lim tashkiloti bunga tayyor emas. Biroq, innovatsiyalar nafaqat ta’lim tizimlarining kelajakdagi rivojlanishi, balki mavjud ta’lim jarayonining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning raqobatbardoshligi va nafaqat o‘quvchilar, balki butun davlat rivojidagi dolzarbligini belgilab beradi.

Adabiyatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5-sentabrdagi “Maktabgacha va maktab ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-son Qarori. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 06.09.2018 y., 07/18/3931/1841-son.

2. Барабанов Р.Е. Инновации в образовании // Научное обозрение. Педагогические науки. 2017. № 1. С. 16–17.

3. Галуцкая М.Ю., Чехлыстова Т.Ю., Телепнева Н.А. Особенности внедрения педагогических инноваций в образовании // Современные научные исследования и инновации. 2021. № 10. С. 121–128.

4. Дилдора Машрабжоновна Хакимова Ўқувчиларда рефлексив кўникмаларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини такомиллаштириш модели \\ Современное образование (Узбекистан). – 2018. №7. b. 22-28.

5. Еремин В.В. Эволюционная сущность инноваций // Экономическая теория. 2018. Т. 5. № 3. С. 3.

7. Кондратьев С.С. Инновации в современном образовании // Молодой ученый. 2021. № 4 (346). С. 346–347.

8. Шувалова К.В., Яшкова Е.В., Вагин Д.Ю., Семикина А.В. Особенности внедрения педагогических инноваций в образовательный процесс // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. 2019. № 2 (36). С. 455–462.

9. Хасанова А.С. Педагогические инновационные технологии в образовательном учреждении // Молодой ученый. 2021. № 2 (344). С. 207–209.

10. D. Xakimova Innovatsiya va innovatsion salohiyatning pedagogik ahamiyati. \\ Ta’lim maydoni tendensiyalari: kompetentsiyalar, innovatsiyalar va texnologiyalar mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti. 2025. – b. 204-208.

11. D. Xakimova Maktab o‘qituvchilarining innovatsion salohiyatini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish. // Monografiya. LESSON PRESS. Toshkent.- 2023-yil.

RAQAMLASHTIRILGAN TA’LIM

METHODOLOGY FOR CHECKING THE KNOWLEDGE OF STUDENTS THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INDEPENDENT LEARNING IN A MODULAR-CREDIT SYSTEM

Asadova Yulduz Ismatovna,
Docent at Department of biomedical engineering,biophysics and informatics of Bukhara State Medical Institute, PhD
200100, Bukhara, Uzbekistan
sirus8877@google.com

In this article, most users expand their knowledge by finding answers to their questions using software tools such as Chat GPT. They can write code based on various programming languages and create standardized tests in a matter of seconds. We used artificial intelligence support to assess how well students mastered independent work subjects using artificial intelligence software tools, we planned to conduct tests based on electronic platforms in a modular credit system., in which students' grades were compared that students who fully mastered these subjects in such conditions succeeded in testing their knowledge using both systems. This provides students with ample opportunities to gain knowledge through e-learning systems using artificial intelligence, as well as to evaluate their knowledge. It involves the use of information and communication technologies in teaching, creating broad opportunities for students to gain knowledge through e-learning systems that use artificial intelligence to organize independent learning.

Keywords: *AI- artificial intelligence, IT, LMS, E-learning, ICT, EE, OpenAI ChatGPT.*

МЕТОДИКА ПРОВЕРКИ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ САМОСТОЯТЕЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ ПО МОДУЛЬНО-КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ

В этой статье рассматривается, как большинство пользователей расширяют свои знания, находя ответы на вопросы с помощью программных средств, таких как Chat GPT. Они могут писать код на различных языках программирования и создавать стандартизированные тесты за считанные секунды. Мы использовали поддержку искусственного интеллекта для оценки того, насколько хорошо студенты освоили предметы для самостоятельной работы с использованием инструментов искусственного интеллекта. Мы запланировали проведение тестов на электронных платформах в рамках модульно-кредитной системы, где сравнивались оценки студентов. Выяснилось, что студенты, полностью освоившие эти предметы в таких условиях, успешно прошли проверку знаний в обеих системах. Это предоставляет студентам широкие возможности для получения знаний посредством систем электронного обучения с использованием искусственного интеллекта, а также для оценки своих знаний. Данный подход предполагает использование информационно-коммуникационных технологий в преподавании, создавая обширные возможности для обучающихся получать знания посредством электронных образовательных систем, использующих искусственный интеллект для организации самостоятельного обучения.

Ключевые слова: *ИИ - искусственный интеллект, IT, LMS, E-learning, ICT, EE, OpenAI ChatGPT.*

MODUL-KREDIT TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA TALABALAR BILIMINI SUN’IY INTELLEKT ORQALI TEKSHIRISH METODIKASI

Ushbu maqolada ko‘pchilik foydalanuvchilar Chat GPT kabi dasturiy vositalar yordamida o‘z savollariga javob topib, bilimlarini kengaytirish mumkinligi haqida fikr yuritiladi. Ular bir necha soniyada turli dasturlash tillarida kod yozish va standartlashtirilgan testlar yaratish imkoniyatiga ega bo‘lmoqdalar. Biz talabalarning mustaqil ish fanlarini sun’iy intellekt dasturiy vositalari yordamida qanchalik o‘zlashtirganliklari darajasini baholash uchun sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalandik. Modulli

kredit tizimida elektron platformalar asosida testlar o‘tkazishni rejalashtirdik. Bunda talabalarning natijalari taqqoslandi va ushbu fanlarni to‘liq o‘zlashtirgan talabalar har ikkala tizimda ham o‘z bilimlarini muvaffaqiyatli sinovdan o‘tkazdilar. Bu esa talabalarga sun’iy intellekt yordamidagi elektron ta’lim tizimlari orqali bilim olish va o‘z bilimlarini baholash uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu jarayon o‘qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi hamda mustaqil ta’limni tashkil etish uchun sun’iy intellektdan foydalanadigan elektron ta’lim tizimlari orqali talabalarning bilim olishlari uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Kalit so‘zlar: *AI - sun’iy intellekt, IT, LMS, E-learning, ICT, EE, OpenAI ChatGPT.*

Introduction. Today, the rapid development of science techniques and information technology encourages teachers of higher education institutions to keep up with the times when university employees adapt to such a global change in a short time, of course, we will have to constantly increase our knowledge and experience by studying the professors of higher education institutions from the news. A large number of researchers in this field have expressed their opinions based on their experience in scientific research. The use of these tools has the ability to create conversational style text that is very similar to human writing, as well as other visual and auditory media.

They can be used to create systems that work in a similar way to human knowledge and behavior (Siemens et al., 2022; Markel et al., 2023; Park et al. A large number of researchers in this field have expressed their opinions based on their experience in scientific research. The use of these tools has the ability to create conversational style text that is very similar to human writing, as well as other visual and auditory media. They can be used to create systems that work in a similar way to human knowledge and behavior (Siemens et al., 2022; Markel et al., 2023; Park et al., 2023). For example, ChatGPT and its derivatives are increasingly used for language translation, human-like conversation with chatbots, articles, story writing, computer codes, and other forms of written content (cotton et al., 2023). General AI tools promise many benefits of training, such as increasing student engagement in training tasks, providing timely reporting, assistance research and collaboration, and improving accessibility - life (Kansneci et al., 2023). For example, AI technology can report directly through automated evaluation (Mate & Weidenhofer, 2022), and in large cohorts (Bernius et al., 2022).

Literature review. At the same time, AI raises serious concerns about the validity of widely used assessment practices, especially academic integrity and the circumvention of important learning processes (Sviecki), etc., 2022). As standard assessment practice focuses on evaluating end products such as essays to measure learning, researchers have pointed out plagiarism potential as a major problem in the use of ChatGPT for assessment in Higher Education (cotton et al., 2023). Students can use generative AI tools such as ChatGPT to deceive online assessments by sending essays that do not have their job.et al., 2022). As standard assessment practice focuses on evaluating end products such as essays to measure learning, researchers have pointed out plagiarism potential as a major problem in the use of ChatGPT for assessment in Higher Education (cotton et al., 2023). Students can use generative AI tools such as ChatGPT to deceive online assessments by sending essays that do not have their job.s standard assessment practice focuses on evaluating end products such as essays to measure learning, researchers have pointed out plagiarism potential as a major problem in the use of ChatGPT for assessment in Higher Education (cotton et al., 2023).

Students can use generative AI tools such as ChatGPT to deceive online assessments by sending essays that do not have their job. The problem may be more common in online assessments where students tend to stay away from their teachers (Papanastasiou & Solomonidou, 2023). Teachers may have difficulty differentiating students 'own work and responses produced by AI tools, making it difficult to assess students' level of understanding and ability to apply mate - rial (Mao et al., 2024).'teachers may find it difficult for students to differentiate themselves from work and responses produced by AI tools, making it difficult to assess students' level of understanding and ability to apply a spouse - rial (Mao et al.

Teachers may have difficulty differentiating students 'own work and responses produced by AI tools, making it difficult to assess students' level of understanding and ability to apply mate - rial (Mao et al., 2024).'teachers may find it difficult for students to differentiate themselves from work and responses produced by AI tools, making it difficult to assess students' level of understanding and ability to apply a spouse - rial (Mao et al., 2024). If teachers and scientific institutions do not adapt generative AI to this new reality can undermine academic integrity in online assessment and students whose goal of higher education is to reduce the signal impact and specific value of the level of formal education (cotton et al., 2023).f teachers and scientific institutions do not adapt generative AI to this new reality can undermine academic integrity in online assessment and students whose goal of higher education is to reduce the signal impact and specific value of the level of formal education (cotton et al., 2023). To refer to this ma- jor problem, scientists have

called on AI to apply in classes a self-regulating and more efficient method to help learn, rather than treating it as a substitute for human actions in learning process (Hopfenbeck et al., 2023; Mao et al., 2024; Sviecki et al., 2022).

AI can be used by teachers and students created as a variable resource in teaching and learning. Mao et al., 2024; Sviecki et al., 2022). AI can be used by teachers and students created as a variable resource in teaching and learning. The OR problem, scientists have called on AI to apply in classes a method that helps in self-regulating and more efficient learning, rather than et al., 2024; Sviecki et al. can be used by teachers and students created as a variable resource in teaching and learning. The OR problem, scientists have called on AI to apply in classes a method that helps in self-regulating and more efficient learning, rather than treating it as a substitute for human actions in learning process (Hopfenbeck et al., 2023; Mao et al., 2024; Sviecki et al., 2022). AI can be used by teachers and students as a resource to create and change teaching and learning. Veng (2023) offers generative AI tools such as increasing awareness of these work paths tools, using them in class, evaluation and discussion with students about their promises and difficulties.

They argue that it is more effective than banning them or giving them a central role in the curriculum. Generative AI can be combined with assessment as well as modify assessment practices and experiences, such as instilling students in a simulated learning environment to practice safe and repetitive skills (Markel et al., 2023). about their promises and difficulties with Alabas. They argue that it is more effective than banning them or giving them a central role in the curriculum. Generative AI can be combined with assessment as well as modify assessment practices and experiences, such as instilling students in a simulated learning environment to practice safe and repetitive skills (Markel et al., 2023). This paradigm shift may require the development of new assessment approaches and policies that achieve a balance between the advantages and disadvantages of AI. operative for maintaining academic integrity (Chan & Chen, 2023). generative AI can be combined with assessment as well as modify assessment practices and experiences, such as instilling students in a simulated learning environment to practice safe and repetitive skills (Markel et al., 2023). This paradigm shift may require the development of new assessment approaches and policies that achieve a balance between the advantages and disadvantages of AI. operative for maintaining academic integrity (Chan & Chen, 2023). Bearman et al. (2023) noted that the educational assessment practice has not continued with digital transformation.

Students and teachers require better instruction on meaningful interaction with AI systems for evaluation purposes (Viberg et al., 2024). These interactions are the students’ learning process, critical thinking, and assessment skills, not just their knowledge and understanding. (2023) noted that the educational assessment practice has not continued with digital transformation. Students and teachers require better instruction on meaningful interaction with AI systems for evaluation purposes (Viberg et al., 2024). These interactions are the students’ learning process, critical thinking, and assessment skills, not just their knowledge and understanding. operative for maintaining academic integrity (Chan & Chen, 2023). Bearman et al. (2023) noted that the educational assessment practice has not continued with digital transformation. Students and teachers require better instruction on meaningful interaction with AI systems for evaluation purposes (Viberg et al., 2024).

These interactions are the students’ learning process, critical thinking, and assessment skills, not just their knowledge and understanding. At the end of this, we expect to see revised guidelines and recommendations for Education- including actional assessment policy, stakeholder input - to address the two main questions surrounding AI integration in education: “what” to evaluate (Sabzalieva and Valentini, 2023) and how to evaluate it (Chan and Chen, 2023). Recent developments in generative AI, particularly tools like ChatGPT, have introduced new dimensions to the ongoing discourse on digital assessment (Swiecki et al., 2022). These tools possess the capability to generate human-like text, solve complex problems, produce code, and even simulate entire conversations, raising both opportunities and challenges for assessment practices in higher education.

Method and research results. The use of Information Communication Technologies, pedagogical software tools, electronic platform tools in the organization of Independent Education of students always leads to development in all areas of educational activity.

Knowledge does not act as a goal, but as a means of developing personality. The richest opportunities for this are provided by modern information and communication technologies (ICT). Unlike traditional technical teaching tools, ICT allows not only to fill the student with a large number of ready-mades, strictly selected, purposefully correctly organized data, effective requirements from distance electronic platforms in students ' independent educational activities, as a result of the use in teaching independent education, to acquire intellectual, creative abilities, new knowledge independently, to work with various sources of information. Considered as one of the components of the integrated education system, information

technology not only facilitates access to information, reveals the variability of educational activities, the possibilities of its individualization and differentiation, but also allows you to organize the interaction of all educational entities in a new form. The student will be an active and equal participant in educational activities. The introduction of new modern information technologies, LMS Moodle electronic system from distance learning platforms during the student's educational process and independent educational activities allows you to qualitatively and efficiently organize the educational process, implement a developing educational system, make the most efficient use in the organization of classes, increase the speed of time, create conditions for independent education of students [Асадова, Ю. (2021).].

Control over the use of a computer leads to an increase in the efficiency of assimilation, the activation of the mental activity of students, the ability to receive independent knowledge, independent creative thinking.

One of the main goals of the computer as a teaching tool is to organize the independent work of students using software and pedagogical tools, the effectiveness of which depends on the level of excellence.

The organization of independent education using distance learning platforms the dialogue and described capabilities of the computer, organized on the basis of the Moodle electronic platform, significantly affect the motivational sphere of the educational process and its structure. Computerization of education is one of the large-scale innovations that have arrived in the world and in the educational sphere of Uzbekistan in recent decades. Currently, in the conditions of the credit-modular system of teaching in education, it is customary to distinguish the following main areas of computer equipment implementation by creating e-learning courses through the Moodle electronic platform so that students can master Independent Education, which is allocated to subjects as a result of an increase in the number of hours of Independent Education: [Ismatovna, A. Y. (2021).].

As we noted in the process of analyzing the sources studied above, our observations of the experiences of the world using the basis of advanced teaching technologies at a high level indicate that the application of distance electronic platforms in the teaching of subjects in the organization of Independent Education of students serves to improve the quality of education in the process of independent.

To date, in the context of the credit–modular system of teaching in higher educational institutions, it has been found that there are a number of differences between the traditional teaching system with the design of an educational process based on independent educational technologies based on the Moodle electronic platform in order to qualitatively organize the student’s acquisition of independent education as a result of the [Ismatovna, A. Y. (2021).].

By the decision of the President of the Republic of Uzbekistan “on the parameters of the state order of admission to higher education institutions of the Republic of Uzbekistan in the academic year 2021/2022” of June 22, 2021 PL-5157, a credit-modular system of teaching based on international educational standards was introduced in higher educational institutions of the Republic. Based on the credit-modular system of teaching based on the state educational standard and new curricula, students have increased the balance of independent educational hours accordingly, a new type of curricula, working programs, syllabuses and modern electronic textbooks are being created .

The pandemic of 2019-2023, which took place in the world, led to a change in the conditions of various natural disasters in which personnel are being trained not only in the daytime, evening (shift), distance (online), forms of education, influenced by the informed environment associated with the globalization process. Therefore, in order for students to qualitatively master their independent education, it was established as one of the main tasks–the ability to understand oneself, to mature an independent thinking person, to master the methodology for using distance learning platforms (Moodle). Having received independent knowledge, trained in such conditions, personnel are required to be able to put theoretical knowledge into practice, to think independently, skillfully get out of problem situations, to work selflessly in educating the future generation, to educate young students as competitive personnel on the basis of the requirements of the time, and to become a mature specialist of his profession.

The issue of qualitative improvement of Independent Education of students is relevant. Nowadays, in combination with traditional teaching, forms of distance education, mixed education(hybrid) forms are used in teaching. From this point of view, it is aimed at creating conditions in order to constantly analyze the knowledge, experience acquired by students in the study of independent educational topics, to fill the shortcomings and gaps in the knowledge they receive in the course of the lesson, to support the continuous growth of intellectual potential in the educated and talented student-youth .

To study the didactic possibilities of teaching “Information Technology in education” and support the educational process using the LMS Moodle platform by identifying and improving the methodology for designing educational and methodological support on the electronic platform, organizing and controlling

Independent Education; development of recommendations on the organization of pilot work, mathematical-statistical processing of the results obtained, monitoring on the basis of the Moodle platform to study the impact of the use of the LMS Moodle platform on the effectiveness of student mastering in the organization of Independent Education. the analysis of the essence of the content of such concepts has been determined.

The role of the development of modern information communication today is of great importance, modern information technology is being used by employees of all spheres and achieving good results it is no secret for anyone that it is not so much that the professors and teachers of the higher education institution today also have a wide range of opportunities for us to achieve good results, Today, there are many types of electron learning platforms, these are different in appearance and with different possibilities which one of them is suitable for the team of a higher education institution, which organizes and uses electron courses organized by setting it up in its own educational institution. From my own pedagogical experience, one of the electron platforms that is widely used in so many higher education institutions today so that students can get an independent education is the LMS Moodle platform, this platform has so many possibilities that the teacher who likes it has the opportunity to install plagiarism suitable for his science for free so I also chose this platform,- I posted the information in the sequence, posted presentations on lecture sessions, text information, video, independent interpretation assignments, questions and assignments, sent test assignments, and bricked students into the electron course to control their use of the course, and evaluated the process of evaluating them through the final test, controlling the students’ mastery of the course. I installed a video surveillance camera with certificate-Taking plagiarism on the Moodle system to encourage students to do well by mastering independent subjects, because I did well by organizing classes using this method so that I could keep students in constant control. I also checked the knowledge of students who have mastered training using an electronic platform by taking tests through an artificial intelligence system control results showed good indicators I will show the results of this study through the following diagram analysis. The assessment results from the study are illustrated in the following diagram.

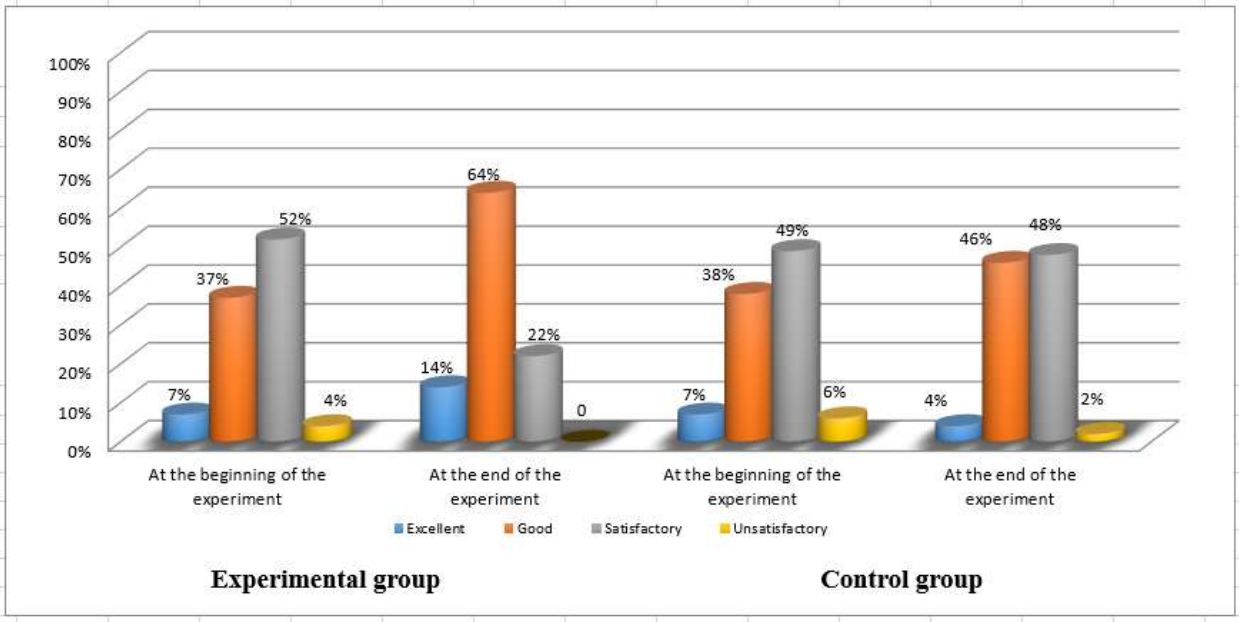

Figure 1. A generalized diagram of the results of the experiment-test conducted in three Higher educational institutions

Conclusion. In general, it is understood that in higher education institutions there are two main aspects of the educational process that play a decisive role in facilitating independent education for students. The study was carried out in order to use the distance learning platform in the organization of Independent Education of students, as well as to improve the methodology for assessing the knowledge received by students using artificial intelligence and comparing the results obtained, this work was based on the methodology developed for this purpose. Technologies for managing the Independent Education of students through electronic platforms can intertwine artificial intelligence with competency - oriented educational technologies. In this regard, it may be possible to coordinate all participants in the educational process to a higher level in order to achieve the main goals in the educational services market. If I say so, the concept of the implementation and control of professional training has a certain specificity in its content. Typically, the LMS Moodle platform and artificial intellect ChatGPT can be applied to the organization of student Independent Education Management in the learning process and to control and evaluate the knowledge

received by students. The organization of this process is of course required under the supervision of a teacher and is used as a means of managing goals based on compliance with the established criteria and indicators.

References:

1. Acemoglu D., & Restrepo P. (2018). The race between man and machine: Implications of technology for growth, factor shares, and employment. // American economic review, 108(6), 1488-1542.
2. Aboelfotoh T. M., Sayed Ahmed H. A., El Dahshan N. A., Diab M. M., & Hosny S. (2022). A Novel Blended Learning Module in Family Medicine: An Interventional Study at the Faculty of Medicine, Suez Canal University, Ismailia, Egypt. // Education in Medicine Journal, 14(1). Doi: https://doi.org/10.21.315eimj.2022.14.1.4
3. Abuhassna H., & Alnawajha S. (2023). The transactional distance theory and distance learning contexts: Theory integration, research gaps, and future agenda. // Education Sciences, 13(2), 112. doi: https://doi.org/10.3390/educsci13020112
4. Aguilera-Hermida A. P. (2020). College students’ use and acceptance of emergency online learning due to COVID-19. // International journal of educational research open, 1, 100011. doi: 10.1016/j.ijedro.2020.100011
5. Ahern T., & Biedermann, N. (2022). Nursing and midwifery educators teaching postgraduate online courses: A cross-sectional survey. Teaching and learning in nursing, 17(2), 185-190.doi: https://doi.org/10.1016/j.teln.2021.12.003
6. Artino Jr A. R., & Jones II, K. D. (2012). Exploring the complex relations between achievement emotions and self-regulated learning behaviors in online learning. // The internet and higher education, 15(3), 170-175. doi: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2012.01.006
7. Bower M. (2019). Technology-mediated learning theory. // British Journal of Educational Technology, 50(3), 1035-1048.doi: https://doi.org/10.1111/bjet.12771
8. Brahm T., & Jenert, T. (2015). On the assessment of attitudes towards studying—development and validation of a questionnaire. // Learning and Individual Differences, 43, 233-242..doi: https://doi.org/10.1016/j.lindif.2015.08.019
9. Bearman M., & Luckin R. (2020). Preparing university assessment for a world with AI: Tasks for human intelligence. // In Re-imagining university assessment in a digital world (pp. 49-63). Cham: Springer International Publishing
10. Broadbent J., & Poon W. L. (2015). Self-regulated learning strategies & academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review. // The internet and higher education, 27, 1-13.doi: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2015.04.007
11. Connolly T., & Svoboda, E. (2023). Open educational resources in nursing curricula: A systematic review. // Journal of Nursing Education, 62(3), 147-154.doi: https://doi.org/10.3928/01484834-20230109-04
12. Dunn T. J., & Kennedy M. (2019). Technology Enhanced Learning in higher education; motivations, engagement and academic achievement. // Computers & education, 137, 104-113.doi: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.04.004
13. Everett-Thomas R., Joseph L., & Trujillo G. (2021). Using virtual simulation and electronic health records to assess student nurses' documentation and critical thinking skills. // Nurse education today, 99, 104770.doi: https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.104770
14. Hakkarainen T., Salminen L., Alastalo M., & Virtanen H. (2024). Online degree programmes in nurse education – Students' perceptions and academic performance: An integrative review. // Nurse Education Today, 106148.doi: https://doi.org/10.1016/j.nedt.2024.106148
15. Holley K. A., & Taylor B. J. (2009). Undergraduate student socialization and learning in an online professional curriculum. // Innovative Higher Education, 33, 257-269. DOI 10.1007/s10755-008-9083-y
16. Ismatovna A. Y. (2021). Passing the Traditional Lesson with the Help of Open Moodle Platforms. // International Journal of Human Computing Studies, 3(5), 1-8.
17. Lam P., McNaught C., Lee J., & Chan M. (2014). Disciplinary difference in students' use of technology, experience in using eLearning strategies and perceptions towards eLearning. // Computers&Education, 73,111-120.doi: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.12.015
18. Lin C., & Ha, L. (2009). Subcultures and use of communication information technology in higher education institutions. // The Journal of Higher Education, 80(5), 564-590.doi: http://doi/abs/10.1080/00221546.2009.11779032

19. Metersky K., Haghiri-Vijeh R., Balakumaran J., & Muhunthan M. (2024). Open educational resource case studies: responding to nursing student educational needs in the moment. // Teaching and Learning in Nursing, 19(3), 275-278..doi: https://doi.org/10.1016/j.teln.2024.04.011

20. Michinov N., Brunot S., Le Bohec O., Juhel J., & Delaval M. (2011). Procrastination, participation, and performance in online learning environments. // Computers & Education, 56(1), 243-252.doi: https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.07.025

21. Papageorgiou V., Meyer E., & Ntonia I. (2025). Investigating the relationship between collaborative design, online learning and educator integrated professional development. // The Internet and Higher Education, 100997.doi: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2025.100997

22. Smith G. G., Heindel A. J., & Torres-Ayala A. T. (2008). E-learning commodity or community: Disciplinary differences between online courses. // The Internet and Higher Education, 11(3-4), 152-159.doi: https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2008.06.008

23. Асадова Ю. (2021). The use of Moodle platform in the traditional transition of Information Technology Science in medicine to foreign students accepted on the basis of MBBS program at Bukhara State Medical Institute. // Общество и инновации, 2(7), 35.doi: DOI:10.47689/2181-1415-vol2-iss7/S-pp35-43.

UO‘K 004.9:378:371.3

TALABALARNING ELEKTRON DIDAKTIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Tovboyev Islom Irisovich,
Jizzax politexnika instituti o‘qituvchisi
islomtovboyev160192@gmail.com

Ushbu maqolada talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish jarayonida bulutli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Raqamli ta’lim muhiti sharoitida bulutli platformalar o‘quv resurslaridan samarali foydalanish, hamkorlikda ishlash, interaktiv topshiriqlarni bajarish va ta’limiy jarayonlarni moslashuvchan tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqotda bulutli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarda mustaqil bilim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ta’lim jarayonida vaqt va resurslarni tejash hamda o‘qituvchining pedagogik faoliyatini optimallashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, elektron didaktik kompetensiyani shakllantirishda axborot madaniyatini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish va innovatsion ta’limiy muhit yaratishning o‘rni tahlil qilingan. Maqola natijalari ta’lim jarayonida raqamli transformatsiyani jadallashtirishga va talabalarning kasbiy tayyorgarligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *elektron didaktik kompetensiya, bulutli texnologiyalar, raqamli ta’lim, innovatsion muhit, axborot madaniyati, pedagogik faoliyat, kasbiy tayyorgarlik.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЭЛЕКТРОННО-ДИДАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты использования облачных технологий в процессе формирования электронно-дидактической компетентности студентов. В условиях цифровой образовательной среды облачные платформы позволяют эффективно использовать образовательные ресурсы, осуществлять совместную работу, реализовывать интерактивные задания и гибко организовывать образовательный процесс. В исследовании рассматриваются вопросы развития навыков самостоятельного обучения студентов с использованием облачных технологий, экономии времени и ресурсов образовательного процесса, оптимизации педагогической деятельности преподавателя. Также анализируется роль развития информационной культуры, освоения современных технологий и создания инновационной образовательной среды в формировании электронно-дидактической компетентности. Результаты статьи способствуют ускорению цифровой трансформации образовательного процесса и повышению профессиональной подготовки студентов.

Ключевые слова: *электронно-дидактическая компетентность, облачные технологии, цифровое образование, инновационная среда, информационная культура, педагогическая деятельность, профессиональная подготовка.*

USE OF CLOUD TECHNOLOGIES IN FORMING STUDENTS' ELECTRONIC DIDACTIC COMPETENCE

This article covers the theoretical and practical aspects of using cloud technologies in the process of forming students' electronic didactic competence. In the context of a digital educational environment, cloud platforms allow for the effective use of educational resources, collaborative work, the implementation of interactive tasks, and flexible organization of educational processes. The study considers the issues of developing students' independent learning skills using cloud technologies, saving time and resources in the educational process, and optimizing the teacher's pedagogical activities. The role of developing information culture, mastering modern technologies, and creating an innovative educational environment in the formation of electronic didactic competence is also analyzed. The results of the article serve to accelerate digital transformation in the educational process and improve the professional training of students.

Keywords: *electronic didactic competence, cloud technologies, digital education, innovative environment, information culture, pedagogical activity, professional training.*

Kirish. XXI asr jamiyati tobora globallashib, raqamli texnologiyalar jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan bir sharoitda ta’lim tizimining ham tubdan o‘zgarishi kuzatilmoqda. Bugungi kunda har bir davlatning raqobatbardoshligi va taraqqiyot darajasi nafaqat uning iqtisodiy ko‘rsatkichlari, balki aholining bilim darajasi, axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati hamda zamonaviy ta’lim muhitida samarali faoliyat yurita olish ko‘nikmalari bilan ham belgilanmoqda. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammolardan biri sifatida maydonga chiqmoqda.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Elektron didaktik kompetensiya – bu talabalarning raqamli ta’lim muhiti sharoitida elektron resurslardan oqilona foydalanishi, o‘quv jarayonini mustaqil boshqarishi, o‘z bilimini muntazam ravishda yangilab borishi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotda tatbiq qila olishi bilan bog‘liq kompleks ko‘nikmalardir. Ushbu kompetensiya zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchi va talabaning bilim olish jarayonida faol subyekt sifatida shakllanishini, mustaqil ta’lim olish madaniyatini rivojlantirishni hamda o‘qituvchi bilan interaktiv hamkorlikni ta’minlaydi.

So‘nggi yillarda ta’lim tizimida bulutli texnologiyalar keng qo‘llanilmoqda. Bulutli texnologiyalar yordamida o‘quvchilar va talabalar istalgan joyda va istalgan vaqtda internet orqali kerakli ma’lumotlarga ega bo‘lishi, topshiriqlarni bajarishi, onlayn darslarda qatnashishi va o‘z bilimini oshirib borishi mumkin. Bu jarayon, bir tomondan, talabalarga o‘quv jarayonini erkin va qulay tarzda tashkil etish imkoniyatini bersa, boshqa tomondan, o‘qituvchiga o‘quv jarayonini monitoring qilish, nazoratni kuchaytirish va ta’lim samaradorligini oshirishda yordam beradi.

Bulutli texnologiyalarning afzalliklari ko‘plab ilmiy manbalarda e’tirof etilgan bo‘lib, ular orasida quyidagilarni alohida ta’kidlash mumkin:

1. Moslashuvchanlik va erkinlik – talabalar istalgan qurilmadan (kompyuter, planshet, smartfon) kerakli ma’lumotlarga ulanib, o‘quv jarayonini davom ettira oladilar.

2. Tejamkorlik – bulutli platformalar moddiy resurslarni iqtisod qilish imkonini beradi, chunki ulardan foydalanishda qimmat dasturiy ta’minotlarni alohida o‘rnatish shart emas.

3. Hamkorlik muhiti – talabalar birgalikda loyihalarda ishlashi, hujjatlarni umumiy muharrirlik qilish imkoniga ega bo‘ladilar.

4. Axborot xavfsizligi va saqlanishi – ma’lumotlar bulutda saqlangani uchun ularni yo‘qotish xavfi minimal darajada bo‘ladi.

Ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish masalasi xalqaro darajada ham dolzarb hisoblanadi. Masalan, YUNESKO, YUNISEF kabi tashkilotlar tomonidan ta’limda raqamli texnologiyalarning joriy etilishi, ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarda, ta’lim sifatini oshirish va imkoniyatlarni kengaytirishda asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi ham raqamli iqtisodiyot va raqamli ta’limni rivojlantirish borasida bir qator davlat dasturlarini amalga oshirmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni keng qo‘llash, elektron ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish belgilangan [1, 345, 356].

Oliy ta’lim muassasalarida bulutli texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta’lim sifatini oshirish, balki talabalarning mustaqil ishlash, ijodiy yondashuv, axborot bilan ishlash, tahlil qilish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, elektron didaktik kompetensiyaning shakllanishida bulutli platformalardan samarali foydalanish muhim omil bo‘lib, u talabaning o‘z bilimini o‘z vaqtida baholash, ta’limiy jarayonlarni individual tarzda tashkil etish va kelajak kasbiy faoliyatiga tayyorlanishiga yordam beradi.

Shu bilan birga, bulutli texnologiyalardan foydalanishda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, internet tezligi, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, ayrim foydalanuvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari pastligi, shuningdek, ma’lumotlar xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Biroq ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal qilish orqali talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini yuqori darajada shakllantirish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik tadqiqotlarda qo‘llaniladigan metodologiya tadqiqotning ilmiy asoslanganligi, ishonchliligi va natijalarning amaliy ahamiyatini ta’minlaydi. “Talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish” mavzusi zamonaviy ta’lim tizimi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bunda metodologik asos sifatida quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

1. Tizimli yondashuv – elektron didaktik kompetensiya talabaning umumiy ta’limiy va kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Bulutli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga tatbiq etish bu tizimning tarkibiy elementlarini o‘zaro bog‘laydi.

2. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv – talabalarni faqat tayyor bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi, o‘quv jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantirishga qaratiladi. Bulutli muhitda hamkorlikda ishlash, loyiha va topshiriqlarni bajarish shu yondashuvga xizmat qiladi.

3. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv – asosiy maqsad talabaning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, ularni amaliyotga qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirishdir. Bulutli platformalar orqali talabaning mustaqil o‘qib-o‘rganish, tahlil qilish va ijodiy fikrlash kompetensiyalari rivojlanadi.

4. Innovatsion yondashuv – zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, yangicha pedagogik vositalarni tatbiq etish va an’anaviy ta’lim jarayoniga raqamli yechimlarni integratsiya qilish asosiy yo‘nalish hisoblanadi.

5. Empirik metodlar – kuzatish, suhbat, test va so‘rovnomalar orqali talabalar va o‘qituvchilarning bulutli texnologiyalardan foydalanish jarayonidagi tajribalari tahlil qilinadi.

6. Nazariy metodlar – mavjud ilmiy manbalarni o‘rganish, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish orqali elektron didaktik kompetensiya va bulutli texnologiyalarning o‘zaro bog‘liqligi ochib beriladi [2, 425, 432].

Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi nazariy tahlil bilan birga amaliy kuzatish va tajriba sinovlariga tayanib, ilmiy xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

So‘nggi o‘n yillikda elektron didaktik kompetensiyani shakllantirish masalasi ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilmoqda. Bulutli texnologiyalar ta’lim tizimiga jadal kirib kelayotgani sababli bu sohadagi adabiyotlarni uch yo‘nalishga ajratish mumkin:

Elektron didaktik kompetensiya tushunchasi o‘quv jarayonining raqamli muhitda samarali tashkil etilishiga qaratilgan. Xorijiy adabiyotlarda bu masala ko‘proq digital literacy, e-learning competence, ICT competence kabi terminlar bilan izohlanadi. Misol uchun, P. Mishra va M. Koehler tomonidan ishlab chiqilgan TPACK modelida o‘qituvchi va talabaning texnologik, pedagogik va mazmuniy bilimlarni uyg‘unlashtirish qobiliyati elektron didaktik kompetensiyaning asosi sifatida ko‘rsatiladi.

O‘zbek olimlari orasida ham bu tushunchani o‘rganishga qiziqish ortib bormoqda. Masalan, R. Yo‘ldoshev, S. Qosimova kabi pedagog olimlar raqamli kompetensiyani shakllantirishda interaktiv metodlar va elektron ta’lim resurslarining o‘rni haqida tadqiqotlar olib borgan.

Bulutli texnologiyalar (cloud computing) bugungi kunda ta’lim jarayonida keng qo‘llanilmoqda. A. Armbrust va hamkorlari tomonidan ta’kidlanishicha, bulutli texnologiyalar uch asosiy xizmatni taqdim etadi:

SaaS (Software as a Service) – dasturiy ta’minotdan internet orqali foydalanish;

PaaS (Platform as a Service) – platforma va muhitdan onlayn foydalanish;

IaaS (Infrastructure as a Service) – server, tarmoq va xotira kabi infratuzilmadan masofadan turib foydalanish.

Ta’limda eng ko‘p uchraydigan bulutli xizmatlar – Google Workspace for Education, Microsoft 365, Moodle Cloud, Zoom va boshqa platformalardir. Ular nafaqat darslarni tashkil etish, balki hamkorlikda ishlash, topshiriqlarni baham ko‘rish, resurslarni saqlash va ulashish imkonini beradi [3, 678].

Mahalliy adabiyotlarda ham bulutli texnologiyalarning afzalliklari keng yoritilgan. Jumladan, A. Jo‘rayevning ilmiy ishlarida ta’lim muassasalarida bulutli texnologiyalar yordamida ta’lim sifatini oshirish yo‘llari tahlil qilingan.

Xorijiy tadqiqotlarda bulutli texnologiyalar orqali talabalar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, o‘qituvchilar faoliyatini optimallashtirish va ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirish samaradorligi isbotlangan. Masalan, J. Wang va L. Chenning izlanishlarida Google Docs orqali talabalar birgalikda ilmiy maqola yozib, elektron kompetensiyalarini samarali rivojlantirgani qayd etilgan.

Mahalliy tajribada ham bulutli texnologiyalar tobora ko‘proq qo‘llanilmoqda. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida masofaviy ta’lim jarayonida Google Classroom, Moodle va MS Teams kabi platformalardan foydalanish keng tarqaldi. Bu esa talabalar o‘rtasida mustaqil ta’lim olish, tezkor axborot almashish va elektron resurslardan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qildi.

Natijalar va ularning muhokamasi. Zamonaviy ta’lim tizimida talabalar nafaqat bilim oluvchi, balki bilim yaratuvchi va uni boshqaruvchi faol shaxs sifatida qaralmoqda. Shuning uchun ularning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Elektron didaktik kompetensiya – bu talabaning axborot texnologiyalari vositalaridan foydalangan holda o‘qish, tahlil qilish, yaratish va baham ko‘rish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bulutli texnologiyalar esa aynan shu jarayonlarni qo‘llab-quvvatlaydigan asosiy vositalardan biridir.

Birinchi tahlil jihati – bulutli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish talabaning mustaqil o‘qib-o‘rganishiga qanday ta’sir etadi? Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, Google Classroom, Moodle va Microsoft Teams kabi bulutli platformalarda o‘qiyotgan talabalar an’anaviy ta’lim shakllariga qaraganda tezroq

ma’lumot topa oladi, elektron resurslardan oqilona foydalanadi va o‘z o‘quv jarayonini o‘zi boshqaradi. Bu esa ularda mustaqillik va o‘zini-o‘zi nazorat qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Ikkinchi tahlil jihati – bulutli texnologiyalar hamkorlik muhitini yaratadi. Talabalar umumiy hujjatlarda ishlash, jamoaviy loyihalar tayyorlash va onlayn forumlarda fikr almashish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayon faqat bilim almashish emas, balki bir-biridan o‘rganish, muloqot madaniyatini rivojlantirish va ijtimoiy kompetensiyani shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Uchinchi tahlil jihati – o‘qituvchining roli. Bulutli texnologiyalar o‘qituvchining vazifasini o‘zgartirib, uni bilim beruvchidan ko‘proq yo‘lboshchi va fasilitator darajasiga olib chiqadi. O‘qituvchi bulutli muhit orqali talabalarning faoliyatini nazorat qiladi, ularga maslahat beradi, jarayonni boshqaradi, lekin bilimni tayyor shaklda bermaydi. Natijada, talabalar o‘zlari bilim izlaydi, tahlil qiladi va amaliyotda qo‘llashni o‘rganadi.

To‘rtinchi tahlil jihati – ta’lim samaradorligi. Bulutli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Masalan, bulutda saqlangan elektron kutubxonalar, interaktiv topshiriqlar va onlayn testlar talabalarning bilimini tezkor baholash imkonini beradi. Shuningdek, talabalar bilim olish jarayonida vaqt va makon chegarasidan xoli bo‘lishi mumkin.

Beshinchi tahlil jihati – mavjud muammolar. Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ba’zi ta’lim muassasalarida internet tezligining pastligi, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi va o‘qituvchilarning bulutli texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalari pastligi ta’lim samaradorligiga to‘sqinlik qilmoqda. Shu sababli elektron didaktik kompetensiyani shakllantirish jarayonida o‘qituvchilarning o‘zlari ham muntazam ravishda raqamli texnologiyalar bo‘yicha malaka oshirishlari zarur [6, 567].

O‘tkazilgan tahlillar asosida bir qator muhim natijalarga erishildi:

1. Bulutli texnologiyalar talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri ekanligi isbotlandi. Chunki ular talabalarga bilim olish jarayonini mustaqil tashkil etish, ma’lumotlarni tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash imkonini beradi.

2. Mustaqil ta’lim olish madaniyati rivojlanadi. Talabalar bulutli texnologiyalar orqali mustaqil bilim izlash, kerakli ma’lumotni topish va uni qayta ishlash qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Bu esa ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga puxta tayyorlaydi.

3. Hamkorlik muhiti shakllanadi. Bulutli platformalarda talabalar jamoaviy ishlashni o‘rganadilar. Bu esa ularning nafaqat o‘quv, balki kasbiy hayotida ham zarur bo‘ladigan ko‘nikma – jamoada ishlash kompetensiyasini rivojlantiradi.

4. O‘qituvchining roli o‘zgaradi. U endilikda bilim manbai emas, balki jarayonni yo‘naltiruvchi va nazorat qiluvchi shaxs sifatida talabalarga yordam beradi. Bu holat talabalarning faolligini oshirishga xizmat qiladi.

5. Ta’lim sifatining oshishi ta’minlanadi. Bulutli texnologiyalar yordamida bilimlarni tezkor baholash, qayta aloqa o‘rnatish, individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyati kengayadi.

6. Muammolar aniqlanib, ularni hal qilish yo‘llari belgilandi. Internet infratuzilmasini yaxshilash, o‘qituvchilarni muntazam malaka oshirish kurslariga jalb etish va bulutli platformalardan foydalanish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar yaratish zaruriyati aniqlangan.

7. Elektron didaktik kompetensiya bilan kasbiy tayyorgarlik o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud. Raqamli texnologiyalarni puxta egallagan talaba kelajakda mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lishi mumkin.

Bulutli texnologiyalar ta’lim tizimiga keng joriy qilinishi talabalar uchun yangi imkoniyatlar ochadi. Ular o‘quv jarayonini faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular talabalarning o‘z bilimini mustaqil boshqarishi, tahlil qilish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun bu yo‘nalishning dolzarbligi shundaki, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida barcha bosqichlarda raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash belgilab qo‘yilgan. Demak, elektron didaktik kompetensiyani shakllantirishda bulutli texnologiyalardan foydalanish nafaqat talabalarning bilim olish jarayonini yengillashtiradi, balki ularning kasbiy tayyorgarligi, ijodkorligi va global mehnat bozorida raqobatbardoshligini ham ta’minlaydi.

Xulosa. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish nafaqat o‘quv dasturlari mazmuni, balki pedagogik jarayonda foydalaniladigan texnologiyalarning zamonaviyligi va qulayligi bilan ham belgilanadi. Shuning uchun talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning markaziy muammolaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu kompetensiya talabaning nafaqat o‘qish, balki mustaqil ravishda bilim izlash, axborotni tahlil qilish, ularni amaliyotda qo‘llash va o‘z bilim faoliyatini boshqarish qobiliyatini o‘zida mujassam etadi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, bulutli texnologiyalar talabalarda elektron didaktik kompetensiyani shakllantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Chunki bulutli platformalar – Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle va shunga o‘xshash xizmatlar – talabaga ta’lim resurslariga istalgan joydan kirish imkonini beradi, bilim olish jarayonini moslashuvchan va erkin qiladi, hamkorlik muhitini shakllantiradi hamda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytiradi.

Bulutli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etishning asosiy natijalari quyidagilardan iborat: birinchidan, talabalarda mustaqil ta’lim olish madaniyati shakllanadi; ikkinchidan, jamoaviy ishlash ko‘nikmalari rivojlanadi; uchinchidan, ta’lim samaradorligi va sifat darajasi oshadi; to‘rtinchidan, o‘qituvchining pedagogik faoliyati yengillashadi va yangi bosqichga ko‘tariladi. Biroq, internet infratuzilmasining yetarli emasligi, texnik vositalarning cheklanganligi hamda ayrim o‘qituvchilar va talabalar raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha yetarli ko‘nikmalarga ega emasligi kabi muammolar mavjud.

Umuman olganda, bulutli texnologiyalardan oqilona foydalanish talabalarning elektron didaktik kompetensiyasini yuqori darajada shakllantirishga, ularning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga, axborot madaniyatini mustahkamlashga hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatga puxta tayyorlanishiga xizmat qiladi. Shunday ekan, bu jarayon ta’lim tizimida raqamli transformatsiyani jadallashtirish, zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning muhim omili sifatida qaralishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev R. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta’lim. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 345, 356.

2. Qosimova S. Raqamli kompetensiyani rivojlantirishda elektron ta’lim resurslarining ahamiyati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020. C- 425, 432.

3. Jo‘rayev A. Bulutli texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash samaradorligi. – Toshkent: TDPU Ilmiy axborotlari, 2021. 678-bet.

4. G‘afforov Sh. Axborot texnologiyalaridan foydalanish asoslari. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2022. 234, 238.

5. Alimova N. Talabalarda elektron kompetensiyalarni shakllantirishning pedagogik asoslari. – Samarqand: SamDU ilmiy jurnali, 2021.

6. Karimov A. Raqamli ta’lim tizimini rivojlantirishning tashkiliy asoslari. – Toshkent: TDIU Ilmiy axborotlari, 2020. C- 567.

7. Rasulov B. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning ta’limda qo‘llanishi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2018.

8. Shodmonqulova D. Axborot texnologiyalari asosida talabalarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirish. – Buxoro: BuxDU Ilmiy axborotlari, 2021.

9. Ergashev M. Elektron ta’lim resurslaridan foydalanishning samarali usullari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashri, 2019.678, 682.

10. To‘rayev H. Ta’limda innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalar. – Qarshi: QDPI ilmiy to‘plami, 2022. 456, 462.

TALABALARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING INNOVATSION IMKONIYATLARI

Rasulova Zilola Durdimurotovna,
Zarmed universiteti (Buxoro kampusi)
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
zrasulova383@mil.ru

Mazkur maqolada talabalarining kreativ kompetentligini rivojlantirishda raqamli ta’lim texnologiyalarining innovatsion imkoniyatlari yoritilgan. Ta’lim jarayonida raqamli vositalardan foydalanish nafaqat bilimlarni o‘zlashtirish samaradorligini oshiradi, balki talabalarda ijodiy tafakkurni shakllantirish, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarga yangicha yondashish va innovatsion g‘oyalarni ilgari surish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tadqiqotda masofaviy o‘qitish, virtual amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv platformalar, multimedia vositalari, shuningdek, raqamli ta’lim muhiti talabalarning kreativ kompetentligini oshirishda yangi metod va strategiyalarni qo‘llash imkoniyatini yaratishi, ularning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy talablar asosida shakllantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, kreativv kompetentlik, masofaviy o‘qitish, kreativ pedagogika, zamonaviy axborot texnologiyalari, IT-texnologiyalari, dasturiy ta’lim vositalar, aralash ta’lim, raqamli ta’lim, noan’anaviy usullar, intellektual salohiyat.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается инновационный потенциал цифровых образовательных технологий в развитии творческой компетентности студентов. Использование цифровых инструментов в образовательном процессе не только повышает эффективность усвоения знаний, но и развивает у студентов навыки формирования творческого мышления, самостоятельности мышления, новых подходов к проблемным ситуациям, выдвижения инновационных идей. В исследовании обосновано, что дистанционное обучение, виртуальные практические занятия, интерактивные платформы, мультимедийные средства и цифровая образовательная среда создают возможности для использования студентами новых методов и стратегий совершенствования творческой компетентности и способствуют формированию их профессиональной подготовки на основе современных требований.

Ключевые слова: *цифровые технологии, креативная компетентность, дистанционное обучение, креативная педагогика, современные информационные технологии, IT-технологии, программные средства, смешанное обучение, цифровое образование, нетрадиционные методы, интеллектуальный потенциал.*

INNOVATIVE OPPORTUNITIES OF DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE COMPETENCE

This article highlights the innovative potential of digital educational technologies in developing students' creative competence. The use of digital tools in the educational process not only increases the efficiency of knowledge acquisition, but also develops students' skills in forming creative thinking, independent thinking, new approaches to problem situations, and the promotion of innovative ideas. The study substantiates that distance learning, virtual practical exercises, interactive platforms, multimedia tools, and the digital learning environment create opportunities for students to use new methods and strategies to improve their creative competence and serve to shape their professional training based on modern requirements.

Keywords: *digital technologies, creative competence, distance learning, creative pedagogy, modern information technologies, IT technologies, software tools, blended learning, digital education, non-traditional methods, intellectual potential.*

Kirish. Bugungi kunda intellektual salohiyatga ega, ilm-fanning zamonaviy yutuqlari asosida mustaqil fikr va mushohada yurita oladigan shaxslarni tarbiyalash hamda raqobatbardosh, yuqori malakali bo‘lajak

pedagoglarni tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir. Jahondagi global raqamlashuv jarayonlari ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Ilm fan jadal taraqqiy etayotgan, zamonaviy axborot-aloqa tizimlari, vositalari keng joriy etilgan jamiyatda turli fan sohalarida bilimlarning tez yangilanib borishi, ta’lim oluvchilar oldiga ularni jadal egallash bilan bir qatorda, muntazam va mustaqil ravishda bilim izlash vazifasi qo‘yilmoqda. Oliy ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan talaba yoshlarning bilim ko‘nikmalarini oshirish, ularni ilg‘or pedagogik texnologiyalar, hamda zamonaviy axborot texnologiyalari bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu bir so‘z bilan aytganda, dars jarayonlarini noan’anaviy usulda tashkil etish samaradorligini ko‘zda tutadi. Raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish muammolari va uning boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishga ta’siri, shuningdek, ularni tashkiliy-boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kun talablaridan biri hisoblanadi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Oliy ta’lim tizimida innovatsion faoliyatni boshqarishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirish, AC/DC vakolatiga asoslangan inson kapitalini rivojlantirish strategiyasi, tarmoq modellari infratuzilmasini yaratish ta’lim sohasida IT-texnologiyalarini joriy etish, raqamli iqtisodiyot tushunchalarini amalga oshirish va uning ta’lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishga ta’sirini baholash borasida L.Reyman, N.Reznikov, M.Amaryan, S.Chudinov kabi olimlarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan. N.V.Voytolovskiy, A.P.Kalinina, I.I.Mazurovalar olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, korxona salohiyatining iqtisodiy diagnostikasi majmuali tadqiqot vositasi sifatida boshqaruv qarorlarini tayyorlash va ularning bajarish ustidan nazoratni tashkil etish uchun axborot beradi [10]. A.S.Strinkovskayaning ilmiy tadqiqotlari esa, iqtisodiy diagnostika taqqoslashga asoslangan bo‘lib tahlildagi kabi birlamchi axborotlardan foydalanish va iqtisodiy faoliyatni takomillashtirishga qaratilgan [8]. Respublikamiz olimlaridan A.Aripov, T.Iminov, L.Shibarshova, M.Maxkamova, A.Qodirov, M.Maxmudov, X.Muxitdinovlarning ilmiy ishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini rivojlantirish masalalari va ta’lim tizimida innovatsion jarayonlarni boshqarish muammolarini o‘rganganlar [3]. Ta’kidlash joizki, ta’lim tizimining raqobatbardoshligini oshirish masalalariga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlarda raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish muammolariga ta’siri, shuningdek, ularning pedagogik, tashkiliy mexanizmlarini shakllantirilishiga yetarlicha e’tibor berilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Raqamli ta’lim – bu faqat axborot texnologiyalaridan foydalanish emas, balki ta’limni interaktiv, individuallashgan va innovatsion jarayonga aylantirish demakdir. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim tendentsiyalari zamonaviy bilim olish jarayonining asosiy yo‘nalishi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar talabalarni o‘z kasbiga qiziqtiruvchi, bilim doiralarini kengaytiruvchi, ularda hozirjavoblik xususiyatlarini tarbiyalovchi, faollashtiruvchi va ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi kabi didaktik funksiyalarni bajaradi.

Tajribalarda ta’kidlanganidek, agar mashg‘ulot odatdagi - faqat tinglab o‘tirishga asoslangan usulda o‘tkazilganda, talabalar axborotning ko‘pi bilan 20 foizini o‘zlashtirgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanilganda esa, bu ko‘rsatkich 80-90 foizgacha oshganligi tasdiqlangan. Raqamli ta’limning samaradorligi yana shundan iboratki, uning qatnashchilari yaxlit tizimli bilimga ega bo‘ladi va kreativ fikrlash qobiliyatlari rivojlanishi negizida bo‘lajak kasbiy faoliyatga oid boshlang‘ich ko‘nikmalar shakllantirilib, o‘quv-tarbiyaviy jarayonni amaliyot bilan bevosita bog‘lab olib borishni ta’minlaydi [4].

Shuning uchun ham u, rivojlantiruvchi o‘qitishning yuqori samarali usullaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Talabalarning darsdan tashqari mustaqil ishlarini tashkil etishda ham o‘qituvchilarning tashabbuskorligi, mahorati muhim hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalarga asoslangan dasturiy ta’lim vositalar, innovatsion texnologiyalar bugungi kun ta’limining istiqboli hisoblanadi. Shunday ekan innovatsion ta’lim muhitini yaratish, o‘quv jarayonlarini raqamlashtirish bilan bog‘liqdir [5].

Davlatimiz rahbarining Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham iqtisodiy-ijtimoiy hayotning barcha sohalariga shu jumladan ta’lim sohasiga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish eng ustuvor vazifa qilib belgilangan [1]. Ushbu ustuvor vazifalarni amalga oshirishda talabalarning darsda va darsdan tashqari mustaqil ishlarini masofadan tashkil etish talabalarda mustaqillikni, individual faollikni, tashabbuskorlikni, kreativ fikrlash kabi intelletual salohiyatlarini namoyish etishda yordam beradi. Tadqiqotlardan shuni kuzatish mukinki, talabalarning kreativligini rivojlantirish masalasi bugungi kunda pedagog kadrlar tayyorlash tizimining dolzarb muammolaridan biri sifatida o‘rganilayotgan bo‘lsa-da, amaldagi mavjud holati, o‘quv-metodik ta’minot va moddiy-texnik baza bugungi kunning innovatsion talablari darajasida shakllantirilmagan.

Oliy ta’lim muassasalarida “Pedagogika va psixologiya” yo‘nalishida o‘qitiladigan fanlardan to‘garaklar tashkil qilish va platformalar, ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda talabalarning bo‘sh vaqtlarini unumli, sermazmun o‘tkazish, talabalarning fanga bo‘lgan qiziqishlarini yanada orttiradi [4].

Bunday mustaqil o‘quv jarayonlarini amalga oshirishda darsdan tashqari ishlar (to‘garak) ishlarni tashkil etish bundan mustasno. Darsdan tashqari ishlarning maqsadi, talabalarda dunyoqarashni to‘g‘ri shakllantirishda va tarbiyaviy axloqiy kamol topishida zamin yaratadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Prognozlarga ko‘ra, yaqin 5-10 yil ichida virtual va axborotlashtirish texnologiyalarining integratsiyasi mavjud o‘quv materiallarini o‘zgartiradi. Natijada, ushbu materiallar vizual va moddiy bo‘lib qoladi, ular talabalar bilan bevosita muloqot paytida aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirishning barcha bosqichlarini to‘liq takrorlaydi. O‘quv jarayonida yuzaga keladigan muammolar bilan bog‘liq vaziyatlar asta-sekin hal qilinmoqda, ammo bu eng muhimi emas, raqamli transformatsiya davrida ta’limning turli shakllarini rivojlantirish va o‘zlashtirishni davom ettirish hamda o‘quv jarayonida raqamli texnologiyalarni faol qo‘llash kerak bo‘ladi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, Facebook, YouTube, TikTok, LinkedIn va boshqalar) nafaqat muloqot vositasi, balki bilim olish va tajriba almashish platformasi sifatida ham ahamiyat kasb etmoqda. Talabalar o‘rtasida to‘garaklarni ijtimoiy tarmoqlar orqali tashkil etish ta’lim jarayonini samarali, qiziqarli va zamonaviy tarzda yo‘lga qo‘yish imkonini yaratadi [6].

Quyida talabalarning darsdan tashqari mustaqil va ijodiy ishlarini tashkil etishga doir ishlab chiqilgan “Kreativ pedagog” nomli to‘garak ishidan lavhalar keltirilgan.

1-rasm. Kreativ pedagogika fanidan onlayn to‘garak mashg‘ulotlaridan lavha

To‘garaklarni tashkil etishda ijtimoiy tarmoqlarning o‘rni:

– muloqot maydoni – to‘garak a’zolari uchun alohida guruhlar yoki kanallar ochish imkoniyati;

– ma’lumot tarqatish – yangi topshiriqlar, tadbirlar, mashg‘ulotlar haqida tezkor xabar berish;

– onlayn muhokama – talabalar o‘z fikr va g‘oyalarini erkin baham ko‘rishlari mumkin;

– kreativ muhit – ijtimoiy tarmoqlar orqali interaktiv o‘yinlar, viktorinalar va onlayn fleshmoblar o‘tkazish.

Afzalliklari:

– darsdan tashqari vaqtda ham to‘garak faoliyatini davom ettirish imkoniyati;

– talabalarning ijodiy fikrlashi va kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish;

– turli fanlar bo‘yicha bilimlarni chuqurlashtirish va qo‘shimcha manbalar bilan ishlash imkoniyati;

– raqamli savodxonlik va ijtimoiy tarmoqdan samarali foydalanish madaniyatini shakllantirish.

To‘garaklarni tashkil etishda amaliy yo‘nalishlar:

– ilmiy to‘garaklar – onlayn seminarlar, vebinarlar, ilmiy maqolalar muhokamasi;

– ijodiy to‘garaklar – she’rxonlik, dizayn, grafika, video kontent yaratish;

– kasbiy yo‘nalishdagi to‘garaklar – pedagogika, psixologiya, texnologiyalar bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar;

– fanlararo to‘garaklar – kreativ g‘oyalar asosida bir nechta fanni uyg‘unlashtirgan loyihalar.

Qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy tarmoq platformalari

– Telegram – to‘garak uchun alohida kanal va chat-gruppalar ochish, materiallar joylashtirish.

– Instagram / Facebook – ijodiy ishlar, fotogalereya va qisqa videolar orqali namoyish qilish.

– YouTube – to‘garak mashg‘ulotlarini video darslar va podkastlar shaklida taqdim etish.

– Miro, Padlet, Discord – guruhli loyihalar, mayndmep va ijodiy muhokamalar o‘tkazish.

Ta’limni muvaffaqiyatli axborotlashtirish bir vaqtning o‘zida uchta asosiy shartni bajarishni talab qiladi:

– texnologik – raqamli texnologiyalarning mavjudligi, ishonchliligi va ulardan foydalanish qulayligi, shuningdek raqamli ta’lim muhitining texnologik infratuzilmasini yaxshi qo‘llab-quvvatlash);

– tashkiliy-uslubiy – o‘quv jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning aniq maqsadga muvofiqligi va tashkiliy shart-sharoitlarining mavjudligi, shuningdek raqamli ta’lim resurslari-raqamli manbalar, vositalar va xizmatlarning mavjudligi hamda sifati;

– inson resurslari – professor-o‘qituvchilarning o‘quv ishlarining yangi usullari va shakllaridan foydalangan holda raqamli ta’lim muhitida samarali ishlashga tayyorligi va qobiliyati, shuningdek bunday professor-o‘qituvchilarni rahbariyat, ota-ona va atrofdagi jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlanishi v.k.

Ta’limni raqamlashtirishning yana bir zamonaviy usullaridan biri, Aralash ta’lim (Blended learning) an’anaviy o‘qitish va yuqori texnologiyali onlayn ta’limni birlashtirgan usuldir. Bu usul orqali talabalarga samarali o‘quv muhitini yaratish va o‘quv tajribasini shaxsiylashtirish uchun ko‘proq moslashuvchanlik imkoniyati beriladi.

Bunda dasturiy ta’lim vositalari alohida o‘rin egallaydi [11].

Dasturiy ta’lim vositalarining psixologik va fiziologik jihatdan samaradorligi birinchidan: talabalarning o‘quv materiallarini o‘zlashtirishi, tarbiyalanganlik va intellektual rivojlanganligi, ishchanlik ko‘rsatkichlari, motivatsion barqarorlik darajalari bilan belgilanadi. Ikkinchidan, o‘qituvchi faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, o‘qitish kontseptsiyalari, pedagogik texnologiyalari va ta’lim vositalaridan ratsional foydalanish ko‘rsatkichlari, o‘qituvchining mehnat faoliyatiga nisbatan barqaror motivatsiyasi, ish qobiliyati bilan belgilanadi.

Pedagogik dasturiy vositalar ishlab chiqishda qo‘llaniladigan dasturiy ta’lim vositalar tizimining bir-biri bilan bog‘liq bo‘lishi uchun pedagogik dasturiy vositalar yaratilgan dasturlashtirilgan ta’minotga ega bo‘lishi shart [12].

Shu o‘rinda bo‘lajak o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatiga oid kreativligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda tegishli fanlar bo‘yicha dasturiy ta’limdan foydalangan holda darsdan tashqari ishlarini tashkil etish va ularni innovatsion kasbiy faoliyatga tayyorlash sifatini oshirish maqsadida amalga oshiriladi.

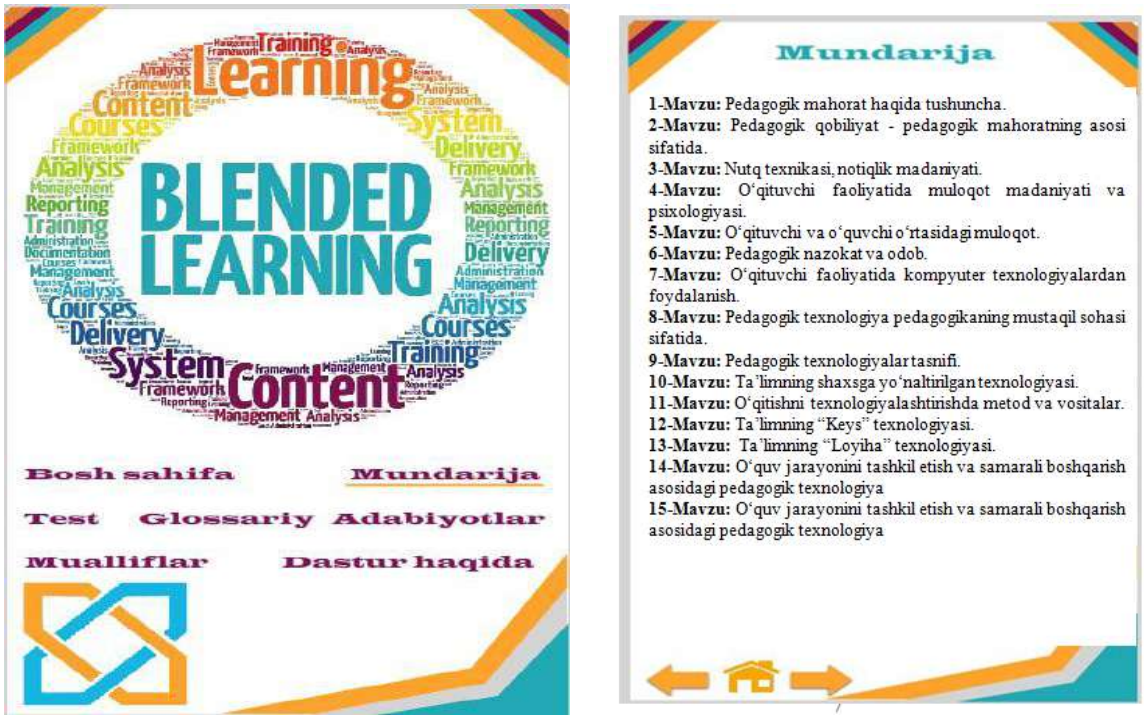

2-rasm. “Pedagogik mahorat” fani mobil dasturi

Pedagogik mahorat fanining mobil dasturi “Blended learning” (aralash ta’lim) innovatsion texnologiyasidan foydalanib, ishlab chiqilgan. “Blended learning” (aralash ta’lim) innovatsion texnoloiyasi,

an’anaviy ta’lim bilan masofaviy ta’limni birlashtiradi. Ushbu mobil dastur talabalarni, shuningdek fanni mustaqil o‘rganuvchilar uchun auditoriyada berilgan ta’limni yanada mustahkamlash, o‘z ustida ishlashni osonlashtirish, o‘zining reytingini belgilash, xoxlagan paytida shaxsiy mobil telefoni yoki cho‘ntak kompyuterlaridan foydalangan holda 80-90 % o‘zlashtirish natijasiga erishish imkonini beradi.

“Pedagogik mahorat” fanining mobil dasturi ishlab chiqilgan bo‘lib, foydalanuvchi (talaba) dasturni o‘zining shaxsiy mobil telefoniga, o‘rnatadi, dars va darsdan tashqari mustaqil ta’lim jarayonlarida, ya’ni bo‘sh vaqtlaridan unumli foydalanish maqsadida masalan: avtobus va metro bekatlarida, ko‘chada zarur bo‘lgan hollarda bemalol foydalanishga mo‘ljallangan.

Mobil dastur ilovasining bosh sahifasida dasturdan foydalanishning dastlabki holati keltirilgan bo‘lib, “Pedagogik mahorat” fanining ma’ruza mashg‘ulotlari keltirilgan. Dasturning kirish qismida barcha kontentlar keltirilgan. Ma’ruza mashg‘ulotiga kirish, mashg‘ulotni rejalar asosida ketma-ketlikda o‘rganish bosqichlari izohlangan. Mobil telefonga o‘rnatilgan dasturga kirganda, dasturning bosh oynasi namoyon bo‘ladi. “Pedagogik mahorat” fani mobil dasturi quyidagi kontentlardan tashkil topgan. Bosh sahifa, dastur haqida ma’lumot, mundarija, ma’ruza mashg‘ulotlari, glossariy, testlar banki, adabiyotlar ro‘yxati, mualliflar haqida ma’lumot.

Dastur o‘zining oson o‘qilishi, tushunarliligi, barcha kerakli ma’lumotlarni o‘zida mujassamlashtirganligi, o‘rgatuvchi va nazorat testlarining har bir mavzusiga alohida tuzilganligi, barcha android qurilmalar uchun mo‘ljallanganligi bilan boshqa mobil ilovalardan ajralib turadi. 60110100 – Pedagogika va psixologiya yo‘nalishining o‘quv rejasidagi majburiy fanlar blokidagi “Pedagogik mahorat” fanidan talabalarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatini takomillashtirish va innovatsion kasbiy faoliyatidagi kreativligini rivojlantirish maqsadida fanning mobil dasturi ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy qilinib, talabalar va soha mutaxassislariga foydalanish tavsiya qilingan.

Darsdan tashqari mustaqil ishlar - olingan bilim, ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash, qo‘shimcha ma’lumot yoki materialni mustaqil o‘rganish maqsadidagi o‘quv shakli hisoblanadi. Mustaqil faoliyat muayyan fandan o‘quv dasturida belgilangan hamda talaba tomonidan o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishni amalga oshirishga xizmat qiladi, o‘qituvchi maslahati va tavsiyalari asosida auditoriya yoki auditoriyadan tashqarida bajariladi.

Talabalarni o‘qitish jarayonida, kreativlikni rivojlanganlik darajasini avtomatik aniqlash va obyektiv baholashga, dasturiy ta’lim vositalardan amalda nazorat qilish imkonini beruvchi mezonlar va ko‘rsatkichlar tanlanib, baholash vositalari sifatida foydalanilgan hamda metodik tavsiyalar ishlab chiqilib, amaliyotga joriy etilganligi, nazariy materiallarni o‘zlashtirish amaliy mashg‘ulotlarda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iborat bo‘lib, o‘qitishning elektron-dasturiy va metodik ta’minoti bo‘yicha dasturlashtirilgan elektron didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

O‘z tajribalarini ijodiy nuqtayi nazardan yanada mustahkamlash va real amaliyotdagi sharoitda sinash va amaliy ko‘nikmalarni innovatsion bilimlar asosida rivojlantirish maqsadida dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanishning takomillashtirilgan metodikasi ishlab chiqilib, amaliyotga joriy qilingan.

Muhokama. Bo‘lajak mutaxassislarni mustaqil rivojlantirishdagi bilimlari nazariy mashg‘ulotlarda, ko‘nikmalar amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarida, malakalar esa mustaqil ta'lim jarayoni va amaliy faoliyatda egallanadi.

Shuning uchun ijodiy bilimlarni rivojlantirishda amaliy mashg‘ulotlar va mustaqil ta’lim alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Amaliy mashg‘ulotlar ta’lim jarayoninining muhim dars shakllaridan biri bo‘lib, talabalar o‘quv topshiriqlari majmuasini o‘qituvchi rahbarligida bajaradilar. Amaliy mashg‘ulotlarining maqsadi-talabalar o‘quv predmetining ilmiy-texnik asoslarini amaliy jarayonda o‘zlashtiradilar, ijodiy faoliyat orqali ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar, texnik vositalar yordamida zamonaviy metodlar bilan amaliy ish bajaradilar, darsdan tashqari ishlar esa aynan talabalarning mustaqil ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Nazariy tushuncha berishda o‘qituvchi kirish yo‘riqnomasida faqatgina topshiriq maqsadini aytib o‘tadi, keyin bosqichma-bosqich uni bajarishga qo‘yilgan talablarini tushuntiradi. Topshiriqni bajarish ketma-ketligi va uni bajarish metodlarini amaliy ko‘rsatma asosida talabalar mustaqil mobil dasturdan foydalangan holda o‘rganishlari mumkin. Bunday shakldagi dars jarayoni yaxshi o‘zlashtirmagan talabalarga alohida vaqt ajratish va yordam berishga imkon tug‘iladi, ishning to‘g‘ri bajarilayotganligini, talabalarning qanchalik tushunganliklarini kuzatish mumkin.

Mobil dasturda ham amaliy ishlarni bajarish uchun metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqiladi, masalan: ishning maqsadi, ishni bajarishga oid kerakli nazariy ma’lumotlar, natijalarga qo‘yiladigan talablar, topshiriqlar. Talabalar kiyim detallari konstruktsiya chizmasini ishlab chiqishda, amaliy ishlarni bajarish uchun metodik tavsiyanomalar va kompyuter dasturlaridan foydalanadilar. Zamonaviy dizaynda kompyuter dasturlari muhim o‘rinni egallaydi, chunki u innovatsion texnologiyaning rivojlanishi nuqtai nazaridan eng dolzarb vazifalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Kompyuter dasturlari mustaqil yo‘nalishga asoslanib, ma’lumot

bilan vizual ishlashga asoslangan (kompyuter grafikasi, WEB-sahifalar). Ammo, kompyuter modellashning istiqboli ajabli bo‘lsa ham, dizaynda yangi modellarni yaratganda dizaynerning roli kamaymaydi. Kompyuter hech qachon dizaynerning o‘rnini bosmaydi, u ijodkorni qo‘lida faqat moslama sifatida qoladi (qalam yoki mo‘yqalam kabi), loyihalashning ba’zi bosqichlarini tezlashtirib va yengillashtirib. Eng muhimi - kompyuter grafikasi dizaynning mohiyatini va ma’no qiymatini asoslaydigan yangi g‘oyalar va tamoyillarni yarata olmaydi.

Dasturiy ta’lim vositalari asosida talabalarning darsdan tashqari mustaqil ishlarini tashkil qilish, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimidagi eng muhim metodik muammo bo‘lib, bu sohadagi vazifalarning samarali yechimi, oliy ta’lim tizimidagi o‘qitish jarayonini innovatsion talablar va kompetentlikka asoslangan ta’lim sharoitida amalga oshirish bilan belgilanadi.

Fanning xususiyatidan kelib chiqib, mustaqil ish turlari bo‘yicha topshiriqlar ishlab chiqiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda mustaqil bilim olishga qiziqish va qobiliyatni pedagogik madaniyatni takomillashtirishga chorlovchi omil sifatida shakllantirish lozim. Muammoni hal etishning muhim omili sifatida. Talabalar mustaqil ta’lim olishga qiziqish uyg‘otuvchi kuch, motiv sabablarga bog‘liq holda ular o‘z oldilariga mustaqil ta’lim mazmunini tashkil etuvchi maqsad va vazifalarni belgilab oladilar. Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

1. Darsdan tashqari faoliyat olib borishda muhim hisoblangan siyosiy mustaqil ta’lim, zamonaviy voqelik va ularga bo‘lgan munosabat.

2. Tanlagan yo‘nalishi bo‘yicha faoliyat olib borish, talabaning individual ta’lim olishlarini o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan tayyorgarlik davridagi kasbiy mustaqil ta’lim.

3. O‘quv fanlarini yanada chuqurroq o‘rganishga, shaxsiy-hayotiy rejalari, shaxsiy qiziqish asosida yo‘naltirilgan mustaqil ta’lim.

4. O‘z iste’dodini va sevimli mashg‘ulotlarini rivojlantirish bilan bog‘liq bo‘lgan mustaqil ta’lim.

5. O‘z xarakterini tarbiyalashga qaratilgan mustaqil ta’lim.

Xulosa. Oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish ta’lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. U ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirish, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash va innovatsion g‘oyalarni hayotga tatbiq etish imkonini yaratadi. Raqamli ta’lim tendensiyalari ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. U an’anaviy bilim berish modelini zamonaviy innovatsiya bilan uyg‘unlashtirib, har bir talabaga erkin, interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta’lim olish imkoniyatini yaratadi. Shu bois, raqamli ta’lim texnologiyalari kelajakda jahon ta’lim tizimining asosiy drayveriga aylanishi shubhasiz.

Talabalarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishini ta’minlagan holda to‘garaklarni tashkil etish zamonaviy ta’limning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu usul talabalarning bilim va ko‘nikmalarini oshirish bilan birga, ularning ijodiy fikrlashi, jamoada ishlash va raqamli madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tavsiyalar:

1. To‘garak rahbari (o‘qituvchi) ijtimoiy tarmoqda kontentni to‘g‘ri boshqarishi va tartibga solishi zarur.

2. Talabalarni faqat vaqt o‘tkazish uchun emas, balki bilim va ko‘nikma olish uchun ijtimoiy tarmoqdan foydalanishga yo‘naltirish.

3. To‘garak faoliyatida motivatsiya elementlari (belgilar, sertifikatlar, rag‘batlantirish)ni joriy etish.

4. Ijtimoiy tarmoqlardagi to‘garak ishlarini universitet rasmiy sahifalari bilan bog‘lab, keng ommaga yetkazish.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 29.12.2020 yildagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

2. Muslimov N.A. Elektron darslik yaratish metodik tamoyillari va texnologiyalari // Infocom.uz, 2004. – 62-66 b.

3. Parpiyev A., Maraximov A., Hamdamov R., Begimkulov U., Bekmuradov M., Tayloqov N. Elektron universitet. Masofaviy ta'lim texnologiyalari. Oliy ta'lim muassasalari uchun // O‘zME davlat ilmiy nashriyoti. -T.: 2008, – 196 b.

4. Rasulova Z.D. Talabalarning kreativligini rivojlantirishda dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish (texnologik ta’lim yo‘nalishi misolida). Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Diss. –B.: 2021. – 126 b.

5. Razzoqov Sh.I., Yo‘ldoshev Sh.S., Ibragimov U.M. Kompyuter grafikasi. - Toshkent.: “Noshir” nashriyoti, 2013. – 349 b.

6. Jo‘rayev A.R. Dasturlashtirilgan ta’lim vositalari asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). Diss. –T.: 2019. – 144 b.

7. Войтоловский Н.В., Калинина А.П., & Мазурова И.И. Экономический анализ. - М.: Юрайт, 2014. - 251 с.

9. Стринковская А.С. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. М.: 2016.

10. Уваров А. Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. М.: Изд. дом ГУ-ВШЕ, 2018. – 168 с.

11. Xolmirov B. Aralash ta’lim (blended learning) texnologiyasi asosida o‘quv jarayonini tashkil etish. [Matn]: metodik qo‘llanma / – T.: “Yetakchi nashriyoti”, 2024. – 32 b.

12. Xodjayev B.X. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo‘llari. – T. : TDPU, 2008. – 65 b.

TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING O‘RNI

Xolova Nodira Axmedovna,
Buxoro davlat texnika universiteti
Qurilish muhandisligi kafedrasi assistenti
xolovanodiraaxmedovna66@gmail.com

Ushbu maqolada ta’lim jarayonini raqamlashtirishning asosiy xususiyatlari, raqamli va axborot texnologiyalarini ta’lim tizimiga va o‘quv jarayoniga joriy etish, raqamlashtirish sharoitida elektron ta’lim xususiyatlari,ta’lim tizimining raqamlashtirish bosqichiga o‘tish yuzasidan masalalar keltirilgan.Maqolada raqamli texnologiyalarning roli, ta’limda uning roli ko‘rib chiqilgan, ta’limda axborot-kommunikatsiya (raqamli) texnologiyalaridan keng foydalanish qayd etilgan, yagona raqamli ta’lim bazasini yaratish asosida an’anaviy ta’lim modellarining imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beruvchi raqamli ta’lim texnologiyalarini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari aniqlangan. Ta’limning raqamli transformatsiyasi bo‘yicha ustuvor loyihalarni amalga oshirishni ta’minlashga hissa qo‘shadigan infratuzilma, me’yoriy-uslubiy bazani yaratish zarurati asoslab berilgan. Ta’lim jarayonlarini rivojlantirishda raqamli transformatsiyaning asosiy tendensiyalari, ta’lim jarayoni raqamli transformatsiyasi raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyatga o‘tishning global jarayonlari bilan belgilanishi aloqida ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, ta’lim tizimi, onlayn ta’lim, masofaviy ta’lim, raqamli transformatsiya, raqamli ta’lim muhiti, tendensiyalar, raqamli texnologiyalar.*

РОЛЬ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы, касающиеся основных особенностей оцифровки образовательного процесса, внедрения цифровых и информационных технологий в систему образования и образовательный процесс, особенностей электронного обучения в контексте оцифровки, перехода системы образования на этап оцифровки.В статье рассмотрена роль цифровых технологий в образовании, отмечено широкое применение информационно-коммуникационных (цифровых) технологий в образовании, определены основные направления развития цифровых образовательных технологий, предназначенных для расширения возможностей традиционных образовательных моделей на основе создания единой цифровой образовательной базы. Обоснована необходимость создания инфраструктуры, нормативно-правовой и методической базы, способствующей реализации приоритетных проектов по цифровой трансформации образования. Подчёркнуты основные тенденции цифровой трансформации в развитии образовательных процессов. Особо отмечено, что цифровая трансформация образовательного процесса определяется глобальными процессами перехода к цифровой экономике и цифровому обществу.

Ключевые слова: *цифровые технологии, система образования, онлайн-обучение, дистанционное обучение, цифровая трансформация, цифровая образовательная среда, тенденции, цифровые технологии*

THE ROLE OF DIGITAL TRANSFORMATION IN THE EDUCATION SYSTEM

This article discusses the main features of the digitalization of the educational process, the introduction of digital and information technologies into the education system and the educational process, the features of e-learning in the context of digitalization, and the transition of the education system to the digitalization stage.The article covers the role of digital technologies in education, highlights the widespread use of information and communication (digital) technologies in education, identifies the main directions of development of digital educational technologies designed to expand the capabilities of traditional educational models based on the creation of a single digital educational base. The need to create an infrastructure, regulatory and methodological framework that facilitates the implementation of priority projects for the digital transformation of education is substantiated. The main trends of digital transformation in the development of educational processes are emphasized. It is especially noted that the digital transformation of the educational process is determined by global processes of transition to a digital economy and digital society.

Keywords: *digital technologies, education system, online learning, distance learning, digital transformation, digital educational environment, trends, digital technologies*

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy hayotni ilm-ma’rifat va ta’limning taraqqiyotisiz tasavvur etish qiyin. Har qanday mamlakatda innovatsion kadrlar bazasini maqsadli shakllantirishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bu ta’lim tizimidir. Hozir qay bir sohani olmang, uning rivoji uchun eng avvalo, ta’lim tizimi rivojlangan bo‘lishi kerak. Inson kapitali va iqtidoriga e’tibor qaratmay turib, natijaga erishib bo‘lmaydi. Shuning uchun keyingi yillarda mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, yoshlarning jahon andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashi uchun barcha kuch va imkoniyatlar safarbar etildi. Shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi zamonamizda har bir mamlakat kelajagi, xususan, barcha soha va loyihalar muvaffaqiyati bilimli yoshlarga bog‘liq. Shu bois, davlatimiz rahbari Prezidentlik faoliyatining ilk kunlaridan boshlab inson kapitalini rivojlantirish, uzluksiz ta`lim tizimining har bir bosqichida sifat ko‘rsatkichini yanada yaxshilash masalasiga alohida e`tibor qaratib kelmohda. Bu sa’y-harakatlar zamirida uchinchi Renessans poydevorini qurishdek buyuk vazifalar strategik maqsad qilib qo‘yilgan.

Raqamlashtirish termini ta’lim sistemasida ham o‘z o‘rnini yuqori darajada ko‘rsatmoqda. Raqamli ta’lim bu materiallarni oddiy raqamlashtirishdan tashqariga chiqib, texnologiyani o‘quv jarayoniga kompleks integratsiyalashuvidir. Bu o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar qanday tashkil etilganligi, qanday usullardan foydalanganligi va qanday natijalar kutilayotganligini qayta ko‘rib chiqishdir. 2024 yildagi mutaxassislarni tadqiqotlariga ko‘ra keng qamrovli raqamli strategiyani amalga oshirgan ta’lim muassasalari 34 foiz yuqori akademik ko‘rsatgichlarni va 42 foiz talabalarning o‘quv jarayoniga jalb qilinganligini namoyon etgan. Jahon davlatlari va respublikamiz tajribasida raqamlashtirish jarayoni siyosat darajasiga ko‘tarildi. Raqamlashtirilgan davlat demokratik davlat sifatida baholanyapti. Raqamlashgan davlat iqtisodiy barqaror va rivojlangan davlat sifatida tan olinyapti. Raqamlashtirish bu axborotni turli xil turlarini raqamli formatga yig‘ish va konvertatsiya qilish jarayonidir ya’ni raqamlashtirish qaysi sohada bo‘lmasin axborotni raqamli formatga aylantirib beradi. Jamiyatimiz raqamli kelajak sari ketayotganini hech kim bugungi kunda inkor eta olmaydi. Raqamlashtirish terminini informatika fani doirasida dastlab qo‘llanilgan bo‘lsa, so‘nggi yillarda ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida foydalanilmohda: raqamlashtirilgan iqtisodiyot, raqamlashtirilgan tibbiyot, raqamlashtirilgan xizmat ko‘rsatish, raqamlashtirilgan fuqaro murojaati, raqamlashtirilgan davlat boshqaruvi, raqamlashtirilgan imzo, raqamli jurnalistika, raqamli televidenie, raqamli bank, raqamli marketing, raqamli xarita, raqamlashtirilgan ijro va shu jumladan raqamli ta’lim.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot va u bilan boqliq bo‘lgan bir qancha samarador texnologiyalar, shu jumladan, elektron tijorat va elektron biznes qayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Shuning uchun ham davlat va jamiyat taraqqiyotini yanada jaddallashtirish maqsadida mamlakatimz rahbariyati bir qancha muhim qarorlarni qabul qildi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 25-yanvardagi eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlis murojatnomasida mamlakatimizda raqamlashtirishni hamma soha bo‘yicha rivojlanishi ayniqsa raqamli ta’lim haqida quyidagilarni aytib o‘tdi: “mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma’naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish borasida boshlagan ishlarimizni jadal davom ettirish va yangi, zamonaviy bosqichga ko‘tarish maqsadida men yurtimizda 2020 yilga “Ilm, ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili”, deb nom berishni taklif etaman”. Ayni paytda har qanday mamlakatda innovatsion kadrlar bazasini maqsadli shakllantirishning eng istiqbolli yo‘nalishlaridan biri bu ta’lim tizimidir. Raqamli transformatsiya jarayonini amalga oshirish ta’lim tizimi uchun faqatgina unga kompleks yondashuv bilan hal bo`ladi. Ta`lim jarayoni raqamli transformatsiyasi raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyatga o‘tishning global jarayonlari bilan belgilanadi. Bu jarayonlarni esa asosan ta’lim belgilaydi.

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida to‘rtinchi ustuvor yo‘nalish aynan ta’lim sohasiga qaratilgani ya’ni mamlakatimizni rivojlanishning yangi bosqichiga olib chiqish, yuqori salohiyatli kadrlar avlodini shakllantirish, ilm-fan, innovatsiyalar, texnika taraqqiyotini ya’ni texnologik jarayonlar tizimini taraqqiy ettirishga xizmat qiladi. Prezidentimiz aytganlaridek, “biz O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur” [1].

Shuning uchun pam bog‘chadan boshlab oliy o‘quv yurtigacha-ta’limning barcha bo‘g‘inlarini isloh qilishni davlatimiz o‘zining oliy va birinchi vazifasi deb bildi. Butun jamiyatimiz a’zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma’rifat, yuksak ma’naviyat kerak. Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va, albatta, to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, “Eng katta boylik-bu aql-zakovat va ilm,

eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir!” Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni ya’ni texnika taraqqiyotini texnologik jarayonlar tizimini o‘zlashtirish, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo‘lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak va zarur deb hisoblaymiz.

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Ayni damda butun dunyo bo‘yicha barcha sohalarga axborot texnologiyalar chuqur kirib bormoqda va o‘z samaradorligini ko‘rsatmoqda. Raqamlashtirish - raqamli ta’lim atamasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini mustahkamlash bilan bog‘liq holda paydo bo‘ldi. E.L.Vartanova, M.I.Makseenko, S.S.Smirnov bu tushunchani axborotni raqamlarga tarjima qilish va shu bilan birga, ta’limning infratuzilmaviy, boshqaruv, xulq-atvor va madaniy komponentlari deb hisoblaydilar[2].

Raqamli ta`lim – ta’lim jarayoniga yordam beradigan va aniq vositalar orqali o‘quv jarayonini davom ettirish, balki ta’lim sifatini va samarasini yanada oshirishga xizmat qiladi. O‘quv jarayoniga raqamli ta’limni joriy qilinishi axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida amalga oshiriladi, natijalarga olib keladigan o‘quv amaliyotidir.

Raqamlashtirish jarayoni pedagogka ma’lumotni boshqarish, undan foydalanish, bilim berishning qulay usullarini yaratish, ta’lim berish faoliyatining barcha sohalarida bilimlarni tarqatish asosida o‘rgatishga asoslangan ta’lim muitinini yaratish va tashkil etish imkoniyatini beradi. Shunga ko‘ra, zamonaviy axborot jamiyatida pedagogning kompyuter, aloqa texnologiyalaridan, shu jumladan radio, televizor, zamonaviy mobil qurilmalar, gadjetlar, interaktiv uskunalar, podkasting, striming va kengaytirilgan reallik texnologiyalari, veb-xizmatlar, mobil ilovalar va boshqalardan foydalangan holda keng ko‘lamli kasbiy bilimlarni o‘rgatish bilan birga, hordiq chiqarish, sevimli mashg‘ulot bilan vaqt o‘tkazish, kundalik-maishiy va boshqa vazifalarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish muhim voqelik hisoblanadi. O`zbekiston 2000 yillarning boshlaridanoq axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)ni rivojlantirish va raqamlashtirishga ahamiyat bera boshladi. Jumladan, 2013-2020 yillarda O‘zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish kompleks dasturi, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi” hamda 2022- 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va “Raqamli O‘zbekiston-2030” dasturida milliy iqtisodiyot, sanoat va jamiyatda raqamli transformatsiyani amalga oshirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar ko‘zda tutilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 5-oktabrdagi Farmoniga asosan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, shuningdek, 2020-2022 yillarda uni amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi. Strategiya ikki dasturni: hududlarni raqamlashtirish va tarmoqlarni raqamlashtirishni nazarda tutib, raqamli infratuzilma, elektron hukumat, raqamli texnologiyalar milliy bozori, axborot texnologiyalari sohasida ta’lim va malaka oshirishni rivojlantirish kabi ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da milliy iqtisodiyot, sanoat va umuman jamiyatda raqamli transformatsiyani amalga oshirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar ko‘zda tutilgan. Haqiqatdan ham raqamli transformatsiya jamiyatni yanada modernizatsiya qilish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish salohiyatiga ega. Shu nuqtayi nazardan amalga oshirilayotgan islohotlar, shuningdek, Yangi O‘zbekistonning besh yilga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi doirasida barcha asosiy sohalarni raqamlashtirish hamda mamlakatda haqiqiy axborot jamiyatini barpo etishga alohida e’tibor qaratilmoqda[1].

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishi aynan ta’lim sohasiga qaratilgani, ya’ni mamlakatimizni rivojlanishning yangi bosqichiga olib chiqish, yuqori salohiyatli kadrlar avlodini shakllantirish, ilm-fan, innovatsiyalar, texnika taraqqiyotini, ya’ni texnologik jarayonlar tizimini taraqqiy ettirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta’limning raqamli transformatsiyasi konsepsiyasi bir qator mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan. Raqamlashtirish, atamasi axborot kommunikatsiya texnologiyalarini mustahkamlash bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan.

Ba’zi olimlar raqamlashtirishni axborotni raqamlarga tarjima qilish va shu bilan birga, ta’limning boshqaruv, xulq avtor va madaniy komponentlari deb hisoblaganlar [2].

Jahon iqtisodiy forumi materiallarida raqamli iqtisodiyotda har bir inson ushbu kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerakligi ta’kidlanadi[4].

Raqamli transformatsiya iqtisodiyot barcha sektorlarining izchil hamkorlikka kirishishi va raqamli iqtisodiyotning yangi muhitga moslashishidir. [8]

Raqamli texnologiyalarning o‘zgarishlari va imkoniyatlari hamda ularning jamiyatga ta’siridan strategik va ustuvor tarzda to‘liq foydalanish uchun biznes faoliyati, jarayonlari, vakolatlari va modellarini tezlashtiruvchi chuqur transformatsiyadir [3].

Jamiyatda to‘laqonli hayotga tayyor bo‘lgan bilimli insonlar bor degan an’anaviy g‘oya o‘zgarib bormoqda deb hisoblaydi. Asosiy savodxonlik bilan bir qatorda, o‘qimishli odam hamkorlik qilish, nostandart vazifalarni yaratish va muammolarni hal qila olishi, qiziquvchanlik tashabbuskorlik kabilarga intiladi [2]. Jahon iqtisodiy forumi materiallarida raqamli iqtisodiyotda qar bir inson ushbu kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerakligini ta’kidladi. [3].

“Ta’limda raqamlashtirishning hozirgi bosqichi uning barcha mavzularini raqamli ta’lim muhitiga singdirishdan iborat. Hozirgi vaqtda raqamli ta’lim muhitining tarkibi masalasi munozarali hisoblanadi. Ko‘pchilik olimlar raqamli ta’lim muhitlarini strukturalash muammolarini o‘rganmoqda” [4].

Ushbu xususiyatlar raqamli axborot muhitining imkoniyatlariga juda mos keladi, bu talabalarni faollik, harakatchanlikka yo‘naltiradi.

Ta’lim tashkilotlari ishini o‘zgartirish ta’limni raqamli o‘zgartirish uchun me’yoriy bazani o‘zgartirishni talab qiladi. U yana axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi yangi yutuqlar tufayli masofaviy ta’limga majburiy o‘tish ta’limda raqamli transformatsiyani joriy etish zarurligini yana bir bor isbotlaydi deb aytadi. [5].

Mualliflarning turli yondashuvlaridan kelib chiqib, ta’lim muhiti tushunchasini raqamli axborot ta’lim muhiti tushunchasiga o‘tkazish muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etish mumkin.

Qo‘llanilgan metodlar. Maqolada tanlanma adabiyotlar tahlili, tizimli tahlil sintez va analogiya usullaridan foydalanildi. Aniqlangan tendensiyalar (ma’lum vaqt davomida o‘zini namoyon qiladigan ma’lum bir sohadagi rivojlanish) axborot-kommunikatsiya texnologiyalar orqali ta’lim sifatini oshirish zarurligini, mehnat bozorida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi mutaxassislarga bo‘lgan talab yuqoriligini ko‘rsatadi. Ta’lim tizimida axborot texnologiyalari infratuzilmasidan foydalanish, me’yoriy-huquqiy qo‘llab-quvvatlash va o‘quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilganligi va bu esa universitetlarning raqamli iqtisodiyotda ishtirok etishlari uchun asos hisoblanadi. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan ta’lim dasturlari barcha darajalarda yuqori sifatli ta’lim tizimini yaratishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Raqamlashtirish raqamli ta’lim atamasi axborot - kommunikatsiya texnologiyalarini mustahkamlash bilan bog‘liq holda paydo bo‘ldi. Raqamli ta’lim – ta’lim jarayoniga yordam beradigan va aniq vositalar orqali o‘quv jarayonini davom ettirish, balki ta’lim sifatini va samarasini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya - bu raqamli texnologiyalarni jamiyatning barcha sohalariga, shu jumladan biznes, ta’vlim va davlat boshqaruviga integratsiya qilish orqali uning ishlash usulini o‘zgartirish jarayonidir. Bu faqat texnologiyalarni qo‘llash emas, balki ularni strategik maqsadlarga erishish uchun, shuningdek, yangi imkoniyatlar yaratish uchun qo`llashdir. Raqamli transformatsiya jarayoni jamiyat va tashkilotlarning ishini yaxshilashga, unumdorlikni oshirishga va innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Ta’limdagi raqamli transformatsiya - bu raqamli texnologiyalardan foydalangan holda o‘quv jarayonlarini chuqur qayta qurish, bu o‘qitish usullari va o‘quv dasturlarining mazmuniga ta’sir qiladi. Maqsad zamonaviy talablarga javob beradigan yanada moslashuvchan, moslashuvchan va samarali ta’lim tizimini yaratishdir. Ta’limni raqamlashtirish - bu IT (ing. Information texnology) texnologiyalarini ta’lim sohasiga joriy etish. Shu bilan birga, bu jarayon nafaqat maktab va universitetlarda, balki o‘z xodimlarini rivojlantirish va ular uchun o‘quv kurslarini yaratishdan manfaatdor bo‘lgan kompaniyalarda ham amalga oshiriladi. Raqamlashtirish ta’limda o‘quv jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq masalalarni, talabalarning rivojlanishini kuzatish va monitoring qilish vositalarini va ta’limning barcha ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir kanallarini ham o‘z ichiga oladi. Sun’iy intellekt, mobil ilovalar, Virtual haqiqat (virtual realnost VR) texnologiyalari, raqamli platformalar, kontentni boshqarish tizimlari va aloqa resurslari zamonaviy ta’limni o‘zgartirishning asosiy texnologik yo‘nalishlari hisoblanadi.

Asosiy tendensiyalar masofaviy va gibrid ta’lim, onlayn ta’lim pandemiya davrida ayniqsa mashhur bo‘ldi, ammo bu tendensiya bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Kurslar va simulyatorlar butun dunyodagi odamlarga kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun zarur ko‘nikmalarni egallashga imkon beradi. Ushbu turdagi mashg‘ulotlar uchun asosiy vositalar videokonferensiya aloqa dasturlari: Zoom, Skype, Discord va boshqalar. Ular o‘quv jarayonida yuqori sifatli individual va guruhiy o‘zaro munosabatlarni ta’minlaydi. Talabalar o‘z darajalariga moslashtirilgan shaxsiy mulohazalar va topshiriqlarni oladilar. Video ma’ruzalarni subtitrlar bilan bir nechta tillarda tarqatish ta’limni internet bilan barcha joylarda ochiq qiladi.

Raqamlashtirish jarayoni pedagogga ma’lumotni boshqarish, undan foydalanish, bilim berishning qulay usullarini yaratish, ta’lim berish faoliyatining barcha sohalarida bilimlarni tarqatish asosida o‘rgatishga asoslangan ta’lim muhitini yaratish va tashkil etish imkoniyatini beradi. Shunga ko‘ra, zamonaviy axborot jamiyatida pedagogning kompyuter, aloqa texnologiyalaridan, shu jumladan radio, televizor, zamonaviy mobil qurilmalar, gadjetlar (yordamchi qurilma va uskunalar), interaktiv uskunalar, podkasting (Podkasting

(ingl. podcasting) - Internet makonida audio yoki video podkast fayllarini yaratish va tarqatish jarayoni), striming (Streaming (ingl. stream-oqim) - media ma’lumotlarini jonli efirda, ya’ni real vaqtda uzatish usuli.) va kengaytirilgan reallik texnologiyalari, veb-xizmatlar, mobil ilovalar va boshqalardan foydalangan holda keng ko‘lamli kasbiy texnologik mahoratni o‘rgatish bilan birga, hordiq chiqarish, sevimli mashg‘ulot bilan vaqt o‘tkazish, kundalik-maishiy va boshqa vazifalarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish muhim voqelik hisoblanadi

Xulosa. Raqamli transformatsiya tashkilotlarga o‘z strategik maqsadlariga tezroq va samaraliroq erishishga imkon beradi. Raqamli transformatsiya savdo, sog‘liqni saqlash, ta’lim va davlat xizmatlari kabi turli sohalarda o‘zgarishlarga olib keldi va bu sohalarda unumdorlik oshdi, xarajatlar kamaydi, yangi imkoniyatlar yaratildi va jamiyatning har bir a’zosi uchun hayot sifati yaxshilandi.

Ta’limni axborotlashtirish o‘quvchilarning kompyuter savodxonligini shakllantirish va o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishning tobora murakkablashib borayotgan vazifalarini hal etishga qaratilishi lozim. Bugungi kunda kompyuterlarning ta’lim jarayonidagi o‘rni va roli haqidagi fikrlar yaxshi ma’noda o‘zgarib bormoqda. Ayni zamonda kompyuterlar o‘qituvchilarni,talabalarni bilim olishda ortda qoldirmasdan, zamonaviy bilimlarni o‘rganish vositasi sifatida qaralmoqda.Ta’lim sohasida raqamli transformatsiyaning kirib kelishi maktabdan tortib to oliy ta’lim faoliyatida ham yengillik yaratdi. Ayniqsa bugungi kunda talabalarning dunyoqarashlari o‘zgarib bormoqda, natijada universitetlar faoliyati ham o‘zgarib bormoqda va talabalar hamda professor-o‘qituvchilar o‘z ishlarini yengillashtirish va samaradorligini oshirish uchun raqamli o‘quv materiallar hamda vositalardan foydalanmoqdalar. Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya – bu zamonaviy dunyoda ta’lim tizimida muvaffaqiyatga erishish va rivojlanishning eng muhim qismidir, ta’lim sifatini yanada yuqori bosqichga olib chiqishiga ishonchimiz komil.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston-2030” Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti.: Ped.fan.dokt. diss. avtoref. - T.: 2007. - 37 b.

4. O‘rinov U.A. Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda masofaviy ta’limning afzalliklari. // “O‘zMU xabarlari”. Ilmiy jurnal. Toshkent, 2020. №1/2, 148-151 b.

5. O‘rinov U.A. Nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda masofaviy ta’lim tizimini tashkil etish prinsiplari. // “Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari”. Ilmiy-nazariy jurnal. Toshkent, 2020.№3,196-203b.

6. Kholova N., Abdullaev R. Censuring the durability of foundations of buildings and structures // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. – IOP Publishing, 2021. – Т. 839. – №. 5. – С. 052044.

7. Kholova N. A. Production of Reinforced Concrete Products by Application of Energy Saving Methods is the way of Increasing the Economic Efficiency of National Economy // European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 297-298.

8. Холова Н. А. Методы ухода, применяемые с использованием солнечного света на открытых площадках для улучшения качества свежеуложенного бетона // Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 24. – С. 165-168.

9. Fayzullaevna S. N., Akhmedovna K. N. Significant Technological Methods of Production of Composite Materials // European journal of innovation in nonformal education. – 2023. – Т. 3. – №. 2. – С. 36-40.

10. Akhmedovna K. N. Production of Composite Materials by Important Technological Methods // European journal of innovation in nonformal education. – 2023. – Т. 3. – №. 4. – С. 102-105.

UO’K 378.147:57.01
KBK 53.08:004

AN ANALOGY-DRIVEN METHODOLOGY FOR TEACHING BIOPHYSICS IN A DIGITAL MEDICAL EDUCATION ENVIRONMENT: DESIGN, IMPLEMENTATION, AND LEARNING OUTCOMES

Choriyeva Mahfuza Sadriddinovna,
Teacher at Termez University of Economics and Service
mahfuzachoriyeva@gmail.com

This study presents an analogy-driven methodology (A-DIME) for teaching biophysics in digital medical education. A-DIME integrates selected analogies, multimedia principles, clinical cases, and learning analytics to improve comprehension and transfer. Two cohorts of medical students (N=178) were compared: one using A-DIME modules with interactive tools, the other with conventional lectures. Results showed significant gains in concept mastery, transfer ability, and equity of outcomes, particularly for lower-GPA and multilingual students. The approach proved scalable, efficient, and well-aligned with clinical reasoning needs in modern medical curricula.

Keywords: *Analogy-based instruction; biophysics education; medical curriculum; digital learning environment; structure-mapping; multimedia learning; cognitive load; transfer of learning; learning analytics; clinical reasoning; equitable pedagogy; interactive simulation.*

АНАЛОГОВАЯ МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ БИОФИЗИКИ В СРЕДЕ ЦИФРОВОГО МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОЕКТИРОВАНИЕ, РЕАЛИЗАЦИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ ОБУЧЕНИЯ

В данном исследовании представлена методология, основанная на аналогиях (A-DIME), для преподавания биофизики в системе цифрового медицинского образования. A-DIME объединяет избранные аналогии, принципы мультимедиа, клинические случаи и аналитику обучения для улучшения понимания и переноса материала. Сравнивались две группы студентов-медиков (N=178): одна использовала модули A-DIME с интерактивными инструментами, другая – традиционные лекции. Результаты показали значительный рост в усвоении концепций, способности к переносу материала и равенстве результатов, особенно среди студентов с низким средним баллом и многоязычных студентов. Подход оказался масштабируемым, эффективным и хорошо согласуется с требованиями к клиническому мышлению в современных медицинских учебных программах.

Ключевые слова. *Обучение на основе аналогий; биофизическое образование; медицинская программа; цифровая среда обучения; структурное картирование; мультимедийное обучение; когнитивная нагрузка; перенос обучения; аналитика обучения; клиническое мышление; справедливая педагогика; интерактивное моделирование.*

RAQAMLI TIBBIY TA’LIM MUHITIDA BİOFİZIKA FANINI O‘QITISHNING ANALOGIYAGA BO‘LGAN METODOLOGIYASI: LOYIHALASH, TAShQARISH VA O‘QITISH NATIJALARI

Ushbu tadqiqot raqamli tibbiy ta'limda biofizikani o'qitish uchun analogiyaga asoslangan metodologiyani (A DIME) taqdim etadi. DIME tushunish va uzatishni yaxshilash uchun tanlangan analogiyalar, multimedia tamoyillari, klinik holatlar va o'rganish tahlillarini birlashtiradi. Tibbiyot talabalarining ikkita kogortasi (N=178) solishtirildi: biri interfaol vositalarga ega A DIME modullaridan foydalangan holda, ikkinchisi an'anaviy ma'ruzalar bilan. Natijalar kontseptsiyani o'zlashtirish, o'tkazish qobiliyati va natijalarning tengligi, ayniqsa past GPA va ko'p tilli talabalar uchun sezilarli yutuqlarni ko'rsatdi. Yondashuv keng ko'lamli, samarali va zamonaviy tibbiy o'quv dasturlarida klinik fikrlash ehtiyojlariga mos kelishini isbotladi.

Kalit so'zlar: *Analogiyaga asoslangan ko'rsatma; biofizika ta'limi; tibbiy o'quv dasturi; raqamli ta'lim muhiti; strukturani xaritalash; multimedia ta'limi; kognitiv yuk; ta'limni uzatish; tahliliy o'rganish; klinik fikrlash; teng huquqli pedagogika; interaktiv simulyatsiya.*

Introduction. Medical biophysics occupies a liminal position between the formal abstractions of physics and the pragmatic, patient-centered concerns of clinical medicine. Students are asked to reconcile differential equations describing ionic flux with the tactile reality of taking a blood pressure, or to connect Beer–Lambert law derivations with pulse oximetry readings at the bedside. This epistemic distance—between symbol and symptom—creates a recurrent pedagogical challenge: learners often memorize formulas as disembodied artifacts while failing to construct the relational schemas that allow flexible clinical transfer. Traditional lecture-centric delivery exacerbates this challenge by privileging exposition over interaction, and by assuming that conceptual change will follow from exposure to expert explanations.

Over the past two decades, three lines of research suggest a different path. First, **analogy theory**—especially structure-mapping accounts—argues that new understanding grows when learners can map the relational structure of a familiar domain (source) onto a less familiar domain (target), highlighting systems of constraints rather than surface features. Second, **multimedia learning** has established that carefully designed combinations of words and pictures, when aligned with human cognitive architecture (limited working memory; dual channels), can reduce extraneous load and enhance generative processing. Third, **medical education** increasingly emphasizes competency-based outcomes and authentic tasks that require integration across basic sciences and clinical reasoning. Yet, despite overlapping aims, these traditions remain insufficiently integrated in the biophysics classroom, particularly in contexts where digital transformation has accelerated but instructional design capacity remains uneven.

The digital transformation of higher education—catalyzed by ubiquitous connectivity, adaptive platforms, and interactive authoring tools—offers an opportunity to operationalize analogy-driven learning at scale. Unlike static textbooks, modern LMS ecosystems support **interactive visualizations, branching cases, and immediate feedback**, enabling iterative refinement of mapping between analogue and target. However, technology alone does not guarantee learning; without principled design, multimedia materials can overload cognition or seduce learners with seductive details. What is needed is a methodology that explicitly binds **analogy selection and mapping** to **cognitive load management** and to **assessment for transfer**, all embedded in a digital environment that captures learning traces for continuous improvement.

This paper addresses that need in three steps. First, we articulate **A-DIME**, a design methodology that specifies how to choose and validate analogies for core biophysical concepts and how to implement them using multimedia principles in an LMS. Second, we report a controlled implementation in a medical biophysics module, comparing A-DIME to conventional instruction on outcomes central to conceptual understanding and clinical transfer. Third, we interpret the results with attention to equity and feasibility, offering a pragmatic blueprint for adoption in resource-constrained settings typical of many medical schools.

Our context is a public medical university where biophysics is taught to second-year medical students who have heterogeneous secondary school preparation in physics and mathematics, and who study in multilingual cohorts. Consistent with national quality frameworks, the curriculum seeks demonstrable competence in applying physical principles to diagnostic and therapeutic reasoning. In such a context, an analogy-driven approach is not merely an aesthetic preference but a **functional necessity**: it provides bridges from learners’ embodied experience (flows, pressures, circuits) to invisible micro-mechanisms (ion channels, viscosity, optical absorption) and professional artifacts (ECG, ultrasound, CT). The contribution of this work lies not only in demonstrating learning gains but in **codifying a replicable process** by which analogies are selected, validated, implemented, and assessed in a digital ecosystem.

Finally, we situate the investigation within broader pedagogical imperatives: closing preparation gaps without diluting rigor; aligning basic science teaching with clinical relevance; and leveraging data to reduce, rather than exacerbate, inequities. By design, A-DIME is lightweight in tooling (relying on widely available LMS features and open-source applets), incremental (modules can be introduced topic by topic), and transparent (all analogies are explicitly documented with mapping tables). We contend that such characteristics make the approach both **scalable** and **sustainable**, enabling medical schools to strengthen biophysics learning without costly infrastructure or wholesale curricular overhaul.

Literature analysis and methodology. The theoretical foundation for analogy-driven instruction in science education rests on three interlocking bodies of work: (1) the cognitive science of analogy and structure mapping; (2) multimedia learning and cognitive load theory; and (3) disciplinary research on physics/biophysics education and transfer to clinical reasoning.

Analogy and structure-mapping. Gentner’s structure-mapping theory posits that analogical cognition depends on aligning relational systems (e.g., causal, spatial–temporal relations) across domains, privileging deep structure over surface attributes. The **systematicity principle** predicts that analogies are most potent when higher-order relations are available for mapping, while **alignment constraints** govern which elements correspond. Educationally, this implies that instructional analogies should be vetted for

isomorphic relational structure and that learners must be scaffolded to **map relations explicitly**, not merely notice superficial similarity. Glynn’s “Teaching with Analogies” model translated these insights into classroom practice (introduce target and source, identify relevant features, map, indicate limits, apply), yet empirical studies caution that analogies can mislead if **boundaries are not made explicit** or if learners overextend mappings beyond their scope.

Multimedia and cognitive load. Mayer’s cognitive theory of multimedia learning (CTML) and load management principles (segmenting, signaling, modality, coherence) provide guardrails for digital implementation. In biophysics, where symbolic derivations and dynamic processes co-exist, multimedia can animate otherwise static relationships (e.g., voltage-gated channel kinetics) and distribute processing across visual and auditory channels. However, the same tools can introduce **extraneous load** if animations are dense, captions verbose, or design inconsistent. The literature converges on the need for **brief, focused micro-explanations** that direct attention to causally relevant relations, with opportunities for learners to **self-explain** mappings.

Biophysics/physics education and transfer. Physics education research (PER) has demonstrated that students often rely on **phenomenological primitives** (p-prims) that lead to systematic misconceptions (e.g., conflating pressure with force, or believing current is “used up”). Studies show that concept inventories and isomorphic problem sets can detect whether learners have built robust schemas that transfer across contexts. In physiology education, active learning approaches—peer instruction, concept mapping, case-based learning—improve outcomes when aligned with formative assessment. Yet, in medical education, the integration of physics with clinical reasoning remains uneven; the bridge from bench to bedside is frequently rhetorical rather than structural.

Recent work on **analogy in medical education** underscores benefits when analogies are **clinically anchored** (e.g., membrane as a “selective bouncer,” capillaries as “filter paper”) and when learners generate their own analogies as part of reflective practice. Emerging **learning analytics** studies indicate that productive engagement in digital environments correlates with targeted, explanation-rich interactions rather than total time online, suggesting the value of tasks that require learners to **author mapping rationales**.

Gaps persist. Few studies offer a **full stack methodology**—from analogy selection to digital implementation to assessment—for biophysics in medical curricula. Moreover, **equity impacts** are rarely foregrounded, despite evidence that structured analogies can particularly assist learners bridging linguistic and mathematical gaps. This study responds by integrating theory and practice into A-DIME and by examining both efficacy and equity within a real institutional deployment.

Design overview. We adopted a convergent mixed-methods design to evaluate A-DIME in a second-year medical biophysics course. Quantitative components measured conceptual learning and transfer; qualitative components probed learner experience and mechanism. Ethical approval was obtained from the institutional review board; participation in research instruments was voluntary and did not affect course grades.

Participants and setting. Two intact cohorts of second-year medical students enrolled in a required biophysics module participated (total N=178; mean age 20.6 years; 61% female). Cohort E (experimental, n=92) received A-DIME modules; Cohort C (comparison, n=86) experienced conventional instruction (lectures + PDFs + end-of-unit problem sets). Both cohorts were taught by instructors with comparable years of experience; instructors met to align syllabus coverage and summative assessment blueprints.

Intervention: A-DIME modules. For five focal topics, we designed A-DIME packages consisting of:

✓ **Analogy dossiers** (2–3 pages each) documenting source–target mapping tables, highlighted limits, and clinical anchors.

✓ **Interactive visualizations** (PhET-like applets or GeoGebra/Desmos simulations) with embedded prompts to articulate mapping (e.g., “In this traffic-flow analogue, what corresponds to viscosity in blood?”).

✓ **Micro-videos** (3–6 minutes) with dual-channel narration and on-screen signaling that highlight relations.

✓ **Branching clinical cases** (H5P) that require applying mapped relations to interpret diagnostic data.

✓ **Low-stakes formative quizzes** (MCQ + short free-response) with targeted feedback explaining correct mappings and boundary conditions.

Measures.

1. **Biophysics Concept Inventory (BCI).** A 28-item inventory adapted from validated physics and physiology concept inventories, with subscales for membrane transport, electrophysiology, and hemodynamics. Reliability $\alpha=0.84$.

2. **Transfer Test.** Eight isomorphic problem pairs requiring forward (analogue→target) and backward (target→analogue) transfer.

3. **Objective Structured Learning Environment tasks (OSLEs).** LMS-embedded performance tasks (e.g., annotate an ECG and justify the circuit analogue) scored with analytic rubrics (inter-rater reliability ICC=0.79).

4. **Learning analytics.** Clickstream logs capturing interactions with applets, time-on-task by component, and number/quality of mapping explanations (coded on a 0–3 scale for relational depth).

5. **Qualitative data.** Weekly reflective prompts (150–200 words), an end-of-module survey (Likert + open-ended), and focus groups (n=24 across both cohorts), thematically analyzed with double-coding.

Procedure. Both cohorts completed BCI pretests in Week 1. The 12-week module proceeded with A-DIME in Cohort E and business-as-usual in Cohort C. BCI posttests, Transfer Tests, and OSLEs were administered in Weeks 6 and 12 (mid and end). Qualitative data were collected continuously; focus groups occurred in Week 12. Equity analyses stratified outcomes by prior GPA tertile and language-of-instruction background (Uzbek, Russian, English tracks).

Data analysis. We used ANCOVA on posttest scores with pretest as covariate; effect sizes reported as Cohen’s d. For transfer, mixed-effects models accounted for repeated measures across isomorphic pairs. Analytics predictors were entered into LASSO regression to identify behaviors associated with gains. Qualitative data were thematically analyzed using Braun & Clarke’s framework; integration occurred at the interpretation stage to triangulate mechanisms.

Fidelity and validity safeguards. A fidelity checklist tracked adherence to A-DIME design rules; external observers rated 15% of sessions. To mitigate instructor enthusiasm confounds, instructors rotated between cohorts for two topics. Assessment blueprints were common across cohorts, and grading of OSLEs was blinded. Sensitivity analyses tested robustness to missing data and to alternative scoring thresholds for mapping explanations.

Results. Learning outcomes. After adjusting for pretest, Cohort E outperformed Cohort C on the BCI posttest (M=21.4 vs 18.6 out of 28; **Δ=+2.8**, SE=0.41, **p<0.001**, **d=0.68**), with consistent advantages across subscales. On the Transfer Test, A-DIME yielded higher accuracy on both forward (analogue→target: **Δ=+0.21**, p<0.001) and backward mappings (target→analogue: **Δ=+0.17**, p=0.002), with smaller variance, indicating more uniform mastery. OSLE performance showed a **10.4-point** gain (out of 100, p<0.001) in rubric dimensions tied to **relational justification** and **boundary recognition**—learners were better at stating where an analogy holds and where it breaks.

Learning analytics and mechanisms. Regression analyses identified two **behavioral predictors** of gains: (1) number of **mapping explanations** authored (β=0.31, p<0.001) and (2) **time in interactive applets** (β=0.24, p=0.004). Total video time was not predictive when these variables were included, suggesting that **active mapping** rather than passive viewing drove understanding. Heatmaps showed that productive students cycled between applets and short quizzes, indicating iterative refinement of mapping.

Equity of effect. Subgroup analyses revealed that students in the lowest GPA tertile exhibited the largest gains (BCI **d=0.82**) relative to comparable peers in the control (**d=0.29**). Non-dominant language learners narrowed performance gaps with dominant-language peers by **32–41%** on transfer. Focus group narratives attributed these effects to the **embodied concreteness** of analogies (“blood as traffic,” “membrane as bouncer”), which reduced intimidation by formulae and provided footholds for articulating reasoning in a second language.

Qualitative themes. Three themes emerged: (a) **Visibility of the invisible**—analogies rendered micro-mechanisms thinkable; (b) **Confidence through structure**—explicit mapping tables and boundary statements empowered learners to self-check; (c) **Clinical traction**—branching cases required applying mapped relations to interpret ECG traces, pulse oximetry, or Doppler ultrasound findings, making physics feel clinically necessary rather than ornamental.

Feasibility and fidelity. Instructors achieved high fidelity to A-DIME design rules (M=4.5/5). Development time averaged **6–8 hours per topic** for first-run materials; subsequent iterations required minimal upkeep. Reusability was high: analogy dossiers and applets were repurposed across related courses (e.g., physiology), fostering cross-departmental coherence.

Threats to validity. We note potential confounds: instructor rotation only partially addresses enthusiasm effects; novelty of interactive tools may transiently boost engagement; and concept inventories, while validated, may not capture the full richness of clinical transfer. Nonetheless, converging evidence across measures and cohorts, plus equity gains, argues for substantive rather than merely cosmetic effects.

Discussion. The findings support the central hypothesis: **analogy-driven instruction engineered within a multimedia-aware digital environment improves conceptual understanding and transfer in medical biophysics**, with disproportionate benefits for students historically underserved by lecture-dominated approaches. The **mechanistic account** is consistent with structure-mapping theory:

learners who authored more and deeper mapping explanations exhibited larger gains, indicating that **generative alignment**—not mere exposure—drives learning. The non-predictive role of video time suggests that **passive multimedia is insufficient**; what matters is the **interactive articulation** of relations and boundaries.

Our results also refine the practical art of analogy use. First, **boundary conditions** must be foregrounded. When students explicitly state where an analogy fails (e.g., traffic flow lacks non-Newtonian aspects of blood), they are less likely to overgeneralize. Second, **clinical anchoring** is not a garnish; it is an engine for motivation and transfer. By ending each unit with a case that demands analogue-to-target reasoning, we transform analogies from explanatory metaphors into **actionable heuristics** for diagnosis and therapy. Third, **analytics-informed teaching** enables rapid, targeted feedback: instructors can identify students who view materials but do not produce mapping explanations and can intervene with prompts or micro-tasks.

From a design perspective, A-DIME’s strength lies in its **modularity and transparency**. The analogy dossiers—compact mapping tables with limits—serve as sharable artifacts across teaching teams, reducing idiosyncratic explanations and aligning physics with physiology. The digital implementation leverages **widely available tools** (LMS pages, H5P, open simulations) and thus avoids the trap of bespoke platforms that are difficult to sustain.

The equity findings are noteworthy. Cognitive load theory predicts that learners with fragile schemas are most susceptible to extraneous load from dense formalism; analogies, when well-chosen and scaffolded, **lower the barrier to entry** without diluting the demand for relational reasoning. For multilingual cohorts, analogies grounded in everyday embodied experience provide **linguistic footholds** that enable explanation in the language of instruction, narrowing inequities without resorting to translation alone.

We caution that analogy use is not a panacea. Poorly chosen or oversimplified analogies can entrench misconceptions; multimedia can distract; and analytics can be misinterpreted. The **craft** lies in iterative validation—subject-matter experts vet the relational structure; pilot tasks test for mis-mappings; boundary statements are revised in response to observed misconceptions. Institutionally, adoption requires **faculty development** and **assessment realignment** so that exams value relational justification and boundary awareness rather than mere formula substitution.

Finally, our work contributes to ongoing conversations about the role of foundational sciences in medical education. Rather than displacing physics with “clinical pearls,” we propose **tightening the weave** between them through engineered analogies and authentic tasks. In doing so, we respect the integrity of both domains: physics provides generative models; medicine supplies consequential contexts. A-DIME offers one pragmatic pattern for making that weave durable.

Conclusion. This study advances a cohesive methodology—A-DIME—for teaching biophysics to medical students in a digital learning environment, demonstrating gains in conceptual mastery, transfer, and equity. The approach rests on four pillars: (1) **principled analogy selection and mapping**, (2) **cognitive-aligned multimedia**, (3) **authentic clinical tasks**, and (4) **analytics-driven feedback**. Empirically, learners engaging with A-DIME outperformed peers receiving conventional instruction, particularly on measures that require relational reasoning rather than procedural recall. Practically, instructors can adopt A-DIME incrementally with modest tooling, leveraging shared analogy dossiers and open interactive resources.

For departments seeking to implement or scale A-DIME, we recommend the following steps: (i) convene a micro-community of physics, physiology, and medical educators to co-author analogy dossiers for high-value topics; (ii) pilot one or two modules with rigorous assessment of mapping explanations and boundary recognition; (iii) use LMS analytics to create **feedback loops** targeting low-engagement patterns; (iv) align summative assessments to reward relational justification and clinical application; and (v) budget for light, recurring maintenance rather than one-off, high-gloss productions.

Future research should examine long-term retention and transfer to **clinical performance**, explore **student-generated analogies** as a capstone, and investigate how **adaptive systems** can personalize analogy selection based on learners’ prior knowledge and language background. Cross-institutional replication will clarify generalizability and boundary conditions. In a resource-constrained world, the promise of analogy-driven digital instruction is not merely higher test scores but **better prepared clinicians** who can reason from first principles when protocols fail.

References:

1. Gentner D. Structure-mapping: A theoretical framework for analogy // Cognitive Science. — 1983. — Vol. 7, No. 2. — P. 155–170.
2. Glynn S.M. Teaching with analogies: A strategy for constructing knowledge // In: Gabel D.L. (Ed.). Handbook of Research on Science Teaching and Learning. — New York: Macmillan, 1994. — P. 247–273.
3. Duit R. On the role of analogies and metaphors in learning science // Science Education. — 1991. — Vol. 75, No. 6. — P. 649–672.
4. Hofstadter D., Sander E. Surfaces and Essences: Analogy as the Fuel and Fire of Thinking. — New York: Basic Books, 2013. — 576 p.
5. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. — New York: Cambridge University Press, 2009. — 320 p.
6. Sweller J., Ayres P., Kalyuga S. Cognitive Load Theory. — New York: Springer, 2011. — 274 p.
7. Chi M.T.H., Wylie R. The ICAP framework: Linking cognitive engagement to active learning outcomes // Educational Psychologist. — 2014. — Vol. 49, No. 4. — P. 219–243.
8. Hestenes D., Wells M., Swackhamer G. Force Concept Inventory // The Physics Teacher. — 1992. — Vol. 30, No. 3. — P. 141–158.
9. Michael J. Where’s the evidence that active learning works? // Advances in Physiology Education. — 2006. — Vol. 30, No. 4. — P. 159–167.
10. Freeman S., et al. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics // PNAS. — 2014. — Vol. 111, No. 23. — P. 8410–8415.
11. Dede C. The role of digital technologies in deeper learning // Students at the Center: Deeper Learning Research Series. — Boston: Jobs for the Future, 2014. — 30 p.
12. Cook D.A., Triola M.M. What is the role of e-learning? // Medical Teacher. — 2014. — Vol. 36, No. 10. — P. 943–949.
13. Ruiz J.G., Mintzer M.J., Leipzig R.M. The impact of e-learning in medical education // Academic Medicine. — 2006. — Vol. 81, No. 3. — P. 207–212.
14. Mayer R.E., Fiorella L. Principles for reducing extraneous processing in multimedia learning: Coherence, signaling, redundancy, spatial contiguity, and temporal contiguity // In: Mayer R.E. (Ed.). The Cambridge Handbook of Multimedia Learning. 2nd ed. — Cambridge: CUP, 2014. — P. 279–315.
15. Novick L.R., Holyoak K.J. Mathematical problem solving by analogy // Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition. — 1991. — Vol. 17, No. 3. — P. 398–415.
16. Thagard P. The best explanation: Criteria for theory choice // Journal of Philosophy. — 1978. — Vol. 75, No. 2. — P. 76–92. [re: explanatory coherence applied to analogical reasoning]
17. Jamniczky H.A., et al. Integration in health professions education: What is being integrated and how? // Medical Education. — 2017. — Vol. 51, No. 1. — P. 16–24.
18. Prince M. Does active learning work? A review of the research // Journal of Engineering Education. — 2004. — Vol. 93, No. 3. — P. 223–231.
19. Bjork R.A., Bjork E.L. Making things hard on yourself, but in a good way: Creating desirable difficulties to enhance learning // Psychology and the Real World. — 2011. — Vol. 2. — P. 59–68.
20. Cook D.A., Levinson A.J., Garside S., Dupras D.M., Erwin P.J., Montori V.M. Internet-based learning in the health professions: A meta-analysis // JAMA. — 2008. — Vol. 300, No. 10. — P. 1181–1196.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MAXSUS KOMPETENSIYALARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Milinorov Xusniddin Xushmatovich,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti, assistent o‘qituvchi.
husniddin2018@mail.ru

Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar bilimlarni vizuallashtirish, interfaollikni ta’minlash, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, hamkorlik kompetensiyasi, monitoring va ijodkorlikni rivojlantirish kabi jihatlarda samarali vosita sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalarni tizimli va maqsadli qo‘llash pedagogik ta’lim sifatini oshirishini va bo‘lajak o‘qituvchilarni raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: *raqamli texnologiyalar, maxsus kompetensiya, didaktik imkoniyat, interfaollik, monitoring, hamkorlik, innovatsiya.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ С ПОМОЩЬЮ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В статье анализируются дидактические возможности использования цифровых технологий в процессе развития специальных компетенций будущих учителей. Цифровые технологии рассматриваются как эффективный инструмент в таких аспектах, как визуализация знаний, обеспечение интерактивности, персонализированное обучение, развитие компетенции сотрудничества, мониторинг и стимулирование креативности. Результаты исследования показали, что системное и целенаправленное применение цифровых технологий способствует повышению качества педагогического образования и подготовке будущих учителей как конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: *цифровые технологии, специальные компетенции, дидактические возможности, интерактивность, мониторинг, сотрудничество, инновации.*

DIDACTIC POSSIBILITIES OF THE METHODOLOGY OF DEVELOPING SPECIAL COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

The article analyzes the didactic opportunities of using digital technologies in the development of pre-service teachers’ special competencies. Digital technologies are considered as an effective tool in various aspects, such as knowledge visualization, ensuring interactivity, personalized learning, collaboration competence, monitoring, and fostering creativity. The study results showed that the systematic and purposeful integration of digital technologies enhances the quality of teacher education and contributes to preparing future teachers as competitive and innovative professionals.

Keywords: *digital technologies, special competencies, didactic opportunities, interactivity, monitoring, collaboration, innovation.*

Kirish. XXI asrda ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – bo‘lajak o‘qituvchilarni nafaqat umumiy pedagogik bilimlar bilan, balki kasbiy faoliyatda zarur bo‘ladigan maxsus kompetensiyalar bilan qurollantirishdir. Globallashuv, raqamli transformatsiya va axborot oqimining keskin ortishi shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy metodlar bilan cheklanib qolish bo‘lajak pedagoglarni zamon talablari darajasida tayyorlashga imkon bermaydi. Shu sababli, ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish o‘qituvchining yangi avlodini shakllantirishda strategik zaruratga aylanmoqda.

Bugungi kunda maxsus kompetensiyalar tarkibiga quyidagilar kiradi:

- kasbiy faoliyatda raqamli vositalardan foydalanish;
- interfaol o‘qitish metodlarini qo‘llash;
- zamonaviy ta’lim platformalarida mustaqil ishlash;
- o‘quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarni joriy etish.

Raqamli texnologiyalar ta’limda qo‘llanganda ular nafaqat axborotni yetkazib berish vositasi, balki didaktik imkoniyatlarga ega bo‘lgan muhim pedagogik mexanizm sifatida maydonga chiqadi. Masalan, masofaviy ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar, simulyatorlar, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari va multimedia vositalari bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy salohiyatini oshirishda katta ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ham aynan shu yo‘nalishga qaratilgan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020), “O‘zbekiston–2030” strategiyasi va Oliy ta’limni raqamlashtirish konsepsiyasi doirasida pedagoglarni tayyorlash jarayoniga yangi texnologiyalarni keng joriy etish ko‘zda tutilgan. Bu jarayonning bosh maqsadi – raqamli muhitda samarali faoliyat yurita oladigan, ijodkor, innovatsion fikrlovchi, raqobatbardosh o‘qituvchilarni tayyorlashdir.

Shu sababli, bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini ilmiy asosda o‘rganish va ularning didaktik funksiyalarini aniqlash bugungi kunda ilmiy-pedagogik izlanishlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi xalqaro va milliy pedagogik adabiyotlarda keng yoritilgan. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish jarayonida bu mavzu yangi metodologik yondashuvlarni talab qilmoqda.

Xorijiy tajriba. Amerikalik pedagog J. Dewey ta’limni amaliy faoliyat bilan bog‘lash orqali shaxsning ijtimoiy faolligini kuchaytirishni taklif qilgan bo‘lsa [Dewey, 1916], P. Freire esa “kritik pedagogika” orqali ta’limning ijtimoiy adolat va ongli fuqarolikni shakllantirishdagi rolini alohida ta’kidlagan [Freire, 1970]. Bu g‘oyalar zamonaviy raqamli ta’lim konsepsiyalariga hamohangdir.

So‘nggi yillarda M. Prensky tomonidan ilgari surilgan “raqamli avlod” (digital natives) konsepsiyasi raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llash zaruratini yanada kuchaytirdi [Prensky, 2001]. A. Redecker (2017) esa Yevropa Ittifoqi ta’lim siyosatida raqamli pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha konseptual yondashuvlarni ishlab chiqdi. Shuningdek, UNESCO va OECD tomonidan e’lon qilingan xalqaro hisobotlarda raqamli kompetensiyalar XXI asr o‘qituvchilarining asosiy ko‘nikmalaridan biri sifatida belgilangan.

Mahalliy tadqiqotlar. O‘zbek pedagoglari orasida R. Mavlonova, N. Vohidova va Sh. Xamroev raqamli texnologiyalardan foydalanishning metodik asoslarini ishlab chiqib, ularni bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorgarligi jarayoniga tatbiq etishning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslab berishgan. Mavlonova (2010) o‘z asarlarida ta’lim menejmentida raqamli texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatib o‘tgan bo‘lsa, Vohidova (2015) pedagogik innovatsiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llarini tahlil qilgan.

Didaktik imkoniyatlar. Raqamli texnologiyalar quyidagi didaktik xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- bilimlarni vizuallashtirish (multimedia, virtual laboratoriyalar, simulyatsiya dasturlari orqali);
- o‘quv jarayonini interfaol qilish (forum, chat, onlayn seminarlar yordamida);
- o‘quvchilarning mustaqil ishlashini qo‘llab-quvvatlash (e-learning platformalar orqali);
- individual ta’lim trayektoriyasini yaratish (LMS va adaptiv tizimlar orqali).

Xulosa sifatida, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar faqat texnik vosita emas, balki o‘qituvchilar uchun kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning didaktik mexanizmi sifatida qaralmoqda. Shu boisdan, ushbu texnologiyalarni ta’lim jarayoniga metodik asosda joriy qilish bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil sanaladi.

Metodlar. Ushbu maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlarini ilmiy asosda ochib berishga qaratilgan. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Adabiyotlarni tahlil qilish.

Xalqaro va milliy manbalardagi (Dewey, Freire, Prensky, Redecker, Mavlonova, Vohidova va boshqalar) ilmiy yondashuvlar o‘rganilib, kompetensiyalarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalar roliga bag‘ishlangan konsepsiyalar qiyosiy tahlil qilindi.

2. Qiyosiy-pedagogik metod.

Xorijiy tajriba (AQShdagi “Civic Education” modeli, Yevropadagi “Digital Competence Framework”, Yaponiya ta’limida raqamli vositalar qo‘llanilishi) bilan O‘zbekiston tajribasi qiyoslandi. Bu metod orqali o‘xshashliklar va farqli jihatlar aniqlanib, o‘zbek pedagogikasi uchun moslashtiriladigan yo‘nalishlar belgilandi.

3. Sistemali yondashuv.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida izolyatsiyalangan vosita emas, balki ta’limning yaxlit tizimida integratsiyalashgan komponent sifatida tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari o‘quv jarayonining maqsadlari, mazmuni, metodlari va natijalari bilan bog‘landi.

4. Didaktik tahlil.

O‘qitish jarayonida raqamli texnologiyalarning samaradorligini baholash uchun ularning didaktik funksiyalari (vizuallashtirish, interfaollik, shaxsga yo‘naltirilganlik, nazorat va monitoring imkoniyati) o‘rganildi.

5. Model yaratish elementi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni va imkoniyatlarini ko‘rsatib beruvchi konseptual model ishlab chiqildi. Ushbu model keyingi boblarda amaliy tavsiyalar berish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Natijalar. Raqamli texnologiyalarni bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishga tatbiq etish ularning kasbiy tayyorgarligini tubdan o‘zgartiradi. Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy didaktik imkoniyatlar aniqlandi:

1. Bilimlarni vizuallashtirish.

Multimedia vositalari, animatsiya va virtual laboratoriyalar murakkab mavzularni oddiy va tushunarli shaklda yetkazishga yordam beradi.

2. Interfaollikni ta’minlash.

Onlayn testlar, forumlar, interaktiv mashqlar va simulyatsiyalar talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligini oshiradi.

3. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim.

LMS (Learning Management System) va adaptiv dasturlar orqali har bir talabaga individual o‘quv yo‘nalishini tanlash imkoniyati yaratiladi.

4. Hamkorlik kompetensiyasi.

Guruhiy onlayn loyihalar, videokonferensiyalar va jamoaviy hujjatlar bilan ishlash orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalar rivojlanadi.

5. Monitoring va nazorat.

Elektron platformalar va raqamli portfoliolar orqali o‘quvchilarning bilim darajasi, faoliyati va rivojlanish dinamikasi muntazam nazorat qilinadi.

6. Ijodkorlik va innovatsion fikrlashni rivojlantirish.

Raqamli vositalardan foydalanish orqali talabalar mustaqil loyiha ishlab chiqish, kontent yaratish va ijodiy g‘oyalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

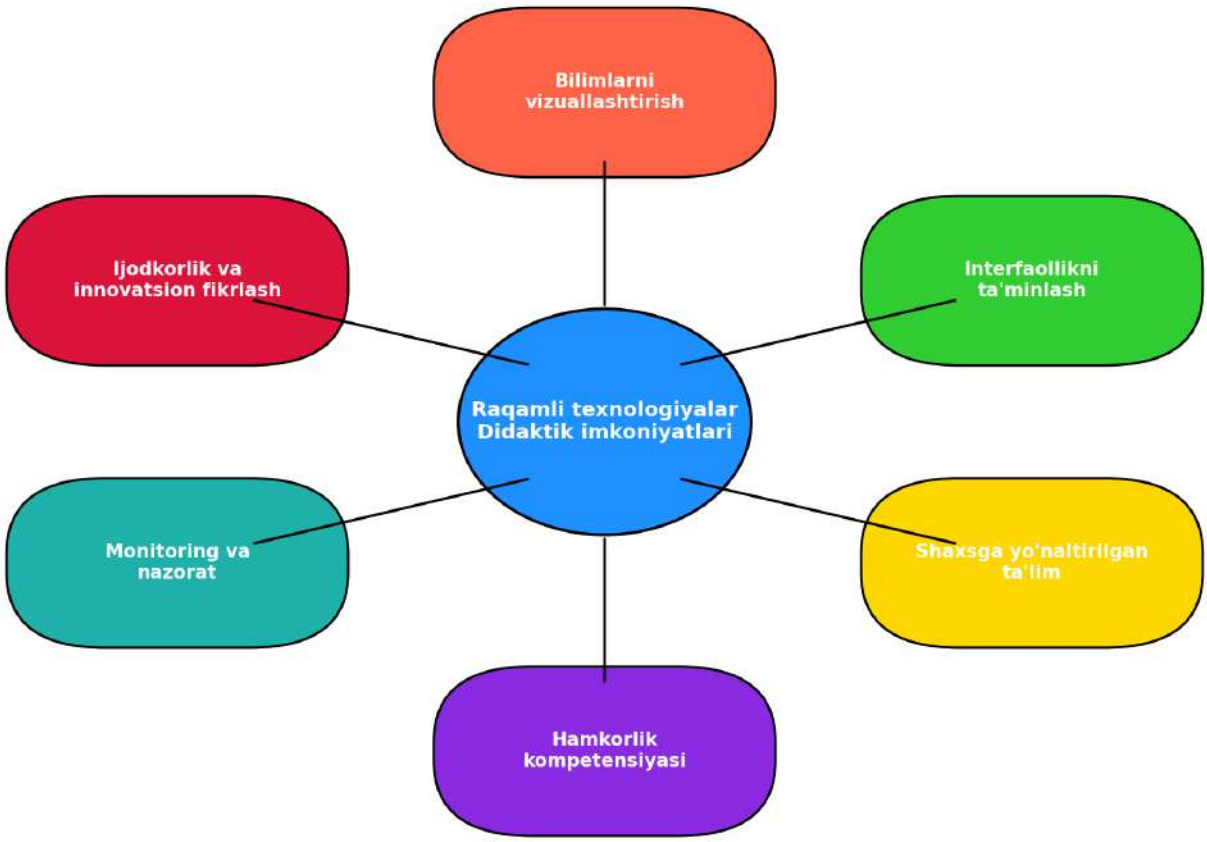

Yuqoridagi sxemada raqamli texnologiyalarning bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari tasvirlangan.

• Markaziy blok – “Raqamli texnologiyalar didaktik imkoniyatlari” tushunchasi, ya’ni texnologiyalarning o‘qitish jarayonidagi o‘rni va vazifalarini anglatadi.

• Oltita tashqi blok – ushbu imkoniyatlarning asosiy yo‘nalishlari:

1. Bilimlarni vizuallashtirish – mavzuni tushunarli qilish uchun multimedia, grafik va virtual laboratoriyalardan foydalanish.
2. Interfaollikni ta’minlash – talabalarni faol o‘quv jarayoniga jalb etuvchi test, simulyatsiya va interaktiv mashqlar.
3. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim – LMS va adaptiv dasturlar orqali talabaning individual ta’lim yo‘lini shakllantirish.
4. Hamkorlik kompetensiyasi – onlayn loyihalar, jamoaviy topshiriqlar va videokonferensiyalar orqali kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish.
5. Monitoring va nazorat – elektron jurnallar, raqamli testlar va portfoliolar orqali natijalarni kuzatib borish.
6. Ijodkorlik va innovatsion fikrlash – talabalarni yangi g‘oya va loyihalarni ishlab chiqishga rag‘batlantirish.

Ushbu sxema shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonida nafaqat vosita, balki bo‘lajak o‘qituvchilar uchun maxsus kompetensiyalarni shakllantiruvchi didaktik mexanizm sifatida ham faol ishlaydi.

Muhokama. Raqamli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ularni bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorlov jarayoniga tatbiq etish nafaqat o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki yangi pedagogik yondashuvlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan, muhokama uch asosiy yo‘nalishga e’tibor qaratishni talab etadi.

1. Pedagogik samaradorlik.

Raqamli vositalar bilimlarni tushunarli va qiziqarli ko‘rinishda taqdim etish imkonini beradi. Virtual laboratoriyalar, interaktiv simulyatsiyalar va multimedia resurslari o‘quvchilarda mavzuga qiziqishni oshiradi, o‘qituvchilar uchun esa o‘quv jarayonini boshqarishni yengillashtiradi. Biroq, texnologiyalarni faqat “ko‘rgazmali vosita” sifatida emas, balki shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantiruvchi vosita sifatida ko‘rish zarur.

2. Metodik muammolar va cheklovlar.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, barcha pedagoglar ham raqamli vositalardan samarali foydalanishga tayyor emas. Ayrim hollarda texnik baza yetarli bo‘lmaydi yoki o‘qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi past bo‘ladi. Natijada texnologiyalar o‘quv jarayoniga to‘liq integratsiyalanmaydi, ular faqat yordamchi vazifa bajaradi. Shuning uchun ham metodik qo‘llanmalar, treninglar va malaka oshirish dasturlarini tizimli yo‘lga qo‘yish zarur.

3. Innovatsion istiqbollar.

Kelajakda raqamli texnologiyalar yordamida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida sun’iy intellekt asosidagi ta’lim dasturlari, adaptiv o‘quv platformalari, gamifikatsiya elementlari va kengaytirilgan haqiqat (AR/VR) vositalaridan foydalanish tobora dolzarbroq bo‘ladi. Bu esa o‘quv jarayonini individuallashtirish, kompetensiyalarni aniqlash va rivojlantirishning yangi mexanizmlarini yaratadi.

Xulosa sifatida, muhokama jarayonidan kelib chiqadiki, raqamli texnologiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirishda keng imkoniyatlarga ega. Ammo bu imkoniyatlarni samarali amalga oshirish uchun pedagogik, metodik va texnik shart-sharoitlarni yaratish, shuningdek, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini muntazam rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Raqamli texnologiyalar bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali didaktik vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular nafaqat bilimlarni yetkazish, balki mustaqil fikrlash, hamkorlik qilish, ijodkorlik va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish imkonini beradi.
2. Didaktik imkoniyatlar sifatida bilimlarni vizuallashtirish, interfaollikni ta’minlash, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, hamkorlik kompetensiyasi, monitoring va nazorat hamda ijodkorlikni rag‘batlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.
3. Amaliyotda yuzaga keladigan muammolar – texnik baza yetishmasligi, pedagoglarning raqamli savodxonlik darajasi pastligi va metodik qo‘llanmalarning kamligi – jarayon samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, pedagoglarning malakasini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va raqamli ta’lim resurslarini kengaytirish dolzarbdir.

4. Innovatsion istiqbollar – sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari, AR/VR texnologiyalari, gamifikatsiya va onlayn hamkorlik platformalari – bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlarini tizimli va maqsadli qo‘llash bo‘lajak o‘qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini shakllantirishni jadallashtiradi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadi – raqobatbardosh, innovatsion va kasbiy jihatdan tayyor pedagoglarni tayyorlash vazifasini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Dewey J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 434 p.
2. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Bloomsbury, 1970. – 183 p.
3. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants. – On the Horizon, Vol. 9, No. 5, 2001. – P. 1–6.
4. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu). – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 100 p.
5. Ribble M. Digital Citizenship in Schools. – Washington, DC: ISTE, 2012. – 178 p.
6. Livingstone, S. Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities. – Cambridge: Polity Press, 2019. – 256 p.
7. OECD. Teaching in Focus: The Future of the Teaching Profession. – Paris: OECD Publishing, 2020.
8. Mavlonova R. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001. – 320 b.
9. Mavlonova R., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika nazariyasi tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 280 b.
10. Vohidova N. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2015. – 210 b.
11. Xamroyev Sh. Pedagogik innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar. – Samarqand: SamDU, 2020. – 198 b.
12. Djurayev R., Turg‘unov S. Pedagogika. – Toshkent: Voris-Nashriyot, 2006. – 340 b.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent: Prezident.uz, 2023.
14. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Ta’lim to‘g‘risida” (yangi tahrir). – Toshkent: 23-sentabr 2020.

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR TIBBIYOT KADRLARINI TAYYORLASHDA SIMULYATSION O‘QITISH VA RAQAMLI TA’LIM PLATFORMALARI

Yuldasheva Zarofat Igamberdievna,
Angren Universiteti Tibbiyot fanlari nomzodi,
Raxmatullaeva Maxfuza Igamberdievna,
Angren Universiteti Katta o‘qituvchi

Ushbu maqolada innovatsion pedagogik texnologiyalar, xususan, tibbiyot kadrlarini tayyorlashda simulyatsion o‘qitish va raqamli ta’lim platformalaridan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Tibbiy ta’lim tizimida an’anaviy uslublar bilan bir qatorda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘quv jarayonining samaradorligi, talabalar bilimini chuqurlashtirish va ularning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli platformalar yordamida o‘qitishning interaktivligi, moslashuvchanligi va axborot manbalarining kengligi, shuningdek, simulyatsion o‘quv muhitining real amaliyotga yaqinlashishi orqali kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda pedagogik tajribalar, xalqaro amaliyotlar va mahalliy ta’lim tizimidagi innovatsion yondashuvlar asosida tibbiyot ta’limini yanada takomillashtirish bo‘yicha xulosalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *innovatsion pedagogik texnologiyalar, simulyatsion o‘qitish, raqamli ta’lim platformalari, tibbiy ta’lim, interaktiv metodlar, amaliy ko‘nikma, pedagogik yondashuvlar.*

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES SIMULATION TRAINING AND DIGITAL EDUCATION PLATFORMS IN THE TRAINING OF MEDICAL STAFF

This article highlights the importance of innovative pedagogical technologies, in particular, the use of simulation-based teaching and digital learning platforms in the training of medical personnel. It analyzes the opportunities for improving the effectiveness of the educational process, deepening students’ knowledge, and developing their practical skills by combining traditional methods with modern technologies in medical education. The article also discusses the interactivity, flexibility, and wide range of information resources provided by digital platforms, as well as the potential of simulation-based environments to bring training closer to real practice, thereby enhancing professional preparedness. Based on pedagogical practices, international experience, and innovative approaches in the local education system, the study presents conclusions for further improvement of medical education.

Keywords*: innovative pedagogical technologies, simulation-based teaching, digital learning platforms, medical education, interactive methods, practical skills, pedagogical approaches.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ СИМУЛЯЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПЛАТФОРМЫ В ПОДГОТОВКЕ МЕДИЦИНСКИХ КАДРОВ

В данной статье освещается значение инновационных педагогических технологий, в частности, использование симуляционного обучения и цифровых образовательных платформ в подготовке медицинских кадров. Анализируются возможности повышения эффективности учебного процесса, углубления знаний студентов и формирования их практических навыков путем сочетания традиционных методов с современными технологиями в медицинском образовании. Также рассматриваются такие преимущества цифровых платформ, как интерактивность, гибкость и широкий доступ к информационным ресурсам, а симуляционная учебная среда позволяет приблизить обучение к реальной практике, повышая уровень профессиональной подготовки. На основе педагогического опыта, международной практики и инновационных подходов в местной системе образования сделаны выводы о дальнейшем совершенствовании медицинского образования.

Ключевые слова: *инновационные педагогические технологии, симуляционное обучение, цифровые образовательные платформы, медицинское образование, интерактивные методы, практические навыки, педагогические подходы.*

Kirish. Hozirgi davrda ta’lim tizimining modernizatsiyasi va raqamli transformatsiyasi jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, tibbiyot ta’limida an’anaviy nazariy darslar va klinik amaliyotlarni zamonaviy o‘quv texnologiyalari bilan

uyg‘unlashtirish orqali yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatlari kengaymoqda. Tibbiyot sohasi inson hayoti va sog‘lig‘iga bevosita taalluqli bo‘lgani sababli, ta’lim jarayonida xatolarga yo‘l qo‘yilmasligi va amaliy mashg‘ulotlarning real sharoitga maksimal darajada yaqin bo‘lishi talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, simulyatsion o‘qitish va raqamli ta’lim platformalari ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Simulyatsion o‘qitish tibbiyot talabalariga klinik vaziyatlarni real hayotiy jarayonlarga yaqinlashtirilgan sharoitda o‘rganish, amaliy ko‘nikmalarini xavfsiz muhitda mustahkamlash imkonini beradi. Bu uslub xatolardan xoli bo‘lish, murakkab jarrohlik amaliyotlari yoki diagnostika jarayonlarini modellashtirish orqali talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Bunday yondashuv nafaqat bilimni chuqurlashtiradi, balki talabalar o‘rtasida mustaqil qaror qabul qilish, tezkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli ta’lim platformalari esa o‘quv jarayonini yanada moslashuvchan qiladi, talabalar uchun elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar, videodarslar va test tizimlaridan foydalanish imkonini yaratadi. Ular masofadan turib o‘qitishni qulay tashkil etish, vaqt va joy chegaralarini bartaraf etish, shuningdek, bilimlarni shaxsiylashtirish imkoniyatlarini beradi. Talabalar o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirishi, o‘qituvchilar esa natijalarni onlayn monitoring qilish orqali ta’lim sifatini nazorat ostiga olishlari mumkin.

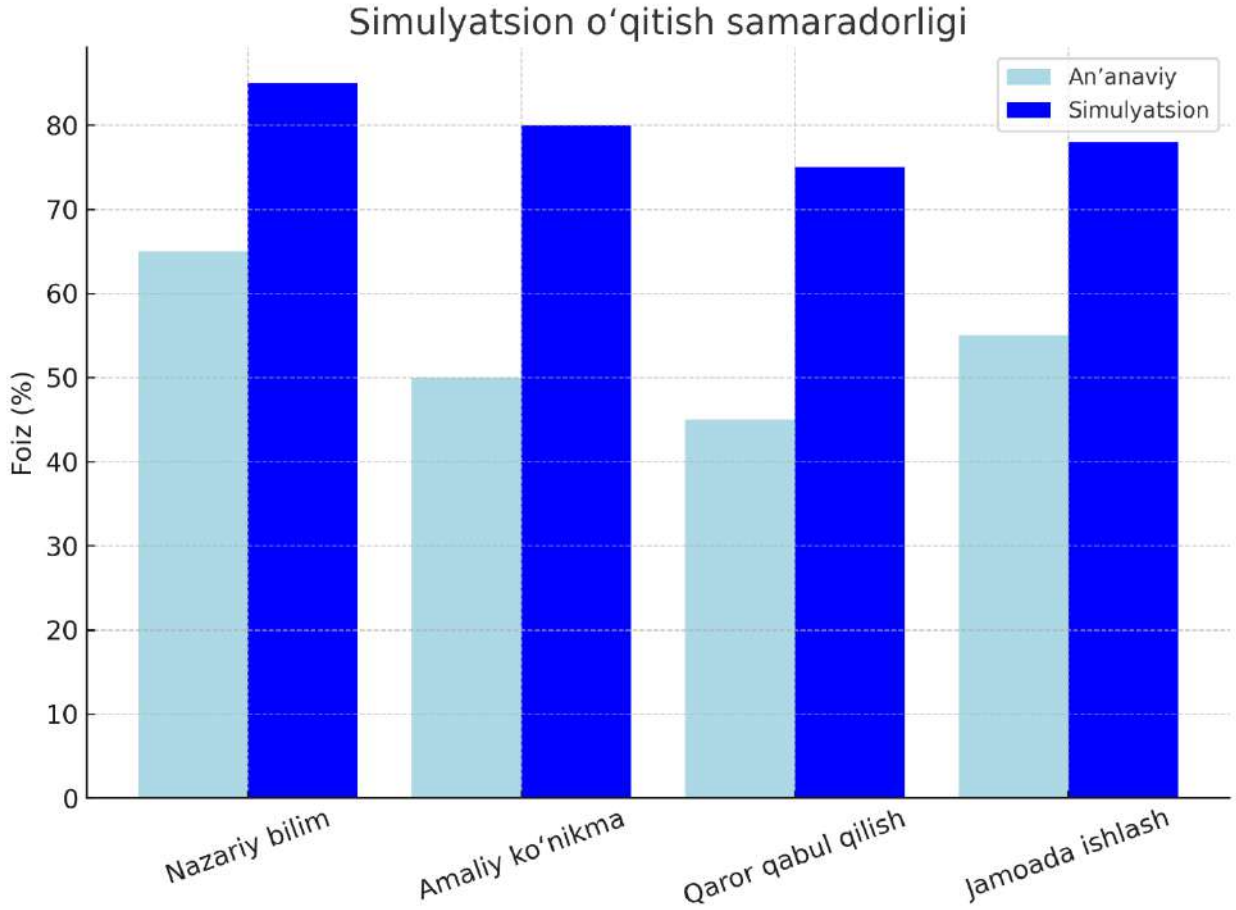

Rasm 1. Simulyatsion o‘qitish asosida talabalarning nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va jamoada ishlash samaradorligi taqqoslanishi

Umuman olganda, simulyatsion o‘qitish va raqamli platformalarning uyg‘un qo‘llanilishi tibbiyot kadrlarini tayyorlashda yuqori samaradorlikka erishish, innovatsion ta’lim modelini shakllantirish va ta’lim jarayonini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda tibbiyot ta’limida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash samaradorligini o‘rganish uchun bir nechta metodlardan foydalanildi. Birinchi navbatda, ta’lim jarayonida simulyatsion o‘qitishning imkoniyatlari tahlil qilindi. Bunda talabalar uchun yaratilgan virtual klinik muhitlar, simulyatsion trenajyorlar va interaktiv o‘quv dasturlarining qo‘llanilishi o‘rganildi. Ushbu yondashuv orqali talabalar murakkab klinik vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish, diagnostika qo‘yish va amaliy harakatlarni xavfsiz sharoitda mashq qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Ikkinchi bosqichda raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish jarayoni tahlil qilindi. Bunda elektron ta’lim muhitlari, masofaviy o‘qitish dasturlari, multimediya resurslari, elektron darsliklar va interaktiv test tizimlari asosida o‘quv jarayonining tashkil etilishi o‘rganildi. Ushbu platformalar orqali o‘qituvchilar o‘quv materiallarini onlayn taqdim etdi, talabalar esa ulardan mustaqil foydalanish, bilimlarini nazorat qilish va qayta ishlash imkoniga ega bo‘ldilar.

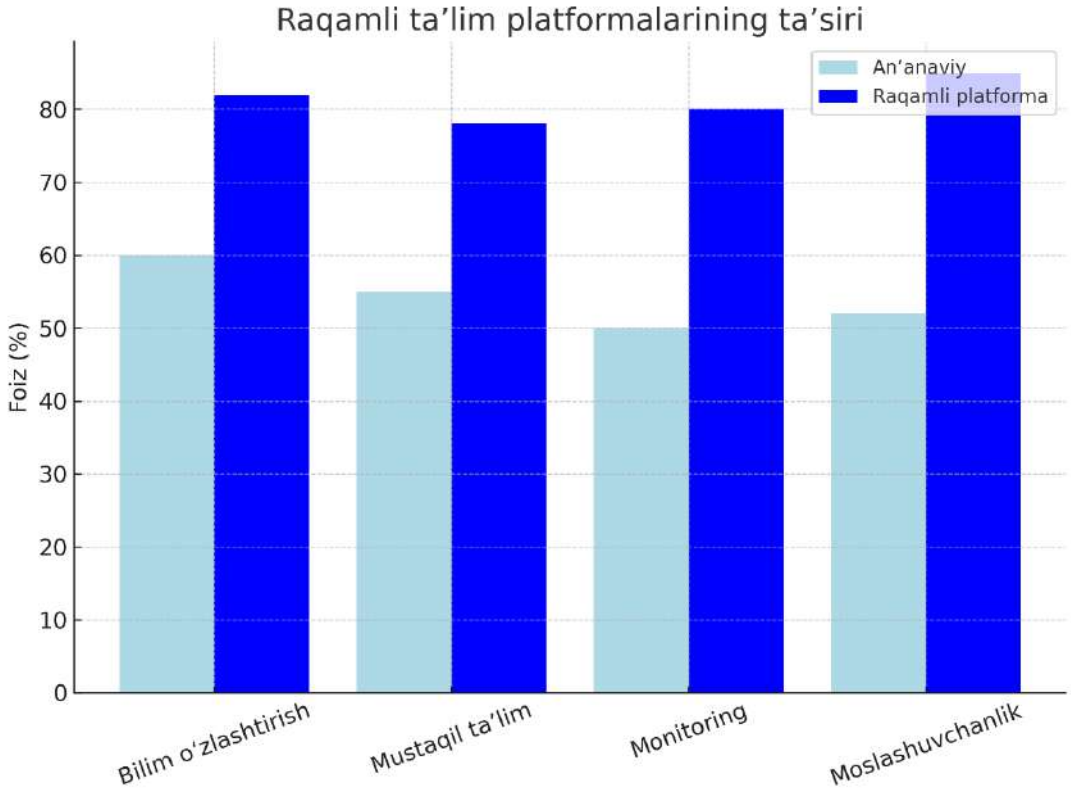

Rasm 2. Raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish va an’anaviy usullar natijalarining taqqoslanishi

Metodologiyaning muhim qismi sifatida qiyosiy tahlil usuli qo‘llanildi. An’anaviy o‘qitish jarayonida ishtirok etgan talabalar guruhi bilan simulyatsion va raqamli ta’lim metodlaridan foydalangan talabalar guruhi o‘rtasida bilim va ko‘nikmalarni egallash darajasi taqqoslandi. Natijalar o‘quvchilarning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, muloqot va jamoada ishlash qobiliyatlari, shuningdek, stressli vaziyatlarda qaror qabul qilish tezkorligi kabi mezonlar asosida baholandi.

Shuningdek, so‘rovnoma va intervyular yordamida talabalar va o‘qituvchilarning fikrlari ham o‘rganildi. Talabalar simulyatsion o‘qitishning amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi ahamiyatini yuqori baholadilar, raqamli platformalardan foydalanish esa ta’lim jarayonini qulaylashtirishi va shaxsiylashtirish imkonini berishini ta’kidladilar. O‘qituvchilar esa ushbu metodlarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi rolini qayd etdilar.

Natijada, metodlar kompleks qo‘llanilganda, ya’ni simulyatsion o‘qitish va raqamli platformalar integratsiyasi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni, tibbiyot kadrlarining kasbiy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi.

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, simulyatsion o‘qitish va raqamli ta’lim platformalarini qo‘llash tibbiyot ta’limi jarayonida sezilarli ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirgani kuzatildi. Eng avvalo, talabalar nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Simulyatsion mashqlar orqali ular klinik vaziyatlarni modellashtirib, xatolardan saboq olish va real hayotiy jarayonlarga tayyorlanish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu jarayon tibbiy xatolar ehtimolini kamaytirib, xavfsiz va samarali o‘quv muhitini yaratdi.

Raqamli ta’lim platformalarining qo‘llanilishi esa o‘quv jarayonini yanada interaktiv va moslashuvchan qildi. Talabalar o‘z mustaqil ta’lim faoliyatlarini onlayn resurslar, elektron darsliklar, videodarslar va virtual laboratoriyalar yordamida olib bordilar. Bu esa ularga darsdan tashqari vaqtda ham bilim olish, qayta o‘rganish va o‘zlashtirish darajasini mustaqil nazorat qilish imkonini berdi. O‘qituvchilar uchun esa raqamli platformalar bilim monitoringini yo‘lga qo‘yish, talabalar faoliyatini tezkor kuzatish va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini taqdim etdi.

Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy o‘qitish shaklida ta’lim olgan talabalar bilan innovatsion texnologiyalar asosida o‘qigan talabalar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud bo‘ldi. Simulyatsion o‘quv jarayonida qatnashgan talabalar klinik ko‘nikmalarni egallashda yuqori natijalarga erishdilar, ularda mustaqil qaror qabul qilish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari yanada faol rivojlandi. Raqamli platformalardan foydalangan talabalar esa o‘quv materiallarini chuqurroq o‘zlashtirish va nazariy bilimlarni amaliy misollar bilan boyitish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

So‘rovnoma natijalari ham ushbu yondashuvlarning samaradorligini tasdiqladi. Talabalarning aksariyati simulyatsion mashg‘ulotlarni kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishda eng muhim vosita sifatida baholadilar, raqamli ta’lim esa ularning o‘zlashtirish darajasini oshirish va mustaqil ta’lim faoliyatini yo‘lga qo‘yishda muhim omil bo‘lib xizmat qildi. Natijada, innovatsion pedagogik texnologiyalarni uyg‘unlashtirish tibbiyot kadrlarini tayyorlash sifatini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi.

Muhokama. Tibbiyot ta’limida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash natijalari shuni ko‘rsatadiki, simulyatsion o‘qitish va raqamli ta’lim platformalari nafaqat ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga, balki talabalarni kasbiy faoliyatga yanada mukammal tayyorlashga xizmat qilmoqda. An’anaviy usullar ko‘proq nazariy bilimlarni yetkazishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, simulyatsion va raqamli yondashuvlar nazariya va amaliyotni birlashtirish orqali ta’limning sifatini oshiradi. Shuningdek, bu texnologiyalar yordamida talabalar real klinik vaziyatlarda uchraydigan muammolarni xavfsiz sharoitda sinab ko‘rish va ularni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, simulyatsion o‘qitish talabalar uchun stressli sharoitda ham tezkor qaror qabul qilish va jamoa bilan hamkorlikda ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu ayniqsa tibbiyot mutaxassislari uchun zarur bo‘lgan professional kompetensiyalar qatoriga kiradi. Raqamli platformalar esa ta’limning moslashuvchanligini ta’minlaydi, ya’ni talabalar vaqt va makondan qat’i nazar bilim olishlari, darslarni qayta ko‘rishlari va o‘zlashtirish jarayonini shaxsiy ehtiyojlariga moslashtirishlari mumkin. Bu esa individual ta’limni rivojlantirish va o‘quvchi markazli yondashuvni kuchaytiradi.

Shuningdek, muhokama davomida o‘qituvchilarning o‘rni ham alohida ta’kidlandi. Ular innovatsion texnologiyalardan foydalanishda metodik tayyorgarlikka ega bo‘lishlari, simulyatsion dasturlar va raqamli platformalarni samarali qo‘llash bo‘yicha malakasini oshirishlari talab etiladi. Chunki texnologiyalar qanchalik rivojlangan bo‘lmasin, ularni samarali ta’lim jarayoniga integratsiya qilish pedagogning ijodkorligi va yondashuviga bog‘liqdir.

Bundan tashqari, tibbiyot ta’limida xalqaro tajribani o‘rganish va uni mahalliy sharoitga moslashtirish muhim omil sifatida qaraladi. Xalqaro miqyosda simulyatsion markazlar, virtual klinikalar va elektron ta’lim tizimlari keng qo‘llanilmoqda. Ushbu tajribalarni mahalliy ta’lim muassasalarida joriy etish tibbiyot ta’limini jahon standartlariga yaqinlashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va sog‘liqni saqlash tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, muhokama qilingan natijalar innovatsion pedagogik texnologiyalarni uyg‘unlashtirish tibbiyot kadrlarini tayyorlash sifatini oshirishda, ta’limni shaxsiylashtirishda va xalqaro standartlarga moslashtirishda beqiyos ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, tibbiyot ta’limida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish zamonaviy ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Simulyatsion o‘qitish orqali talabalar xavfsiz muhitda klinik vaziyatlarni modellashtirib, kasbiy faoliyatga yaqin bo‘lgan sharoitlarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu yondashuv ularda tezkor qaror qabul qilish, mas’uliyatni his qilish, jamoaviy hamkorlik va kasbiy etikani shakllantirishda katta rol o‘ynadi.

Raqamli ta’lim platformalari esa o‘quv jarayonini yanada moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan tarzda tashkil qilish imkonini berdi. Elektron resurslar, virtual laboratoriyalar, videodarslar va test tizimlari orqali talabalar bilimlarini mustaqil ravishda chuqurlashtirish, qayta ko‘rish va o‘zlashtirish jarayonini monitoring qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Bu esa ta’lim samaradorligini oshirish va talabalarni mustaqil bilim olishga rag‘batlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qildi.

Shuningdek, an’anaviy o‘qitish shakllari bilan innovatsion yondashuvlarning uyg‘unlashuvi tibbiyot kadrlarini tayyorlash sifatini sezilarli darajada yaxshiladi. Talabalar nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash, zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘qish jarayonini interaktivlashtirish va o‘z kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

Tibbiyot ta’limini rivojlantirishda xalqaro tajribalarni o‘rganish, simulyatsion markazlar va raqamli ta’lim platformalarini mahalliy sharoitga moslashtirish, shuningdek, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish zaruriy omillar sifatida belgilandi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali

integratsiya qilish orqali tibbiyot ta’limining sifatini oshirish, xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash va jamiyatda sog‘liqni saqlash tizimini mustahkamlash imkoniyatlari yaratiladi.

Umuman olganda, simulyatsion o‘qitish va raqamli ta’lim platformalari tibbiyot ta’limida yangi bosqichni boshlab berdi. Ularning qo‘llanilishi nafaqat ta’lim jarayonini zamonaviylashtiradi, balki talabalarni yuqori malakali, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega va raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Alimov R., Jo‘rayev A. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning ta’lim tizimidagi o‘rni. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Omonov H. Raqamli ta’lim platformalari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Oliy ta’lim nashriyoti, 2021.
3. Jalilova N. Simulyatsion o‘qitish texnologiyalarining tibbiyot ta’limidagi ahamiyati. – Pedagogika jurnali, 2022, №3.
4. Karimova M. Tibbiyot kadrlarini tayyorlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish tajribasi. – Tibbiyot va ta’lim, 2021, №2.
5. Abdug‘afforov B. Ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlar: nazariy asoslar va amaliy misollar. – Pedagogika, 2019.
6. World Health Organization. Simulation in medical education: best practices and global experience. – Geneva, 2020.
7. Cook D. A., Hatala R. Simulation-based education: systematic review and meta-analysis. – Medical Education, 2019.
8. Harden R. M., Laidlaw J. Effective teaching in medical education. – London: Elsevier, 2020.
9. Motola I., Devine L. Simulation in healthcare education: a best evidence practical guide. – Medical Teacher, 2019.
10. Ruiz J. G., Mintzer M. J., Leipzig R. The impact of e-learning in medical education. – Academic Medicine, 2021.

TA’LIMDA RAQAMLI DIDAKTIKA VA UNING ASOSIY TAMOYILLARI

Kurbanova Aziza Tolibovna,
O‘zDSMI, “Axborot texnologiyalari” kafedrasi mudiri, PhD, dotsent
kurbanovaaziza87@gmail.com

Mazkur maqolada raqamli didaktikaning asosiy tamoyillari hamda raqamli ta’lim resurslarining turlari va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil va ijodiy fikrlashini rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy raqamli resurslardan foydalanishning afzalliklari va ularni tatbiq etishning metodik yondashuvlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *raqamli didaktika, ta’lim texnologiyalari, raqamli resurslar, interaktiv o‘qitish, masofaviy ta’lim, metodik tamoyillar.*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЦИФРОВОЙ ДИДАКТИКИ И ЦИФРОВЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ РЕСУРСЫ

В данной статье рассматриваются основные принципы цифровой дидактики, а также виды цифровых образовательных ресурсов и их роль в учебном процессе. Анализируются возможности повышения эффективности обучения с помощью цифровых технологий, развития самостоятельного и креативного мышления учащихся. Также освещаются преимущества использования современных цифровых ресурсов и методические подходы к их внедрению.

Ключевые слова: *цифровая дидактика, образовательные технологии, цифровые ресурсы, интерактивное обучение, дистанционное обучение, методические принципы.*

THE MAIN PRINCIPLES OF DIGITAL DIDACTICS AND DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES

This article explores the fundamental principles of digital didactics and examines various types of digital educational resources and their role in the learning process. It highlights how digital technologies can enhance learning efficiency and foster students' independent and creative thinking. The paper also outlines the advantages of using modern digital tools and provides methodological approaches to their implementation in education.

Keywords: *digital didactics, educational technologies, digital resources, interactive learning, distance education, methodological principles.*

Kirish. Raqamli didaktika – pedagogikaning bir qismi hisoblanib, raqamli ta’lim muhitida o‘quv jarayonini tashkil etish bo‘yicha fan sifatida qaraladi. Raqamli didaktika An’anaviy didaktikaning asosiy tushunchalari va tamoyillarini raqamli muhit sharoitlaridan kelib chiqqan holda o‘rganish, to‘ldirish va o‘zgartirish haqidagi fan sifatida ketma-ket foydalanadi. Dj. D’Andjelo tomonidan raqamli didaktika yoki raqamli ta’lim didaktikasi tushunchasini anglatuvchi “e-Didactics” tushunchasini kiritish taklif etilgan. Raqamli didaktika atamasiga M. Choshanov “raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan keng foydalangan holda samarali o‘rganish san’ati haqidagi fan” deb ta’rif bergan. V.I.Blinovaning fikricha raqamli didaktikaning asosiy vositalari quyidagilardirdan iborat:

-shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoni;

-raqamli ta’lim texnologiyalari;

-metaraqamli o‘quv komplekslari.

K. Aranovskiy raqamli texnologiyalarni ta'limga tatbiq etishda resurslarni samarali taqsimlash va innovatsion yondashuvlarning ahamiyatiga e’tibor qaratgan. Unga ko‘ra, professor-pedagoglarning tayyorligini oshirish va raqamli platformalarni integratsiya qilish talab etiladi [1].

Raqamli ta’lim didaktik tamoyillari ochiq hisoblanib, yangiligi tufayli raqamli ta’limning nazariy va amaliy imkoniyatlari rivojlangani uchun qo‘shimchalar kiritishni talab qiladi. Ta’limni raqamlashtirish natijasida individual ta’lim jarayonlari va talaba faoliyatini doimiy nazorat qilish asosida samarali mustaqil ta’lim olinadi. Raqamli ta’lim o‘quv mashg‘ulotlarining guruh va individual shakllaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi, kasbiy bilim va ko‘nikmalarning to‘liq o‘zlashtirilishini ta’minlaydi, shuningdek, inklyuziv ta’limning rivojlanishiga sifatli ta’sir ko‘rsatadi.

Raqamli didaktikaning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi: ustunlik tamoyili, shaxsiylashtirish tamoyili, maqsadlilik tamoyili, moslashuvchanlik tamoyili, muvaffaqiyatlilik tamoyili, hamkorlikda o‘rganish tamoyili, amaliyotga yo‘naltirganlik tamoyili, murakkablikni oshirish tamoyili, ta’lim muhitining to‘yinganligi tamoyili, multimedia tamoyili, baholash tamoyili(1-rasmga qarang).

Metodologiya. Ushbu tadqiqot raqamli didaktika tamoyillarining samaradorligini hamda raqamli ta’lim resurslari sifatini baholashga yo‘naltirilgan aralash yondashuvga asoslanadi. Birinchi bosqichda kontent-tahlil amalga oshirildi: raqamli didaktikaning ustunlik, shaxsiylashtirish, maqsadlilik, moslashuvchanlik, muvaffaqiyatlilik, hamkorlikda o‘rganish, amaliyotga yo‘naltirilganlik, murakkablikni oshirish, ta’lim muhitining to‘yinganligi, multimedia va baholash tamoyillari bo‘yicha me’yoriy-huquqiy hujjatlar va o‘quv-metodik materiallar tizimli ravishda tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda psixologik-pedagogik ekspertiza usuli qo‘llanildi: 10–15 nafar malakali ekspert ishtirokida raqamli ta’lim resurslarining ilmiylik, oshkoralik va kognitiv murakkablik darajasi, muammoli vaziyatlarni yaratish imkoniyati, ko‘rgazmalilik, faollik va ongliliknі rag‘batlantirish, tizimlilik, bilimlarni mustahkamlash hamda rivojlantiruvchi potensiali bo‘yicha indikatorlar asosida baholash o‘tkazildi; indikatorlar uchun Likert shkalasi va mezonli chek-listlar ishlab chiqildi, ichki ishonchlilik ko‘rsatkichi sifatida Cronbach alfa koeffitsienti hisoblandi. Uchinchi bosqichda kvazi-eksperimental dizayn qo‘llandi: ikkita parallel guruhda aralash ta’lim ssenariylari sinovdan o‘tkazildi, tajriba guruhida LearningApps, Kahoot!, Nearpod, CoSpacesEDU, Glogster, Trello kabi platformalar integratsiyalashgan holda tatbiq qilindi, nazorat guruhida esa an’anaviy raqamli materiallardan minimal foydalanish saqlab qolindi. O‘quv jarayoni davomida talabalarning mustaqil faoliyati, vaqt sarfi, topshiriqlarni bajarish sifati, oraliq va yakuniy baholash natijalari, ishtirok darajasi, tarmoqdagi hamkorlik izlari, refleksiv kundaliklar va platforma analitik ma’lumotlari yig‘ildi. Miqdoriy ma’lumotlar uchun parametrik va noparametrik testlar, effekt o‘lchamlari hamda kovariatsiya tahlili qo‘llandi; sifat ma’lumotlari uchun mavzuli kodlash va triangulyatsiya amalga oshirildi. Validlikni ta’minlash maqsadida ko‘p manbali dalillar yig‘ildi, natijalar ekspert fikrlari bilan solishtirildi; moslashuvchanlik va shaxsiylashtirish tamoyillarini o‘lchash uchun individual o‘quv traektoriyalari va adaptiv topshiriqlar loglari tahlil qilindi. Etik talablar doirasida ishtirokchilarning roziligi olindi, ma’lumotlar anonimlashtirildi, raqamli izlar xavfsiz saqlandi. Tadqiqot cheklovlari sifatida guruhlararo tashqi omillar, platformalar funksionalligidagi farqlar va o‘qituvchilar tayyorgarligi darajasi nazarda tutildi hamda natijalarni interpretatsiyada bu omillar inobatga olindi.

Asosiy qism. Ustunlik tamoyili – raqamli ta’lim muhitida talabaning mustaqil ta’lim faoliyatiga qaratilgan. O‘quv jarayonini tashkil etish, o‘quv jarayonida talabani qo‘llab-quvvatlash va yordam berish lozim.

Shaxsiylashtirish tamoyili – talabaning o‘quv maqsadini mustaqil ravishda belgilash, o‘quv jarayonining strategiyasini, o‘quv dasturining rivojlanish sur’ati va darajasini tanlash qobiliyatini nazarda tutadi. Ushbu yondashuv pegagogga shaxsiy rivojlanish ko‘rsatkichlari va talabalarning ta’lim natijalarini kuzatish imkonini beradi.

Maqsadlilik tamoyili – maqsadlilikning an’anaviy didaktik tamoyili bilan kesishadi: o‘quv jarayonida faqat ma’lum bir talabaning ta’lim jarayonida belgilangan maqsadlarga maksimal darajada erishishni ta’minlaydigan raqamli texnologiyalardan foydalanish talab etiladi. Ushbu tamoyil ta’lim maqsadlari aniq belgilanmagan holda samarasiz pedagogik texnologiya va vositalardan foydalanishni nazarda tutmaydi.

Moslashuvchanlik tamoyili – raqamli ta’lim jarayonining shartlariga qarab individual yondashuvni ishlab chiqish imkonini beradi. Raqamli ta’lim jarayoni o‘quv materialini taqdim etish tartibi, usuli va sur’ati kabi jihatlarni hisobga olgan holda har bir talaba uchun dasturni avtomatik ravishda sozlash imkonini beradi. Shuningdek, ushbu tamoyil pegagogni qo‘llab-quvvatlash darajasi va xususiyatini hisobga oladi.

Muvaffaqiyatlilik tamoyili – maqsadlarga erishishni, bilim, ko‘nikma va malakalarni to‘liq o‘zlashtirishni talab qiladi. Raqamli ta’lim jarayonida bu tamoyil “tushuntirish – mustahkamlash – nazorat” didaktik zanjirining yakuniy elementi hisoblanadi. Materialni mustahkamlash uchun qo‘shimcha o‘quv soatlari ajratiladi, pegagoglar va talabalarning yuzma-yuz uchrashuvi tez-tez tashkil etiladi. Pegagog mustahkamlashning guruh va individual shakllarining optimal nisbatini diqqat bilan kuzatib boradi. Raqamli vositalar bu jarayonni sezilarli darajada tezlashtiradi.

Hamkorlikda o‘rganish tamoyili – (interaktivlikning didaktik tamoyiliga o‘xshash) pegagog va talaba o‘rtasidagi faol ko‘p tomonlama – real va tarmoqli aloqa asosida o‘quv jarayonini qurishni talab qiladi. Ushbu tamoyil tarmoqni o‘rganishning guruh shakllaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Amaliyotga yo‘naltirilganlik tamoyili – ta’limni hayot bilan bog‘lashning An’anaviy didaktik tamoyili bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, aniq maqsad va aniq natijalarni belgilashni talab qiladi. Buning uchun tarbiyaviy maqsadlar, topshiriqlar va muammoli vaziyatlar, amaliy topshiriqlar, olingan bilimlarni amalda qo‘llash lozim.

Murakkablikni oshirish tamoyili – mavjudlik, tizimlilik va izchillik didaktik tamoyili bilan bog‘liq bo‘lib, murakkablikni oshirish printsipi izchil o‘tishni o‘z ichiga oladi: oddiydan murakkabga va murakkabdan oddiyga, umumiydan xususiyga va xususiydan umumiyga, individualdan guruhga. va guruhdan individual va boshqa ta’lim jarayonlari.

Ta’lim muhitining to‘yinganligi tamoyili – individual ta’lim strategiyasini yaratish uchun ortiqcha axborot resurslarini talab qiladi. Bunday ortiqchalik tarmoq ta’lim resursi - yagona axborot ta’lim muhiti yordamida amalga oshirilishi mumkin.

Multimedia tamoyili – vizualizatsiyaning batafsilroq didaktik tamoyili bo‘lib, o‘quv jarayonida idrok etishning vizual, eshitish va vosita (kinestetik) usullarini o‘z ichiga oladi. Buning uchun simulyatorlar, sensorlar, shuningdek, kengaytirilgan haqiqat vositalari kabi turli xil qurilmalar qo‘llaniladi.

Baholash tamoyili – butun o‘quv jarayoni davomida talabalarning muvaffaqiyatini doimiy ravishda baholashni taqozo etadi. Raqamli texnologiyalar tezkor qayta aloqani ta’minlaydi, talabaga topshiriq natijalari bo‘yicha kerakli ma’lumotlarni doimiy ravishda uzatadi. Buning yordamida pegagog talabaning kuchli va zaif tomonlari to‘g‘risida xulosalar chiqaradi, bu sizga rivojlanish ssenariylarini va o‘quv jarayonida bevosita o‘quv maqsadlarini to‘g‘rilash imkonini beradi. Shunday qilib, raqamli texnologiyalar ma’lum bir vazifaning bajarilishini yakuniy baholashning xolisligi va shaffofligini ta’minlaydi.

1-rasm. Raqamli didaktikaning asosiy tamoyillari

O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o‘tishi oliy ta’lim oldida jiddiy chaqiriqlar qo‘ymoqda, ayniqsa talabalar orasida o‘z-o‘zini o‘qitish va mustaqillikni rivojlantirish borasida. Elektron ta’lim resurslari o‘qitish samaradorligini oshirish va talabalarni raqamli mehnat bozorining talablariga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi[4].

O‘zbekistonning ta’lim tizimi raqamli transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda, bu axborot va kommunikatsiya texnologiyalari bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirish va AT infratuzilmasini modernizatsiya qilishni o‘z ichiga oladi [3].

Axborotni izlashda RTR kalit komponenti internet manbalar va elektron ma’lumot nashrlaridan olingan ma’lumotlarni qidirish, qayta ishlash va tahlil qilishga qaratiladi.

Ushbu tasniflar to‘liq emas va RTRning funksionalligini aniqlashtirish uchun yangi komponentlar bilan to‘ldirilishi mumkin.

Raqamli ta’lim resurslari quyidagi mezonlar asosida tavsiflanadi: axborot texnologiyalarining turi, uslubiy maqsadi, mazmuni va boshqalar. Bunday tasniflar samarali emas, chunki zamonaviy raqamli ta’lim resurslari bir qator ta’lim vazifalarini birlashtirib, hal qilishga qodir, ya’ni raqamli ta’lim resursi ko‘p funksiyali va uni ma’lum bir turga kiritish deyarli mumkin emas. Shu munosabat bilan ta’lim faoliyatining yangi turi amalga oshirishda RTRning asosiy tarkibiy qismiga e’tibor qaratiladi [4].

RTRni ishlab chiqishda nafaqat resursning axborot komponenti, balki didaktik talablarga muvofiq tuzilishi kerak bo‘lgan kontentning o‘zi ham muhimdir.

Ilmiylik. Bu talab eng yangi ilmiy yutuqlarini hisobga olgan holda materialni yetarlicha chuqur va to‘g‘ri taqdim etish zarurligini bildiradi.

Ochiqlik. Ta’lim oluvchining yoshi va individual xususiyatlariga muvofiq materialni taqdim etishning kognitiv murakkablik darajasini aniqlash zarurligini anglatadi.

Muammolar yechimi. Bu talab o‘quv va kognitiv faoliyatning tabiati bilan bog‘liq. Hal qilinishi kerak bo‘lgan muammoli vaziyatga duch kelganda, ta’lim oluvchilarning idrok etish faolligini oshiradi.

Ko‘rgazmalilik. O‘rganilayotgan ob’ektlar va jarayonlarni hissiy idrok etish qonuniyatlarini hisobga olish zarurligini anglatadi.

Faollik va onglilik. O‘quv jarayoni faolligini oshirish uchun RTR turli xil o‘quv vaziyatlarini yaratishi, turli xil savollarni shakllantirishi, talabaga u yoki bu ta’lim traektoriyasini tanlash imkoniyatini, hodisalarning borishini nazorat qilish qobiliyatini ta’minlashi kerak.

Tizimlilik. Talabalar tomonidan o‘rganilayotgan fan sohasidagi ma’lum bir bilim tizimini izchil o‘zlashtirish zaruratidir.

Bilimlarni o‘zlashtirishning mustahkamlash. RTR yordamida muayyan harakatlarning takrorlanishini tashkil qilish, individual o‘quv topshiriqlarining o‘zgaruvchanligini oshirish mumkin bo‘ladi.

Rivojlantiruchi. RTR faqatgina ta’lim funksiyasi bilan cheklanib qolmasligi kerak, ular talabalarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishi, o‘quv faoliyati uchun motivatsiyani ta’minlashi va bir qator tarbiyaviy funksiyalarni bajarishi kerak.

Raqamlashtirish jarayonida ta’lim samaradorligi va sifati oshirish yangi o‘quv mahsulotlari innovatsion sifatlari bilan chambar-chas bog‘liq, shuning uchun RTR sifatlarini tahlil qilishga alohida e’tibor qaratish lozim.

So‘nggi paytlarda raqamli ta’lim resursidan foydalanish samaradorligini baholash uchun psixologik-pedagogik ekspertiza usuli qo‘llanilmoqda. Bunday ekspertiza aniqlovchi yoki shakllantiruvchi tajribalar jarayonida olingan ma’lumotlar asosida qurilgan psixologik diagnostikadan farqli o‘laroq, ekspert baholashlari asosida quriladi. Binobarin, ekspertiza sifati ko‘p jihatdan ekspertiza o‘tkazish mezonlari va metodologiyasini ishlab chiqishga, shuningdek, ekspertlarning malaka darajasiga bog‘liq[5].

Raqamli ta’lim resursi – raqamli shaklda taqdim etiladigan ta’lim resursi bo‘lib, mavzu tuzilmasi, mazmuni va metama’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, RTRni tuzilishi, mazmuni, usullari va ishlab chiqish va qo‘llash vositalari ularning maqsadi va raqamli ta’lim muhitida foydalanish xususiyatlari bilan belgilanadi.

Raqamli ta’lim resurslarining didaktik vazifalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Ta’lim faoliyatining yangi turlarini amalga oshirish va an’anaviy ta’lim turlarining yuqori sifat darajasida ishlashini qo‘llab-quvvatlash;
- Ta’lim jarayoni ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlari xarakterini o‘zgartirish imkoniyatini ta’minlash;
- Ta’lim jarayonini individuallashtirish;
- Ta’lim mazmunini kengaytirish

Ta’lim resursini amaliyotiga joriy etishdan oldin tanlash bosqichida ekspert usullaridan foydalanish tavsiya etiladi.

“Ta’lim platformasi”, “Ta’lim portal”, “Onlayn ta’lim platformasi” – bu pegagoglar, ota-onalar, talabalar uchun o‘quv resurslari to‘plamini, ya’ni ta’lim sifatini qo‘llab-quvvatlash va boshqarish uchun ma’lumot, vositalar va manbalarni taqdim etadigan interaktiv onlayn xizmatlar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Bu Internet orqali ta’lim olishni ta’minlaydigan keng qamrovli, sodda va intuitiv tizimdir.

Ta’lim platformalarining standart vositalari quyidagilarni qo‘llab-quvvatlaydigan dasturiy ta’minotni o‘z ichiga oladi:

- ta’lim mazmunini yaratish;
- kontentni yetkazib berish, ishlatish va takomillashtirish;

– kerakli ma’lumotlarni qidirish;
– kontent va ta’limni boshqarish;
– masofaviy va aralash ta’limni tashkil qilish uchun jamoalarni yaratish;
– ta’lim jarayonining borishi to‘g‘risida hisobot va tahlil qilish.

Platformada joylashtirilgan ta’lim mazmuni darsda yoki mustaqil faoliyatda foydalanish uchun tayyor kurslar yoki kurs bo‘limlarini o‘z ichiga oladi. Masalan: matematika kursida matn, infografika, testlar, topshiriqlar, krossvordlar, videolar, rasmlar va grafikalar to‘plamlari, davomat va ishlash jurnallari mavjud.

Ta’lim jarayoni ishtirokchilari o‘rtasidagi aloqa elektron pochta, xabar almashish, munozarali forumlarni tashkil etish, e’lonlar taxtalarini shakllantirish va blog yuritish orqali amalga oshiriladi.

Ta’lim jarayonini boshqarish, masalan, baholash testlari orqali talabalarning rivojlanishini qayd etadigan va kuzatadigan tizimlar tomonidan ta’minlanadi. Bundan tashqari, pegagog talaba, uning davomati, jadvali, elektron portfolio haqida ma’lumot to‘playdi.

Bunday platformalardan har qanday ta’lim muassasalarida foydalanish mumkin. Bu har doim pegagog, talaba, ota-onalarning AKT kompetensiyalarini shakllantirish uchun yangi imkoniyatdir.

Hozirgi kunda turli xil ta’lim platformalari, portallar va saytlari mavjud.

VAcademia – bu virtual muhitni qurish uchun ta’lim platformasi. Bu dunyoda o‘quv auditoriyasi oddiy haqiqiy auditoriyaga o‘xshaydi, talabalar va pegagoglar darsda 3D avatar belgilar sifatida qatnashadilar va virtual dars An’anaviy hayotga o‘xshaydi. VAcademia ta’lim virtual dunyosida siz turli xil darslarni o‘tkazishingiz mumkin: ma’ruzalar, seminarlar, amaliyotlar, rolli o‘yinlar, simulyatsiyalar.

Learningsapps – interfaol modullar orqali o‘rganish va o‘qitish jarayonini qo‘llab-quvvatlash uchun Web 2.0 ilovasi. Mavjud modullar to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘quv mazmuniga kiritilishi mumkin va ularni onlayn tarzda o‘zgartirish yoki yaratish mumkin. Pegagog kerakli bloklarni tanlashi va ularni hammaga ochiq qilishi mumkin.

Kahoot! – o‘yinlar va savollarga asoslangan ta’lim platformasi. Ushbu vosita yordamida talabalar sinf darslarini to‘ldiradigan anketalar, viktorinalar, munozaralar yoki so‘rovnomalar tuzishlari mumkin. Ilova sizga prezentatsiyalar, testlar yaratish, darsda hamkorlik va qo‘shma tadbirlarni tashkil qilish imkonini beradi. Kahoot! o‘yinlarga asoslangan ta’limni targ‘ib qiladi, bu talabalarning faolligini oshiradi va dinamik, ijtimoiy va qiziqarli ta’lim muhitini yaratadi.

Teachy- onlayn platforma pegagoglarga dars rejalari, taqdimotlar, interaktiv materiallar va turli tadbirlarni bir joyda to‘plashga yordam beradi. Ilovada ko‘plab manbalar mavjud. Pegagoglar va talabalar uchun kerakli ma’lumotlarni topish juda oson va qulaydir.

Nearpod - auditoriyada virtual dunyoni yaratish uchun platforma. Nearpod virtual texnologiyaga asoslangan materiallarni o‘z ichiga oladi. Yozib olingan virtual ekskursiyalar sizga dunyoning istalgan joyini o‘rganishga imkon beradi.

CoSpacesEDU platformasi tinglovchilar va pegagoglarga o‘zlarining "virtual makonlarini" yaratish yoki boshqa foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan "virtual makonlarda" harakat qilish imkoniyatini beradi. Talabalar virtual yoki kengaytirilgan haqiqatda ishlaydi. CoSpacesEDU barcha yoshdagilar, mavzular va turli xil qurilmalar uchun mo‘ljallangan. Galereya tizimni o‘zlashtirish va ishga tushirishni osonlashtiradigan misollarni o‘z ichiga oladi.

Glogster – taqdimotlar yaratish va interaktiv o‘rganish uchun bulutga asoslangan platformadir. Talabalar va pegagoglarga glogs deb nomlangan veb- sahifada interaktiv plakat yaratish uchun matn, rasm, video va audiolarni birlashtirishga imkon beruvchi platforma.

Trello – loyihalarni boshqarish va kichik guruhlarning hamkorligini tashkil qilish uchun bulutga asoslangan dastur. Har bir a’zo yoki guruhning ishini rejalashtirish uchun qulay foydalanuvchi interfeysiga ega dastur, loyihalarni boshqarish vositasidir.

Pegagoglar va talabalar tizimda bajarilgan va joylashtirilgan ishlar to‘g‘risida sharhlar va fikr-mulohazalar yozish imkoniyatiga ega. Pegagog o‘quv jarayonini doimiy ravishda kuzatib borish uchun vositalar bilan ta’minlangan. Tizim unga har bir talaba va guruh natijalari to‘g‘risida barcha ma’lumotlarni yuboradi.

Xulosa. Raqamli didaktika an’anaviy didaktik tamoyillarni raqamli muhit sharoitlariga moslab boyitadi va ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan, moslashuvchan hamda natijaga yo‘naltirilgan modelini shakllantiradi. O‘rganish jarayonida ustunlik va shaxsiylashtirish tamoyillarining real tatbiqi talabaning mustaqil faoliyatini kuchaytirib, maqsadlilik va muvaffaqiyatlilik bilan uyg‘unlashganda o‘zlashtirish barqarorligini oshiradi. Moslashuvchanlik va ta’lim muhitining to‘yinganligi raqamli resurslar asosida individual traektoriyalarni sozlash imkonini beradi, multimedia va ko‘rgazmalilik esa idrokning turli kanallarini faollashtirib, murakkablikni bosqichma-bosqich oshirishni qo‘llab-quvvatlaydi. Baholash tamoyilining uzluksiz qo‘llanilishi tezkor qayta aloqa mexanizmlarini yo‘lga qo‘yib, kuchli va zaif

tomonlarni aniqlash hamda o‘quv ssenariylarini doimiy takomillashtirishga xizmat qiladi. Psixologik-pedagogik ekspertiza va kvazi-eksperimental natijalar raqamli ta’lim resurslarini ilmiylik, muammoli vaziyatlar yaratish, faollik va tizimlilik mezonlari bo‘yicha rejalashtirish zarurligini ko‘rsatadi; platformalar integratsiyasi tarmoqdagi hamkorlikni kuchaytirib, amaliyotga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali haqiqiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Raqamli muhitda sifatni barqaror ta’minlash uchun o‘qituvchilarning raqamli-pedagogik kompetensiyasini muntazam rivojlantirish, resurslarni tanlashda ekspert usullaridan foydalanish, analitika va loglar asosida ma’lumotga tayangan qarorlar qabul qilish muhimdir. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli didaktika tamoyillari izchil qo‘llanganda o‘quv jarayonining samaradorligi ortadi, talabalarning mustaqilligi, motivatsiyasi va hamkorlik madaniyati kuchayadi. Kelgusida raqamli resurslarning adaptivlik darajasi, talabaning shaxsiy o‘sish ko‘rsatkichlari va inklyuziv ta’lim sharoitlarida samaradorlikni kengroq namuna va davomiy monitoring asosida baholash, shuningdek, turli fanlar kesimida platformalar kombinatsiyalarining optimal modellarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Константин Арановский поставил под сомнение ценность дипломов отечественных вузов/ [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.kommersant.ru/doc/4125068.]

2. Kurbanova, Aziza Tolibovna. "Digital pedagogy and its tools." Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy 1.3 (2025): 817-825.

3. V.I. Blinov, M.V. Dulinov, E.Yu. Yesenina, I.S. Sergeev, Draft didactic concept for digital vocational education and training, 6 (Moscow, 2019).

4. Puentedura R. "Learning technology and the SAMR model: Goals, process, andprectise" Society for Information Technology & Teacher Education International Conference, Mar 05, 2017, 2.

5. Tolibovna Kurbanova Aziza. "Improving students'creative activity through art pedagogy." EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements 1.4 (2025): 547-554.

6. Blinova, V.I. (2020). Didaktik tamoyillarning raqamli ta’lim muhitida qo‘llanilishi. Moskva: Pedagogika nashriyoti.

7. Choshanov, M. (2019). Digital Didactics: The Art of Learning with Digital Technologies. New York: Springer.

8. Aranovskiy, K. (2021). Innovatsion ta’lim texnologiyalari va raqamli platformalar. Sankt-Peterburg: Universitetskaya kniga.

9. D’Angelo, J. (2018). E-Didactics: Concept and Practice in Digital Education. London: Routledge.

10. Xolmatova, N., & Ergashev, B. (2022). Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning psixologik-pedagogik asoslari. Ta’lim va Innovatsiyalar Jurnali, 3(5), 45–52.

MA’NAVIYAT VA TARBIYA

UO‘K 37.013 (26.139)

PEDAGOGIK TAFAKKUR RIVOJIDA SAYYID BURHONIDDIN MUHAQQIQ TERMIZIY MA’NAVIY MEROSINING O‘RNI

Abdunabiyev Sunnat Ne’mat o‘g‘li,
Termiz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
sunnat.abdunabiyev@gmail.com

Pedagogik ta’limotlar tarixida tasavvuf namoyandalari ma’naviy merosining roli nihoyatda beqiyosdir. Shu nuqtayi nazardan tasavvufdagi komil inson g‘oyasi, nafs tarbiyasi, axloqiy tamoyillarning pedagogik jihatlarini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Mana shunday buyuk allomalardan biri, Termiz tasavvuf maktabining yirik namoyandasi, Mavlono Jaloliddin Rumiyning ustozi, Termiz sayyidlari xonadonining vakili Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziydir. Ushbu maqolada Sayyid Burhoniddin Termiziyning ilmiy-ma’naviy merosi, uning pedagogik tafakkur tarixidagi ahamiyati, bugungi kunda yosh avlod ta’lim-tarbiyasidagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, allomaning “Maorif” asarida keltirilgan axloqiy tarbiya, ilm va uning inson kamolotidagi ahamiyati kabi masalalarga alohida urg‘u berilgan.

Kalit so‘zlar: *Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy, “Maorif”, tasavvuf, komil inson g‘oyasi, pedagogik tafakkur, Sayyidi sirdon, nafs nazorati, ustoz-shogird munosabatlari.*

РОЛЬ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ САИДА БУРХАНИДДИНА МУХАККИКА ТЕРМИЗИ В РАЗВИТИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В истории педагогических учений роль духовного наследия представителей суфизма является бесценной. С этой точки зрения исследование педагогических аспектов идей совершенного человека, воспитания этики и нравственных принципов в суфизме является одной из актуальных задач современности. Одним из таких великих учёных был Саййид Бурхониддин Мухаккик Термизи – выдающийся представитель термезской школы суфизма, наставник Мавляны Джалолиддина Руми и представитель дома термезских сейидов. В данной статье анализируется научно-духовное наследие Саййида Бурхониддина Термизи, его значение в истории педагогической мысли, а также его роль в воспитании молодого поколения сегодня. Особое внимание уделяется вопросам нравственного воспитания, знания и его значения в становлении личности, изложенным в его труде «Маариф».

Ключевые слова: *Саййид Бурхониддин Мухаккик Термизи, «Маариф», суфизм, идея совершенного человека, педагогическая мысль, Саййиди сирдон, контроль нафса, отношения учитель-ученик.*

THE PLACE OF THE SPIRITUAL HERITAGE OF SAYID BURHANIDDIN MUHAQQIQ TERMIZI IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL THOUGHT

In the history of pedagogical thought, the role of the spiritual heritage of Sufi scholars is truly invaluable. From this perspective, the study of pedagogical aspects of the idea of the perfect man, the training of the nafs, and moral principles in Sufism is one of the pressing issues of today. One such great scholar was Sayyid Burhanuddin Muhaqqiq Termizi – a prominent representative of the Termez Sufi school, the mentor of Mawlana Jalaluddin Rumi, and a descendant of the Sayyids of Termez. This article analyzes the scientific and spiritual legacy of Sayyid Burhanuddin Termizi, his significance in the history of pedagogical thought, and his role in the education of the younger generation today. Special attention is given to the issues of moral upbringing, knowledge, and its importance in human perfection as outlined in his work “Ma’arif.”

Keywords: *Sayyid Burhanuddin Muhaqqiq Termizi, “Ma’arif”, Sufism, idea of the perfect man, pedagogical thought, Sayyidi Sirdon, nafs control, teacher-student relations.*

Kirish. Pedagogik ta’limotlar tarixida Movarounnahr zaminidan yetishib chiqqan mutafakkirlar, muhaddislar, mutasavviflarning boy ma’naviy merosi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Termiz zamini

azal-azaldan ulug‘ allomalar yetishib chiqqan hudud sifatida bu kabi ta’limotlar rivoji uchun qulay muhit hisoblangan. Tarixga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, Termiz islom dinining Movarounnahr diyoriga kirib kelishi uchun asosiy ko‘prik vazifasini bajargan. Islom dini bu hududga kirib kelishidan bir asr o‘tmay Imom Termiziy, Hakim Termiziy kabi allomalarning yetishib chiqqanligi ham Termiz zamini azaldan ilm-ma’rifat maskani ekanligiga yaqqol dalil bo‘la oladi.

XII asrga kelib Termiz zaminida hadis, fiqh, tafsir kabi ilmlar bilan bir qatorda, tasavvuf ilmi ham rivojlana boshladi. Ushbu ilmning taraqqiy etishida Termiz sayyidlari sulolasining yirik vakili, ilmiy hamjamiyat orasida “Sayyidi sirdon” nomi bilan shuhrat qozongan Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning roli beqiyosdir. Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning hayoti va ilmiy-tasavvufiy faoliyati XII asrning oxiri, XIII asrning boshlariga, ya’ni mo‘g‘ullar tahdidi kuchaygan tahlikali bir davrga to‘g‘ri keladi. Bu beqaror vaziyat o‘z o‘rnida alloma ilmiy-pedagogik qarashlarining o‘ziga xos ko‘rinishda shakllanishiga, turli tinch ilmiy maskanlarga safar qilishiga sababchi bo‘lgan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning ilmiy-pedagogik qarashlari o‘z davrida ham, undan keyingi asrlarda ham bir qator Sharq va G‘arb tadqiqotchilarining diqqat markazida bo‘lib kelgan. Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy shaxsi va faoliyatini yoritishda u bevosita ustoz-shogird munosabati bilan bog‘langan buyuk alloma Mavlono Jaloliddin Rumiy merosiga oid manbalar katta ilmiy ahamiyatga ega. Mavlono Jaloliddin Rumiyning “Fiyhi va fiyh” asari ustoz va shogird o‘rtasidagi ma’naviy muloqotni ochib beradi, insonni kamolotga yetaklovchi axloqiy-tarbiyaviy tamoyillarga asosiy e’tirobni qaratadi. Rumiy bu asarida ko‘p masalalarda ustozlari, jumladan, Burhoniddin Termiziyning ma’naviy ta’sirini his qilganligini qayd etadi [5]. Jaloliddin Rumiyning yana bir mashhur asari – “Masnaviy” tasavvuf adabiyotining eng yirik namunalaridan biri bo‘lib, unda Qur’oni Karim va hadislar asosida insoniy fazilatlarning ahamiyati, qalb pokligi, ma’rifat va ilmga oid chuqur ma’naviy-pedagogik qarashlar bayon etilgan. Bu jihatlar Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning “Maorif” asarida keltirilgan g‘oyalar bilan qo‘shilib, Sharq pedagogik tafakkurining yaxlit tizimini tashkil etadi.

Faridun Sipohsolorning “Risola: Mavlono va atrofidagilar” risolasida Rumiy va u yashagan davr, ilmiy-ma’naviy muhit haqida muhim ma’lumotlar bor. Unda Burhoniddin Termiziyning Rumiy hayoti va ta’limotidagi o‘rni alohida ta’kidlanib, uning ustoz sifatidagi roli tarixiy dalillar asosida ta’kidlangan [3].

Jaloliddin Rumiyning o‘g‘li Sulton Valadning “Ibtidonoma” risolasi ham Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy hayoti va uning tarbiyaviy merosini o‘rganishda muhim manba bo‘lib, alloma tarbiyaviy ta’limotini tushunish imkonini beradi. Sulton Valad o‘z asarida otasining ustoziga bo‘lgan sadoqatini, ularning ma’naviy merosini davom ettirish istagini alohida ta’kidlaydi [7].

Ahmad Aflokiyning “Manoqibul orifin” kitobida Burhoniddin Termiziyning ma’naviy-pedagogik qarashlari haqida juda ko‘p ibratli ma’lumotlar keltirilgan. Bu ma’lumotlarda Burhoniddin Termiziyning tasavvufiy ta’limoti, shogirdlar kamolotiga, xususan, Rumiy shakllanishiga qo‘shgan hissasi ochib beriladi. Bu manbada Burhoniddin Termiziyning pedagogik qarashlari bevosita ustoz-shogird an’anasi misolida ochib berilgan [2]. Shuningdek, ingliz olimi F. D. Lewis tomonidan yozilgan “Rumi: Past and Present, East and West: The Life, Teaching and Poetry of Jalal al-Din Rumi” (“Rumiy: o‘tmish va bugun, Sharq va G‘arb: Jaloliddin Rumiy hayoti, ta’limoti va she’riyati) asarda Rumiy shaxsi va ta’limotining tarixiy va zamonaviy talqini tahlil qilingan. F. D. Lewis Jaloliddin Rumiyning Sharq va G‘arbga ta’sirini ta’kidlab, uning shakllanishida Burhoniddin Termiziyning bevosita o‘rni va ta’sirini ham qayd etadi. Bu esa Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning nafaqat Sharq, balki jahon pedagogik tafakkuridagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy asoslash imkonini beradi [4].

Muhokama va natijalar. Buyuk so‘fiy va ma’naviyat tarbiyachisi Bahouddin Valadning (vafoti 628/1231) shogirdi Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy Mavlono Jaloliddini Rumiy (1207-1273-y.y.) ustozi sifatida tasavvuf tarixida muhim o‘rin tutadi. Mavlaviyya tariqati manbalarida uni “Avliyolar va haq toliblar toji, sirlari sohibi” kabi yuksak unvonlar bilan atashadi. Biroq, uning hayoti asosan rivoyatlar va afsonalar bilan qoplangan. Tarixiy manbalarda Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy (سید برهان‌الدین محقق ترمذی) nomi bilan tez-tez tilga olinadigan bu buyuk mutasavvif va zohid 561/1166 yoki 565/1169-yili Termiz shahrida tug‘ilgan. Sulton Valadning “Ibtidonoma” asarida yozilishicha, u dastlab Termizda ilm olgan va ko‘rgan tushidan so‘ng, qariyb qirq (605/1208) yoshlarida Balx shahriga borib, Mavlon Jalolididdin Rumiyning otasi bo‘lgan, “Sultonul ulamo” (“Olimlar sultoni”) nomi bilan mashhur bo‘lgan alloma Bahouddin Valadning majlislarida qatnashgan. Keyin Termizga qaytib kelgan. Oradan bir yil o‘tib yana Balxga borib, Bahouddin Valad saboqlarini davom ettiradi va bu davrda yosh Jaloliddin Rumiyning tarbiyachisi vazifasini ham bajaradi.

Bahouddin Valad oilasi bilan Balxni tark etgach (1212, 1213 yoki 1219) Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy bir muddat ilohiy ilhom va tafakkurga sho‘ng‘ib, goh ta’lim, goh xalqqa nasihat qilib Termizga qaytib keladi. Taxminan sakkiz-o‘n yil shunday yashadi. Nihoyat, bir kuni u dars berib yurib, Bahouddin

Valadning o‘limi haqida ma’naviy ogohlantirish oldi (1231-yil 23-fevral). Shundan so‘ng, tushida ko‘rgan belgiga ko‘ra, Rumiyning ta’lim olishiga yordam berish uchun Kichik Osiyoda joylashgan Ko‘nya shahriga boradi [4].

Faridun Sipohsolor yozishicha, Burhoniddin Termiziy Konyaga ketayotib, Qaysariya shahrida bir muddat qoladi. Boshqa bir manbaga ko‘ra, Burhoniddin Termiziy ustozi Bahoddin Valad vafotidan xabar topgach, qattiq qayg‘uga tushib, bir yil motam tutgan va nihoyat, tushida ustozini ko‘rib, Ko‘nyaga yo‘l olgan. Taxminan 1232-yilda Ko‘nyaga kelgan Burhoniddin Termiziy Rumiyga to‘qqiz yil ta’lim va tarbiya berishda davom etdi. Burhoniddin Termiziy 1240-yilda Qaysariyaga qaytib, taxminan 1241-yilda u yerda vafot etgan. O‘limidan so‘ng, u Qaysariyada dafn qilingan. Saljuqiy davlat arbobi Sohib Isfahoniy uning qabri ustiga maqbara qurmoqchi bo‘lgan, biroq tushida Burhoniddin Termiziy bunga rozi bo‘lmaganini ko‘rib, fikridan qaytgan. Uning bugungi kungacha saqlanib qolgan maqbarasi 1892-yilda mashhur “Masnaviy” sharhlovchisi Obidin Posho tomonidan Anqarada voliylik qilgan davrida qurilgan [4].

Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy hayoti va ijodi shogirdi Mavlono Jaloliddin Rumiy shaxsiyatida yorqin iz qoldirgan. Allomaning pedagogik faoliyati, Rumiy tarbiyasiga qo‘shgan hissasi, ilmiy-ma’naviy ta’limoti – bularning barchasi Sharq pedagogik tafakkurining muhim qismini tashkil etadi. Uning “Maorif” asarida ko‘tarilgan qalb tarbiyasi, komil inson g‘oyasi, shaxsning ma’naviy kamolotida ilm-fanning o‘rni kabi masalalar bugungi kunda ham ta’lim jarayoni uchun o‘zining doimiy ahamiyatini saqlab kelmoqda.

Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning bizgacha yetib kelgan yagona asari “Maorif” bo‘lib, u asosan allomaning nutqlaridan iborat. Bu asarni birinchi bo‘lib kim ko‘chirgani noma’lum, ammo bizgacha yetib kelgan eng qadimiy qo‘lyozma Arg‘un ibn Aydamir Mavlaviy tomonidan milodiy 1288-yilda ko‘chirilgan va hozirda Ko‘nyadagi Mavlono muzeyi maxsus kutubxonasida 2118 raqami bilan saqlanmoqda. Tadqiqotchilarning taxminiga ko‘ra, bu asarning asli Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy o‘limidan so‘ng ma’lum o‘zgarishlarga uchragan. Hozirda Ko‘nya, Istanbul va Qaysariya kutubxonalarida “Maorif”ning bir qancha qo‘lyozma nusxalari saqlanmoqda [3].

“Ma’orif” asari fors tilida yozilgan, ba’zi o‘rinlarda arabcha iboralar mavjud. Asar uchta asosiy qismdan iborat: birinchi qism “Maorif”, ikkinchi qism “Muhammad” surasi sharhi, uchinchi qism “Fath” surasi sharhidir. Birinchi bo‘limda namoz, ro‘za, tavba kabi diniy va axloqiy ibodatlar hamda ishq, do‘stlik, hasad, tavoze, ilm, aql, nafs kabi tasavvufiy tushunchalar tushuntiriladi. Keyingi ikki qismda tavhid, ixlos, ruhiy xotirjamlik, muhabbat ilmi tushunchalari asosida ruhiy mazmunni o‘z ichiga olgan Qur’on suralari bayon qilinadi [6].

Asarning asosiy qismini tashkil etuvchi “Maorif” bo‘limida Sayyid Burhoniddin Termiziy o‘z fikrlarini asoslash uchun fors adabiyotining Sanoyi G‘aznaviy, Attor Nishopuriy, Nizomiy Ganjaviy kabi mashhur shoirlaridan misralarni keltiradi. U ustozi Bahouddin Valadning “Maorif” asaridan parchalar ham olgan. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, Burhoniddin Termiziyning “Maorif” asari, uning ustozi Bahouddin Valadning “Maorif” asari, shuningdek, Jaloliddin Rumiyning “Fiyhi ma fiyh” va “Masnaviy” asarlari mazmun, uslub va ma’no jihatdan bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu o‘xshashlik uch buyuk mutafakkir – Bahouddin Valad, Burhoniddin Termiziy va Jaloliddin Rumiyning qarashlari yagona asosga, ya’ni bilim, ma’rifat va komil shaxs tarbiyasiga qaratilgan pedagogik g‘oyalarga tayanganligidan dalolat beradi. Zero, Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning “Maorif” asari Sharq pedagogik tafakkuri tarixida ilmiy-ma’naviy meros sifatida alohida o‘rin tutadi va zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonida katta nazariy ahamiyat kasb etadi [2].

Bizgacha allomaning “Maorif” nomli asaridan boshqa asari yetib kelmagan. Mazkur asar uning hikmatli suhbatlari va maslahatlari to‘plamidir. Bu kitobda ibodat sirlari, Qur’oni Karim oyatlari va hadislar tafsiri, zohidlik va qanoatning ma’naviy asoslari va sayru suluk (ma’naviy tarbiya yo‘li)ning nozik jihatlari yoritilgan. Stilistik urg‘u qisqa va mazmunli ifodalarga qaratilgan. Uzun jumlalar kamdan-kam uchraydi va har bir parcha alohida tarbiyaviy mavzuga bag‘ishlangan. Kitobda Sanoiy, Nizomiy, Xoqoniy kabi shoirlarning she’rlari, hikmatlaridan foydalanilgan. Suhbat va pand-nasihatlardan iborat bu asarda Sayyid Burhoniddin samimiy ustoz, qalbi pok, insoniylikning bosh tamoyillariga sodiq inson sifatida namoyon bo‘ladi. Ba’zan ramziy va badiiy o‘xshatishlar orqali, gohida aniq va to‘g‘ridan-to‘g‘ri so‘zlar bilan ibodatning ahamiyati, hasad va kibr kabi illatlardan saqlanish, go‘zal axloq, Allohga muhabbat, Payg‘ambarimizga muhabbat, Qur’on va hadislarga sodiqlik, insoniy tavoze, borliqning asl mohiyati faqat Allohga xosligi haqida o‘z fikrlarini bildiradi. Shuningdek, u mo‘’tadil ma’naviy qarashlar, ya’ni islom aqidalariga zid bo‘lmagan vahdat ul-vujud g‘oyasi orqali inson sha’ni, ma’rifatning mohiyati va tarbiyaviy ahamiyatini yoritadi. Asarda Mavlono Jaloliddin Rumiyning otasi Bahouddin Valadning “Shayxim” deya katta hurmat bilan tilga olinishi va asarda uning mavqei boshqa avliyolardan ustun qo‘yilishi asarning Sayyid Burhoniddinga nisbat berilishining eng muhim dalillaridan biri hisoblanadi [6].

Sayyid Burhoniddin “Maorif”ining o‘ziga xos xususiyatlari Mavlono Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy” asarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunonchi, Mavlono Jaloliddin Rumiy ham xuddi Burhoniddin Termiziy singari Sanoiydan goh bevosita, goh bilvosita misralarni keltiradi. Sayyid Burhoniddinning “Maorif” asari nafaqat tasavvuf va falsafa nuqtayi nazaridan, balki ta’lim-tarbiya nuqtayi nazaridan ham beqiyos ma’noga ega. Qisqa va hikmatli maslahatlar yordamida insoniyatga axloqiy komillik, o‘zini tuta bilish, bilim va ma’rifatning qadriga yetish, ustoz va shogird o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rgatadi. Bu qarashlar keyinchalik Mavlono Jaloliddin Rumiyning pedagogik merosida davom ettirilib, islom ta’limi va falsafasi tarixida chuqur iz qoldirdi [3].

Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning yuksak ma’naviy kamolotga erishganini quyidagi voqea ham tasdiqlaydi. Buyuk mutasavvif Shayx Shahobiddin Suhravardiy (1144–1234-y.y.) Anadoluga qilgan safari chog‘ida Sayyid Burhoniddinni ziyorat qilgan. Biroq ular o‘rtasida hech qanday suhbat bo‘lmagan. Suhravardiyning shogirdlari undan buning sababini so‘raganlarida, u shunday javob berdi: “Ahli holning oldida so‘z emas, balki holatning o‘zi kerak”. Bu javob Sayyid Burhoniddinnining haqiqiy kamolot sohibi ekanligini tasdiqlaydi. Mavlono Jaloliddin Rumiy ham o‘z davralarida ustozining yuksak fikr va qarashlarini eslab, ko‘p marta muhokama qilgan. Bu ma’lumotlardan ba’zilari uning suhbatlarini o‘z ichiga olgan “Fiyhi ma fiyh” asarida bizgacha yetib kelgan.

Ushbu ma’lumotlarni pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali aytish mumkinki, Sayyid Burhoniddin Termiziy nafaqat nazariy bilim sohibi, balki amaliy kamolot maktabining buyuk ustozi ham bo‘lgan. Alloma ta’limotida “so‘z bilan emas, amal bilan o‘rgatish” tamoyili markaziy o‘rin tutgan. Bu pedagogika tarixidagi muhim haqiqatni - ta’lim jarayonida nafaqat bilim orqali, balki shaxsiy namuna, hayotiy tajriba va amaliyot orqali o‘qitishning muhimligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Tasavvuf namoyandalarining pedagogik fikr tarixidagi o‘rni beqiyos. Xususan, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy kabi allomalar merosi nafaqat tasavvuf tarixini, balki pedagogika tarixini ham boyitdi, insonni tarbiyalash va kamolotga yetkazish haqidagi g‘oyalarning shakllanishida muhim manba bo‘lib xizmat qildi. U ustoz sifatida o‘z davrining eng buyuk ma’rifatparvarlaridan biri Bahouddin Valadning shogirdi, Jaloliddin Rumiydek buyuk mutafakkirning ustozi sifatida tarixda iz qoldirgan. Bu Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy ilmiy-ma’naviy merosining nafaqat diniy hayotda, balki pedagogik fikr rivojida ham alohida ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi. Sayyid Burhoniddin Termiziyning “Maorif” asarida shaxsni tarbiyalash, ta’lim-tarbiya va takomillashtirish masalalariga, tasavvufiy qarashlarga alohida e’tibor qaratilgan. Asarda insonni ma’naviy yuksaltirish, qalb tarbiyasi, axloqiy fazilatlarni shakllantirish masalalari, fanning mohiyati hamda ustoz va shogird o‘rtasidagi munosabatlar o‘rganiladi. Xususan, ibodatning botiniy mohiyatiga e’tibor qaratish, Qur’oni Karim va Hadisi Shariflarni ma’naviy tarbiya bilan uyg‘un talqin etish, insonni kamol toptirishda ilm-fanning o‘rni haqidagi fikr-mulohazalar zamonaviy pedagogik tushunchalarga mos keladi.

Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy ta’limotida o‘z-o‘zini anglash, o‘z kamchiliklarini anglash, o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayoniga katta ahamiyat beriladi. Bu jihat pedagogika tarixidagi “o‘z-o‘zini tarbiyalash” tushunchasiga mos keladi. Uning fikricha, chinakam kamolotga nafaqat tashqi tarbiya, balki ichki ma’naviy kurash, ruhni tiyish va ma’naviy poklanish orqali ham erishiladi. Shu nuqtayi nazardan aytish mumkinki, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziyning pedagogik merosida yosh avlodni nafaqat bilimli, balki ma’naviy-axloqiy jihatdan barkamol etib tarbiyalash g‘oyasi ilgari surilgan. Umuman aytganda, Sayyid Burhoniddin Muhaqqiq Termiziy merosi zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan quyidagi jihatlari bilan qimmatlidir: birinchidan, u ilm-ma’rifatni uyg‘unlashtiradi; ikkinchidan, o‘z-o‘zini tarbiyalash g‘oyasini ilgari suradi; uchinchidan, ustoz-shogird munosabatlariga katta e’tibor beradi; to‘rtinchidan, tarbiya tamoyilini shaxsiy namuna orqali asoslaydi. Bu g‘oyalar zamonaviy ta’lim tizimida ham dolzarbligicha qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Abdülbâki Gölpınarlı. Mevlânâ Celâleddin. – İstanbul. 1952. – S. 44-48.
2. Ahmad Aflokiy. Manoqibul orifin. Tahsin Yaziji tarjimasi. – Istanbul. 1989.
3. Faridun Sipohsolor. Risola: Mavlono va atrofidagilar. Tahsin Yaziji tarjimasi. – Istanbul. 1977. – B. 117–120.
4. Lewis F. D. Rumi: Past and Present, East and West: The Life, Teaching and Poetry of Jalal al-Din Rumi, Oxford 2000. – Pp. 96–118.
5. Mavlono Jaloliddin Rumiy. Fiyhi ma fiyh. Ahmad Avni Konuk tarjimasi. – Istanbul. 1994.
6. Necîb Mâyil-i Herevî, “Burhân-ı Muḥaḳḳıḳ”, DMBİ, XII, 59-61.
7. Sulton Valad. Ibtidonoma. Abdulboqi Gulpinorli tarjimasi. – Anqara. 1976.

MUSIQA DARSLARIDA MA’NAVIY-ESTETIK TARBIYA MASALALARI

Ergashev Najibullo Xasan o‘g‘li,
Termiz davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Mazkur maqola musiqa darslarida ma’naviy-estetik tarbiya masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ma’naviy-estetik tarbiya uchun musiqa darslarida o‘quvchilarda san’at va dunyoga qadriyat munosabatlarini shakllantirish, estetik tuyg‘ularini rivojlantirish, go‘zallikni idrok etish va anglash qobiliyatini shakllantirish haqidagi fikrlari keltirilgan. Shuningdek, musiqa darslarida estetik tarbiya mazmunining eng muhim elementi o‘quvchilarda badiiy idrokni rivojlantirish bo‘lib, uning muhim tarkibiy qismi san’atni anglash bilan bog‘liq bilimlarni egallash va voqelikni badiiy aks ettirish masalalari bo‘yicha o‘z mulohazalarini ifodalay olish qobiliyat sifatida qarash lozimligi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: *musiqa, tarbiya, ma’naviyat, estetika, estetik tarbiya, go‘zallikni idrok etish, anglash, o‘quvchi*

ВОПРОСЫ ДУХОВНО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

В данной статье рассматриваются вопросы духовно-эстетического воспитания на уроках музыки, излагаются идеи формирования ценностных отношений учащихся к окружающему миру на уроках музыки, развития эстетических чувств, формирования способности к восприятию и пониманию прекрасного. Также указывается, что важнейшим элементом содержания эстетического воспитания на уроках музыки является развитие художественного восприятия учащихся, а его важной составляющей следует считать умение приобретать знания, связанные с пониманием искусства, и высказывать свои мысли по вопросам художественного отражения действительности.

Ключевые слова: *Музыка, образование, духовность, эстетика, эстетическое воспитание, восприятие красоты, понимание, ученик.*

ISSUES OF SPIRITUAL AND AESTHETIC EDUCATION IN MUSIC LESSONS

This article examines the issues of spiritual and aesthetic education in music lessons, presents ideas for the formation of students' value attitudes to the world around them in music lessons, the development of aesthetic feelings, and the formation of the ability to perceive and understand the beautiful. It is also indicated that the most important element of the content of aesthetic education in music lessons is the development of students' artistic perception, and its important component should be considered the ability to acquire knowledge related to the understanding of art and express one's thoughts on issues of artistic reflection of reality.

Keywords: *Music, education, spirituality, aesthetics, aesthetic education, perception of beauty, understanding, student.*

Kirish. Globallashuv jarayonlari jadallik bilan kechayotgan bir davrda yoshlar ma’naviyatida turli muammolar vujudga kelmasligi uchun ularning ongi va tafakkurida sog‘lom hayot tarzi, milliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg‘usini bolalik davridan boshlab shakllantirish dolzarb bo‘lib, bu jarayonga e'tiborsizlik tufayli bugungi kunda yoshlar ma’naviyatiga qarshi yo‘naltirilgan, axborot olamida globallashuv shiddatidan kuch olib, ko‘zga ko‘rinmaydigan, lekin zararini hech narsa bilan qoplab bo‘lmaydigan ulkan zararlarni yetkazishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan mustaqil dunyoqarashga ega, ajdodlarimizning bebaho merosi va zamonaviy tafakkurga tayanib yashaydigan barkamol shaxs – komil insonni tarbiyalashdan dolzarb bo‘lib, bu vazifalarni amalga oshirishda ta’lim-tarbiya jarayonini sifatli va samarali tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarbiya jarayoni o‘quvchining onginigina emas, balki his-tuyg‘ularini ham o‘stirib borishi, unda jamiyatiing shaxsga qo‘yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilishi lozim. Bunga erishish uchun o‘quvchining ongiga, hissiyotiga va irodasiga ta’sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o‘qituvchi rahbarlik qiladi, o‘quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularni ijtimoiy jarayonda ipggirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi.[2]

Ma’naviy-estetik tarbiya uchun musiqa darslarida o‘quvchilarda san’at va dunyoga qadriyat munosabatlarini shakllantirish, estetik tuyg‘ularini rivojlantirish, go‘zallikni idrok etish va anglash qobiliyatini shakllantirish, shuningdek, musiqa materialini, jumladan, umuminsoniy qadriyatlarni ijodiy o‘zlashtirish orqali umumiy ma’naviy madaniyatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Bu musiqa va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, go‘zallikni mustaqil baholash va his qilish qobiliyatini, shuningdek, musiqa orqali ma’naviy madaniyat va axloqiy me'yorlar bilan tanishishni o‘z ichiga oladi. Yosh avlodning iste'dodini har tomonlama kamol toptirish va madaniy saviyasini yuksaltirish, yoshlarimizning milliy va jahon musiqalari, musiqiy san'atining yuksak namunalaridan keng bahramand bo‘lishi uchun zarur sharoitlar yaratish, boshlanqich musiqiy ta’lim tizimini takomillashtirish, musiqiy madaniyat va san'at sohasidagi yuqori malakali pedagog kadrlar va mutaxassislarni shakllantirish bugun ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb masalalar qatoriga kiradi. Zero, “Inson hayotida eng avvalo nimadan ruhan ta’sirlanadi? Nimadan zavqlanadi?” kabi savollarga javob berayotganimizda dastlab ko‘z oldimizga musiqa san'ati kelishi muqarrar.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Milliy musiqiy meros namunalari va ularda ilgari surilgan g‘oyalarning shaxs ma’naviy kamolotidagi ahamiyati nihoyatda yuqori, “Bu xazina insonga hayotda barqarorlik bag‘ishlaydi, uning qarashlari shunchaki boylik orttirish yo‘lida kun ko‘rishga yo‘l qo‘ymaydi va moddiy qiyinchilgu kunlarida irodasini mustahkamlaydi”. Bugungi kunda mamlakatimizda ta’limni sifat va samaradorligini yangi bosqichda davom ettirish, uning mazmuni va mohiyati ko‘lamini yanada kengaytirish va uzluksiz takomillashtirish borasidagi ishtimoiy buyurtma ta’lim muassasalari zimmasiga muayyan vazifalarni yuklamoqda. Ana shunday vazifalardan biri yosh avlodni ma’naviy yuksaltirishda milliy musiqiy merosdan yanada unumli foydalanish, umuminsoniy g‘oyalar bilan sug‘orilgan, o‘z mazmunida xalqimizning o‘ziga xos turmush tarzi, ruhiyatini ifoda etuvchi asarlarga e'tiborni kuchaytirish hisoblanadi.[3]

Shuni alohida e'tirof etish joizki, musiqa san'ati - ezgulikni tarannumi, o‘quvchilarni Vatanga muhabbat, mustaqillik g‘oyalariga sadoqat va fidoyilik ruhida tarbiyalash, yurt ravnaqiga daxldorlik tuyg‘usini mustahkamlash, ularning keng qamrovli bunyodkorlik va yaratuvchilik jarayonidagi ishtirokini kengaytirish vositasi xisoblanadi. Darhaqiqat, jamiyatimizda insonni shodlik va quvonch hadya etuvchi musiqa san'atisiz o‘tadigan biror bir jarayon yo‘q. Mazkur jarayonlar musiqa san'atining katta tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Musiqiy ta’lim darslarida estetik tarbiya – o‘quvchining estetik, hissiy-sezgi va qadriyat ongini shakllantirish va rivojlantirish jarayoni; shaxs madaniyatining umuminsoniy jihatlaridan biri, uning san'at va turli estetik obyektlar va voqelik hodisalari ta’siri ostida insonning ijtimoiy va psixofizik rivojlanishiga muvofiq o‘sishini ta’minlaydi va o‘z atrofidagi go‘zallikni ko‘rishga o‘rgatish uchun mo‘ljallangan. Bundan tashqari, estetika tarbiyaning barcha jabhalari bilan chambarchas bog‘liq: estetik va axloqiy tarbiya va rivojlanish o‘rtasidagi munosabatlar axloqiy va estetik g‘oyalarning ijobiy va salbiy insoniy tajribalar bilan bog‘liqligi bilan ochib beriladi. Mutaxassislarning fikricha, tabiat, tevarak-atrofdagi narsalar go‘zalligini his qilish bolada alohida emotsional-ruhiy holatni yuzaga keltiradi, hayotga bevosita qiziqish uyg‘otadi, qiziquvchanlikni kuchaytiradi, tafakkur, xotira, iroda va boshqa psixik jarayonlarni rivojlantiradi.

“Estetik tarbiya” tushunchasi “estetika” so‘zi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, “estetika” yunoncha “hissiy” so‘zidan olingan va “go‘zallik haqidagi fan” degan ma’noni anglatadi. “Estetika” so‘zini birinchi marta nemis san'at nazariyotchisi A.Baumgarten kiritgan bo‘lib, uning «Estetika» asari 1750-yilda nashr etilgan va shu vaqtlardan beri «estetik» so‘zi ilmiy bilimlarning bir tarmog‘i degan ma’noni anglatadi. Ammo estetikaning o‘zi ancha oldin paydo bo‘lgan, uning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Atrofdagi olamni estetik bilishga ongli munosabat hatto Qadimgi Sharq sivilizatsiyalarida ham mavjud bo‘lgan, diniy, axloqiy va estetik ongning bo‘linmasligi esa san'atning tarbiyaviy vosita sifatidagi vazifalarini oldindan belgilab bergan. Xitoyda eramizdan avvalgi 3—2-ming yilliklardayoq tabiat, mehnat, til, muloqot qoidalariga oid estetik yo‘riqnomalarni o‘rgatish an’anasi vujudga kelgan: til va adabiyot, musiqa, tasviriy san’at, plastik madaniyatning rivojlanishi Xitoy maktablarida estetik tarbiya tizimida ustunlik qilgan.

Eng qadimiy madaniy an'analar, musiqa va raqs san'atining rivojlanishi, rang-barang tabiat Hindistonda estetik tarbiya uchun asos bo‘lib xizmat qilgan. Hind estetikasida miloddan avvalgi davrlardan boshlab ijodkorlik va san’at asarlarini idrok etish bilan bog‘liq holda did va estetik tuyg‘u ta’limotlari rivojlangan. Yaponiyada mumtoz she’riyat va teatr, rangtasvir, haykaltaroshlik va grafika, jang san’ati, turli marosimlardagi harakatlar estetikasi mamlakat ta’lim tizimiga ta’sir ko‘rsatdi. Islom mamlakatlaridagi eng boy kitob xazinalari madaniyat rivoji va yetkazilishiga, ma’rifatparvarlarning didini yuksaltirishga zamin yaratdi. Jamiyatda ustun qadriyatlar va harakat usullarini o‘rganadigan hamda bolalarning ijtimoiylashuvi jarayonida ro‘y beradigan musiqa o‘rganish va madaniyat jarayonlarining o‘zaro munosabatlari tufayli ma’naviy yuksalish ro‘y beradi. Musiqiy ta’lim orqali amalga oshadigan madaniy ijtimoiylashuv jarayonlarini maktab musiqa ta’limi nafaqat induktiv rivojlanayotgan ta’lim imkoniyatlaridan foydalangan

qolda, balki bilimning kontseptual sohasini yanada kengroq rag‘batlantirish va tushunish darajasini chuqurlashtirish orqali ham ta’minlashi lozimligi bugungi kunda maktab musiqa ta’limining asosiy mohiyati va g‘oyasi bo‘lishi zarur.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Estetik tarbiya mazmunining eng muhim elementi o‘quvchilarda badiiy idrokni rivojlantirish bo‘lib, uning muhim tarkibiy qismi san’atni anglash bilan bog‘liq bilimlarni egallash va voqelikni badiiy aks ettirish masalalari bo‘yicha o‘z mulohazalarini ifodalay olish qobiliyatidir.[1]

San'at asarini idrok etish bir necha darajalarda sodir bo‘lishi mumkin:

- birinchi daraja - o‘rnatish - san'at asarini idrok etish boshlanadigan boshlang‘ich nuqta: bu odamning uning oldida nafaqat haqiqiy hayotiy vaziyat, balki san'at asari ekanligini tushunishdan iborat; boshqacha aytganda, u badiiy idrokga munosabatda bo‘lishi kerak;

- ikkinchi daraja - orientatsiya - badiiy asar mazmuni bo‘ylab harakatlanish zarurati: buning uchun asar ijro etilayotgan badiiy tilni tushunish kerak;

- uchinchi daraja - tafakkur-hissiy: bu darajada asardagi badiiy obrazlarni emotsional idrok etish shakllanadi, lekin bu bosqichda o‘quvchi badiiy obrazlarning ramziy ma’nolariga, asar olib borayotgan g‘oyalarni idrok etishga chuqurroq kirmaydi;

- to‘rtinchi daraja - intellektual va hissiy: asarning g‘oyaviy mazmunini tushunish bilan bog‘liq; bu tushuncha qanchalik chuqurroq bo‘lsa, asar uyg‘otadigan tuyg‘ular palitrasi shunchalik boy bo‘ladi;

- beshinchi daraja analitik: bu bosqichda butun badiiy asar ham, uning alohida elementlari ham – mazmuni, shakli, obrazlari, g‘oyalari, tili, uslubi, kompozitsiyasi, muallif niyati, ijodiy uslubining xususiyatlari va boshqalar tahlil qilinadi.

Musiqaning muhim jihati shundaki, u eng avvalo his-tuyg‘ular bilan bevosita bog‘lanadi, qolaversa o‘rganilayotgan har bir musiqiy asar yuksak insoniylik va ma’naviy poklikni namoyish etadi. Shu tufayli musiqa bilan shuqullanuvchilardan yuksak insoniylik, ma’naviy poklik va niqoyatda nozik didni talab etadi. Mazkur xususiyatlar shakllangan shaxsda ijobiylik, zavqlanish, roqatlani, faravonlik shakllanishi bilan birga salbiy xususiyatlarning shakllanishi oldi olinadi.

O‘quvchilarni musiqa san'ati orqali tarbiyalashda ularning dunyokarashi, fikrlashi, tushunchasi, estetik ta’sirlanishi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, musiqa bolalar hissiyotini ayniksa emotsional estetik hissiyotini faol rivojlantiradi. Shu tufayli musiqa o‘kituvchisi faqatgina yaxshi sozanda va yaxshi san'atkor bo‘lib qolmay yuqori malakali tarbiyachi hamdir. Birinchi navbatda kasbiy maqorati bilan musiqa asbobida yaxshi chalish, yaxshi ovozga ega bo‘lishi, notaga qarab yaxshi ijro etish, bolalar qobiliyatini ajrata bilishi zarur.[5]

Shu nuqtayi nazardan musiqa o‘qituvchisi musiqa asbobida yaxshi ijro etishi muhimligi avvalo, o‘qituvchi tomonidan musiqani jonli ijro eshitilishi – sinfda o‘quvchilarning kayfiyatni yaxshilaydi; ikkinchidan, o‘quvchilar musiqa yoki qo‘shiqni jamoa bo‘lib ijro etayotganda xohlagan epizodni, jumlani qaytarish imkoniyatiga ega bo‘ladi va yana bir muhim jihati musiqa asbobida ta’lim - tarbiyani tashkil eta oladigan musiqa o‘qituvchisi o‘quvchilariga musiqani o‘zi ijro etish qiziqarli va muhimligini amalda ko‘rsatib bera olishi zarur bo‘lib, bu o‘quvchilarni ijobiy ruhlantiradi hamda musiqaning ta’sirchanligi va estetik zavqlanish darajasini oshiradi.

Shuningdek, musiqa o‘qituvchisi musiqa asbobini yaxshi ijro etishi bilan cheklanib qolmay yaxshi tovush, dirijyorlik darajasi bilan musiqa nazariyasini mukammal bilishi, ijod qilishi lozim. Ya’ni, o‘qituvchining kasbiy malakasi va shaxsiyati musiqa fanining taqdirini belgilaydi. Bunda o‘qituvchiga o‘qitadigan fani yuzasidan darsning texnologik xaritasini tuzib olishi katta ahamiyatga ega bo‘lib, darsning texnologik xaritasi har bir mavzu, har bir dars uchun o‘qitilayotgan fanning xususiyatidan kelib chiqiladi.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ta’limni milliy asoslarda qayta tashkil qilish va rivojlantirish yo‘lida qilingan ishlardan biri jamiyat hayotining barcha yo‘nalishlarida bo‘lganidek ta’lim tizimining barcha bosqichlarida mavjud bo‘lgan musiqa ta’limi mazmuni milliy musiqiy meros to‘qrisidagi ma’lumotlar va asarlar bilan boyitildi. Biroq, umumiy o‘rta ta’lim maktablari “musiqa madaniyati” fanini o‘qitish jarayonida milliylikni ifoda etuvchi jumladan, bolalar folklor namunalaridan va boshqa milliy kuy qo‘shiqlardan foydalanish va ularni o‘rganish etarli darajada emas.

Maktabdagi musiqa darsi estetik tarbiya tizimining uzviy qismidir. Lekin bugungi kunda ommaviy madaniyat va yoshlarning axloqidagi o‘zgarishlar bilan bir qatorda mavjud dasturga ham o‘zgartirishlar kiritish: yangi mavzuli material, musiqa ta’limiga yangicha yondashuvning mohiyatini ochib beruvchi yangi usul va uslublarni kiritish zarurati paydo bo‘ldi.

San'at hayotni barcha ko‘rinishlarida aks ettiruvchi his-tuyg‘ularni uyg‘otishga chaqiriladi. U voqelikni qanchalik to‘liq va to‘g‘ri aks ettirsa, maktab o‘quvchisi tarbiyasiga shunchalik yaxshi xizmat qiladi. Shuning uchun ham san'atda barcha tur va janrlar muhim, "yengil" va "jiddiy", sodda va murakkab - ularning barchasi shaxsning rivojlanishi uchun zarurdir.

Xulosa. O‘quvchilar ma’naviyati, eng avvalo, uning odobidan boshlanadi va u orqali har qanday inson aqlan harakat qilish, faoliyat yuritish, turli yomonliklardan o‘zini saqlashni va ezgu ish, ezgu so‘z hamda ezgu amallarni ro‘yobga chiqarishni o‘zida namoyon qiladi. Musiqa o‘qituvchisining farzand tarbiyasida ular odobi hamda ularning shaxsiy ibrat-namunasining ta’siri juda kuchli bo‘ladi, chunki o‘quvchilar uchun pedagog shaxsiy namuna vazifasini o‘taydi. Shuning uchun ham ta’lim muassasalarida o‘quvchilardagi ma’naviy sifatlarning shakllanishida ayniqsa, musiqa o‘qituvchiga yuksak mas'uliyat yuklanadi. Chunki, o‘quvchilar uchun musiqa o‘qituvchisi ma’naviy va madaniy jihatdan etuk siymo sifatida gavdalanadi. Nazariy va musiqiy material, o‘quvchilar bilan ishlashning texnika va usullari to‘g‘ri tanlangan bo‘lsa, zamonaviy musiqa yo‘nalishlari asosida estetik tarbiya berish mumkin, degan xulosaga kelish mumkin.

Bunday musiqa darslari o‘quvchilar uchun o‘ziga xos “boshqarish maydonchasi”ga aylanishi mumkin: ular maktabda olgan bilimlariga tayanib, kelajakda musiqa san’atini puxta egallash va o‘z madaniy saviyasini yuksaltirish yo‘lida mustaqil ravishda olg‘a borishlari mumkin. Musiqa darslarida o‘zbek milliy musiqa merosida o‘ziga xos ahamiyatga molik kuy va qo‘shiqlarini ta’lim jarayoniga tadbiq etish imkoniyatlarini kengaytirish, ularni o‘rganish jarayonini samarali tashkil etish, shu orqali musiqiy ta’lim – tarbiya ishlari mazmuni samarali metodik yondashuvlar orqali boyitilganligi musiqa darslarida xalq musiqa merosi namunalarini o‘rganishda milliylikka xos jihatlarni qis qilish, milliy musiqiy asarlarni o‘rganishga bo‘lgan pedagogik talab va vazifalarini belgilovchi mezonlari sifatida musiqiy ta’limning sifat va samaradorligini kafolatlaydi.

Adabiyotlar:

1. Зорина Л.С. Поиск духовных идеалов личности в науке, культуре и музыкальном искусстве: Монография. – М.: Альма-Матер, 2008. – 253 с.
2. Соипова Д.Ю. Шахсни шакллантиришнинг педагогик-психологик асослари. «Замонавий шароитда ҳар томонлама ривожланган шахсни шакллантиришнинг асосий йо‘налишлари», илмий методик мақолалар то‘плами. – Тошкент, 2005 й. 3- қисм.
3. Қодиров Р.Ғ. Мусиқа психологияси. – Тошкент, О‘қитувчи, 2005 й.
4. Ҳасанбоев Ж., Сарибоев Ҳ., Ниёзов Г., Ҳасанбоева О., Усмонбоева М. Педагогика. Тошкент. «Фан» нашрнётн 2009. 54 б.
5. Харламов И.Ф. Педагогика: учеб.пособие. - М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.

SHARQ ALLOMALARINING TALIM-TARBIYA VA KASB-HUNARNI EGALLASH HAQIDAGI QARASHLARI

Matkarimova Muxabbat Abuovna,
Nukus davlat pedagogika instituti
Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Ushbu maqolada har bir davrning dolzarb masalalaridan bo‘lgan ta’lim-tarbiya, kasb tanlash va kasbga yo‘naltirish masalasini Sharq mutafakkirlarining asarlarida o‘rganilgan. Sharq allomalaridan Ibn Sino, Al-Farobiy, Al-Xorozmiy va boshqa mutafakkirlarning tarbiya, kasb-hunarni egallash masalalariga oid fikrlari tahlil qilinadi. Ular ta’limni insonning ma’naviy va intellektual jihatdan rivojlanishida asosiy omil sifatida ko‘rib, bilim olish jarayonini faqat nazariyda emas, balki amaliy tajribada boyitish va kasb-hunarni o‘rganish bilan uzviy bo‘g‘liqliqda qaragan. Ular kasb-hunar egallashda amaliy ko‘nikmalarga, ijodiy fikrlashga va jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglab yetishiga e’tibor qaratgan. Sharq allomalari ta’lim va kasb-hunarni bir-biri bilan uzviy bog‘liqlikda ko‘rib, insonning ijtimoiy hayotidagi rolining muhimligini ham ta’kidlaganlar. Allomalarning fikrlari zamonaviy ta’lim tizimlari va kasb tayyorgarligi uchun ham ahamiyatlidir, sababi bilim olish jarayonini kompleks va integrativ yondashuv orqali rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *Ta’lim-tarbiya, kasb-hunarga tayorgorlik, ta’lim texnologiyasi, o‘qitish samaradorligi, o‘qitish usullari, aqliy kamolot, axloqiy fazilatlar, tarbiyaviy omillar.*

ВЗГЛЯДЫ НА ВОСТОЧНЫЕ СТИПЕНДИИ В ОБРАЗОВАНИЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ПРИОБРЕТЕНИЕ

В данной статье вопросы образования, выбора профессии и профориентации, являющиеся одними из актуальных вопросов каждого периода, изучались в трудах восточных мыслителей. Проанализированы взгляды восточных ученых Ибн Сины, Аль-Фараби, Аль-Хорезми и других мыслителей на вопросы воспитания, овладения профессией. Они рассматривали образование как основной фактор духовного и интеллектуального развития человека, рассматривали процесс получения знаний не только в теории, но и в неразрывной связи с обогащением практическим опытом и изучением профессии. Они сосредоточились на практических навыках, творческом мышлении и осознании своего места в обществе при освоении профессии. Восточные ученые, рассматривая образование и профессию в неразрывной связи друг с другом, подчеркивали важность роли человека в общественной жизни. Мнения ученых также важны для современных систем образования и профессиональной подготовки, поскольку процесс обучения является комплексным и интегрированным.

Ключевые слова: *Образование и воспитание, профессиональная подготовка, образовательные технологии, эффективность обучения, методы обучения, интеллектуальное развитие, нравственные качества, воспитательные факторы.*

VIEWS OF EASTERN SCHOLARSHIPS ON EDUCATION AND PROFESSIONAL ACQUISITION

This article examines the issues of education, career choice, and career guidance, which are among the pressing issues of each period, in the works of Eastern thinkers. The views of Eastern scholars Ibn Sina, Al-Farabi, Al-Kharizmi, and other thinkers on upbringing and mastering a profession were analyzed. They considered education as the main factor of a person's spiritual and intellectual development, considered the process of acquiring knowledge not only in theory, but also in inseparable connection with enriching practical experience and studying a profession. They focused on practical skills, creative thinking, and awareness of their place in society while mastering a profession. Eastern scholars, considering education and profession in inseparable connection with each other, emphasized the importance of a person's role in social life. Scientists' opinions are also important for modern education and vocational training systems, as the learning process is comprehensive and integrated.

Key words: *Education and upbringing, professional training, educational technologies, learning effectiveness, teaching methods, intellectual development, moral qualities, educational factors.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat” [1]. Davlatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, yangidan yangi muvaffaqiyatlarga erishishi, jamiyatning axloqiy va ma’naviy takomillashishi ko‘p jihatdan yoshlarning ma’naviy tarbiyasiga, tirishqoqlik bilan o‘rganilgan bilimlariga bog‘liq.

Yosh avlodni bugungi kun va kelajak uchun yetuk va barkomal qilib tarbiyalash, ilm va hunar sirlarini mukammal o‘rgatish barcha ustoz murabbiylar uchun eng zarur vazifa bo‘lib kelgan. O‘z kasbining ustasi bo‘lgan ustoz va murabbiylar bu vazifani sidqidildan bajarib vatan oldidagi o‘z vazifalarini o‘taganlar. Albatta, ustoz va murabbiylar shogirdlariga bilim berishda dunyoviy ilmlar bilan bir qatorda Sharq mutafakkirlarining buyuk meroslariga tayanib, ular qoldirgan boy meroslarni yosh avlodga singdirib borgan. Sharqda yoshlarning kasb-hunar egallashiga qadim zamonlardan boshlab alohida etibor bergan. Yosh avlodning kasb-hunar egallashiga muntazam ravishda yul-yo‘riq ko‘rsatib otalik maslahatlarini berub kelganlar.

Adabiyatlar tahlili va metodologiya. Yoshlarni kasbga yo‘naltirishda ayniqsa, o‘z zamonasining eng ilg‘or ma’rifatparvarlari bo‘lgan sharq allomalari Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Boburlar qoldirgan boy meroslar chin ma’noda bebaho boylik, ular qoldirgan meroslarni yosh avlodga o‘rgatish va shogirdlarni to‘g‘ri yo‘lga solish ustozdan katta mehnat va ma’suliyatni talab qiladi. Ayniqsa, Sharq allomalarining farzand tarbiyasi borasidagi yozib ketgan o‘g‘itlari, pedagogik nuqtayi nazarda aytilgan tavsiyalari oquvchi yoshlarni tarbiyalashda kasb hunarga o‘rgatishda juda katta ahamiyatga ega. Allomalar o‘z asarlarida pedagogik fikrlarni teran namoyan qilib, maktab va madrasalarda mudarris, ustoz-murabbiy sifatida, insonni aqliy kamolotga etkazishda o‘qitishning turli usullari va vositalaridan foydalanishga katta ahamiyat berdilar, muallim va ustoz-murabbiyning pedagogik mahorati hamda eng qulay ta’lim usullarini amaliyotda qo‘llash yo‘llarini bayon etishga harakat qildilar.

Ilm-ma’rifatining buyuk namoyandasi, mutafakkir Muhammad Muso al-Xorazmiy ta’lim texnologiyasida bilimlarni egallashda ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, ta’limda mantiqiy tafakkur, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish, savol-javob, bahs-munozara kabi ta’lim usullaridan keng foydalangan holda talabalarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularda olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish malaka va ko‘nikmalarini tarkib toptirish to‘g‘risida to‘xtalib: “Sezgi orqali bilish, bu qisman bilish bo‘lsa, mantiqiy bayon, aqliy bilish esa haqiqiy bilishning muhim tomonini bayon etadi. Insonning xulq-atvori, xatti-harakati mantiqiy fikrlashga asoslangandagina mukammal shakllanishi mumkin”, deb ko‘rsatadi [2]. Bolaning bilim olishida sezgilar orqali qabul qilish bilan birgalikta aqliy bilim mantining o‘rni haqida ta’kidlaydi. Shaxsning kamol topishida jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lishda, insonlar bilan munosabatlarda ham aql va tafakkur qila olishlik zarurligini ko‘rsatganlar.

Sharqda o‘z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan “Al-muallim as-soniy” nomiga sazovor bo‘lgan Abu Nasr al-Forobiyga ko‘ra, ta’lim texnologiyasining bosh g‘oyasi talim tarbiyaning maqsadi hamda o‘qitishning vosita va usullariga borib taqaladi. Forobiy ta’lim va tarbiyaga birinchi marta ta’rif bergan olim sanaladi. Ta’lim – degan so‘z insonga o‘qitish, tushuntirish asosida nazariy bilim berish; tarbiya–nazariy fazilatni, ma’lum hunarni egallash uchun zarur bo‘lgan xulq normalarini va amaliy malakalarni o‘rgatishdir, deydi olim. Uning fikricha, “Ta’lim degan so‘z xalqlar va shaharliklar o‘rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o‘rtasidagi tug‘ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish, degan so‘zdir. Ta’lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan, ya’ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo‘lgan ish harakat, kasb-hunarga berilgan bo‘lishi, o‘rganishidir” [3]. Demakki, maqsadga yo‘naltirilgan ta’lim tarbiya shaxsni har tamonlama barkamollikka yetishtirishi, ijtimoiy muhitda o‘z o‘rniga ega bo‘lish qoydalarga amal qilish zarurligini ta’kidlaganlar.

Forobiyning ta’limiy g‘oyasida barcha fanlarning nazariy asoslari o‘rganilsa, tarbiyada ma’naviy-axloqiy qoidalar, odob me’yorlari o‘rganiladi, kasb-hunarga oid malakalar hosil qilinishi asoslab beriladi. Bu muhim vazifa tajribali ustoz-tarbiyachilar tomonidan ta’lim-tarbiyaning turli usullari yordamida amalga oshiriladi. Bunda ustozlardan katta tajriba, bilim va sabrlilik shogirdlariga kasb hunar bilan birgalikda ilm sirlari, yaxshi xulq, odablilikni ham tarbiyalash zarurligini ko‘rsatib o‘tadi.

Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, “Baxt-saodatga erishuv to‘g‘risida”, “Ixso al-ulum”, “Ilmlarning kelib chiqishi”, “Aql ma’nolari to‘g‘risida” kabi asarlarida ijtimoy-tarbiyaviy g‘oyalari o‘z ifodasini topgan. Uning qarashlarida quyidagi asosiy jihatlarni ko‘rish mumkin [4]. Insondagi go‘zal fazilatlarni ikki asosiy yo‘l bilan ya’ni ta’lim va tarbiya orqali shakllanishini ta’kidlaydilar. Ta’lim-tarbiya ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi: qanoatbaxsh, ilhomlantiruvchi so‘zlar va majbur etish. Har kimki ilm, hikmatni desa, uni

yoshligidan boshlasin, so‘zining ustidan chiqadigan, yomon ishlardan o‘zini saqlaydigan bo‘lsin, xiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo‘lishi, diyonatli bo‘lsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin. Inson yaxshi tarbiya ko‘rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo‘lsa, u ko‘p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo‘rin bo‘lib ko‘ringan narsalar zaruriy bo‘lib chiqadi deb o‘z asarlarida har bir shaxsda ma’naviy axloqiy fazilatlarni rivojlantirish har bir davr uchun eng dolzarb masala ekanligini ta`kidlaydilar.

Abu Rayhon Muhammad ibn Muhammad ibn Ahmad al-Beruniyning ta’lim va tarbiya texnologiyasida o‘qitishda talabani zeriktirmaslik va xotirasini toliqtirmaslik uchun o‘rganiladigan fanlarni tez-tez almashtirib turish zarurligi va o‘qitishda turli ta’lim uslublardan foydalanish haqidagi ilg‘or fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. Beruniy o‘qitish vositasi va usullari haqida fikr yuritar ekan, “Bizning maqsadimiz o‘quvchini toliqtirib qo‘ymaslikdir, hadeb bir narsani o‘qiyverish zerikarli bo‘ladi va toqatni toq qiladi. Agar o‘quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o‘tib tursa, u xuddi turli-tuman bog‘ – rog‘larda sayr qilgandek bo‘ladi, bir bog‘dan o‘tar-o‘tmas, boshqa bog‘ boshlanadi. Kishi ularning hammasini ko‘rgisi va tomosha qilgisi keladi. Har bir yangi narsa kishiga rohat bag‘ishlaydi”, - deydi [5]. Alloma ustoz murabbiylar bola shaxsiga ta’lim va tarbiya berishda xilma-xillikka ya’ni xar xil yangi metodlar bilan darsni qiziqarli va mazmunli qila olish ularning ichki dunyasini ko‘ra olishlik tabiat bilan uyginlikda bo‘lishga da’vat etadi. Ustozlar dars berishda an’anaviy metodlardan emas yangidan yangi metodlarni joriy qilishi va amaliyatda qullashi o‘quvchining ilm olishga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytiradi.

Beruniy inson kamoloti masalasiga falsafiy va ilmiy nuqtai nazardan ham yondashib o‘z asarlarida inson shaxsining shakillanishi va rivojlanishda muhim omillarni ajratgan. Bu omillar bir-biridan ajralmas bo‘lib, ularning uyg‘inligi insonning to‘liq kamolotiga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Beruniy ta’limotiga ko‘ra inson kamolotida uch narsa muhim rol o‘ynaydi:

1. Irsiyat 2. Muhit 3. Tarbiya [6].

Irsiyat biologik xususiyat bo‘lganlikdan odam dunyoga kelganda ma’lum jismoniy va ruhiy qobiliyatlarga ega bo‘ladi. Masalan, ba’zi insonlarda ilmga moyillik kuchli bo‘lsa, boshqalarda esa san’at yoki hunarga tabiiy iste’dod ko‘proq bo‘lishi mumkin. Muhit esa ijtimoiy va tabiiy sharoitlar, qadriyatlarni o‘zlashtirishi inson shaxsiy kamolotiga kuchli ta’sir qiladi. U o‘zining ilmiy asarlarida turli xalqlarning yashash tarzini, urf odatlarini o‘rganganligi inson xulq-atvoriga ta’siri haqida bayon qiladi. Hozirgi kunda psixologiya, sotsiyalogiya va pedagogika fanlari ham muhitning ahamiyatliligini alohida ta’kidlab ijtimoiy taraqqiyot va shaxs shakllanishidagi rolini e’tirof etadi. Beruniy qarashlarida tarbiya insonning ongli ravishda shakllanishi va shaxs yetukligining eng asosiy omili sifatida qaralgan. Zamonaviy psixologiya ham tarbiyani ijtimoiylashtirishning eng muhim vositasi sifatida ko‘radi. Chunki ustozning vaqtida beradigan ko‘magi, ota-onaning uyda beradigan tarbiyasi, jamiyatning teran ma’naviy qadriyatlari insonning bilim olishi, axloqiy fazilatlarini shakllantirishi, kasb-hunarga o‘rgatishida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Beruniyning ilmiy bilimlarni egallash yo‘llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. U o‘quvchiga bilim berishda:

o‘quvchini zeriktirmaslik;

bilim berishda bir xil narsani yoki bir xil fanni o‘rgatmaslik;

uzviylik va izchillik;

yangi mavzularni qiziqarli, ko‘rgazmali qilib dars o‘tishligi haqida o‘quvchini zeriktirmaslik [7].

Allomaning bu fikrlari zamonaviy interaktiv metodlar va innovatsiyon pedagogik texnologiyalar bilan boyitilib, uyg‘inlikda qo‘llanilsa ta’lim samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Tabobat olamining sultoni Abu Ali ibn Sino qarashlarrida ham ta’lim va tarbiya masalalari alohida takidlangan. Olim bolalarni alohida-alohida o‘qitishdan ko‘ra jamoa, sinf tartibida o‘qitishni afzal deb biladi va bu uslubning ustunligi quyidagilardan iboratligini ta’kidlaydi: “O‘quvchilar o‘qish va tarbiya davomida ilmga chanqoqlik sezadilar. O‘z bilimlari bilan g‘ururlanadilar, bir-birlarining bilimlariga havas qiladilar. G‘urur va o‘ziga e’tibor tarbiyalanuvchilarni bir-birlaridan orqada qolmaslikka undaydi. O‘quvchilar birga bo‘lganda, doim bir-birlari bilan gaplashadilar va bu bilan o‘z xotiralari va nutqlarini rivojlantiradilar” [8]. Abu Ali ibn Sinoning o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilimi birinchi o‘rinda bo‘lib, ta’lim texnologiyasida qaysi uslublardan foydalanilmasin – og‘zaki ifodami, bilimlarni tushuntirishmi, turli ko‘rinishlardagi suhbatmi, tajribalarmi, bari bir, o‘quvchida haqiqiy bilim hosil qilish, mustaqil, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish, olgan bilimlarni amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirish asosiy maqsad bo‘lgan**.** Yana shuni ham aytib o‘tish lozim, alloma bola shaxsiga hurmat bilan qarash, do‘stona munosabat o‘rnatish zarurligini ta’kidlaydi.

Ibn Sino bola shaxsini hurmat qilish haqida “bolaga zulm qilib, unga hurmatsizlarcha munosabatda bo‘lmaslik, aksincha, tengdosh o‘rtoqlarday gaplashish lozim» deb, bola bilan yaqin bo‘lish dildan

so‘zlashish va bilim berishda xar biriga alopida e’tibor bilan munosabatda bo‘lish xam ustoz va murabbiylardan mahorat va teran bilim talab qilinishini ko‘rsak bo‘ladi.

Allomaning qarashlarida ta’lim va tarbiya masalasida oilaning o‘rni nihoyatda katta ekanligi, farzand tarbiyasi borasida ota-onaning zimmasida ekanligini korsatilgan. Abu Ali Ibn Sinoning “Axloq haqidagi risola”sida ko‘pgina axloqiy xislatlar qatoriga ilm-ma’rifatli bo‘lish kabi fazilatlar haqida ham to‘xtalib o‘tadi. Alloma insonlarni kamolotga yetishishlari uchun avvalo ma’rifatli bo‘lishlari kerakligini uqtiradi. Uning fikrisha, yoshlarga ta’lim berishda “Yaxshi va yomon xulqning hammasi sharoit, tarbiya, odatlanish natijasida vujudga keladi” shuning uchun ham inson tajribali bo‘lishi va yaxshi narsalarga odatlanishi lozim [9].

Alisher Navoiyning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya masalalariga fikrlarida insonparvarlik g‘oyalari bosh o‘rinda turadi. Navoiy asarlarida inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir. Buyuk alloma umri davomida ilm-ma’rifatni yuksak qadrlagan va homiylik qilgan. Navoiy insonning ma’naviy kamolotini, eng avvalo, uning ilm va hunar sohibi bo‘la olganligida, deb biladi. U ilmga o‘zidan o‘zi erishib bo‘lmaydi, kishi faqat havas va ishtiyoq bilangina ilmga ega bo‘la oladi, deb hisoblaydi.

Alisher Navoiy o‘zi barpo etgan “Ixlosiya” madrasasida o‘z zamonasining yetuk mudarrislarini yig‘di va ilm izlagan har bir talabaning aqliy kamolotga yetishida ilm-fanning ahamiyatini ko‘rsatib o‘tish bilan birga jamiyat taraqqiyotining asosi sanalgan ilm ahli, ilmni tarqatuvchi olim-u fozillarni hurmat qilishlarini, e’zozlashlarini uqtiradi:

Haq yo‘lida kim senga bir harf o‘qitmish ranj ila
Aylamak bo‘lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Alisher Navoiyning asarlarida maktab va madrasalardagi ta’lim-tarbiya usullari, ta’lim olish tamoyillari, talabalarga bilim beradigan muallimlar, mudarris va ustoz murabbiylarning o‘zlari bilimli, dono va tarbiyali, yuksak pedagogik mahoratga ega bo‘lishi zarurligi g‘oyasi ta’lim texnologiyasida yetakchi o‘rinlarni egallagan.

Alisher Navoiy “Yosh bolaning juda kichik yoshidan boshlab tarbiyalamoq zarur. Tarbiya insonga o‘zida yaxshi odat va fazilatlar xosil qilishga yordam beradi”,- deb ta’kidlab bolani tarbiya qilish juda ma’sulyatli ish ekanligi va shu tarbiya orqasida insonning butun kelajagi yotishini uqtirgan.

Alisher Navoiy yoshlarga chuqur bilim berish uchun muallimlar, mudarrislar va ustoz-murabbiylarning o‘zlari ham bilimli va tarbiyali bo‘lishi zarurligini uqtiradi. U nodon mutassib johil domlalarni tanqid etadi va o‘qituvchi ma’lumotli, o‘qitish yo‘llarini biladigan muallim bo‘lishi zarur, deydi. Masalan, “Mahbub ul-qulub” asarida maktabdorlar haqida fikr yuritar ekan, ularni o‘ta qattiqq‘`l, jo-hil va ta’magirliklarini qoralaydi. Darhaqiqat, johil muallimlar gunohsiz yosh bolalarga jafo qiluvchidir. U yosh bolalarni azoblashga, kaltaklashga o‘rgangan, g`azabli, qoshi chimirilgan, gunohsizlar bilan achchiqlanishga odatlangan. Ularning ko‘pchiligida ko‘ngil qattiqligi va ta’b xastaligi oshkor. Buning ustiga ular aql kamligiga ham giriftor. Ular qiynash yo‘li bilan bolalar ko‘nglini o‘zlariga rom qilmoqchi va kichkintoylarning beqaror tabiatini do‘q-po‘pisa bilan tartibga solmoqchi bo‘ladilar. Ulardagi ko‘rinib turgan qo‘pollik, yosh bolalardagi kelishmagan xattiharakatni silliqlashga yirik egovdir. Ular ishi odam qo‘lidan kelmas, odam emas, balki dev qila olmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga ojizlik qiladi. Lekin ustoz bolaga ilm va odob o‘rgatadi. Darhaqiqat, muallim bu kabi hollarda yuzlab mashaqqat chekadi. Shu jihatdan olganda bolalarda uning haqi ko‘p, agar shogird ulg`aygach podshohlik martabasiga erishsa ham o‘z muallimiga qulluq qilsa arziydi [10].

Buyuk olim Navoiy o‘z asarlarida, yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda muallim shaxsiga katta e’tibor qaratgan. U o‘qituvchilardagi nodanlik, johillik va ta’magirlikni keskin tanqid qilib, haqiqiy ustoz murabbiy bilimli, odobli, mehribon va tarbiyaviy jihatdan yyetuk bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi. Navoiyning qarashlarida, muallim bolalarni juda ham qattiqqo‘llik va majburlash bilan emas, balki ilm, odob va sabr-toqat bilan o‘qitishi kerak. Zero, ustozlik kasbi va uning mehnati o‘ta mashaqqatli bo‘lsa-da, uning jamiyat oldidagi haqi va javobgarligi beqiyosdir. Demak, Navoiy ta’lim-tarbiya jarayonida ustozning ma’naviy pokligi, bilimdonligi va insoniy fazilatlarini eng muhim omil sifatida ko‘rsatadi.

Buyuk qomusiy olim Muhammad Tarag‘ay Mirzo Ulug‘bekdir. U o‘z davrining eng mashhur astronom olimi, matematigi, tarixchi-geografi bo‘libgina qolmay, ustoz-pedagog ham bo‘lgan.

Mirzo Ulug‘bekning pedagogik g‘oyalari, qarashlari juda katta e’tiborga sazovordir. Uning pedagogik g‘oyalari tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va yangiliklarga e’tibor qaratish tamoyiliga asoslangan bo‘lib, o‘z davri uchun haqiqiy inqilobiy yondashuv edi. Ulug‘bek ta’lim jarayonida qulay muhitni yaratish, tahsil oluvchilarning qiziqishini tarbiyalash va bilim olish madaniyatini shakllantirishni ta’kidlagan. Shunigdek u o‘z rasadxonasida talabalarga ilim sirlarini, koinat haqida amaliy bilimlarni chuqir o‘rgatgan.

Uning fikricha, o‘qituvchilar faqatgina ma’lumot berish bilan cheklanmasligi, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va ilmiy izlanishlarni qo‘llab-quvvatlashga e’tibor qaratishi

lozim. Bugungi kunda ham Mirzo Ulug‘bekning pedagogik va ilmiy qarashlari ta’lim tizimini rivojlantirishda dolzarbligini yo‘qotmagan.

Mirzo Ulug‘bekning farzand tarbiyasiga oid qarashlari shundan iboratki, bolaning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi va havasini oshirishda u tarbiyalanayotgan muhit eng asosiy omil hisoblanadi. Oilada ota-onalarning o‘qimishli bo‘lishi, farzandlarining haqiqiy komil inson bo‘lib kamol topishida muhim rol o‘ynashini alohida ta’kidlagan. Muhit qanchallik katta bo‘lsa ta’sir qiluvchi kuchlar ham taqsimlanadi ya’ni ota-onalar bilan bir qatorda ustoz-murabbiylar, ko‘p vaqtini birga o‘tkazadigan do‘stlari yaqin kishilar ham ahamiyatli rol o‘ynaydi.

Mirzo Ulug‘bekning qarashlarida ta’lim tarbiya jarayonida aniq fanlar, jumladan,u matematika va astronomiya muhim ahamiyatga ega. Bu fanlar yoshlarning aqliy qobiliyatini rivojlantirishda asosiy vositalardan biri bo‘lsa, ijtimoiy fanlar, xususan, tarix, til va adabiyot, pedagogika, psixologiya kabi fanlar bulsa bolalarning ijtimoiy rivojlanishi hamda vatanparvarlik ruhida voyaga yetishlariga xizmat qiladi [11]. Demak, tarbiya va kasb tanlash masalasi bir-biridan ajralmas bir butun jarayondir. Ota-onalar farzandlariga odob ahloq bilan birga hayatda o‘z yo‘llarini topishi uchun mehnatsevarlik, mas’uliyat va iroda tuyg‘usini ham o‘rgatsa nur ustiga a’lo nur bo‘lar ekan. Ustozlarimiz esa yoshlarning qobiliyatlarini kashf etib ularni to‘g‘ri va o‘zlari sevgan kasbga yo‘naltirishdaetakshi bo‘ladi.

Muhokama va natijalar. Sharq allomalarining bugungi kungacha qoldirgan boy merosi, ma’naviyat madaniyat sohasiga qo‘shgan ulushlari nihoyatda boy bo‘lib, ular zamirida qadriyatlarning barcha yo‘nalishlarini qamrab olganligi va ayniqsa yosh avlodni tarbiyalash borasidagi fiklari juda bebaho ekanligi bilan xarakterlanadi.

Bola shaxsining Tarbiyasi va hulq atvori shakillanishida yashayatgan muhitning o‘rni juda katta ahamiyatga ega va ajdodlarimizning qoldirgan boy merosidan oqilona foydalgan holda talim berib jamiyatimiz uchun yetuk kadrlarni etkazish esa eng muhim vazifalarimizdan biri.

Tarbiya avvalo oiladan boshlanar ekan, biz o‘z farzandlarimizni baxti-saodatini, kamolini, iqbolini, buyuk inson bo‘lib yetishganligini va hayot abadiyligi avlodlar davomiyligini ta’minlaydigan ma’naviy qo‘rg‘oni bo‘lmish o‘z oilamizning mustahkamligini ko‘rishni istar ekanmiz, demak oilada tarbiyalanuvchilarimizni har tomonlama sog‘lom va barkamol etib tarbiyalashda tarbiyaning barcha turlariga e’tiborni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-bobolarimizdan qolgan boy ma’naviy merosning yosh avlodni har tomonlama yuksalishi tizimidagi o‘rni va roli o‘ziga xos xususiyatga va ko‘rinishlarga ega. “Darhaqiqat, ajdodlar tomonidan yaratilgan tarbiyaviy qadriyatlarni o‘rganishda ta’lim tizimi imkoniyatlarga alohida e’tibor qaratishlozim. Sharq mutafakkirlarining asarlarini o‘rganish, tahlil qilish, ularning ijodi va ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etish muhim amaliy ahamiyatga ega”[12]. Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan va bugunga qadar etib kelgan har bir asarni o‘rganish va ularni ta’limga tatbiq qilish kelajak avlodni yetuk shaxs qilib tarbiyalashda muhim omillardan hisoblanadi. Sharq allomalarining asarlarini tahlil qilish, teran o‘rganish ta’lim va tarbiyaning natijali olib borilishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Sharq allomalari tarbiyada nafaqat ma’naviy-ahloqiy jihatga, balki amaliy bilim va kasbiy malakaga ham katta e’tibor berganlar. Ular farzand tarbiyasida ota-onalarning namunasi, ustozlarning mehri va jamiyatdagi boshqa insonlarning ham qo‘llab quvvatlashi muhim o‘rin tutadi. Shu boysdan yosh avlodni barkomal shaxs etib tarbiyalashda ularning kelajakdagi kasb tanlovini ham to‘g‘ri yo‘naltirish lozim. Bu esa nafaqat bir insonning shaxsiy baxti, balki butun millat taraqqiyati va yurt ravnaqi uchun xiznat qiladi. Sharqning azaliy qadriyatlaridan biri kasb-hunarga ega bo‘lish va uni shogirdlariga yoki farzandlariga o‘rgatish va o‘zlari bilgan kasb sirlarini meros qilib qoldirganlar. Zero yuksak ma’naviyatli insonlar bugun va ertangi kun uchun teran fikr qilib kelgusi hayot va yurt ravnaqiga o‘z hissasini qo‘shishga intiladi.

Adabiyatlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari” bo‘yicha videoselektordagi nutqi.-https:// president.uz/oz/lists/view/4089
2. Hasanboyeva.O. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. –T: “O‘qituvchi”, 1993.
3. Arziqulov.D.N., Farfiyev.Y.I. Kasbiy ko‘nikma va malakalarning shakllantirishda psixologik bilimlarning ahamiyati. // Oliy ta’lim tizimida psixologiya fanlarini o‘qitishningilmiy-islubiy muammolari. Pespublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. –T.: 2011. 40-43-b.
4. Hoshimov K., S.Nishonova. Pedagogika tarixi. –T.: 2005. 81-b.
5. Hasanboyev J. Pedagogika. –T.: 2014. 33-b.

6. Abu Rayhon Beruniy.Tanlangan asarlar. 1 j. – T.: 1968. 151-b.

7. Norboyeva.S.M. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari orqali bo‘lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirish. // Zamonaviy ta’lim. 2022, 12-son.

8. Xoshimov K., Ochil S. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. – T.: “O‘qituvchi”, 2010. 86-b.

9. To‘rayev.L.A., Nizomova.N.Q. “Sharq allomalarining dunyoqarshida ta’lim-tarbiya masalasi” // International scientific journal of biruni. vol. 2, issue 1. feb. 2023.

10. Tosheva.D. Shaxs kamolotida o‘qituvchi-murabbiyning o‘rni // Pedagogik mahorat. 2018-y, 1-son.

11. Ahmedova, M. E. (2011). Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent.

12. Jalilov.Z.B. Sharq mutafakkirlari merosini o‘rganishning didaktik metodlari // Zamonaviy ta’lim. 2017-y, 5-son.

YOSHLARNI SHARQONA OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA BUYUK MUTAFAKKIR OLIMLAR QARASHLARI

Narziyeva Zarrina Abduxalimovna,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti dotsenti

Oila azal-azaldan Sharq xalqlari hayotida eng asosiy qadriyat sifatida jamiyatga ma’nan yetuk va jismonan barkamol insonni yetkazib beruvchi manba vazifasini o‘tab kelgan. Shu bilan bir qatorda, islom dinida oilaviy munosabatlar, nikohning manfaatlari, er va xotinning burch va vazifalari, oilada farzand tarbiyasi kabi masalalarga nihoyatda katta ahamiyat qaratilgan. Shu nuqtayi nazardan aytish mumkinki, oilaviy munosabatlarni tartib-intizomga asoslangan holda olib borish jamiyat taraqqiyotiga, unda barkamol insonlar salmog‘ining oshishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *oila, “oila tarbiyasi”, “oila dunyosi”, “Avesto”, hadis, Alisher Navoiy, Fitrat, Abdurauf Fitrat, Ahmad Yassaviy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy.*

ВЗГЛЯДЫ ВЕЛИКИХ УЧЕНЫХ-МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ПОДГОТОВКУ МОЛОДЁЖИ К ВОСТОЧНОЙ СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Семья незапамятных времен являлась важнейшей ценностью в жизни народов Востока, служила источником предоставления обществу умственно зрелого и физически здорового человека. Кроме того, в исламе очень важны семейные отношения, преимущества брака, обязанности и ответственность мужа и жены, воспитание детей в семье. С этой точки зрения можно сказать, что ведение семейных отношений, основанное на дисциплине, служит развитию общества и увеличению в нем числа всесторонне развитых людей.

Ключевые слова: *семья, «семейное воспитание», «семейный мир», «Тадбирул Манзил», Фитрат, Ахмад Яссави, Бахоуддин Накшбанд, Нажмиддин Кубро, Отаходжаев, Сафаров, Махмудов, Мусурманова, Халматова, нуклеар, мезальянс.*

VIEWS OF GREAT THINKER SCIENTISTS ON PREPARING YOUNG PEOPLE FOR EASTERN FAMILY LIFE

From time immemorial, the family has been the most important value in the life of the peoples of the East, served as a source of providing society with a mentally mature and physically healthy person. In addition, family relations, the advantages of marriage, the duties and responsibilities of husband and wife, and the upbringing of children in the family are very important in Islam. From this point of view, it can be said that the conduct of family relations, based on discipline, serves the development of society and the increase in the number of comprehensively developed people in it.

Keywords: *family, "family education", "family world", "Tadbirul Manzil", Fitrat, Ahmad Yassawi, Bahouddin Nakshband, Nazhmiddin* Kubro, Otakhojaev, Safarov, Makhmudov, Musurmanova, Khalmatova, nuclear, misalliance.

Kirish. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “ harakatlar strategiyasi” va boshqa me’yoriy hujjatlarda ta’kidlaganidek, “Odamlar bilishi kerak, oila muqaddas biz uchun. Oilani saqlab qolmasak, biz o‘zligimizni yo‘qotamiz”. “Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim- yoshlar. Mayli, yoshlar hozirgi davrning talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin…..Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya,tarbiya va faqat tarbiya hisobidan.

Davlatimizning birinchi rahbari I.Karimov o‘zining yoshlar siyosatiga doir qarashlari va konseptual yo‘l-yo‘riqlari “Ertangi kunimiz – hayotimizning farovonligi, zamondosh orqada qolmaslik, taraqqiy topgan davlatlardan va xalqlardan kam bo‘lmaslik, bir so‘z bilan aytganda, ertangi istiqbolimizning barcha ezgu niyatlarimizning amalga oshirilishi birinchi navbatda, bizning o‘rnimizga kelayotgan yosh avlodimizni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalashga, voyaga yetkazishga chambarchas bog‘liqdir”, - deb ta’kidlagan edi.

Chunki, har tomonlama yetuk avlodgina butun hayot oldimizga qo‘yayotgan o‘ta murakkab, og‘ir sinov va qiyinchiliklarni yengish, ko‘zlangan yuksak marralarni egallashi mumkin. Shu bois, muhtaram

Prezidentimiz yoshlarga katta umid va ishonch bilan qaramoqda. Mustaqillik bergan imkoniyatlar tufayli yoshlar hal qiluvchi kuch bo‘lib hayotga kiryapti. Shuning uchun yurtboshimiz: “Bugungi kunda yoshlarimiz hal qiluvchi kuch bo‘lib hayotga dadil qadam qo‘ymoqda. Men bu yoshlarga o‘zimga ishongandek ishonaman” - deb ta’kidladi.

Asosiy qism. Ma’lumki, jamiyatning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan oilalar qanchalik tinch va totuv bo‘lsa, shundagina davlat tinch va barqaror ravnaq topishi mumkin. Shu jihatdan, oila qo‘rg‘onining mustahkamligi va unda ma’naviy jihatlarning shakllanishi hamda amalga oshirilishi muhim ahamiyatga ega. Binobarin oila deb atalmish muqaddas makonda farzandlar kamolga yetadi, ulg‘ayadi. Shunday ekan, jamiyatda yuzaga kelayotgan oilalar qanchalik mustahkam qurilmoqda, poydevorichi? Darhaqiqat, oilaning barpo etilishida kimlar yoki nimalar muhim rol o‘ynaydi, tashqi ta’sirlarchi? Mavjud oilalar va yangi barpo etilayotgan kichik bir oila o‘z mavqeini qanchalik asramoqda? Oila – muqaddas qo‘rg‘on, oila – ma’naviy kamolot maskani va boshqa bir qancha so‘z va iboralar bilan oilaning mavqeini belgilaymiz. Albatta, jamiyatda namunali oilalar talaygina. Namunali oila deganda, oilaviy munosabatlar ma’naviy mezonlar asosida qurilgan, yaxshi va axloqli farzandlar tarbiyalagan, nurli, piru badavlat otaxon va onaxonalar ko‘z oldimizga keladi. Ularning borligi boshqalar uchun ibrat maktabidir. Ammo, afsus, bizni o‘ylantirgan masala bu – oila qo‘rg‘onining buzilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan bir qancha tashqi va ichki omillardir. Tashqi omil sifatida g‘arbona yashash tarzining o‘zlashtirilishi bo‘lsa, ichki omil sifatida esa, yoshlarning oilaga ma’naviy jihatdan yetarli tayyorgarlikka ega bo‘lmaslik masalasidir. Ma’naviy tahdid sifatida baholanayotgan g‘arbona madaniyat, g‘arbona yashash, g‘arbona muomala, g‘arbona hayot tarzi va hokazolar bizning muqaddas qo‘rg‘onimizga qanchalik salbiy ta’sir ko‘rsatayotganini yetarli darajada o‘ylab ko‘rmayapmiz. Oddiy hol sifatida qabul qilayotganimiz turli filmlar, seriallar, kliplar aslida shovqinli, jangari, toshbag‘ir bir hayot tarzini bizga in’om etmayotganmikin. G‘arb seriallarida kelinini erkalayotgan qaynota, turmush o‘rtog‘ini ochiqdan ochiq haqorat qilayotgan xotin yoki uning eriga xiyonat qilayotgan dugona, yarim yalang‘och qizdan mamnun ona, oiladan halovat topmagan farzandning giyohvand moddalarga berilishi va boshqalar bizning farzandlarimiz tarbiyasiga, oilaviy muhitning nosog‘lom bo‘lishiga olib kelmasmikin. Aksariyat oilalar bunday hayot tarzini qanday bo‘lsa, shundayligicha o‘zlashtirmoqda. Ko‘p hollarda, bizning mentalitetimizga, yashash tarzimizga to‘g‘ri keladimi, yo‘qmi, buni o‘ylab ko‘rmayapmiz. Natijada oilalar arzimas muammo oldida dosh berolmay, yengil yelpi, havoyi bir nafs qurboniga aylanishmoqda. G‘arb taklif etayotgan xudbinlik, toshbag‘irlik, egoizm kabi illatlarni aksariyat insonlar yashashning mazmuni sifatida olmoqda. Buning oqibatida ayol kimningdir qo‘g‘irchog‘iga aylanmoqda, go‘daklar mehrdan mosuvo holda yetimlikka mahkum etilmoqda. Bu kabi misollarni yana qator keltirish mumkin. Oila tinchligiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan bunday muammolar aslida har bir vijdonli insonning qalb og‘riqlari emasmi? Yong‘in chiqsa, ho‘lu quruq barobar yonadi deganlaridek, oila buzilsa, yoinki farzand axloqsiz chiqsa, birgina inson emas, atrofdagi insonlar, boringki, butun jamiyat hayotiga, uning farovonligiga, tinchligiga rahna solingan bo‘ladi. Shunday ekan, oila qo‘rg‘onini asrash, uning mustahkamligini ta’minlash uchun nimalarga e’tibor berish lozim. Bizningcha, hamma narsaning asosi ma’naviy etuklikka borib taqaladi. Axloqimizga tashqi jihatlar salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan ekan, ulardan himoyalanishning yagona yo‘li ham ma’naviy etuklikdir. Ma’nan yetuk inson atrofdagi har bir narsaga befarq qaray olmaydi. Ma’nan boy inson g‘arbona yashash, g‘arbona madaniyatni qanday bo‘lsa, shundayligicha o‘zlashtirmaydi, aksincha o‘zbekona, milliy xususiyatlarimizga uyg‘unlashtiradi. Oila deb atalmish muqaddas qo‘rg‘onni asrab avaylashga intiladi. Oilaning bir butunligini tashkil etayotgan er va xotin ma’nan boy, aqlan kamolga etgan bo‘lsa, har qanday zararli ta’sirlarni oldindan ko‘radi va oilasini himoya qila oladi. Ayni paytda, farzandlar tarbiyasiga ham shu mezonlardan turib yondashadi. Oila mustahkamligini ta’minlashda tajribali, ko‘pni ko‘rgan otaxon va onaxonlar o‘giti, purma’no nasihatlari, ularning ibratli hayot tarzi ham muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan olganda, jamiyatda yuzaga kelayotgan yangi oilalarga ular turmushi ibrat bo‘lsa, tajribasidan o‘rganishsa, o‘ylaymizki, oila yanada mustahkam va voyaga etayotgan farzandlar tarbiyali bo‘ladi. Binobarin, oila qo‘rg‘oni ma’naviy yetuklik va boy tajriba asosida yanada mustahkamlanib boriladi.

Oila – odamlarning umr mazmuni, ularning taqdirini bog‘laydigan baxt-u quvonchlari, tashvish-u g‘amlarini mujassam etuvchi murakkab va ko‘p qirrali, bir makon. “Oila” ilmiy-amaliy markazi tadqiqot etayotgan muammolardan biri bu – yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, ularda nikoh deb atalmish noyob qadriyatga nisbatan to‘g‘ri munosabatni tarbiyalash. Ota-onalar aniq-tiniq anglab yetmoqlari lozimki, yoshlar oilaviy hayotga nafaqat jismonan-fiziologik jihatidan, balki eng avvalo, ma’naviy-ruhiy jihatidan ham, ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham tayyor bo‘lishi kerak.

O‘zbekiston xalqlari tarixini o‘rganishdagi dastlabki yozma manba “Avesto” – (“Qat’iy qonunlar”)da oilada sog‘lom avlod tarbiyasining usul va vositalari, huquqiy munosabatlari haqida ma’lumot beradi.

“Avesto”da oila mustahkamligini saqlash, nikoh tartiblari, er-xotin majburiyati, nikoh tuzish va bekor qilishning qonun-qoidalari koʻrsatib oʻtilgan. Avestoning maxsus boblarida Axura Mazda va Zardushtning yigit qizlarga nikoh masalasidagi murojaatlari keltirilgan. Unda oila qurish, jufti halol tanlashda shoshma-shosharlikga yoʻl qoʻymaslik, ota-ona, keksalar maslahatiga quloq tutish kabi maslahatlar haqida qimmatli mulohazalar mavjud. Qadimgi turkiy xalqlarda nikoh qat'iy qonun-qoidalar asosida tashkil etilgan. Oilaviy masalalarda yoshlar keksa avlod oʻgitlariga quloq solganlar. Zardoʻshtiylik tartib-qoidalariga koʻra, oʻz hayotini oila qurmasdan oʻtkazish qattiq qoralangan. Qiz bolalar uchun balogʻat yoshi 15 yosh hisoblangan. Balogʻat yoshidagi qiz ota-ona yoki jamoa ra'yidan yurmay turmushga chiqishni, zurriyot qoldirishni istamasdan umrguzaronlik qilib yursa qopga solinib 25 darra kaltaklangan. Bu yoshda yigit yoki qiz bola turmush qurishi mumkin boʻlgan. Turmushga chiqayotgan qiz bolaning baquvvat, sogʻlom, goʻzal boʻlishi, boʻlajak farzandning sogʻlom tugʻilishi oila mustahkamligi uchun asos hisoblangan. Ayol kishining ma’naviy pokligi, oilada saranjom-sarishtaligi, tozalagi uning axloqiy-ma’naviy yetukligining oliy bosqichi hisoblanadi. Erkaklar esa, oʻn yetti yoshda uylanish huquqiga ega boʻlgan. Agar erkak kishi zurriyod qoldirish qobiliyatiga ega boʻlsa-yu, ammo uylanmasa, unga tamgʻa bosilib, badnom qilish maqsadida beliga zanjir bogʻlab yurishga majbur etilgan va uyaltirilagan. Islomda oila qurish sunnat hisoblangani kabi Zardushtiylikda ham nasl qoldirish, oʻz urugʻini va qavmini koʻpaytirish ragʻbatlantirilagan. “Aveto”da qayd etilishicha, erkak kishi, eng avvalo, uylanish uchun moddiy va ma'naviy tomondan toʻq va baquvvat boʻlmogʻi lozim, buning uchun oʻz vaqtida toʻyib ovqatlanishi zarur, aks holda erkak kishi oʻz xizmati va axloqiy burchlarini bajara olmaydi.

Agar xalqimiz hayotidagi turli marosimlar, rasm-rusumlar, an’analarining tashkil etilishiga chuqurroq razm solsak, ishontirish, isbotlash, namuna koʻrsatish, ta’sir etish, tasdiqlash kabi pedagogik usullar orqali barkamol insonni tarbiyalash asosiy maqsad qilib olinganligiga ishonch hosil qilamiz. Zardoʻshtiylikda oila muqaddas sanalgani bois igʻvo, tuhmat, er-xotinning oʻzaro kelishmovchiligi, ota-ona bilan murosa-madora qila olmaslik kabi bahonalar bilan nikohning bekor qilinishiga yoʻl qoʻyilmagan.

Hadislarda “Kelin tanlash vaqtida toʻrtta narsaga albatta qiziqiladi: moliga, jamoliga, kasbiy mansabiga va diniga. Sen dindorini tanlagin”, - deyiladi. Chunki, mol, jamol vaqtinchalik, mansab esa kelin bilan birga kelmaydi, otasining uyida qoladi, ammo iymon-e’tiqod, aql-idrok, xulq-u odob, irsiy tozaligi u bilan doimo hamrohdir. Ana shunday fazilatlarga ega boʻlgan ayolning farzandlarini tarbiyalash osonroq boʻladi.

Hadislarda qaraladigan inson ma’naviy va jismoniy salomatligiga salbiy ta’sir etuvchi xususiyatlar: oʻgʻirlik, zino, hayosizlik, munofiqlik, omonatga xiyonat yolgʻon soʻzlash, shartida turmaslik, kek saqlash, axloqsizlik, nopoklik, riyokorlik, xusumat, nohaqlik, fitna, yolgʻonchilik, gʻiybat, ochkoʻzlik, ta’magirlik, isrofgarchilik, itoatsizlik, chaqimchilik, beparvolik, kibr, gina-adovat, xiyonat, razillik, baxillik, zulm, maqtanchoqlik, ikki yuzlamachilik, takabburlik, manmanlik, shuhratparastlik, shoshqaloqlik, zinokorlik, ichkilikka ruju qoʻyish, harom narsalarni iste’mol qilish kabi illatlarning oila qurish ostonasida turgan yigit-qizlarga zararli jihatlarni tushuntirish, bunday illatlardan hazar qilish tuygʻularini singdirish lozim.

Islomda oilaning oʻrni masalasiga yetarlicha oʻrgangan va tahlil qilgan muftiy hazratlari Usmonxon Alimov oʻzining “Oilada farzand tarbiyasi” kitobida dunyoda hamma narsa juft-juft yaratilganligini, ya’ni oy va quyosh, kecha va kunduz, yer va osmon, erkak va ayol, musbat va manfiy ekanligini ta’kidlaydi. Mohiyatan ularning har biri ikkinchisiga har jihatdan ehtiyojlidir. Mavjudotlar hayotda mana shu juftlik bilangina barqaror boʻladilar. Ushbu juftlikni inson misolida oladigan 25 boʻlsak, er kishi turmushda faqat oʻz jinsining jufti boʻlgan ayol bilan taskin va rohat topishi mumkin. Muqaddas Qur’oni Karimning “Nahl” surasida “Alloh sizlar uchun oʻzlaringizdan juftlar yaratib, juftliklaringizdan sizlar uchun oʻgʻillar va nabiralar paydo qildi ...”, - deb ta’kidlagan. Hadislarning birida: “Toʻrtta yaxshi ish bor, ular paygʻambarlar sunnatidan sanaladi: hayo, xushboʻylik, misvok tutish va uylanishdir”, - deb marhamat qilinadi (Imom Termiziy rivoyati).

Paygʻambarimizdan (alayhissalom) yana shunday hadis bor: “Kim uylangan boʻlsa, dinning yarmini mukammal qilibdi, qolgan yarmida Allohga taqvo qilaversin” (Taboroniy, Boyhaqiy, Hokim rivoyati).

Islom ta’limotiga koʻra, oila Yaratganning roziligini topish, Paygʻambarimiz (alayhissloam) axloqlari, islomiy odob bilan ziynatlanish va pok yoʻl bilan insoniyat naslini davom ettirish maqsadida quriladi. Nikoh asosida turmush qurish Alloh taoloning buyrugʻi, Paygʻambarimizning sunnatlari ekan, musulmon kishi oila qurishi lozim. Nikoh tufayli inson oʻz nasli-nasabining pokligini saqlaydi, iffatini asraydi, buzuqlik, zino singari harom ishlardan tiyiladi. “Nikoh” soʻzi lugʻatda, “yaqinlik”, “bogʻlanish” ma’nolarini anglatadi. Nikoh bitimi, ahdi bitimlarning eng yaxshisidir.

Oʻzbek xalqida azal-azaldan oila, ota-ona va farzand, er va xotin munosabatlari oʻzgacha qadrlanib kelgan. Bu borada buyuk mutafakkirlarimiz ham oʻz asarlarida qimmatli fikrlarini bildirib oʻtganlar. Jumladan, Abu Ali ibn Sinoning oilaviy munosabatlar haqida aytgan fikrlari bagʻoyat qimmatlidir. Olim

“Tadbir-al-manozil” asarida oilada er va xotinning yaxshi sifatlarini sanab o‘tadi. Ularning shaxsiy namunalari bola uchun o‘rnak bo‘lib uning kelajak taqdirini belgilashda muhimligini alohida ta’kidlaydi. Ibn Sinoning fikricha, tarbiyachi faqat so‘zdagina nasihatgo‘ylik bilan tarbiyalamasdan, balki amalda ham bolalarga o‘z xulqi bilan ta’sir qilishi kerak. U ota-onaning bolalar bilan olib boriladigan suhbatining sharti to‘g‘risida mulohaza yuritib: “Siz gaplashish, fikr olishda xayrixohlik talablariga rioya qilgan holda ish ko‘rsangiz, yo‘ldan adashmaysiz va to‘siqlarga duch kelmaysiz”. “Bolada yaxshi xarakter va xulq-atvor tarbiyalash uchun uning shaxsini hurmat qilish kerak, uni sevish va e’zozlash lozim. Uning oldida yomon gapirmaslik, ortiqcha harakatlar qilmaslik kerak, lekin tarbiyada talabchanlik bo‘lishi lozim”, degan g‘oyani ilgari suradi.

Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida ayolning oila turmushdagi hissasiga va shaxsiy namunasiga quyidagicha to‘xtaladi: “Yaxshi rafiqa – oilaning davlati va baxti. Uyning ozodaligi undan, uy egasining xotirjam va osoyishtaligi undan. Husnli bo‘lsa – ko‘ngul yozig‘i, xushmuomala bo‘lsa – jon ozig‘idir. Oqila bo‘lsa, ro‘zg‘orda tartib-intizom bo‘ladi, asbob-anjomlar pokiza va saranjom turadi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan ma’lumki, ayol oila turmushida erning haqiqiy sodiq yo‘ldoshi, bola tarbiyasida yaxshi va yomon sifatlarining tarbiyaviy ta’siri beqiyosligi o‘ziga xos tarzda ifodalangan. Ayniqsa qizlar tarbiyasidan onalar yaxshi sifatlarining namunasi va yomon sifatlarning natijalari oilaga musibat keltirishi pedagogik asoslangan. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida “...Tarbiyani kimlar qilur? Qayda qilinur? Degan savol keladur. Bu savolga, birinchi uy tarbiyasi. Bu ona vazifasidir. Bir kishi deyurki, qaysi onalarni aytursuz, bilimsiz boshi paqmoq, qo‘li to‘qmoq onalarnimi? O‘zlarida yo‘q tarbiyani qaydan olib berurlar” der. Mana bu so‘z kishini yuragini ezar, bag‘rini yondurar. Otasiga nima dersiz, desak, “Qaysi ota? To‘ychi, uloqchi, bazmchi, do‘mbirachi, karnaychi, surnaychi, ilm qadrini bilmagan, ilm uchun bir pulni ko‘zlari qiymagan, zamondan xabarsiz otalarni aytursizmi? Avval o‘zlarini o‘qitmoq, tarbiya qilmoq lozimdur”, - der. Mana bu so‘zni eshitgach umid qo‘llari qo‘ltiqqa urilur.

Xulosa. Abdurauf Fitrat aytganidek, avlodni tarbiyalash insoniyatning xizmatidir. Qachonki biz yaxshi axloq egasi bo‘lgan farzandlarni tarbiyalasak, shundagina bo‘ynimizdagi bu xizmat majburiyati soqit bo‘ladi. Kimki, badaxloq bolalarni tarbiya etsa, insoniyatga xizmat emas, balki dushmanlik qilgan bo‘ladi. Jamiyat ularning farzandlaridan bezor bo‘ladi. Xush va yaxshi axloqqa ega bo‘lgan farzand, xushaxloq iymon sohibi bo‘lgan ota-onalardan bo‘ladi, agarda ota-ona axloqsiz bo‘lsalar, ularning tarbiyalari soyasida o‘sgan farzand ham badaxloq bo‘ladi”, – deya bola tarbiyasida ota-onalarning namuna bo‘lishi haqida qimmatli fikrni ilgari surgan.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy mavjudotni bilishda ilm-fanning rolini hal etuvchi omil deb biladi, uningcha inson tanasi, miyasi, sezgi organlari tug‘ilishda mavjud, lekin aqliy bilimi, ma’naviyligi, ruhi, intellektual va axloqiy xislatlari, xarakteri, dini, urf-odatlari, ma’lumoti tashqi muhit, boshqa insonlar va shu kabilar bilan muloqotda vujudga keladi, inson o‘z faoliyati yordamida ularni egallaydi, ularga erishadi. Uning aqli, fikri, ruhiy yuksalishining eng yetuk mahsuli bo‘ladi, deb ta’kidlaydi.

Abu Rayhon Beruniy ta’lim va tarbiyaning maqsadi, vazifalari va mavqeyi, inson, yosh avlodning rivojlanishi haqidagi fikrlari chin ma’noda insonparvarlik va insonshunoslik zamirida yaratilgan. Bilim va tarbiyaning tabiatga uyg‘unlik tamoyillarini mutafakkirning barcha asarlarida kuzatish mumkin. U insonni tabiatning bir qismi deb ta’kidlaydi.

Hozirgi millat, ona Vatan himoyasi bizdan ogohlik, kurashchanlikni kutmoqda. Demak, hozirda har birimiz bu kurashchanlikni namoyon qilishga tayyor bo‘lmog‘imiz kerak. Bunga bizning mafkuraviy tarbiya maxsus o‘rgatmog‘i lozim.

Adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoniy tarjimasi. -Tehron: Eron milliy kutubxonasi, 1902. -28 b.

2. Abu Rayhon Beruniy. Hindiston. -T.: Me’ros, 1998. -132 b.

3. O‘zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

4. Abdurauf Fitrat. Oila yoki oila boshqarish tartiblari.–T.: “Ma’naviyat”, 1998–8 b.

5. Авлоний А. Туркий гулистон ёки ахлоқ.–Т.: Ёшлар нашриёт уйи, 2018.- 97 б.

6. Shodmonova Sh.S. Oilada kichik maktab yoshidagi bolalarni milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari: Ped.fanlari nomzodi. Dis./Nizomiy nomidagi pedagogika universiteti. – Toshkent, 2001. 14-bet

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ У СТУДЕНТОВ

Ортиков Ойбек Рустамович,
Преподаватель кафедры педагогики Бухарского государственного университета,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам
o.r.ortiqov@buxdu.uz
https://orcid.org/0000-0002-1977-7632

В данной статье уточняются возможности повышения качества и эффективности предметно-методологического уровня подготовки по использованию информационных технологий в здоровом духовно-нравственном воспитании. Это связано с организацией, основанной на интерактивный подход, дидактическими возможностями организационно-структурных компонентов этапов совершенствования на базе педагогических методов, направленных на улучшение качества и эффективности показателей освоения процессов, основанных на наблюдение и воображение, с использованием современных информационных технологий.

Ключевые слова: *информация, интеллект, информационные технологии, система образования, процесс воспитания, программные средства, компетентность, информационные ресурсы, духовно-нравственные качества, доброта, вера, современные принципы, способности, инициатива, социальная активность, патриотизм, честность, трудолюбие, скромность, самоотверженность.*

PEDAGOGICAL FUNDAMENTALS OF DEVELOPING STUDENTS’ SKILLS IN USING INFORMATION TECHNOLOGIES

In this article, it is clarified that the possibilities of improving the quality and efficiency of the subject-methodological level of training on the use of information technologies in healthy spiritual and moral education are related to the features of organization based on an integrative approach, the didactic capabilities of organizational and structural components of the stages of improvement on the basis of pedagogical, dedicated to raising the quality and efficiency of indicators of mastering observation and imagination-based processes based on modern information technologies.

Keywords: *information, intelligence, information technology, educational system, educational process, software tools, competence, information resources, spiritual and moral qualities, goodness, belief, modern principles, ability, initiative, social activity, patriotism, honesty, hard work, humility, dedication.*

TALABALARNING AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH KO’NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Mazkur maqolada talabalarni sog‘lom ma’naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha predmetli-metodik tayyorgarlik darajasi sifati va samaradorligini oshirishning imkoniyatlari pedagogik dasturiy vositalar asosida takomillashtirish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, tashkiliy-tuzilmaviy komponentlarining didaktik imkoniyatlari integrativ yondashuv asosida tashkil etish xususiyatlariga bog‘liqligi aniqlashtirilib, zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan keng qamrovda foydalanish, mushohada va tasavvurlarga asoslangan jarayonlarni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari sifati va samaradorligini ko‘tarishga bag‘ishlangan.

Kalit so‘zlar: *axborot, intelekt, axborot texnologiyalari, ta’lim tizimi, tarbiya jarayoni, dasturiy vositalar, kompetentlik, axborot resurslari, ma’naviy-axloqiy sifatlar, ezgulik, e’tiqod, zamonaviy tamoyillar, qobiliyat, tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik, fidoyilik.*

Введение. В настоящее время информационные технологии проявляются как неотъемлемая часть системы образования и воспитания. Использование информационных технологий в повышении качества образования будущих преподавателей в высших учебных заведениях, а также в здоровом нравственно-этическом воспитании стало основным фактором развития благодаря созданию электронной образовательной среды. В этой связи определение стратегических и тактических целей развития морально-этического мировоззрения студентов, формирование духовности и мировоззрения личности на основе подлинных ценностей стало актуальной социальной и педагогической задачей.

Стремительное развитие информационных технологий целесообразно использовать современные мотивирующие, целенаправленные и концептуальные формы и методы на занятиях, направленных на расширение мировоззрения студентов. Приоритетными задачами являются "реализация намерения нашего народа построить свободный, перспективный, могущественный Новый Узбекистан, создание всех возможностей для развития потенциала каждого гражданина, воспитание здорового, образованного и духовно развитого поколения, формирование сильной экономики, ставшей важной частью глобального производства, обеспечение справедливости, верховенства закона, безопасности и устойчивости".

Удовлетворение потребностей студентов в информации требует эффективной организации процесса обучения и воспитания с использованием информационных ресурсов, информационных технологий и информационных систем, а также формирования нравственно-этических качеств. В нашей стране для физического, интеллектуального и нравственного развития молодого поколения необходимо реализовать системные работы по воспитанию уважения к национальному историческому наследию, национальным и общечеловеческим ценностям с помощью организованно упорядоченных информационных ресурсов, информационных технологий и средств связи, особенно в развитии нравственно-этических аспектов профессиональной квалификации и социальных педагогических знаний, которые способствуют обеспечению нравственности и морали.

Анализ литературы и методология: Исследовательские работы, посвященные проблемам внедрения теории и практики применения информационных технологий в образовательных и воспитательных процессах, были проведены в нашей стране такими учеными, как А.А.Абдукодиров, М.Арипов, У.Ш.Бегимкулов, Ф.М.Закирова, Р.Ж. Ишмухамедов, К.Т.Олимов, Д.Сайдахмедова, Н.Тайлаков, О.Н.Торакулов, В.О.Ерназарова, М.Н.Цой, А.Г.Хаитовы.

Вопросы применения информационных технологий в образовательных и воспитательных процессах в странах СНГ исследовались А. Андреевым, В.М.Коликовой, А.Корякиной, О.Осиповой, В.Параминой, Е.Полат, А.В.Смирновым, Е.С.Черкасовой, А.Шабановым и другими.

Работы по внедрению информационных технологий в образовательный и воспитательный процессы в зарубежных странах были исследованы Б.Антоновасом, Дж.Даниэлем, М.Дугьямасом, Б.Хольмбергом, С.Ланьи, Д.Мурсундом, Т.Воуном, Р.Заппонеларом и другими.

Воспитание – это процесс, на основе знаний, полученных у растущего поколения, формирования духовного развития – мировоззрения, человеческой веры, долга и ответственности, а также создания моральных и этических качеств, присущих членам общества. Кроме того, в широком смысле, понятие воспитания включает в себя образование и получение информации. В узком смысле, воспитание означает педагогическую деятельность, направленную на физическое развитие личности, формирование мировоззрения и морально-этических черт, развитие эстетического вкуса. Однако любое воспитание существует только в тесной связи с образованием. Потому что в процессе обучения и получения информации не только увеличивается знание личности, но и ускоряется формирование её морально-этических качеств.

Духовность – это склонность к добру и благородству, воздержание от зла и злобы, стремление к утонченности и истине, честности и искренности, а также чувство соблюдения моральных, правовых и культурных норм общества, к которому принадлежит человек. Она представляет собой совокупность положительных, прекрасных качеств, определяющих сущность жизни человека и природу его деятельности. В духовности отражаются сердце, сознание, ум, натура, знания и культура человека.

Нравственность – это совокупность поступков, поведения и моральных норм, проявляющихся в отношениях людей друг к другу, к семье и обществу. Здоровое нравственно-этическое воспитание – это система воспитания, направленная на формирование идеологического, политического, нравственного, духовного, образовательного и философского облика личности, а также совокупность качеств, характеристик и норм поведения, внедренных в личность в результате воспитания (определение автора).

Эффективная организация здорового нравственно-этического воспитания это повышение уровня духовно-психологических знаний, формирование здорового мировоззрения у личности, а также обеспечение возникновения здорового мышления.

Основные характеристики образовательного и воспитательного процессов – это их целостность, системность, периодичность и технологичность. Под целостностью понимается единство процессов воспитания и обучения, а также процессов развития личности. Воспитание и обучение, хотя наука и различает их, взаимосвязаны.

Информационные технологии – это методы и технические средства организации, хранения, обработки, восстановления и передачи информации, которые развивают знания будущих педагогов и расширяют их возможности управления техническими и социальными процессами.

Несмотря на важное место информационных технологий в образовательном процессе, они помогают решать следующие задачи: раскрытие, сохранение и развитие индивидуальных способностей будущих учителей, состоящих из уникальных качеств, присущих каждому человеку; формирование их познавательных способностей, стремления к саморазвитию; обеспечение максимального изучения событий и явлений, связи между точными, естественно-научными, техническими, социально-гуманитарными и художественными дисциплинами; постоянное динамическое обновление содержания, форм и методов образовательного процесса.

Обсуждение. В процессе развития морально-этических качеств у студентов необходимо создавать национальную информационную систему с учетом современных принципов развития и совершенствования информационных ресурсов, технологий и систем, что требует внедрения образовательных методов на практике.

Развитие морально-этических качеств студентов формируется в результате становления морально-этических знаний, в процессе чего у молодежи формируются такие моральные категории, как счастье, совесть, долг, справедливость, честь, любовь, доброта, слава, вера, преданность. В ходе развития морально-этических качеств у студентов начинают проявляться такие ценности, как инициативность, социальная активность, патриотизм, честность, трудолюбие, скромность, самоотверженность. Молодежь, обладающая этими качествами, сознательно выполняет требования моральных норм и проявляет уважение к национальному и универсальному духовному наследию, традициям и обычаям. Однако наличие знаний о морально-этических нормах, их понимание и формирование добродетелей не всегда означают, что студенты воспитаны в морально-этическом плане. Уровень их воспитанности определяется тогда, когда человеческие качества отражаются в жизненном опыте и ярко проявляются в их активной деятельности. Для развития общества необходимо, прежде всего, воспитывать морально-этически компетентных, социально-активных личностей, а также сосредоточить внимание на повышении уровня воспитанности молодежи. Ведь без морально-этически воспитанных личностей невозможно представить развитие общества. В процессе морально-этического воспитания молодежи важным является обращение к истокам нашей истории и духовности. В развитии духовно-нравственных качеств студентов метод "Информационный лабиринт" или "Корзина" дает очень хорошие результаты. Цель метода заключается в том, что участники должны изучить определенную ситуацию и выбрать одно из множества альтернативных действий на разных этапах, другими словами, пройти через некий вид лабиринта. Процесс реализации метода состоит в том, что студентам раздаются листы с различными ситуациями и вопросами, касающимися определенной области или межличностных отношений. Задача студента состоит в том, чтобы на основе фактов, касающихся данной ситуации, принять правильное решение, которое обычно должно быть выбрано из нескольких вариантов. Каждый ответ приводит студента к следующему состоянию и продолжается до достижения конечного результата. Каждый студент может выбрать свой путь, его цель - пройти через лабиринт к конечному решению, сделав как можно меньше шагов. Студент, хорошо понимающий принципы выбора ситуаций, быстро находит правильные ответы на практические вопросы и достигает конца. Некомпетентный студент делает неправильный выбор, возвращается к начальному положению и должен снова пройти до конца. Цель метода информационного лабиринта - научить извлекать уроки из своих ошибок и выбирать правильные подходы или отношения. После выполнения задания учитель должен обсудить с группой причины выбора правильных и неправильных решений. По словам психолога Лесли Рея, метод "информационного лабиринта" имеет два важных недостатка: "Умный" студент может преодолеть ситуацию, не понимая ее в действительности, просто читая и запоминая информацию из книг. Урок требует слишком много бумаги - один комплект состоит из нескольких листов для каждой стадии "лабиринта", и такие комплекты должны быть подготовлены для каждого участника. Этот недостаток можно устранить, выполняя упражнения на компьютере. Для этого каждый участник должен предоставить свой монитор, подключенный к компьютеру учителя. Следует отметить, что интерактивная часть данного метода осуществляется в основном во второй части, когда принимаются решения, которые должны быть объявлены общественности и обсуждены их результаты. Также в лабиринте могут участвовать не отдельные студенты, а несколько небольших групп, в этом случае имеет смысл усложнять задания. В развитии духовно-нравственных качеств студентов метод информационного лабиринта помогает анализировать выбранные темы и достигать результата.

Результаты. Важно использование информационных технологий в духовно-нравственном воспитании студентов, формы применения информационных технологий для формирования здорового духовно-нравственного сознания, организация и проведение дидактических игр с использованием средств информационных технологий, знакомство будущих педагогов с негативным влиянием экстремизма и терроризма, а также с движением миссионеров и их негативными последствиями.

В образовании всегда существует проблема содержания и методов, которые связаны между собой. Современные методы преподавания в вузах обогащаются современными информационными средствами, в результате чего качество образования повышается. Технологии, такие как Интернет и мультимедиа, ставят задачу разработки компьютерных программ на основе учебных материалов и пособий, необходимых для будущих учителей, объединяя эти групповые методы. В этом плане метод дистанционного обучения имеет особое значение благодаря множеству удобств для учителей и будущих педагогов. Дистанционное обучение является особым видом преподавания, основным признаком которого является интерактивность взаимодействия всех участников учебного процесса. В данном, на втором этапе случае учитель не является обязательным, поскольку дистанционное обучение представляет собой процесс самостоятельного изучения материала.

Изучение уровня сформированности знаний, умений, навыков и компетенций в области духовно-нравственного воспитания, а также возможностей повышения интереса студентов к учебе, формирование у студентов здорового мировоззрения, эффективность использования информационных технологий в духовно-нравственном воспитании, а также уровень усвоения знаний, умений, навыков и компетенций студентов в процессе творческого выполнения учебных и тестовых заданий могут быть определены. На третьем этапе формирование показателей профессионально-педагогической рефлексии, составляющей структуру здорового духовно-нравственного воспитания будущих педагогов и определяющей уровень взаимосвязи (мотивационные, ценностные, когнитивно-активные, личностно-рефлексивные компоненты) включает в себя их развитие.

Выводы и рекомендации. Внедрение современных информационных технологий в процесс здорового морально-этического воспитания студентов требует, прежде всего, гуманизации педагогических отношений. Очевидно, что без организации таких отношений любые используемые образовательные технологии не принесут ожидаемых результатов. Методико-дидактические основы использования современных информационных технологий в процессе здорового морально-этического воспитания студентов являются частью образовательного стандарта (ДТС), в котором определены критерии знаний, умений, навыков и компетенций, которые должны овладеть будущие преподаватели. Цель использования информационных технологий в здоровом морально-этическом воспитании студентов заключается в развитии креативного мышления, причем выполнение заданий на каждом занятии должно занимать 20-25% общего времени, а работа на основе креативного мышления — 75-80% времени, что важно для приобретения большего количества практических знаний, умений, навыков и компетенций, позволяющих делать теоретические выводы.

Формы здорового обучения и воспитания студентов, как в учебном процессе, так и вне его, независимо от того, являются ли они традиционными или нетрадиционными, могут дать высокий педагогический результат только при условии, что они выполняются полностью с научно-теоретической, научно-методической и культурно-просветительской точки зрения. При этом учитывается уровень знаний и мышления студентов. Совместное применение современных информационных технологий с инновационными педагогическими технологиями повышает профессиональную готовность студентов и эффективность воспитательных мероприятий. Организация и управление образовательным и воспитательным процессом, выбор современных информационных технологий, позволяющих развивать у студентов самостоятельное обучение и креативное мышление, служат овладению знаниями, умениями, навыками и компетенциями.

Использование современных информационных технологий в здоровом морально-этическом воспитании студентов подтвердило свою эффективность в учебных и внеучебных воспитательных мероприятиях в результате проведенных экспериментально-исследовательских работ. Важным является объяснение научно-методических и дидактических основ и примеров организации уроков и внеучебных воспитательных мероприятий с использованием современных информационных технологий для здорового морально-этического воспитания будущих преподавателей через интернет-ресурсы.

Материалы по совершенствованию использования современных информационных технологий в здоровом морально-этическом воспитании студентов могут включать внеаудиторные мероприятия: экскурсии, конференции, дебаты, вечера вопросов и ответов, а также конкурсы по здоровому

морально-этическому воспитанию среди будущих учителей, что способствует формированию у студентов морально-этических качеств.

Литературы:

1. Конституция Республики Узбекистан – Т.: 1 мая 2023 года.
2. Закон Республики Узбекистан "Об образовании". – Т.: 23 декабря 2020 года.
3. Ортиков О. Анализ и интерпретация идеологических качеств в творчестве Хусайна Войза Кошифи //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2024. – Т. 12. – №. 5. – С. 429-436.
4. Артиков О., Мурудова М. Возможности развития экологической культуры студентов //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 130. – С. 04025.
5. Ортиков О. Р. Факторы развития идеологического иммунитета у будущих учителей в процессе глобализации //Научный прогресс. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 160-165.
6. Рустамович О. О. Возможности развития идеологического иммунитета у студентов гуманитарных наук //"Science Shine" Международный научный журнал. – 2024. – Т. 13. – №. 1.
7. Ортиков О. Р. Повышение духовно-моральных качеств учеников //Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 124-126.
8. Рустамович О. О. Духовно-ученические деятельности как гарант развития идеологического иммунитета у студентов // – 2023. – Т. 3. – №. 11. – С. 29-36.
9. Ортиков О. Р., Мурудова М. М. Формирование духовно-моральных качеств учеников через народные стихи //Экономика и социум. – 2023. – №. 3-1 (106). – С. 161-164.
10. Ортиков О. Р., Рахимова Д. Роль и значение махалли в развитии идеологического иммунитета у студентов //Экономика и социум. – 2022. – №. 12-1 (103). – С. 1310-1313.
11. Ходжаев Б., Джураев Б., Аминов М. Формирование духовности студентов и молодежи через паломнический туризм //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 420. – С. 10017.
12. Тожиевич Ж. Б. Духовно-образовательная политика Саманидского государства //Journal of Innovation in Education and Social Research. – 2024. – Т. 2. – №. 4. – С. 186-189.
13. Садуллоева, М. (2023). Планирование непрерывной педагогической практики студента-практиканта. *Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения*, *2*(8), 21-24.
14. Gaybulloevna S. M. (2023). Structure and content of pedagogical practice. *Intellectual education technological solutions and innovative digital tools*, *2*(14), 22-27.
15. Садуллоева М. Г. (2022). Методика обучения русского языка в речи учащихся. *Scientific Impulse*, *1*(5), 717-723.
16. Садуллоева М. (2023). Руководство непрерывной педагогической практики. *Science and innovation in the education system*, *2*(9), 39-43.
17. Абдуллаев К., Джураев Б., Хабибова Г. Контроль качества и безопасности пищи как важный фактор физического развития //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 460. – С. 11001.

ҲАРБИЙ ВАТАНПАРВАРЛИК ТАРБИЯСИНИНГ МОҲИЯТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ: ПЕДАГОГИК ТАҲЛИЛ

Рахмонов Аборбек Рустамович,
Наманган давлат университети мустақил тадқиқотчи,
Фалсафа фанлари доктори (PhD)
turktili2024@gmail.com

Мазкур мақола педагогика соҳасида долзарб бўлган муаммо – ёш авлодни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг назарий ва амалий асослари, шакллари, усуллари ва воситаларини тадқиқ этишга бағишланган. Тадқиқотда ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг педагогик моҳияти, мақсади ва вазифалари, унинг таълим-тарбиявий ва ривожлантирувчи имкониятлари очиб берилган. Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг шахс, жамият ва давлат ҳаётидаги аҳамияти, эволюцион шаклланиш даврлари, ривожланган мамлакатларнинг ҳарбий ватанпарварлик тарбияси бўйича моделлари, ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг баҳолаш мезонлари тизимли таҳлил қилинган.

Тадқиқотда ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг самарадорлигини ошириш бўйича педагогик тавсиялар ишлаб чиқилиб, таълим муассасаларида ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини ташкил этиш ва амалга оширишнинг инновацион усуллари, оила ва маҳалланинг бу борадаги роли, ҳарбий-спорт ўйинлари ва мусобақаларининг тарбиявий аҳамияти кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: *ҳарбий ватанпарварлик, тарбия, педагогика, ёш авлод, Ватан, содиқлик, мардлик, жасурлик, маънавият, ахлоқ, шахс, таълим, услуб, восита, шакл, принцип, оила, мактаб, жамият, фуқаролик.*

СУТЬ, ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена исследованию теоретических и практических основ, форм, методов и средств воспитания молодого поколения в духе военного патриотизма, что является актуальной проблемой в области педагогики. В исследовании раскрываются педагогическая сущность, цель и задачи военно-патриотического воспитания, его воспитательные и развивающие возможности. Системно анализируются значение военного патриотизма в жизни личности, общества и государства, этапы его становления, модели военного патриотизма в развитых странах, критерии оценки военного патриотизма.

В исследовании разработаны педагогические рекомендации по повышению эффективности военно-патриотического воспитания, рассмотрены инновационные методы организации и реализации военно-патриотического воспитания в образовательных учреждениях, роль семьи и местного сообщества в этом процессе, а также воспитательное значение военно-спортивных игр и соревнований. Статья значима тем, что направлена на совершенствование процесса воспитания подрастающего поколения в духе военного патриотизма в образовательных учреждениях, семьях и общественных организациях, воспитание его преданными, мужественными, образованными, духовно богатыми и физически здоровыми людьми.

Ключевые слова: *военный патриотизм, воспитание, педагогика, молодое поколение, Родина, верность, мужество, отвага, духовность, нравственность, личность, воспитание, метод, средство, форма, принцип, семья, школа, общество, гражданственность.*

THE ESSENCE, PURPOSE AND TASKS OF MILITARY PATRIOT EDUCATION: PEDAGOGICAL ANALYSIS

This article is devoted to the research of the theoretical and practical foundations, forms, methods and means of educating the young generation in the spirit of military patriotism, an urgent problem in the field of pedagogy. The study reveals the pedagogical nature, purpose and tasks of military patriotism education, its educational and developmental possibilities. The importance of military patriotism in the life of an individual, society and state, evolutionary formation periods, models of military patriotism in developed countries, evaluation criteria of military patriotism are systematically analyzed.

Pedagogical recommendations on increasing the effectiveness of military patriotism education were developed in the study, innovative methods of organizing and implementing military patriotism education in educational institutions, the role of the family and the neighborhood in this regard, and the educational value of military sports games and competitions were considered.

Keywords: *military patriotism, education, pedagogy, young generation, homeland, loyalty, courage, courage, spirituality, morality, personality, education, method, means, form, principle, family, school, society, citizenship.*

Кириш. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси ахлоқий тарбиянинг турларидан биридир. Тарбия қанчалик мукаммал бўлса жамиятнинг, давлатнинг тараққий этиши, ривожланиши шунчалик тез амалга ошади. Тарбия негизида аҳлоқ, одоб, билим ва Ватанига бўлган муҳаббат туйғусини шакллантириш ётади. Сабаби бундай фазилатларни инсонда шакллантирмай туриб унинг жамият учун керакли шахс сифатида тасаввур қилиб бўлмайди. Мамлакат учун, аввало, ватанпарвар, садоқатли, Ватаннинг ҳар бир қарич ерини ҳимоя қилишга қодир кишиларнинг кўпайиши бугунги кундаги долзарб мавзулардан бирига айланиб бормоқда. Сабаби ёшларнинг онги ва тафаккурини эгаллаш учун баъзан зимдан, баъзан очиқдан очиқ амалга оширилаётган курашларнинг ортиб бораётганидир.

Шу ўринда савол туғилади. 1. Ватанпарварлик туйғусининг эволюцияси қайси даврларни ўз ичига олади? 2.Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг педагогик модели нима?

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Бугунги кунга қадар кўплаб олимлар, педагоглар ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг моҳияти, мақсад ва вазифаларини ўрганганлар. Мавзуга оид кўплаб монография, рисола ва ўқув услубий қўлланмалар ишлаб чиқиб амалиётга тадбиқ этганлар. Хусусан, рус педагоги Е.Е. Сергеевич тадқиқот ишида олий ҳарбий таълим билим юрти курсантларини ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг педагогик модел тизимини ишлаб чиқиб амалиётга жорий қилган [11, 10-23].

Тадқиқотчи Х.Х. Хайдаралиев номзодлик диссертациясида ҳарбий талим йўналишидаги талабаларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг илмий назарий асосларини, педагогик жараёнлари ва моделларини ўрганган [12, 10-25].

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Академияси доценти, подполковник З.Қ.Музаффаров мақоласида олий ҳарбий билим юртлари тингловчиларининг ватанпарварлик даражасини баҳолаш мезонларини ёритиб ўтган [13, 585-587].

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда шахснинг шаклланиши ва ривожланишига оид педагогик назариялар, ватанпарварлик тарбиясининг концептуал асослари, миллий қадриятларнинг тарбиявий аҳамиятига оид илмий қарашлар асос қилиб олиниб, тизимлилик, объективлик, тарихийлик ва комплекслик принциплари асосида ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини ягона тизим сифатида ўрганиш, ҳодисаларни холисона баҳолаш ва тарихий ривожланиш жараёнида кўриб чиқилди. Тадқиқот мавзусига оид илмий мақолалар, диссертациялар, монографиялар, конференция материаллари ва норматив ҳужжатлар таҳлил қилиниб, муаммонинг ҳолатини аниқлаш, мавжуд ёндашувларни ўрганиш ва тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари белгиланди.

Таҳлил ва натижалар. Тарбия инсонни шахс сифатида камолга етишида муҳим омил бўлиб, энг қадимги ва боқий қадриятлардан бири саналади. Инсон камолотига таъсир этувчи омиллар ичида тарбия муҳим ва етакчи рол ўйнайди. Ҳақиқатдан ҳам тарбиясиз алоҳида шахс ҳам, кишилик жамияти ҳам мавжуд бўлмайди. Инсон ва жамиятнинг мавжудлигини таъминлайдиган қадриятлар тарбия туфайлигина авлоддан авлодга ўтиб боради. Тарбия орқали инсонда мақсад, қадрият, ижтимоий норма, ахлоқий принцип ва дунёқараш мустаҳкамланиб боради. Тарбия жараёни кўплаб омиллар таъсирида шаклланади, жумладан: оила, мактаб, жамият, фан ва техниканинг ривожланиши ва давлат сиёсати каби. Тарбиянинг асосий мақсади - инсонларни жамиятда ахлоқан етук, билимли, жамиятда ўз ўрнига эга шахс сифатида вояга етказишдир.

Педагогикага оид адабиётларда “Тарбия” атамасига кенг ва тор маъноларда тариф берилган. Кенг маънода тарбия инсон шахсини шакллантиришда ижтимоий, маданий ва маърифий ҳаётида фаол иштирокини таъминлашга қаратилган барча тадбирлар йиғиндиси тушунилади.

Тор маънода эса тарбия шахснинг жисмоний ривожи, дунёқараши, маънавий ахлоқий қиёфаси, эстетик диди шаклланишига қаратилган педагогик фаолиятни англатади. Ҳар қандай тарбия таълим билан чамбарчас боғлиқ. Чунки таълим жараёнида шахс фақатгина билимли бўлиб қолмай, балки ахлоқий-маънавий сифатлари ҳам ривожланиб боради. Тарбия ҳар қандай жамият, мамлакат ҳаётида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. “Ёшлар тарбиясига етарлича эътибор бермаслик жамиятнинг турғунлигига ва инқирозига олиб келади” [4, 224]. Шу сабабли Бирлашган Миллатлар

Ташкилотининг “Минг йилликнинг ривожланиш дастури”да қабул қилинган мақсадлар ичида инсониятга сифатли таълим-тарбия бериш асосий мақсадлардан қилиб белгиланган [4, 104].

Ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг мақсади “...ёшларни ҳарбий соҳа билан боғлиқ бўлган давлат хизмати турларида фаоллик кўрсатишига, Конституция ва ҳарбий бурчга садоқатли бўлишга...” [5] ундашдир.

биринчи давр фалсафий тасаввур даври; Ватанпарварлик тарбиясининг пайдо бўлиши ва шаклланиши билан боғлиқ бўлган бу давр милоддан аввалги асрдан бошлаб XVI асрга қадар ўз ичига олади. Асосчилари сифатида хитой назариётчиси ва файласуфи Конфуций (ваф.479 мил. аввал.), қадимги римлик олим, ўқитувчи Поллукс (ваф.тахм. 238 мил. аввал.), қадимги грек сиёсатчиси, саркарда Перикл (ваф. 429 мил. аввал.), қадимги грек файласуфи Суқрот (ваф.399 мил. аввал.), ва юнон файласуфи Демокрит (ваф.370 мил.аввал.)ларни келтириб ўтиш мункин [6, 51].

Ватанпарварлик дастлабки оддий кўриниши инсонларнинг ўз қабиласи ва уруғига бўлган севгиси ва садоқатида номоён бўла бошлаган. Жумладан, хитой назариётчиси ва файласуфи Конфуций (ваф.479 мил. аввал.) “ватанпарварлик тарбияси ёши улуғ инсонларни ҳурмат қилишда, анъана ва урфларни сақлаб қолишда, оила, давлат ва жамиятга бўлган севгининг номоён бўлишида” дея эътироф этган бўлса, қадимги юнон файласуфи Демокрит (ваф.370 мил. аввал.) “таълим тарбия натижасида аҳлоқан етук, жамият олдидаги бурчини англаб етадиган ва шунга мувофиқ ҳаракат қиладиган инсон шаклланиши керак” деб таъкидлаган.

иккинчи давр умумназарий давр; 17 асрдан бошлаб 1917 йилга қадар бўлган даврни ўз ичига олган даврда ватанпарварлик тушунчалари асосли келтирилган маълумотлар билан янада бойиди. Даврнинг асосчилари сифатида чеҳ педагоги Я.А. Коменский (ваф. 1670), француз ёзувчиси К.А. Гелвеций (ваф. 1771), француз сиёсатчиси Л.И. Лепелетье (ваф. 1793), рус ва серб педагоги Ф.И. Янкович (ваф. 1814), рус педагоги ва ёзувчиси К.Д. Ушинский (ваф. 1871), рус ёзувчиси **Н. М. Карамзин (ваф.1826)** лардир. Мисол учун чех педагоги Я.А. Коменский (ваф. 1670) “бола тарбиясида унинг ёшлик давридан бошлаб барча қобилият ва имкониятларини жамият, Ватан манфаатлари йўлида сарфлашга ўргатиш ватанпарварлик тарбиясидир” [7, 221] деб таъкидлаган бўлса, рус педагоги К.Д. Ушинский (ваф. 1871) ҳар бир инсон ўзини севади бусиз иложи йўқ, худди шундай Ватанни севмасликнинг ҳам имкони йўқдир дея эътироф этган. Сўнгра “ватанпарварлик тарбияси сўзда эмас балки амалий фаолиятда исботланадиган туйғудир” [8, 160] дея таъкидлаган. Буюк рус ёзувчиси **Н. М. Карамзин (ваф.1826)** “ватанпарварлик бу Ватаннинг фаровонлиги ва шон-шуҳратини севиш, ҳар қандай йўллар билан бунга кўмаклашишга интилишдир. Ўз манфаатини севиш Ватанга бўлган муҳаббатни уйғотади, инсоннинг ўзини севиши эса - халқнинг ғурури бўлиб, у ватанпарварликнинг таянчидир” [9, 58] дея таъкидлаган. Француз ёзувчиси К.А.Галвеций (ваф.1771) “Инсоннинг эзгу фазилати – адолат ва Ватанни севишдир” [10, 259] дея айтиб ўтган.

учинчи давр собиқ иттифоқ даври; 1918 йилдан 1991 йилга қадар бўлган давр. Ватанпарварлик тарбияси бўйича тадқиқот ва изланишлар олиб борилган давр бўлиб, асосчилари совет иттифоқи педагоги ва ёзувчиси А.С Макаренко (ваф. 1939), ҳарбий шарқшунос ва тарихчи генерал лейтенант М.А. Терентий (ваф. 1909), рус ёзувчиси Л.Т. Рудченко (ваф. 1949), совет ва рус санъатшуноси Т.А. Илина (ваф. 2000) лардир.

Улуғ Ватан урушидан кейинги даврларда, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш муаммоси алоҳида долзарб аҳамият касб эта бошлади. Бу шундан далолат берадики, ватанпарварлик **туйғулари айнан давлат учун синовли даврларда янада ёрқин номоён бўлади**. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг совет ҳукуматида меҳнат бозорида қатор етишмовчиликлар келиб чиқди, бу даврда ватанпарварлик тарбияси мактаб ёшларида фаол меҳнат, ижтимоий ҳаётга бўлган интилишни ошириш руҳида тарбиялашни илгари сурди. Айниқса, **жамият учун фойдали меҳнат орқали ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш** масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

Собиқ иттифоқ давлатлари парчаланганидан кейинги давр; Ушбу давр 1991 йилдан кейинги XXI асрнинг дастлабки 10 йилини ўз ичига олади. XX аср охири XXI аср бошларига келиб совуқ уруш давридан сўнг кўплаб ривожланган давлатларнинг дастурида **“ватанпарварлик” тушунчасига эътибор сусайди.** Иттифоқ далатлари парчаланиб кетиши билан бошланган давр ёшларнинг ватанпарварлик тарбияси масаласи сезиларли даражада пасайганини кўришимиз мункин. Сабаби давлат ва жамиятнинг қайта қурилаётганлиги, давлатлар ўзини мустақиллик дея эълон қилишлари, кўппартиявийлик тизими асосида демократиянинг кириб келиши, иқтисодий инқирозлар, сиёсий ислоҳотлар ватанпарварлик тарбиясининг турличаа талқин қилиниши ватанпарварлик тарбиясига ўзининг салбий таъсирини кўрсатди.

Ўзбекистонда ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг эволюцион жараёнини қуйидаги кетма-кетликда келтириб ўтиш мункин:

Биринчи давр; (1924-1991 йиллар) Собиқ иттифоқ даврида ҳарбий ватанпарварлик тарбияси асосан ёлғон идеалогияга ишонтиришга асосланган. Мисол учун рус армиясини енгилмас ва идеал куч сифатида гавдалантириб комунистик мафкура асосида ёшларга тарбия берила бошланди. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси асосан ҳарбий хизмат даврида шакллантирилган. Мамлакатга Собиқ иттифоқ армиясига аскар етказиб берувчи ресурс сифатида қаралган. Ўзбек ўғлонлари асосан қурилиш батальонларида хизматга жўнатилган. Армиядаги носоғлом муҳитнинг мавжудлиги туфайли ҳарбий хизматдан қочиш, армияда *“дедовшина”* каби салбий иллатлар натижасида ўлим ҳолатининг кескин ортиши кузатилган. Натижада мамлакат фуқароларида ҳарбий хизматга нисбатан қўрқув пайдо бўлиб, ҳарбий ватанпарварлик тарбиясига салбий таъсир қила бошлаган.

Иккинчи давр; (1991-1999 йиллар) Мустақилликка эришилганидан сўнг фуқароларни ҳарбий ватанпарварлик тарбияси миллий ғоя ва қадриятлар асосида қайта қурила бошланди. Ёшларга Ватан олдидаги бурчни бажариш муқаддаслиги, Ватанни ҳимоя қилиш иймондан эканлиги уларнинг онгига сингдирила бошланди. Ёшларни ҳарбий хизматга бўлган қизиқишини ошириш, уларни ҳарбий касбга йўналтиришда кўплаб ишлар амалга оширилди. Хусусан, “Ватанпарвар ёшлар ташкилоти” фаолиятининг йўлга қўйилиши, “Ватанпарвар” теледастурини намойиш қилиниши, “Ватанпарвар” газетасининг нашр қилиниши, мактабларда ёшларни чақириққа таёрлаш фанининг ўқитилиши. Ҳарбий хизматчилар ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий қўллаб қувватлаш масалалари долзарб масала сифатида қарала бошланди.

Учинчи давр; (2000-2016 йиллар) Ҳарбий ватанпарварлик тарбиясини шакллантириш янада кучайтирила бошланди. Миллий армиянинг куч қудратини ошириш учун унинг профессионал тайёргарлигига алоҳида эътибор қаратила бошланди. Аввало ҳарбий академик лицейлар фаолияти йўлга қўйилди, муддатли ҳарбий хизматга борувчи ёшларга кўплаб имтиёзлар яратилди, муддатли ҳарбий хизмат 1,5 йилдан 1 (бир) йилга қиссқартирилди. Олий *(олий ҳарбий)* таълим муассасаларига ўқишга кириш учун муддатли ҳарбий хизматни ўтаб қайтган ёшларга имтиёзли сертификаттлар берила бошланди. Натижада ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг асосини маънавий мажбурият, бурч эмас, балки моддийлик ташкил қила бошлади.

Тўртинчи давр; (Янги Ўзбекистон даври 2016-2025йиллар) Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш бўйича хукумат қарори “концепция” ишлаб чиқилди. “2023-2027 йилларда ёшларни ҳарби ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари самарадорлигини ошириш концепцияси”[5]. Бунинг сабаби глобаллашув жараёнида ёшларнинг ватанпарварлик тарбияси шаклланишига таъсир қилувчи салбий омилларнинг кўпайиши соҳага янгича ёндашувларни талаб қилди. Глобаллашув жараёни ҳарбий ватанпарварлик тарбиясига ижобий таъсири билан бирга салбий таъсирини ҳам кўрсата бошлади. Ижобий таъсири мисолида “ҳалқ ва армия бир тану бир жон” тамойили асосида ҳарбий қисм ва полигонларга ёшларнинг ташриф буюришлар сонининг ортиши, ОАВ да ҳарбий ватанпарварлик тарғибот материалларининг кўпайиши, жасорат, “Темурбеклар” мактаби фаолиятларининг йўлга қўйилиши [1], мактабларда чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик фанларининг янги дастури ва ўқув моддий базасининг яратилиши [2], миллий армиянинг замонавий қурол-аслаҳа билан бутланиши[3, 383] кабилар.

Дунё мамлакатлари тажрибасидан келиб чиқиб мамлакатда ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг янгича педагогик модели ишлаб чиқилди.

Ушбу моделнинг афзаллиги шундаки унда ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёнининг доимий мониторингини олиб бориш, педагогик нуқтаи назардан таҳлил қилиш, ҳарбий ватанпарварлик тадбирларининг сон ва сифат самарадорлигига эришиш ва ҳарбий ватанпарварлик даражасининг баҳолаш мезонини ишлаб чиқишнинг имкони пайдо бўлади.

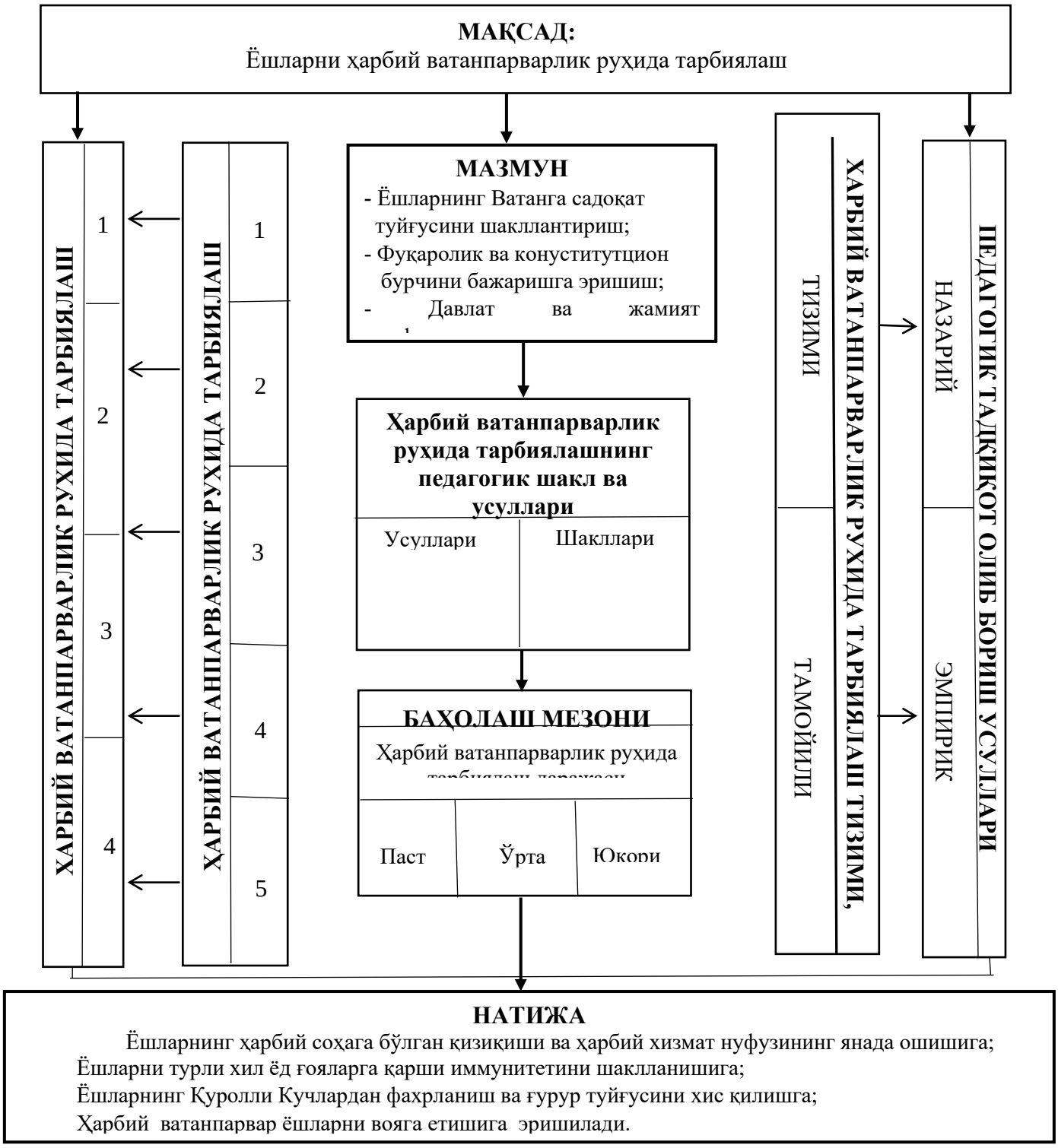

1.Расм. Ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг педагогик модели.

Бугунги кунда ҳарбий ватанпарварлик даражасининг баҳолаш мезони Вазирлар маҳкамасининг 369 сонли қарорига асосан ҳарбий маъмурий секторлар кесимида *(вилоятларда)* ишлаб чиқилган. Унга кўра умумий 11 та баҳолаш мезонидан ташкил топган қарорда ўтказилган тадбирлар календар йил хисобида *(1 январдан 20 декабрга қадар)* кўриб чиқилади. Тадбирларга баҳо бериш 10 балгача тизимда бўлиб, Мудофаа Вазирлиги тарбиявий ва мафкуравий ишлар бошқармаси томонидан амалга оширилади. Натижалар 14 январ Ватан ҳимоячилар куни муносабати билан эълон қилинади.

Бироқ келтирилган жадвалдан кўришимиз мункинки ёшларнинг ҳарбий ватанпарварлик даражасини баҳолашда мактаблардаги чақирувга қадар бошланғич тайёргарлик фанларининг бугунги кундаги холати, ўқув моддий базасининг бутланганлик даражаси, ёшларнинг ҳарбий полигонларга ташрифи ва ўқ отар қуроллардан олган баҳолар натижаси, туманлардаги жасорат мактабларининг холати баҳолаш мезонларига киритилмаган. Натижада туман ва вилоятларда ҳарбий ватанпарварлик даражасининг мониторингини олиб бориш имконсиздир.

Хулоса ва таклифлар. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадмоқдаки, ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг мақсади, моҳияти ва вазифаларининг педагогик таҳлилини мунтазам олиб бориш тарбиянинг янада самарадорлиги ва таъсирчанлигини оширади. Бунинг учун доимо ҳарбий ватанпарварлик руҳида олиб борилаётган тадбир ва фестивалларнинг, мактаблардаги ЧҚБТ фанлари сифатининг, ўқув моддий базаси бутланганлик даражасининг, полигонларга ўқувчи ёшларнинг ташрифи ва уларнинг амалий отиш натижаларини мониторингини юритиш талаб қилинади. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси шахс, жамият ва давлат ривожланишидаги ўрни ва аҳамияти юқори эканлигидан келиб чиқиб илмий изланишлар ва тадқиқотлар олиб бориш ва натижаларни амалиётга тадбиқ этишнинг заруриятини келтириб чиқаради.

Тадқиқотнинг назарий ва амалий жиҳатларини хулоса қилиб қуйидаги **таклиф** ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

1. Ишлаб чиқилган ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг янги педагогик модели асосида ўқувчи ёшларни мунтазам равишда тарбиялаш ва уларнинг ҳарбий соха *(ҳарбий таълим, муддатли ҳарбий хизмат, ҳарбий касбни эгаллаш)* билан боғлиқ бўлган таклифларининг педагогик таҳлилини юритиб бориш ва амалиётга жорий этиш;

2. Ҳарбий маъмурий секторлар *(вилоятлар)* кесимида Вазирлар Махкамасининг 369 қарори ва ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг янги баҳолаш мезонлари асосида ёшларнинг ҳарбий ватанпарварлик даражасининг ўсиш ва камайиш сурати диаграммасини юритиш. Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси кўрсатгичи паст бўлган мактаб ва маҳаллалар билан ишлашнинг алоҳида дастурини яратиш;

3. Жанговар отишларда, амалий машғулотларда юқори натижа кўрсатган ўқувчи ёшларни мактаб жамоаси олдида моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантирилишини йўлга қўйиш. Мактаб ва маҳаллаларда “мактабимиз фахри”, “маҳалламиз мард ўғлони” бурчакларини жорий қилиш.

4. Ҳориж давлатлари ҳарбий ватанпарварлик тарбияси йўналишида олиб бораётган педагогик моделларининг доимий таҳлилини юритиш. Миллий қадрият ва анъаналаримизга мос келадиган, менталитетимизга зид бўлмаган ҳарбий ватанпарварлик тарбиясининг педагогик моделларини амалиётга татбиқ этиш механизмини ишлаб чиқиш.

Адабиётлар:

1. Ўзбекстон Республикаси Президентининг №ПҚ-4375 қарори. Ўсмирларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ва давлат хизмати учун кадрлар заҳирасини тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга оид қўшиимча чора-тадбирлар тўғрисида. Тошкент-2019.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-393 сон қарори. ЧҚБТ тизимини янги босқичга олиб чиқиш чора- тадбирлари тўғрисидаги қарор. Тошкент-2024.

3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Тошкент-2023. Б.383. Ўзбекистон нашриёти.

4. Мавлонов Р.А., Раҳмонқулова Н.Ҳ., Матназарова К.О., Ширинов М.К. Умумий педагогика. Тошкент-2018. Б.104-224. Фан ва технолигия нашриёти.

5. Вазирлар Маҳкамасининг 2023-йил 29-июндаги **267**-сон “Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари то‘ғрисида”ги Қарори

6. Мазур М.А. Ванюкова Я.А. Журнал психопедагогика в правоохранительных органах. «Эволюция понятий патриотизма и патриотического воспитания.» 4-выпуск. С. 51-53. Москва-2010.

7. Коменский Я. А. Избранные Ушинский К. Д. Национализм и социальное образование. Москва-1948. С. 160.педагогические труды. Москва-1955. С.221.

8. Карамзин Н. М. Сборник работ о его истории и жизни. Москва-1912. С.58.

9. Гельвеций К. А. Человек, его умственные способности и образование.Москва -1971. С.259.

10. Сергеевич Е.Е. Моделирование системы патриотического воспитания курсантов высших военно-учебных заведений. Автореферат диссертации кандидат педагогического наука. Новокузнец-2005. С. 10-23.

11. Хайдаралиев Х.Х. Талабаларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёнларини такомиллаштириш (ҳарбий таълим йўналишлари мисолида). Педагогика фанлари бўйича диссертация автореферати. Наманган-2021. Б. 10-25.

12. Музаффаров З.Қ. International Journal of Economy and Innovation. Москва-2024. 48-выпуск. С. 585-587.

KITOBXONLIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH VA UNING TARBIYAVIY MEZONLARI

Mirzayeva Sharifa Ismoilovna,
IIV huzuridagi Buxoro akademik litseyi o'qituvchisi

Mazkur maqolada kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish muammosi va uning tarbiyaviy aspektlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda kitobxonlik madaniyatining mohiyati, tarkibiy qismlari, zamonaviy sharoitda rivojlantirish strategiyalari hamda baholash mezonlari ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan. Raqamli texnologiyalar davrida an'anaviy va elektron kitobxonlik shakllarining uyg'unligi, ta'lim muassasalarida kitobxonlikni rivojlantirish metodlari, oilaviy kitobxonlik an'analarini mustahkamlash yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqolada kitobxonlik madaniyatining intellektual, axloqiy-ma'naviy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishdagi roli, turli yosh guruhlarida kitobxonlik faolligini oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Xalqaro tajriba tahlili asosida O'zbekistonda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim tizimi islohotlari, kutubxona faoliyatini takomillashtirish va milliy kitobxonlik dasturlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *kitobxonlik madaniyati, tarbiyaviy mezonlar, intellektual rivojlanish, ma'naviy qadriyatlar, raqamli kitobxonlik, ta'lim tizimi, oilaviy kitobxonlik, tanqidiy fikrlash, milliy o'zlik, kognitiv qobiliyatlar, biblioterapiya, axborot savodxonligi, nutq madaniyati, emotsional intellect.*

КУЛЬТУРА ЧТЕНИЯ И ЕЁ ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ КРИТЕРИИ

В данной статье проведен комплексный анализ проблемы повышения культуры чтения и ее воспитательных аспектов. В исследовании научно-теоретически обоснованы сущность, структурные компоненты культуры чтения, стратегии развития в современных условиях и критерии оценки. Рассмотрены вопросы гармонизации традиционных и электронных форм чтения в эпоху цифровых технологий, методы развития чтения в образовательных учреждениях, пути укрепления семейных традиций чтения. В статье проанализирована роль культуры чтения в интеллектуальном, морально-духовном, эмоциональном и социальном развитии личности, механизмы повышения читательской активности в различных возрастных группах. На основе анализа международного опыта разработаны практические рекомендации по повышению культуры чтения в Узбекистане. Результаты исследования имеют важное значение для реформ системы образования, совершенствования библиотечной деятельности и разработки национальных программ чтения.

Ключевые слова: *культура чтения, воспитательные критерии, интеллектуальное развитие, духовные ценности, цифровое чтение, система образования, семейное чтение, критическое мышление, национальная идентичность, когнитивные способности, библиотерапия, информационная грамотность, культура речи, эмоциональный интеллект.*

READING CULTURE AND ITS EDUCATIONAL CRITERIA

This article presents a comprehensive analysis of the problem of enhancing reading culture and its educational aspects. The research provides scientific and theoretical substantiation of the essence, structural components, development strategies in modern conditions, and evaluation criteria of reading culture. The study examines the harmonization of traditional and digital reading formats in the digital technology era, methods for developing reading in educational institutions, and ways to strengthen family reading traditions. The article analyzes the role of reading culture in intellectual, moral-spiritual, emotional, and social development, as well as mechanisms for increasing reading activity across different age groups. Based on international experience analysis, practical recommendations for enhancing reading culture in Uzbekistan have been developed. The research findings are significant for education system reforms, library service improvement, and the development of national reading programs.

Keywords: *reading culture, educational criteria, intellectual development, spiritual values, digital reading, education system, family reading, critical thinking, national identity, cognitive abilities, bibliotherapy, information literacy, speech culture, emotional intelligence.*

Kirish. Kitobxonlik madaniyati insoniyat sivilizatsiyasining muhim ko'rsatkichi va jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Buyuk mutafakkir Frensis Bekon "Kitoblar - vaqt dengizida suzuvchi fikr kemalari" deb ta'kidlagan edi. Haqiqatan ham, kitob insoniyatning ming yillik tajribasi, donishmandligi va ma'naviy boyligini avloddan-avlodga yetkazuvchi bebaho xazina hisoblanadi. Kitobxonlik esa bu xazinadan foydalanish, uni o'zlashtirish va boyitish san'atidir.

Zamonaviy axborot jamiyatida kitobxonlik nafaqat bilim olish vositasi, balki shaxsning intellektual, ma'naviy va estetik rivojlanishining zaruriy sharti sifatida namoyon bo'ladi. XXI asr - axborot asri deb atalishi bejiz emas, chunki bugungi kunda axborot hajmi har ikki yilda ikki baravar ortib bormoqda. Bunday sharoitda axborotni saralash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish ko'nikmalari hayotiy zarurat tusini olmoqda. Aynan kitobxonlik madaniyati bu ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish masalasi bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Buning bir necha sabablari mavjud. Birinchidan, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi an'anaviy kitobxonlik amaliyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, video kontentning keng tarqalishi kitobga bo'lgan e'tiborni susaytirmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyo miqyosida kitobxonlik darajasi yildan-yilga pasayib bormoqda. Masalan, OECD mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 15 yoshli o'smirlarning 40 foizi bo'sh vaqtlarida umuman kitob o'qimaydi.

Ikkinchidan, zamonaviy hayot tezligining ortishi, vaqt tanqisligi muammosi kitobxonlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Odamlar tez va sirtqi axborotga moyil bo'lib, chuqur va mazmunli o'qishdan uzoqlashmoqda. "Klip madaniyati" deb ataladigan hodisa - parchalangan, yuzaki axborotni iste'mol qilish tendentsiyasi kuchaymoqda. Bu esa tanqidiy fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish kabi muhim kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Uchinchidan, globallashuv jarayonlari milliy madaniyat va an'analarning saqlanishi muammosini dolzarb qilmoqda. Kitobxonlik madaniyati milliy o'zlikni anglash, til boyligini saqlash, ma'naviy qadriyatlarni avlodlarga yetkazishning muhim vositasi hisoblanadi. O'zbek adabiyoti, mumtoz merosi bilan tanishish orqali yoshlar milliy g'urur va iftixor tuyg'usini shakllantiradi.

To'rtinchidan, ta'lim paradigmasining o'zgarishi kitobxonlik madaniyatiga yangi talablar qo'ymoqda. Zamonaviy ta'lim tizimi kompetentsiyaviy yondashuvga asoslanadi, ya'ni o'quvchi nafaqat bilimlarni o'zlashtirishi, balki ularni amalda qo'llay olishi, yangi bilimlarni mustaqil egallashi kerak. Bu esa kitobxonlik madaniyatining yangi sifatlarini - axborotni izlash, saralash, tanqidiy baholash, sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni taqozo etadi.

Beshinchidan, jamiyatning ruhiy-ma'naviy salomatligini ta'minlash muammosi kitobxonlik madaniyatining ahamiyatini yanada oshiradi. Zamonaviy dunyoda stress, depressiya, yolg'izlik hissi kabi ruhiy muammolar tobora kuchayib bormoqda. Kitob o'qish esa ruhiy tetiklik manbai, stressni bartaraf etish vositasi, ma'naviy boyish yo'li hisoblanadi. Biblioterapiya - kitob orqali davolash usuli tibbiyotda tobora keng qo'llanilmoqda.

O'zbekistonda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori bu sohadagi islohotlarga asos bo'ldi. "Kitobxonlik yili", "Yoshlar - kitobxonlik yili" kabi davlat dasturlari kitobxonlik madaniyatini ommalashtirish yo'lida muhim qadam bo'ldi.

Kitobxonlik madaniyati murakkab va ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u shaxsning matnni idrok etish, tahlil qilish va talqin qilish qobiliyatlarini, kitobga bo'lgan munosabatini, o'qish texnikasi va strategiyalarini o'z ichiga oladi. Bu madaniyat shunchaki ko'p kitob o'qish emas, balki o'qilganlarni chuqur anglash, ulardan hayotda foydalanish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirishdir.

Kitobxonlik madaniyatining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat bo'ladi. Birinchidan, o'qish texnikasi va tezligi muhim ahamiyat kasb etadi. Samarali o'qish ko'nikmalarini egallash kitobxonning matndan maksimal foyda olishiga imkon beradi. Ikkinchidan, kitob tanlash mahorati va o'qish rejasini tuzish qobiliyati zarurdir. Kitobxon o'z ehtiyoji va qiziqishlariga mos adabiyotni tanlay olishi, vaqtini to'g'ri taqsimlay bilishi kerak. Uchinchidan, o'qilgan asarlarni tahlil qilish va baholash ko'nikmalari kitobxonlik madaniyatining ajralmas qismidir. Bu tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va matnning chuqur qatlamlarini anglashga yordam beradi.

Kitobxonlik madaniyatining shakllanishida oila muhitining roli beqiyosdir. Ota-onalar farzandlariga kitobga muhabbatni singdirishda birinchi va eng ta'sirli o'qituvchilar hisoblanadi. Oilada kitob o'qish an'anasi mavjud bo'lsa, bolalarda tabiiy ravishda kitobxonlik qiziqishi uyg'onadi. Ota-onalarning o'zlari muntazam

kitob o'qishlari, oilaviy kutubxona mavjudligi, birgalikda kitob muhokamasi kabi amaliyotlar bolalarda mustahkam kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

Kitobxonlik madaniyatining tarbiyaviy ta'siri ko'p jihatlarda namoyon bo'ladi. Eng avvalo, kitob o'qish shaxsning axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Badiiy adabiyot orqali kitobxon turli vaziyatlarda qahramonlarning xatti-harakatlarini kuzatadi, ularning axloqiy tanlovlarini tahlil qiladi va o'z hayotiy pozitsiyasini belgilaydi. Klassik adabiyot asarlari abadiy qadriyatlar - ezgulik, adolat, sadoqat, mehr-oqibat kabi fazilatlarni targ'ib qiladi va yoshlarning ma'naviy kamolotiga xizmat qiladi.

Kitobxonlik intellektual rivojlanishning asosiy vositasi hisoblanadi. Muntazam kitob o'qish xotirani mustahkamlaydi, diqqatni jamlash qobiliyatini oshiradi, mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. Turli janrdagi kitoblar - ilmiy, falsafiy, tarixiy asarlar o'quvchining dunyoqarashini kengaytiradi, bilim doirasini boyitadi. Kitob o'qish jarayonida miyaning kognitiv funktsiyalari faollashadi, bu esa umumiy intellektual salohiyatning oshishiga olib keladi.

Kitobxonlik madaniyati til boyligini oshirish va nutq madaniyatini yuksaltirishning eng samarali yo'llaridan biridir. Kitob o'qish orqali inson yangi so'zlar, iboralar, uslubiy vositalarni o'zlashtiradi. Badiiy asarlardagi obrazli ifodalar, metaforalar, ramzlar nutqni boyitadi va ta'sirchan qiladi. Sifatli adabiyot o'qish grammatik savodxonlikni oshiradi, yozma va og'zaki nutq ko'nikmalarini takomillashtiradi.

Emotsional intellektni rivojlantirishda ham kitobxonlik alohida o'rin tutadi. Badiiy asarlar qahramonlarining kechinmalarini his qilish, ularning ruhiy holatini anglash empatiya qobiliyatini rivojlantiradi. Kitobxon turli xarakterdagi personajlar bilan tanishib, insonlarni tushunish, ularning xatti-harakatlarini to'g'ri baholash ko'nikmalarini egallaydi. Bu esa ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar davrida kitobxonlik madaniyatini saqlab qolish va rivojlantirish yangi yondashuvlarni talab qiladi. An'anaviy qog'oz kitoblar bilan bir qatorda elektron kitoblar, audiokitoblar ham keng tarqalmoqda. Bu formatlarning har biri o'z afzalliklari va kamchiliklariga ega. Elektron kitoblar qulay, arzon va ekologik jihatdan foydali bo'lsa-da, qog'oz kitobning o'ziga xos jozibasi va estetik qiymatini to'liq almashtira olmaydi.

Ta'lim muassasalarida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish tizimli yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim. Maktab kutubxonalarini zamonaviylashtirish, qiziqarli kitoblar bilan boyitish, qulay o'qish zonalarini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Dars jarayonida adabiy asarlarni tahlil qilishning interaktiv metodlarini qo'llash, kitob muhokamasi klublarini tashkil etish, taniqli yozuvchilar bilan uchrashuvlar o'tkazish o'quvchilarda kitobga qiziqishni oshiradi.

Kitobxonlik madaniyatini ommalashtirish uchun davlat siyosati darajasida kompleks chora-tadbirlar zarur. Kitob nashr etish sanoatini qo'llab-quvvatlash, sifatli adabiyotni arzon narxlarda taqdim etish, ommaviy kutubxonalar tarmog'ini kengaytirish va modernizatsiya qilish muhim vazifalardir. "Kitobxon oila", "Yilning eng faol kitobxoni" kabi tanlovlar o'tkazish, kitobxonlikni rag'batlantirish tizimini joriy etish jamiyatda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Ommaviy axborot vositalarining roli ham muhimdir. Televidenie, radio, internet platformalarida kitobga bag'ishlangan ko'rsatuvlar, podkastlar tayyorlash, mashhur shaxslarning sevimli kitoblari haqida suhbatlar uyushtirish keng auditoriyani qamrab olishga imkon beradi. Ijtimoiy tarmoqlarda kitobxonlar hamjamiyatlarini shakllantirish, virtual kitob klublarini tashkil etish zamonaviy yoshlarni kitobxonlikka jalb qilishning samarali usullaridir.

Kitobxonlik madaniyati darajasini baholash uchun aniq mezonlar ishlab chiqish zarur. Bu mezonlar miqdoriy va sifatiy ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi kerak. Miqdoriy ko'rsatkichlarga o'qilgan kitoblar soni, o'qishga sarflangan vaqt, kutubxonadan foydalanish chastotasi kiradi. Sifatiy mezonlar esa o'qilgan adabiyotning janr xilma-xilligi, o'zlashtirilgan asarlarning murakkablik darajasi, kitoblarni tahlil qilish chuqurligi kabi jihatlarni qamrab oladi.

1-jadval. Kitobxonlik madaniyati darajasini baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	Ko'rsatkichlar	Baholash usullari	Me’yoriy darajalar
1	**Miqdoriy mezonlar**			
1.1	O'qilgan kitoblar soni	Yillik/oylik kitoblar soni	Anketa so'rovi	Yuqori: 24+, O'rta: 12-23, Past: 12 dan kam
1.2	O'qishga sarflangan vaqt	Kunlik/haftalik soatlar	Monitoring	Yuqori: 2+ soat, O'rta: 1-2 soat, Past: 1 soatdan kam
1.3	Kutubxonadan foydalanish	Tashrif buyurishlar soni	Kutubxona statistikasi	Yuqori: oyiga 4+, O'rta: 2-3, Past: 1 va kamroq
2	**Sifatiy mezonlar**			
2.1	Janr xilma-xilligi	O'qilgan kitob turlari	Kuzatuv, suhbat	5+ janr - yuqori, 3-4 janr - o'rta,

				1-2 janr - past
2.2	Tushunish chuqurligi	Matnni tahlil qilish darajasi	Test, esse	85-100% - yuqori, 60-84% - o'rta, 60% dan past
2.3	Tanqidiy fikrlash	Baholash va xulosalar	Munozara, prezentatsiya	Mustaqil tahlil - yuqori, qisman - o'rta, yo'q - past

Individual darajada kitobxonlik madaniyatini baholashda quyidagi aspektlar e'tiborga olinishi lozim: o'qish tezligi va sifati, matnni tushunish darajasi, o'qilganlarni qayta hikoya qilish qobiliyati, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari, o'z fikrini asoslab bera olish mahorati. Shuningdek, kitobxonning o'qish motivatsiyasi, kitobga bo'lgan munosabati, o'qish rejasini tuzish va unga amal qilish intizomi ham muhim ko'rsatkichlar hisoblanadi.

2-jadval. Kitob turlarining tarbiyaviy ta'siri va rivojlantiriladigan kompetentsiyalar

Kitob turi	Tarbiyaviy ta'sir	Rivojlanadigan kompetentsiyalar	Tavsiya etiladigan yosh	Namuna asarlar
Badiiy adabiyot	Axloqiy qadriyatlar, empatiya	Emotsional intellekt, tasavvur	Barcha yosh	"Ikki eshik orasi", "O'tgan kunlar"
Ilmiy-ommabop	Ilmiy dunyoqarash	Tanqidiy fikrlash, tahlil	12+ yosh	"Qisqa vaqt tarixi", "Kosmos"
Biografik	Hayotiy tajriba, motivatsiya	Maqsad qo'yish, irodalilik	14+ yosh	"Temur tuzuklari", "Boburnoma"
Falsafiy	Hayot ma'nosi, qadriyatlar	Chuqur fikrlash, refleksiya	16+ yosh	"Qutadg'u bilig", "Hikmatlar"
Diniy-ma'rifiy	Ma'naviy poklik	Axloqiy tamoyillar	10+ yosh	"Hadis", "Hikmatli qissalar"
Tarixiy	Vatanparvarlik, o'tmishni bilish	Tarixiy ong, milliy g'urur	12+ yosh	"Jaloliddin Manguberdi", tarixiy romanlar

Jamiyat miqyosida kitobxonlik madaniyatini baholashda statistik ma'lumotlar - aholi jon boshiga to'g'ri keladigan o'qilgan kitoblar soni, kutubxonalar faoliyati ko'rsatkichlari, kitob savdosi hajmi, nashriyot faoliyati statistikasi muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tadqiqotlar, jumladan PISA dasturi natijalari ham mamlakat kitobxonlik madaniyati darajasini baholashda qo'llaniladi.

Dunyo mamlakatlarining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish tajribasi qimmatli darslar beradi. Finlandiya ta'lim tizimida kitobxonlikka alohida e'tibor beriladi, har bir maktabda boy kutubxona mavjud va o'quvchilar erkin kitob tanlash huquqiga ega. Yaponiyada "asa no dokusho" - ertalabki o'qish amaliyoti maktablarda keng tarqalgan, bu o'quvchilarning kunini kitob bilan boshlash imkonini beradi.

Singapurda "Milliy o'qish harakati" doirasida turli yoshdagi fuqarolar uchun kitobxonlik dasturlari ishlab chiqilgan. Janubiy Koreyada "Kitob bilan boshlangan hayot" loyihasi yangi tug'ilgan chaqaloqlarga kitob sovg'a qilishni nazarda tutadi. Germaniyada "Vorlesetag" - ovoz chiqarib o'qish kuni an'anasi mavjud bo'lib, bu kunda butun mamlakat bo'ylab kitob o'qish tadbirlari o'tkaziladi.

3-jadval. Turli mamlakatlarda kitobxonlik madaniyati ko'rsatkichlari (2023-yil ma'lumotlari)

Mamlakat	Aholi jon boshiga yillik o'qilgan kitoblar	Kutubxonadan foydalanuvchilar (%)	Elektron kitob o'quvchilar (%)	Kitob xarid qilish xarajatlari (dollar/yil)
Finlandiya	17	68	35	180
Yaponiya	12	51	42	150
Germaniya	15	59	38	165
AQSh	11	46	45	120
Rossiya	7	34	25	70
Xitoy	8	42	55	85
O'zbekiston	1.5	18	12	25
Qozog'iston	3	22	18	35
Turkiya	6	28	30	60

Xulosa. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish uzoq muddatli va ko'p tomonlama jarayon bo'lib, u barcha ijtimoiy institutlarning - oila, ta'lim muassasalari, davlat organlari, fuqarolik jamiyatining birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Kitobxonlik madaniyatining tarbiyaviy imkoniyatlaridan to'liq foydalanish uchun kompleks yondashuv zarur.Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: birinchidan, yoshlikdan boshlab kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirish, ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarni an'anaviy kitobxonlik bilan uyg'unlashtirish, uchinchidan, kitobxonlikni rag'batlantiruvchi ijtimoiy muhit yaratish, to'rtinchidan, sifatli adabiyotning mavjudligi va qulayligini ta'minlash, beshinchidan, kitobxonlik madaniyatini targ'ib qiluvchi doimiy kampaniyalar o'tkazish.Kitobxonlik madaniyati jamiyatning intellektual salohiyati, ma'naviy boyligi va madaniy darajasining ko'zgusidir. Uni rivojlantirish orqali biz nafaqat bilimli va ma'rifatli avlodni tarbiyalaymiz, balki jamiyatning barqaror taraqqiyotiga zamin yaratamiz. Kitobxonlik madaniyatini yuksaltirish milliy g'oya darajasiga ko'tarilishi va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanishi lozim. Zero, kitobxon millat - kelajagi porloq millatdir.

Adabiyotlar:

1. Каримов Б.Р. Китобхонлик маданияти: назария ва амалиёт / Б.Р. Каримов. – Тошкент: Маънавият, 2021. – 256 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Китоб – маърифат ва маънавият хазинаси / Ш.М. Мирзиёев // Халқ сўзи. – 2020. – 13 январь. – Б. 1-2.
3. Назаров Қ. Миллий тарбия асослари / Қ. Назаров, У. Қосимов. – Тошкент: Ўқитувчи, 2019. – 384 б.
4. Розенблатт Л.М. Литература как исследование / Л.М. Розенблатт; пер. с англ. И.В. Петрова. – М.: Просвещение, 2018. – 268 с.
5. Тўлаганова Г.А. Бошланғич синф ўқувчиларида китобхонлик маданиятини шакллантириш / Г.А. Тўлаганова // Узлуксиз таълим. – 2022. – № 3. – Б. 45-52.
6. PISA 2018 Results. Reading Performance / OECD. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 354 p.
7. Wolf M. Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World / M. Wolf. – New York: Harper, 2018. – 260 p.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA TALABALARINI HARBIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING TARIXIY, SIYOSIY VA HUQUQIY-ME’YORIY ASOSLARI.

Bozorov Aziz Abloqulovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Harbiy ta’lim fakulteti boshlig‘i.

Ushbu maqolada globallashuv sharoitida talabalarini harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash mamlakatni asrab-avaylash, uning shuhratini dunyoga tarannum etish bilan bog‘liq eng muhim tushunchalar, hayotiy va professional ko‘nikmalarni ilm-ma’rifat asosida yoshlarning qalbi va ongiga ilk bolalik davridan boshlab singdirib borishga alohida e’tibor qaratilgan. Vatanparvarlik insonning fuqaro hamda muayyan jamiyat a’zosi sifatidagi eng buyuk burchi bo‘lib, oilaga sadoqat, kelajakka ishonch, tarixga hurmat, bugungi kuniga e’tibor, atrofdagi insonlar manfaatlarini hisobga olish, haqni nohaqdan ajrata olish kabi xislatlarni jamlaydi. Shuningdek, maqolada talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ta’lim muassasalari, oila, ishjtimoiy muhitning ta’siri hamda foydali jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Globallashuv *vatanparvarlik tuyg‘usi, harbiy ta’lim, ijtimoiy-siyosiy, Vatan ravnaqi, vatan, harbiy vatanparvarlik, sadoqat, fidokorlik, urf-odat, bilim, ko‘nikma, malaka, mahorat, iroda, milliy g‘urur, axloq va odoblilik, saxovat, jasorat.*

ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ДУХЕ ВОЕННОГО И ПАТРИОТИЗМА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В данной статье особое внимание уделяется воспитанию учащихся в военно-патриотическом духе в условиях глобализации важнейшие понятия, жизненные и профессиональные навыки, связанные с сохранением страны, прославлением ее славы в мире, привитые в сердцах и умах молодежи с раннего детства на научно-просветительской основе. Патриотизм-величайший долг человека как гражданина, так и члена определенного общества, концентрирующий такие качества, как преданность семье, вера в будущее, уважение к истории, внимание к сегодняшнему дню, учет интересов окружающих людей, умение отличать право от несправедливости. В статье также анализируется влияние и полезность образовательных учреждений, семьи, социальной среды в воспитании учащихся в духе военного патриотизма.

Ключевые слова: *глобализация чувство патриотизма, военное образование, общественно-политическое, развитие родины, Отечество, военный патриотизм, верность, самоотверженность, традиции, знания, умения, квалификация, мастерство, воля, национальная гордость, нравственность и порядочность, щедрость, мужество.*

HISTORICAL, POLITICAL AND LEGAL-NORMATIVE FOUNDATIONS OF EDUCATING STUDENTS IN THE SPIRIT OF MILITARY AND PATRIOTISM IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

This article focuses on the preservation of the country, the most important concepts related to the glorification of its fame in the military-patriotic spirit of educating its students in the context of globalization, the absorption of vital and professional skills into the hearts and minds of young people on the basis of knowledge from early childhood. Patriotism is the greatest duty of a person as a citizen and a member of a particular society and concentrates such qualities as loyalty to the family, confidence in the future, respect for history, attention to today, consideration of the interests of people around him, the ability to distinguish the right from the wrong. The article also analyzes the impact and useful aspects of educational institutions, family, social environment in educating students in the spirit of military patriotism.

Keywords: *Globalization a sense of patriotism, military education, socio-political, Fatherland prosperity, Fatherland, military patriotism, loyalty, selflessness, tradition, knowledge, skills, competence, skill, willpower, national pride, morality and decency, generosity, courage.*

Kirish. Dunyoning eng ilg‘or mamlakatlarida va xalqaro ilmiy tadqiqot markazlarida yoshlarda harbiy vatanparvarlik ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan ko‘plab izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, AQShda natsional-liberalizm mafkurasi asosida yoshlarda vatanparvarlikni oshirishga qaratilgan,

Yaponiyada «yapon mo‘jizasi»ga asoslangan ta’lim-tarbiya jarayonida harbiy vatanparvarlik asoslarini o‘rgatishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu orqali yoshlarda dunyoda ro‘y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda yondashish ko‘nikmalarini, har qanday murakkab vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, zamonaviy harbiy-texnika vositalaridan samarali foydalanish malakalarini takomillashtirishni taqozo etadi. Mamlakatimizda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga doir ishlar samaradorligini oshirish va faollashtirish, bu boradagi ta’lim-tarbiyaviy ishlarga mamlakat fuqarolarini, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlarini hamda fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini yanada faol jalb etish va yoshlar ongiga vatanparvarlik, mardlik tuyg‘ularini singdirish dolzarb vazifalardan biriga aylanmoqda. Bunga sabab «hozirgi vaqtda dunyoda «tinchlik» degan so‘z, «osoyishtalik» degan tushuncha g‘oyat omonat bo‘lib qolganiga, bu boradagi kechagi vaziyat, kechagi tahlil va prognozlar bugungi kunga to‘g‘ri kelmayapti»

Vatanparvarlik insonning fuqaro hamda muayyan jamiyat a’zosi sifatidagi eng buyuk burchi bo‘lib, oilaga sadoqat, kelajakka ishonch, tarixga hurmat, bugungi kuniga e’tibor, atrofdagi insonlar manfaatlarini hisobga olish, haqni nohaqdan ajrata olish kabi xislatlarni jamlaydi. Istalgan qo‘shin, jamiyatda vatanparvarlik tuyg‘usi kamolga yetmas ekan, uning ixtiyoriga eng zamonavy qurol berilganda ham foydasi bo‘lmaydi. Shuning uchun ham Vatan himoyasida, avvalo, inson omili yetakchi o‘rinda turadi.

Mamlakatni asrab-avaylash, uning shuhratini dunyoga tarannum etish bilan bog‘liq eng muhim tushunchalar, hayotiy va professional ko‘nikmalarni ilm-ma’rifat asosida yoshlarning qalbi va ongiga ilk bolalik davridan boshlab singdirib borish orqali O‘zbekistonning haqiqiy vatanparvar fuqarolarini tarbiyalash davlatimizning asosiy mazmunini tashkil etadi. Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash − bu millati, tili va kasbidan qat’i nazar, yoshlarda Vatanga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish, ularni o‘z fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini bajarishga, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo‘naltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlarining ko‘p bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatidir. Zero, «yoshlar o‘rtasida harbiy vatanparvarlik tarbiyasini kuchaytirish, ushbu sohadagi qadriyat va an’analarimizni targ‘ib etish, askar va ofitserlarimizning zamon qahramonlari sifatidagi qiyofasini badiiy asarlar, spektakl va filmlar orqali keng yoritib berish alohida ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad, xalqimizning ma’naviy yuksalishiga zamin hozirlash, xususan, yoshlarni insonparvarlik, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, axloqiy estetik jihatdan barkamol insonlar bo‘lib yetishishlarining ilmiy asoslangan tarbiyaviy tizimini ishlab chiqishdan iborat. Mamlakatning barqarorligi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, harbiy, madaniy, axloqiy, maishiy, texnologik, axborot kabi omillarning o‘zaro bog‘liqligi va mavjudligi asosida shakllanadi. Bular, birinchi galda, mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy-axloqiy muammolarini yechish va maqsad sari yo‘naltirishga qaratilgandir. Mazkur tizimning shakllanishi ikkilamchi dialektik jarayon bo‘lib, unda murakkablik, kengqamrovlilik va ziddiyat kabi qonuniyatlar o‘z ifodasini topgan. Barqarorlik tizimi tashkiliy jihatdan tabiiy integratsiyaga tayanib, fuqarolik jamiyati va davlatning tinchligi yuzasidan maqsadli yo‘naltirilgan usul va vositalar asosida muammolarni o‘zaro manfaatdorlikda yechishga qaratilgandir. Bunda Qurolli Kuchlarning tutgan o‘rni alohida ahamiyatga molikdir. Chunki uning asosiy vazifasi mamlakatning hududiy yaxlitligi va barqarorligini ta’minlashga qaratilgan. Shuning uchun yetuk harbiy xizmatchi shaxsini tarbiyalash muhim vazifalardan hisoblanadiki, bu bevosita harbiy ta’lim-tarbiya jarayoni bilan bog‘liqdir. Garchi harbiy texnika va qurol-yarog‘lar asosiy himoya vositasi bo‘lib xizmat qilsa-da, bizga yaxshi ma’lumki, har qanday mukammal harbiy texnika yoki qurol-aslahalarning mavjudligiga qaramasdan, ularni boshqarish uchun harbiy xizmatchilar shaxsi asosiy o‘rinda turadi, ya’ni inson omili hal qiluvchi asos bo‘lib xizmat qiladi.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi insonni tarbiyalash yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, tegishlicha keng qamrovli ta’lim-tarbiyaviy tadbirlarni hamda o‘quv-tarbiya jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu masalalar ilmiy jihatdan pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, tibbiyot, ma’naviyat asoslari, tarix, falsafa, tegishli harbiy mutaxassislik fanlari, Qurolli Kuchlarning asosiy me’yoriy hujjatlari va ular faoliyatining hamda Vatanimiz mudofaasining asosiy tamoyillari, matematik statistika, mantiq va boshqa bir qator fanlar tomonidan o‘rganiladi. Ushbu fanlarning har biri harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi bilan bog‘liq masalalarni o‘z tadqiqot yo‘nalishlari va usullari bo‘yicha o‘rganib, tegishli xulosalarni chiqaradi va tavsiyalarini beradi. Ular harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining metodologik asoslarini tashkil qiladi.

Bunday metodologik asos harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining ilmiy tamoyillarini, rivojlanish yo‘nalishlarini, samarali shakl va usullarini hamda istiqboldagi vazifalarini zamonaviy ilmiy xulosalarga muvofiq belgilashga xizmat qiladi. Bunda harbiy- vatanparvarlik tarbiyasi va harbiy mutaxassislar tayyorlash masalalari bo‘yicha umumiy va harbiy pedagogika va psihologiya, sotsiologiya, tibbiyot, ma’naviyat asoslari, tarix falsafa, matematik statistika, mantiq, tegishli harbiy mutaxassislik fanlari hamda boshqa

fanlarning ilmiy xulosalariga va me’yoriy-huquqiy talablarga asoslaniladi.

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning yangicha tizimini shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Ommaviy axborot vositalari, internet tizimidagi ma’lumot oqimlari hamda jarayonlarning sabablari noaniqligi yosh avlodning fikran sobit, axloqan yetuk, jismonan baquvvat bo‘lishini talab qilmoqda. Globalizm, “dunyo odami” tushunchalari butun bir avlodlarni o‘z tarixidan, axloqiy va ma’naviy burchlardan mosuvo qilishga, kelajak haqida qayg‘urmaslikka-umuman insonning shaxs sifatidagi maqomini yo‘q qilishga qaratilgan g‘oyalarni ma’lum ma’noda mujassamlashtiradi.

Vatanparvarlik insonning fuqaro hamda muayyan jamiyat a’zosi sifatidagi eng buyuk burchi bo‘lib, oilaga sadoqat, kelajakka ishonch, tarixga hurmat, bugungi kuniga e’tibor, atrofdagi insonlar manfaatlarini hisobga olish, haqni nohaqdan ajrata olish kabi xislatlarni jamlaydi. Istalgan qo‘shin, jamiyatda vatanparvarlik tuyg‘usi kamolga yetmas ekan, uning ixtiyoriga eng zamonavy qurol berilganda ham foydasi bo‘lmaydi. Shuning uchun ham Vatan himoyasida, avvalo, inson omili yetakchi o‘rinda turadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda talabalarni harbiy-vatanparvarlik – ona yurt mustaqilligi, ozodligi, obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi va himoyasi yo‘lida fidoyilik ko‘rsatib yashash, xalqning or-nomusi, shon-sharafi, baxtu saodati uchun kuch-g‘ayrati, bilim va tajribasi, butun hayotini baxsh etishdir. Bugungi yoshlar Vatan manfaati, qadr-qimmati, taqdiri, istiqloli, istiqboli, ona yurtga muhabbat tuyg‘usini qancha chuqur anglasalar, shunchalik ularda harbiy-vatanparvarlik tuyg‘usi yuksak bo‘ladi.

Talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida o‘zbek xalqining qadimiy tarixi va madaniyati, jonajon Vatanimizning mustaqilligi va ravnaqi yo‘lida fidokorona kurashgan milliy qahramonlarimiz bilan faxrlanish, ularga munosib avlod bo‘lish tuyg‘usini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasi”ning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Yoshlarda harbiy vatanparvarlikni tarbiyalash faqatgina Vatanni sevish yoki yaxshi ko‘rish bilan cheklanmaydi, balki, mavjud ma’naviy va jismoniy imkoniyatlarini to‘liq safarbar qilgan holda Vatanni himoya qilish, asrash va ravnaq toptirishga xizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlari, Qurolli Kuchlarning umumharbiy nizomlari va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Buning natijasida oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari muntazam ravishda tizimli va ilmiy asosda tashkil etiladi.

Talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimi quyidagilardan iborat:

- oliy ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonida talabalarga ijtimoiy-ma’naviy ahamiyatga molik qadriyatlar, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan o‘quv mashg‘ulotlari ko‘lamini kengaytirish;
- ommaviy va harbiy vatanparvarlik ishlarini amalga oshiradigan davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari bilan hamkorlikda talabalarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashni amalga oshirish.
- Oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash uchun quyidagi diniy va ma’naviy tarbiya metodlarini qo‘llash ta’lim jarayonida kutilgan samaradorlikka erishish imkonini beradi:
- talaba-yoshlar ongi milliy ruh va iftihor tuyg‘ulari bilan sug‘orilgan badiiy kompozitsiyalar, film va roliklar, ko‘rsatuv va teleloyihalar;
- milliy va etnik ishlanmalar;
- yurtimizning tarixiy qadamjolariga doimiy ekskursiyalar;
- Vatan himoyachilari bilan uchrashuvlar, ochiq muloqotlar;
- talaba-yoshlarni muqaddas Islom dini olamida mashhur bo‘lgan buyuk allomalar Imom al-Buhoriy, Imom at-Termiziy, az-Zamaxshariy, Moturudiylarning ilmiy merosiga qiziqtirish orqali ularda harbiy vatanparvarlik hissini shakllantirish.
- oliy ta’lim muassasalarida yuqoridagi ma’naviy tadbirlar muntazam ravishda o‘tkazib borish orqali talaba-yoshlarning nafaqat bo‘sh vaqtlarini unumli tashkil etishlari, balki, ularni shu vatan, shu yurt uchun fidoiy inson bo‘lib voyaga yetishishlari uchun xizmat qiladi.
- Talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ularning yosh va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olish muhim hisoblanadi. Shuningdek, ularda o‘ziga ishonch, o‘z xulqini yaxshilash motivlarini quyidagicha shakllantirish mumkin:
- yoshlarning o‘z xulq-atvorlarini o‘zlari baholashga o‘rgatish;

- yoshlarda o‘zlariga nisbatan ishonch hissini shakllantirish;
- oilada farzandlar oldiga qo‘yilgan vazifalarni bajarishda erishgan yutuqlarini rag‘batlantirish;
- yoshlarga tarbiya berishning optimal strategiyasini aniqlash;
- yoshlarga mustaqil faoliyat (o‘qish, o‘yin, mehnat, xobbi va qiziqishlari)ni tanlash uchun imkoniyat berish.
- O‘zbekiston Respublikasi milliy xavfsizligi manfaatlaridan kelib chiqqan holda, mafkuraviy tahdidlar o‘ta xatarli va nozik tus olgan sharoitda aholi, ayniqsa, yoshlar orasida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasiga yo‘naltirilgan targ‘ibot ishlarining dolzarb yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin:
- har-bir talaba-yoshda mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantirish, mavjud ma’naviy-mafkuraviy tahdidlarni to‘g‘ri baholash, ulardan tegishli xulosa va saboqlar chiqara olish qobiliyatini shakllantirish;
- talaba-yoshlarga darslar va darsdan tashqari vaqtlarda kuchayib borayotgan mafkuraviy tahdidlarga nisbatan doimo sergak, ogoh va hushyor bo‘lib yashashni o‘rgatib borish;
- yoshlarda milliy qadriyatlar, vatanparvarlik, davlat va jamiyat manfaatlariga sadoqat, or-nomus, uyat va andisha kabi axloqiy tuyg‘u va tushunchalarning ma’no-mazmunini chuqur anglab yetishi va amal qilishiga erishish;
- yoshlar faoliyatida beparvolik va loqaydlikning oldini olish, ularda hushyorlik va jonkuyarlikni tarbiyalash, mamlakat taqdiriga daxldorlik tuyg‘usini kamol toptirish kabilar.

Oliy ta’lim muassasalarida talaba-yoshlarda harbiy vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish bilan bir qatorda, ular qalbida Vatanning mard posbonlari, yurtning jasur farzandlariga bo‘lgan havas va ishonchni mustahkamlash, “Men − Vatan himoyachisiman” degan g‘urur va iftixor tuyg‘ularini singdirish, yoshlar qalbi va ongida mustaqil Vatanimiz xavfsizligi uchun mas’ullik, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar jarayoniga daxldorlik tuyg‘usi, harbiy tayyorgarlik, sergaklik, botirlik, yurt sha’nini himoya qilish, askarlik burchini shakllantirishda milliy qahramonlarimiz jasoratining o‘rni beqiyosligini alohida ta’kidlash lozim.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi ma’lum yo‘nalishdagi ta’lim va tarbiyaviy jarayonlardan iborat bo‘lib, o‘ziga xos pedagogik asoslarga ega. Bunda harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi barkamol avlod ta’lim-tarbiyasining umumiy pedagogik nazariyasi tamoyillariga asoslanadi. Ular har tomonlama rivojlangan barkamol shaxsni shakllantirishning jismoniy tarbiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya, aqliy ta’lim, mexnat tarbiyasi va estetik tarbiya yo‘nalishlari orqali amalga oshiriladi. Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarni Vatan himoyasiga tayyorlash, ularga favqulodda holatlarda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlarni tashkil etish bo‘yicha ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayondir [4]

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning yangicha tizimini shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Ommaviy axborot vositalari, internet tizimidagi ma’lumot oqimlari hamda jarayonlarning sabablari noaniqligi yosh avlodning fikran sobit, axloqan yetuk, jismonan baquvvat bo‘lishini talab qilmoqda. Globalizm, “dunyo odami” tushunchalari butun bir avlodlarni o‘z tarixidan, axloqiy va ma’naviy burchlardan mosuvo qilishga, kelajak haqida qayg‘urmaslikka – umuman insonning shaxs sifatidagi maqomini yo‘q qilishga qaratilgan g‘oyalarni ma’lum ma’noda mujassamlashtiradi.

Harbiy vatanparvarlik insonning fuqaro hamda muayyan jamiyat a’zosi sifatidagi eng buyuk burchi bo‘lib, oilaga sadoqat, kelajakka ishonch, tarixga hurmat, bugungi kuniga e’tibor, atrofdagi insonlar manfaatlarini hisobga olish, haqni nohaqdan ajrata olish kabi xislatlarni jamlaydi. Istalgan qo‘shin, jamiyatda vatanparvarlik tuyg‘usi kamolga yetmas ekan, uning ixtiyoriga eng zamonavy qurol berilganda ham foydasi bo‘lmaydi. Shuning uchun ham Vatan himoyasida, avvalo, inson omili yetakchi o‘rinda turadi.

Talaba-yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha oliy ta’lim tizimidagi ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qabul qilingan konsepsiyalarni amalga oshirish doirasida har tomonlama rivojlangan, bilimdon, xalqiga, shuningdek, vatanga xizmat qilish ishiga sodiq yoshlarni tarbiyalashga oid keng miqyosli ishlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Barchamizga yaxshi ma’lumki, vatanparvarlik har bir davlat hayotining ma’naviy asosi hisoblanadi va jamiyatni har tomonlama rivojlantirish borasida eng muhim safarbar etuvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi”. [3]

Bugungi kunda respublikaning barcha ta’lim tizimlari orqali davlat ta’lim siyosatiga yo‘naltiruvchi ko‘rsatmalari bilan maqsadga muvofiq ravishda vatanparvarlik hissi shakllantirilmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimining asosiy vazifasi insoniylikni, Vatanga, milliy madaniyatga muhabbat va sadoqatni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat. Bunga o‘z navbatida bir qator omillar ta’sir qiladi.

“2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” farmonda “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tadbirlarini yanada kuchaytirish” masalasiga alohida e’tibor qaratilgan [2].

Shunday ekan, yoshlarda vatanparvarlik hissini shakllantirish davr talabi. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalay olmasak, ularda harbiy-vatanparvarlik hissini shakllantirib bo‘lmaydi.

Bugungi yoshlar bilan olib boriladigan ta’lim-tarbiya jarayonida ulardagi vatanparvarlik sifatlarini voyaga yetkazishning yangicha tizimini ishlab chiqish vazifalarini kun tartibiga qo‘ydilar. Yurtboshimiz bu jarayonda tarixiy an’analar hamda xorijiy mamlakatlar tajribalari umumlashtirib, zamonaviy ilmiy asosda yurtimizda bolalar va o‘smirlarning vatanparvarlik tashkilotlarini tuzish kabi tavsiyalarni berdi. Yoshlarning harbiy hayot, jismoniy tarbiya bilan bog‘liq tadbirlarda ishtirok etishida qog‘ozbozlik, yuzakilik va sustkashlikka yo‘l qo‘yish katta xato ekanligi таъкидланди. Шунинг учун талаба-ёшларни ҳарбий-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning yangicha pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish va vatanparvarlik tarbiyasi bo‘yicha yangicha metodologiyasi ishlab chiqish bugungi ilmiy tadqiqotlarning bosh maqsadiga aylanib ulgurdi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi ta’limi sohasida «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonunida belgilangan vazifalarning to‘laqonli amalga oshirishga erishish ham yoshlarda vatanparvarlik sifatlarini va fidoyilik xususiyatini shakllantirishda muhim omil bo‘ladi.

Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda yoshlarda harbiy-vatanparvarlik fazilatini rivojlantirish va ijtimoiy maydonga vatanparvarlikni targ‘ib qilishning samarali mexanizmlari ishlab chiqish ishlari boshlab yuborildi, bu borada texnik va texnologik vositalarning imkoniyatlaridan to‘laqonli foydalanish tizimi yo‘lga qo‘yildi. Misol uchun, yoshlarda fuqarolik pozitsiyasi, mas’uliyatini shakllantirish maqsadida turli harbiy-sport musobaqalari, ko‘rik-tanlovlar o‘tkazilmoqda. «Mustaqillik»,

«Amir Temur», «Jaloliddin Manguberdi» ordenlari, «Jasorat», «Sodiq xizmatlari uchun», «Mardlik» medallari ta’sis etildi. Ayniqsa, yoshlarda harbiy vatanparvarlik hissini shakllantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Harbiy akademik litseylarga «Temurbeklar maktabi» nomi berilishi fikrimizning yorqin dalilidir.

Shu munosabat bilan ta’lim muassasalari talaba-yoshlarda harbiy- vatanparvarlik yo‘nalishidagi pedagogik ta’limni tizimli tashkil etish, bu ishlarni faollashtirish va yuksak darajaga ko‘tarish talab etiladi. Vatanparvarlik millatchilik sifatida talqin qilinmasligi, vatanni asrab- avaylash har bir fuqaroning majburiyati ekanligini tushuntirish muhim vazifalardan biridir. Zero, «vatanparvarlik millatchilik emas, balki umuminsoniy tuyg‘udir. Fransuz adibi Volter shunday degan edi: “Vatanga bo‘lgan muhabbat meni ajnabiylar yutug‘idan ko‘z yumishga majbur qilmaydi. Aksincha, vatanga muhabbatim qanchalik kuchli bo‘lsa, vatanimni jahondagi boshqa xalqlar yutuqlari bilan shunchalik boyitgim keladi». Demak, o‘zligini anglagan, tarixiy xotirasi butun, mustaqil fikrlaydigan inson o‘z vataniga sotqinlik qilmaydi, balki vatan manfaatini hamma narsadan ulug‘ tutib, uning uchun jon berishga tayyor bo‘ladi. Bu esa Vatan himoyasi chindan ham barchamizning nafaqat vazifamiz, balki sharafli burchimizga aylanib borayotganidan yaqqol daolat beradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.- T.,O‘zbekiston: NMIU, 2016. 14-bet.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni // www.prezident.uz 2.03.2022 y.

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 25 yilligi munosabati bilan vatan himoyachilariga bayram tabrigi 14.01.2017 yil

3. U.I. Mamurov, A.A.Valiyev. “Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi” uslubiy qo‘llanma. - Toshkent: “Ziyo nur” nashriyoti, 2021y.

4. H.A.Safoyev Pedagogik mahorat ilmiy jurnal Buxoro sh 2024-yil. № 134 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MILLIY URF ODATLAR VA SHAKLLANTIRISHNING AN’ANALAR ASOSIDA MEHR- SHAFQAT TUYG’USINI TARBIYALASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Bozorova Dildora Toyirovna,
Buxoro viloyati Qorovulbozor tumani
1-son Davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti direktori

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy urf odatlar va shakllantirishning an’analar asosida mehr-shafqat tuyg’usini tarbiyalashning pedagogik asoslari haqida yoritilgan. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda milliy g’ururni shakllantirishda nafaqat maktabgacha ta’lim tashkilotlari, balki oilaning ham mavjud holatini o’rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Chunki, bolalarning bo’sh vaqti, asosan, uyda, oilada davrasida o’tadi. Buni hisobga olmaslik, yosh avlod tarbiyasida ota- onaning burchi va vazifalari haqida yanada chuqurroq o’ylamasak xato bo’ladi. Oila tarbiyasida doimiy ta’sirchan kuch oiladagi munosabat, oila muhiti, oila a’zolarining o’zaro aloqasi, ota-ona, aka-uka va boshqalarning xulq-atvori, madaniy va siyosiy saviyasi, muomala madaniyati, oilaning daromadi, yashash sharoiti va boshqa holatlar bola kamolotiga ta’sir qiladigan asosiy omillardir. Oila qanchalik tartibli, yaxshi xulq-atvorli, uning a’zolarining o’zaro munosabatlari samimiy bo’lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik samarali bo’ladi.

Kalit so’zlar: *Milliy qadriyat, Maktabgacha ta’lim tashkilotlari, ma’naviyat, Milliy g’urur, milliy qadriyat, birdamlik.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ЧУВСТВА СОСТРАДАНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ОБЫЧАЕВ И ТРАДИЦИЙ

В данной статье рассматриваются педагогические основы воспитания чувства сострадания у детей дошкольного возраста на основе национальных обычаев и традиций. В формировании чувства национальной гордости у детей дошкольного возраста важно изучать современное состояние не только дошкольных образовательных организаций, но и семьи. Ведь свободное время дети проводят преимущественно дома, в семейном кругу. Было бы ошибкой не учитывать это, не задумываться глубже об обязанностях и ответственности родителей в воспитании подрастающего поколения. Постоянной силой влияния на семейное воспитание являются взаимоотношения в семье, семейная обстановка, взаимодействие членов семьи, поведение родителей, братьев и сестер и других лиц, их культурный и политический уровень, культура общения, доход семьи, условия жизни и другие обстоятельства – основные факторы, влияющие на развитие ребенка. Чем благополучнее, благонравнее семья, чем искреннее отношения между ее членами, тем эффективнее будет семейное воспитание.

Ключевые слова: *Национальная ценность, Дошкольные образовательные организации, духовность, Национальная гордость, национальная ценность, единство.*

PEDAGOGICAL BASIS OF EDUCATING A FEELING OF COMPASSION IN PRESCHOOL CHILDREN ON THE BASIS OF NATIONAL CUSTOMS AND TRADITIONS

This article discusses the pedagogical foundations of educating a sense of compassion in preschool children based on national customs and traditions. In the formation of national pride in preschool children, it is important to study the current state of not only preschool educational organizations, but also the family. Because children's free time is spent mainly at home, in the family circle. It would be a mistake not to take this into account, not to think more deeply about the duties and responsibilities of parents in the upbringing of the younger generation. The constant influential force in family upbringing is the relationship in the family, the family environment, the interaction of family members, the behavior of parents, siblings and others, their cultural and political level, the culture of communication, the family's income, living conditions and other circumstances are the main factors affecting the child's development. The more orderly, well-behaved the family is, and the more sincere the relationships among its members are, the more effective family education will be.

Keywords: *National value, Preschool educational organizations, spirituality, National pride, national value, unity.*

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yosh bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar, insonparvarlik va yuksak ma’naviyat ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga mustaqillik, milliy o’zlikni anglash g’oyalarini yanada chuqur singdirish, “ommaviy madaniyat” ko’rinishidagi yot g’oyalargaqarshi immunitetni mustahkamlash hozirgi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi davr, ya’ni “milliy o’zlik” ni anglashning o’sib borayotgan yosh avlodda ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida shakllanib borayotgan milliy tuyg’ularni yanada o’stirish, rivoj toptirishni talab etmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari xalqning boy ma’naviy va intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlar asosida shaxs tarbiyasining insonparvarlik yo’nalishini joriy qilishni taqozo qiladi.

Milliy g’urur, milliy qadriyat, birdamlik va hamjihatlik tuyg’usi zaminida shakllangan vatanparvarlikni ham o’z ichiga oladi. Yosh avlodlarda ona zaminga bo’lgan muhabbat, u bilan faxrlanish qanchalik kuchli bo’lsa, Vatanni sevish, yuksak darajada e’zozlash kuchaysa, har bir inson o’z vatani tarixi, milliy qadriyatlari, o’zining ona tilisi, madaniyati, milliy urf-odatlari, an’analarini mukammal bilsa, millat taqdiri va istiqboli haqida chuqur tasavvurga ega bo’lsa, mustaqillik shunchalik mustahkam va barqaror bo’ladi. Mustaqillik milliy g’urur, vatanga, yurtga muhabbat, fidoiylik, mehr – shafqat, oqibat, ota – onaga hurmat tuyg’ularini kamol toptirishda cheksiz imkoniyatlar yaratdi. Mehr – shafqat, oqibat, o’zbekona hislat, hayot mazmuni. Dunyodagi xalqlar orasida aynan shu millatning borligi, mavjudligi, betakrorligi “ Ko`hna tarix shodasida bitta marjon o’zbegim” (E.Vohidov) sifatida zohirligi har qanday kishi uchun ahamiyatga ega bo’lishi tabiiy. Har bir xalqning ijtimoiy-madaniy hayotida azaliy an’ana, urf-odatlar alohida o‘rin tutadi. Ular kishilar turmush tarzining o‘ziga xos hodisasi sifatida namoyon bo‘ladi. “An’ana”, “odat”, “marosim” bevosita “bayram” tushunchasi bilan bog‘liq.

“An’ana” – tarixiy taraqqiyot jarayonida va ijtimoiy ehtiyojlar orasida vujudga keladigan, avloddan-avlodga meros bo‘lib o‘tadigan, kishilar ma’naviy hayotiga ta’sir ko‘rsatadigan madaniy hodisadir. An’ana o‘ziga xos ijtimoiy hodisa sifatida majmuasi hisoblanadi. Xalq an’analari – uzoq taraqqiyot jarayonida etnoslarning ijtimoiy-ma’naviy ehtiyojlari asosida vujudga kelib, ularning aqliy – ijodiy faoliyati asosida, atrof – muhit, tabiat, mehnat jarayoniga bog‘liq holda avloddan-avlodga o‘tib, taraqqiy etgan va asrlararo ajdodlar fikri, orzu-o‘ylari, tajribalari, yutuqlari va boshqa qadriyatlarini mujassamlashtirgan bebaho ijtimoiy–madaniy merosga aylangan.

Urf – odat kishilarning turmushiga singib ketgan, ma’lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko‘pchilik tomonidan qabul qilingan xulq -atvor qoidalari ko‘nikmasidir. Masalan: kichiklarning kattalarga salom berishi, uy-hovlini tartibga keltirish, mehmonlarga alohida hurmat ko‘rsatish, bayram arafasida keksa qariyalar, kasal ojiz, qiynalgan kishilar holidan xabar olish, qo‘ni-qo‘shnilarni biror ishiga yordam berish, hasharga borish kabilar o‘zbek xalqiga xos yaxshi odatlar hisoblanadi. Urf-odat degan tushuncha psixologiyada ham mavjud bo‘lib, u ma’lum sharoit ta’sirida vujudga kelib, kishining fe’l-atvorida mustahkamlanib qolgan va kiyinchalik o‘z-o‘zidan beixtiyor bajariladigan harakat ma’nosini bildiradi.

An’ana ijtimoiy hayot, mehnat, madaniyatining barcha sohalariga xos hodisa sifatida juda keng doirani qamrab oladi. Urf-odat esa muayyan bir kishining turmush tarzi xatti-harakati, xulq -atvori, muloqoti va oilaviy munosabatlarida namoyon bo‘ladi.

Marosim – inson hayotidagi muhim voqyealarni nishonlashga qaratilgan, rasmiy va ruhiy ko‘tarinkilik vaziyatida o‘tadigan, tartib-qoidalarga amal qilinadigan tadbir sanaladi. Masalan: ism qo‘yish, nikohdan o‘tish, dafn qilish, xotiralash, urug‘ qadash marosimlari.

Urf-odat kundalik hayotda kuzatilsa, marosim esa inson hayotidagi muhim hodisalar sodir bo‘lganida vujudga keladi. Marosim kishilar hayotidagi eng muhim voqealarni rasmiylashtiradi. Marosimlarni o‘tkazishda avloddan-avlodga o‘tadigan ramziy va rasmiy an’analar, qoidalarga amal qilinadi. Odamlar kimningdir g‘ami yoki quvonchiga sherik bo‘lishadi, kelajak uchun yaxshi niyatlar qilishadi. Har bir marosimning o‘ziga xos umum qabul qilingan tuzilishi bo‘ladi. Inson hayotida bo‘lib o‘tayotgan muhim voqealarni nishonlash jarayonida an’ana ham, urf-odat ham, marosim ham mujassamlashadi.

Buni quyidagi bir misolda ko‘rish mumkin: yoshlar voyaga yetganda yigitlar uylanadi, qizlar turmushga chiqadi. Bu avloddan-avlodga o‘tib keladigan an’ana sanaladi. Yigit va qizning oila qurishi uchun nikoh to‘yi o‘tkaziladi. Nikoh to‘yini o‘tkazish esa insoniyat hayotiga singib ketgan qoidaga ega bo‘lgan urf-odat hisoblanadi. Nikoh to‘ylarining asosiy shartlaridan biri kuyov va kelinning nikohdan o‘tishidir. Har bir davrda bu to‘y bilan bog‘liq o‘ziga xos urf-odatlar vujudga keladi. Masalan: hozirgi paytda maxsus bezatilgan mashinalarda ko‘chalarda yurish, guvohlar bilan baxt uyiga borish, kerakli hujjatlarga imzo chekish, nikoh uzuklarini almashish kabi odatlarga amal qilinadi. Bu rasmiy va tantanali ravishda o‘tadigan marosimdir.

“An’ana”, “urf-odat”, “marosim” bir-biri bilan bevosita bog‘liq hodisa sanaladi. Shu bois an’analarning tarkibiy qismi urf-odat, urf-odatning tarkibiy qismi esa marosim ham bo‘lishi mumkin.

Ba’zi holatlarda “an’ana”, “odat” va “marosim” tushunchalari alohida ishlatilsa, ular mavhum ma’noni anglatishi ham mumkin. Bunday paytda ularga aniqlovchi so‘zlar qo‘shilib, masalan “an’anaviy bayram”, “mukofotlash marosimi”, “to‘y marosimi”, “nafaqaga kuzatish marosimi” tarzida qo‘llaniladi. Marosim so‘zi jamoatchilik ishtirokida o‘tkaziladigan katta tadbir ma’nosini bildiradi.

Eng qadimiy odamlarning turmushi bilan bog‘liq an’analar: to‘da bo‘lib yashash udumlari; sardorlik, oqsoqolik uchun olishuvlar; bolalikdan o‘spirinlikga; o‘spirinliklan erkaklikga o‘tish marosimlari; turli ko‘rinishli dafn odatlari; qurbonlik marosimlari oila va to‘y marosimlarining poydevori bo‘lgan pomgam, egzogam, monogam odatlari kabilar ibtidoiy jamoa taraqqiyotida jiddiy rol o‘ynagan. Ular ibtidoiy odamlarning mashaqqatli hayotida erishilgan tajribalarni asrash va ko‘paytirishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

Qadimiy odatlarni o‘rganishda “Avesto” kitobi eng qadimiy manbalardan biri hisoblanadi. Zardushtiylik diniga xos odatlar hozirgi paytgacha ham saqlanib qolgan. Ular ichida eng kattasi Navro‘z bayramidir. Kasallikni oldini olish yoki undan saqlanish uchun isiriq tutatish, tongda hovlini tozalash, yuvinish, o‘choqga olov yoqish kabilar zardushtiylardan o‘tib kelayotgan odatdr.

Oilaviy marosimlar oila paydo bo‘lishi bilan vujudga kelgan. Shu bilan birga o‘zgargan rivoj topgan. Taraqqiyot, zamon talabiga javob bermagan odat marosimlar unitilgan. Ularning o‘rnini esa oila ehtiyojlarini qoniqtiradigan yangi marosimlar egallagan.

O‘zbek xalqining oilaviy marosimlari ham tarixiy zururiyat asosida vujudga kelgan va zamon chig‘iriqlaridan o‘tib, muhim ma’naviy qadriyat sifatida ravnaq topgan. Sobiq sho‘rolar davrida har bir kishi yaxshi yashay olmasa, butun jamiyat ham yaxshi yashay olmasligi uqturiladi. Bu davrda asosiy e’tibor umumdavlat ishlariga qaratildi. Shaxs, oila ehtiyojlari esa diqqat markazidan tushib qoldi. Jumladan, katta davlat bayramlari birinchi darajali, oilaviy – maishiy bayramlar ikkinchi darajali bo‘lib qoldi. Xalqning asrlar mobaynida to‘plangan bebaho boyligi – shaxs va oila hayoti bilan bog‘liq marosim va bayramlar unutila boshladi.

Hozirgi paytda jamiyatimiz oldida shaxs, oila turmush tarzini yaxshilash va u bilan bog‘liq oilaviy an’analar, urf-odatlar, marosimlarga e’tibor qaratish muhim muammo bo‘lib turibdi. Xalqimizning avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan oilaviy marosimlari sho‘rolar davrida jiddiy to‘siqlarga uchragan bo‘lsa ham mustaqillikka erishilgandan so‘ng ular qayta tiklana boshladi. Bu an’ana, urf-odat va marosimlar to‘g‘risida qator kitoblar chop etildi. Oilaviy marosimlar xalq ma’naviyatining tarkibiy qismi, muhim axloqiy qadriyati, ta’sirchan tarbiya vositasi sanaladi. Oilaviy marosimlar jarayonida namoyon bo‘ladigan axloq-odob, mehr-oqibat kabi xislatlar yoshlar ma’naviyati shakllanishida muhim ahamiyatga eag. Xalq an’analari qadrlanadigan oilalarda tarbiya topgan yoshlar ibratli axloqi bilan boshqalardan ajralib turadi. Bunday oilalardan jinoyatchi, bezori kishilar chiqmaydi. Shu bois xalq an’analari va oilaviy urf-odatlar yordamida yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Millatni milliy qadriyatlarning obyekti va subyekti sifatida tushunish, u bilan bog’liq milliy qadriyatlar tizimini ilmiy tahlil qilish, millatning o’zini ijtimoiy qadriyat sifatida qarash imkonini beradi. Bu esa milliy qadriyatlarning namoyon bo’lishi, tarixiy rivojlanish jarayonida o’tmishdan kelajakka tomon harakatini tahlil qilishga imkon yaratadi. Milliy qadriyatlar:

- kishilarning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy birligini ta’minlaydigan etnik makonda shakllanadi, rang-barang tarzda, turli shakllarda namoyon bo’ladi, kishilarning ongiga, hayot tarziga o’ziga xos tarzda ta’sir qiladi;

- kishilarning o’zaro munosabalarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko’zga tashlanib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad, ehtiyoj va intilishlar uchun ma’naviy asos bo’ladi;

moddiy, ma’naviy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalarda muayyan natija sifatida yuzaga kelishlari, kishilar uchun zaruriyat sifatida o’ziga xos ahamiyat kasb etishlari, ularga foyda keltirishlari ham mumkin. Milliy tuyg’u shaxsda quyidagi shakllarda namoyon bo’ladi:

- millatning yutuqlar, obro’-e’tibori bilan faxrlanish, ularning muammolariga befarq qarab turmaslik;

- o’z eli, millatiga jonkuyar, o’z millatining moddiy-ma’naviy me’rosini asrab-avaylash;

O’zbek xalqining g’ururini ifodalovchi bir qancha urf-odatlar, rasm- rusumlar, marosimlar, odatlar, udumlar, an’analar mavjud. Jumladan, o’zbek xonadonlarida ota nomi mag’rur va ulug’ shaxs sifatida e’tirof etiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari, ya’ni farzandlarimizning o’z yurtiga mehr-muhabbatli bo’lishi, uning mustaqilligini mustahkamlashi, Vatanimiz shon-shuhratini dunyo miqyosiga olib chiqish ruhida tarbiyalash pedagoglar, ota- ona va har birimizning muqaddas burchimizdir. Bunday ezgu maqsadlarni bajarishda har bir O’zbekiston fuqarosi g’urur va iftixor bilan yashaydi va uning me’yoriga amal qiladi. Bolalar qalbida o’z xalqiga muhabbat va hurmat tuyg’ularini tarkib toptirish, milliy g’ururni tarbiyalash, ularga o’zbek xalqining mehr-oqibatli, mehmondo’st, mehnatsevar va kamtarin

ekanligini singdirish, O’zbekistonning mustaqilligi, madhiyasi, gerbi va bayrog’i haqidagi bilimlarni shakllantirib borish maqsadga muvofiqdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy tuyg’uni shakllantirish maqsadida o’tilayotgan mashg’ulotlar mavzulari bolaning har tomonlama rivojlanishiga, yuksak odob- axloqli, milliy g’ururli komil inson bo’lib tarbiyalashiga yordam bermog’i lozim.

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarda milliy g’ururni shakllantirishda nafaqat maktabgacha ta’lim tashkilotlari, balki oilaning ham mavjud holatini o’rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Chunki, bolalarning bo’sh vaqti, asosan, uyda, oilada davrasida o’tadi. Buni hisobga olmaslik, yosh avlod tarbiyasida ota- onaning burchi va vazifalari haqida yanada chuqurroq o’ylamasak xato bo’ladi. Oila tarbiyasida doimiy ta’sirchan kuch oiladagi munosabat, oila muhiti, oila a’zolarining o’zaro aloqasi, ota-ona, aka-uka va boshqalarning xulq-atvori, madaniy va siyosiy saviyasi, muomala madaniyati, oilaning daromadi, yashash sharoiti va boshqa holatlar bola kamolotiga ta’sir qiladigan asosiy omillardir. Oila qanchalik tartibli, yaxshi xulq-atvorli, uning a’zolarining o’zaro munosabatlari samimiy bo’lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik samarali bo’ladi.

Maktabgacha talim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy g’urur va vatanparvarlik sifatlarini shakllantirish zarur. Buning uchun:

-milliy g’urur, urf-odat va an’analarimizni maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilar hayotiga kengroq joriy etish; maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy tuyg’ularni shakllantirish maqsadida xalq pedagogikasidan samarali foydalanish;

- umuminsoniy qadriyatlarimizni va milliy merosimizga oid ma’naviy va ma’rifiy tadbirlarni ko’paytirish zarur.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy tuyg’ularni shakllantirishning shakl va metodlari:

1. Bolalarni xalq og’zaki ijodi bilan tanishtirish.

Maqsad: Vatan tuyg’usini bolalarga ona allasi, bobolar o’giti oila tarbiyasi bilan singdirish.

2. Buyuk siymolar bilan tanishtirish. Maqsad: bolalarga ota-bobolarini tanisinlar, ulardan qolgan merosdan bahramand bo’lsinlar, ota-bobolardan faxrlansinlar. Bolalarga vatan tuyg’usini ota-bobolarimiz ibrati bilan singdirish.

3. Navoiyxonlik haftasi rejasini tuzish. Maqsad: bolalar qalbini Navoiy ijodi bilan sug’orish. Bolalarning ma’naviy qadriyatlarini rivojlantirish.

4. Konstitutsiya saboqlari bilan tanishtirish. Maqsad: Axloq va huquqiy tushunchalarining uzviy birligini anglashlik, odob-axloq, meyorlariga qat’iy amal qilish ko’nikmasini hosil qilishdir. Milliy muzey tashkil etish. Maqsad: bolalarga amaliy san’at namunalari, milliy kiyimlar, taqinchoqlar, idish-tovoqlar haqida ma’lumot berish.

5. Ma’naviyat xonasini tashkil etish. Maqsad: tarixiy siymolar, Prezident, madhiya, bayroq, gerb, haqida qisqacha ma’lumot berish.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy tuyg’ularni shakllantirishda xalq og’zaki ijodining marosim qo’shiqlari ham alohida o’rin tutadi. Marosim qo’shiqlari insonlarning tabiatga, voqelikka estetik munosabatlarini bildiruvchi tasavvurlari, ishonchlari, orzu-umidlari, axloqiy qarashlarini shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2017 yil. - 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. ”Erkin va faravon, demokiratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz’’ T.O’zbekiston nashiriyoti 2016 yil
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2017 y., - 592 b
4. Shodmonova Sh. Oilada kichik maktab yoshidagi bolalami milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyalashning pedagogik asoslari: Ped. fan. nom. diss. avtoreferati. - T.: 2001. - 19 b.
5. Boboyev H., Hasanov S. «Avesto» ma’naviyatimiz sarchashmasi. -T.Adolat, 2001.- 157 b.
6. www. tdpu. uz
7. www. pedagog. uz
8. www. ziyonet. Uz

МОДЕЛЬ «ШКОЛА–МАХАЛЛЯ» КАК СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ГРАЖДАНСКОГО ВОСПИТАНИЯ ОБУЧАЮЩИХСЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Хайдаров Шавкат Шамсиддин угли,
ассистент преподаватель, Шахрисабзский государственный педагогический институт
shakihaydarov@gmail.com

В статье рассматривается сущность и методологические основы модели «Школа–Махалля» в Узбекистане как инновационной формы гражданского воспитания. Показаны интегративные функции модели, объединяющей школу, семью и махаллю, её цели и структурные элементы. Особое внимание уделяется анализу нормативно-правовой базы, кадрового потенциала, цифровой трансформации и количественных показателей деятельности. Отмечены преимущества модели в укреплении социальной консолидации и формировании гражданской идентичности, а также выявлены ограничения и риски её развития. Сделан вывод о значимости модели «Школа–Махалля» как стратегического направления воспитания в системе образования Узбекистана.

Ключевые слова: *гражданское воспитание, школа, махалля, социальная консолидация, гражданская идентичность, цифровая трансформация, образование Узбекистана.*

THE "SCHOOL-MAHALLA" MODEL AS A STRATEGIC DIRECTION OF CIVIC EDUCATION OF STUDENTS IN UZBEKISTAN

The article examines the essence and methodological foundations of the "School–Mahalla" model in Uzbekistan as an innovative form of civic education. The integrative functions of the model, uniting school, family, and mahalla, its goals, and structural elements are highlighted. Particular attention is paid to the analysis of the legal framework, human resources, digital transformation, and quantitative performance indicators. The advantages of the model in strengthening social consolidation and developing civic identity, as well as its limitations and risks, are discussed. The conclusion emphasizes the significance of the "School–Mahalla" model as a strategic direction of civic education within the Uzbek education system.

Keywords: *civic education, school, mahalla, social consolidation, civic identity, digital transformation, education in Uzbekistan.*

O‘ZBEKISTONDA O‘QUVCHILARNI FUQAROQLIK TARBIYASI STRATEGIK YO‘NALISHI SIFATIDA “MAKTAB-MAHALLA” MODELI

Maqolada O‘zbekistonda fuqarolik tarbiyasining innovatsion shakli sifatida «Maktab–Mahalla» modeli mohiyati va metodologik asoslari ko‘rib chiqilgan. Modelning maktab, oila va mahallani birlashtiruvchi integrativ funksiyalari, uning maqsadlari va tuzilmaviy elementlari yoritilgan. Normativ-huquqiy asoslar, kadrlar salohiyati, raqamli transformatsiya va faoliyatning miqdoriy ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Modelning ijtimoiy konsolidatsiyani mustahkamlash va fuqarolik identifikatsiyasini shakllantirishdagi afzalliklari, shuningdek rivojlanishidagi cheklov va xatarlar ochib berilgan. «Maktab–Mahalla» modelining O‘zbekiston ta’lim tizimidagi fuqarolik tarbiyasi bo‘yicha strategik yo‘nalish sifatidagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *fuqarolik tarbiyasi, maktab, mahalla, ijtimoiy konsolidatsiya, fuqarolik identifikatsiyasi, raqamli transformatsiya, O‘zbekiston ta’limi.*

Введение. В условиях глобальных трансформаций и усиливающейся социальной динамики вопросы гражданского воспитания приобретают стратегическое значение. Для Республики Узбекистан эта проблематика особенно актуальна, так как страна находится в процессе модернизации общественных институтов, интеграции в мировое сообщество и укрепления традиционных ценностей. Воспитание подрастающего поколения в духе гражданской ответственности, правовой культуры, патриотизма и уважения к национальным традициям является важнейшей задачей образовательной системы, закреплённой в нормативно-правовых документах страны.

Так, в статье 4 Закона Республики Узбекистан «Об образовании» (в редакции от 23 сентября 2020 г.) подчёркивается необходимость воспитания обучающихся в духе уважения к национальным и общечеловеческим ценностям, активной гражданской позиции и социальной ответственности [1]. В

стратегических программах «Узбекистан 2030» также определено укрепление роли семьи и махалли в воспитательном процессе как ключевого фактора формирования социально зрелой личности [2].

Особое внимание уделяется модели «Школа–Махалля», которая сочетает традиционные институты воспитания и современные педагогические подходы. Она рассматривается как уникальное социально-педагогическое явление, где школа выступает не замкнутым институтом, а частью широкой системы воспитательных влияний, интегрированной в сообщество махалли. Такой подход обеспечивает единство формального и неформального образования, позволяя гармонично соединить моральные, культурные и гражданские ориентиры [18; 19].

Таким образом, цель данного исследования заключается в анализе сущности, целей и методологических основ модели «Школа–Махалля», её роли в формировании гражданской идентичности учащихся, а также в рассмотрении сильных сторон и возможных ограничений данной модели.

Обзор литературы. Современные исследования подтверждают, что гражданское воспитание является междисциплинарной категорией, находящейся на стыке педагогики, социологии, культурологии и политологии [12; 13]. Оно предполагает не только усвоение знаний о гражданских правах и обязанностях, но и формирование ценностных ориентиров, мотивации к социальной активности и практического опыта участия в общественной жизни.

В зарубежной педагогике фундаментальные основы гражданского воспитания были заложены Дж. Дьюи, который рассматривал демократическое образование как путь формирования активной гражданской позиции личности [1]. Идеи критической педагогики П. Фрейре акцентировали внимание на диалоге, рефлексии и социальном действии как механизмах воспитания сознательного гражданина [2]. Д. Хитер и А. Гутманн подчеркивали необходимость соединения универсальных демократических ценностей с особенностями национальных образовательных систем [3; 4].

В японской педагогической традиции вопросы морали и гражданской идентичности рассматриваются через призму коллективной ответственности и гармонии, что отражено в трудах С. Кавагути [11]. Немецкий опыт, выраженный в государственной программе «Demokratie leben!», демонстрирует интеграцию гражданского воспитания в формальное и неформальное образование, с акцентом на борьбу с экстремизмом и развитие школьного самоуправления [10].

Российские исследователи внесли значительный вклад в развитие теоретических основ гражданского воспитания. В.А. Сластёнин рассматривал его как процесс формирования гуманистической направленности личности и её готовности к участию в демократическом устройстве общества [12]. Г.К. Селевко разработал классификацию педагогических технологий, включающих проектную деятельность, коллективные практики и дискуссионные формы [14]. А.В. Ясвин акцентировал внимание на влиянии образовательной среды школы на развитие гражданской активности учащихся [15].

В узбекской педагогической науке последние годы уделяется внимание интеграции традиционных институтов в систему воспитания. В частности, институт махалли рассматривается как важнейший канал трансляции нравственных и гражданских норм [18]. Исследователи отмечают, что коллективизм, уважение к старшим, традиции взаимопомощи и духовные ценности служат основой формирования гражданской идентичности [19; 20]. Современные работы также фиксируют значимость цифровизации и её влияния на гражданское поведение молодёжи [16].

Таким образом, анализ литературы показывает, что гражданское воспитание изучается в трёх ключевых направлениях:

1. Универсалистское – акцент на правах человека, демократии и глобальных ценностях [1; 2; 3].
2. Культурноориентированное – внимание к локальным традициям и социокультурному контексту [11; 18; 20].
3. Интегративное – синтез универсальных и национальных основ в воспитательных практиках [12; 14; 19].

Методы исследования. В исследовании модели «Школа–Махалля» применялся комплекс научно-методологических подходов, позволяющий раскрыть её сущность, цели и методологические основы. Методическая база опирается как на классические принципы педагогики, так и на современные междисциплинарные концепции.

1. Системный подход – позволил рассматривать гражданское воспитание как целостный социально-педагогический процесс, в котором взаимодействуют школа, семья, махалля, государственные и общественные институты. Такой подход обеспечивает выявление связей между институциональными, культурными и психологическими компонентами воспитания [12].

2. Культурно-исторический подход – использовался для анализа роли традиционного института махалли в формировании гражданской идентичности. Он дал возможность рассматривать махаллю не только как локальную социальную структуру, но и как носителя исторической памяти и духовных ценностей, транслируемых через воспитание [18].

3. Аксиологический подход – применялся при выявлении ценностных оснований модели «Школа–Махалля». В центре внимания находились такие категории, как справедливость, уважение, служение обществу, ответственность и патриотизм, составляющие основу гражданской зрелости [19; 20].

4. Деятельностный подход – обеспечил изучение практик, формирующих активную гражданскую позицию обучающихся: школьное самоуправление, участие в волонтёрских инициативах, совместные проекты школы и махалли, цифровые образовательные платформы [14].

5. Личностно-ориентированный подход – позволил акцентировать внимание на индивидуальных особенностях учащихся, их уникальности и субъектности. Модель «Школа–Махалля» рассматривалась как пространство, где ребёнок не объект, а активный субъект воспитательного процесса [15].

6. Сравнительно-аналитический метод – использовался для сопоставления узбекской модели с международными практиками (community schools в США и Великобритании, концепция «образования для участия» в Латинской Америке, программы во Франции, Германии и Японии). Это позволило выявить специфику «Школы–Махалли» в контексте глобальных образовательных тенденций [3; 10; 11].

7. Нормативно-правовой анализ – применялся для изучения стратегических документов Республики Узбекистан (Закон «Об образовании», Стратегия «Узбекистан–2030», указы Президента и постановления Кабинета Министров), закрепляющих роль махалли и школы в воспитательном процессе [1; 2; 4].

Использование этих подходов в комплексе позволило раскрыть модель «Школа–Махалля» как уникальное педагогико-социальное явление, обладающее потенциалом для интеграции традиционных ценностей и современных воспитательных практик в системе гражданского воспитания.

Результаты исследования. Анализ модели «Школа–Махалля» позволил выделить её сущность, цели, структурные элементы и функциональные механизмы, а также определить её значение в системе гражданского воспитания обучающихся в Узбекистане.

1. Сущность модели.

Модель «Школа–Махалля» представляет собой интегративную педагогико-социальную систему, в которой формальное образование (школа) органично соединяется с традиционным институтом махалли как органа самоуправления граждан. В отличие от западных моделей (community schools), узбекская система опирается на коллективизм, межпоколенческую преемственность и ценности общинной солидарности [18; 19].

2. Цели модели.

Главная цель – формирование устойчивой гражданской идентичности у обучающихся, основанной на:

- уважении к национальной культуре и истории;
- готовности к служению обществу;
- развитии правовой и политической культуры;
- способности к межкультурному диалогу и толерантности [20; 21].

3. Методологические основания.

Модель базируется на ряде научных подходов:

- культурно-историческом (опора на традиции и ценности махалли),
- системном (взаимодействие семьи, школы и органов самоуправления),
- аксиологическом (ценностные ориентиры – справедливость, служение, уважение),
- деятельностном (вовлечение в практики общественной значимости),
- личностно-ориентированном (субъектность ученика в воспитании) [12; 14; 15].

4. Структурные элементы.

Исследование показало, что модель «Школа–Махалля» включает следующие ключевые компоненты:

- Институциональная база – тесное сотрудничество школы, махалли и семьи;
- Кадровый потенциал – вовлечение педагогов, аксакалов, лидеров молодёжи, представителей ННО;

• Содержательная направленность – акцент на патриотизм, правовую культуру, социальную ответственность;

• Пространственная интеграция – проведение мероприятий в общественных центрах махалли, на улицах и в школах;

• Цифровая трансформация – использование платформ «Mahalla–School Hub», «ZiyoNet», Telegram-каналов МНО для продвижения гражданских знаний [5; 6; 9].

5. Функциональные механизмы.

Модель реализует гражданское воспитание через:

• совместное проведение социальных и культурных проектов;

• школьное самоуправление и участие в принятии решений;

• волонтёрскую и цифровую активность (онлайн-форумы, хакатоны, «Mahalla Tech»);

• профилактику девиантного поведения и укрепление правопорядка;

• развитие медиаграмотности и цифровой гражданственности [16; 17].

6. Количественные данные.

По состоянию на 1 января 2025 года в Республике Узбекистан зарегистрировано 9 361 махалла, в которых задействовано около 30 000 государственных служащих и более 140 000 избранных и добровольных членов советов. Средний охват махалли составляет от 500 до 10 000 жителей [5].

В 2024 году в рамках модели «Школа–Махалля» проведено:

• 12 400 совместных субботников,

• 6 800 молодёжных форумов,

• 1 750 онлайн-акций благотворительности [6].

Эти данные подтверждают институционализацию модели и её устойчивое развитие как важного звена гражданского воспитания.

Изоҳ:

Диаграммада модели «Школа–Махалля» таҳлили натижалари кўрсатилган. Унинг асосий таркибий қисмлари – сущность модели, цели, методологические основания, структурные элементы, функциональные механизмы и количественные данные. Улар ўзаро боғланишлари орқали интегратив педагогико-социальная система сифатида тасвирланган.

Обсуждение. Рассмотрение модели «Школа–Махалля» в системе гражданского воспитания обучающихся показало, что она сочетает в себе как сильные стороны традиционной педагогики, так и современные инновационные подходы. Однако для её эффективного развития требуется учёт ряда преимуществ и ограничений.

1. Преимущества модели.

• Интегративность: объединение школы, семьи и махалли формирует целостное воспитательное пространство, где обучающиеся получают поддержку со всех сторон [18; 20].

• Культурная укоренённость: использование ценностей махалли (уважение к старшим, коллективизм, взаимопомощь) обеспечивает устойчивую связь с историко-культурными традициями [19].

• Адаптивность: модель гибко применяется как в городских, так и в сельских условиях, учитывая локальные различия [5; 6].

• Цифровая трансформация: внедрение платформ «Mahalla–School Hub», «ZiyoNet» и социальных сетей усиливает возможности для вовлечения молодёжи в общественные инициативы [9].

• Социальная консолидация: взаимодействие с аксакалами, лидерами молодёжи и женсоветами способствует укреплению сплочённости и профилактике отчуждения [7].

2. Ограничения и риски.

• Разнородность махаллей: сельские и городские махалли значительно отличаются по инфраструктуре, кадровым ресурсам и включённости в образовательный процесс, что требует дифференцированного подхода [5].

• Дефицит квалифицированных кадров: отсутствие достаточной подготовки аксакалов и наставников может привести к формализму во взаимодействии [7].

• Идеологизация: существует риск чрезмерного использования воспитательного потенциала махалли в консервативных или догматических целях, что может противоречить принципам прав человека и инклюзивности [21].

• Ресурсные ограничения: успешная реализация требует дополнительного финансирования, цифровых решений и организационной поддержки. В противном случае нагрузка на педагогов возрастает, а качество воспитательных практик снижается [5].

• Сложность оценки эффективности: пока отсутствуют чёткие индикаторы влияния модели на формирование гражданской идентичности, что затрудняет мониторинг и корректировку программ [17].

3. Перспективы развития.

• Разработка национальных индикаторов гражданской зрелости, учитывающих специфику узбекского общества.

• Институционализация роли аксакалов и наставников как социальных педагогов.

• Создание методических центров махалли для подготовки педагогов и обмена опытом.

• Активное внедрение цифровых технологий для мониторинга и координации воспитательных инициатив.

• Проведение ежегодных форумов и конференций, способствующих выработке новых стратегий и обмену передовыми практиками.

Заключение. Проведённое исследование подтвердило, что модель «Школа–Махалля» является важнейшим инновационным направлением в системе гражданского воспитания Узбекистана. Она не только отражает национальные историко-культурные традиции, но и органично интегрирует современные педагогические и цифровые практики.

Основные выводы:

1. Интегративная сущность модели заключается в объединении школы, семьи и махалли в единое воспитательное пространство, обеспечивающее непрерывность и целостность гражданского воспитания.

2. Цели модели направлены на формирование устойчивой гражданской идентичности, развитие социальной ответственности, правовой культуры, патриотизма и готовности к участию в демократическом обществе.

3. Методологическая основа опирается на культурно-исторический, системный, аксиологический, деятельностный и личностно-ориентированный подходы, что позволяет адаптировать воспитательный процесс к современным вызовам [12; 14; 15].

4. Структурные элементы и функциональные механизмы демонстрируют способность модели решать широкий спектр воспитательных задач: от реализации социальных проектов до профилактики девиантного поведения и развития цифровой гражданственности [5; 6; 9].

5. Количественные данные (9361 махалла, более 30 тыс. госслужащих и 140 тыс. активистов, тысячи совместных мероприятий) подтверждают масштаб и институциональную устойчивость модели.

6. Несмотря на достижения, выявлены ограничения и риски: кадровый дефицит, неоднородность махаллей, угрозы идеологизации, ресурсные трудности и отсутствие развитой системы мониторинга [7; 17; 21].

7. В перспективе модель требует дальнейшей институционализации, разработки индикаторов гражданской зрелости, расширения цифровых решений и методической поддержки педагогов.

Значение исследования. Модель «Школа–Махалля» может рассматриваться не только как локальная педагогическая практика, но и как стратегический вектор устойчивого развития гражданского общества в Узбекистане. Её адаптивность, культурная укоренённость и социальная инклюзивность позволяют позиционировать её как образец для международного педагогического сообщества.

Таким образом, данная модель обеспечивает баланс между традициями и инновациями, локальной идентичностью и глобальными ценностями, формируя гражданина XXI века – культурно укоренённого, социально активного, правово просвещённого и готового к конструктивному участию в жизни общества.

Литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании»: в ред. Закона РУ от 23.09.2020 г. № ЗРУ-637 // Национальная база данных законодательства. 24.09.2020.

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 «О Стратегии развития “Узбекистан – 2030”» // Собрание законодательства РУ. 2023. № 37/1.

3. Указ Президента Республики Узбекистан от 12.12.2023 г. № УП-212 «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию системы органов самоуправления граждан» // Собрание законодательства РУ. 2023. № 51/1.

4. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 02.03.2024 г. № 271 «О внедрении цифровой платформы “Mahalla–School Hub”» // Собрание актов КМ РУ. 2024. № 9.

5. Агентство по делам махалли. Социально-экономическое развитие махаллей в 2024 году: информационно-аналитический отчёт. — Ташкент: Агентство по делам махалли, 2025. — 56 с.

6. Министерство народного образования РУ. Бюллетень статистических данных общего среднего образования за 2024 год. — Ташкент: МНО РУ, 2025. — 88 с.

7. Жумаев Ш. Х. Система «семёрки» как институт локального управления: первые итоги реформ // Социальная мысль Узбекистана. — 2024. — № 4 (112). — С. 23–31.

8. Расулов И. Б. Взаимодействие школы и махалли в формировании гражданской идентичности подростков // Педагогика и психология в современном мире: научно-практический сборник. — Самарканд: СГПИ, 2024. — С. 45–53.

9. Хасанова Н. К. Цифровая трансформация институтов махалли: возможности и вызовы // Journal of Digital Society Studies. — 2024. — Т. 3, № 2. — С. 67–81. DOI: 10.12345/jdss.v3i2.115.

10. Strengthening Local Communities in Uzbekistan: Mahalla Reforms and Social Cohesion. — Washington, DC: World Bank, 2024. — 112 p.

11. Dewey J. Democracy and Education. - New York: Macmillan, 1916. — 434 p.

12. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. - New York: Bloomsbury, 1970. — 183 p.

13. Heater D. Civic Education: A Comparative Study. — London: Routledge, 2004. — 215 p.

14. Gutmann A. Democratic Education. - Princeton: Princeton University Press, 1999. — 352 p.

15. Ribble M. Digital Citizenship in Schools. — Washington, DC: ISTE, 2012. — 178 p.

16. Livingstone S. Children and the Internet. - Cambridge: Polity Press, 2019. — 256 p.

17. Schulz W., Ainley J., Fraillon J. ICCS 2016 International Report. - Amsterdam: IEA, 2016. - 290 p.

18. Сластёнин В. А., Чижакова Г. И., Подласый И. П. Педагогика. - М.: Академия, 2005. - 512 с.

19. Сластёнин В. А. и др. Философия образования. — М.: Академкнига, 2011. — 336 с.

20. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. — М.: Народное образование, 1998. — 256 с.Шавкат Шамсиддинович, [19.09.2025 8:11]

21. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. — М.: Смысл, 2001. — 288 с.

22. Зотова Е. П. Цифровое поведение подростков // Вопросы образования. — 2021. — № 4. — С. 87–102.

23. Туревская Н. В. Мониторинг гражданской активности школьников // Педагогика. — 2022. — № 3. — С. 42–55.

24. Хамроев А. Т. Махалля как институт воспитания в Узбекистане. — Ташкент: Фан, 2020. — 154 с.

25. Абдуразаков А. Р. Проблемы формирования гражданской идентичности молодежи. — Ташкент: Университет, 2018. — 172 с.

26. Алиев С. А. Ценности и идентичность в воспитании молодёжи Узбекистана. — Ташкент: Ижтимоий фикр, 2021. — 140 с.

27. Юнусов М. К. Ислам и нравственность в системе воспитания молодёжи. — Самарканд: Регистан, 2020. — 128 с.

28. National Council for the Social Studies. College, Career, and Civic Life (C3) Framework for Social Studies State Standards. — Silver Spring, MD: NCSS, 2013.

29. Ministère de l’Éducation nationale. Éducation à la citoyenneté. — Paris: Ministère de l’Éducation nationale, 2018.

30. BMFSFJ. Demokratie leben! Aktionsprogramm. — Berlin: BMFSFJ, 2020.

PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI

PEDAGOGIK TA’LIMOTLAR TARIXI: KONFUTSIY TA’LIMOTI

Izbullayeva Gulchehra Valeriyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti professori, p.f.d. (DSc)

Ushbu maqola Sharq pedagogik ta’limotlari tarixidagi eng muhim shaxslardan biri – Konfutsiy (mil. avv. 551–479 yillar) hayoti va pedagogik qarashlariga bag‘ishlangan. Unda Konfutsiyning ta’lim-tarbiya, axloq, ijtimoiy munosabatlar va davlat boshqaruvi borasidagi g‘oyalari tahlil qilinadi. Maqolada muallif Konfutsiy ta’limotining «ren» (insonparvarlik), «yi» (adolat) va «li» (marosimlar) kabi asosiy tamoyillarini o‘rgangan hamda shu bilan birga, Konfutsiy maktabiga xos ta’lim tizimi, ustoz-shogird munosabatlari va bilim olishga bo‘lgan yondashuvni batafsil yoritib bergan. Konfutsiyning pedagogik merosi bugungi kun uchun ham dolzarb ekanligi, uning shaxs kamoloti, ma’rifat va jamiyatda tartib-intizomni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so’zlar: *Konfutsiy, ta’limot, pedagogika, ta’lim, tarbiya, axloq, «ren» (insonparvarlik), «yi» (adolat), «li» (marosimlar), ustoz-shogird, Sharq falsafasi, qadimgi Xitoy, shaxs kamoloti.*

ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ: КОНФУЦИАНСКОЕ УЧЕНИЕ

Данная статья посвящена жизни и педагогическим взглядам одного из наиболее значимых деятелей в истории восточных педагогических учений – Конфуция (551–479 гг. до н.э.). В ней анализируются его идеи в области образования, воспитания, морали, социальных отношений и государственного управления. Автор исследует основные принципы его учения, такие как «ren» (гуманность), «yi» (справедливость) и «li» (ритуалы). В статье подробно освещаются система образования в школе Конфуция, взаимоотношения между учителем и учеником, а также его подход к получению знаний. Научно обосновывается актуальность педагогического наследия Конфуция в наши дни, его роль в формировании личности, просвещении и обеспечении порядка в обществе.

получению знаний. Научно обосновывается актуальность педагогического наследия Конфуция в наши дни, его роль в формировании личности, просвещении и обеспечении порядка в обществе.

Ключевые слова: *Конфуций, учение, педагогика, образование, воспитание, этика, «ren» (гуманность), «yi» (справедливость), «li» (ритуалы), учитель-ученик, восточная философия, древний Китай, развитие личности.*

HISTORY OF PEDAGOGICAL TEACHINGS: CONFUCIAN TEACHINGS

This article is devoted to the life and pedagogical views of one of the most significant figures in the history of Eastern pedagogical thought – Confucius (551–479 BC). It analyzes his ideas on education, upbringing, morality, social relations, and state governance. The author examines the key principles of his doctrine, such as «ren» (benevolence), «yi» (righteousness), and «li» (ritual). The article provides a detailed insight into the educational system of Confucius’s school, the master-student relationship, and his approach to the acquisition of knowledge. It also scientifically substantiates the relevance of Confucius’s pedagogical legacy today, emphasizing his role in shaping personal character, promoting enlightenment, and establishing social order.

Keywords: *Confucius, doctrine, pedagogy, education, upbringing, ethics, «ren» (benevolence), «yi» (righteousness), «li» (rituals), master-student, Eastern philosophy, ancient China, character development.*

Kirish. Ta’limot – borliqdagi voqea-hodisalarning muayyan sohasi, fan tarmoqlari, ijtimoiy hayot, jamiyat va shu kabilar haqidagi nazariy qoida va xulosalar, ilmiy qarashlar majmuyi bo‘lib, bunga falsafiy ta’limotlar va tasavvuf (so‘fiylik) ta’limotini misol tariqasida keltirish mumkin. Yoki ma’lum bir olim yoki mutafakkirning nuqtayi nazar (qarash)lari majmui desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Konfutsiy ham dunyoda abadiy insonparvarlik ta’limotini yaratib ketdi. «Konfutsiylik ta’limoti rasmiyatchilikdan xoli [8; 11-b.]». U o‘zining ta’limoti mohiyatini quyidagicha ta’riflaydi: «Mening ta’limotim – har bir inson amal qilishi kerak bo‘lgan ezguliklardan iborat. Bu – Yao va Shun amal qilib o‘tgan ta’limotning xuddi o‘zi. Endi mening

ta’limotimni targ‘ib qilish borasidagi uslubim haqida gapiradigan bo‘lsam, hammasi juda oddiy: men qadimgi ajdodlarimiz axloqini namuna qilib ko‘rsataman, shularga amal qilishni buyuraman. Qadimgi muqaddas kitoblarni o‘qishni maslahat beraman va shogirdlarimdan mutolaa qilgan kitoblari borasida mulohaza yuritishni talab etaman» [4; 33-b.] va yana «Mening ta’limotim bizlarga ota-bobolarimiz vasiyat qilib ketgan pand-nasihatlardan tarkib topgan. Men ular ichidan biror narsani olib tashlashga yoki biror narsani qo‘shib qo‘yishga haqqim yo‘q. Ular yaratilgan paytda qanday pokiza, toza bo‘lsalar, men ham shu holida odamlarga tavsiya qilyapman» [4; 71-b.], – degan mulohazalarni qoldirgan.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Konfutsiylik ta’limotini tadqiq etgan eng mashhur olimlar ilmiy merosini ko‘rib o‘tamiz. Jahon sharqshunosligida Konfutsiyning ilmiy-falsafiy merosi juda chuqur o‘rganilgan. Jumladan, Gerbert Fingarett [3], Tu Veymin [10] Rojer T. Eyms [1], Henry Rosemont [2], Bryan W. Van Norden [11], Sharlin Tan [9]. Bundan tashqari, Konfutsiy ta’limotini tadqiq etishda muhim hissa qo‘shgan G‘arb olimlari sifatida Ving-tsit Chan [20], Donald Munro [21] hamda Brayan Van Norden [22]ni keltirib o‘tish mumkin. Ving-tsit Chan Xitoy falsafasi bo‘yicha manbalarni tizimlashtirgan va tarjima qilgan nufuzli olim, Donald Munro Konfutsiy ta’limotidagi «inson tabiati» va «inson tushunchasi»ni tahlil qilgan, Brayan Van Norden esa Konfutsiy ta’limotini zamonaviy auditoriyaga tushunarli tilda yetkazishga harakat qilayotgan hozirgi davr faylasufi hisoblanadi. Rossiya va MDH mamlakatlarida sinologiya (xitoyshunoslik) an’analari chuqur ildizga ega. Bu yerda Konfutsiy ta’limoti asosan tarixiy, siyosiy va madaniy hodisa sifatida o‘rganilgan bo‘lib, K. Karyagin [4], P.S. Popov [14], S. Oldenburg [18], L.S. Perelomov [19], Y. Yamburga, I. Kanayeva, V.V. Malyavin [15], A.I. Kobzev [16], V.P.Abramenka [12] va boshqa olimlar tomonidan tadqiq qilingan.

Konfutsiy ta’limoti O‘zbekistonning oliy ta’lim muassasalarida, ayniqsa, falsafa, tarix, sharqshunoslik va jahon adabiyoti yo‘nalishlarida o‘quv dasturlarining bir qismi sifatida o‘qitiladi. Talabalar jahon falsafiy merosining muhim tarkibiy qismi sifatida Konfutsiyning asosiy g‘oyalari bilan tanishadilar. Konfutsiyning «Lun Yuy» («Suhbat va mulohazalar») asari qadimiy va zamonaviy xitoy tillaridan foydalanib M. Maxmutxodjayev va N. Ismatullayeva [17]lar tomonidan to‘liq o‘zbek tiliga tarjima qilingan bo‘lib, ushbu tarjimalardan o‘quv materiallarda va ilmiy adabiyotlarda keng qo‘llaniladi. Konfutsiy hikmatlari, hayoti va ijodi, konfutsiylik ta’limoti borasida Viktor Alimasov [13], Komiljon va Oybek Jo‘rayevlar [6], Ilhom Qosimov [7], Muxtor Xudoyqulov [5], Muzaffar Ahmat [4] hamda Dilsora Mirzaaxmedova [8]larning risola va tarjimalari ham mavjud bo‘lib, bu tarjimalar bizga Konfutsiy shaxsi va ta’limotini o‘rganishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. «Lun Yuy»da keltirilgan yana bir mulohazada, Zijang qay yo‘sinda o‘zining ta’limotini hayotga tatbiq etishni so‘raydi. Ustoz: «So‘zlaganda samimiy va rostgo‘y bo‘lsang, harakatlaringda mehribon va ehtiromli bo‘lsang, hatto, yovvoyi xalqlar mamlakatida ham ta’limotingni tatbiq eta olasan. So‘zlaganda samimiy va rostgo‘y bo‘lmasang, harakatlaringda mehribon va ehtiromli bo‘lmasang, hatto o‘zingning yeringda ham ta’limotingni yurgiza olmaysan. Tik turganingda mana shu bir necha so‘z (samimiylik, rostgo‘ylik, mehr, ehtirom) xuddi ko‘z oldingda turganday bo‘lsin. Aravada o‘tirganingda shu bir necha so‘z aravaning to‘sinida osilib turganday bo‘lsin. Ana shundagina ta’limoting hamma yerda yuradi», – deydi. Zijang bu gaplarni o‘zining kamariga yozib oldi [17; 145-b.]. Konfutsiy bu javobi bilan o‘z ta’limotining «kitobiy» emas, balki hayotiy va axloqiy prinsiplarga asoslanganini ta’kidlaydi. Uning fikricha, g‘oyalarni nazariy jihatdan bilishning o‘zi yetarli emas. Eng muhimi, ularni shaxsiy xarakter va xatti-harakatlarga singdirishdir.

Konfutsiy ta’limoti ilk bor qadimgi Xitoyda, Chjou (miloddan avvalgi 1046–256-yillar) sulolasining so‘nggi davrida, jamiyatda notinchliklar hukmron bo‘lgan paytda yuzaga kelgan. Bu ta’limot bir necha asr davomida Xitoy (Masalan: Xan sulolasi (miloddan avvalgi 206-yil – milodiy 220-yil). Sun sulolasi (milodiy 960–1279-yillar))da hukmron g‘oyaga aylanib, davlat boshqaruvi va ta’lim tizimining asosi bo‘lib xizmat qilgan. Ushbu ta’limot Konfutsiyning g‘oyalari asosida shakllangan axloqiy-siyosiy ta’limot sifatida tanilgan. Uning ta’limoti xulq-atvor, ijtimoiy tartib, oilaviy munosabatlar va davlat boshqaruvi kabi masalalarga katta e’tibor qaratadi. Konfutsiylikning asosiy maqsadi – insonni kamolotga yetkazish, jamiyatda tartib va uyg‘unlikni ta’minlash, davlatni oqilona boshqarishdir. U keyinchalik daosizm va buddizm bilan birga Xitoydagi eng ta’sirli falsafiy-diniy oqimlardan biriga aylangan. Konfutsiyning g‘oyalari ming yillar davomida Xitoy va jahon mamlakatlarining tafakkuri va hayotiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan.

Konfutsiy ta’limoti Xitoyda milodiy I asrda Xan sulolasi davrida davlatning rasmiy mafkurasiga aylangan va uzoq vaqt davomida Xitoy madaniyati va boshqaruvining asosi bo‘lib xizmat qilgan.

Sun sulolasi davrida Konfutsiylikning eng ishonchli to‘rt vakili – Yan Hui, Zengzi, Zisi va Menzi – «To‘rt donishmand» yoki «To‘rt izzatli shaxs» sifatida e’tirof etilgan. An’anaga ko‘ra, Konfutsiy «komil

donishmand», Mensis (Menzi) «ikkinchi donishmand» yoki «komil donishmanddan keyingi donishmand», Yan Hui esa Konfutsiyning eng sevimli va mohir shogirdi [8;98-b.] sifatida tan olingan.

Konfutsiy ta’limotining asosini axloq, boshqaruv va shaxsiy kamolotga qaratilgan «besh doimiylik» (yoki «besh fazilat»), insonning mukammal axloqiy xulq-atvori uchun zarur bo‘lgan beshta yetakchi tamoyil tashkil qiladi. Ular quyidagilar:

Ren (insonsevarlik (ma’naviy, ilohiy sevgi)) bu Konfutsiy ta’limotining markaziy tushunchasi bo‘lib, insonning boshqalarga nisbatan hurmat, g‘amxo‘rlik va mehr-oqibatli bo‘lishini anglatadi. «O‘zingga ravo ko‘rmagan narsani boshqalarga ham ravo ko‘rma» qoidasi shu tushunchaning asosidir.

Li (ijtimoiy marosim va odob-axloq qoidalari) bu jamiyatda tartib va uyg‘unlikni ta’minlovchi qoidalar, urf-odatlar va marosimlarni o‘z ichiga oladi. Li orqali inson o‘zini boshqaradi, jamiyatda o‘z o‘rnini biladi va boshqalarga hurmat ko‘rsatadi.

Yi (adolat, halollik va burch) bu oqilona va maqsadga muvofiq ish yuritish, adolatli bo‘lish va xolislikni anglatadi. Konfutsiyga ko‘ra, inson o‘z harakatlarini shaxsiy manfaatlarga emas, balki adolat va to‘g‘rilikka asoslanishi kerak.

Zhi (bilim, donishmandlik, bilim olish) bu donishmandlikka intilish Konfutsiy ta’limotida muhim o‘rin tutadi. Bu nafaqat nazariy jihatdan kitobiy bilimlarni, balki amaliy jihatdan hayotiy tajriba va o‘z-o‘zini anglashni ham o‘z ichiga oladi.

Xin (ishonch, samimiylik, sadoqat) bu so‘zda turish, ishonchli bo‘lish va sadoqatli munosabatni anglatadi. Jamiyatda samimiylik, o‘zaro ishonch bo‘lmasa, tartib va barqarorlik bo‘lmaydi deb hisoblanadi.

Konfutsiy ta’limotining yana bir muhim jihatlaridan biri «xiao» (ota-onaga hurmat) bo‘lib, bunda oilaviy qadriyatlar, xususan, ota-onaga hurmat va ularga g‘amxo‘rlik, ya’ni oila va jamiyatda tadrijiy tartibni saqlashning asosi sifatida qaraladi. Konfutsiy jamiyatni oilaga o‘xshatib davlatni esa «katta oila» deb bilgan. Uning fikricha, davlat boshqaruvida hukmdorlar adolatli va axloqiy jihatdan pok bo‘lishlari kerak. Rahbar xalq uchun ibrat bo‘lishi lozim. U axloqiy me’yorlarga amal qilgan muruvvatli zot, ma’rifatli, yetuk, komil inson va olijanob zot sifatida o‘zida insoniy fazilatlarni (ren, yi, li, zhi, xin) mujassam etgan, jamiyat farovonligini ta’minlaydigan va ma’naviy asoslarni ifodalay oladigan shaxs bo‘lishi kerak. Qonunlar oila mustahkamligi va inson manfaatlariga xizmat qilishi lozimligi ham uning ta’limotidagi muhim qirralardan biridir.

Konfutsiyning nikoh, oila, oilada ayol va erkakning haqidagi mulohazalariga ko‘ra, qadimgi erkak kishi oila qurishi uchun eng qulay payt – 30 yoshgacha, qiz bolalar uchun – 20 yoshgacha bo‘lgan davr deb belgilanar edi. Konfutsiy davriga kelib esa yigitlar 20 yoshgacha uylanib, qizlar – 15 yoshdan turmushga chiqib boshlagan edilar. Nikoh – insonning insonligini, burch va vazifalarini, tabiiy istak-xohishlarini belgilovchi mezon deb tushunilardi. Nikohlanganlar uchun umumiy va shaxsiy bo‘lgan majburiyatlar mavjud edi. Er – oilaning boshi, xotin – unga bo‘ysunadi, er – osmon bo‘lsa, xotin zamindir [4; 57-b.]. Konfutsiy oila farovonligini moddiy boylikdan farqli, qondoshlik munosabatlarining ustunligida ko‘radi.

Ustoz ta’limotida muvozanat va chinakam donolik belgisi bo‘lmish «Oltin o‘rtalik» yetakchi o‘rin egallaydi. O‘rtacha yo‘l tutish haqidagi ta’limot – xalqning butun tashqi turmushi, hayot tarzi, butun davlat tizimi, shuningdek, xalqning axloqi va ma’naviyatini qamrab oladigan omildir [4; 76-b.]. Ustoz: «Oltin o‘rtalikni tutib turish yaxshi fazilatlardan biridir. Fazilatlar orasida eng oliysi bo‘lishi kerak! Afsuski, kishilarda buning yetishmasligiga ancha bo‘lgan [17; 63-b.]», – deydi. «Oltin o‘rtalik» – bu haddan oshishdan (ortiqcha) ham, yetishmovchilikdan (kamlik) ham qochib, ikki chekka orasidagi eng maqbul nuqtani topishdir. Bu nafaqat fe’l-atvor va harakatlarda, balki fikrlash tarzida ham me’yorga rioya qilishni anglatadi. «So‘z va amallarida oltin o‘rtalikni ushlab turuvchi kishilarni topa olmayman va ular bilan oshnachilik qilolmayman [17; 263-b.]», – deydi Konfutsiy. Uning bu so‘zlari uning «oltin o‘rtalik» (yoki «o‘rtacha yo‘l») ta’limotiga sodiqligini yaqqol ko‘rsatadi. Bu qarash Konfutsiy ta’limotining markaziy qismlaridan biri bo‘lib, hayotning barcha jabhalarida muvozanat, me’yor va mo‘tadillikni targ‘ib qiladi. U fikrini davom etar ekan, hayotda faqatgina qiziqqon hamda ehtiyotkor kishilar bilan munosabatda bo‘lishimga to‘g‘ri keladi, deydi. «Qiziqqon kishilar hamma narsaga dadil kirishadilar. Ehtiyotkor kishilar ba’zi ishlarni bajarishda ikkilanadilar [17; 126-b.]».

Masalan oltin o‘rtalik buzilsa, haddan tashqari jasorat beparvolikka, jasoratsizlik esa qo‘rqoqlikka olib keladi. Haddan tashqari saxovat isrofgarchilikka, baxillik esa nafratga sabab bo‘ladi. Haddan tashqari ko‘p gapirish (vaysaqilik) ham, kam gapirish (indamaslik) ham maqbul emas. Konfutsiy nutq borasida: «Nutq mazmunni yetarlicha aniq ifodalab bera olsa bo‘ldi [17; 152-b.]», – deydi. Haddan tashqari ko‘p ovqatlanish (semizlik, kasalliklar) xuddi yetarli ovqatlanmaslik (ochlik, zaiflik) kabi inson salomatligiga zarar yetkazadi. Haddan tashqari ko‘p ishlash (ishchanlik, lekin o‘zini charchatish, oilaga va sog‘liqqa e’tibor bermaslik) insonni toliqishga, stressga va hatto kasalliklarga olib kelishi mumkin. Konfutsiy o‘zining ijtimoiy munosabatlarida ham bu tamoyilga amal qilgan. Ustoz muvozanatni saqlamaydigan, haddan oshadigan yoki

kamchilikka yo‘l qo‘yadigan kishilar bilan yaqin do‘stlik o‘rnata olmasligini ta’kidlaydi. Uning uchun komil inson:

Aqlli va mulohazali – qaror qabul qilishda shoshilmaydigan, fikrlari asosli bo‘ladigan.

O‘zini tuta oladigan – hissiyotlari va istaklari ustidan nazoratga ega.

Adolatli va vijdonli – har qanday vaziyatda ham to‘g‘ri yo‘lni tanlaydigan.

Konfutsiyning fikricha, bunday insonlar hayotda barqarorlikni, hamjihatlikni va tartibni ta’minlaydilar. U faqat shunday fazilatlarga ega bo‘lgan kishilar bilan yaqin munosabatda bo‘lishga intilgan, chunki ularning prinsiplari uning qadriyatlariga mos kelgan. Konfutsiyning bu so‘zlari axloqiy komillik, o‘zini va hissiyotlarini boshqara olish (zamonaviy tilda “emotsional intellekt”) hamda ijtimoiy uyg‘unlikka intilishning muhimligini ta’kidlaydi. Uning uchun, oltin o‘rtalikni amalda qo‘llay oladigan insonlar jamiyatning eng qimmatli a’zolari hisoblangan.

Yuqoridagi «Oltin o‘rtalik» tamoyili Ustozning: «Haddan oshish – yetishmaslik bilan barobardir [17; 103-b.]», – degan yana bir fikri bilan mustahkamlashimiz mumkin. Bu hikmatdan shuni anglash mumkinki, har qanday narsada me’yorni bilmaslik va muvozanatni buzish, uning kamligi kabi salbiy oqibatlarga olib keladi. Haddan oshish ham, yetishmaslik ham bir xil darajada zararli bo‘lishi mumkin. Bu yerda «barobar», «teng» deyilganda, miqdoriy tenglik emas, balki natijaning salbiyligi va nomutanosibligi nazarda tutiladi. Haddan oshish ham, yetishmaslik ham optimal holatdan uzoqlashishni, muvozanatni buzishni va shuning uchun kutilgan foydali natija o‘rniga zararli oqibatlar keltirishni anglatadi. Konfutsiyning bu tamoyili insonni har bir ishda, har bir munosabatda o‘lchovli va me’yorida bo‘lishga chorlaydi. Haqiqiy donolik va komillik aynan shu «oltin o‘rtalik»ni topish va unga amal qilishdadir.

Qadimgi Xitoy maorif tizimi deyarli to‘liq axloqiy va ma’naviy yetuk insonni tarbiyalashga qaratilgan edi. Umumiy ta’lim bir necha maxsus yo‘nalishlarga bo‘lingan bo‘lib, odatda, odamlar bir yoki ikki qoidani kimningdir yo‘llanmasi bilan o‘rganishgan. Ammo Kurashayotgan Shohliklar davridan keyin [8; 125-b.] qator maxsus maktablar paydo bo‘lgan. Xitoyda Konfutsiy ta’limotini talqin qilishga oid turli falsafiy yo‘nalishlar, xususan, Si, Lu va Xan maktablari faoliyat yuritgan. Bu maktablar oltita «san’at» (marosimlar, musiqa, kamondan o‘q otish, arava boshqarish, yozuv, arifmetika) va an’anaviy adabiyotning «Olti klassik asar» («Liu jing») asari asosida o‘qitilgan. Bu asarlar: «Shu jing» («Tarix kitobi»), «Shi jing» («Qo‘shiqlar kitobi»), «Yi jing» («O‘zgarishlar kitobi»), «Li ji» («Marosimlar kitobi»), «Yue jing« («Musiqa kitobi») va «Chunqiu» («Bahor va kuz») solnomasi. Sharhlar har bir yo‘nalishda farq qilgan. Sulolalar davrida kitoblar qayta tartiblangan. Sun davrida yuzaga kelgan neokonfutsiylik tarafdorlari «Buyuk ta’lim» masalasida tinimsiz bahs yuritishgan. Bu kitoblar Konfutsiy ta’limotining mohiyatini ochishga xizmat qilgan va ming yillar davomida Xitoyda har bir ziyoli inson uchun majburiy o‘quv qo‘llanmasi vazifasini o‘tagan.

Konfutsiy ta’limotining asosiy matnlari «To‘rt kitob» («Si Shu») va «Besh klassik asar» («Wu Jing») dan iborat bo‘lib, ular an’anaviy Xitoy ta’limi va falsafasining asosini tashkil qilgan. Bu matnlar ming yillar davomida Xitoy tafakkuri, madaniyati va hukumatini shakllantirgan. «To‘rt kitob» («Si Shu») 12-asrdan boshlab Janubiy Sun sulolasi davrida mashhur faylasuf Chju Si tomonidan Konfutsiylik ta’limotining asosiy qonuniga kiritilgan. Ular Xitoy imperiyasining so‘nggi ming yil davomida davlat imtihonlari (Keju) uchun asosiy o‘quv manbayi bo‘lib xizmat qilgan. Bu imtihonlar orqali davlat amaldorlari tanlab olinganligi sababli, ushbu kitoblarni o‘zlashtirish har bir o‘qimishli kishi uchun muhim bo‘lgan.

«To‘rt kitob» quyidagi to‘rtta asardan iborat:

1. «Lun Yuy» («Suhbat va mulohazalar»): Konfutsiyning o‘zi emas, balki uning shogirdlari tomonidan Konfutsiy bilan bo‘lgan suhbatlari, uning hikmatli so‘zlari va hayotiy voqealari asosida to‘plangan. Bu kitob Konfutsiyning insonparvarlik (ren), odob-axloq qoidalari (li), adolat (yi) va «muruvvatli zot» (junzi) kabi asosiy tushunchalarini o‘z ichiga oladi. U Konfutsiy ta’limotining bevosita ifodasi bo‘lib, shaxsiy axloqiy xatti-harakatlar, o‘z-o‘zini takomillashtirish va boshqaruv etikasiga e’tibor qaratadi.

2. «Menzi»: Konfutsiyning eng mashhur shogirdlaridan biri, Konfutsiy ta’limotini chuqurlashtirgan va rivojlantirgan Menzi (miloddan avvalgi 372-289 yillar) nomi bilan bog‘liq. Kitobning o‘zi «Menzi suhbatlari va g‘oyalari» yoki «Menzi ta’limoti» deb tarjima qilinishi mumkin. Menzining asosiy g‘oyasi inson tabiatining yaxshiligi ekanligini ta’kidlashdir. U insonlarda tug‘ma mehr-shafqat, uyat, hurmat va bilimga intilish tuyg‘ulari borligiga ishonadi. Kitobda shuningdek, adolatli va axloqiy boshqaruv, xalqning farovonligi va hukmdorning vazifalari haqida ham muhim fikrlar bayon etilgan.

3. «Da Syue» («Buyuk ta’lim»): Dastlab «Marosimlar kitobi»ning bir bobi bo‘lgan. Konfutsiyning shogirdlaridan biri Zengzi (Zeng Shen)ga bog‘lanadi. Bu asar o‘z-o‘zini takomillashtirishdan to butun dunyoda tinchlik o‘rnatishgacha bo‘lgan bosqichlarni tizimli ravishda tushuntiradi. U «o‘rganishni chuqurlashtirish», «bilimni kengaytirish», «niyatni xolis qilish», «qal’bni pok tutish», «shaxsiyatni kamol toptirish», «oilani tartibga solish», «davlatni boshqarish» va «dunyoda tinchlik o‘rnatish» kabi sakkiz

bosqichli jarayonni tasvirlaydi. Bu shaxsiy axloqiy rivojlanishning jamiyatga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

4. «Chjun Yun» («Oltin o‘rtalik»): Bu ham «Marosimlar kitobi»ning bir bo‘lagi bo‘lgan. Konfutsiyning nabirasi Zisi (Kong Ji) ga nisbat beriladi. «Oltin o‘rtalik» muvozanat, uyg‘unlik va mo‘tadillik falsafasini targ‘ib qiladi. U insoniy harakatlarda va tabiatdagi barcha hodisalarda o‘rtalikni topish muhimligini ta’kidlaydi. Bu tushunch insoniy axloq, boshqaruv va koinotning asosiy tamoyillari bilan bog‘liq bo‘lib, qat’iy qoidalar va ekstremalliklardan uzoqlashishga chaqiradi.

Konfutsiyning shogirdlari va keyingi izdoshlari tomonidan ustozi bilan bo‘lgan suhbatlari, uning hikmatli so‘zlari va hayotiy voqealari asosida to‘plangan «Lun Yuy» («Suhbat va mulohazalar») kitobi butun Sharqiy Osiyo tamadduniga ulkan ta’sir ko‘rsatgan. «Lun Yuy» kitobi Konfutsiy ta’limotining asosiy manba~~y~~i hisoblanadi. «Lun Yuy» so‘zma-so‘z «Jamlangan suhbatlar» yoki «Tanlangan hikmatlar» degan ma’noni anglatadi. U 20 bobdan iborat bo‘lib, har bir bobda Konfutsiyning turli mavzular bo‘yicha, jumladan, axloq, boshqaruv, shaxsiy kamolot, oilaviy munosabatlar va jamiyatdagi tartib haqidagi fikrlari qisqa, ammo mazmunli parchalar shaklida bayon etilgan. Kitobning asosiy xususiyatlaridan biri bu undagi suhbatlar shaklidir. Unda Konfutsiyning shogirdlari bilan bo‘lgan savol-javoblari, ularga bergan maslahatlari va hayotiy vaziyatlardagi xatti-harakatlari tasvirlanadi. Bu Konfutsiyning shaxsiyatini, uning fikrlash tarzini va ta’limotining amaliy jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

«Lun Yuy»dagi axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar insonparvarlik (ren), odob-axloq qoidalari (li), adolat (yi), sadoqat (xin) va bilim (zhi) kabi Konfutsiylikning asosiy g‘oyalarini o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, ota-onaga hurmat (xiao) g‘oyasi kitobda muhim o‘rin tutadi. Kitobda «muruvvatli zot» (junzi) borasida Konfutsiyning jamiyat uchun yetuk bo‘lgan «ma’rifatli inson» yoki «olijanob inson» tushunchalari keltirilgan. Bu zot axloqiy jihatdan mukammal, adolatli, o‘z burchini biladigan va boshqalarga namuna bo‘la oladigan shaxsdir. «Lun Yuy»da bunday kamolotga qanday erishish mumkinligi haqida ko‘rsatmalar berilgan.

Kitobda davlat boshqaruvi va hukmdorning vazifalari haqida ham fikrlar mavjud. Konfutsiyning fikricha, hukmdorlar davlatni kuch va qo‘rqitish yo‘li bilan emas, balki axloqiy fazilatlar va xalqqa g‘amxo‘rlik qilish orqali boshqarishi kerak.

«Besh klassik asar» («Wu Jing») borasidagi rivoyatlariga ko‘ra, Konfutsiy va uning shogirdlari bu asarlarni to‘plab tahrir qilib, ularga izohlar yozganlar. «Besh klassik asar» quyidagilardan iborat:

1. «Yi jing» («O‘zgarishlar kitobi») kitobi 64 ta ramziy geksagrammadan (oltita chiziqdan iborat belgilar) iborat bo‘lib, koinotdagi o‘zgarishlar va hodisalarni tushuntiradi.

2. «Shi jing» («Qo‘shiqlar kitobi») kitobi Xitoyning miloddan avvalgi XI asrdan VI asrgacha bo‘lgan davridagi 305 ta she’r va qo‘shiqlardan iborat. She’rlar oddiy xalq, saroy hayoti, marosimlar va diniy ibodatlarni tasvirlaydi. Ular o‘sha davr odamlarining kundalik hayoti, his-tuyg‘ulari va urf-odatlarini tushunish uchun muhim manba hisoblanadi.

3. «Shu jing» («Tarixiy qaydlar») – miloddan avvalgi VI–V asrlarda Konfutsiy tomonidan tuzilgan va tahrir qilingan. Unda afsonaviy hukmdorlardan boshlab, miloddan avvalgi VII asrgacha bo‘lgan davrning tarixiy voqealari, nutqlari va davlat hujjatlari to‘plangan. Ushbu kitob qadimgi Xitoyning hujjatli yozuvlar to‘plamidir. Unda afsonaviy donishmand-shohlar va ilk sulola hukmdorlariga, xususan, Shan va Chjou sulolalariga tegishli nutqlar, e’lonlar va dialoglar mavjud.

4. «Li ji» («Marosimlar kitobi»): ijtimoiy meyorlar, urf-odatlar, marosimlar va jamiyatdagi xulq-atvor qoidalarining batafsil tavsifi. Bu asar qadimgi Xitoy madaniyati va axloqining o‘ziga xos ensiklopediyasi hisoblanadi.

5. «Chunqiu» («Bahor va Kuz») miloddan avvalgi 771-yildan 476-yilgacha bo‘lgan Lu davlatining siyosiy voqealarini yilma-yil qayd etib boradigan yilnomadir. Yilnoma juda qisqa va oddiy uslubda yozilgan bo‘lsa-da, Konfutsiy unga ma’lum axloqiy hukmlarni kiritgan. U o‘sha davr Xitoy tarixini o‘rganish uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Ustozning o‘zi «Shi jing», «Shu jing» asarlarini qiroat bilan o‘qigan [17; 68-b.]. Konfutsiy shogirdlariga «Shi jing» («Qo‘shiqlar kitobi»)ni o‘rganishni maslahat beradi. Ustoz: «Bolalar, nima uchun «Shi jing»ni o‘rganmaysizlar? «Shi jing»ni o‘qib-o‘rganish jarayonida rag‘bat va ilhom olish, ijtimoiy hodisalarni kuzatish, birdamlik tuyg‘usini o‘stirish, yomon siyosat ustidan to‘g‘ri kinoya qilish usulini o‘rganish mumkin. Yaqinidagi ota-onaga xizmat qilishda va uzoqdagi hukmdorga xizmat qilishda «Shi jing»da keltirilgan qoida-yu yo‘l-yo‘riqlardan foydalanish mumkin. Shuningdek, ko‘plab hayvon, qush, o‘simlik va daraxtlarning nomlarini bilib olish mumkin» [17; 165-b.]. Uning fikricha, bu asar: ma’naviy ozuqa; ijtimoiy kuzatuv; birdamlik; tanqidiy fikrlash; amaliy foyda; bilim olish uchun mustahkam manba. Konfutsiy, shuningdek, shogirdi Bo Yuyga «Shi jing»da «Hokimliklar urflari» qismidagi 1, 2- bo‘limlar «Jounan» va «Shao-nan» asarlarini o‘qishni tavsiya qiladi. U bu asarlarni o‘rganmaslikni «devorga yuzlanib

turib qolgan kishiday» [17; 165-b.] oldinga yura olmaslikka o‘xshatadi. Bu bo‘limlar asosan muhabbat, nikoh, oila va kundalik hayotning turli jihatlari haqidagi xalq qo‘shiqlarini o‘z ichiga olgan. Konfutsiyning fikricha, bu qo‘shiqlarni o‘rganish insonni madaniyatli, bilimdon va to‘g‘ri xulqli qilib tarbiyalaydi. U bu asarlarni o‘qishni tavsiya qilish orqali, nafaqat kitobiy bilimlarni, balki jamiyatning asosiy qadriyatlari va an’analarini ham chuqur tushunish muhimligini ta’kidlagan.

Tahlil va natijalar. Ustoz Konfutsiyning hayot mohiyati nafaqat tashqi sharoitlar va imkoniyatlar, balki insonning ichki dunyosi, axloqi va sa’y-harakatlarida ekanligini ta’kidlamoqchi: «Inson o‘zi yurayotgan yo‘lni buyuk qila oladi, yo‘l insonni emas» [17; 150-b.], – degan so‘zlari chuqur ma’noli iqtiboslardan biridir. Bu iqtibosdan shuni anglash mumkinki, Konfutsiy ta’limotida inson hayotining maqsadi tashqi yutuqlar (boylik, hokimiyat, yuqori martaba)ga erishish emas, balki o‘zining ichki dunyosini, axloqini va ma’naviy qadriyatlarini takomillashtirishdir. Uning fikricha, insonning haqiqiy buyukligi uning jamiyatdagi mavqeyida emas, balki shaxsiy fazilatlari – adolat, halollik, donolik va insonparvarlikda namoyon bo‘ladi. Demak, mas’uliyat insonning o‘zida, axloqiy harakatlar va ichki dunyo ustuvorligi muhimdir.

Konfutsiy ta’limoti bo‘yicha inson o‘z hayoti, jamiyati va butun dunyodagi o‘zgarishlarning kalitidir. Uning ta’limoti shaxsiy takomillashuvni jamiyatdagi tartib va uyg‘unlikka erishishning asosiy sharti sifatida ko‘radi. Haqiqiy baxt va ezgulik tashqi olamdagi yutuqlarda emas, balki insonning o‘zida mavjud bo‘lgan ma’naviy boylik va xislatlarda mujassam.

Konfutsiyning yana bir mashhur iqtibosi, «Mening ta’limotimni birgina asosiy g‘oya bilan birlashtirish mumkin» [17; 43-b.], uning ta’limotining markaziy ustunini tashkil etuvchi ikki o‘zaro bog‘liq tushunchaga ishora qiladi: sadoqat yoki o‘zaro munosabat va kechirimlilik yoki o‘zgalarga hamdardlik. Bu ikki tushuncha birgalikda insonparvarlikning oliy tamoyili bo‘lgan (ren) ni tashkil etadi.

Bu g‘oyaning eng aniq izohi Konfutsiyning «Lun Yuy» («Suhbat va mulohazalar») asarida uning shogirdlari bilan bo‘lgan suhbatlarida keltiriladi. Bir suhbatda Konfutsiy shogirdlariga murojaat qilib, uning ta’limoti yagona bir ipga terilganini aytadi. Uning eng yaqin shogirdlaridan biri bo‘lgan Zengzi buni «Ustozimizning yo‘li sadoqat va kechirimlilikdan iborat, xolos» [17; 43-b.], – deb izohlaydi.

Konfutsiyning ta’limotini birlashtiruvchi yagona g‘oya – bu insoniy munosabatlarning o‘zaro bog‘liqligi va hamdardlikka asoslangan axloqiy majburiyatdir. Uning ta’limotiga ko‘ra, jamiyatdagi uyg‘unlik har bir shaxsning o‘zini va boshqalarni tushunishi, o‘z burchini vijdonan bajarishi va boshqalarga nisbatan kechirimli bo‘lishi orqali yuzaga keladi.

Konfutsiy shogirdi Zigong bilan bo‘lib o‘tgan suhbatda, Zigong ustozidan: «Siz ko‘p narsani o‘rganib, yodda tutadigan kishimisiz?» – deb so‘raydi. Konfutsiy esa: «Ha, shunday deb o‘ylaysanmi?» – deya savol bilan javob qaytaradi. Zigong «Ha» deb javob berganida, Konfutsiy o‘zining mashhur so‘zlarini aytadi: «Bunday emas. Men bitta asos g‘oya bilan ularning (turli bilimlarning) barchasini qamrab ola olaman» [17; 144-b.]. Bu «bitta asos g‘oya» oldingi mulohazada ta’kidlanganidek, (ren) – insonparvarlik tamoyilidir. Bu tamoyil o‘zida ikkita asosiy tushunchani mujassam etadi: sadoqat va vijdonlilik.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi: Qanday qilib bu yagona g‘oya barcha bilimlarni qamrab oladi? Konfutsiy uchun bilim shunchaki dalillarni yig‘ish emas, balki axloqiy tushunchani shakllantirish vositasidir. Uning nazarida, tarixni o‘rganishdan tortib, she’riyatni tahlil qilishgacha, marosimlarni o‘tkazishdan tortib, hukumatni boshqarishgacha bo‘lgan barcha bilimlar shu yagona asosiy g‘oyaga bo‘ysunishi kerak (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Asosiy go‘oyaga birlashadigan bilimlar

№	Bilimlar	Mazmuni
1.	Shaxsiy axloq	Inson o‘zini «Zhong» («ichki») va «shu» («tashqi») jihatdan tarbiyalaydi
2.	Oilaviy munosabatlar	Ota-onaga hurmat, aka-ukaga mehr-oqibatli bo‘lish tamoyillariga asoslanadi
3.	Ijtimoiy hayot	Jamiyatdagi har bir inson o‘zaro hamdardlik va sadoqat bilan munosabatda bo‘lsa, uyg‘unlik vujudga keladi
4.	Siyosiy boshqaruv	Hukmdor o‘z fuqarolariga xuddi o‘ziga qanday munosabatda bo‘lishlarini xohlasa, shunday munosabatda bo‘lishi kerak.

Shunday qilib, Konfutsiy «barcha bilimlarni bitta g‘oya bilan qamrab olaman» deganida, u o‘zining axloqiy qadriyatini – «insonparvarlik (ren)»ni nazarda tutgan. Bu qadriyat unga har qanday vaziyatda, har qanday bilim sohasida to‘g‘ri yo‘lni topishga yordam beradi. Uning uchun bilimning asl maqsadi donoroq bo‘lish emas, balki yaxshiroq, axloqliroq va insonparvarroq bo‘lishdir.

Ustoz: «Bilimsiz (hech narsani anglamay bo‘shliqqa asoslanib) yaratuvchi kishilar ham bor, men undaylardan emasman. Men turli fikrlarga ko‘p quloq beraman va ulardan eng yaxshilarini tanlab o‘rganaman. Ko‘p hodisalarni kuzataman va barini xotiramda saqlab qolaman. Bu yo‘l bilim olishdagi ikkinchi darajali narsalar hisoblanadi» [17; 71-b.], – deydi. Bu Konfutsiyning «Lun Yuy» (7-bob, 28-band) asaridan keltirilgan yana bir muhim iqtibos bo‘lib, uning bilimga bo‘lgan munosabatini va o‘zining falsafiy yondashuvini yanada oydinlashtiradi. Bu so‘zlar avvalgi iqtiboslar bilan chambarchas bog‘liq. Konfutsiy o‘zini bilimga asoslanmagan holda, shunchaki taxmin yoki xayol bilan yangi g‘oyalarni o‘rtaga tashlaydigan «ijodkorlar»dan ajratmoqda. U o‘z ta’limotini bo‘sh joyda yaratmaganini, balki chuqur o‘rganish va kuzatish mahsuli ekanligini ta’kidlamoqda.

Konfutsiy o‘zi sanab o‘tgan barcha usullarni – ko‘p tinglash, tanlash, kuzatish va eslab qolishni – bilimga erishishning ikkinchi darajali yo‘li deb atamoqda. Xo‘sh, unda birinchi darajali yo‘l nima? Birinchi darajali yo‘l – bu avvalgi suhbatlarda aytilgan «bitta asos g‘oya»ni, ya’ni (ren) – insonparvarlik tamoyilini anglab yetishdir.

Konfutsiyning fikricha:

Ikkinchi darajali bilim: Bu ma’lumotlarni to‘plash jarayoni. Bu xuddi binoni qurish uchun g‘isht, yog‘och va boshqa materiallarni yig‘ishga o‘xshaydi. Bu juda muhim, lekin materiallarning o‘zi bino bo‘la olmaydi.

Birinchi darajali bilim: Bu to‘plangan barcha ma’lumotlarni birlashtiruvchi va ularga ma’no beruvchi yagona tamoyilni – me’moriy loyihani tushunishdir. Konfutsiy uchun bu loyiha insonparvarlik, sadoqat va kechirimlilik tamoyillaridir.

Konfutsiy aytmoqchiki, shunchaki ko‘p o‘qish, ko‘p eshitish va ko‘p eslab qolish bilan haqiqiy donolikka erishib bo‘lmaydi. Bu to‘plangan bilimlarni qanday qilib yagona axloqiy tizimga solishni, ulardan qanday qilib to‘g‘ri xulosa chiqarishni va hayotda qanday qilib to‘g‘ri qo‘llashni bilish – bu haqiqiy, ya’ni birinchi darajali bilimdir.

Bu iqtibos uning shunchaki ensiklopedik bilim sohibi emas, balki teran axloqiy tushunchaga ega bo‘lgan donishmand ekanligini ko‘rsatadi. U uchun bilimning yakuniy maqsadi – barkamol inson bo‘lish va jamiyatda uyg‘unlikni yaratishdir.

Xulosa. Konfutsiy qadimgi Xitoyning eng buyuk faylasufi va murabbiylaridan biridir. Uning maqsadi parchalangan va urushlar girdobida qolgan jamiyatda tartib va barqarorlikni tiklash bo‘lgan. U umrining katta qismini ta’lim berishga, sayohat qilishga va hukmdorlarga o‘z g‘oyalarini tushuntirishga bag‘ishlagan. Konfutsiyning faoliyati bevosita davlat boshqaruviga ta’sir qila olmagan bo‘lsa-da, uning ta’limoti keyinchalik butun Xitoy imperiyasi uchun asosiy mafkuraga aylangan.

Konfutsiy ta’limotining markazida axloqiy komillikka erishish yotadi. Uning falsafasi insonparvarlik (ren), burch (yi), odob-axloq (li) kabi tamoyillarga asoslangan. Konfutsiy insonning o‘z-o‘zini tarbiyalash orqali oliyjanob shaxsga aylanishiga ishongan.

Xulosa qilib aytganda, Konfutsiy ta’limoti insonni shaxsiy kamolotga yetaklash orqali butun jamiyatni yaxshilashga qaratilgan amaliy ta’limotdir. Uning g‘oyalari ming yillar davomida butun insoniyatga ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotga beqiyos ta’sir ko‘rsatgan.

Adabiyotlar:

1. Ames, Roger T. *Confucian Role Ethics: A Vocabulary*. - 2011. Honolulu: University of Hawaii Press.
2. Ames, Roger T. Rosemont, Henry Jr. The analects of Confucius: a philosophical translation. by: Confucius. - 1999. New York: Ballantine Books. – 356 P.
3. Herbert Fingarette. Confucius: The Secular as Sacred (Originally published: New York: Harper & Row, 1972) - 1998. Prospect Heights, Ill.: Waveland Press. – 100 P.
4. Karyagin K.M. Konfutsiy / tarjimon Muzaffar Ahmad. – T.: «Fan» nashriyoti, 2019. -112 b.
5. Konfutsiy. Gapni gapir uqqanga. – T.: G‘afur G‘ulom, 2008. – 48 b.
6. Konfutsiy. Hikmatlar. – T.: G‘afur G‘ulom, 2022. – 192 b.
7. Konfutsiy. Muhokama va bayon. – T.: Yangi asr avlodi, 2010. – 108 b.
8. Syu Fancheng. Konfutsiylik. – T.: Akademnashr, 2021. – 272 b.
9. Tan, C. Teacher-directed and learner-engaged: Exploring a Confucian conception ofeducation. Ethics and Education, - 2015. 10(3), p. 302–312.
10. Tu, Wei-ming, and Mary Evelyn Tucker, eds. *Confucian Spirituality*. 2 vols. New York: The Crossroad Publishing Company, 2003-04.

11. Van Norden, Bryan W. Confucius and the Analects: New Essays. – 2002. Oxford; New York: Oxford University Press. – 360 P.
12. Абраменко В.П. «Чжун юн» («Следование середине»). – М.: ИДН РАВ, 2017. – 100 с.
13. Алимасов Виктор. Конфуцийлик ва шарқ давлатчилиги: (Жамият ва давлатни бошқаришнинг фалсафий-ҳуқуқий масалалари). – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2006. – 56 б.
14. Беседы и суждения / Конфуций. – М.: Издательство АСТ, 2024. – 224 с.
15. Великое учение: с комментариями и объяснениями. – М.: Издательство АСТ, 2018. – 256 с.
16. Кобзев А.И. «Великое учение» и учения великих конфуцианцев.–М.: ИВ РАН, 2011.-106 с.
17. Конфуций Суҳбат ва мулоҳазалар. – Т.: Янги аср авлоди, 2014. – 272 б.
18. Ольденбург С. Конфуций. Жизнь, деятельность, мысли–М.: Издательство ЦП, 2025–106 с.
19. *Переломов Л.С. Конфуций: жизнь, учение, судьба* – М.: *Наука*, 1993 – 440 с.
20. https://terebess.hu/zen/mesterek/Wing-tsit-Chan.html
21. https://ii.umich.edu/lrccs/people/in-memoriam/donald-j--munro.html
22. https://www.bryanvannorden.com/

ABDURAHMON JOMIY MEROSINI O‘RGANISH JARAYONIDA YOSH AVLODNING ILMIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Karimov Jamshid To‘lqin o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
Buxoro davlat pedagogika instituti Umumiy pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiyning boy ilmiy-ma’naviy merosi asosida yosh avlodning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish masalalari yoritilgan. Unda Jomiy ijodining falsafiy, axloqiy va pedagogik jihatlari tahlil qilinib, ularning zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonida tutgan o‘rni ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, yoshlarni ilmga, ma’rifatga va komillikka yetaklashda mutafakkir merosining tarbiyaviy imkoniyatlari hamda ilmiy qarashlarni shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari Abdurahmon Jomiy asarlarini ta’lim jarayonida o‘rganish nafaqat bilimlarni kengaytirishini, balki yosh avlodning ilmiy tafakkuri, ma’naviy-ma’rifiy dunyoqarashini rivojlantirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *Abdurahmon Jomiy, meros, ilmiy dunyoqarash, yosh avlod, ta’lim-tarbiya, ma’naviyat, ma’rifat, falsafa, pedagogik qarashlar, komillik.*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ НАСЛЕДИЯ АБДУРАХМОНА ДЖОМИИ

В данной статье рассматриваются вопросы формирования научного мировоззрения подрастающего поколения на основе богатого научного и духовного наследия великого мыслителя Абдурахмана Джоми. Анализируются философские, нравственные и педагогические аспекты творчества Джоми и показывается их место в современном образовательном процессе. Обосновывается воспитательный потенциал наследия мыслителя в руководстве молодёжи к науке, просвещению и совершенству, а также важность формирования научных взглядов. Результаты исследования показывают, что изучение произведений Абдурахмана Джоми в образовательном процессе не только расширяет кругозор, но и служит развитию научного мышления, духовного и просветительского мировоззрения подрастающего поколения.

Ключевые слова: *Абдурахман Джоми, наследие, научное мировоззрение, молодое поколение, образование, духовность, просвещение, философия, педагогические взгляды, совершенство.*

SPECIFIC FEATURES OF FORMING THE SCIENTIFIC WORLDVIEW OF THE YOUNG GENERATION IN THE PROCESS OF STUDYING THE HERITAGE OF ABDURAHMON JOMII

This article discusses the issues of forming the scientific worldview of the younger generation based on the rich scientific and spiritual heritage of the great thinker Abdurahman Jomi. It analyzes the philosophical, moral and pedagogical aspects of Jomi's work and shows their place in the modern educational process. It also substantiates the educational potential of the thinker's heritage in leading young people to science, enlightenment and perfection, and the importance of forming scientific views. The results of the study show that studying Abdurahman Jomi's works in the educational process not only expands knowledge, but also serves to develop the scientific thinking, spiritual and enlightening worldview of the younger generation.

Keywords: *Abdurahman Jomi, heritage, scientific worldview, young generation, education, spirituality, enlightenment, philosophy, pedagogical views, perfection.*

Dunyoqarashni shakllantirish muammosining dolzarbligi zamonaviy sharoitda shundaki, dunyoqarash shaxsning ma’naviy rivojlanishining asosiy tayanchidir. U inson dunyoga keladigan, rivojlanadigan, shakllanadigan hamda uni o‘rab turgan tabiat va ijtimoiy muhitga munosabatini ifoda etadigan voqelik haqidagi qarashlar tizimini qamrab oladi.

Zamonaviy yoshlarning bilim darajasi ortib borayotgani, ularning qiziqishlari xilma-xil ekanligini inobatga olgan holda, pedagogning o‘zi ham har tomonlama rivojlangan bo‘lishi hamda yuqori darajada shakllangan dunyoqarashga ega bo‘lishi zarur. U nafaqat o‘z mutaxassisligi bo‘yicha, balki siyosat, san’at, madaniyat va o‘z mamlakati hamda barcha xalqlar tarixiga oid bilimlarga ham ega bo‘lishi, tarbiyalanuvchilari uchun axloqiylik namunasi, insoniy fazilatlar va qadriyatlar sohibi bo‘lishi lozim. Bunday

shaxsiy sifatlar klassik Sharq merosini o‘rgatuvchi pedagoglarda ayniqsa talab etiladi. Chunki ular faqat badiiy so‘z ijodkorlari va yuksak insoniy ideallarni o‘zida mujassam etgan asarlar mualliflari bo‘libgina qolmay, balki o‘z zamondoshlari va ulardan avvalgi mutafakkirlarning merosidan xabardor bo‘lgan olim, tafakkur sohibi va faylasuflar ham edilar. Abdurahmon Jomiy asarlari mazmunining tahlili shuni ko‘rsatadiki, u o‘z qarashlarida tarbiya va ta’limga oid ko‘plab masalalarni yoritib bergan bo‘lib, ular o‘quvchining tasavvurlari, e’tiqodlari, qarashlari, g‘oyalari hamda dunyoqarashini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Odatda, sharq adabiyoti klassiklari merosini o‘rganish jarayonida dunyoqarashni shakllantirish muammolariga oid tadqiqotlar an’anaviy sxema asosida quriladi. Bunday tadqiqotlarning muhim metodologik kamchiligi shundan iboratki:

Birinchidan, tadqiqotchilar ko‘proq ularning merosidagi dunyoqarashiy jihatlarga tayanadilar, bu esa asosan diniy-mistik yo‘nalishga ega.

Ikkinchidan, shaxsiy sifatlarni, xususan, dunyoqarash bilan bog‘liq yo‘nalishni shakllantirishda katta ta’sir kuchiga ega bo‘lgan axloqiy-etik qarashlar yetarlicha o‘rganilmagan. Boshqacha aytganda, sharq adabiyoti klassiklari merosini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish fenomeni yetarlicha tahlil qilinmagan.

Shundan kelib chiqadiki, sharq mutafakkirlari, shoirlari, faylasuflari va olimlari klassik merosidagi axloqiy-etik qarashlarni umumta’lim muassasalarida o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishga ta’sir etuvchi muhim omil sifatida sharq klassik adabiyoti o‘qitish jarayoniga kiritish zarur. Buni quyidagicha amalga oshirish mumkin:

1. **Sharq adabiyoti klassiklarining merosi** tadqiqotda ularning qarashlarini tarixiy-pedagogik yo‘nalishdagi maqsad va vazifalarni inobatga olgan holda tahlil qilish uchun mustaqil nazariy material sifatida namoyon bo‘ladi.

2. **Tadqiqot natijalarini olishning metodologik asosi** o‘quvchilarning asosiy ta’lim jarayonidagi faoliyat turlarini o‘rganishga adekvat bo‘lishi lozim. Chunki mazkur faoliyat turlari yaxshi o‘zlashtirishga, axloqiy-etik qarashlarning shakllanishiga yordam beradi.

3. **Sharq adabiyoti klassiklarining axloqiy-etik qarashlarining ta’sir kuchini belgilovchi mezon** – bu ularning o‘quvchilar dunyoqarashini shakllantirishga qo‘shgan hissasidir. Klassiklar merosidan ijodiy va kreativ foydalanish dunyoqarashni shakllantirishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Shu boisdan, sharq adabiyoti klassiklari, jumladan, Abdurahmon Jomiy merosining ta’sirini ularni yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda qo‘llash samaradorligi bilan bog‘liq kutilayotgan natijalarni aniqlash maqsadida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Abdurahmon Jomiy merosini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish muntazam mashg‘ulotlar olib borish, klassik adabiyot bo‘yicha mustahkam bilimlarni egallash, bu bilimlarni auditoriyadan tashqari hamda darsdan tashqari faoliyatlarda mustahkamlash, shuningdek, uning asarlarini mustaqil va chuqur o‘rganish orqali amalga oshirilishi mumkin.

O‘z navbatida, mustahkam bilim, ko‘nikma va malakalar, e’tiqod va qarashlarning shakllanishi ularni amaliy qo‘llash hamda o‘quvchilarning faoliyatini rag‘batlantiruvchi tegishli motivlarsiz mumkin emas. Bunday omillar sinf va jamiyatdagi shaxslararo munosabatlar tizimida o‘quvchining yuqori maqomga ega bo‘lishiga xizmat qiladi. Ta’kidlash lozimki, sharq adabiyoti klassiklari asarlarida “Badiiy konsepsiya asarning ichki tuzilishi bilan shunchalik bog‘liqki, uni shoir qo‘llagan vositalardan boshqa hech qanday vositalar orqali adekvat tarzda “qayta bayon qilish” mumkin emas”. Bu shuni anglatadiki, badiiy adabiyotning ilmiy-ta’limiy talqini tushunchalar darajasida imkonsizdir, chunki u har qanday holatda ham muallifning badiiy konsepsiyasini adekvat tarzda aks ettira olmaydi. Adabiy-badiiy asarlarni idrok etish jarayonini boshqarish va ularning o‘quvchilar ongiga ta’sirini nazorat qilish bir qator qiyinchiliklarni tug‘diradi. Buning sababi shundaki, sharq adabiyoti klassiklari asarlari mazmunini idrok etish o‘quvchidan intellektual sa’y-harakatlarni talab qiladi, chunki u:

a) muallif tomonidan qo‘llanilgan arabcha so‘z, tushuncha va iboralarning ko‘pligini o‘z ichiga oladi;

b) o‘quvchining matn mazmuni haqidagi tasavvurlari har doim ham aniq-hissiy idrok bilan mos kelavermaydi;

c) tarbiya jarayoni ong va tasavvur faolligini ta’minlashi lozim.

Abdurahmon Jomiy merosining dunyoqarashga oid ta’siri shundaki, u insonning moddiy (fizik) olamidan tashqarida mavjud bo‘lishi bilangina emas, balki keyingi avlodlarning tuyg‘ulari, tafakkuri va xulq-atvoriga ta’sir ko‘rsatish uchun maxsus yaratilganidadir. Demak, zamonaviy o‘quvchi shoirning mazmunini, maqsadini va qarashlarini nafaqat idrok etishi, balki ularni bilish vositalari orqali hayotga faol tatbiq qilishi, amaliy faoliyatda yutuqlarga erishishi ham zarur.

Sharq adabiyoti klassiklari qarashlarini anglash va ularni ilmiy talqin qilish, shuningdek, zamonaviy psixo-pedagogik fan tushunchalari asosida tahlil etish masalasi bugungi kunda faylasuflar, adabiyotshunoslar, sharqshunoslar va boshqa gumanitar fanlar vakillari oldida turgan dolzarb muammolardan biridir.

Abdurahmon Jomiy merosining dunyoqarashga oid imkoniyatlari uning asarlari mazmunidagina emas, balki ularning mistik-diniy qarashlarga asoslangan bo‘lishida ham namoyon bo‘ladi. Bizning fikrimizcha, o‘quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish jarayonining o‘ziga xosligi, ayniqsa, fanlarni o‘rganish va bilimlarni egallash ustuvorligi haqidagi qarashlarda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Bu xususiyat bilimlarni egallash samaradorligining obrazli aks etishi orqali ta’minlanib, pedagogik, psixologik va ijtimoiy yo‘nalishga ega dunyoqarashiy mazmunni shakllantiradi.

Jomiyning asarlarida quyidagilar aks etadi: inson hayotining bilim va fan egallashga bog‘liqligi; ijtimoiy va shaxsiy fazilatlarning insoniy tajribaga ta’siri; ilm va hunarlarni o‘rganishga da’vat etuvchi nasihatlar; turli psixologik qarashlar asosida axloqiy e’tiqodlarning kurashi; mazmun va ifoda shakli orqali inson tuyg‘ulari, ong va xulqiga ta’sir etish; doimo ezgulik, ma’naviy va moddiy qadriyatlar sohibi va yaratuvchisi bo‘lishga chaqiriq. Ana shu jihatlar Jomiyning qarashlarini belgilab, o‘quvchilar jumlasidan bo‘lgan kitobxonlarning dunyoqarashini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, Abdurahmon Jomiy qarashlarining zamonaviy yosh avlod dunyoqarashini shakllantirishdagi imkoniyatlari darslar va shoirdan meros bo‘lib qolgan ijodga bag‘ishlangan sinfdan tashqari mashg‘ulotlar tashkil etilishi orqali ham namoyon bo‘ladi. Chunki bunda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘ziga xos o‘zaro ta’sir usullari bilan subyekt va obyekt sifatida aloqaga kirishadi hamda o‘zaro tushunishni ta’minlaydi. Mazkur jarayonga, shuningdek, ta’lim dasturi mualliflari tomonidan kiritilgan materiallar, darsliklar, mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan metodik qo‘llanmalar, o‘quvchilarning bilimini baholash tizimi va boshqa omillar ham ta’sir ko‘rsatadi.

Bizning nazarimizda, ko‘plab qarama-qarshiliklarni hal etishning kaliti Abdurahmon Jomiyning dunyoqarashi va uning evolyutsiyasi xususiyatlarini to‘g‘ri anglashdadir. E’tiborga molikki, u bundan olti asrdan ortiq vaqt muqaddam ijod qilgan bo‘lsa-da, tarbiya masalalariga oid o‘z pand-nasihatlarini faqatgina keksalik chog‘ida — taxminan 60–61 yoshida, o‘g‘li Ziyouddin Yusuf atigi to‘rt yoshda bo‘lgan davrda yozishga kirishgan. Uning shaxsiy hayotidagi ayrim jihatlar ham diqqatga sazovor: Jomiy 45–50 yoshlarida, ya’ni rasmiy ta’limni yakunlab, kasbiy kamolotga erishganidan keyingina oila qurgan va o‘z ustozining qiziga uylangan.

Biografik manbalarda uning shaxsiy hayoti va ijodiy faoliyati haqida yetarlicha ma’lumotlar uchraydi. Mashhur sharqshunos A.Afsahzod ta’kidlaganidek, Jomiyning ilk asarlar majmuasi (devoni) asosan 50 yoshiga qadar yozgan lirika – g‘azallardan iboratdir.

Abdurahmon Jomiy inson psixologiyasi qonuniyatlari va hokimiyat haqidagi qarashlarga befarq bo‘lishi mumkin emas edi. Shu boisdan u o‘z nasihat va pandlari orqali podshohlar hamda davlat arboblarini adolatga chaqirish mumkinligiga qat’iy ishonar edi. Ana shu qarashlar Abdurahmon Jomiyning ilmiy dunyoqarashida muhim o‘rin egallab, ularning o‘quvchilar dunyoqarashini shakllantirishdagi ta’sirini kuchaytirdi. Bizningcha, Jomiy o‘z asarlarini insonlarda ma’lum tuyg‘ularni uyg‘otish, ijtimoiy jihatdan asoslangan emotsional holatni shakllantirish hamda voqelikka nisbatan to‘g‘ri munosabatni qaror toptirish maqsadida yaratgan.

Abdurahmon Jomiyning chuqur, yuksak tuyg‘ular va ulug‘vor fikrlar bilan sug‘orilgan asarlarining mazmunini anglab yetish uchun ma’lum darajadagi pedagogik, ijtimoiy, adabiyotshunoslik, psixologik, falsafiy, estetik va boshqa turdagi bilimlarga ega bo‘lish zarur.

Sharq mutafakkirlarining dunyoqarashini bilish ularning asarlarini to‘g‘ri anglashga yordam beradi va o‘z navbatida, ularni qayta tiklash hamda amaliyotga tatbiq etishda kreativlik va ongli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Abdurahmon Jomiyning merosidan ta’lim oluvchilarda dunyoqarashni shakllantirish jarayonida foydalanish masalasi pedagogik va psixologik yondashuv kontekstida ko‘rib chiqilishi lozim. Ana shunday yondashuvda Jomiyning merosi ta’lim oluvchilarning ongiga, hissiyotlariga va xulq-atvoriga ta’sir etuvchi omilga aylanadi, uning shaxsi esa ibrat namunasi sifatida namoyon bo‘lib, jahon pedagogik fanida munosib o‘rin egallaydi. Abdurahmon Jomiy o‘z tarixiga, madaniyatiga va qadriyatlariga ega bo‘lgan sharq xalqlarining munosib vakili sifatida maydonga chiqadi.

Abdurahmon Jomiyning asarlarida aks etgan qarashlari nafaqat sharq xalqlarining ma’naviy boyligi, balki insoniyatning umumiy ma’naviy madaniyatini ham tashkil etadi. Ushbu qarashlar ko‘plab zamonaviy falsafiy, axloqiy-ma’naviy, estetik, sharqshunoslik, huquqiy va pedagogik tadqiqotlarning manbai va g‘oyaviy asosiga aylandi. Shunday ekan, barcha ushbu tadqiqotlarda, jumladan pedagogik izlanishlarda ham, fanlarni o‘rganishning ustuvorligi umumiy nuqtai nazardan tilga olinadi, biroq uning zamonaviy pedagogika fanidagi dolzarbligi maxsus jihatdan tahlil qilinmaydi.

Abdurahmon Jomiy merosini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

Nazm va nasr o‘rtasidagi chegara nuqtasida turib, nasrga nisbatan o‘ziga xos dialektik yaxlitlikni ifodalagan Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston» asarida va lirik dostonlarida bayon etilgan pand-nasihatlari bevosita o‘g‘liga qaratilgan bo‘lib, unda ilm o‘rganish va hunar egallashning ustuvorligi ta’kidlanadi hamda keyingi avlodlar uchun tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Umumpedagogik g‘oyalar didaktik tamoyillar bilan o‘zaro uzviy bog‘lanib ketadi.

Ta’lim islohoti zamonaviy ta’lim muassasalari oldiga muhim vazifa – dars samaradorligini oshirish masalasini qo‘ymoqda. Bunda o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish, ijodiy yondashuvni qo‘llash, bilimlarning chuqurligi va mustahkamligini ta’minlash, ko‘nikma va malakalarning amaliy samaradorligi hamda ularning hayotda qo‘llash maqsadga muvofiqligini ta’minlashlari lozim. Ushbu vazifalarning bajarilishi o‘quv materiali mazmuni va umumdidaktik tamoyillarga bog‘liqdir. Barcha umumdidaktik tamoyillar dialektikaning umumiy qonunlarini o‘zida aks ettiradi. Mazkur tamoyillar dialektikaning mohiyatini ifodalaydi.

Bizning fikrimizcha, Abdurahmon Jomiy merosidan foydalanish orqali o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning samarali vositasi quyidagilardan iboratdir:

1. Abdurahmon Jomiy merosini o‘rganish jarayonida o‘rta asrlarga oid tarixiy va adabiy hodisalar, voqealar hamda jarayonlarni real va ilmiy idrok etish amalga oshiriladi;
2. O‘tmishdagi insoniy munosabatlarni anglashning an’anaviy tizimi shakllanadi;
3. Jomiyning targ‘ib etgan qarashlari va e’tiqodlari zamonaviy xulq-atvor me’yorlari va qoidalari bilan bog‘lanadi;
4. Axloq va odob haqidagi ta’limotlar asosida shaxsning odatiy va emotsional-psixologik harakatlariga moslashishga intilish paydo bo‘ladi.

Zamonaviy bolalarga ilmiy bilimlar, hayotiy zarur ko‘nikma va malakalar, dunyo, insoniyatning o‘tmishi va bugungi hayoti haqida to‘g‘ri tasavvurlar zarur. Chunki ular hayotga kirib borgach, ushbu dunyoni hamda o‘zlarini o‘zgartira olishlari lozim. Shu bois zamonaviy umumta’lim muassasalari oldida Abdurahmon Jomiy merosi bilan tanishtirish orqali o‘quvchilarning his-tuyg‘ulari, ong va xulq-atvoriga samarali ta’sir ko‘rsatish usullarini izlab topish vazifasi turibdi.

Adabiyotlar:

1. Бондаревская, Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: Личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учебное пособие / Под общей редакцией Е.В. Бондаревской. - Москва. - Ростов н/Д: Творческий центр «Учитель», 1999. - 560 с
2. Мировоззрение, наука, практика: сб науч.трудов. - Иркутск, 1988. - 166 с.
3. Джами, А. Лирика. Поэмы. Весенний сад: сборник / А.Джами; вступ. ст.; сост. и прим. А.Афсаньзод; ред. С.Ховари. - Душанбе: Адиб, 1989. - 624 с.
4. Джами, А. Нур-эд-дин Абд-эр-рахман ибн Ахмед. Бахаристон = [Весенний сад] / А.Джами. - Л.: Академия, 1935. - 86 с.
5. Джами, А. Избранное / А.Джами; вводный очерк А.Эдельмана. Сталинабад: Таджикгосиздат, 1956. - 493 с.

JADID MARIFATPARVARLARINI FAOLIYATIDA MILLIY VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR INTEGRATSIYASI VA UNDAN TA'LIM TARBIYA JARAYONIDA FOYDALANISH

Ikramova Shaxnoza O‘ktam qizi,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktaranti
ikramovashaxnoz@gmail.com

Har bir jamiyatning istiqboli ilm-fan, talim taraqqiyoti bilan barkamol kadrlarni voyaga yetkazish bilan bog‘liqdir. Jadidlar ilm marifat jamiyat rivojlanishi uchun yangi maktablar yaratishda jamiyat rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan.

Kalit so‘zlar: *Jadid,jadidlar manaviyati,zamonaviy pedagogika,pedagogic qarashlar,integratsion ta’lim,bilim,malaka,ko‘nikma,rivojlanish,dunyoqarash.*

ИНТЕГРАЦИЯ НАРОДНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МОЛОДЫХ ИНТЕЛЛЕКТУАЛОВ И РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Будущее любого общества связано с развитием науки и образования, а также с подготовкой разносторонне развитой рабочей силы. Джадиды сыграли важную роль в развитии общества, создав новые школы для развития науки, образования и общества.

Ключевые слова: *Джадидизм, джадидская духовность, современная педагогика, педагогические взгляды, интегрированное образование, знания, умения, навыки, развитие, мировоззрение.*

INTEGRATION OF FOLK PEDAGOGICAL CREATIVITY INTO THE ACTIVITIES OF YOUNG INTELLECTUALS AND THE DEVELOPMENT OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE LEARNING PROCESS

The future of any society is linked to the development of science and education, as well as the development of a well-rounded workforce. The Jadids played an important role in the development of society by creating new schools for the development of science, education, and society.

Key words: *Integration of folk pedagogical creativity into the activities of young intellectuals and the development of modern educational technologies in the learning process.*

Yurtimiz ulkan ijtimoiy-siyosiy va ma’rifiy ahamiyatga ega ushbu jarayonlardan chetda qolmagani, aksincha, bu harakatning markazlaridan biriga aylanganini ta’kidlash lozim. O‘z zamonining ilg‘or namoyandalari bo‘lgan jadidlar g‘oyat murakkab va qiyin sharoitda bilim va ma’rifat tarqatish, ta’lim-tarbiya sohasini tubdan isloh etish orqali milliy taraqqiyotga erishish g‘oyasi bilan maydonga chiqdilar. Shu maqsadda o‘z mablag‘lari hisobidan maktab va teatrlar, nashriyot va kutubxonalar, gazeta va jurnallar tashkil qildilar, qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o‘qishga yubordilar. Ularning bu olijanob tashabbus va harakatlari jamiyat hayotida kuchli aks sado berib, qudratli to‘lqinga aylandi. O‘ylaymanki, tarixda ikki buyuk Renessansga zamin bo‘lgan mintaqamizda uchinchi Renessansni aynan jadid ajdodlarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Afsuski, mustabid tuzum ularning ezgu g‘oya va amaliy harakatlarini to‘la ro‘yobga chiqarishga imkon bermadi. Biz bugun mamlakatimizda erkin fuqarolik jamiyati, huquqiy demokratik davlat barpo etar ekanmiz, jadid bobolarimizning gumanistik qarashlariga tayanamiz, ularning merosidan ma’naviy kuch-quvvat olamiz. Yurtimizda mustabid tuzum davrida siyosiy qatag‘onga uchragan ajdodlarimiz xotirasini abadiylashtirish bo‘yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. 31 avgust – Qatag‘on qurbonlarini yod etish kuni sifatida keng nishonlanmoqda. “Shahidlar xotirasi” yodgorlik majmuasi, Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi va uning hududiy bo‘limlari faoliyat olib bormoqda. Jadidchilik harakati tarixiga oid ilmiy tadqiqotlar, badiiy asarlar, kinofilmlar ko‘plab yaratilmoqda. Ulug‘ ma’rifatparvarlarimiz nomlari bilan ataladigan yodgorlik majmualari, ta’lim muassasalari, muzeylar, bog‘ va xiyobonlar barpo etilmoqda. O‘tgan uch yil mobaynida O‘zbekiston Oliy sudi tomonidan qatag‘on qurboni bo‘lgan to‘rt yuzdan ziyod vatandoshlarimizning nomlari oqlandi. Ularning aksariyat qismini jadidchilik harakati vakillari tashkil etishi ayniqsa e’tiborlidir. Hurmatli do‘stlar! Biz ma’rifatparvar bobolarimizning muqaddas orzularini ro‘yobga chiqarish uchun mamlakatimizda yangi Renessans poydevorini yaratishni strategik vazifa qilib

belgilaganmiz. Shu Ma’lumki, o‘z faoliyatini nafaqat siyosiy, balki ta’lim va tarbiyani yuksaltirish, Turkiston o‘lkasini ma’naviy hamda ma’rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan jadidlar harakati o‘lka xalqlari tarixida muhim ro‘l o‘ynagan. Aslida jadid so‘zi (arabcha “jadid”-yangi) yangilanish ma‘nosini anglatib, yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma’rifiy harakat, shu oqim tarafdorlarining umumiy nomi. Jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr birinchi choragida Turkistondagi milliy ozodlik harakatining milliy mafkurasi, o‘lka xalqlarining milliy mustaqillik va ma’rifatparvarlik g’oyasi sifatida shakllandi. XIX asrda ma’rifatparvarlik g’oyalari bilan nom olgan va XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvar nomoyondalari – Behbudiy, Fitrat, Cho‘lpon, Munavvar Qori, Abdulla Avloniylar ijodi va faoliyatida yana ham kuchaydi. Jadidlar Turkistondagi xalqlarni birlashtirish va butun o‘lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g’oyasini ilgari surdilar. Turkiston jadidlari chor hukumati istibdodidan qoloq ahvolga tushib qolgan Turkiston mahalliy aholini, jumladan o‘sib kelayotgan yoshlarni ijtimoiy-siyosiy, madaniy-marifiy turmishini, ong-saviyasini ko‘tarish, taraqqiy ettirish maqsadida juda katta madaniy ishlarni olib bordilar. Mahmudxoja Behbudiy ta’kidlaganidek, “Har bir mamlakatda islohot va madaniyat asbobig’a tasavvul (vosita) va tashabbus etmoqlik harakati u mamlakatning yoshlari tarafidan zuhur eta boshlagani kabi, bizning Turkistonda ham madaniyat eshigi manzalasida bo‘lgan maktabi ibtidoiy ila intiboh va islohot jarchisi bo‘lgan milliy matbuot qayratlu yoshlarning harakati maorif parvaronlarini soyasida vujudga keldi”. Jadidlar ta’limoti – o‘z zamonasining haqiqiy ta’limoti edi. Chunki u nafaqat taraqqiyparvar shaxslar, balki fikrlovchi yoshlarni o‘z ketidan ergashtira oladi. Jadidlar voyaga yetgan yoshlar Turkiston kelajagi, ravnaqi uchun kurashchi bo‘lib yetishishi kerakligini uqtirdilar va bunda ular har xil illatlardan xalos bo‘lishlarini ta’kidlaydilar. Sog’lom farzandlarni tarbiyalash uchun o‘qib-o‘rganib ilmli, ma’rifatli, eng asosiysi esa ota-onalar o‘z vaqtida farzandlarini zamonaviy fanlarini egallashga yordam berishlarini ta’kidlaganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning ta’lim va tarbiya olishida ota-onaning javobgarligi haqida so‘z yuritib, o‘z farzandining ma’rifatli bo‘lishi uchun qo‘llaridan kelgancha harakat qiladigan zotlar mavjudligini ta’kidlagan. Jadidlar ota-onalar o‘z farzandlarining tarbiyasi bilan shug’ullanib, ularni maktab va madrasalarga tayyorlab berishlarini ta’kidlaganlar. Maktab va madrasalarda o‘qib, ularni tugatib, yoshlar rivojlangan davlatlarning o‘quv yurtlarida bilimlarini oshirib, zamonaviy ilmlarni egallashlari kerakligini uqtirganlar. Eski tuzum davrida biz o‘z tariximizni bilmas edik. Bir so‘z bilan aytganda,qornimizga emas, qadrimizga yig'laydigan bir davr edi. O‘zlikni anglash degani - bu o‘z tariximizni, ming-ming yillik an'analarimizni bilish degani. Agarki har qaysi odam kechagi kunni yaxshi biladigan bo‘lsa, hech qachon avvalgi xatosini yana takrorlamaydi. O‘zingiz eslang, bir vaqtlar, kommunistik mafkura zamonida milliy urf-odatlar, an'analarni rivojlantirish u yoqda tursin, hatto janozaga borish mumkin emas edi. Qarang, qanday og'ir zamon edi! Bu haqiqatni bolalarimizga to‘g'ri tushuntirib bersak, tarix bilan, haqiqat bilan qurollanib olsak, hayotimizni shunday to‘g'ri yo‘lga qo‘yamizki, uning aniq manzillari barchaga ayon bo‘ladi, butun xalqimizga kuch-g'ayrat bag'ishlab turadi. Bu - erkin, ozod, tinch va barqaror, obod va farovon hayot demakdir. Yosh avlodning maktabdagi tarbiyasiga ham alohida e’tibor berish kerakdir, degan g’oyga ham jadidlar alohida e’tibor berganlar. Chunki, jadidlar yosh avlodni ozodlik, istiqlol, mustaqillik uchun kurashganlar, Vatanning kelajagi, ravnaqi deb qaraydilar., jadidlar o‘z maktablari orqali yosh avlodga faqat milliy ruhinigina emas, balki umuminsoniy qadriyat, baynalminallik, jadidchilik Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg’onishda va ravnaqida asosiy omil bo‘lib xizmat qildi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma’naviy yo‘l bilan yechish yo‘llarini jadidlar o‘z maqola va asarlarida ko‘rsatganlar. Yoshlarni o‘qishga, bilim olish va ishlab chiqarishjarayoniga jalb etish, madaniy ma’naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi.

Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda Ismoil Gaspirali rahbarligida qrim tatarlar o‘rtasida vujudga kelgan.

Jadidchilik harakati namoyandalari ko‘pincha o‘zlarini *taraqqiyparvarlar,* keyinchalik *jadidlar* deb atashgan. O‘sha davrning ilg‘or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Jadidchilik mohiyat e’tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Uning shakllanish va mag‘lubiyatga uchrash davrlari bo‘lib, ularni shartli ravishda to‘rtga bo‘lish mumkin. Turkiston, Buxoro va Xiva hududida bu davrlar 1895–1905; 1906–1916; 1917–1920; 1921–1929-yillarni o‘z ichiga oladi.

Birinchi davrda Turkistonda podsho Rossiyasining mustahkam o‘rnashib olishi kuzatiladi. U o‘z siyosiy agentlari (vakillari) yordamida mahalliy xon va amir vakolatlarini cheklabgina qolmay, ularni qo‘g‘irchoqqa aylantirib, rus va g‘arb sarmoyadorlarining ishlashi va yashashi uchun sharoit yaratadi, turli kompaniyalar, aksiyadorlik jamiyatlari manfaatini ko‘zlaydi. Ayni chog‘da mahalliy aholining talab va ehtiyojlari nazarga olinmay qo‘yildi, diniy e’tiqodlari, urf-odatlari bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslik

kuchaydi. Hayotiy, ilmiy saviyasi yuqori bo‘lgan qozilar tajribasiz kishilar bilan almashtirildi, poraxo‘rlik, ijtimoiy-siyosiy adolatsizlik avj oldi. Madrasa va maktablar faoliyatini cheklash, mahalliy joy nomlarini ruscha atamalar bilan almashtirish, hatto mahkama jarayonida qozilar bo‘yniga xoch taqtirishgacha borildi. O‘sha davr ahvolini Muhammadali xalfa Sobir o‘g‘li (Dukchi eshon) xalqqa qarata o‘z „Xitobnoma“sida (1898) yaxshi bayon qilgan.

Millat istiqbolini o‘ylovchi taraqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari—hunarmand, dehqon, savdogar, mulkdor, ulamolar orasida mavjud edi. Ziyolilar dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg‘otish – siyosiy-ma’rifiy jabhadan boshlashga qaror qildilar. Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy bir sharoitdaTurkiston mintaqasida rivojlanish uchun o‘ziga qulay zamin topdi.

Jadidlar Toshkentda 1905–1906-yillarda „Taraqqiy“ (muharriri – Ismoil Obiliy), „Xurshid“ (muharriri – Munavvarqori), 1907–1908-yillarda „Shuhrat“ (muharriri – Abdulla Avloniy), „Osiyo“ (muharriri – Ahmadjon Bektemirov), „Tujjor“ (muharriri – Saidkarimboy Saidazimboy o‘g‘li), Buxoroda 1912-yilda „Buxoroyi sharif“ (muharriri – Mirzo Jalol Yusufzoda), „Turon“ (muharriri – G‘iyos maxsum Husayniy), Samarqandda 1913-yilda „Samarqand“ (muharriri – Mahmudxo‘ja Behbudiy), Toshkentda „Sadoyi Turkiston“ (muharriri – Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev), Qo‘qonda „Sadoyi Farg‘ona“ (muharriri – Obidjon Mahmudov) gazetalari va Samarqandda 1913–1915-yillarda „Oyina“ (muharriri – Mahmudxo‘ja Behbudiy), Toshkentda 1915-yil „Al-isloh“ (muharriri – Abdurahmon Sodiq o‘g‘li) jurnallarini nashr qilishdi. Shuningdek, 1917–1918-yillarda Toshkentda „Najot“ (muharriri – Munavvarqori), „Kengash“ (muharrirlari – Ahmad Zakiy Validiy va Munavvarqori), „Turon“ (muharrirlari – M. Afandizoda, Abdulla Avloniy), „Ulug‘ Turkiston“ (muharriri – Kabir Bakirov), „Shuroy Islom“ (muharriri – Abdulla Battol), „Turk so‘zi“ (muharriri – Temirbek Xudoyorxonov), „Turk eli“ (tahririyati), Samarqandda „Hurriyat“ (muharrirlari – Mardonqul Shohmuhammadzoda, Akobir Shomansurov, Fitrat), Qo‘qonda „Tirik so‘z“ (muharriri – Obidjon Mahmudov), „El bayrog‘i“ (muharriri – Bo‘lat Soliyev) gazetalari va „Kengash“ (muharriri – Hamza), „Yurt“ (muharriri – Ashurali Zohiriy) jurnallari chop qilindi.

Matbuot millat dilidagi gaplarni o‘z sahifalariga ko‘chirish bilan kifoyalanmay, qanday ishlarni birinchi navbatda amalga oshirish masalasini o‘rtaga qo‘ydi. 1909-yilda Toshkent yosh ziyolilari tomonidan „Jamiyati xayriya“ tashkil etildi. Mahalliy yoshlardan davlat mahkamalarida, sanoat, tijorat sohasida ishlaydigan mutaxassislar tayyorlash, kambag‘al musulmonlarga madaniy-ma’naviy yordam ko‘rsatish masalasi qo‘yildi. Bu millatning boshqa xalqlar ichiga singib ketmasligi yo‘lida ko‘rilgan tadbirlar edi.

Bu davrda jadidlar ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida ko‘rindilar. Xalq ularda o‘z himoyachilarini his etdi. Sirdaryo viloyatidan Peterburgda o‘tadigan Davlat dumasiga a’zolikka saylangan Abduvohidqori Abduraufqoriyevga Toshkent, Chimkent va boshqa joylarning aholisidan 12 moddadan iborat talabnomani Davlat dumasiga topshirish yuklandi. Bu hujjatda ko‘pgina ijtimoiy talablar ko‘rsatilgan edi. Abduvohidqori 1907-yil 20-fevral-3-iyunda Peterburgda Sadri Maqsudiy, Muso Jorilloh, Alimardon To‘pchiboshev kabi musulmon ziyolilari bilan tanishib, musulmon fraksiyasining raisi Biglovga Turkiston xalqi dardini yetkazdi. Biroq Abduvohidqori, oradan ko‘p o‘tmay, qamoqqa olindi va Tulaga surgun qilindi.

Shu tarzda, jadidchilik harakati 1906–1916-yillarda o‘zining asosiy yo‘lini belgilab oldi. Jadidlarning nashrlari xalqni yangi davr boshlangani bilan tanishtirar ekan, o‘zligini anglab, uyushishga chakirdi. O‘lka moddiy va ma’naviy boyliklari talanayotganini oshkor qildi. Cho‘lpon she’r va maqolalarida mustamlakachilarning asl qiyofalarini ochib tashladi. Mashhur advokat Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev oliy o‘quv yurtini tashkil etish, soliqlarni tartibga solish, bolalar tarbiyasiga jiddiy e’tibor berish masalasini bayon qildi. Lev Tolstoy bilan fikrlashish chog‘ida mashhur yozuvchini yon berishga majbur etgan Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev chor hukumati ma’murlarining poraxo‘rligi va zolimligini fosh etib, ayrimlarini davlat ishidan chetlatishga erishdi. Musulmon aholisiga amaliy tarzda yordam berib, mavjud hokimiyat qonun-qoidalarini tushuntira bordi.

Jadid matbuoti o‘z vakillarining fikrlarini e’lon qilar ekan, xalqni „har vaqt g‘aflat uyqusidan uyg‘otuvchi millat ongining ochqichi“ ekanligini namoyon etish bilan birga Turkiston xalqini hur fikrlashga va katta siyosiy kurashga hozirlay oldi. Bu davrda „Erk“, „Turon“, „O‘qituvchilar jamiyati“ kabi uyushmalar paydo bo‘ldi. Munavvarqori aytganidek, „Ularning butun umidi Rossiyadagi inqilob jarayonida mahalliy aholini milliy, diniy cheklash va jabrlashdan ozod qilish, ularning haququqlarini ovrupoliklar bilan tenglashtirish, xilma-xil maktab va matbuot ishlari hamda turli-tuman jamiyatlar tashkil etishga keng imkoniyat yaratib berishga qaratilgan edi“.

Jadidlar bu davrda „Ozodlik, tenglik va adolat“ shiori ostida ishladilar. Ularning 1916-yil mardikorlikka olish voqeasiga munosabati g‘oyatda e’tiborga molikdir. Mardikorlikka olish – Birinchi jahon urushi ketayotgan joylardagi ishlarga turkistonliklarni jalb qilish oq podshoning 1916-yil 25-iyun farmoniga muvofiq amalga oshirildi. Bu kutilmagan tadbir, birinchidan, 1865-yil shartnomasiga zid edi. Ikkinchidan,

general Aleksey Kuropatkinning xulosasiga qaraganda, „Aholi va ma’muriyat turar joydan tashqaridagi ishlarga mutlaqo tayyorlanmagan va bunday shoshilinch amalga oshirilgan tadbir og‘ir tartibsizliklarni keltirib chiqargan“. Aholi uchun ana shunday musibatli paytda jadidlarning ko‘zga ko‘ringan namoyandalaridan Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev („Turkiston mardikorlikka olish qo‘mitasi“ raisi) va millatparvar boy Mirkomilboy Mirmo‘minboyev Rossiya jamoatchiligining e’tiborini bu masalaga jalb etish, farmonni bekor qildirish uchun Peterburgga yo‘l oldilar. Davlat dumasining 1916-yil 13- va 15-dekabr kunlari o‘tgan majlisida Nikolay IIning 25-iyundagi farmoni Rossiya imperiyasining qonunchiligida ko‘rsatilgan hollarga zid ravishda qabul qilingani tan olindi. Farmon Dumada muhokama qilingunga qadar iyun—avgust oylarida jadidlar harakati orqali bir necha eshelon to‘xtatib qolindi. Jadidlarning mardikorlarni qaytarishga urinishlari 1917-yil fevral inqilobi boshlanishi bilan to‘la amalga oshdi. Bu hodisa el orasida ularning obro‘sini ko‘tardi. Mazkur holat jadidlar ma’rifatparvarlikdan siyosiy kurashga allaqachon o‘tganliklarini bildirar edi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni //O‘RQ-637-son 23.09.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF–60-son Farmoni https://lex.uz/pdfs/5841063
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 30-sentabrdagi PQ-3955-son qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PF-6108-son Farmoni https://lex.uz/docs/5085999
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni//lex.uz/docs/4312785
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 sentabrdagi “Xalq ta’limi tizimidagi maktabdan tashqari ta’lim samaradorligini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4467-sonli Qarori//O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy web sayti.
8. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. - T.: “O‘zbekiston”, 2017 y., - 592 b
9. Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”. T.: “O‘zbekiston” 2016 yil

“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “**PEDAGOGIK MAHORAT**” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:

- ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
- ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
- ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e’tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. **E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

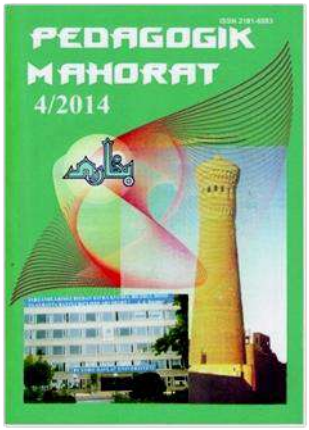

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:
Moliya vazirligi g‘aznachiligi
23402000300100001010
MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275
BuxDU 40011086006401709410035005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2025-yil 9-son (120)

2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.

OBUNA INDEKSI: 3070

Buxoro davlat universiteti nashri

Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.

Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.

Nashr uchun mas’ul:
Nigora SAYFULLAYEVA
Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA
Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA

Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.

Bosishga ruxsat etildi 29.09.2025
Bosmaxonaga topshirish vaqti 30.09.2025
Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog‘i – 20,6
Adadi – 100 nusxa
Buyurtma № 21
Bahosi kelishilgan narxda.

“BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: Buxoro shahri, J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy ko‘chasi, 190 B-uy.